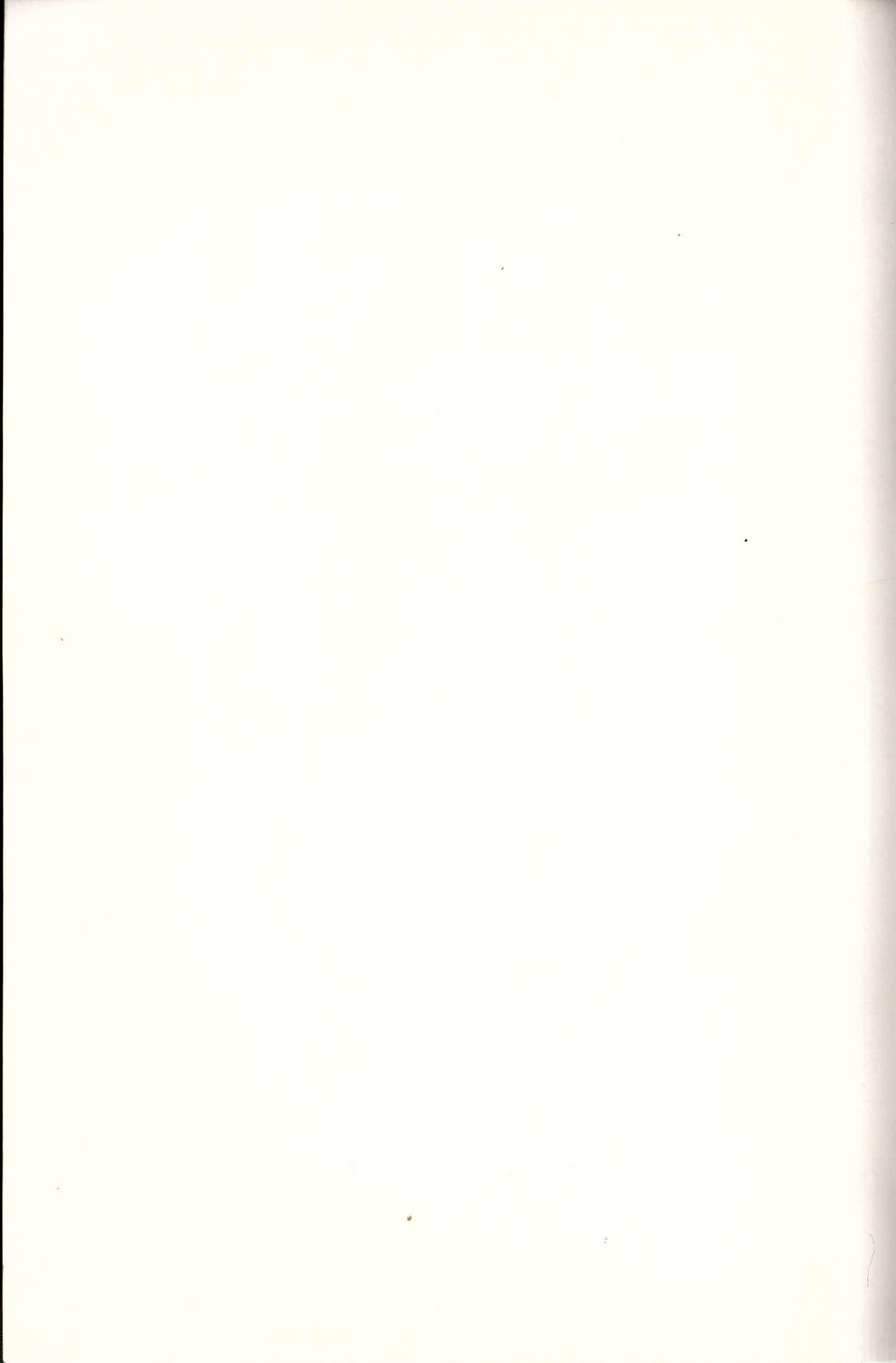

ARHEOLOGİJA un ETNOGRĂFIJA

XXVI

ARHEOLOĢIJA
un
ETNOGRĀFIJA

XXVI

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOGĪJA
un
ETNOGRĀFIJA
XXVI

 ZINĀTNE
Rīga, 2012

REDAKCIJAS KOLĒGIJA

Redaktori:

ANDREJS VASKS, Dr. habil. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts

ANTONIJA VILCĀNE, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Redakcijas kolēģijas locekļi:

VIKTORIJA BEBRE, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

VALDIS BĒRZIŅŠ, Dr., LU Latvijas vēstures institūts

GUNTIS GERHARDS, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

GUNITA ZARIŅA, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

GUNTIS ZEMĪTIS, Dr. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts

ANNA BITNERE-VRUBĻEVSKA (*Anna Bitner-Wróblewska*), Dr., Varšavas Valsts arheoloģijas muzejs (Polija)

ALGIRDS GIRININKS (*Algirdas Girininkas*), Dr. habil. hist., Klaipēdas Universitāte, Baltijas reģiona vēstures un arheoloģijas institūts (Lietuva)

HEIKI VALKS (*Heiki Valk*), Dr. hist., Tartu Universitāte (Igaunija)

ILONA VAŠKEVIČŪTE (*Ilona Vaškevičiūtė*), Dr. hist., prof., Lietuvas Izglītības zinātņu universitāte, Viļņa

Uz vāka:

Salaspils Laukskolas kapulauka 97. kapa krūšu važiņrota ar piekariņiem (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, VI 128: 998–1013). *Antonijas Vilcānes foto*

Krājumā ievietotie raksti anonīmi recenzēti

Grāmatas izdošanu atbalstījuši:

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDS

Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projekts
“Materiālās un garīgās kultūras attīstība Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā
un viduslaikos” (Nr. 09.1575)

SATURS / CONTENTS

Priekšvārds. <i>Antonija Vilcāne</i>	7
Ilze B. Loze Meža cūku (<i>Sus scrofa L.</i>) ilkņi, to apstrāde un izmantošana Lubāna mitrāja neolīta apmetnēs / Elaboration and use of <i>Sus scrofa L.</i> tusks at the Neolithic settlements of the Lubāns Wetlands.	9
Silvija Tilko Agrā un vidējā dzelzs laikmeta ķemmes Latvijas teritorijā / Early and Middle Iron age combs from the territory of Latvia.	30
Audrone Blujiene, Ernests Vasiļausks Lielās tautu staigāšanas perioda cīņas par dzīvību, bagātību un godu zemēs starp Mūsu, Lielupi un Daugavu / Migration period struggles for life, property and honour in the interfluvia between the Mūša, Lielupe and Daugava rivers	47
Normunds Jērums Divasmeņu zobeni zemgaļu apdzīvotajās teritorijās (5.–14. gs.) / Double-edged swords from the areas populated by the Semigallians (5th–14th centuries).	74
Andrejs Vasks Vendu jautājums Latvijas aizvēsturē / Problem of the Vends in Latvian prehistory	105
Roberts Spirģis Kristieši pirms krusta kariem Latvijas teritorijā? Kristietības izplatība Daugavas lībiešu zemēs 11.–12. gs. / Christians in the area of present-day Latvia before the Crusades? The spread of Christianity in the lands of the Daugava Livs in the 11th–12th centuries	113
Tatjana Berga Monētu atradumi kā avots Valmieras vēstures izpētē / Coin finds as a source for the study of the history of Valmiera	143
Ilze Reinfelde Reinzemes – Rarenas un Westervaldes 16.–18. gs. plastiski dekorētie akmensmasas trauki Rīgas arheoloģiskajā materiālā / 16th–18th century plastic decorated stoneware from Rhineland – Raeren and Westerdal in the archaeological collections of Riga	156
Jānis Ciglis Līgatnes Ķempju depoziits un tā īpašnieki / Hoard from Līgatnes' Ķempji manor and its owners.	177
Guntis Gerhards Deguna dobuma patoloģijas Ķivutkalna kapulauka antropoloģiskajā materiālā / Nasal cavity pathologies in the anthropological material from the Ķivutkalns burial ground	185
Aija Jansone Lībiešu ģērbšanās kultūra 19. gs. pirmajā pusē / Liv culture of dress in the first half of the 19th century.	198
Anete Karlsonē Vēstures avotu ziņas par austu jostu lietojumu Latvijā / Evidence from historical sources on the use of woven belts in Latvia	217

PRIEKŠVārds

Rakstu krājuma “Arheoloģija un etnogrāfija” 26. sējumā ietvertie zinātniskie pētījumi nav veltīti kādai noteiktai tēmai vai periodam – tie atspoguļo problēmas, ko autori risinājuši dažādu projektu ietvaros arheoloģijā, bioarheoloģijā un etnogrāfijā. Rakstos risinātas nozīmīgas Latvijas aizvēstures problēmas, kā arī analizēts, tipoloģizēts un apkopots arheoloģiskajos izrakumos iegūtais līdz šim plašākam lasītāju lokam nezināms materiāls, kas glabājas gan Latvijas, gan Lietuvas muzeju krātuvēs. Krājumā iekļauti ne tikai LU Latvijas vēstures institūta, bet arī Latvijas Nacionālā vēstures muzeja, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja un kaimiņzemju (Lietuvas) zinātnieku raksti.

Arheoloģijā problēmu izpēte sākas ar arheoloģiskā materiāla sistematizēšanu, izrakumos iegūto atradumu klasificēšanu tipos, hronoloģijas un izplatības noteikšanu. Krājumā ievietoti vairāki raksti, kas veltīti atsevišķu dažādu periodu senlietu tipoloģijai un izplatībai. Neolīta pieminekļos iegūtās ikdienā lietojamo rīku sērijas, kuru apstrādes tehnoloģijas līdz šim nebija ne pietiekami apskatītas, nedz arī pētītas šī materiāla trūkuma dēļ, analizējusi *Ilze Loze*, norādot uz to apstrādes īpatnībām, kā arī izmantošanu. Lubāna mitrāja apmetņu meža cūku ilkņi tiek klasificēti kā noteiktām rīku kategorijām piederoši rīki (likie naži, specifisku formu naži, ileni, bultu gali un makšķerāķi, kā arī griežņi). Skatot tos uz dažādu Eiropas neolīta kultūru apbedījumu inventāra fona, konstatēts, ka tiem ir prioritāra nozīme kaula apstrādes tehnoloģiju izpētē. Autore konstatējusi, ka zoomorfo figūru un specifisku rotu darināšanas veids stipri atšķiras no ikdienā lietoto rīku apstrādes īpatnībām.

Daži raksti turpina izdevuma iepriekšējā sējumā aizsāktos pētījumus par atsevišķām senlietām. Turpinot pētījumus par kaula un raga ķemmēm, *Silvija Tilko* analizē un tipoloģizē agrā un vidējā dzelzs laikmeta ķemmes Latvijas teritorijā. Autore

konstatējusi, ka šajā periodā izplatītas divu veidu vienpusējās ķemmes, kas atrastas divos reģionos – Daugavas baseinā un Grobiņas senvietu kompleksā un saistāmas ar baltu kultūras izplatības apgabalu un skandināvu ietekmēm.

Normunds Jērums turpinājis analizēt liecības par zemgaļu zobeniem. Iepriekšējā sējumā tika publicēts apkopojums par zemgaļu vienasmens zobeniem, bet šajā – pētījums par divasmeņu zobeniem un zobenu maksts uzgaļu veidiem. Zemgaļu apdzīvotajās teritorijās divasmeņu zobeni izmantoti no 5. līdz 14. gadsimtam. Autors konstatējis, ka vairums zemgaļu apdzīvotajās teritorijās atrasto zobenu ir imports no Eiropas un Skandināvijas un tie atbilst sava laika Eiropas militārājām tendencēm un bruņojuma unifikācijai. Atsevišķi divasmeņu zobenu tipi uzskatāmi par vietējo amatnieku izstrādājumiem, kas izceļas ar greznu dekoru. Zemgaļu bruņojumā novērojama zināma sociāla hierarhija zobenu atsevišķu tipu lietošanā.

Numismātes *Tatjanas Bergas* rakstā apkopots daudzskaitlīgais numismātiskais materiāls (vairāk nekā 800 monētu, t.sk. 7 depozīti), kas iegūts arheoloģiskajos izrakumos Valmierā ordeņpilī, senpilsētā un kapsētā pie Sv. Sīmaņa baznīcas. Daudzas rakstītās ziņas par pili un pilsētu gājušas bojā. Arheoloģiskajām un numismātiskajām liecībām tādēļ ir īpaša nozīme Valmieras vēstures izpētē, tās sniedz svarīgu informāciju par Valmieras pils un pilsētas saimniecisko dzīvi dažādos periodos, pilsētas tirdzniecības sakariem.

No Rīgas arheoloģiskajiem izrakumiem ir uzkrājies milzīgs keramikas materiāls, kas līdz šim maz aplūkots zinātniskajās publikācijās. Solis šajā virzienā ir *Ilzes Reinfeldes* pētījums par divu Reinzemes akmensmasas podniecības centru – Rarenas un Vestervaldes plastiski dekorētiem izstrādājumiem, kas uzieti Rīgā. Hronoloģiski akmensmasas keramikas materiāls aptver periodu aptuveni

no 16. gadsimta otrās puses līdz 18. gadsimta beigām. No Reinzemes akmeņsmasas izgatavotie galda trauki ir Rīgas iedzīvotāju sadzīves kultūru ilustrējoši priekšmeti un parāda laikmeta mākslas tendenču atspoguļojumu iedzīvotāju ikdienā. Importētās Reinzemes keramikas sastopamība Rīgas arheoloģiskajā materiālā apstiprina tās izplatības faktu Eiropā un spilgti ilustrē pastāvējušos tirdzniecības sakarus, kā arī iespējamās cita veida kontaktus.

Divi krājumā ietvertie raksti veltīti nozīmīgām gan plaši diskutētām, gan līdz šim maz pētītām aizvēstures problēmām. Gara vēsture ir vendu jautājuma izpētei, bet sarežģīts un nepietiekami izpētīts ir kristianizācijas procesa aizsākums Latvijas teritorijā.

Historiogrāfijā vendu jautājums ir cieši saistīts ar lībiešu izcelsmes un sākotnējās lokalizācijas problēmu. Pēdējās desmitgades Latvijas rietumu daļas arheoloģiskās pētniecības gaitā iegūtos materiālus apkopojis un analizējis *Andrejs Vasks*. Salīdzinot jauniegūtās arheoloģiskās liecības Ziemeļkurzemē ar Daugavas un Gaujas lībiešu apdzīvoto teritoriju materiālu, autors konstatējis, ka Ziemeļkurzemes iedzīvotāji un lībieši Vidzemē ir tuvas, bet ne identas Baltijas somu tautības. Pētnieks uzskata, ka Ziemeļkurzemes Baltijas somu iedzīvotājus vispieņemamāk būtu identificēt ar Indriķa hronikā pieminētajiem vendiem, kuri zaudējuši savu identitāti kuršu ekspansijas rezultātā.

Vai tiešām kristīgās ticības izplatīšanās procesi Krievzemē un Ziemeļeiropā neatstāja nekādu iespaidu uz Austrumbaltijas iedzīvotājiem? Šādu jautājumu savā rakstā uzdod *Roberts Spīrģis* un sniedz atšķirīgu interpretāciju lībiešu teritorijā uzietajiem piekariņiem, rotu ornamentācijai, apbedīšanas rituāliem. Balstoties uz viduslaiku avotiem, ikonogrāfisko materiālu un kaimiņzemju pētnieku jaunākajām atziņām, autors cenšas pamatot kristietības izplatību Daugavas lībiešu zemēs 11.–12. gadsimtā, t.i., pirms vācu sludinātāju un krustnešu parādīšanās Daugavas lejtecē.

Interesantu skatu uz procesiem zemgaļu apdzīvotajā teritorijā lielās tautu staigāšanas laikā piedāvā Lietuvas arheologi *Audrona Blujiene* un *Ernests Vasiļausks*.

Vēsturiska un mākslinieciska nozīme ir Līgatnes Ķempju depoziātam, kas glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā un zināms tikai spe-

ciālistiem. Materiālu par šo depoziātu apkopojis *Jānis Ciglis*. Uzraksts uz vienas no depoziāta saktām mudinājis autoru meklēt arhīva materiālos informāciju par īpašnieku. Depoziāta vērtība apliecina rakstīto avotu liecības par zemnieku ievērojamo turību 17. gadsimta Latvijā.

Bioarheologa *Gunta Gerharda* rakstā apskatīts Ķivutkalna kapulauka arheoloģiskajos izrakumos iegūtais antropoloģiskais materiāls. Tiek analizēts līdz šim bioarheoloģiskajā literatūrā maz aprakstītās deguna dobuma izmaiņas – palielinātas gliemežnīcas, kas fiksētas vairāk nekā 20 Ķivutkalna iedzīvotājiem. Iegūtie dati ļauj spriest par vides (klimatiskās, ekonomiskās) ietekmi uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti vēlajā bronzas laikmetā. Autors konstatējis sakarības starp zobu patoloģijām (strutojošiem iekaisumiem), saaukstēšanās slimībām, gaisa kvalitāti un to izraisītām izmaiņām deguna dobumā. Ķivutkalna materiāls ir pagaidām vienīgais Latvijā, kur šādas izmaiņas konstatētas.

Krājumā ievietoti divi etnogrāfu raksti. Tie veltīti apģērbam un tā atsevišķu sastāvdaļu valkāšanas tradīciju izpētei. Lībiešu ģērbšanās kultūru 19. gadsimta pirmajā pusē, balstoties uz Krievu ģeogrāfijas biedrības 1846. gada ekspedīcijas dalībnieka – mākslinieka A. G. Pecolda zīmējumiem, raksturojusi *Aija Jansone*. Šie zīmējumi dod priekšstatu par sieviešu, vīriešu un bērnu apģērbu komplektiem minētajā laikā un dažādās dzīves situācijās, kā arī parāda, ka uz ģērbšanās kultūru redzamu ietekmi atstājuši Eiropas mākslas stili un ekonomiskā attīstība, kas pātrināja tradicionālā apģērba nomaiņu pret pilsētas tipa apģērbu.

Savukārt *Anete Karlsonē* savā rakstā analizējusi vēstures avotu ziņas par austro jostu lietojumu Latvijā laikā no 16. gadsimta līdz 18. gadsimta beigām. Jostām bijis daudzfunkcionāls lietojums gan apģērbā, gan dažādos rituālos. Austās jostas, it sevišķi rakstainās, ir vienas no ornamentāli greznākajām tērpa sastāvdaļām. Mūsdienās latviešu tautas tērpa lietošana cieši saistīta ar dziesmu un deju svētku tradīciju. Tas aktualizējis jautājumu par atsevišķu tērpu atbilstību vēsturiskajam oriģinālam un noteiktam valkāšanas veidam. Tāpēc svarīga ir jostu valkāšanas tradīcijas izpratne.

Krājumā ievietoto rakstu tematika atspoguļo Latvijas arheologu, bioarheologu un etnogrāfu zinātnisko pētījumu daudzveidīgo spektru. Raksti bagātīgi ilustrēti ar zīmējumiem, fotogrāfijām un tabulām.

Antonija Vilcāne

Ilze B. Loze

MEŽA CŪKU (*SUS SCROFA* L.) ILKŅI, TO APSTRĀDE UN IZMANTOŠANA LUBĀNA MITRĀJA NEOLĪTA APMETNĒS

Rakstā vienkopus apskatīti visi Lubāna ezera mitrājā arheoloģisko izrakumu laikā iegūtie mezolīta un neolīta meža cūku pa garenisko asi pāršķeltie ilkņi, analizētas to apstrādes īpatnības, kā arī apsvērts to pielietojums. Šī meža cūku ilkņu kolekcija, sastāvoša no 73 vienībām, sniedz ieskatu par Aboras I, Eiņu un Ičas vēlā neolīta, Zvidzes mezolīta un vidējā neolīta, kā arī Lagažas vēlā neolīta un agrā bronzas laikmeta apmetņu meža cūku ilkņu apstrādes likumsakarībām. Kolekciju pārstāvošie meža cūku ilkņi klasificējami kā piederīgi noteiktām rīku kategorijām. To vidū izdalāmi dažādas formas naži, ileni, bultu gali un maksšķerāķi, kā arī griežņi. Uzmanība pievērsta zoomorfo figūru un specifisku rotu darinājumiem, kuru apstrādes veids stipri atšķiras no ikdienā lietoto rīku apstrādes īpatnībām.

Atslēgas vārdi: meža cūku ilkņi, apstrāde, izmantošana, pielietojums, Lubāna mitrājs, Baltijas jūras baseins.

IEVADS

Meža cūku (*Sus scrofa* L.) ilkņu izmantošana kā praktiskiem nolūkiem, tā arī zoomorfu vai antropomorfu figūru izgatavošanai aptver laiku, kas saistās ar neolīta periodu Latvijas teritorijā. Šo ilkņu pārgriešanu, apstrādi un izmantošanu dažādu izsmalcinātu rīku izgatavošanai, kā arī figūru izgriešanai nevar uzskatīt par ikdienišķu nodarbību, jo apstrādājamo ilkņu skaits bija adekvāts nomedīto dzīvnieku skaitam. Ne jau kuru katru dienu izdevās nogalināt meža cūkas tēviņu. Iespējams, ka tās bija īpašas medības, kurās piedalījās zināms skaits klanam piederīgo indivīdu.

Meža cūku medībās iegūtie ilkņi kalpoja kā indivīda īpaša statusa, drosmes un spēka apliecinājums. Tāpēc tos deva līdzī arī kapa piedevās reti dabiskā, galvenokārt tomēr no ilkņiem izgrieztu rotu vai figūru veidā. Neizpalika arī no tiem gatavoto rīku likšana kapā aizgājēja vajadzību nodrošinājumam aizkapa dzīvē.

Tieši šis fakts – meža cūku ilkņu likšana kapa piedevās rotu vai zoomorfu figūru veidā saistās ar plašu Ziemeļeiropas un Viduseiropas, kā arī Austrumeiropas reģionu vēlā neolīta – bronzas laikmeta apbedīšanas tradīcijām. Savukārt mūs interesējošā reģiona – Lubāna mitrāja neolīta apmetņu meža cūku ilkņu pielietojuma specifika vērsta uz to izgatavošanu dažādām īpašām vajadzībām, kas nav novērots citviet. Tāpēc šis jau no pagājušā gadsimta sešdesmitajiem gadiem uzkrātais arheoloģiskais materiāls no Lubāna mitrāja ir apkopojams, analizējams un izvērtējams.

Meža cūku ilkņu skaits Lubāna mitrāja apmetnēs, protams, neuzrāda nomedīto tēviņu skaitu, tomēr fiksē kopumā šai populācijai atbilstīgo nomedīto īpatņu skaitu (1. tab.). Tabulā norādītie

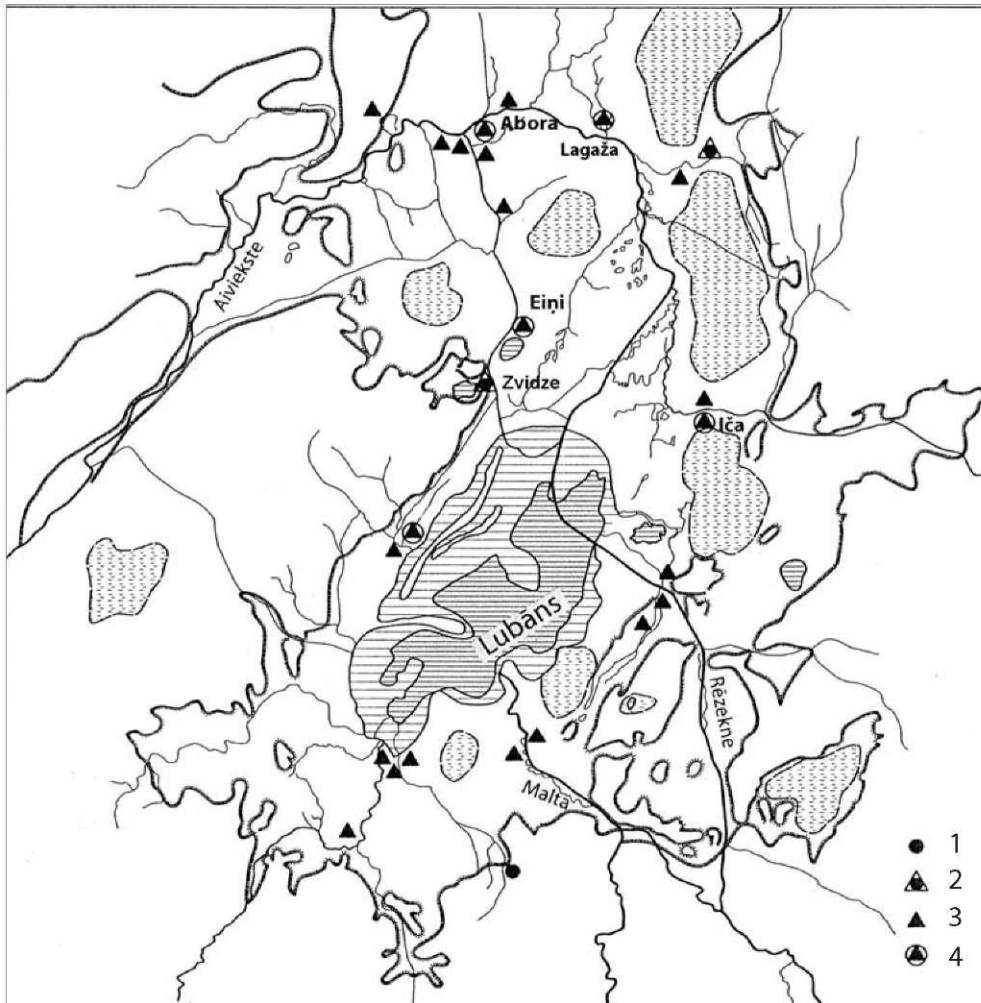
MEŽA CŪKU ĪPATŅU SKAITS LUBĀNA MITRĀJA APMETNĒS

Meža cūku īpatņu skaits Lubāna mitrāja apmetnēs, tomēr fiksē kopumā šai populācijai atbilstīgo nomedīto īpatņu skaitu (1. tab.). Tabulā norādītie

1. tabula

Meža cūku kaulu un īpatņu skaits
Lubāna mitrāja apmetnēs
(pēc Loze 1979; 1988; 2000)

Nr. p. k.	Apmetnes nosaukums	Kaulu skaits	Īpatņu skaits	Izpētītā platība, m ²
1.	Abora I	1768	183	1311
2.	Eiņi	76	7	60
3.	Iča	39	9	463,5
4.	Lagaža	664	43	377
5.	Zvidze	2655	122	447
	Kopā	8202	364	2647,5

1. att. Lubāna mitrāja apmetnes (Abora I, Eiņi, Iča, Lagāža, Zvidze), kuru materiāli apskatīti rakstā:
 1 – mezolīts,
 2 – agrais neolīts,
 3 – vidējais neolīts,
 4 – vēlais neolīts

dati pasvītro Aboras I un Zvidzes apmetnes, kā arī pārējo Lubāna mitrāja arheoloģisko izrakumu fundamentalitāti, kas nodrošinājusi paleoosteoloģiskā materiāla ieguvi. Tas ir ieguvums ne tikai šī perioda nomedīto meža cūku ilkņu apstrādes un no tiem izgatavoto rīku pētīšanai, bet kalpo arī par pamatu aplūkotā reģiona iedzīvotāju ekonomikas izpētei.

Līdztekus Kalju Pāvera (Igaunijas ZA Zooloģijas un botānikas institūts) un Valentīnas Daņiļčenko (Krievijas ZA Arheoloģijas institūts) analizētajiem un noteiktajiem paleoosteoloģiskajiem materiāliem vērā ņemams arī Sergeja Berdņikova (LU Bioloģijas fakultātes Zooloģijas un ģenētikas katedra) izstrādātais darbs par Lubāna mitrāja apmetņu meža cūkas kaulu osteoloģisko analīzi (Berdņikovs 1999). Tajā ir iestrādāti dati par Aboras I un Zvidzes apmetnē fiksētajiem meža cūku īpatņiem, kuru kauli izlases kārtībā nonāca Zooloģijas un ģenētikas katedrā. Šo kaulu skaits Aboras I apmetnē sasniedz 1367, bet Zvidzes apmetnē – 637 vienības. Noteikto meža cūku īpatņu skaits Aboras I apmetnē ir 54, bet Zvidzes apmetnē – 48

(lietojot MNI metodi). To vidū ir 15 meža cūku tēviņi Aboras I apmetnē un četri Zvidzes apmetnē (Berdņikovs 1999, 4. un 5. tab.). Turklāt Aboras I apmetnē noteiktas 12 domesticētās cūkas no pienogāzes izrakumu laukumiem un četras no apmetnes centrālās daļas izrakumu laukumiem, par kuru esamību netika sniegta informācija Valentīnas Daņiļčenko sastādītajos kaulu noteikšanas rādītājos.

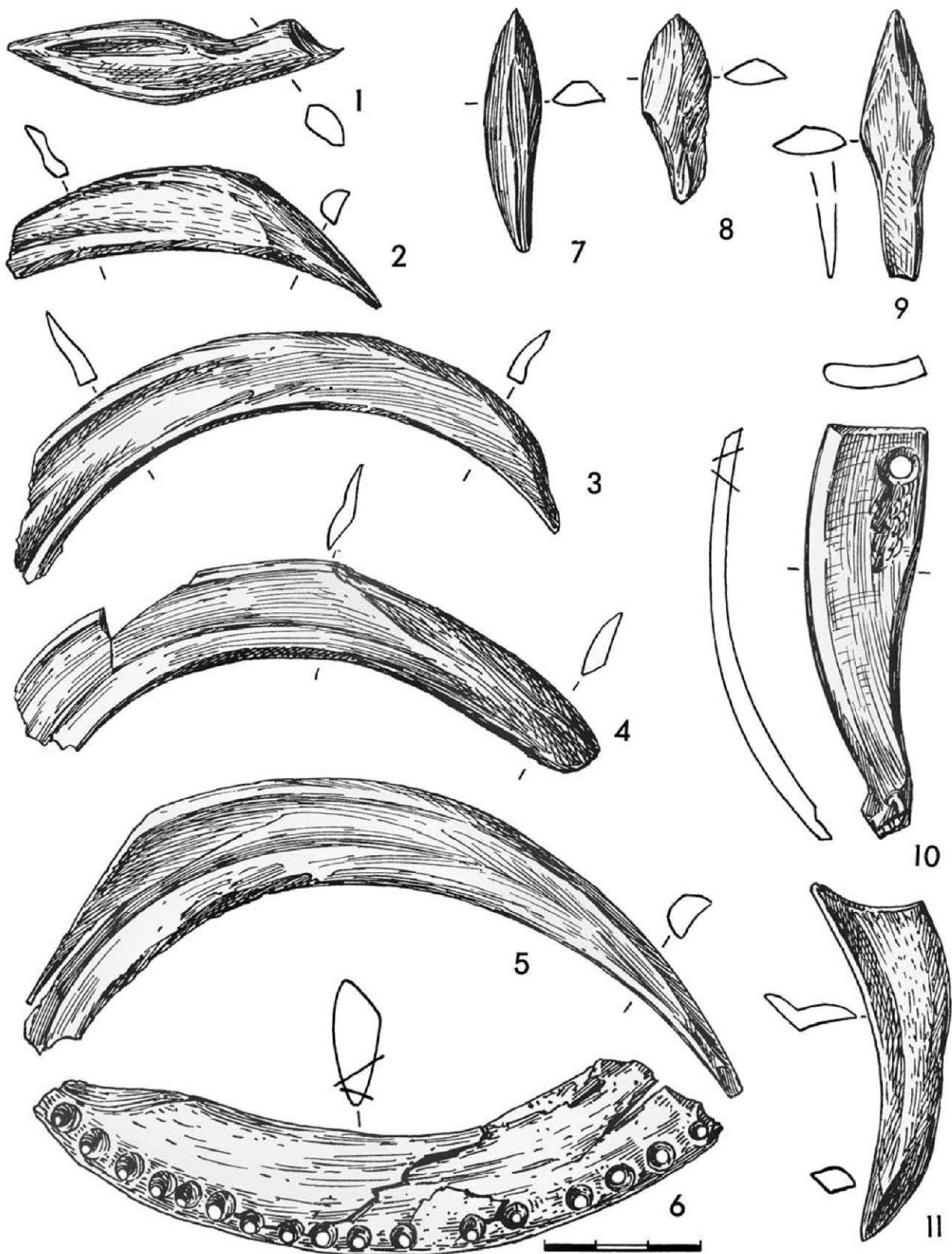
MEŽA CŪKU ILKŅU ATRADUMI LUBĀNA MITRĀJA APMETNĒS

Pārgrieztie un apstrādātie meža cūku ilkņi Lubāna mitrāja senajās apmetnēs ir atrasti šo apmetņu mājokļos kopā ar ikdienas vajadzībām lietoto inventāru un keramikas fragmentiem. Skaitliski lielākās ilkņu kolekcijas ir iegūtas Aboras I, Eiņu, Ičas apmetnē, mazākas – Lagāžas un Zvidzes apmetnē.

Aboras I vēlā neolīta apmetnes pāršķelto meža cūku ilkņu kolekcija savākta kā apmetnes centrālajā daļā – 22 eks., tā arī nogāzē – 6 eks. (2. tab.).

Aboras I apmetnes pārškeltu meža cūku ilkņu rīki, zoomorfās figūras un rotas
(Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LVNM) Arheoloģijas nodaļas fondi, VI 76:)

Nr. p. k.	Inv. Nr.	Rīka vai figūras īss apraksts	Izmēri, mm	Laukums	Kārta	Attēls rakstā
1.	181	Nažveida rīks ar īpaši asu galu	72 × 14 × 4	A	2.	2. att.: 2
2.	182	Nažveida rīka fragments	57 × 13	A	2.	
3.	183	Nažveida rīks, fragmentārs	53 × 20 × 4	Λ	2.	4. att.: 11
4.	226	Plakans karotes veida rīks, pārlauzts (4. att.: 7, 12) un pēc tam salīmēts (4.a att.)	100 × 20 × 5	A	2.	4. att.: 7, 12 4.a att.
5.	319	Ilknis ar apstrādes pazīmēm – īlens	54 × 8	A	s.a.	
6.	325	Bultas gals ar asimetrisku iedzītņa daļu	37 × 13 × 5		s.a.	2. att.: 8
7.	478	Bultas gals ar krasi izteiktu iedzītņa daļu	52 × 14 × 5	Λ	4.	2. att.: 9
8.	499	Fragmentārs piekariņš ar ieliektu apakšmalu	23 × 18	A	4.	
9.	683	Nazis ar sašaurinātu asmens galu un ārmalas atšķēlumu apakšpusē	110 × 20 × 6	Λ	3.	2. att.: 5
10.	741	Ūdensputna figūra, sāns aplauzts	60 × 15 × 6	A ₁	3.	2. att.: 1
11.	1100	Nažveida rīks ar apdarinātu apakšgalu	70 × 24 × 7	A ₁	4.	2. att.: 11
12.	4116	Piekariņš ar bojātu pamatni	19 × 13 × 4	A		4. att.: 4
13.	1777	Nažveida rīks ar asu knābjveida galu	110 × 19	A ₁	2.	2. att.: 3
14.	1973	Zoomorfa stilizēta figūra ar taisni nogrieztu apakšgalu un frontālu cauruma urbumu	77 × 21 × 4	E	1.	2. att.: 10
15.	1945	Peldoša bebra figūra	95 × 17 × 5	A ₁	3.	3. att.
16.	2103	Noapaļotas trīsstūrveida fragmentāras rotas viens gals ar 2 frontālajiem cauruma urbumiem	32 × 24 × 5	B	7.	4. att.: 3
17.	2136	Nažveida rīks	74 × 12 × 4	B	7.	4. att.: 2
18.	2168	Šaurs lapveida bultas gals ar trapeceveida šķērsriezumu	46 × 10 × 4	B	7.	2. att.: 7
19.	2346	Īlenveida rīks, gatavots no jauna dzīvnieka pārškelta ilkņa ar ieslīpi nogrieztu otru galu	56 × 17 × 3	A ₁	5.	4. att.: 9
20.	2369	Rota ar 17 frontāliem cauruma urbumiem	130 × 23 × 10	A ₁	5.	2. att.: 6
21.	2553	Nažveida rīka fragments	59 × 15 × 4	A ₁	5.	4. att.: 13
22.	2560	Makšķerāķis	26 × 10 × 2	A	s.a.	4. att.: 6
23.	2545	Bultas gals ar asu iedzītņa daļu	34 × 7 × 4	A ₁	5.	
24.	2801	Zoomorfās figūras pakāļdaļas fragments	35 × 20 × 5		1.	4. att.: 1
25.	2822	Lapveida bultas gals	45 × 21 × 3	F	2.	4. att.: 8
26.	3192	Ilknis ar frontālo cauruma urbumu tā apakšējā galā	114 × 21 × 5	F	s.a.	
27.	3609	Rotējošais bultas gals ar bojātu apakšpusi	3 × 14 × 4	F	4.	4. att.: 5
28.	4115	Nažveida rīks ar noapaļotu kaltveida galu un daļēji bojātu ārmalu	110 × 13 × 5	C	Uz pamatzemes	2. att.: 4
29.	3669	Rīks ar noapaļotu augšmalu un nolauztu apakšgalu	38 × 8 × 4	B	2.	4. att.: 10

2. att. Aboras I vēlā neolīta apmetnes pārškelto meža cūku ilkņu rīki. Latvijas Nacionālais vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondi (turpmāk – LNVM AN fondi), inv. Nr. VI 76: 1 – 741, 2 – 181, 3 – 1777, 4 – 4115, 5 – 683, 6 – 2369, 7 – 2168, 8 – 325, 9 – 478, 10 – 1973, 11 – 1100. Martas Jāņkalniņas zīmējums

Starp atradumiem ir gan naži (9 eks.), gan bultu gali (6 eks.). Vienā eksemplārā pārstāvēts arī vienkāršas formas maksšķerāķis (VI 76: 2560). Ievēribu pelna dažas izgriezās zoomorfās figūras: īskakla ūdensputns ar aplauztu krūšu daļu (VI 76: 741) un peldoša bebra figūra ar lielu asti (VI 76: 1945). Īpaša uzmanība pievēršama no nepāršķelta ilkņa izgatavotajai rotai ar 17 frontāliem caurumiem, kas izurbti gar ilkņa dabiskā izliekuma ārmalu (2. att.: 6).

Eiņu vēlā neolīta apmetnes meža cūku ilkņu griezēji, tāpat kā Aboras I apmetnē, bija labi specializējušies ilkņu apstrādē. Šajā kolekcijā ietilpst 16 eksemplāri, kas uzrāda riku lielāku dažādību salīdzinājumā ar Aboras I apmetnē iegūtajiem paraugiem un liecina par izsmalcinātu ilkņu apstrādes prasmi (3. un 4. tab.). Līdztekus nažiem (6 eks.) atrasti īlenveida rīki ar krasi noasinātu galu un divi lāpstīņveida rīki ar sašaurinātu griezošu augšgalu, kā arī likais nazis ar speciāli sašaurinātu spala daļu. Pēdējais, iespējams, bijis

iestiprināts koka rokturī. Par Eiņu apmetnes meža cūku ilkņu griezēja izcilu veikumu uzskatāms garakla ūdensputna (gulbja) galvas un kakla rūpīgais atveidojums (6. att.).

Ičas vēlā neolīta apmetnē no meža cūku ilkņiem bija gatavoti naži, kā arī zoomorfās figūras, kuras aplauzuma vai arī fragmentārā rakstura dēļ grūti identificējamas (uzskaitē ņemti 13 eks.) (5. tab.). Atradumu vidū ir zoomorfa figūra, kas atveido lielu dzīvnieku ar smagu torsu (8. att.: 3).

Zvidzes vidējā neolīta apmetnē konstatēti 12 meža cūku ilkņu izstrādājumi, tostarp divi fragmentāri naži, kā arī viena zoomorfa, iespējams, fragmentāra figūra ar akurātām griezuma līnijām (VI 199: 1770; 9. att.: 2).

Turklāt šeit bija gatavoti arī rīki, kas pildīja griezošas funkcijas (6. tab.).

Lagažas vēlā neolīta – agrā bronzas laikmeta apmetnes ilkņu apstrādātāji bija specializējušies nažu un lāpstīņveida rīku, kā arī zoomorfu figūru izgriešanā (11 eks.) (10. att.: 1–4; 7. tab.).

3. tabula

Eiņu vēlā neolīta apmetnes pāršķelto meža cūku ilkņu rīki un zoomorfās figūras (LNVM VI 119):

Nr. p. k.	Inv. Nr.	Rīka vai figūras īss apraksts	Laukums	Kārta	Kvadrāts	Izmēri, mm	Attēls rakstā
1.	130	Zoomorfās figūras torsa fragments	A	3.		31 × 13 × 3	5. att.: 1
2.	64	No jauna dzīvnieka ilkņa izgatavots smalks īlenveida rīks	A	3.	1b	76 × 8 × 3	5. att.: 2
3.	136	Ilkņa fragments ar apstrādes pazīmēm	A	3.	1–2, c–d	37 × 14 × 4	5. att.: 3
4.	41	No pārgriezta ilkņa izgatavots īlenveida rīks ar smailu augšdaļu un pamatnes apstrādi	A	2.	2d	62 × 10 × 6	5. att.: 4
5.	198	Zoomorfās figūras torsa fragments ar bojātu ilkņa iekšējo sānu	B	3.	2b	56 × 21 × 3	5. att.: 5
6.	126	Rīks ar trisstūrveida šķērsriezumu un taisni nogrieztu, šķērsriezumā taisnstūrveida galu	A	3.	1h	68 × 19 × 8	5. att.: 6
7.	340	Naža fragments ar sašaurinātu un asu augšējo galu	B	1.	3–4, a–b	50 × 14 × 3	5. att.: 7
8.	52	Plats nazis ar nolauztu augšgalu	A	3	2c	67 × 21 × 5	5. att.: 8
9.	133	Ūdensputna galvas skulptūra	A	3.		104 × 22 × 7	5. att.: 9

Eiņu vēlā neolīta apmetnes pāršķelto meža cūku ilkņu rīki un zoomorfās figūras (LNVM VI 119:)

Nr. p. k.	Inv. Nr.	Rīka vai figūras īss apraksts	Laukums	Kārta	Kvadrāts	Izmēri, mm	Attēls rakstā
1.	296	Trīsstūrveida bultas gals ar nolauztu pamatni	A	2.	9-10, c-d	32x14x3	7. att.: 1
2.	101	Zoomorfās figūras atveidojums ar nolauztu galvu	A	3.	2d	59 × 20 × 5	7. att.: 2
3.	130	Rotējoša rīka – šķēpa vai bultas smaile ar frontālo cauruma urbumu	A	3.		34 × 12 × 3	7. att.: 3
4.	66	Lāpstīņveida rīks ar smailu augšdaļu un segmentveida šķērsriezumu	A	3.	2a	84 × 15 × 5	7. att.: 4
5.	49	Nazis ar knābjiņveida augšdaļu, asu ārmalu un trīsstūrveida šķērsriezumu	A	2.	1-2, c-d	81 × 14 × 14	7. att.: 5
6.	330	Nazis ar sašaurinātu rombveida šķērsriezuma spalvu un platu griezošo daļu	B	4.	9a	89 × 15 × 5	7. att.: 6
7.	60	Lāpstīņveida rīks ar asu, sašaurinātu augšdaļu	A	3.	1a	84 × 15 × 6	7. att.: 7
8.	329	Nazis ar slīpi nogrieztu augšdaļu	B	4.	7a	11 × 22 × 8	7. att.: 8

Ičas vēlā neolīta apmetnes meža cūku ilkņu rīki un zoomorfās figūras (LNVM VI 103:)

Nr. p. k.	Inv. Nr.	Rīka vai figūras īss apraksts	Laukums	Kārta	Kvadrāts	Izmēri, mm	Attēls rakstā
1.	488	Rīks ar sašaurinātu un nolauztu galu	K	9.	2a	47 × 24	8. att.: 1
2.	272	Naža fragments	G	8.	2i	50 × 20	8. att.: 2
3.	417	Zoomorfās figūras torša pakaļdaļa, fragmentāra	J		3b	50 × 35	8. att.: 3
4.	447	Kaula rīks ar urbtiem apļiem	J	12.	5-6, e-d	60 × 13 × 4	8. att.: 4
5.	419	Nazis ar aplauztiem galiem	J	7.	3a	64 × 17	8. att.: 5
6.	14	Fragmentārs rīks ar vienu sašaurinātu galu	C-3	2.	7-8, g-h	84 × 15	8. att.: 6
7.	165	Zoomorfās figūras torša pakaļdaļas fragments	E		3c	34 × 28	8. att.: 8
8.	463	Fragmentārs nazis	K	6.	3b	50 × 15	
9.	143	Fragmentārs bultas gals	E	7.	5d	22 × 12	
10.	336	Naža fragments	E		7b	25 × 11	
11.	480	Fragmentārs rīks	J	12.	5-6, e-d	50 × 3	8. att.: 7

Zvidzes vidējā neolīta apmetnes pāršķelto meža cūku ilkņu rīki un zoomorfās figūras (LNVM VI 188:)

Nr. p. k.	Inv. Nr.	Rīka vai figūras īss apraksts	Laukums	Kārta	Kvadrāts	Izmēri	Attēls tekstā
1.	1656	Lāpstīņveida rīks ar nolauztu augšgalu	C	6.	3b	50 × 20 × 3	9. att.: 1
2.	1770	Zoomorfās (?) figūras fragments	A	1.	9p	36 × 20 × 4	9. att.: 2
3.	279	Trīsstūrveida bultas gals ar taisnu pamatni				42 × 11 × 5	9. att.: 3
4.	1345	Zoomorfās (?) figūras fragments	A	3.	3g-h	45 × 16 × 8	9. att.: 4
5.	1791	Īlens	C	9.	8a	65 × 15 × 4	9. att.: 5
6.	2496	Rīks ar griezošu galu	B	11.	3a	72 × 15 × 5	9. att.: 6
7.	1394	Lāpstīņveida rīks ar nolauztu galu	A	4.	9g	66 × 22 × 5	9. att.: 7
8.	984	Lāpstīņveida rīks ar nolauztu galu	B	5.	8f	63 × 25 × 5	9. att.: 8
9.	1448	Likais nazis – duncis	A	3.		69 × 20 × 9	9. att.: 9
10.	2006	Platā naža fragments	B	6.		70 × 12 × 5	9. att.: 10

No pāršķeltiem meža cūku ilkņiem izgatavotie rīki un zoomorfās figūras
Lagažas (1–4; LNVM VI 74:) un Zvidzes (5; LNVM VI 188:) apmetnē

Nr. p. k.	Inv. Nr.	Rīka vai figūras īss apraksts	Laukums	Kārta	Kvadrāts	Izmēri, mm	Attēls rakstā
1.	439	Zoomorfās figūras torša fragments	B	1.	11b	38 × 18 × 4	10. att.: 1
2.	371	Fragmentāras zoomorfās figūras torša daļa	A	1.	14a	35 × 19 × 6	10. att.: 2
3.	511	Lāpstīņveida rīks ar krasi sašaurinātu un asu augšējo galu	C	1.	13i-j	54 × 24 × 4	10. att.: 3
4.	622	Rotējoša rīka fragments (nazis?)	A	2.	2b	44 × 20 × 3	10. att.: 4
5.	1393	Aplikācijas veida rotājums ar zoomorfās galvas stilizētu atveidojumu tā galā	C	4.	8a-b	35 × 15 × 2 (apakšgals)	10. att.: 5

3. att. No meža cūkas ilkņa izgatavota peldoša bebra skulptūra. Aboras I vēlā neolīta apmetne. Leona Baloža foto

Visi no meža cūku pāršķeltajiem ilkņiem izgatavotie rīki, izņemot pieminēto maksšķerāķi Aboras I apmetnē, nāk no mājokļu vietām. Atradumiem ir laba stratigrāfija, tie ir fiksēti izrakumu laukumos noteiktā dziļumā un noteiktā kvadrātā. Tomēr maksšķerāķis ir atrasts Aboras I apmetnē atklātā 29. apbedījuma tuvumā, kas norāda, ka tas varēja būt arī kapa piedeva.

Peldošā bebra figūra, kas gatavota no pārgriezta ilkņa (3. att.), un no nepārgriezta ilkņa izgatavotā rotaslieta ar 17 frontālajiem caurumiem gar ilkņa izliekuma ārmaļu (2. att.: 6) uzietas Aboras I apmetnē 34. postīta maza bērņa apbedījuma tuvumā, kas norāda uz iespējamu šo atradumu piederību minētā kapa inventāram.

MEŽA CŪKU PĀRŠKELTO ILKŅU RĪKU FUNKCIONĀLĀ KLASIFIKĀCIJA

Lubāna mitrāja apmetnēs iegūto pāršķelto meža cūku ilkņu klasifikācija izstrādājama, ņemot vērā to pielietojuma raksturu. Izdalāmas šādas rīku kategorijas: ikdienā lietotie griežamie rīki – naži, duramie rīki – īleni un medībās izmantotie bultu gali, kā arī citu funkciju rīki.

Griežamie rīki – **likie naži** saglabājuši ilkņu dabisko formu, kas nodrošināja šo rīku lietošanu īpašās reizēs, atvieglojot griezēja darbu gadījumos, kad bija nepieciešams izmantot šāda naža specifiskās īpašības. Šiem nažiem ir atšķirīgs šķērsriezums, kas ir noteicošais nažu identificēšanā, jo asmens izveide ir atkarīga no ilkņa pareizas pārgriešanas. Ilkņi tika pārgriezti tā, lai ārējā izliekumā naža asmens biežums sasniegtu 5 milimetrus. Meža cūkas ilkņa pārgriešana pa garenisko asi prasīja maksimālu uzmanību, jo no tā bija atkarīga visa tālākā ilkņa apstrādes gaita. Kā redzams rakstam pievienotajos grafiskajos attēlos, liko nažu asmens šķērsriezumam

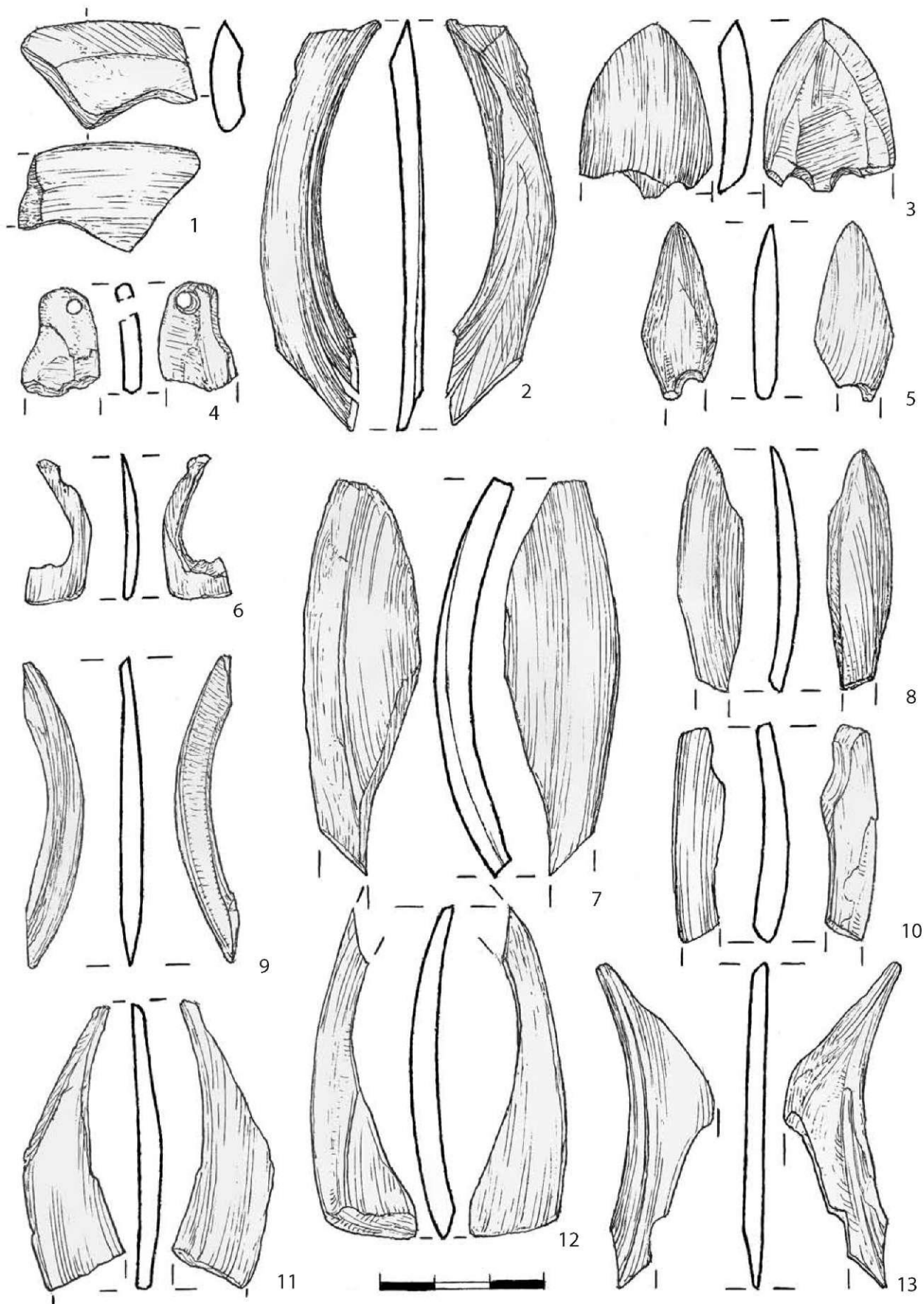
gandrīz vienmēr bija plāna trīsstūrveida forma ar tās pamatnes jūtamu ieliekumu (2. att.: 3, 4, 11; 5. att.: 7, 8; 7. att.: 5, 6, 8; 8. att.: 2, 5). Naža asmens asā griezošā daļa bija pārgrieztā ilkņa ārmaļa.

Likais nazis ar sašaurinājumu spala vietā, kas bija darināts, nogriežot ilkņa ārmaļu un atstājot neskartu tā iekšējās malas izliekumu, spala daļā saglabāja trīsstūrveida šķērsriezumu bez pamatnes ieliekuma, jo tam bija atstāts ilkņa emaljas puses apaļīgais izliekums (7. att.: 6). Šis likais nazis ar ērti satveramu spalvu varēja būt izmantots izsmalcinātu darbu veikšanai, ieskaitot ķirurģisku iejaukšanos ikdienas darbos iegūto brūču apkopšanā.

Līkie meža cūkas ilkņu naži atšķīrās pēc galu noformējuma. Tos varēja spēcīgi sašaurināt vai arī tā apdarināt, ka viegli noapaļotais gals, saglabājot ilkņa platumu, atgādina kalta asmeni (2. att.: 4). Līko nažu augšgals varēja būt ieslīpi nogriezts (7. att.: 8).

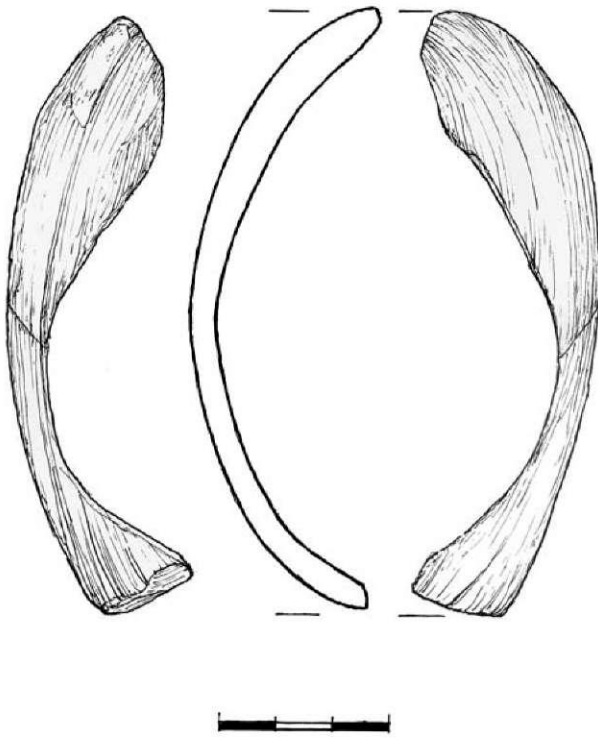
Tomēr atsevišķiem nažiem ilkņa dabiskais platumu bija ticis mainīts no ārējā izliekuma puses. Tā bija darīts, apstrādājot ilkņus no Aboras I un Eiņu apmetnes, atšķēlot tiem ārmaļu, kas labi saskatāms, jo bija ticis mainīts ilkņu dabiskais izliekums (4. att.: 2; 7. att.: 5). Arī šajos abos gadījumos naža ieslīpā augšgala šķērsriezumam bija trīsstūrveida forma ar ilkņa emaljas puses dabisko noapaļojumu. Nažu gali saglabāja lielāku biežumu un izturību salīdzinājumā ar spēcīgi izliekto asmens daļu, kurai trīsstūrveida šķērsriezums bija ar ierautu apakšmaļu.

Divi nažveida rīki no Aboras I apmetnes bija ar speciāli noasinātiem, šķērsriezumā segmentveida un rombveida galiem (2. att.: 2, 11). Lai liko nazi ērtāk iestiprinātu koka rokturī, tika izmainīts pārgrieztā ilkņa platumu naža apakšdaļā, atšķēlot taisnā virzienā nelielu daļu no ilkņa ārmaļa (2. att.: 5).

4. att. Aboras I vēlā neolīta apmetnes pāršķelto meža cūku ilķņu rīki. LNVM AN fondi, inv. Nr. VI 76: 1 – 2801, 2 – 2136, 3 – 2103, 4 – 4116, 5 – 3609, 6 – 2560, 7, 12 – 226, 8 – 2822, 9 – 2346, 10 – 3669, 11 – 183, 13 – 2553.

Aigas Ivbules zīmējums

4.a att. No meža cūkas ilkņa gatavots plakanas karotes veida rīks. LNVM AN fondi, inv. Nr. VI 76: 226.
Aigas Ivbules zīmējums

Bultu gali no meža cūku ilkņiem Lubāna mitrāja apmetnēs bija veidoti pēc tajā laikā gatavoto kaula bultu galu paraugiem. Šādu bultu galu izgatavošana bijusi raksturīga tieši Aboras I apmetnes ilkņu griežējiem. Izdalāmi vairāki šo bultu galu tipi:

- 1) šaurs, trapecveida šķērsriezuma bultas gals (2. att.: 7);
- 2) lapasveida bultas gals ar asimetrisku iedzītni (2. att.: 8);
- 3) trīsstūrveida bultas gals ar šauru taisnstūrveida iedzītni (2. att.: 9).

Pēdējais no norādītajiem bultu galiem, spriežot pēc apstrādes kvalitātes, ir pati pilnība. Viens fragmentārs meža cūkas ilkņa bultas gals iegūts arī Eiņu apmetnē (7. att.: 1). Tam ir nolauzta pamatne. Vēl viens bultas gals no šīs apmetnes ar cauruma urbumu pieder pie rotējošo rīku kategorijas (7. att.: 3). Arī Aboras I apmetnē iegūts bultas gals ar frontālo cauruma urbumu, kaut tas arī bija izlūzis (4. att.: 5).

Vēl viens no meža cūkas ilkņa darinātais rīks no Lagažas apmetnes pieder pie rotējošo rīku kategorijas (10. att.: 4). Par to liecina frontālais cauruma urbums, kas veidots salauztā rīka smailes daļā. Iespējams, tas tika lietots medībās kā šķēpa gals.

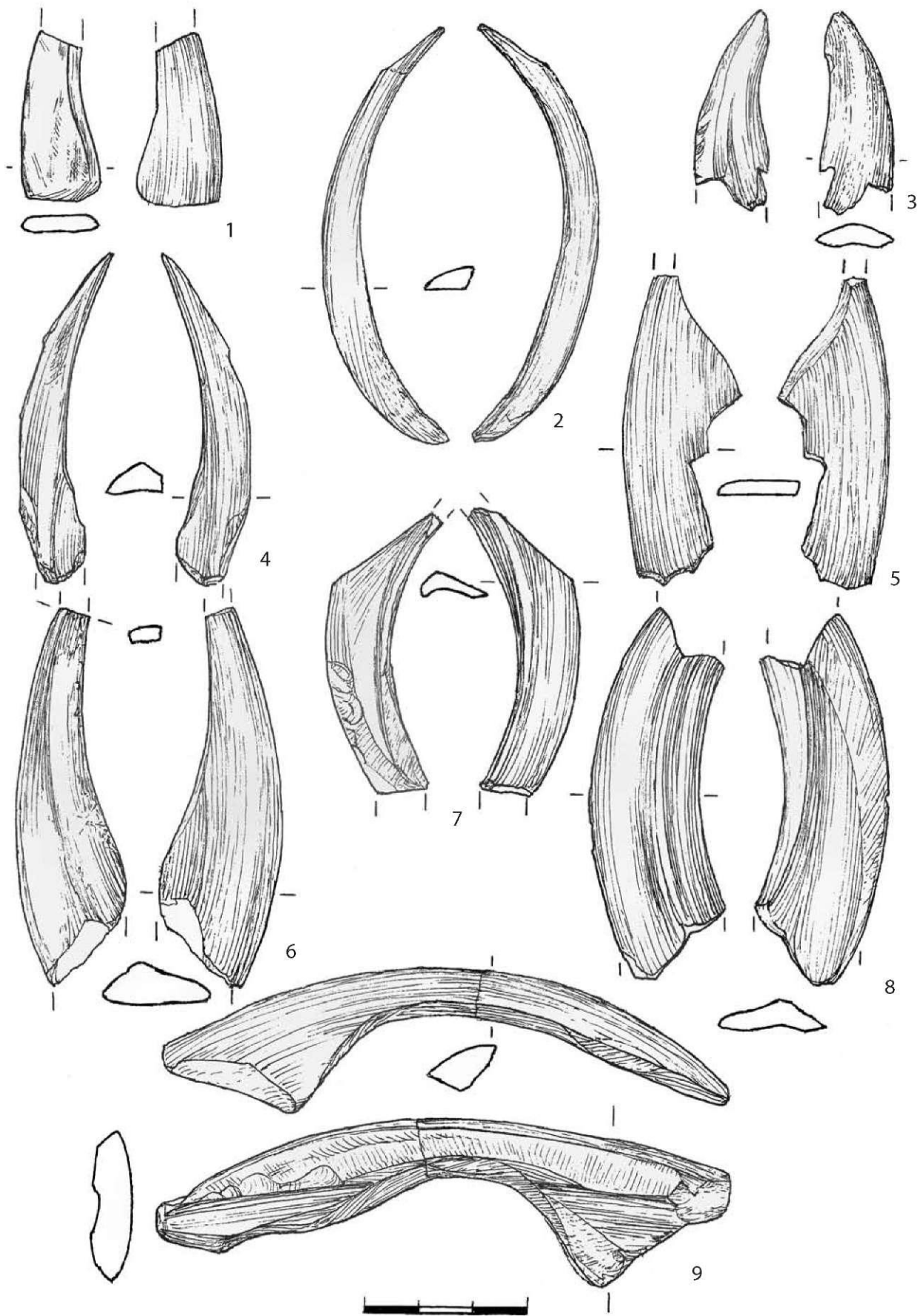
Citu funkciju rīku vidū izdalāma īpaša rīku kategorija – ar pārgrieztā ilkņa korpusa spēcīgu saplāninājumu un augšgala sašaurinājumu. Pēdējais ticis veikts ar visai veiklu divu griezumu palīdzību no ilkņa iekšējās malas puses. Rīkiem ir plats un ļoti plāns korpus un rūpīgi noapaļota apakšmala. Šie rīki atšķiras kā pēc garuma, tā arī platuma. Viens no tiem iegūts Eiņu, otrs – Lagažas apmetnē, vēl divi – Zvidzes apmetnē (7. att.: 7; 10. att.: 3; 9. att.: 1, 8). Vēl viens rīks Zvidzes apmetnē līdzīgi darināts, tāpat pāršķēlot ilkni tā, lai iegūtu ļoti plānu virsmu, tomēr tam sāni, tāpat kā iepriekšējiem, ir saglabājuši biežākas šķēluma malas (9. att.: 7).

Šie rīki atšķiras no nažiem ar plākšņveida šķērsriezumu, kas veikts, saglabājot rīka korpusu vienādā biezumā visā tā garumā. Šiem rīkiem ir saglabāts ilkņa dabiskais ārējais izliekums, tajā pašā laikā apstrādāts tā iekšmalas ieliekums ar viena veikla griezuma palīdzību rīka augšpusē no ilkņa pāršķēltās virsmas puses. Ar šī griezuma palīdzību rīka augšējais gals ir ticis pakāpeniski sašaurināts, to taisni vai ieslīpi nogriežot. Eiņu apmetnē atrastajam šī tipa rīkam, kuram ir arī ir vislielākais garums, ir veikts tikai viens ilkņa iekšējās malas griezums. Tā gals ir ieslīpi nogriezts (7. att.: 7). Lagažas un Zvidzes apmetnē iegūtie šī tipa rīki ir īsi, un to augšgals vienā gadījumā – Lagažas apmetnē atrastajam eksemplāram ir ass, kas panākts ar divu griezumu palīdzību no pārgrieztā ilkņa virsmas abu malu puses, kas lieliski saskatāms grafiskajā attēlā (10. att.: 3).

Iespējams, ka šiem rīkiem varēja būt divējādas funkcijas, saistītas ne tikai ar to šaurā gala, bet arī platā un plānā lāpstiņveida korpusa izmantošanu, uz ko norāda rūpīgi veidotais vieglais noapaļojums to apakšmalā.

Par šāda rīka izgatavošanas iemaņu pārzināšanu citviet – neolīta beigu posma Asavecās 7. apmetnē Krivinas kūdrājā, Daugavas augšteces kreisā krasta pietekas baseinā, liecina atzīmes pēdējo gadu baltkrievu arheoloģiskajā literatūrā, kur to uzskata par griezošo rīku kategorijai piederīgu (Chernavskii 2008, 381, ris. 4: 23). Tas būtībā dublē Lagažas apmetnē iegūto šī veida rīka eksemplāru (10. att.: 3). Interesanti, ka šajā pašā apmetnē, izmantojot tieši tādas pašas ilkņa pārgriešanas iemaņas, veidojot vairākus centimetrus platu un pāris milimetru biezu rīku ar biežāku pārgrieztā ilkņa apmali gar abiem rīka sāniem, tā šaurajā galā visai skrupulozi izgrebta smalka ūdensputna galviņa (Chernavskii 2008, 383, ris. 5: 29).

Atzīmējams arī Eiņu apmetnē iegūtais garais un šaurais rīks ar segmentveida šķērsriezumu pa

5. att. Eiņu vēlā neolīta apmetnes pāršķelto meža cūku ilkņu rīki un zoomorfās figūras. LNVM AN fondi, inv. Nr. VI 119: 1 – 130, 2 – 64, 3 – 136, 4 – 44, 5 – 198, 6 – 126, 7 – 340, 8 – 52, 9 – 133. Aigars Ivbuļes zīmējums

visu tā korpusu, kas piešķir rīkam stabilitāti pielietojšanas laikā (7. att.: 4). Rīka ārmala saglabājusi ilkņa dabisko liekumu, bet iekšmala ar gandrīz divreiz platāku griezumu, atšķirībā no iepriekš minēto Asavecas un Lagažas apmetņu rīku iekšmalas griezumiem, ir veidojusi asu šķautni.

Vienā eksemplārā Lubāna mitrāja apmetnēs ir iegūts plakanas **karotes** veida rīks (4. att.: 7, 12, 4.a att.). Tas atrasts Aboras I apmetnē un izceļas ar formas oriģinalitāti. Šo rīku izgriežot, ir atstāts nemainīgs ilkņa ārējās malas izliekums. Karotei ir iegarena lietojamā daļa, bet tās kāts beidzas ar stabilu paplašinājumu, kura apakšmala rūpīgi apdarināta un ērti satverama rokā. Šis rīks nav karote, jo tā virsma ir plakana, bet tas varēja būt izmantots īpašos gadījumos – kaut ko pārvietojot kā uz naža gala virsmas, gatavojot kādu zāļu maisījumu.

Oriģināla forma ir arī Zvidzes apmetnē atrastam rīkam vai aplikācijas veida rotai, kurā var saskatīt divas daļas – platākajai pārgrieztai ilkņa daļai ar rūpīgu nogrieztu apakšmalu un tikai daļēji saglabātu ilkņa ārējo dabisko malu seko spēcīgi sašaurināta roktura daļa ar noapaļotu trīsstūrveida šķērsriezumu (10. att.: 5). Daļai, kas atgādina plakanu lāpstiņu, ir uz iekšu ieliekta ilkņa iekšējā mala, kas atgādina zoomorfu galvu ar strupu purnu.

Divi ilenveida rīki no Eiņu apmetnes izgatavoti no jaunu dzīvnieku ilkņiem (5. att.: 2, 4). Abiem kopējs ir ārmalas taisns atšķēlums rīka pašā augšgalā, šādā veidā iegūstot ilena darba galu. Vienam rīkam ir griezums no ilkņa ārējās un arī iekšējās malas, iespējams, tā labākai un ērtākai iekātošanai. Otram eksemplāram apakšgals ir strups un nedaudz sašaurināts no ārmalas, bet iztaisnots no iekšmalas puses (5. att.: 4). Šī tipa rīki gatavoti arī Zvidzes apmetnē ar šķēluma palīdzību ilkņa iekšējā ieliekuma pusē (9. att.: 5).

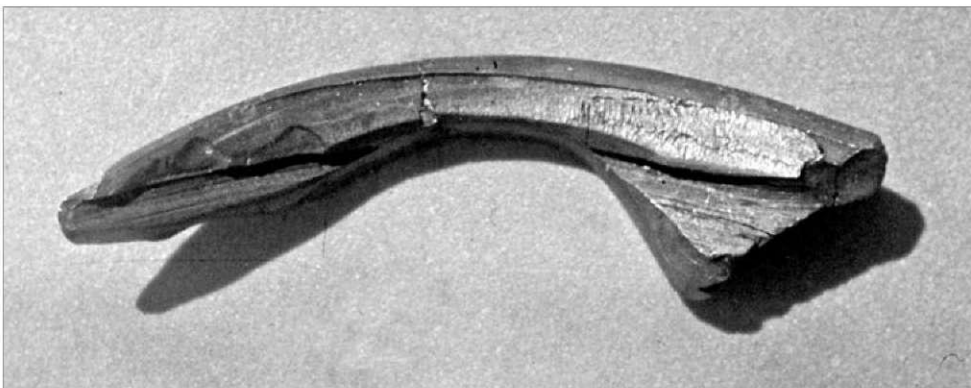
ZOOMORFĀS MEŽA CŪKU ILKŅU FIGŪRAS

Zoomorfās meža cūku ilkņu figūras, kas saglabājušās veselas, pieder divu putnu un viena meža dzīvnieka – peldoša bebra plākšņveida skulptūrām. Pirmās divas atveido īskakla un garkakla putnu. Tās, tāpat kā iepriekš apskatītie nažveida un citi rīki, izgatavotas, pāršķeļot ilkni pa garenisko asi un apstrādājot ar griezumu palīdzību tā šķēluma pusi, atstājot emaljas pusi netraucētu. Īpaši rūpīgi apdarināta ir Eiņu apmetnē atrastā garkakla ūdensputna – gulbja figūra (6. att.). Tai visai veiksmīgi veidots kakla izliekums saglabā ilkņa dabisko izliekumu. Šajā gadījumā īpaša uzmanība pievērsta knābja un kakla izveidei, pārējo atšķelto ilkņa daļu pieslīpējot gareniskā virzienā, kas lieliski saskatāms grafiskajā attēlā (5. att.: 9). Ilkņa dabiskā izliekuma emaljētā virsma ir palikusi netraucēta, visu apstrādes procesu koncentrējot pāršķeltā ilkņa iekšpusē. No tā izriet, ka putna tēla informatīvā puse ir skatāma ilkņa pārgrieztajā pusē, bet gulbja vai zoss spalvu baltumu saglabā ilkņa emaljas puse.

Īskakla ūdensputna (pīles) figūrai no Aboras I apmetnes ir virtuozī izveidots knābis ar ieliekta griezuma palīdzību, kā arī prasmīgi atdarināts ķermeņa apveids, pieslīpējot tā virsmu no apakšpusēs (2. att.: 1).

Aboras I apmetnē atrastā meža dzīvnieka – peldoša bebra figūras siluetu veido rūpīgie griezumi, skaitā pieci, ķermeņa apakšmalā, mugura un lielā aste veidota ar ilkņa dabiskā ieliekuma palīdzību (3. att.). Šai figūrai ir divdaļīgs plākšņveida šķērsriezums.

Iespējams, vēl viena zoomorfa figūra no Eiņu apmetnes uzsākta darināt, pārgriežot ilkni un veidojot putna vai dzīvnieka ķermeni ar triju griezumu palīdzību ilkņa pāršķeltajā pusē, aizsākot, bet

6. att. No meža cūkas pāršķelta ilkņa izgatavota garkakla ūdensputna skulptūra. Eiņu vēlā neolīta apmetne. Ilzes Lozes foto

nepabeidzot galvas vai knābja izveidi (7. att.: 2). Figūrai ir lēcveida šķērsriezums.

Arī Eiņu apmetnes divi apstrādātie meža cūku ilknī, spriežot pēc plakanā šķērsriezuma un akurātajiem griezumiem, var atbilst zoomorfo skulptūru izgatavošanas kritērijiem (5. att.: 1, 5). Atklāts paliek jautājums par vēl vienu Eiņu apmetnē atrastu iespējamu zoomorfu figūru ar taisni nogrieztu augšgalu un biezu trīsstūrveida šķērsriezumu (5. att.: 6).

Zoomorfu figūru apdarināšanas pazīmes ļauj saskatīt arī fragmentāras skulptūras starp iegūtajiem salauztajiem eksemplāriem. Divas no tādām ir Ičas apmetnē atrastās, kas pieder liela dzīvnieka torša pakaldaļas atveidojumam (8. att.: 3, 8). Figūras torša daļas fragments atrasts arī Aboras I apmetnē (4. att.: 1). Šo figūru izveidei lietoti griezumi ir tādi paši kā iepriekš minētajām skulptūrām izmantotie.

Zoomorfo skulptūru uzskaitē nebūtu pilnīga, ja neņemtu vērā vēl divu fragmentāru figūru esamību Lagazas vēlā neolīta un agrā bronzas laikmeta apmetnē (10. att.: 1, 2). Viena no tām atveido putna, otra – kāda dzīvnieka torša daļu.

MEŽA CŪKU PĀRŠĶELTO ILKŅU ROTAS AR CAURUMA URBUMU

Vēršama uzmanība arī uz divām fragmentārām ilkņu rotām Aboras I apmetnē. Viena no tām, iespējams, pieder piekariņam vai figūras astes gala fragmentam ar asimetriski attiecībā pret rotas korpusu izurbtu frontālo caurumu (4. att.: 4).

Otrs ir liela izmēra rotas augšgala fragments, kas, tāpat kā iepriekšējā rota, ir gatavots no pāršķelta liela vecuma meža cūkas ilkņa platās daļas, veicot urbumu virzienā no šķēluma puses (4. att.: 3). Rota ir bijusi simetriski veidota, ar divu akurātu griezumumu palīdzību formējot tās augšdaļu no ilkņa pāršķēluma, nevis emaljas puses.

MEŽA CŪKAS ILKŅA ROTĀJUMS AR FRONTĀLO CAURUMU RINDU

Par izcilu un unikālu meža cūkas ilkņa apstrādes paraugu ir uzskatāma nepārgrieztā ilkņa rota ar 17 frontālo caurumu rindu pa ilkņa dabiskā ārējā izliekuma malu (2. att.: 6). Tā kā šai rotai nav analogiju, tad var norādīt uz Aboras I apmetnes ilkņu apstrādātāju izveidotām lokālām iemaņām šāda tipa rotu izgatavošanā, kas nav mazsvarīgi Lubāna mitrāja meža cūku ilkņu apstrādes specifisko paņēmieni konstatēšanā.

MEŽA CŪKU ILKŅI AR FRONTĀLO CAURUMA URBUMU LUBĀNA MITRĀJĀ UN CITVIET LATVIJAS TERITORIJĀ

Atzīmējams meža cūkas ilknis no Aboras I apmetnes ar frontālo cauruma urbumu tā apakšdaļā (VI 76: 3192). Tieši šis pēdējais atradums asociējas ar šādi caururbtu meža cūku ilkņu atradumiem kā Ziemeļu, tā Austrumu Eiropā.

Meža cūkas ilknis ar frontālo cauruma urbumu tā ārējā izliekuma malā ir bijis arī Zvejnieku kapulauka 207. kapa bērns ziedojuma inventārā (Zagorskis 1987, XXI tab.: 11). Savukārt Kreiču kapulauka 5. sievietes kapa inventārā pāršķeltais meža cūkas ilknis atrasts kopā ar 15 dzīvnieku zobu piekariņiem (Zagorskis 1961, 13). Turpat Kreiču kapulaukā savrup atrasts pāršķelts meža cūkas ilknis ar taisni nogrieztu apakšgalu, kura tuvumā ieurbti divi frontālie caurumi, bet ilkņa sašaurinātajā augšgalā – viens caurumiņš (Zagorskis 1961, 15, I tab.: 25). Zvejnieku kapulauka 153. kapā atrastais ilknis ir ar taisni nogrieztu augšmalu un frontālo cauruma urbumu (Zagorskis 1987, XIII tab.: 18). Tas konstatēts kopā ar 108 dzīvnieku zobu piekariņiem apbedītā virieša jostas rajonā.

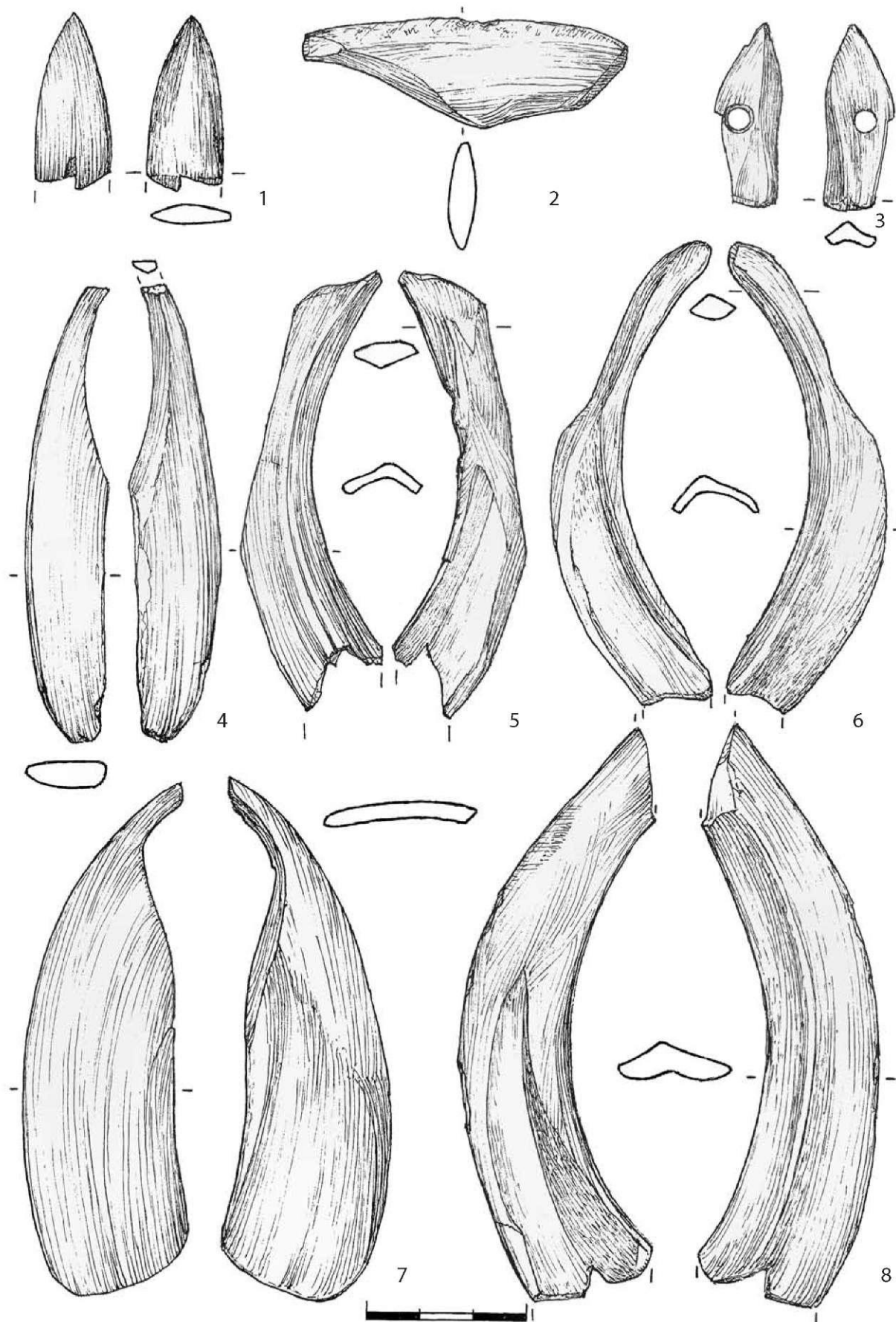
Savukārt Lietuvā Kretonas I B apmetnes 5. virieša kapā blakus apbedītā indivīda labā sāna bļodas kaulam atrastais meža cūkas ilknis nebija pārgriezts, tātad kapa piedevās ielikts dabiskā veidā (Girininkas 1994, pav. 264–265).

MEŽA CŪKU ILKŅU MAKŠĶERĀĶI

Fragmentārs no meža cūkas ilkņa izgatavots makšķerāķis (VI 76: 2560) bija iegūts 29. nenosakāma indivīda kapa piedevās Aboras I apmetnē (Loze 1979, 50) (4. att.: 6). Tam ir neliels ielikums kātiņa ārmalā un neizstrādāta loka daļa. Zvejnieku kapulauka 198. kapā – postītā sievietes apbedījumā galvaskausa tuvumā atrasts no meža cūkas ilkņa gatavots saliekamā makšķerāķa kātiņa fragments (Zagorskis 1978, 45, 47, XVII tab.: 19). Šim kātiņam ir apaļa bumbveida augšdaļa, atdalīta ar iežmaugu, bet lejasdaļā ir iegriezumi kāta sastiprināšanai ar makšķerāķa loku.

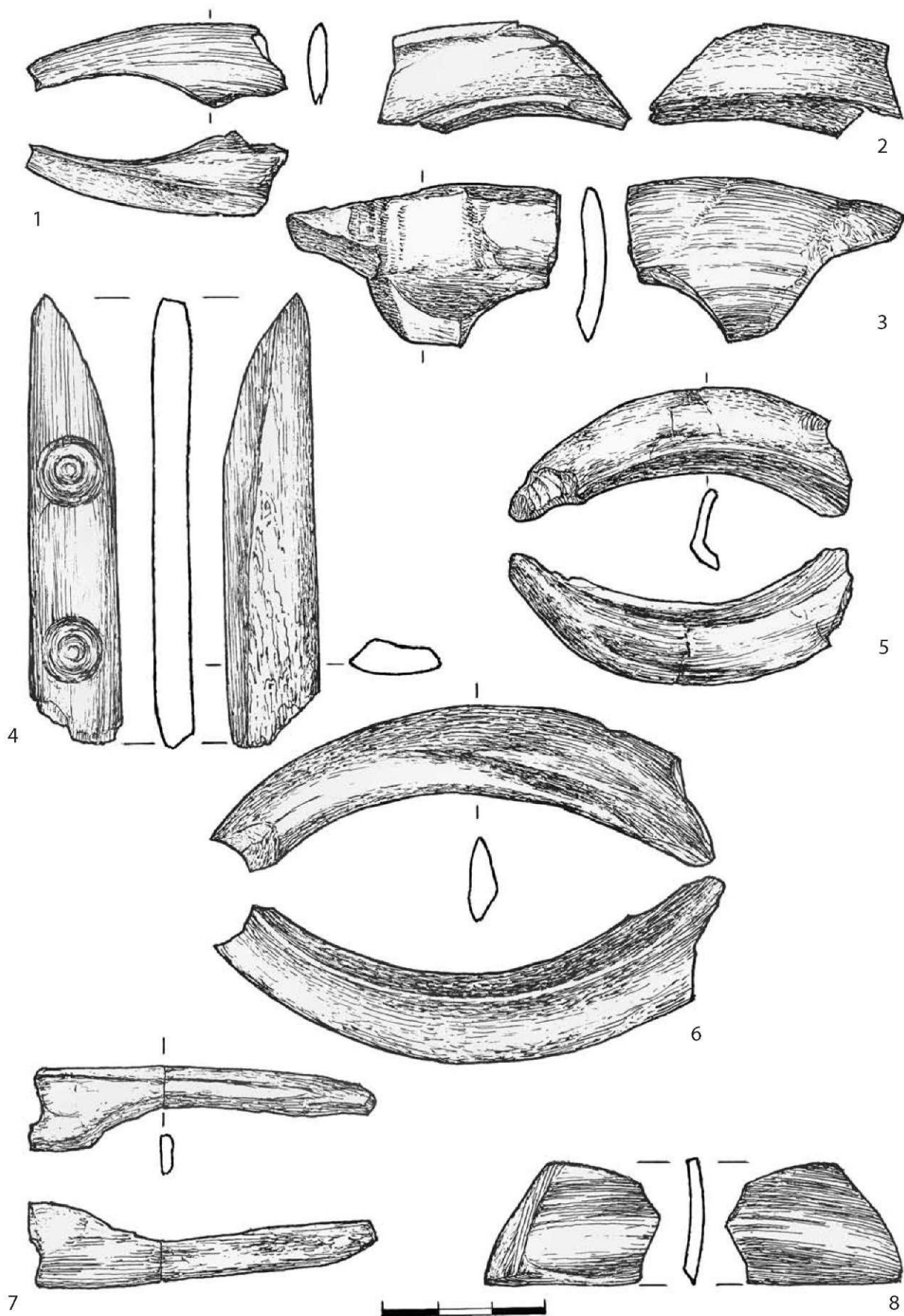
LUBĀNA MITRĀJA MEŽA CŪKU ILKŅI KOPEJĀ TO PĒTĪJUMU KONTEKSTĀ

Šajā rakstā analizētie un klasificētie Lubāna mitrāja meža cūku ilkņu riki, figūras un rotas liecina par šī reģiona kaula griezēju apgūtām

7. att. Eišu vēlā neolīta apmetnes pāršķelto meža cūku ilkņu rīki un zoomorfās figūras fragments. LNVM AN fondi, inv. Nr. VI 119: 1 – 296, 2 – 101, 3 – 130, 4 – 66, 5 – 49, 6 – 330, 7 – 60, 8 – 329. *Aigas Ivbules zīmējums*

8. att. Ičas vēlā neolīta apmetnes pāršķelto meža cūku ilķņu rīki un figūru fragmenti. LNVM AN fondi, inv. Nr. VI 103: 1 – 488, 2 – 272, 3 – 417, 4 – 447, 5 – 419, 6 – 14, 7 – 480, 8 – 165. Aigas Ivbules zīmējums

noteiktām ilkņu apstrādes tehnoloģiskajām īpatnībām. Tāpēc lietderīgi būtu lasītāju iepazīstināt arī ar citu neolīta apdzīvoto reģionu iedzīvotāju prasmi meža cūku ilkņu apstrādē. Izsekojot šo tehnoloģiju īpatnībām plašākā teritorijā, var secināt, ka ir vērojama divējāda pieeja meža cūku ilkņu pielietojumā. Sevišķi krasi tas izpaužas apbedījumu piedevu raksturā, nodalot reģionu ar visainiecīgi vai arī nemaz neapstrādātu ilkņu izmantošanu. Lai izceltu Lubāna mitrāja apmetņu nozīmi kopējā Baltijas jūras baseina zemju vēlā neolīta no meža cūku ilkņiem gatavoto rotu pētījumu kontekstā, jāatzīmē dažas meža cūku ilkņu pielietojuma atšķirības citviet. Šajā sakarībā jāpievēršas Matsa Malmera savulaik izstrādātajai meža cūku ilkņu atradumu klasifikācijai.

Skandināvu vēlā neolīta literatūrā ir izdalītas divas meža cūku ilkņu atradumu grupas: ilkņi, kuriem ir saglabāta dabiskā forma (A grupa), un ilkņi, kuri ir apstrādāti kā simetriski izgrieztas rotas (B grupa). A grupas ilkņiem auklas keramikas kultūras iedzīvotāji frontālo caurumu urba no apakšpuses, bet bedrīšu keramikas kultūras ilkņu griezēji urbumus veica ilkņa apakšpusē no tā iekšējā izliekuma malas virzienā uz ārpalu (Malmer 2002, 250, fig. 30). Šādā veidā apstrādātu ilkņu attēlu no Vasterbjeras kapulauka Gotlandē publicējusi Gunborga Jansone, apkopojot Gotlandes bedrīšu keramikas kultūrai piederīgo kapulauku materiālus, tostarp analizējot arī meža cūku ilkņu apstrādes īpatnības šajā reģionā (Janzon 1974, 344, plate 56: 3, 4).

Gotlandes salā (Visbijas kapulaukā) ir atrastas arī B grupas speciāli izgrieztas meža cūku ilkņu rotas – savdabīgi iegarenas formas piekariņi ar iežmaugu augšdaļā aukliņas piesiešanai un diviem pāriem iegriezumu abos sānos (Janzon 1974, 317, plate 41).

Atzīmējams arī fakts par meža cūku žokļu likšanu kapos Gotlandē (Ire, Grausne, Ajvide), kur konstatētas žokļu puses no 19–34 dažādām meža cūkām (Rowley-Conwy, Dobney 2007, 142).

Skatot šo jautājumu plašākā kontekstā, ir lietderīgi pievērsties meža cūku ilkņu pielietojumam kapu inventārā laika posmā no pirmās zemkopju kultūras Ziemeļeiropas līdzenumā līdz pat auklas keramikas un zvanveida kausu kultūras kapu kompleksiem Viduseiropā.

Pirmās Ziemeļeiropas līdzenuma zemkopju kultūras – piltuvkausu kultūras apbedījumu inventārā ir konstatēti necaurumoti meža cūku ilkņi. Ļoti uzskatāmi tas ir parādīts publikācijā par Šverīnes apgabalā Vācijā atklātā Ostorfas kapulauka apbedījumiem (Lehmkuhl 2006, 391, Abb. 6). Turklāt

uzsvērts, ka tieši piltuvkausu kultūras apbedījumi ar to atšķiras (Lübke, Lüth, Terberger 2006, 330, plate 3: 4, 6; 4: 3, fig. 7).

Arī Lietuvā Kretonas 1B vidējā neolīta apmetnē arheoloģisko izrakumu laikā atklātajā 5. apbedījumā tika atrasts nepārgriezts meža cūkas ilknis (Girininkas 1994, pav. 264, 265).

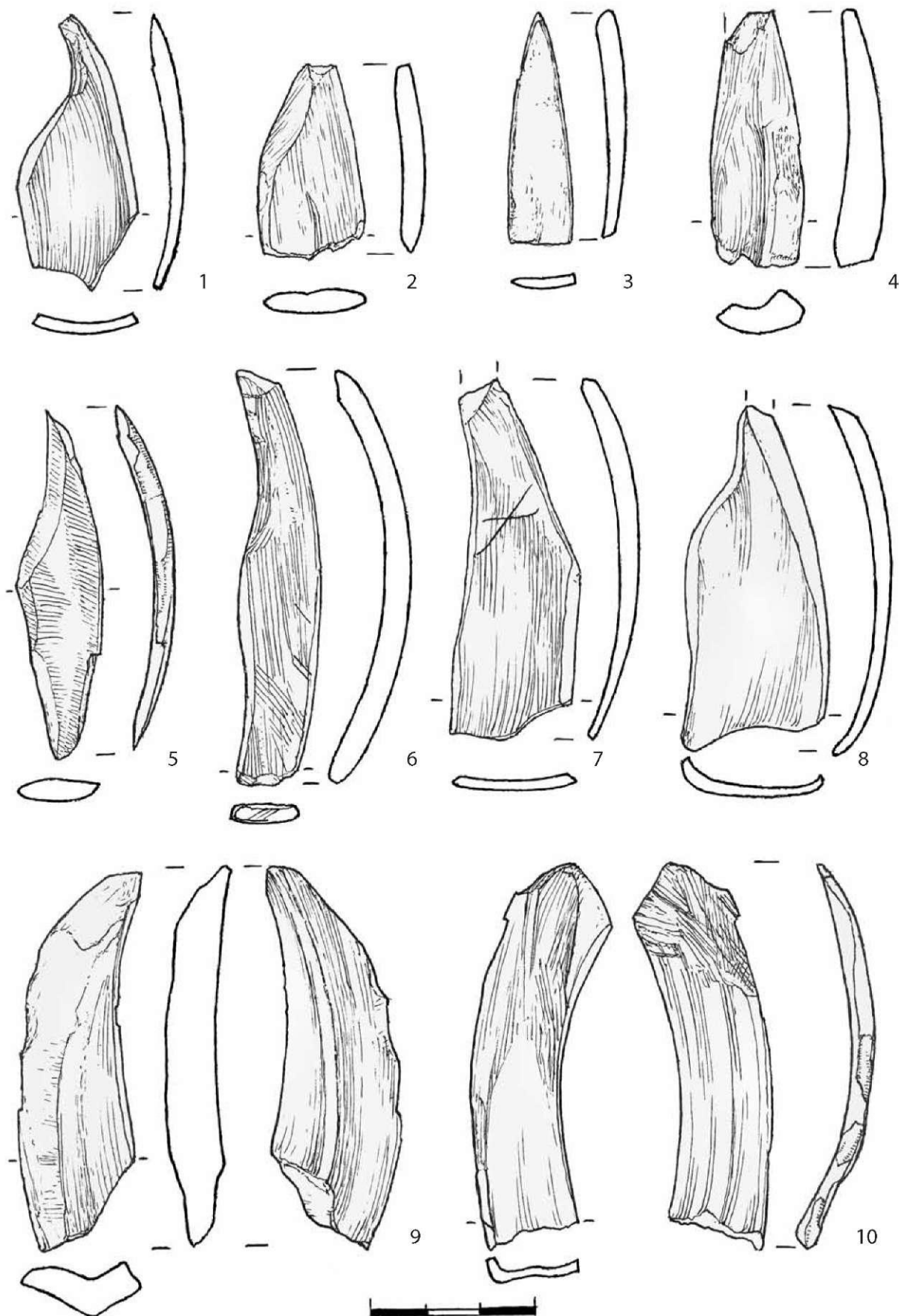
Pa garenisko asi pārgriezti meža cūku ilkņi raksturīgi lodveida amforu kultūras apbedījumiem Polijas un Vācijas kapu kompleksos. Tajos vērojamas arī meža cūku ilkņu apstrādes īpatnības, kas izpaužas ilkņu apakšgala noapaļojumā līdzīgi Aboras I apmetnē iegūtajiem eksemplāriem (Szmyt 2008, 510, rys. 11: 9).

Auklas keramikas kultūras (AKK) kapos Viduselbas–Zāles reģionā – Drosā, Kusterborgā dominē pāršķeltie meža cūku ilkņi ar cauruma urbumu apakšgalā (Dresely, Müller 2001, 309, 312). Savukārt AKK kapos Polijas dienvidaustrumos – Žerniki Gorne kapulauka apbedījumos Nidas upes lejtecē (*Pinczow Ridge*) konstatēti meža cūku ilkņi bez jebkādas apstrādes (Włodarczak 2001, 126, 128, fig. 17, 19). Līdzīga situācija ir arī Zlotas AKK kapulaukā, kur 5. apbedījuma inventārā bija neapstrādāts meža cūkas ilknis (Krzak 1970, 40, rys. 27).

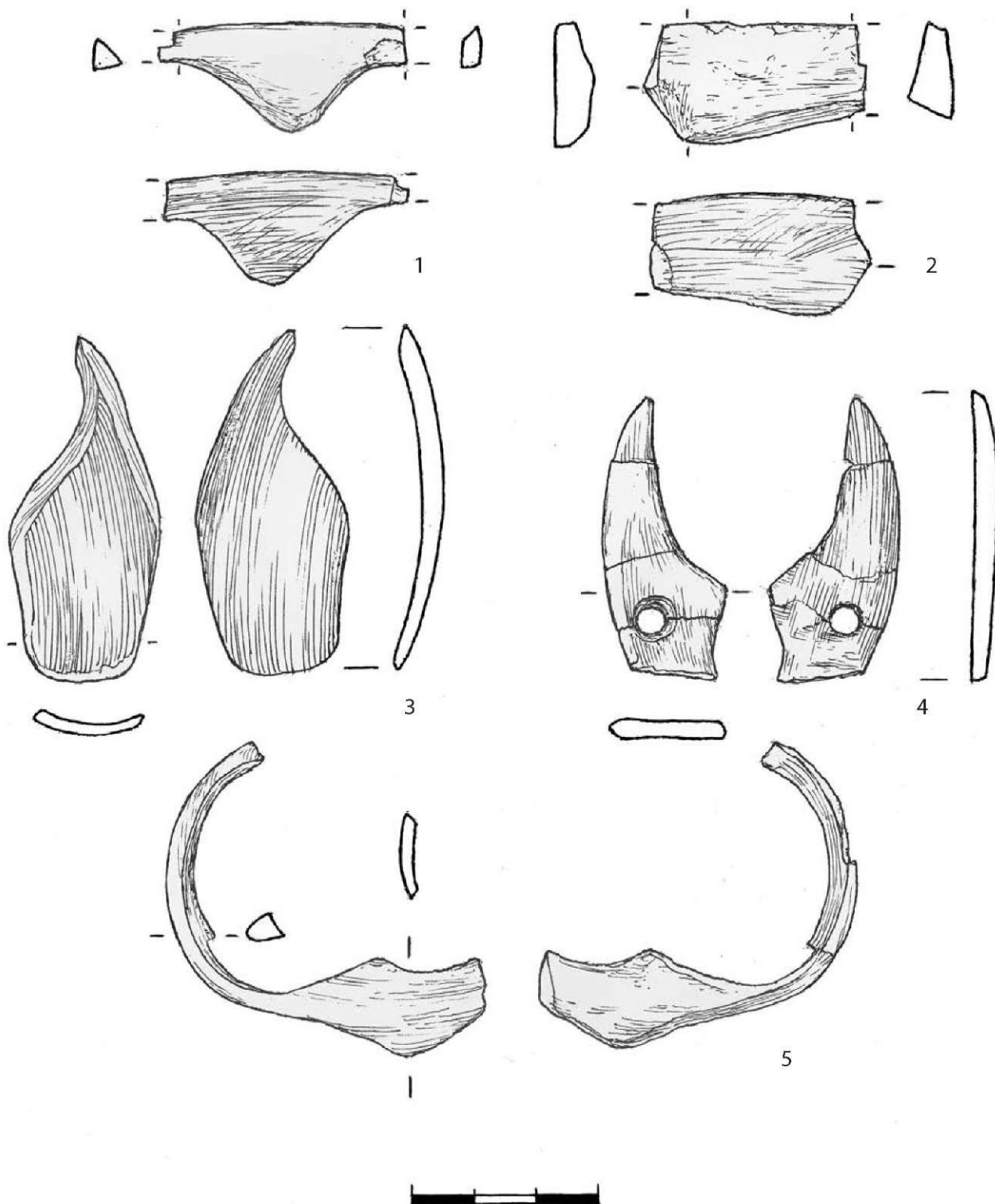
Īpašu interesi izraisa Morāvijas Silēzijas daļa AKK Letonices kapulauka 3. uzkalniņa kapa piedevās konstatētā meža cūkas ilkņa plāksnīte ar minimālu izliekumu, kurai vienā galā bija divi, bet otrā – viens frontālais caurums (Šebela 1999, plate 120: 3, 211: 4). Jāatzīmē, ka pagaidām tas ir tikai viens no mums zināmajiem gadījumiem tieši AKK apbedījumu inventārā.

Šajā sakarībā jānorāda, ka meža cūku ilkņu pārdalīšana pa šķērsasi ir visai arhaiska parādība, kas raksturīga lielā mērā Austrumeiropas Dņepras–Doņecas kultūras kapu kompleksiem Azovas jūras piekrastē. To vidū izceļas Eiropas arheoloģijā plaši pazīstamā Mariupoles kapulauka apbedījumu piedevās sērijveidā konstatētie pa šķērsasi pārdalīto ilkņu kompleksi. Sadalīto ilkņu segmenti kārtoti tādā secībā, lai saglabātu ilkņu dabisko formu (Makarenko 1933, tabl. XX, XXXa). Šo segmentu abos galos bija izurbti divi frontālie caurumi, un segmenti savā starpā sastiprināti, veidojot kā galvas, tā arī kakla rotas. Turklāt šāda veida rota apbedījumos konstatēta arī uz kājām ceļgalu un potīšu rajonā.

Jaunu impulsu meža cūku ilkņu apstrādē bija ienesuši zvanveida kausu kultūras kaula griezēji, kas sāka šos ilkņus ornamentēt ar iegriezumu palīdzību. Lielisks šāda veida eksemplārs nāk no Oberbierbaumas kapulauka 1. kapa piedevām

9. att. Zvidzes vidējā neolīta apmetnes pāršķelto meža cūkas ilkņu rīki un figūru fragmenti. LNVMA AN fondi, inv. Nr. VI 188: 1 – 1656, 2 – 1770, 3 – 279, 4 – 1345, 5 – 1791, 6 – 2496, 7 – 1394, 8 – 984, 9 – 1448, 10 – 2006.
Aigars Ivbules zīmējums

10. att. No pāršķeltiem meža cūku ilkņiem izgatavotie riki un figūras Lagažas vēlā neolīta un agrā bronzas laikmeta apmetnē (1–4) un Zvidzes vidējā neolīta apmetnē (5). LNVM AN fondi, inv. Nr. VI 74: 1 – 439, 2 – 371, 3 – 511, 4 – 622 un inv. Nr. VI 188: 1393 (5). *Aigas Ivbules zīmējums*

Traisentālē Austrijas teritorijā (Neugebauer 1992, 151, Abb. 7: 62). Uz šī pa garenisko asi nepārgrieztā meža cūkas ilkņa bija četras vienādā at-tālumā cita no citas izkārtotas 9–10 iegriezumu rindas.

Noslēdzot šo nelielo ekskursu pa Eiropas da-žādu neolīta kultūru kapu piedevām hronoloģiskā secībā, jāatzīmē vēl viens gadījums, uz kuru vērsusi uzmanību Eva Davida, speciāliste kaula griešanas tehnoloģijās, norādot, ka vēl mezolītā Zamostjes 2. apmetnē Dubnas baseinā Krievijā konstatēts šaurs pārgriezta meža cūkas ilkņa kaltiņš ar taisni nogrieztu apakšmalu (Devid 2001, ris. 3: G).

SECINĀJUMI

Rakstā analizētie Lubāna mitrāja meža cūku ilkņu rīki, rotas un figūras, skatot tos uz dažādu Eiropas neolīta kultūru apbedījumu inventāra fona, norāda uz aplūkotā reģiona apmetnēs sa- glabātā materiāla prioritārām pētījumu iespējām salīdzinājumā ar apbedījumu inventāru.

Kapu piedevās konstatētiem meža cūku ilkņiem, rotām un figūrām tomēr ir bijusi rotājoša un ar to saistīta simboliska funkcija. Ikdienā lietojamo rīku sērijas, kuru apstrādes tehnoloģijas līdz šim nebija nedz pietiekami apskatītas, nedz arī pētītas materiāla trūkuma dēļ, tagad ļauj spriest par šo resursu izmantošanas iespējām īpašu smalku rīku izgatavošanai, pateicoties šī materiāla īpatnībām, ilkņu dabiskam izliekumam ar asu galu.

Šis materiāls, kura saglabāšanos sekmējuši Lu- bāna mitrāja īpaši labie konservējošie apstākļi, liecina par izvērstu, pārdomātu un veikli izstrādātu

tehnisku paņēmieni lietojumu meža cūku ilkņu apstrādē, sagatavojot dažāda tipa rīkus kā ikdienas, tā arī specifisku, iespējams, higiēnisku vai brūču apkopšanai nepieciešamo darbību veikšanai.

Šo īpašo tehnoloģiju pielietojums meža cūku ilkņu apstrādē acīmredzot sākās jau mezolītā, kā to norāda divi rīki, kas atrasti Zvidzes apmetnes labi stratificētos vēlā mezolīta slāņos.

Tomēr Lubāna mitrājā, kā to rāda aplūkotie materiāli, meža cūku ilkņu apstrādes process tika attīstīts vidējā neolītā un izvērsts vēlajā neolītā, kad sāka pārgriezt ilkni pa garenisko asi tā, lai iegūtu aso griezošo naža daļu pa ilkņa ārējo loku. Šo nažu šķērsriezums ir viegli atpazīstams, jo veido plānu trīsstūrveida figūru ar ieliektu apakš- malu. Ilkņa pārgriešana naža asmens daļas saga- tavošanai, turpat izgriezot arī ērti rokās satveramu spala daļu (Eiņu apmetne), liecina par izkoptām ilkņu apstrādes tradīcijām. Drošas rokas izgrieztie likie naži, griežņi, īleni, bultu gali, tostarp arī rotē- jošie, kā arī specifiski rīki higiēniskām vajadzībām un brūču apkopšanai liecina par ilkņu griezēju pieredzi un meistarību, kas iegūta darba procesā, attiecīgi novērtējot ilkņu izturību un piemērotību viena vai otra rīka izgatavošanai.

Līdztekus meža cūku ilkņu izmantošanai prak- tiskām vajadzībām Lubāna mitrājā izvērās arī rotu un zoomorfo skulptūru izgatavošana. Tas bija viegli izdarāms, jo meža cūkas ilkņa dabiskais izliekums sekmēja šo rotu, kā arī skulptūru izveidi. Īpaši veiksmīgi tika attīstīta ūdensputnu figūru izgriešana, akcentējot uzmanību uz garkakla putnu – zoss un gulbja galvas un kakla izveidi, kas bija lieliski uztverami sānskatā un kuru balto spalvu gaišumu atdzīvināja ilkņu ārpusē emalja.

LITERATŪRA

- Berdņikovs, S., 1999. *Lubāna ezera baseina mezolīta un neolīta meža cūkas (Sus scrofa L.) kaulu osteoloģiskā analīze*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Bioloģijas fakultāte.
- Chernavskii, M. M., 2008. Asavets 7 – novoe poselenie Kri- vinskogo torfianika. *Cheľovek. Adaptatsia. Kul'tura*. Sorokin, A.N. (otv. red.). Moskva, 374–387.
- Devid, E., 2001. Izdelia iz kosti i roga mezoliticheskikh sloev stoianki Zamost'e 2: tekhnologicheski podkhod. *Kamennii vek evropeiskikh ravnin*. Sergievo Posad, 292–303.
- Dresely, V., Müller, J. 2001. Die absolutchronologische Daterung der Schnurkeramik im Taubergebiet und im Mittelelbe-Saale-Gebiet. Czebreszuk, J., Müller, J. (eds.). *Die absolute Chronologie in Mitteleuropa 3000–2000 v. Chr. = The Absolute Chronology of Central Europe 3000–2000 B.C.* Poznań: Leidorf, 287–318.
- Girininkas, A., 1994. *Baltu kultūros ištakos*, Vilnius: Savastis.
- Janzon, G. O., 1974. *Gotlands mellaneolitiska gravar*. Stockholm: Almqvist-Wiksell. (Acta Universitatis Stockhol- miensis. Studies in North-European Archaeology, 6).
- Krzak, Z., 1970. *Cmentarzysko kultury złocziej "nad Wawrem" w Złotej*. Wrocław; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Lchmkuhl, U., 2006. Die Tierbeigaben aus den Gräbern des neolithischen Flachgraberfeldes von Ostorf bei Schwerin unter besonderer Berücksichtigung der durchbohrsen Tur- zahne. Larsson, L., Lüth, F., Terberger, T. (eds.). *Inovation and Continuity – Non-Megalithic Mortuary Practices in the Baltic: New methods and research into the development of Stone Age Society*. International Workshop at Schwerin on 24–26 March 2006. Supported by Fritz Thyssen Stiftung für Wissenschaftsförderung, 385–414.
- Loze, I. A., 1979. *Pozdñii neolit i ranñiaia bronza Lubanskoi ravniny*. Riga: Zinatne.

- Loze, I. A., 1988. *Poseleniia kamennogo veka Lubanskoj niziny. Mezolit, rannii i srednii neolit*. Riga: Zinatne.
- Loze, I., 2000. Stone Age Settlements in the Lake Lubāns Wetland in Latvia and subsistence strategies of the population. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 3/4, 109–122.
- Loze, I., 2003. The Lubāns, North Belarussian and Šaġara Cultures as an Eastern Phenomenon of a Neolithic Cultural Unit. Czebreszuk, J., Szmyt, M. (eds.). *The Northeast Frontier of Bell Beakers*. Oxford, 123–136. (BAR International Series, 1155).
- Loze, I., 2010. Iča Neolithic Settlement in the Lake Lubāns Wetland. Bliujiene, A. (ed.). *At the Origins of the Culture of the Balts: Dedicated to the 60th birthday of Prof. Habil. Dr. Algirdas Girininkas*. Klaipėda: Klaipėda University Press, 91–109. (Archaeologia Baltica, 13).
- Lübke, H., Lüth, F., Terberger, T., 2006. Fischers or farmers? The archaeology of the Ostorf cemetery and related Neolithic finds in the light of new data. Larsson, L., Lüth, F., Terberger, T. (eds.). *Innovation and Continuity Non-Megalithic Mortuary Practices in the Baltic: New methods and research into the Development of Stone Age Society*. International Workshop at Schwerin on 24–26 March 2006. Supported by Fritz Thyssen Stiftung für Wissenschaftsförderung, 307–338.
- Makarenko, M., 1933. *Mariupilskii mogilnik*. The Mariupil Bureal Place (Summary). Kiiv: Vidavnictvo Vseukrainski Akademii nauk.
- Malmer, M. P., 2002. *The Neolithic of South Sweden*. TRB, GRK, and STR. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Neugebauer, J. W., 1992. Quellen zur Chronologie der späten Schnurkeramik im Unteren Traisental. Niederösterreich. *Schnurkeramik Symposium 1990. Præhistorica XIX*. Praha: Univerzita Karlova, 143–155.
- Rowley-Conwy, P., Dobney, K., 2007. Wild boar and domestic pigs in Mesolithic and Neolithic southern Scandinavia. Albarella, U., Dobney, K., Ervynck, A., Rowley-Conwy, P. (eds.). *Pigs and Humans. 10,000 years of Interaction*. Oxford University Press, 131–155.
- Szmyt, M., 2008. Podobnie choć inaczej? Ze studiów nad różnicowaniem reguł socjoorganizacyjnych ugrupowań kultury amfor kulistych. Bednarczyk, J., Czebreszuk, J., Makarowicz, P., Szmyt, M. (red.). *Na pograniczu światów. Studia z pradziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Koško w 60. rocznicę urodzin*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 495–527.
- Šebela, L., 1999. *The Corded Ware Culture in Moravia and in the Adjacent Part of Silesia (Catalogue)*. Brno: Archeologický ústav AV ČR. (Fontes Archaeologiae Moraviae, tomus XXIII).
- Włodarczak, P., 2001. The Absolute Chronology of the Corded Ware Culture in South-eastern Poland. Czebreszuk, J., Müller, J. (eds.). *Die absolute Chronologie in Mitteleuropa. 3000–2000 v. Chr. – The Absolute Chronology of Central Europe 3000–2000 BC*. Poznań: Leidorf, 103–129.
- Zagorskis, F., 1961. Kreiču neolīta kapulauks. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 3, 3–18.
- Zagorskis, F., 1987. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. Rīga: Zinatne.

Ilze B. Loze

ELABORATION AND USE OF *SUS SCROFA* L. TUSKS AT THE NEOLITHIC SETTLEMENTS OF THE LUBĀNS WETLANDS

Summary

The article brings together information about all the Mesolithic and Neolithic wild boar tusks split along their long axis found in the course of archaeological excavation in Lake Lubāns Wetland, highlighting the characteristic features of tusk-working and examining the use of tusks.

The collection of boar tusks, consisting of 73 pieces, provides an insight into the patterns of tusk-working at the Abora I, Eiņi and Iča Late Neolithic settlements, the Mesolithic and Middle Neolithic settlement of Zvidze, and the Late Neolithic–Bronze Age settlement of Lagaža.

The wild boar tusks of the collection can be classified into specific categories of tools. These include curved knives, specific knife forms, awls, arrowheads, fish-hooks and burins. Attention is given to zoomorphic figurines and specific kinds of ornaments, fashioned in a very different manner to everyday tools.

Keywords: wild boar tusk, elaboration, utilization, Lake Lubāns Wetland, Baltic Sea Basin.

The tools, ornaments and figurines made of wild boar tusk from the Lubāns Wetlands, discussed in this article, considered in the context of the funerary inventory of various Neolithic cultures of Europe, demonstrate greater research possibilities of the material preserved at settlement sites in this region, compared with the funerary inventory.

The wild boar tusks and ornaments and figurines made of them, having been recovered as

grave goods, had decorative functions, along with associated symbolic functions. Because of the discovery of series of everyday artefacts, fashioned using techniques that have not previously been adequately discussed or studied due to the absence of this kind of material, it is possible to assert that this resource could be utilised to make very fine tools owing to the properties of the material, which requires very different techniques from those used in bone-working.

Thanks to the possibility of excellent preservation in Lake Lubāns Wetland, which have ensured the good condition of the artefacts, it is possible to identify the application of highly-developed, carefully considered and skilful techniques in shaping the boar tusks into various kinds of artefacts for everyday needs, and also for specific tasks – possibly for hygienic purposes or even for treating wounds.

The use of these special techniques in working wild boar tusk evidently goes back to the Mesolithic, as indicated by two pieces found in well-stratified Late Mesolithic layers at Zvidze.

However, as indicated by the material presented here, working of wild boar tusk developed in the Middle and Late Neolithic, when the practice began of cutting the tusk along its long axis, thus obtaining a sharp knife-edge along the outer margin of the tusk. These knives have a very distinctive cross-section: triangular with a concave lower margin. The masterly working of tusks, in one case manufacturing a tool by cutting the

tusk to make a knife blade and also successfully cutting a convenient handle (Eiņi site), indicates a highly-developed tradition of tusk processing. The skilled carving of curved knives, burins, awls and arrowheads (including rotating pieces), as well as the provision of special tools for hygienic needs and treatment of wounds, reflects the experience and mastery of the people cutting the tusk, the skills obtained through practice, appreciating the durability of tusk and its suitability for the making of particular kinds of artefacts.

Alongside the practical utilization of boar tusk in Lake Lubāns Wetland, making of ornaments and zoomorphic sculptures also developed. This was readily accomplished, since the natural curve of the boar's tusk facilitated fashioning of ornaments and sculptures. Particularly successful was carving of waterfowl figurines, with a special emphasis on the heads and necks of long-necked birds – geese and swans – giving a superbly distinctive profile, the bright, white plumage brought to life by the enamel surface on the other side of the sculpture.

FIGURE AND TABLE CAPTIONS

- Fig. 1.* Settlement sites in the Lubāns wetlands discussed in the text: 1 – Mesolithic, 2 – Early Neolithic, 3 – Middle Neolithic, 4 – Late Neolithic
- Fig. 2.* Tools made of split wild boar tusk, Late Neolithic settlement site Abora I. National History Museum of Latvia, collections of the Department of Archaeology (further – NHML DA collections), Acc. No. VI 76: 1 – 741, 2 – 181, 3 – 1777, 4 – 4115, 5 – 683, 6 – 2369, 7 – 2168, 8 – 325, 9 – 478, 10 – 1973, 11 – 1100. *Drawing by Marta Jāņkalniņa*
- Fig. 3.* Sculpture of a swimming beaver, made of wild boar tusk. Late Neolithic settlement of Abora I. *Photo by Leons Balodis*
- Fig. 4.* Tools made of split wild boar tusk. Late Neolithic settlement Abora I. NIIML DA collections, Acc. No. VI 76: 1 – 2801, 2 – 2136, 3 – 2103, 4 – 4116, 5 – 3609, 6 – 2560, 7, 12 – 226, 8 – 2822, 9 – 2346, 10 – 3669, 11 – 183, 13 – 2553. *Drawing by Aiga Ivbule*
- Fig. 4a.* Flat spoon-shaped object made of wild boar tusk. NHML DA collections, Acc. No. Nr. VI 76: 226. *Drawing by Aiga Ivbule*
- Fig. 5.* Tools and zoomorphic figurines made of split wild boar tusk, Late Neolithic settlement Eiņi. NIIML DA collections, Acc. No. VI 119: 1 – 130, 2 – 64, 3 – 136, 4 – 44, 5 – 198, 6 – 126, 7 – 340, 8 – 52, 9 – 133. *Drawing by Aiga Ivbule*
- Fig. 6.* Sculpture of a long-necked aquatic bird, made of split wild boar tusk. Late Neolithic settlement site Eiņi. *Photo by Ilze Loze*
- Fig. 7.* Tools and a fragmentary zoomorphic figurine made of split wild boar tusk, Late Neolithic settlement site Eiņi. NHML DA collections, Acc. No. VI 119: 1 – 296, 2 – 101, 3 – 130, 4 – 66, 5 – 49, 6 – 330, 7 – 60, 8 – 329. *Drawing by Aiga Ivbule*
- Fig. 8.* Tools and fragmentary figurines made of split wild boar tusk, Late Neolithic settlement site Iča. NHML DA collections, Acc. No. VI 103: 1 – 488, 2 – 272, 3 – 417, 4 – 480, 5 – 419, 6 – 14, 7 – 480, 8 – 165. *Drawing by Aiga Ivbule*
- Fig. 9.* Tools and fragmentary figurines made of split wild boar tusk, Middle Neolithic settlement Zvidze. NHML DA collections, Acc. No. VI 188: 1 – 1656, 2 – 1770, 3 – 279, 4 – 1345, 5 – 1791, 6 – 2496, 7 – 1394, 8 – 984, 9 – 1448, 10 – 2006. *Drawing by Aiga Ivbule*
- Fig. 10.* Tools and figurines made of split wild boar tusk, Late Neolithic / Early Bronze Age settlement Lagaža (1–4) and Middle Neolithic settlement Zvidze (5). NHML AD collections, Acc. No. VI 74: 1 – 439, 2 – 371, 3 – 511, 4 – 622 and Acc. No. VI 188: 1393 (5). *Drawing by Aiga Ivbule*
- Table 1.* Wild boar bones from settlement sites in the Lubāns wetlands. Numbers of bones and individuals (after Loze 1979; 1988; 2000)
- Table 2.* Tools, zoomorphic figurines and ornaments made of split wild boar tusk, settlement site Abora I (National History Museum of Latvia, collections of the Department of Archaeology (NHML), VI 76:)
- Table 3.* Tools and zoomorphic figurines made of split wild boar tusk, Late Neolithic settlement site Eiņi (NIIML, VI 119:)
- Table 4.* Tools and zoomorphic figurines made of split wild boar tusk, Late Neolithic settlement site Eiņi (NHML, VI 119:)
- Table 5.* Tools and zoomorphic figurines made of split wild boar tusk, Late Neolithic settlement site Iča (NIIML, VI 103:)
- Table 6.* Tools and zoomorphic figurines made of split wild boar tusk, Middle Neolithic settlement site Zvidze (NHML, VI 188:)
- Table 7.* Tools and zoomorphic figurines made of split wild boar tusk, settlements of Lagaža (1–4; NHML, VI 74:) and Zvidze (5; NHML, VI 188:)

Silvija Tilko

AGRĀ UN VIDĒJĀ DZELZS LAIKMETA ĶEMMES LATVIJAS TERITORIJĀ

Latvijā senākās ķemmes pārstāvētas agrā un vidējā dzelzs laikmeta dzīvesvietu un kapulauku arheoloģiskajā materiālā. Rakstā apkopots materiāls par šo ķemmju atradumiem Latvijā, analizēta to tipoloģija, izplatība, hronoloģija. Agrās ķemmes ir interesi raisoša atradumu grupa, jo pildījušas ne vien savu galveno funkciju kā personiskās higiēnas priekšmeti, bet arī dekoratīvu un, iespējams, simbolisku funkciju. Pamatojoties uz ķemmju atradumu vietām Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas teritorijās, skaidrota to izcelsme.

Atslēgas vārdi: segmentveida ķemmes, izplatība, tipoloģija, hronoloģija, funkcionālais un simboliskais lietojums.

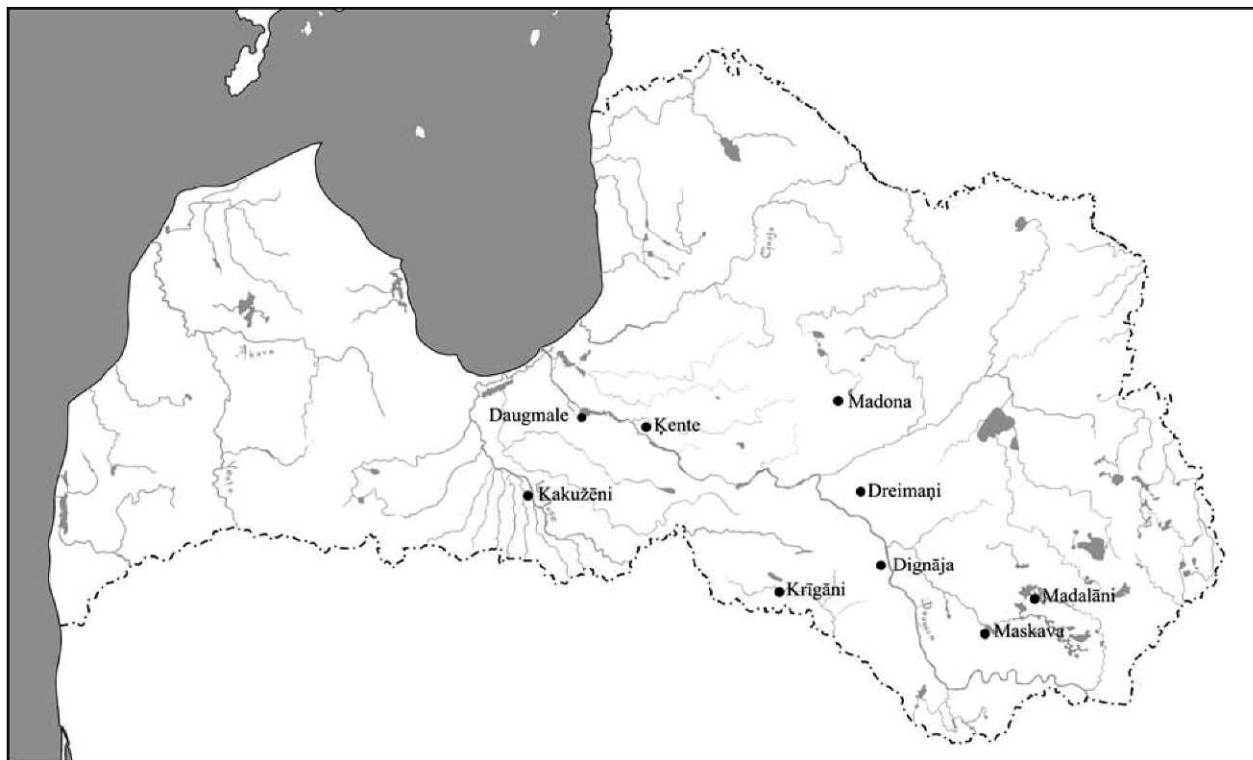
Agrajā un vidējā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā lietotas divu veidu ķemmes. Senākās ķemmes pieder pie viļņveida ķemmju veida ar segmentveida formas muguras daļu, un tās Latvijā atrastas salīdzinoši nelielā skaitā. Šādas kopskaitā 17 ķemmes konstatētas deviņos arheoloģiski pētītos pieminekļos – Krustpils Dreimaņu, Višķu Maskavas, Madonas un Kakužēnu Mīklas kalna kapulaukā, Daugmales, Ķentes un Madalānu pilskalnā un Krīgānu ezersalas un Dignājas pilskalna apmetnē (1. att.).

Uz vidējā dzelzs laikmeta beigām attiecināms otrs ķemmju veids – viļņveida saliktās ķemmes no Grobiņas senvietu kompleksa (Smukumu, Porānu un Priedulāja kapulauks), kur atrastas kaula ķemmes no izpētītajiem kremētājiem apbedījumiem tiek datētas ar 7.–8. gadsimtu (Nerman 1958, 118–126). Jāatzīmē, ka Grobiņas apkārtnē šajā laikā apbedīti Vidusviedrijas un Gotlandes iecelotāji – kolonisti un minētās ķemmes atrastas viņu kapos. Visām šo ķemmju grupām ir paralēles Gotlandes arheoloģiskajā materiālā, kā arī citos Zviedrijas apvidos. Grobiņas senkapos ķemmes ir ļoti izplatīta apbedījumu piedeva. Tās atrastas kā vīriešu, tā sievietes kapos. Gandrīz 50% mirušo aizkapa dzīvei līdztekus ieročiem un rotām līdzīgi dotas arī ķemmes. Ap divus gadsimtus pastāvējušās zviedru kolonijas iemītnieki bijuši galvenokārt tirgotāji un amatnieki, kas izmantojuši savai apmetnei Grobiņas izdevīgo ģeogrāfisko stāvokli. Grūti pateikt, vai visas šīs ķemmes ievestas, vai skandināvu kolonistu vidū varējuši būt

ķemmju izgatavotāji. Ņākot saskarē ar vietējiem iedzīvotājiem, skandināvi aizguvuši arī atsevišķus baltu kultūras elementus, par to liecina atrastie kaklariņķi, krūšu važiņas, spirālītes, tai pašā laikā atstājot zināmas pēdas vietējā kultūrā (LA 1974, 147). Tomēr šīs ķemmes uzskatāmas par konkrētas sabiedrības materiālās kultūras iezīmīgu un raksturojošu priekšmetu. Tātad ir pamats domāt, ka, lai arī daudzus Grobiņas ķemmju tipus atrodam vēlākajā Latvijas arheoloģiskajā materiālā, tomēr šīs ietekmes nākušas nevis no Grobiņas apmetnes, bet gan pa Daugavas tirdzniecības ceļiem.

Raksta avotu pamatbāzi veido agrā un vidējā dzelzs laikmeta viļņveida segmentveida kaula, raga un bronzas ķemmes, šo ķemmju tipoloģija, izplatība un hronoloģija. Agrās ķemmes atrastas zemgaļu un latgaļu pieminekļos. Visvairāk ķemmju atrasts Daugmales pilskalnā – 8 gab., lai gan, salīdzinot agrā un vidējā dzelzs laikmeta kaula un raga ķemmes ar Daugmales pilskalna atradumu milzīgo kopskaitu – 16 694 senlietas, šis skaits ir niecīgs. Tāpat Daugmales pilskalnā ir konstatēts vislielākais skaits dažādu veidu ķemmju – 264 gab., kas sadalās šādi: viļņveida saliktās ķemmes – 213 gab., divpuseņģa viengabala – 41 gab., segmentveida – 8 gab., kā arī viena stāvķemme un viena divpuseņģa saliktā ķemme. Pārējās šo periodu ķemmes konstatētas izklaides visā Latvijas teritorijā: divas ķemmes atrastas Kakužēnu Mīklas kalna kapulaukā, pārējos objektos ķemmes iegūtas pa vienai – Krustpils Dreimaņu, Višķu Maskavas un Madonas kapulaukā, Ķentes un Madalānu pils-

1. att. Agrā un vidējā dzelzs laikmeta segmentveida ķemmju atradumu vietas Latvijā

kalnā un Krīgānu ezersalas un Dignājas pilskalna apmetnē (sk. tabulu).

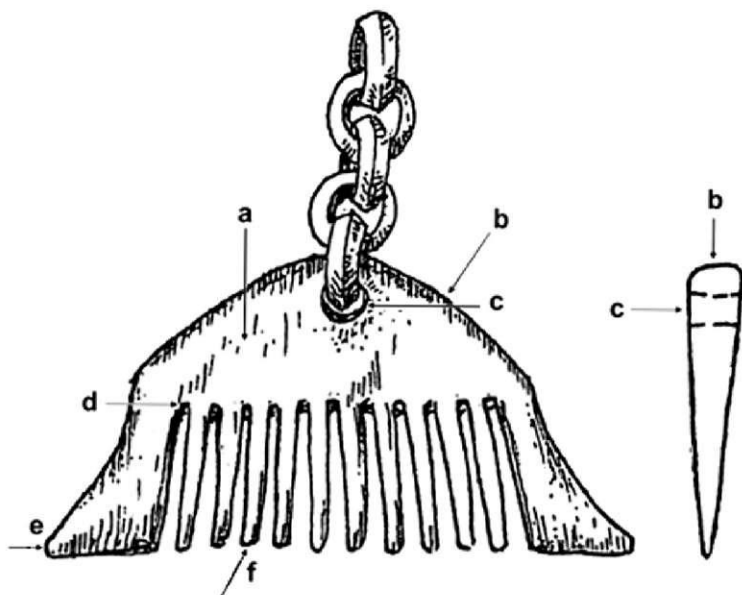
Rakstā izmantotais senlietu materiāls glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas krājumā, izņemot Madonas kapulauka kolekciju, kas glabājas Madonas novadpētniecības un mākslas muzejā, un Krustpils Dreimaņu kapulauka materiālus, kas ir Valsts vēsturiskajā muzejā Maskavā (Krievijā).

Līdz šim arheoloģiskajā literatūrā daļa šo ķemmju ir publicēta kopā ar attiecīgā objekta materiāliem, bet apkopojošs pētījums par tām nav veikts. Viens no pirmajiem ķemmes atradumiem Latvijā minēts Valdemāra Ģintera rakstos par izrakumiem Daugmales pilskalnā 1935. un 1936. gadā (Ģinters 1936; 1937), senākā Daugmales ķemme ievietota tabulās kopā ar zemgaļu rotaslietām un datēta ar agro dzelzs laikmetu (LA 1974, 30. tab.: 4; Vasks 2001, 220). 1954. gadā ķemme uzīta Ķentes pilskalnā (Stubavs 1954), 1978. gadā Kakužēnu Miklas kalna kapulauka izrakumos konstatētas divas ķemmes (Graudonis 1978), Krīgānu ezersalas apmetnē – viena ķemme (Stubavs 1978; 1979a; 1979b), arī Vladislava Urtāna 1981. gadā vadītajos izrakumos Madalānu pilskalnā konstatēta ķemme (Urtāns 1981; Kuniga 2010), vairākas kaula segmentveida ķemmes atrastas Arņa Rādiņa un Gunta Zemīša vadītajos Daugmales pilskalna izrakumos

1989.–1992. gadā (Rādiņš, Zemītis 1988; Zemītis 1989; 1992a) un 1990. gadā Dignājas pilskalna apmetnē (Vasks 1990). Arheologs Vladislavs Urtāns četrus kaula vienusējus segmentveida ornamentētu ķemmīšu fragmentus saskata Kokmuižas (Līgotņu) otrajā depozītā, kas atrasts 1929. gadā (Urtāns 1964, 68; 1977, 59). Taču, apskatot depozīta nelielos, ar iegrieztām saulītēm ornamentētos kaula fragmentus, segmentveida ķemmju detaļas konstatēt neizdevās. Māris Atgāzis piemin vienu šādu ķemmi no Pļavniekkalna Katlakalna kapulauka “Latvijas senākajā vēsturē” (Atgāzis 2001, 261), tomēr, apskatot kolekciju, starp senlietām kaula segmentveida ķemmi identificēt neizdevās.

ĶEMMJU IZGATAVOŠANA UN TO SASTĀVDAĻAS

Vairums Latvijas teritorijā atrastās ķemmes ir gatavotas no dzīvnieku (pārsvarā liellopu) osteoloģiskā materiāla. Tomēr sastopamas arī ķemmes, kas darinātas no nelielām raga plāksnēm. Ķemmju izgatavošanu labi ilustrē arheoloģiskajos izrakumos atrastie kaula un bronzas pusfabrikāti un gatavā produkcija – ķemmes. Jau senatnē cilvēki ievērojuši, ka ļoti cieto un izturīgo kaulu un ragu var viegli apstrādāt, ja to ilgstoši mērcē

2. att. Segmentveida viengabala ķemmju sastāvdaļas (pēc Graudonis 1994, 280):
a – ķemmes mugura jeb rokturis,
b – sānu šķautne, *c* – piekarcaurums,
d – zaru pamatne, *e* – gala zars, *f* – zars

skābā (Atgāzis 2001, 261) vai sārmainā šķidrumā (Iziūmova 1949, 15–25). Izņemot ragu vai kaulu no šķidruma, tas pāris dienu laikā savu izturību atgūst. Eksperimenti pierādījuši, ka vislabākos rezultātus dod izejmateriāla mērcēšana skābpienā (Atgāzis 2001, 261).

Ķemmes izgatavotas no liellopu, retāk zirgu gūžas kauliem, tām ir viengabala forma ar vienā pusē izzāģētiem zariem. Ķemmju sastāvdaļas ir parādītas 2. attēlā. Tās ir vienpusējas, segmentveida formas ķemmes, un to sastāvā var izšķirt: ķemmes muguru jeb rokturi, zaru plāksni, katrā sānā gala zarus un vidū zarus. Daudzām Latvijas ķemmēm, tāpat kā Lietuvas un Baltkrievijas ķemmēm, vienojošs elements ir uz āru izvirzītie gala zari. Latvijas arheoloģiskajā materiālā bez kaula un raga ķemmēm atrasts arī segmentveidīgas bronzas ķemmes pusefabrikāts no Krīgānu ezersalas apmetnes (VI 286: 38) un gatava bronzas ķemme no Kakužēnu kapulauka (VI 218: 294). Ķemmēm darināti dažādi piekarcaurumi. Vairākām kaula un raga ķemmēm ir izurbti piekarcaurumi muguras augšdaļā (Kakužēnu, Madalānu, vairākas Daugmales ķemmes), piekarcaurums izveidots no ķemmes kopējās plāksnes kā kaula cilpiņa (Ķentes pilskalns, VI 31: 114), kaula ķemmei iestiprināta bronzas cilpiņa (Madonas kapulauka ķemme, MNM A 422). Agro ķemmju izgatavošanai lietots zāģītis zaru izzāģēšanai, kaltveidīgs instruments trīsīnātas līnijas iegriešanai, gravējamaiss smailis, nazis, veserītis bronzas cilpiņas iedzišanai (Madonas kapulauka ķemme), urbis piekarcaurumu veidošanai. Kaula ķemmju izgatavotājs acimredzot bijis rotkalis, jo visi darbarīki, kuri lietoti kaula

ķemmju izgatavošanai un ornamentēšanai, ir tie paši, kas izmantoti bronzas priekšmetu pagatavošanā (Urtāns 1953).

ĪSS IESKATS AGRO ĶEMMJU TIPOLOĢIJĀ, IZPLATĪBĀ UN LATVIJAS ĶEMMES

No 20. gs. piecdesmitajiem gadiem ķemmju pētnieki piedāvā katrs savu vienpusējo viengabala segmentveida ķemmju klasifikāciju. Ķemmju iedalījums ir balstīts uz šādiem kritērijiem: pēc funkcijas – ķemmes ar vienpusējiem un ķemmes ar divpusējiem zariem; pēc konstrukcijas vai veida – viengabala vai saliktas ķemmes. Mūsdienās viens no pilnīgākajiem agrā dzelzs laikmeta ķemmju pētījumiem ir Rietumeiropas ķemmju klasifikācija, ko izstrādājusi vācu pētniece Sigrīda Tomasa (Thomas 1960, 54–120). Ķemmes no romiešu dzelzs laikmeta bieži sastopamas kā kapu piedevas gan sieviešu, gan vīriešu apbedījumos, lielākoties gatavotas no brieža raga, retāk no bronzas un dzelzs. No vēlā romiešu dzelzs laikmeta zināmi daudzi ķemmju fragmenti. Tās tiek iedalītas divās grupās: viengabala un trīsdaļu ķemmēs.

Viengabala ķemmes iedalītas vairākos tipos: A tips – ķemmes ar pusapļa formas rokturi. Tas var būt gan rotāts, gan nerotāts. A I apakštips – ķemmes rotātas ar horizontālām rievām, kas ievilkta zaru virzienā; A II apakštips – ķemmes bieži rotātas ar iegrieztām saulītēm, kas uz rokura izkārtotas gan loku, gan pusloku veidā. A tipa ķemmes nāk no Skandināvijas teritorijas, atsevišķi eksemplāri

no Viduseiropas (Thomas 1960, 57). Skandināvijā šīs depoziņu ķemmes ir līdz 5. gadsimtam, bet Viduseiropā līdz 3. gadsimtam. B tips – pusapļa formas ķemmes ar ornamentētiem rokturiem. B I apakštips – ķemmes rokturis rotāts galvenokārt ar iespīestām horizontālām līnijām, retāk ar saulītēm. Daudzveidīgāki rotājumi ir šī tipa Viduseiropas ķemmēm. B II apakštips – ķemmes ar pilnībā rotātu rokturi (Thomas 1960, 64). Ķemme rotāta gan ar paralēlām vadziņām puslokā gar muguras (roktura) augšdaļu un trim maza pusloka arkveida līnijām virs zariem. Mugura sadalīta divās daļās, katrā pusē ir trīs apli ar punktu vidū – divi lielāki, viens mazāks. Sānu virsmā ķemmi rotā iegrieztas rievas. C tips – viengabala vienpusējās ķemmes ar dažāda veida izgriezumiem muguras daļā. Ornamenti var būt izgrieztu apli, trīsstūru, ovālu un T burta veidā. Bez šiem izgriezumiem uz ķemmēm sastopamas arī nelielu apli un saulīšu koncentriskas rindas. Šāds rotājums sastopams arī uz bronzas ķemmēm no Olšteinas (Thomas 1960, 66). D tips – viengabala puslokveida ķemmes no depoziņiem (noguldījumiem) ar dažādu elementu izgriezumiem.

Somu ķemmes (41 gab.) analizējusi pētniece Hristiana Carpelana (Carpelan 1961, 35–52). Daudzas ķemmes ir no ugunskaņiem, degušas un tādēļ slikti saglabājušās, fragmentāras, tomēr vairums ķemmju var rekonstruēt pēc ārzemju analogijām. Zari zāģēti kaula šķiedras virzienā. Saliktām ķemmēm zaru plāksnes no vidus plates arī ir sastiprinātas kaula šķiedru virzienā. Vidējā plāksne ir salikta no daudziem sakārtotiem segmentiem. Klasifikācijā galvenā loma ir formai un rotājumam. Pēc formas tiek izdalīti pieci veidi, kas tiek sadalīti sīkāk. I veids – ķemmes ar pusapļa formas rokturi: A tips – ķemmes rotātas ar iegriezumiem; B tips – ķemmes rotātas ar saulītēm uz roktura; C tips – ķemmes rotātas ar likloču ornamentu. II veids – stūrainas formas ķemmes: D tips – ķemmes ar trīsstūrveida rokturi, E tips – ķemmes ar īsu piecstūrveida rokturi, F tips – ķemmes ar garu piecstūrveida rokturi. III veids – ķemmes ar rokturi, kura galos balstīti pussegmenti: G tips – ķemmes ar garu un plakānu roktura daļu; H tips – ķemmes ar ļoti izliektu roktura daļu; I tips – ķemmes ar augstu roktura daļu un iegriezumiem zaru galos. IV veids – ķemmes ar segmentveida rokturi. V veids – ķemmes ar taisnstūrveida rokturi. Šim veidam tiek izdalīts K tips – ķemmes ar pusmēness formas pagarinātu roktura daļu.

Krievijas agro ķemmju tipoloģijai pievērsusies Gaļina Nikitina (Nikitina 1969, 147–159). Ķemmju daudzveidīgā konstrukcija ļauj klasificēt tās pēc

noteiktas shēmas. Šīs ķemmes iedala divās grupās: viengabala un saliktās.

Viengabala ķemmes pēc muguras vai roktura formas dalās četros tipos un vairākos apakštipos. A tips – ķemmes ar pusapļa formas muguru. A I apakštips – ķemmes, kurām mugura izveidota pareizā pusapļa formā; A II apakštips – ķemmes, kurām mugura ir pareizā pusapļa formā, bet ķemme sastāv no 2–3 plāksnēm, kas savienotas ar diviem metāla stienīšiem. B tips – ķemmes, kurām pusovāla muguras forma: B I apakštips – ķemmes, kurām ir plata pusovālas formas mugura, B II apakštips – ķemmes, kurām šaura pusovālas formas mugura. V tips – trīsstūrveida formas ķemmes. G tips – zvanveida formas ķemmes. Visas šīs ķemmes ir no Trišinas kapulauka, kura materiāls uzrāda Čerņahovas materiālo kultūru. Datējums: 3.–5. gadsimts (Nikitina 1969, 159).

Ķemmju tipoloģijai pievērsušies arī poļu arheologi. Gdaņskas senākās ķemmes ir analizējusi poļu arheoloģe Aldona Hmelovska. Mēģinājums izveidot Polijas ķemmju tipoloģiju ir balstīts uz agrākām tipoloģiskām shēmām (Chmielowska 1971, 97). Šīs agrās vienpusējās ķemmes tiek iedalītas trīs lielās grupās: 1) viengabala vienpusējās ķemmes; 2) vairākdaļu vienpusējās ķemmes, kas sastāv no atsevišķiem segmentiem, kas sastiprināti ar diviem metāla stienīšiem; 3) vienpusējās saliktās trīsdāļu ķemmes. Pirmās grupas viengabala ķemmes iedalītas četros tipos: 1) ķemmes ar pusloka muguras daļu, 2) ķemmes ar taisnstūrveida muguras daļu, 3) ķemmes ar trīsstūrveida muguras daļu, 4) ķemmes ar šauru, izliektu muguru un šauriem, nogrieztiem sāniem (malām).

Kaula ķemmes, datētas ar mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem, diezgan bieži atrastas Centrāleiropā un Rietumeiropā. Baltu teritorijā tās sastopamas samērā reti. Lietuvas teritorijā atrastas tikai dažas 5.–9. gadsimta ķemmes, piemēram, Paistuču kapulaukā 6.–7. gadsimta apbedījumā, līdzīgas ķemmes uzietas Jodoņu pilskalnā (Grigalavičienė 1992, pav. 18: 1, 2), kā arī Kretonas kapulauka 44. kapā, kur ķemme pēc 1. tipa sprādzes tiek datēta ar 4. gadsimta beigām – 6. gadsimtu (Butėnas 1999, 47–55). Visas ķemmes izgatavotas no vienas kaula plāksnes, ar vienā pusē izgrieztiem zariem, tām ir izliekta muguras daļa, dažām ķemmēm ir piekarcaurums, iespējams, lai nēsātu tās pie jostas. Tikai Kretonas kapulauka ķemme ir rotāta ar saulītēm. Turklāt šīs ķemmes rotājums ir ļoti pavisms, saulītes nav iegrieztas vienādas un precīzas. Paralēle šīs ķemmes rotājumam ir no Baltkrievijas Prudņiku apmetnes ķemmes (Šadyra 2006, 81, tabl. 29; II: 1), uz baltkrievu ķemmes ornamenti gan ir precīzs un rūpīgi veikts. Jodoņu apmetnē atrasts ķemmes

pusfabrikāts – puslokveidā izgriezta kaula plāksne ar neizzāģētiem zariem, divas gatavas ķemmes un viena sagatave – pusfabrikāts pusmēness formā, ķemmju izmēri: 4 × 4,5 cm, 4 × 4 cm, 5 × 8,7 cm (Grigalavičienē 1992, 65–67). Līdzīgas Jodoņu ķemmēm ir ķemmes no Vosgelu pilskalna, taču to hronoloģija neskaidra, jo pilskalns bijis apdzīvots ilgu laika periodu.

Cigelnas kapulauks literatūrā pieminēts kā 7.–8. gadsimta piemineklis, kur skalvu sieviešu kapos uzietas kaula ķemmes krāšņi rotātās bronzas ietverēs. Iegūtās senlietas nav saglabājušās un nav publicētas, tāpēc var tikai minēt, ka tās būtu skandināvu izcelsmes (Tautavičius 1996, 275).

Austrumprūsijas teritorijā pusapļveida kaula ķemmes zināmas no 3. gadsimta beigām – 4. gadsimta sākuma (Grigalavičienē 1992, 65).

Baltkrievijā šādas ķemmes zināmas no 1. g. t. otrās puses (Mitrofanov 1978, 52, tabl. 21: 19). Aleksejs Mitrofanovs miniatūro kaula ķemmīti no Labenšķinas pilskalna uzskata par retu atradumu. Tā izgatavota no kāda dzīvnieka lāpstiņas kaula, plāksnes zemākajā daļā izgriezti 13 zari, no kuriem saglabājušies astoņi. Ķemmes augšdaļā izvietotas divas austiņas, no kurām viena aplauzta, tās ir ar izgrieztiem caurumiem, starp austiņām muguras augšdaļas vidū ir četrstūrveida izvirzījums. Virs zariem ir saulīšu ornaments, ko veido aplī ar punktu vidū. Ornaments izvietots divos pusapļos paralēli muguras izvirzījumam.

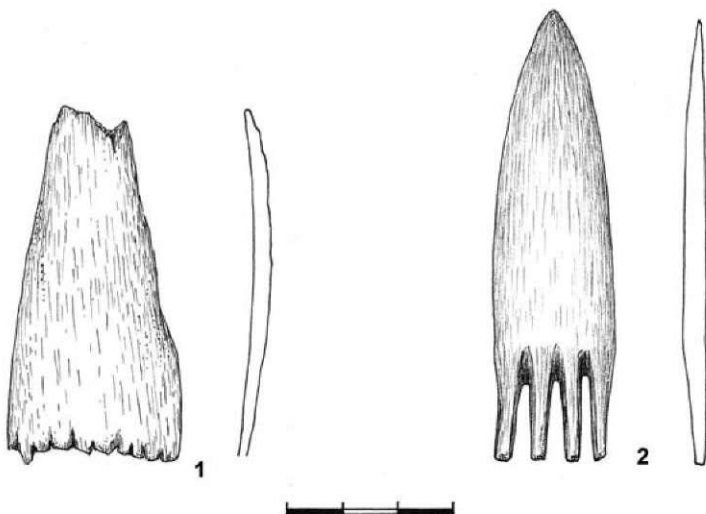
Kaula miniatūras ķemmītes atrastas arī Prudņiku pilskalnā un apmetnē, izgatavotas no liellopu gūžas kauliem. Ķemmes ir bruņucepures formas (Šadyra 2006, 81, tabl. 29: 1–6), rotātas ar dažādu ornamentu, kas sastāv no aplīem ar punktu vidū, paralēlām iegrieztām līnijām un trīsstūriem. Ķemmēm katrā sānā ir veidots izvirzījums gala zariem. Atrastas četras gatavas ķemmes, dažas ar

aplauztiem zariem, viena pusgatava kaula ķemme ar daļēji izzāģētiem zariem un pusfabrikāts – izgriezta kaula plāksne pusapļa ķemmes formā. Datējums – 5.–11. gadsimts. Prudņiku pilskalna un apmetnes materiāls liecina par baltu materiālo kultūru (Šadyra 2001, 269–270). Prudņiku apmetnes 4.–10. gadsimtā apdzīvoja balti, iespējams, latgaļu priekšteči (Šadyra 2011, 225–226). Autors saskata Prudņiku ķemmēm paralēles ar Jodoņu pilskalna ķemmi, Lietuvas eksemplārs ir bez ornamenta un tiek datēts ar 5.–8. gadsimtu (Kulikauskas et al. 1961, 277, pav. 184: 3).

Tarilavas pilskalns un apmetne Baltkrievijā uzrāda Dņepras–Daugavas kultūras un vēlās švikātās keramikas 4.–8. gadsimta kultūras iezīmes (Jegareičanka, Šadyra 2011, 346–347). Atrastā kaula ķemme pēc formas līdzīga Latvijas 3. tipa ķemmēm no Madalānu un Daugmales pilskalna. Tarilavas pilskalna ķemmi katrā pusē ir atšķirīgs ornaments, kurā saskatāma svastika, kas kā rotājuma elements arī parādās vidējā dzelzs laikmetā (Ģinters 1937).

Kaimiņu teritorijā Pleskavā atrasti pusfabrikāti un gatavas ķemmes, viena no tām ir ar augstu noapaļotu muguras daļu un trīsstinājuma tehnikā izpildītu ornamentu: divas rotājuma līnijas grebtas virs zariem un viena līnija pusaplī gar muguras augšdaļu. Muguras centrā ievilkts slīpais krusts, tam katrā pusē paliela vienkāršā saulīte un muguras augšdaļā lielāks aplis. Ķemmes datējums – mūsu ēras 1. gadu tūkstoša pirmā puse (Tarakanova 1950, 53). Pleskavā atrastie pusfabrikāti liecina, ka ķemmes ir vietēja ražojuma (Tarakanova 1950, 56–57).

Latvijas teritorijā agrākās vienpusējās viengabala ķemmes uzietas neolīta apmetnē Bērzpils Ičā Eduarda Šturma izrakumos 1939. gadā (3. att.). Viena ķemme ir izgatavota ļoti rūpīgi, no

3. att. Vidējā neolīta kaula ķemmes no Bērzpils Ičas apmetnes. *Dzintras Zemītes zīmējums.*

1 – A 10957: 4, 2 – 10987: 63

abām pusēm pulēta, veidota ar 8,1 cm garu ovālu muguru un ar četriem 1,9 cm gariem zariem, ķemmes platums 0,6–2,2 cm, biezums 0,35 cm (A 10987: 63). Ķemmes veidojums liecina, ka to izgatavojis prasmīgs amatnieks un tā izmantota kā tualetes piederums matu sukāšanai (3. att.: 2). Otra ķemme veidota pavirši, kreisā puse – neapstrādāta, ar desmit īsiem, strupiem zariem, tās izmēri: augstums 6,1 cm, platums 1,5–3,1 cm, biezums 0,45 cm (A 10957: 4), šī ķemme lietota kā darbarīks (3. att.: 1). Šādas kaula ķemmītes, kā liecina iespaidumu un švīkājumu raksturs uz ķemmesbedrīšu keramikas, lietotas kā rotāšanai, tā virsmas izlīdzināšanai (Dumpe 2007, 35). Uz keramikas lauskām bieži redzams ar rotājošo riku veikts švīkājums. Divas kaula šķembas ar plānītiem un ierobotiem galiem, kas izmantotas keramikas rotāšanai, atrastas arī Aboras apmetnē (Dumpe 2007, 35). Ičas apmetnes ķemmju datējums – vidējais neolīts. Tātad varam uzskatīt, ka kopš neolīta ķemmju lietošana matu kopšanai Latvijas teritorijā jau ir skaidri fiksēts fakts. Pēc formas līdzīgas sešas ķemmes, kas gatavotas no vaļu kauliem, skaisti ornamentētas, ar 7–8 īsiem zariem, atrastas Somersetā Anglijā (Tuohy, Stopp 2005, 179–186). Tās izmantotas pīšanas darbos un datētas ar 250 gadiem pirms mūsu ēras – mūsu ēras sākumu.

Dzelzs laikmetā ķemmes iegūst viegli izliektu formu, kas attīstās daudzos variantos. Visām šīm agrajām ķemmēm ir pusapli izliekta segmentveida muguriņa, tās ir viengabala, izņemot vienu ķemmi, un vairākas no tām ir rotātas.

Latvijas ķemmes tiek sadalītas pēc to veida, līdzīgi kā ārzemju ķemmes divās grupās: I grupa – saliktās viensusējās ķemmes, II grupa – viengabala viensusējās ķemmes.

I grupa. Saliktās viensusējās ķemmes. No aplūkojamā materiāla šai grupai pieskaitāma viena ķemme no Daugmales pilskalna (4. att.: 1), tā ir 1,72 cm augsta, 5,9 cm plata un 1,1 cm bieza (A 9964: 8371). Ķemme veidota no četrām vienāda biezuma, 1,9; 1,35; 1,65 un 1,0 cm garām taisnstūrveida plāksnēm, kuras pie segmentveida uzliktniem piestiprinātas ar divām bronzas kniedīšu rindām, kas veido savdabīgu ornamentu, kniedītes ciešā rindā izvietotas gar uzliktna augšējo un apakšējo malu. Zari aplauzti, neviens zars nav sākotnējā garumā. Pēc Polijas materiāla to var pieskaitīt pie I B grupas 1a tipa, poļu datējums – 2. gs. beigas – 4. gs. beigas (Chmielowska 1971, 27, 97). Krievijā šāda veida ķemme ir no salikto ķemmju 1. tipa 1. varianta un to datē ar 3.–4. gadsimtu (Nikitina 1969, 154). Šis datējums atbilst Latvijā atrastajai ķemmei, lai arī 1935. gadā Daugmales pilskalnā

konstatētā ķemme ir savrupatradums, tā pēc sava veidojuma un analogijām ar citu valstu ķemmēm datēta ar agro dzelzs laikmetu. Arheoloģiskā literatūrā tā ir iekļauta tabulā ar zemgaļu agrā dzelzs laikmeta rotām (LA 1974, 30. tab.: 4), kā arī ar zemgaļu priekšteču agrā dzelzs laikmeta bronzas aprocēm (Vasks 2001, 220, 166. att.: 11).

II grupa. Viengabala viensusējās ķemmes (16 gab.), kuras pēc formas tiek iedalītas sešos tipos.

1. tips – viengabala ķemme ar taisnstūrveida muguru un iedziļinātu vadziņu ornamentu. Šim tipam var pieskaitīt vienu raga ķemmi no Kakužēnu kapulauka (4. att.: 2). Ķemmes (VI 218: 260) izmēri: platums 5,8 cm, augstums 2,4 cm, biezums 0,76 cm, zari aplauzti, neviens zars nav sākotnējā garumā, ir piekarcaurums, kas izurbts ķemmes muguras augšdaļā. Fragmentāri saglabājies ornaments, to veido divas iedziļinātas vadziņas gan gar ķemmes muguras augšdaļu, gan virs zariem. Ķemme ir savrupatradums. Pēc formas līdzīga ķemme, bet ar nedaudz atšķirīgu ornamentu atrasta Skandināvijā, Skanderborgā, tā tiek datēta ar 4.–6. gadsimtu (Thomas 1960, 64, 117). Šis datējums arī atbilst Kakužēnu kapulauka sākuma periodam (Graudonis 2003, 74).

2. tips – segmentveida ķemmes ar austiņveida izvirzījumiem sānos (2 gab.). Šim tipam piederīgās ķemmes atrastas Daugmales pilskalnā.

Daugmales pilskalnā atrastā kaula ķemme ir ar segmentveidīgu muguras daļu, piekarcaurumu, zari aplūzuši, tās izmēri: augstums 2,25 cm, platums 5,4 cm, biezums 0,65–0,9 cm (4. att.: 3). Ķemme (A 9964: 3917) uzzieta 1935. gadā pilskalna E tranšejas 7./8. slānī, kuru izrakumu vadītājs V. Ģinters datē ar 3.–4. gadsimtu, atsaucoties uz blakus atrasto apaļo šķiltavas akmeni un uz nagiespiedumiem rotāto keramiku šajā slānī (Ģinters 1936, 97–99). Nagiespiedumu keramika Latvijas teritorijā parādās 5.–8. gadsimtā (Atgāzis 2001, 263), tā nav konstatēta agrajā dzelzs laikmetā, tādēļ ķemmes datējums pēc keramikas un blakus esošām senlietām ir 5.–6. gadsimts.

Otra šī tipa ķemme (4. att.: 4) arī ir no Daugmales pilskalna, iegūta kā savrupatradums, atradējs Andris Pupīņš. Ķemme gatavota no raga, tās izmēri: augstums 3,7 cm, platums 9,1 cm, biezums 0,75 cm (A 13186: 264). Datējumu noteikt grūti, bet, iespējams, tā jādatē līdzīgi iepriekšējai ar 5.–6. gadsimtu. Abām ķemmēm sānu malu izvirzījumi veido savdabīgu dekoru. Līdzīga ķemme atrasta Baltkrievijā Labenšķinas pilskalnā, šai ķemmei ir divi austiņveida izvirzījumi abos sānos, un tā tiek datēta ar 5. gadsimtu (Mitrofanov 1978, 52, 72, ris. 21: 19).

3. *tips* – segmentveida ķemmes ar izceltu muguras sānu (plecu) šķautni. Šīm ķemmēm ir laužas pusloka forma ar galu zaru izvīzījumiem lejas daļā. 3. tipā ietilpst piecas ķemmes, no kurām četras atrastas Daugmales un viena Madalānu pilskalnā.

Daugmales pilskalna pirmās ķemmes (A 12763: 117) izmēri: augstums 2,8 cm, platums 4,9 cm, biezums 0,5 cm. Ķemme ir puslokveida formas, ar izurbtu piekarcaurumiņu muguras augšdaļā, zari aplauzti, tikai viens zars sākotnējā garumā, ķemmes gals nolauzts. Tā atrasta pilskalna 6. laukumā 3. kārtā (4. att.: 5).

Daugmales pilskalna otra ķemme (A 12763: 123) ir 3,0 cm augsta, 6,7 cm plata un 0,85 cm bieza, tās viens gals un vairāki zari nolūzuši, taču gals ir saglabājies (4. att.: 6). Ķemme atrasta 6. laukumā 4. kārtā starp bruģa akmeņiem pie pilskalna malas aizsargsienas (6., 8. izrakumu laukums), kas daļēji postīta ar Pirmā pasaules kara tranšeju. Izrakumu vadītājs ķemmi datē ar 5. gadsimtu (Zemītis 1992b, 118–120).

Daugmales pilskalna trešā ķemme (A 12777: 37) ir 4,9 cm plata, 2,7 cm augsta un 0,5 cm bieza, tā ir gandrīz vesela, ar izurbtu piekarcaurumu muguras augšdaļā, trīs vidējie zari izlūzuši (4. att.: 7). Ķemme atrasta 6. laukumā 5. kārtā.

Daugmales pilskalna ceturrtā ķemme (A 12862: 24) uzietā 8. laukumā 9. kārtā. Ķemmes augstums ir 2,25 cm, platums 4,4 cm, biezums 0,4 cm, tā ir vienpusēja viengabala ķemmīte – piekariņš ar bronzas riņķīšu važiņu (4. att.: 8). Piekarcaurumā iestiprinātajai važiņai saglabājušies pieci riņķīši, kuriem ir trīsstūrveida šķērsgriezums, diametrā tie ir 4 mm lieli. Izrakumu vadītājs ķemmi datē ar 5. gadsimtu (Zemītis 1992a).

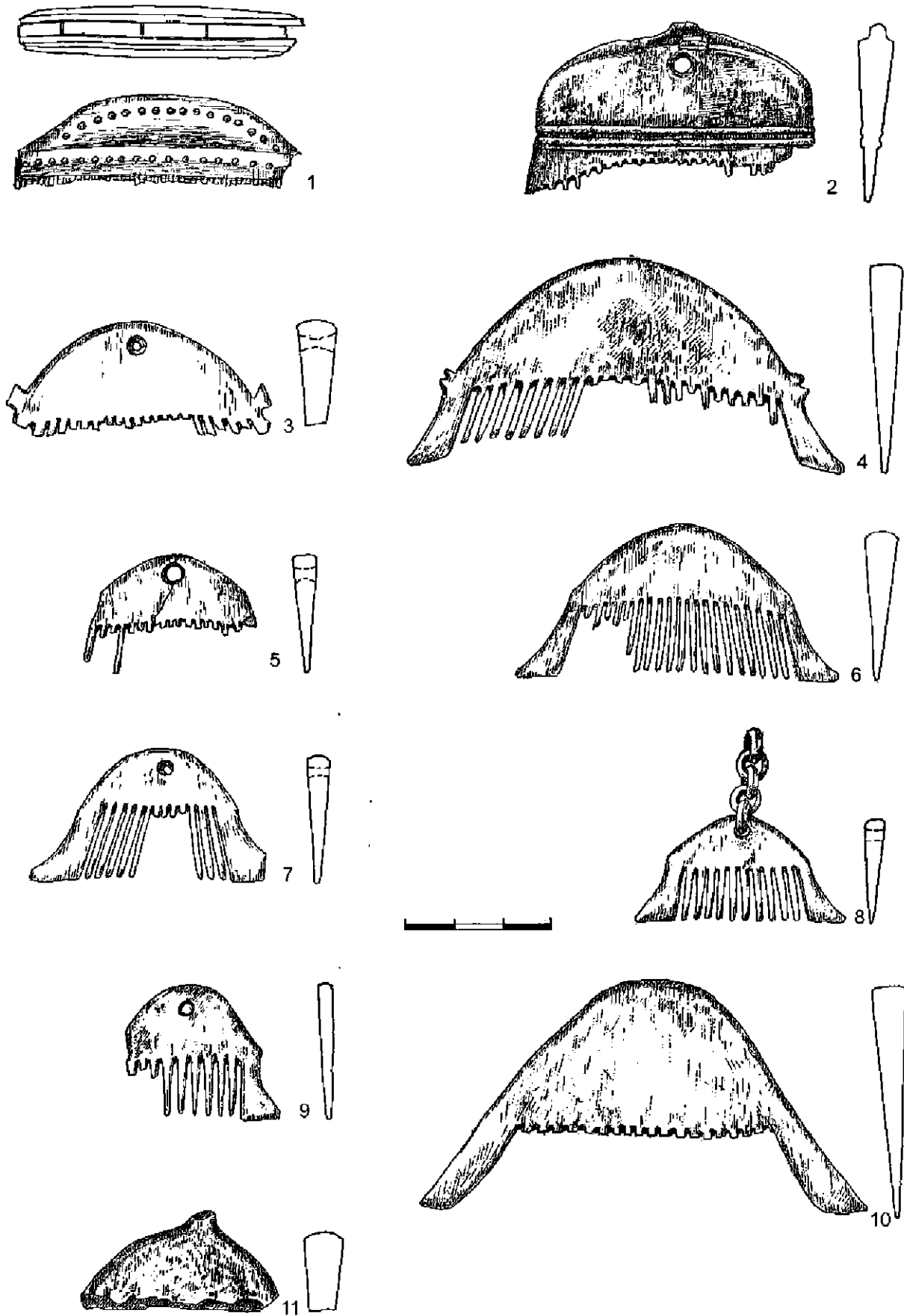
Visas četras Daugmales ķemmes uzietas pilskalna malas aizsargsienas tuvumā (6., 8. laukumā) starp bruģa akmeņiem. Gan pēc atradumiem pilskalna plakumā, gan pēc koka kāršu konstrukcijas radioaktīvā oglekļa datējuma bruģis attiecināms uz vidējā dzelzs laikmeta pirmo pusi (Zemītis 1996, 128–129). Līdz ar to šo četru ķemmju hronoloģija – 6. gadsimts.

Piektā šī tipa ķemme atrasta Madalānu pilskalna 6. laukumā 2. kārtā (A 12511: 25). Pēc izrakumu vadītāja V. Urtāna atzinuma, ķemme konstatēta hronoloģiski senākā uzjauktā slānī, pie 42. objekta krāsns (Urtāns 1981). Tā ir segmentveida formas viengabala ķemme ar piekarcaurumu, viena mala ar trim zariem nolūzusi, datējums – 6.–7. gadsimts (Kuniga 2010, 71, V tab.: 6). Ķemme ir 2,7 cm augsta, 3,2 cm plata un 0,33 cm bieza (4. att.: 9). Šī ir smalki veidota ķemme ar precīzi vienā līmenī izzāģētiem zariem, var redzēt, ka to darinājis prasmīgs

amatnieks. Visām 3. tipa ķemmēm ir analogijas ar baltkrievu Tarilavas pilskalna apmetnes ķemmi, kuras datējums nedaudz vēlāks – 4.–8. gadsimts (Jegareičanka, Shadyra 2011, 347).

4. *tips* – zvanveida formas ķemmes. Šīm tipam varam pieskaitīt vienu ķemmi (VI 297: 195), kas atrasta Dignājas pilskalna apmetnes 6. laukumā 2. kārtā. Izrakumu pārskatā minēts, ka šis priekšmets ir kaula ripas fragments, kas atrasts dzīvnieku osteoloģiskajā materiālā (Vasks 1990), tomēr, analizējot izrakumu materiālus un publicējot tos, autors atzinis, ka šis priekšmets no Dignājas pilskalna apmetnes ir vidējā dzelzs laikmeta kaula ķemmes fragments (Vasks 2006). Ķemmes izmēri: augstums 1,95 cm, platums 4,2 cm, biezums 0,9 cm, tai ir zvanveida forma ar četrstūrveida izvīzījumu muguras augšdaļā, kas daļēji nolauzts, arī visi zari aplauzti (4. att.: 11). Andrejs Vasks, analizējot apmetās keramikas izplatību Dignājas apmetnes kultūrslānī, kā arī atrasto senlietu hronoloģiju, uzskata, ka apmetnes austrumu daļā apdzīvotība sākusies 6.–7. gadsimtā (Vasks 2006). Rietumu daļa sāka apdzīvot vēlāk – 7.–8. gadsimtā, kad apmetā keramika jau bija plašāk izplatīta. Tā kā ķemme atrasta 6. laukumā, ko izrakumu vadītājs iedala rietumu daļā, tad ķemmes datējums attiecīgi ir 7.–8. gadsimts (Vasks 2006). Ķemme līdzīga Lietuvas ķemmi no Jodoņu pilskalna, kuras datējums – 5.–8. gadsimts (Kulikauskas et al. 1961, 277, pav. 184: 3).

5. *tips* – segmentveida ķemmes ar augstu muguras daļu un gludām sānu šķautnēm. Šīm tipam pieskaitāma viena ķemme no Krustpils Dreimaņu kapulauka (GIM Nr. 30979: p 19/17b), kas atrasta 1893. gadā Juriņa Romanova vadītajos izrakumos (Arkhiv 1893). Kolekcija pārbaudīta 1997. gadā (Ciglis, Radiņš 2002, 235). Ķemme konstatēta 3. kapā guldītam vīrietim pie galvas, tā ir 4,8 cm augsta, 9,3 cm plata un 0,7 cm bieza, neornamentēta, bez piekarcauruma, tai bijuši 18 zari, taču visi ir aplauzti. Šī ir kolekcijas visplatākā ķemme. Ķemme zīmēta pēc Elvīras Šnores skices (4. att.: 10). Pārējās kapa piedevas: galvassegas bronzas podziņas, bronzas plāksnītes, apaļa neornamentēta sudraba sakta (iespējams, cita kapa piedeva), jostas rajonā dzelzs nazis un īlens, zemāk gūžas kaulam labajā pusē dzelzs šaurasmens cirvis un neliels, izstieptas formas dzelzs uzmavas šķēpa gals. Nazis un šķēps atradās blakus mirušajam, cirvis ar asmeni bija iedurts zemē. Pēdu rajonā gareniski bija novietots cits dzelzs nazis un šaurs, durkļveidīgs, gandrīz četršķautņains uzmavas šķēpa gals. Labās kājas pēdas rajonā atradās dažas bronzas spirālītes, acīmredzot no apaviem. Pēc līdzdotām senlietām ķemmīte tiek datēta ar 6.–7. gadsimtu.

4. att. Kaula ķemmes. Dzintras Zemītes zīmējums.

1 - A 9964: 8371, 2 - VI 218: 260, 3 - A 9964: 3917, 4 - A 13186: 264, 5 - A 12763: 117, 6 - A 12763: 123, 7 - A 12777: 37, 8 - A 12862: 24, 9 - A 12511: 25, 10 - GIM 30979: p 19/17b, 11 - VI 297: 195

6. *tips* – segmentveida ornamentētās ķemmes. Šim tipam pieskaitāmas četras ķemmes: trīs kaula un viena bronzas.

Ķentes pilskalna ķemme (VI 31: 114) atrasta 1954. gada izrakumos (Stubavs 1954). Tā ir ar izliektu muguru, ornamentēta. Ķemme un piekarcaurums izgriezti no vienas kaula plāksnes. Ķemmes izmēri: augstums 4,5 cm, platums 5,17 cm, biezums 0,6 cm, zari aplūzuši, sākotnējā garumā saglabājies vidējais zars, kas gatavots no dzelzs un iestiprināts kaula plāksnē (5. att.: 3). Ķemmi abās pusēs veidots sarežģīts ornaments. Puslokā gar ķemmes muguras izliekumu iegriezts pinuma raksts, virs zariem iegrieztas trīs dubultās saulītes – dubulti apli ar punktu vidū un viena vienkāršā saulīte – aplis ar punktu vidū. Pinuma un saulīšu ornamentu grieztu pavirši, saulītes nav iegravētas vai iecirstas ar speciālu instrumentu, darba izpilde neliecina par augsti attīstītu kaula priekšmetu izgatavošanas līmeni (Stubavs 1957, 38; Stubavs 1976, 104). Ķentes pilskalna ķemmi var datēt ar 6.–7. gadsimtu pēc tajā pašā slānī atrastās dzelzs pincetes ar paplatinātiem galiem, kas analoga divām pincetēm no Pļavniekalna kapulauka 4. kapa. Šis apbedījums pēc dzelzs uznavas cirvja un bronzas spirālgredzena datēts ar 6. gadsimtu (Stubavs 1959, 191–192).

Otra ornamentētā kaula ķemme ir no Madonas kapulauka 14. kapa. 1953. gadā no postīta sievietes skeletapbedījuma savāktas senlietas un arī kaula ķemme (MNM A 422) ar bronzas cilpiņu, kura saglabājusies daļēji, ķemme segmenta formas, vienus pusē, ar 14 zariem (viens nolūzis). Ķemmes vidusdaļai gar malām trīsīnātas līnijas rotājums, ornaments veidots arī vidū un uz sānu šķautnēm (5. att.: 2). Uz sānu galu šķautnēm šķērskrustu un divu profilējumu rotājums. Ķemmes izmēri: augstums 4,2 cm, platums 6,5 cm, biezums 0,9 cm. Šis ķemmes atradums fiksēts izrakumu vadītāja Vladislava Urtāna 1953. gada 26. novembra vēstulē arheoloģei Elvīrai Snorei: „..14. kapā, kurš atrodas 12. kapa tuvumā, strādnieki savāca vairākas senlietas, kuras gulēja pie ģindeņa. Starp senlietām zem galvaskausa atradās arī labi saglabājusies, bagātīgi ornamentēta kaula ķemmīte, spriežot pēc krustadatas un kaklariņķiem, no 9. gs., varbūt pat agrāka” (Urtāns 1953). Pārējās Madonas kapulauka 14. kapa piedevas: bronzas kaklariņķis ar seglu un kāšu galiem, bronzas kaklariņķis ar paplatinātiem, pamīšus ejošiem galiem, bronzas krustadata ar vienrindas važiņu, divas spirālaproces, dzelzs nazis ar iedzītni, divi kauri gliemežvāki, seši bronzas zvaniņi, savienoti pa diviem kopā, trīs bronzas spirālgredzeni u. c. sīki bronzas izstrādājumu

fragmenti. Pēc kapa piedevām ķemmes datējums – 8. gadsimts.

Trešā ķemme (A 10029: 1) ir no Višķu Maskavas kapulauka 85. vīrieša skeletkapa, postīta apbedījuma. Pie mirušā bļodas kaula kreisajā pusē atrasta kaula segmentveidīga vienus pusē ķemmīte (Šnore 1937–1938) ar nedaudz aplauztiem 14 zariem (5. att.: 1). Ķemmes izmēri: augstums 3,25 cm, platums 6,03 cm, biezums 0,72 cm, tai ornamentēta visa virsma un sānu šķautnes ar sīkgrebuma tehnikā izpildītu paralēlu līniju šķērsrievojumu, kas veido uz ķemmes muguras četrus trīsstūrus un divus četrstūrus, kā arī dubultu rievojumu puslokā gar ķemmes muguru un virs zariem. Vīrieša apbedījumā bez kaula ķemmes atrasts dzelzs duncis, dzelzs šaurasmens cirvis, četrstūrainā dzelzs jostassprādze, bronzas spirālgredzens ar sešām vītņēm. Antonija Vilcāne, analizējot Višķu Maskavas senlietu materiālu, kapu datē ar 9. gadsimtu (Vilcāne 1996, 162–163), savukārt Jānis Ciglis pēc kapa piedevām sniedz agrāku datējumu – 8. gadsimts. Arheoloģiskā literatūrā ķemmes zīmējums publicēts tabulā kopā ar vidējā dzelzs laikmeta darbarīkiem un iedzīves priekšmetiem (LA 1974, 37. tab.: 7).

Kakužēnu Miklas kalna kapulaukā postītā vīrieša skeletkapā atrastā bronzas segmentveida ķemme (VI 218: 294) ir 3,5 cm augsta, 6,6 cm plata un 0,37 cm bieza, tās muguras augšgalā izveidots piekarcaurums bronzas cilpiņas veidā, kurā ir ievērts bronzas riņķītis ar bronzas dubultriņķīšu važiņu (5. att.: 4). Ornaments veidots trīsīnājuma tehnikā slīpgrebuma līnijas veidā gar ķemmes pamatnes un sānu zaru ārējo malu, vidusdaļā no piekarcauruma līdz zariem ir tāda pati līnija, vēl divas īsākas līnijas vilktas no piekarcauruma uz sāniem, to nobeigumā iegriezti aplīši, vietām ornaments padzisis. Pārējās kapa piedevas: dzelzs īlens, griezumā četrstūra formas, bronzas važiņa, veidota no griezumā trīsstūrainas stieples gredzentiņiem, dzelzs naža asmens daļa, apaļas bronzas stieples riņķītis (Graudonis 1978). Datējums – 5.–6. gadsimts (Graudonis 2003).

Otra vidējā dzelzs laikmeta bronzas ķemme (VI 286: 38) ir pusfabrikāts (Stubavs 1978), atrasta Krīgānu ezersalas apmetnē (5. att.: 6). Ilgu laiku literatūrā tas tika uzskatīts par bronzas piekariņa pusfabrikātu putniņa veidā, kas atliets māla veidnē pēc gaistoša vaska modeļa, lai gan pats publikācijas autors arī secināja, ka šādas formas putniņiem tiešas analogijas nav zināmas (Stubavs 1979a, 76; Stubavs 1979b, 473–474). Salīdzinot Kakužēnu Miklas kalna kapulauka bronzas ķemmi ar Krīgānu ezersalas apmetnes atradumu, secināts, ka tas ir masīvs atlējums – pusfabrikāts ķemmi

5. att. Kaula un bronzas ķemmes. Dzintras Zemītes zīmējums.
 1 – A 10029; 1, 2 – MNM A 422, 3 – VI 31: 114, 4 – VI 218: 294, 5 – 9964: 3845, 6 – VI 286: 38

(Seliai 2007, 223). Krīgānu ezersalas bronzas ķemmes pusfabrikāts ir 5,35 cm augsts, 6,7 cm plats un 0,4 cm biezs. Tas tiek saukts arī par liras formas ķemmes pusfabrikātu un datēts ar 6.–7. gadsimtu (Seliai 2007, 223).

Vēl ir viens kaula ķemmes fragments no Daugmales pilskalna izrakumiem, kuru nevar iedalīt nevienā tipā (5. att.: 5). Tā ir vienpusējas viengabala kaula ķemmes muguras daļa, segmentveidīga, vienas sānu daļas trūkst, visi zari izlūzuši, taču nedaudz saglabājušās zaru pēdas, lūzuma vieta un zaru līnija rūpīgi nopulēta (A 9964: 3845). Ķemmes vienā pusē zīmēts trīsstūris, kas ar vairākām līnijām svītrots. Iespējams, ka ķemme ir pulēta, ar domu novērst lūzuma vietas un izveidot citu priekšmetu, kas līdz galam nav izdevies. Pēc pārējām senlietām pilskalna slānī – masīvās bronzas aprocēs ar vidusšķautni, sudraba kakla-riņķa fragmenta ar skaldņoto galu un smaili ovālā šķiltavas akmens – ķemmes fragments tiek datēts ar 5. gadsimtu (Ģinters 1936, 99).

ORNAMENTS

Pārejot pie dzelzs laikmeta ķemmju ornamenta, jāsaaka, ka agrajā un vidējā dzelzs laikmetā tas ir atšķirīgs. Agrā dzelzs laikmeta caurlauzuma ornamentu vidējā dzelzs laikmetā nomaina slīpgrebuma tehnikā izpildīts ornaments (Ģinters 1937, 41–45). Audrone Blujiene 4.–6. gadsimta periodā ģermāņu zemēs saskata vietējo stilu ietekmi uz baltu rotu stilu un ornamentu (Vaska 2006, 97). Latvijas materiālā, runājot par vidējā dzelzs laikmeta sākuma periodu, senlietās vairāk redzama zemgaļu ietekme, turpretī vidējā dzelzs laikmeta otrajai pusei un beigām vairāk raksturīga latgaļu kultūras klātbūtne (Vaska 2006, 97). To var novērot latgaļu rotu ornamentā. Ķuncu lentveida aprocēm ar paplatinātiem galiem un četrstūrīgu šķērsriezumu galos ir diagonāli krusti, kurus veido trīsināta līnija (Šnore 1993, 62). Gan šādi motīvi, gan pati trīsinājuma tehnika ir raksturīga latgaļu vidējā dzelzs laikmeta ornamentam (Vaska 2006, 100). Ornaments uz bronzas rotām sasauca ar ornamentu uz kaula ķemmēm (tāpat arī bronzas un kaula ķemmes ornamentētas gandrīz vienādi). No visām Latvijas teritorijā atrastajām viengabala segmentveida ķemmēm ornamentētas ir tikai piecas. Šo ķemmju forma un ornamentācija ir samērā vienkārši un simetriski. Ķemmju muguras parasti ir ornamentētas no abām pusēm, divos gadījumos (A 10029: 1, MNM A 422) ornaments iegriezts arī uz sānu šķautnēm (5. att.: 1, 2). Visizplatītākais ornaments ir trīsinājuma tehnikā gērbtas

līnijas uz ķemmju mugurām. Ar šādām līnijām ir rotātas ķemmes arī no Lietuvas, Baltkrievijas, Krievijas teritorijas. Atšķirīgs ornaments ir ķemmei no Kakužēnu kapulauka (4. att.: 2), tā rotāta ar iedziļinātām vadziņām, un ķemmei no Ķentes pilskalna, kurai ir pinuma un saulišu rotājums (5. att.: 3). Latgaļu teritorijā kapulaukos atrastajām ornamentētajām ķemmēm rotājums veidots trīsinājuma tehnikā (Madonas kapulauka 14. kapa ķemme un Višķu Maskavas kapulauka 85. kapa ķemme).

TERMINOLOĢIJAS PROBLĒMAS ĶEMMJU FORMU NOSAUKUMOS

Katras valsts ķemmju pētnieki, pievērsoties viengabala vienpusējo ķemmju formai pēc ārējām pazīmēm, sniedz atšķirīgus ķemmju nosaukumus. Pastāv terminoloģijas problēmas. Baltkrievu pētnieks V. Šadira šīs ķemmes sauc par bruņucepures un zvanveida formas ķemmēm, lietuviešu pētnieki – par liras formas (Seliai 2007), par puslokveida un pūsmēness formas ķemmēm (Grigalavičienė 1992). Poļu pētniece A. Hmelovska pēc ķemmju muguru dažādajām formām sauc tās par pusloka, taisnstūrveida, trīsstūrveida un izliektas muguras ķemmēm (Chmielowska 1971), savukārt vācu pētniece S. Tomasa – par pusapļa un pusloka formas ķemmēm (Thomas 1960). Somu pētniece H. Carpelana šīs ķemmes pēc roktura (muguras) daļas formas sauc par pusapļa, stūrainas formas ķemmēm, kā arī par ķemmēm ar trīsstūrveida, piecstūrveida, segmentveida, taisnstūrveida un pūsmēness formas rokturiem (Carpelan 1961), krievu pētniece G. Ņikitina – par pusapļa, pusovāla un zvanveida formas ķemmēm. Šī raksta autore pieturas pie nosaukuma – segmentveida ķemmes.

PAR ĶEMMVEIDA PIEKARIŅIEM KURŠU TERITORIJĀ

Kuršu teritorijā nav atrasta neviena kaula vai raga segmentveida ķemme. No mūsu ēras 1. g. t. vidus Lietuvas teritorijas kuršu daļā populāri kļūst dzintara amuleti (Tautavičius 1996, 276–279). Kuršu kapos parasti likta viena–divas dzintara krelles, retāk nelieli dzintara gabali. 8.–9. gs. kurši nēsāja ķemmveida formas dzintara piekarus, kuri nav piemēroti praktiskai izmantošanai. Vīriešu kapos atrasti trīsstūra, trapeces, ovāla un pūsmēness formas dzintara gabali. Dzintara ķemmju

amuleti parasti ir 4–6 cm gari, 3–5 cm plati, līdz 1 cm bieži, bieži to virsma nelīdzena, dažreiz viena puse pulēta, ir piekarcaurums, lai piekārtu pie ādas jostas. Dzintara ķemmveida piekarus Lietuvas teritorijā nēsāja kopš 7. gadsimta, par ko liecina atradumi Lazdininku kapulauka 10. kapā, Palangas kapulauka 29. kapā (Tautavičius 1996, 277); biežāk tie atrasti 8.–9. gs. vīriešu kapos – Palangas kapulauka 49., 245. kapā, Genču I kapulauka 173. kapā (Kuršiai 2009, 104–106, 155–157, 164–168). Šādi dzintara amuletu piekari nav atrasti Latvijas kuršu teritorijā. 10.–11. gadsimtā dzintara ķemmveida piekarus nomaina dzelzs un bronzas ķemmveida piekari – Prišmanču kapulauka 55. vīrieša kapā, Lāvju kapulauka 354., 354.a vīriešu dubultkapā (Kuršiai 2009, 146–148, 239–243). Dzelzs un bronzas ķemmveida piekari ar īsiem iecirtumiem zaru vietā atrasti arī Ziemeļlatvijā (22 gab.) 11.–14. gadsimta kuršu kapos (Ozere 1986). Pēc formas tie dalās divās grupās: 1) taisnstūra formas, ar taisnu, retāk ieliektu vai izliektu muguru, 2) trapecveida, ar izliektu muguras daļu (Ozere 1986, 41–42).

ĶEMMJU LIETOŠANA

Ķemmes kalpoja matu sukāšanai, frizūras izveidošanai, svarīga loma bija arī higiēnas procedūrām cīņai pret insektiem. Saglabājušās ķemmes ļauj domāt, ka bez pamatfunkcijas ķemmes tika izmantotas dažādos rituālos un maģiskās nodarbēs (Chmielowska 1971, 142–144). Ķemmju maģiskais raksturs atspoguļots Eirāzijas zonas tautas pasākās. Atkārtots motīvs šajās pasākās ir ķemmju lietošana kā līdzeklis, kas rada aizsargbarjeru (Chmielowska 1971, 144). Atsevišķos gadījumos ķemmes izmanto arī tautas maģijā, lai aizbaidītu jaunos garus. Šādam mērķim varēja kalpot mazās ķemmes – piekariņi no Madalānu un Daugmales pilskalna. Iespējams, ka šādam mērķim kalpoja arī dzintara ķemmveida piekari no Lietuvas kuršu teritorijas. Latvijas teritorijā kuršu ķemmveida piekariņi acīmredzot, līdzīgi kā Krievijā, tika lietoti kā amuleti, kas sargāja no slimībām (Ozere 1986, 43).

SECINĀJUMI

Kaula, raga un bronzas segmentveida vienpusējās ķemmes ir savdabīga, skaitliski neliela atradumu kategorija Latvijas arheoloģiskajā materiālā. Ir ziņas par 19 atradumiem, bet reāli arheoloģiskajā

materiālā atrasti 17 eksemplāri. Latvijas teritorijā tie galvenokārt konstatēti pilskalnās (10 gab.), apmetnēs (2 gab.) un kapulaukos (5 gab.). Iespējams, ka vidējā dzelzs laikmeta kapulauki salīdzinoši mazāk pētīti, tādēļ arī šo ķemmju skaits no kapulaukiem ir mazāks. Hronoloģiski visagrākā ķemme ir no Daugmales pilskalna, tā ir vienīgā saliktā vienpusējā kaula ķemme un tiek datēta ar 3.–4. gadsimtu (I grupa). Pārējās segmentveida viengabala vienpusējās ķemmes attiecas uz vidējo dzelzs laikmetu (II grupa). Tās pēc formas tiek iedalītas sešos tipos. Runājot par Latvijas agrā un vidējā dzelzs laikmeta vienpusējo segmentveida ķemmju tipoloģiju, jāsecina, ka formas ziņā tās atšķiras no Rietumeiropas ķemmēm, bet izteikti līdzīgas ir ķemmēm no Lietuvas un Baltkrievijas. Lai arī tās Baltijas teritorijā atrastas nelielā skaitā, ir nepārprotamas liecības par to izgatavošanu uz vietas (pusfabrikāti). Prudņiku (Baltkrievija) pilskalna apmetnes slāņos atrasta pusgatava ķemme ar daļēji izzāģētiem zariem un segmentveidīgas formas plāksne – kaula ķemmes pusfabrikāts (Šadyra 2006, 81), arī Jodoņu (Lietuva) pilskalna slāņos uzietā kaula ķemmes sagatave (Grigalavičienė 1992, 67, pav. 18: 3), Latvijā Krīgānu ezersalas apmetnē konstatēta bronzas ķemmes sagatave (5. att.: 6). Lietuvā, Latvijā un Baltkrievijā agrā un vidējā dzelzs laikmeta segmentveida ķemmes uzskatāmas par lokālu parādību, tātad šīs ķemmes līdz ar citām specifiskām kultūras iezīmēm ir arī etnisko piederību norādoša priekšmetu grupa (baltu teritorija). Vidējā dzelzs laikmetā līdzīgas materiālās kultūras apgabals izveidojās Daugavas baseinā Latvijas dienviddaļā, Ziemeļaustrumlietuvā un Baltkrievijas pierobežā. Augšzemē starp nu jau bijušo Daugavpils un Jēkabpils rajonu robežu iezīmējas jauktas kultūras apgabals. Līdzīgs jauktas kultūras apgabals bija arī Austrumlatvijas un Baltkrievijas pierobežā, kur švikātās keramikas kultūra saskārās ar Dņepras–Daugavas kultūru (Vasks 1998, 13–14; Vasks 2001, 223–225). Lietuvas teritorijā Jodoņu pilskalna un senpilsētas agrākie slāņi, līdzīgi kā Dignājas un Stupeļu pilskalnā, arī attiecas uz švikātās keramikas kultūras laiku (Sēli 2005, 72). Vidējā dzelzs laikmetā Dņepras–Daugavas kultūras nesēju pēcnācēji apdzīvoja Dienvidlatgali un Baltkrievijas pierobežu (Ciglis 2006, 32). Ar šiem iedzīvotājiem saistāma apmetne pie Prudņiku pilskalna Baltkrievijā un Madalānu pilskalna vidējais slānis, 5.–8. gs. Prudņiku apmetnes materiālā kultūra ir līdzīga Madalānu pilskalna vidējā slāņa materiāliem. Tas rāda, ka pēc švikātās keramikas izžušanas uz Dņepras–Daugavas kultūras bāzes uzslāņojās austrumbalti (Ciglis 2006, 34–37). Šīs kultūras

kopīgās iezīmes novērotas arī agrā un vidējā dzelzs laikmeta Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas kaula ķemmes: tās ir gan līdzīgās ķemmju formas, gan līdzīgais ornamenti uz tām. Ar trīsinājuma līnijām ornamentētas ķemmes sastopam Prudņiku pilskalna, Madonas kapulauka, Kakužēnu kapulauka materiālos. Divas gandrīz identiski rotātas ķemmes ar saulišu ornamentu atrastas Prudņiku pilskalnā Baltkrievijā un Kretonas kapulaukā Lietuvā. Kaula ķemmes šī perioda dzīvesvietās un kapulaukos nav tik raksturīga parādība kā vēlākajos gadsimtos. Vidējā dzelzs laikmeta perioda pirmajā pusē un

vidū dominē vienpusīgās kaula ķemmes ar izliektu muguru. Perioda beigās jau parādās vienpusējās saliktās kaula ķemmes ar uzliktņiem.

Sirsniņi pateicos Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas vadītājam Jānim Ciglim par palīdzību segmentveidīgo ķemmju vākšanā muzejā krājumā un zinātniskajām konsultācijām.

Pētījums veikts Latvijas Zinātnes padomes projekta Nr. 09.1575 ietvaros.

SAĪSINĀJUMI

ASM – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu ... gada pētījumu rezultātiem. Rīga, 1972–1998
VI AA – LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuves šifri

LVM AA – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīva šifrs
MNM A – Madonas novadpētniecības muzeja krājuma šifrs
GIM – Valsts vēsturiskais muzejs (Maskava)

AVOTI

Arkhiv 1893 – Arkhiv Instituta istorii material'noi kul'tury, fond 1, delo 1893, Nr. 7. E. Šnora izraksts no J. Romanova pārskata par izrakumiem Krustpils Dreimaņos 1893. g., kas glabājas Krievijas Valsts vēsturiskajā muzejā Rokrakstu nodaļā.
Graudonis, J., 1978. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Kakužēnu Miklas kalnā 1978. gadā*. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve (LU LVI AMK) VI AA 389.
Radiņš, A., Zemītis, G., 1988. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Daugmales senvietu kompleksā 1988. gadā*. (LU LVI AMK) VI AA 656.
Stubavs, A., 1954. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ķentes pilskalnā 1954. gadā*. (LU LVI AMK) VI AA 21.
Stubavs, A., 1978. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Krigānu ezersalas apmetnē 1978. gadā*. (LU LVI AMK) VI AA 396.

Šnore E., 1937.–1938. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Višķu Maskavas senkapos 1937.–1938. gadā*. Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļa. LVM AA 884.
Urtāns, V., 1953. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Madonas kapulaukā 1953. gadā*. Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļa. AA 323.
Urtāns, V., 1981. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Mudulānu pilskalnā 1981. gadā*. (LU LVI AMK) VI AA 463.
Vasks, A., 1990. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Dignājas pilskalna apmetnē 1990. gadā*. (LU LVI AMK) VI AA 763.
Zemītis, G., 1989. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Daugmales senvietu kompleksā 1989. gadā*. (LU LVI AMK) VI AA 700.
Zemītis, G., 1992a. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Daugmales senvietu kompleksā 1992. gadā*. (LU LVI AMK) VI AA 835.

LITERATŪRA

Atgāzis, M., 2001. Vidējais dzelzs laikmets. 400.–800. g. *Latvijas senākā vēsture*. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 232–289.
Butēnas, E., 1999. Sagtys iš Rytu Lietuvos pilkapiu (tipai, paskirtis). *Lietuvos archeologija*, 18, Vilnius, 37–56.
Carpelan, C., 1961. Beinerne Kämme aus der älteren Eisenzeit Finnlands. *Suomen museo*, LXVIII, Helsinki, 35–52.
Chmielowska, A., 1971. *Grzebieńie starożytnie i średnio-wieczne z ziem polskich*. Łódź (Acta archaeologica Lodziensia, 20).
Ciglis, J., 2006. Sēļu etnoģenēze Austrumbaltijas etnokultūrvēsturisko procesu kontekstā. *Pētījumi sēļu senatnē: Rakstu krājums*. Rīga: N.I.M.S., 29–40. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 12).

Ciglis, J., Radiņš, A., 2002. *Ludzas Odukalna kapulauka katalogs*. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs. (Latvijas kultūrvēsturiskais mantojums ārzemju krātuvēs, Nr. 1. Arheoloģija).
Dumpe, B., 2007. Agrā neolīta keramikas rekonstrukcijas. *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2004–2006: Rakstu krājums*. Rīga: N.I.M.S., 25–44. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 12).
Graudonis, J., 1994. *Arheoloģisko terminu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
Graudonis, J., 2003. *Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

- Grigalavičienė, E., 1992. Juodonių piliakalnis ir gyvenvietė (Rokiškio raj.). *Lietuvos archeologija*, 9, Vilnius, 65–67.
- Ģinters, V., 1936. Daugmales pilskalna 1936. g. izrakumi. *Senatne un Māksla*, 4, 87–105.
- Ģinters, V., 1937. Kāds vidējā dzelzs laikmeta latviešu ornaments. *Senatne un Māksla*, 2, 39–54.
- Iziumova, S. A., 1919. Tekhnika obrabotki kosti v diakovskoe vremia i v drevnci Rusi. *Kratkie soobshcheniia o dokladakh i polevykh issledovaniiax Instituta istorii material'noi kul'turi*, 30. Moskva; Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 15–25.
- Jegareičanka, A. A., Šadyra, V. I., 2011. Tarilava. *Arkheologija Belarusi. Encyklopedyia ý dvuh tamah*. Tom 2. Minsk: Belaruskaja Encyklopedyia imia Petrusia Broŭki, 346–347.
- Kulikauskas, P., Kulikauskienė, R., Tautavičius, A., 1961. *Lietuvos archeologijos bruožai*. Vilnius.
- Kuniga, I., 2010. *Madalānu pilskalns, ciems un kapulauki 1. g.t. pr.Kr. – 13. gs. Jēkabpils: Jēkabpils Drukātava*.
- Kuršiai 2009 – Kuršiai. *The Curonians. Tribe cultura according to the burial data. Baltic Archaeological Exhibition. Catalogue*. Vilnius.
- LA 1974 – *Latvijas PSR archeolģija*. Red. A. Bīrons, Ē. Mugerēvičs, Ā. Stubavs, E. Šnore. Rīga: Zinātne.
- Mitrofanov, A. G., 1978. *Zhelezniĭ vek srednei Belorusii (VII–VI vv. do n.e. – VIII v. n.e.)*. Minsk: Nauka i tekhnika.
- Nerman, B., 1958. *Grobin-Seeburg. Ausgrabungen und Funde*. Stockholm; Uppsala.
- Nikitina, G. F., 1969. Grebni cherniakhovskoi kul'tury. *Sovetskaja arheologija*, 1, Moskva: Nauka, 147–159.
- Ozere, I. A., 1986. Priveski – amulety iz mogil'nikov Kurzeme X–XV vv. *Kratkie soobshcheniia*, 183, Moskva: Nauka, 41–49.
- Seliai 2007 – *Seliai. The Selonians. Baltic Archaeological Exhibition. Catalogue*. Vilnius.
- Sēļi 2005 – *Sēļi un Sēļija – Selonians and Selonia*. Rīga.
- Stubavs, A., 1957. Amatniecība 6.–8. gs. pēc arheolģiskiem atradumiem Kentes pilskalnā un apmetnē. *Arheolģija un etnogrāfija*, 1, 21–41.
- Stubavs, A., 1959. Raskopki gorodishcha Kenteskalns v 1954–1956 gg. *Trudy Pribaltiiskoi ob'edinennoi kompleksnoi ekspeditsii*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 191–192.
- Stubavs, A., 1976. *Kentes pilskalns un apmetne*. Rīga: Zinātne.
- Stubavs, A., 1979a. Izrakumi Krigānu ezersalas apmetnē 1978. gadā. *ASM 1978*, 72–77.
- Stubavs, A., 1979b. Raskopki selishcha na ozernom ostrove Kriganu. *Arkheologicheskie otkrytiia 1978 goda*. Moskva: Nauka, 473–474.
- Šadyra, V. I., 2001. Gorodishche i selishche Prudniki. *Lietuvos archeologija*, 21, Vilnius, 269–270.
- Šadyra, V. I., 2006. *Belaruskaje Padzvine (I tysiachagodne n.e.)*. Minsk: Instytut NAN Belarusi.
- Šadyra, V. I., 2011. Prýdniki. *Arkheologija Belarusi. Encyklopedyia ý dvuh tamah*. Tom 2. Minsk: Belaruskaja Encyklopedyia imia Petrusia Broŭki, 225–226.
- Šnore, E., 1993. *Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā*. Rīga: Zinātne.
- Tarakanova, S. A., 1950. Novye materialy po arkheologii Pskova. *Kratkie soobshcheniia o dokladakh i polevykh issledovaniiax Instituta istorii material'noi kul'turi*, 32. Moskva; Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Tautavičius, A., 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius.
- Thomas, S., 1960. Studien zu den Germanischen Kämmen der Römischen Kaiserzeit. *Arbeits- und Forschungsberichte Sächsischen Bodendenkmalpflege*, 8. Leipzig: Veb Verlag Enzyklopädie, 51–120.
- Tuohy, T., Stopp, B., 2005. Bone and antler combs as an indicator of site phasing and function at the Iron Age Lake Villages of Meare East and West, in Somerset, UK. *From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth – Manufacture and Use of Bone Artefacts from Prehistoric Times to the Present. Proceedings of the 4th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group at Tallinn, 26th–31st of August 2003: Muinasaja teadus 15*. Tallinn, 177–186.
- Urtāns, V., 1964. Latvijas 5.–9. gs. depoziti. *Arheolģija un etnogrāfija*, 6, 39–70.
- Urtāns, V., 1977. *Senākie depoziti Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- Vaska, B., 2006. Sēļu un viņu kaimiņu ornaments agrajā un vidējā dzelzs laikmetā. *Pētījumi sēļu senatnē*. Rīga: N.I.M.S., 87–104.
- Vasks, A., 1998. Kultūretniskā situācija Latvijas teritorijā (1.–8. gs.). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 7–27.
- Vasks, A., 2001. Agrais dzelzs laikmets. 1.–400. g. *Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 186–231.
- Vasks, A., 2006. Dignājas pilskalna apmetne 1989. un 1990. gada izrakumu gaismā. *Pētījumi sēļu senatnē*. Rīga: N.I.M.S., 105–120.
- Vilcāne, A., 1996. Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.). *Arheolģija un etnogrāfija*, 18, 162–180.
- Zemītis, G., 1992b. Arheolģiskie izrakumi Daugmalē. *ASM 1990 un 1991*, 117–121.
- Zemītis, G., 1996. Izrakumi Daugmales pilskalna valnī un senpilsētā. *ASM 1994 un 1995*, 128–131.

Segmentveida ķemmu iedalījums grupās un tipos

Nr. p. k.	Atradumu vieta	Gads	Izrakumu vadītājs	Inventāra Nr.	Izmēri	Materiāls	Grupa, tips	Datējums
1	Daugmales pilskalns	1935	Valdemārs Ģinters	A 9964: 8371	1,72x5,9x1,1 cm	kauls	I grupa	3.–4. gadsimts
2	Daugmales pilskalns	1935	Valdemārs Ģinters	A 9964: 3845	0	kauls	0	3.–4. gadsimts
3	Daugmales pilskalns	1935	Valdemārs Ģinters	A 9964: 3917	2,25x5,4x0,9 cm	kauls	II grupa, 2. tips	5.–6. gadsimts
4	Daugmales pilskalns	1987	Andris Pupiņš	A 13186: 264	3,7x9,1x0,75 cm	rags	II grupa, 2. tips	5.–6. gadsimts
5	Daugmales pilskalns	1988	Arnis Radiņš, Guntis Zemītis	A 12763: 117	2,8x4,9x0,5 cm	kauls	II grupa, 3. tips	6. gadsimts
6	Daugmales pilskalns	1988	Arnis Radiņš, Guntis Zemītis	A 12763: 123	3,0x6,7x0,85 cm	kauls	II grupa, 3. tips	6. gadsimts
7	Daugmales pilskalns	1989	Guntis Zemītis	A 12777: 37	4,9x2,7x0,5 cm	kauls	II grupa, 3. tips	6. gadsimts
8	Daugmales pilskalns	1989	Guntis Zemītis	A 12862: 24	2,25x4,4x0,4 cm	kauls	II grupa, 3. tips	6. gadsimts
9	Dignājas pilskalna apmetne	1990	Andrejs Vasks	VI 297: 195	1,95x4,2x0,9 cm	kauls	II grupa, 4. tips	7.–8. gadsimts
10	Dreimaņu kapulauks	1893	Jurijs Romanovs	GIM 30979: p 19/17b	4,8x9,3x0,7 cm	kauls	II grupa, 5. tips	6.–7. gadsimts
11	Kakužēnu kapulauks	1978	Jānis Graudonis	VI 218: 260	5,8x2,4x0,76 cm	rags	II grupa, 1. tips	4.–6. gadsimts
12	Kakužēnu kapulauks	1978	Jānis Graudonis	VI 218: 294	3,5x6,6x0,37 cm	bronza	II grupa, 6. tips	5.–6. gadsimts
13	Kriģānu ezersalas apmetne	1978	Ādolfs Stubavs	VI 286: 38	5,35x6,7x0,4 cm	bronza	0	6.–7. gadsimts
14	Ķentes pilskalns	1954	Ādolfs Stubavs	VI 31: 114	4,5x5,17x0,6 cm	kauls	II grupa, 6. tips	6.–7. gadsimts
15	Madalānu pilskalns	1981	Vladislavs Urtāns	A 12511: 25	2,7x3,2x0,33 cm	kauls	II grupa, 3. tips	5.–7. gadsimts
16	Madonas kapulauks	1953	Vladislavs Urtāns	MNM A 422	4,2x6,5x0,9 cm	kauls	II grupa, 6. tips	8. gadsimts
17	Maskavas kapulauks	1937–1938	Elvīra Šnore	A 10029: 1	3,25x6,03x0,72 cm	kauls	II grupa, 6. tips	8. gadsimts

EARLY AND MIDDLE IRON AGE COMBS FROM THE TERRITORY OF LATVIA

Summary

In Latvia the oldest combs are represented in the archaeological material from Early and Middle Iron Age living and burial sites. The article brings together the evidence of these comb finds in Latvia, analysing their typology, distribution and chronology. The early combs are a group of finds that attract interest, because they not only fulfilled their main function as items of personal hygiene, but also had an evident decorative, and possibly also symbolic function. Based on the distribution of comb finds in the territory of Latvia, Lithuania and Belarus, the origin of the combs is discussed.

Keywords: segmental combs, distribution, typology, chronology, functional and symbolic significance.

The earliest combs belong to a form of single comb with a segmental back, only a small number of which have been found in Latvia. They have been discovered at nine excavated sites: the cemeteries of Krustpils Dreimaņi, Višķu Maskava, Madona and Kakužēni, the hill-forts of Daugmale, Ķente and Madalāni, and the settlement sites of Krigāni Island and next to Dignāja Hillfort, 17 combs in total (Fig. 1, Table).

The main source material used for the paper includes Early and Middle Iron Age single segmental bone, antler and bronze combs, the typology of these combs, their distribution and chronology.

The majority of combs found in the territory of Latvia are made from animal (generally bovine) bone. Antler combs have also been found, which are made from small antler plaques. The components of the combs are shown in Figure 2. These are single combs of segmental form. The following elements may be distinguished: the back or handle of the comb, the tooth plate, the terminal teeth at each end and the middle teeth. A common element on many combs from Latvia, like the combs from Lithuania and Belarus, are outwards-projecting terminal teeth. In addition to bone and antler combs, the archaeological material from Latvia includes a semi-manufactured segmental bronze comb from the Krigāni Island settlement (VI 286:38) and a finished bronze comb from Kakužēni cemetery (VI 218:294).

Since the 1950s, comb researchers have each offered their own classification of segmental simple single combs: the combs from Germany have been studied by S. Thomas, the typology of early Russian combs has been developed by G. Nikitin, while Finnish combs have been analysed by C. Carpelan. Polish archaeologists (A. Chmilowska) have studied the typology of combs from Gdansk.

The earliest simple single combs from the area of present-day Latvia have been found at the Middle Neolithic settlement of Bērzpils Iča in

the excavation of Eduards Šturms in 1939 (Fig. 3). The form of the comb (A 10987:63) shows that it was made by a skilled craftsman and was a toiletry item for combing hair. The other comb is less carefully made. The back is unworked, with ten short, broad teeth (A 10957:4). This comb has been used as a tool for smoothing and decorating the surface of pottery.

The combs from Latvia have been divided into two groups according to the form of the comb, like combs from other countries: Group I – composite single combs, and Group II – simple single combs.

Group I. Composite single combs. This group includes one comb from Daugmale Hillfort (Fig. 4: 1). The comb consists of four rectangular plaques of equal thickness, fastened by means of two rows of bronze rivets to segmental connecting plates. Based on the Polish material, they are dated to the late 2nd – late 4th century AD. This date corresponds to that of the comb found in Latvia.

Group II. Simple single combs (16 pieces) are divided according to the form of the comb into six types.

Type 1 – a simple comb with a rectangular back, decorated with grooves. This type includes an antler comb from Kakužēni cemetery (Fig. 4: 2). A comb of similar form has been found in Scandinavia, dated to the 4th–6th centuries AD.

Type 2 – segmental combs with ear-like projections at the ends (two combs from Daugmale Hillfort, Fig. 4: 3, 4). The combs belonging to this type have segmental recurved pieces, i.e. ear-like projections at the sides. Date: 5th – 6th centuries.

Type 3 – segmental combs with a pronounced lateral edge on the back. These combs are in the form of a broken semicircle, with figural projections on the lower parts of the terminal teeth. Type 3 includes five combs, four of which have been found at Daugmale Hillfort (6th centuries)

and one at Madalāni Hill-Fort (6th–7th centuries) (Fig. 4: 5–9).

Type 4 – bell-shaped combs. This type includes one comb fragment from the settlement by Dignāja Hillfort, dated to the 7th–8th centuries (Fig. 4: 11).

Type 5 – segmental combs with a high back and smooth lateral edges. This type includes one comb from the cemetery of Krustpils Dreimaņi, discovered in 1893 in the course of excavation by J. Romanov and dated to the 6th–7th centuries (Fig. 4: 11).

Type 6 – decorated segmental combs. This type includes four combs, three of them made of bone and one made of bronze (Fig. 5: 1–4).

A comb from Ķente Hillfort, decorated with an incised plait design, along with three double and one single circle-and-dot element, is dated to the 6th–7th centuries AD.

A comb from Madona cemetery has a zigzag line design along the edges in the middle part. There is also decoration in the middle and on the lateral edges. The terminal edges of the side pieces have a design of diagonal crosses and two profiles. It is dated to the 8th century.

A third comb, from Višķu Maskava cemetery, has ornamentation over the whole surface and lateral edges with oblique grooved parallel lines executed in engraving technique, forming four triangles and two squares on the back of the comb, as well as double grooving of the same kind in a semicircle along the back of the comb and above the teeth. It dates from the 8th century.

An ornamented bronze comb has been found at the cemetery of Kakužēni. The design has been created in zigzag technique in the form of an engraved line along the base of the comb and the outer margin of the lateral teeth; in the middle part there is a similar line from the suspension

hole to the teeth, and two shorter lines from the suspension hole to the sides. It is dated to the 5th–6th centuries AD.

Looking at the typology of the Early and Middle Iron Age segmental single combs from Latvia, we may conclude that in terms of form they differ from those of Western Europe, but closely resemble the combs from Lithuania and Belarus. Although such combs have been found only in small numbers in the Baltic region, there is clear evidence that they were manufactured locally (semi-manufactured pieces). Prudniki Hillfort (Belarus) has produced one unfinished comb with partly-cut teeth and a segmental plaque from another comb, identifiable as a blank for a comb. There is also a semi-manufactured bone comb from Juodonai Hillfort (Lithuania). In Latvia, a semi-manufactured bronze comb has been found at the settlement of Krigāni Island (Fig. 5: 6). The Early and Middle Iron Age segmental combs from Lithuania, Latvia and Belarus can be regarded as a local phenomenon, which means that these combs, along with other culture-specific characteristics, represent a group of objects indicative of ethnic affiliation (the territory of the Balts). The common features of this culture are also observable on the Early and Middle Iron Age bone combs, with similar comb forms and similar ornamentation. Combs decorated with zigzag lines occur in the material from Prudniki Hillfort, Madona cemetery and Kakužēni cemetery. Two combs with almost identical circle-and-dot decoration have been found at Prudniki Hillfort (Belarus) and Kretuonas cemetery (Lithuania). Bone combs are not such a characteristic find at living sites and cemeteries as they are in later centuries. Predominant in the first half and middle of the Middle Iron Age are single bone combs with a curved back. At the end of the period, composite single combs with connecting plates appear.

FIGURE AND TABLE CAPTIONS

Fig. 1. Find locations of Early and Middle Iron Age segmental combs in Latvia

Fig. 2. Components of segmental simple combs (after Graudonis 1994, 280).

a – back or handle of the comb, *b* – lateral edge, *c* – suspension hole, *d* – base of the teeth, *e* – end plate, *f* – tooth

Fig. 3. Middle Neolithic bone combs from the settlement of Bērzpils Iča. *Drawing by Dzintra Zemīte.*

1 – A 10957:4; 2 – 10987:63

Fig. 4. Bone combs. *Drawing by Dzintra Zemīte.*

1 – A 9964:8371, 2 – VI 218:260, 3 – A 9964:3917, 4 – A 13186:264, 5 – A 12763:117, 6 – A 12763:123, 7 – A 12777:37, 8 – A 12862:24, 9 – A 12511:25, 10 – GIM 30979: p 19/17b, 11 – VI 297:195

Fig. 5. Bone and bronze combs. *Drawing by Dzintra Zemīte.*

1 – A 10029:1, 2 – MNM A 422, 3 – VI 31:114, 4 – VI 218:294, 5 – 9964:3845, 6 – VI 286:38

Table. Division of segmental combs into groups and types

Translated by *Valdis Bērziņš*

Audrone Blujiene, Ernests Vasiļausks

LIELĀS TAUTU STAIGĀŠANAS PERIODA CĪŅAS PAR DZĪVĪBU, BAGĀTĪBU UN GODU ZEMĒS STARP MŪSU, LIELUPI UN DAUGAVU

Rakstā analizēti pēdējā laikā Lietuvā atrasti unikāli importa izstrādājumi. To vidū ir trīs šarnīra 'I' veida un viena simetriska sakta, arī daži citi reti izstrādājumi, kas atrasti Lielupes baseinā. Šie jaunie atradumi liecina, ka reģionā notika straujas sociālas, ekonomiskas un kulturālas izmaiņas, bet cīņas par varu pielīdzināmas pūlēm kontrolēt nozīmīgus iekšzemes ūdensceļus, t. i., Mūsu un Lielupi. Bez tam reģiona apdzīvotības struktūra – mikroreģioni – rāda, ka dažu reģionu kopienas bija saistītas ar dažāda līmeņa administratīvajiem un kultūras sakariem. Kopienas, kuras mācēja kontrolēt šo reģionu, arī pārvaldīja piecu Baltijas jūrai. Aplūkojamā reģiona materiālā kultūra atspoguļo plašus starpreģionālus kontaktus un liecina, ka agrajā tautu staigāšanas laikmetā šeit izveidojās augsta sociāla statusa cilvēku slānis, kura vajadzībām tika importētas dažādas insignijas.

Atslēgas vārdi: tautu staigāšanas laikmets, Mūsa, Lielupe, Daugava, Vadakste, insignija, karavīri, karošana, sakta, satiksmes ceļi.

IEVADS

Ilgu laiku valdīja uzskats, ka vēlajā romiešu un tautu staigāšanas laikmetā liela Ziemeļlietuvas un Dienvidlatvijas daļa, t. sk. teritorija starp Mūsu, Lielupi un Daugavu bija diezgan reti apdzīvots, perifērijas reģions. Šis viedoklis balstījās uz reģiona kapulauku materiāla raksturu, jo bieži šajā svarīgo komunikācijas upju reģionā nav zināmi agrā tautu staigāšanas perioda (C₃/D₁–D₃) materiāli un diezgan maz apzināts vēlāis tautu staigāšanas (E₁–E₃) periods¹ (Tautavičius 1996, 96; Michelbertas 2004, 3. att.; Zemītis 2004, 7. att.; Vaškevičiūtē 2004, 65–67, 54.–55. att.; Gričuvienē 2005, 27–42; Rādiņš 2006, 83, 3. att.). Pēdējā laikā Zemgalē paplašinājušies gan arheoloģiskie pētījumi, gan vērojama “melno arheologu” darbība. Sakarā ar pieminekļu aizsardzības un zinātniskos nolūkos veiktajiem pētījumiem un nekontrolējamo senlietu meklēšanu reģionā tika atklāti daži jauni pieminekļi,² kā arī Austrumbaltijā (teritorija starp Nemunas upi dienvidos un Somu līci ziemeļos) unikālie importa priekšmeti kā savdabīgi un tikai šim reģionam

raksturīgi derivāti (Bliujienē, Vasiliauskas 2012, 95–109, 3., 7., 8. att.). Turklāt, pārlūkojot agrāko pētījumu rezultātus, muzeju krājumus, arhīvus un jaunatrastās senlietas, kardināli mainās viedoklis par romiešu dzelzs laikmeta beigu – agrā tautu staigāšanas perioda teritorijas starp Mūsu, Lielupi un Daugavu lomu Baltijas jūras reģiona kontekstā – šis reģions bija iezīmīgs ar aktīviem kontaktiem, kurus var raksturot kā cīņu par izdzīvošanu (dzīvību), bagātību un godu.

ĢEOGRĀFISKĀ VIDE STARP MŪSU, LIELUPI UN DAUGAVU, APDZĪVOTĪBA

Pateicoties reģiona izdevīgai ģeogrāfiskai situācijai, šeit krustojas dažādi kontakti. Mūsa–Lielupe ir viena un tā pati upe. Lietuvas teritorijā tā plūst austrumu virzienā (liet. *Mūša*), Latvijā, Bauskas pilsētas teritorijā, saplūstot ar Mēmeli (liet. *Nemunēlis*), nomaina nosaukumu, kļūstot par Lielupi – Zemgales līdzenuma upi, kas ietek Rīgas līcī un Daugavā. Tādējādi reģionam ir laba pieeja Baltijas jūrai, neraugoties uz to, ka jūras piekraste atrodas patālu (1. att.). Mūsa–Lielupe apjož reģionu puslokā, un šīs upes straumes virziens veido dabiskas robežas. Lielupei ir vairākas kreisā krasta pietekas un tikai dažas labā. Savukārt Mūsai ir

¹ Latvijā šis posms tiek dēvēts par vidējo dzelzs laikmetu (sk. Atgāzis 2004).

² Reņģu, Drasutaiču, Šlostiķu, Veršu, Kurmaiču (Linksmēnu) kapulauki, Kalnjeles 2. pilskalns ar senpilsētu un citi apbedīšanas pieminekļi un apmetnes (sk. Vasiliauskas 2008, 122; 2009a, 140–141; 2009b, 259; 2011b, 11–24).

tikai labā krasta pietekas, pa kurām var sasniegt Mūsu no iekšzemes. Svarīgi, ka Lielupes kreisā krasta pietekas sākas gandrīz pie Mūsas krastiem, ko var izmantot kā dabiskus iekšzemes ceļus. Teritoriju starp Mūsu–Lielupi rietumos norobežo Lielupes kreisā krasta pieteka Svēte (liet. *Švētē*), kuras ūdeņi plūst ziemeļu virzienā un kura dabiski veido ārējo robežu (1. att.). Šīs līdzenuma ainavas ar vairākām upēm un upītēm savdabība – pieeja pie Daugavas ietekas jūrā. Svarīgi arī, ka Daugava kalpo kā ceļš uz Austrumiem, kura kā tirdzniecības ceļa kontrole bija nozīmīga. Tās svarīgu punktu – Daugmali 9. gs. beigās – 10. gs. centās kontrolēt skandināvi, 11. gs. bez zemgaļiem šo centru mēģināja pārvaldīt lībieši, bet 12. gs. – polockieši (Radinš 1998, 179–188; 2006, 85–91). Upes, kas savienoja ar Baltijas jūru, kā tirdzniecības ceļus izmantoja šo upju baseinā mitušas sabiedrības, par tām bija ziņas arī skandināviem un citiem Baltijas jūras baseina iedzīvotājiem. Tādēļ konflikti par labvēlīgā ģeopolitiskajā situācijā esošo reģionu bija neizbēgami.

Runājot par tautu staigāšanas laikmeta apdzīvotību starp Mūsu–Lielupi un Daugavu, šīs teritorijas agrārās ainavas attīstība noritēja pēc ēnas izkļedes principa. Tāpēc dzīves un nocietinājumu vietas, kapulauki, kulta pieminekļi izplatīti dažādās grupās, kas no ģeogrāfiskā viedokļa bieži sakrīt ar izdalītiem ģeomorfoloģiskiem reģioniem (Basalykas 1965). Šādi mazāki reģioni starp upēm jeb mikroreģioni ar savdabīgu teritoriju, dabas un zemes resursu kopumu kalpoja par atsevišķu cilvēku kopienu iztikas avotu. Turklāt apdzīvotības struktūra starp upēm liecina, ka dažu reģionu kopienas tika saistītas ar dažāda līmeņa administratīviem un, protams, kulturāliem sakariem (Radinš 2006, 90–91; Thurston, Salisbury 2009; Tučas 2012, 49–53).

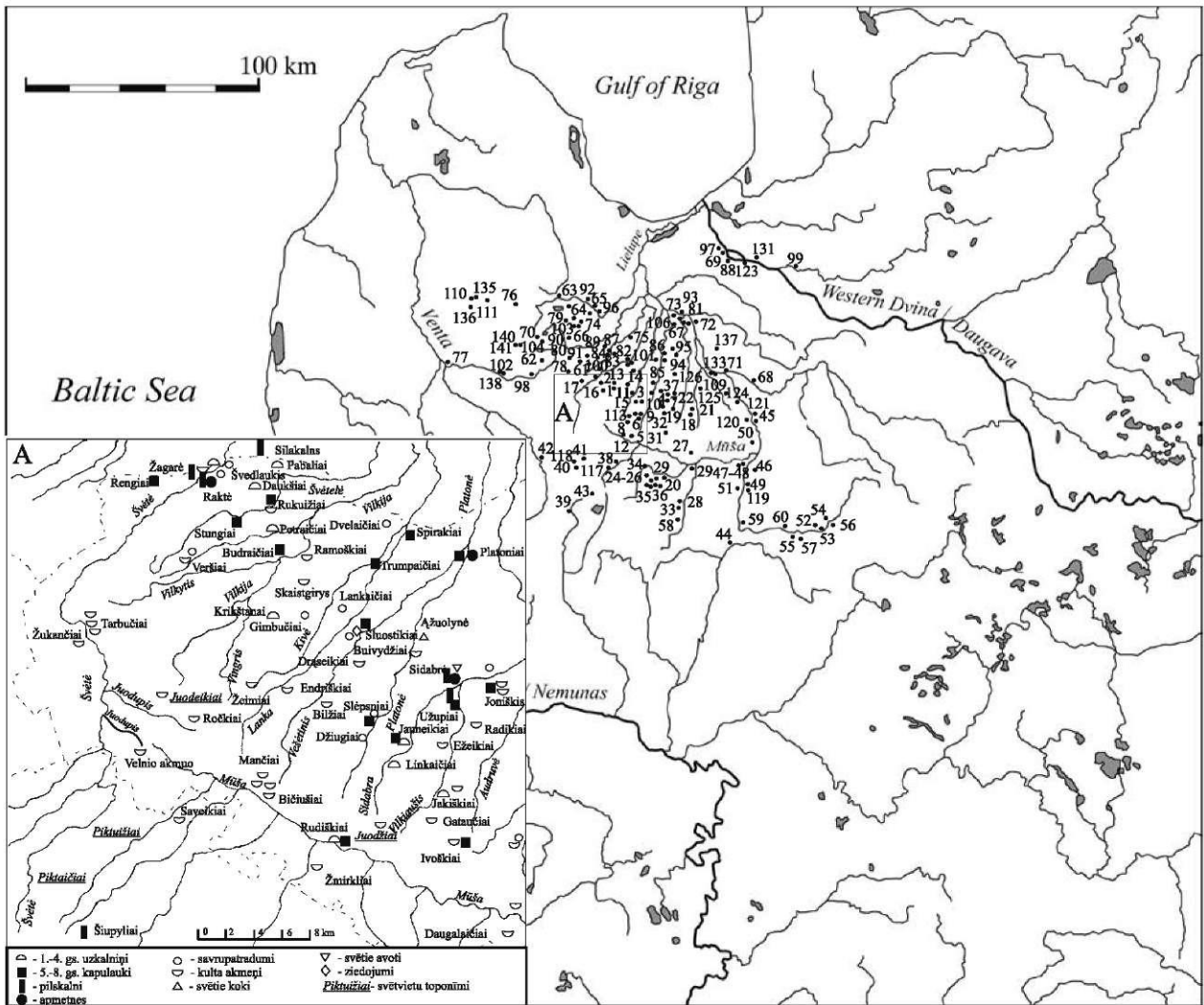
Salīdzinot ar romiešu dzelzs laikmeta beigām, kopš 5. gs. sākuma starp šīm upēm parādās virkne jaunu apbedīšanas pieminekļu, ziedojumi mitrājos un savrupatradumi, kas liecina par diezgan intensīvu teritorijas apgūšanu (Latvijas 1974, 59. att.; Urtāns 1977; Michelbertas 2004, 71, 5. att.; Vaškevičiūtē 2004, 29; Zemītis 2004, 182–185, 1., 2., 5. att.; Bliujienē, Vasiliauskas 2012, 1. att.; Tučas 2012, 51. att.). Dienvidos teritorija bija apdzīvota blīvāk, bet 35–40 km attālumā no Daugavas un tās kreisajā krastā pieminekļi izplatīti diezgan reti un sastopami galvenokārt gar upes piekrasti (Sauliešu pilskalns, Pļavniekkalna un Lejaskivtu kapulauki) (Latvijas 1974, 59. att.; Radinš 2006, 90–91, 2.–3. att.). Purvainā lejteces josla, kas vēl šodien plešas Lielupes labajā krastā, tolaik bija praktiski neapdzīvota (starp-

cilšu) teritoriju varēja brīvi šķērsot pa upēm laivās. Tātad dabas apstākļi atspoguļo apdzīvotības starp upēm īpašības un komunikācijas pa tām nozīmi. Nelielas starpcilšu teritorijas, spriežot pēc 11.–12. gs. pieminekļu izplatības, bija arī Mūsas augštecē. Šajā gadījumā runa ir par teritoriju starp Lielupes baseina Vilces, Vingris, Kives, Vešētines, Vilķaušes un Audruves upju augštecēm un Mūsas kreiso krastu, kurā nav zināmi pieminekļi, izņemot vairākus kulta akmeņus un t. s. Velna akmeni starp Mūsas un Jodupes (Svētes labā krasta pieteka) augšteci (Vasiliauskas 2004, 11. att.; 2009c, 1. att.).³ Pēc pieminekļu koncentrācijas, importa un īpašiem vietējas izcelsmes izstrādājumiem starp Mūsu, Lielupi un Daugavu izdalās teritorija starp Svēti un Vircavu (Lielupes kreisā krasta pietekas). Pa šīm Zemgales līdzenuma upēm var sasniegt Rīgas līci. Šajā teritorijā kā nozīmīgi centri izdalās Žagares pilskalns ar senpilsētām, Platoņu apmetne, Kalnjeles pilskalns ar senpilsētu (Vasiliauskas 2008, 113–123). Minētajā teritorijā varētu būt ap 10–12 kapulauku, kuros apbedīšana sākusies 5. gs., bet tie izmantoti arī vēlāk.⁴ Pie Šlostiķu kapulauka ir konstatēts ziedojums Vešētines upē (liet. *Viešētinis*, Platones kreisā krasta pieteka) (Vasiliauskas 2009b, 255–256; Bliujienē 2010, 161). Agrā tautu staigāšanas laikmeta pieminekļi un ģeogrāfiskā vide ļauj izdalīt nelielu mikroreģionu starp Svēti un Vircavu.

Daļa 5. gs. kapulauku ierikota blakus romiešu laikmeta kolektīvajiem uzkalniņkapulaukiem līdz 1 km attālumā (Dirži, Jauneiķi, Kurmaiči–Linksmēni, Tērvetes Stūri u. c.). Izmaiņas apbedīšanas tradīcijās atspoguļo pakāpeniska pāreja no apbedīšanas uzkalniņos uz apbedīšanu līdzenajos kapulaukos. Šādi procesi aplūkojamā reģiona rietumu daļā sākas jau romiešu dzelzs laikmetā (Lielauces Skare, Dīcmaņi–Pilsjāni) (Banytē-Rowell et al. 2003, 31). Rubas Rūsišu–Debešu kapulaukā (Saldus novads) novērots, ka mirušie, sākot ar 2. gs., apbedīti ne tikai uzkalniņos, bet arī līdzenajos kapos ap tiem, savukārt 5.–6. gs. pilnībā tika pāriets uz apbedīšanu līdzenajos kapulaukos (Latvijas 1974, 105). Mainās vēl citi apbedīšanas elementi – vīriešus un sievietes sāk guldīt pretējos virzienos, rindās, bet arī turpmāk saglabājas skeletkapi, bagātīgas kapa piedevas. Šādas izmaiņas ļauj domāt, ka tautu staigāšanas laikmetā no bijušās lielās kolektīvo uzkalniņu kultūras izdalās atsevišķas ciltis – zemgaļi, kas dzīvoja Mūsas–Lielupes baseinā un Daugavas lejtecē, to dienvidu kaimiņi – žemaiši, bet austrumu – latgaļi un sēļi.

³ Par to datēšanu ir izteikti dažādi viedokļi (sk. Vasiliauskas 2009c, 8–9). Precīzu atbildi var sniegt papildu pētījumi.

⁴ Martiniški, Bružas, Drasutaiči, Budraiči, Trumpaiči, Rukuiži, Šlostiķi, Petraiči, Spiraķi un, iespējams, Reņģi.

1. att. Vēlā romiešu dzelzs laikmeta – tautu staigāšanas laikmeta pieminekļi Lielupes baseinā. A – mikroreģions starp Svētes un Sidrabes upi

JAUNI IMPORTA IZSTRĀDĀJUMI TERITORIJĀ STARP MŪSU, LIELUPI UN DAUGAVU

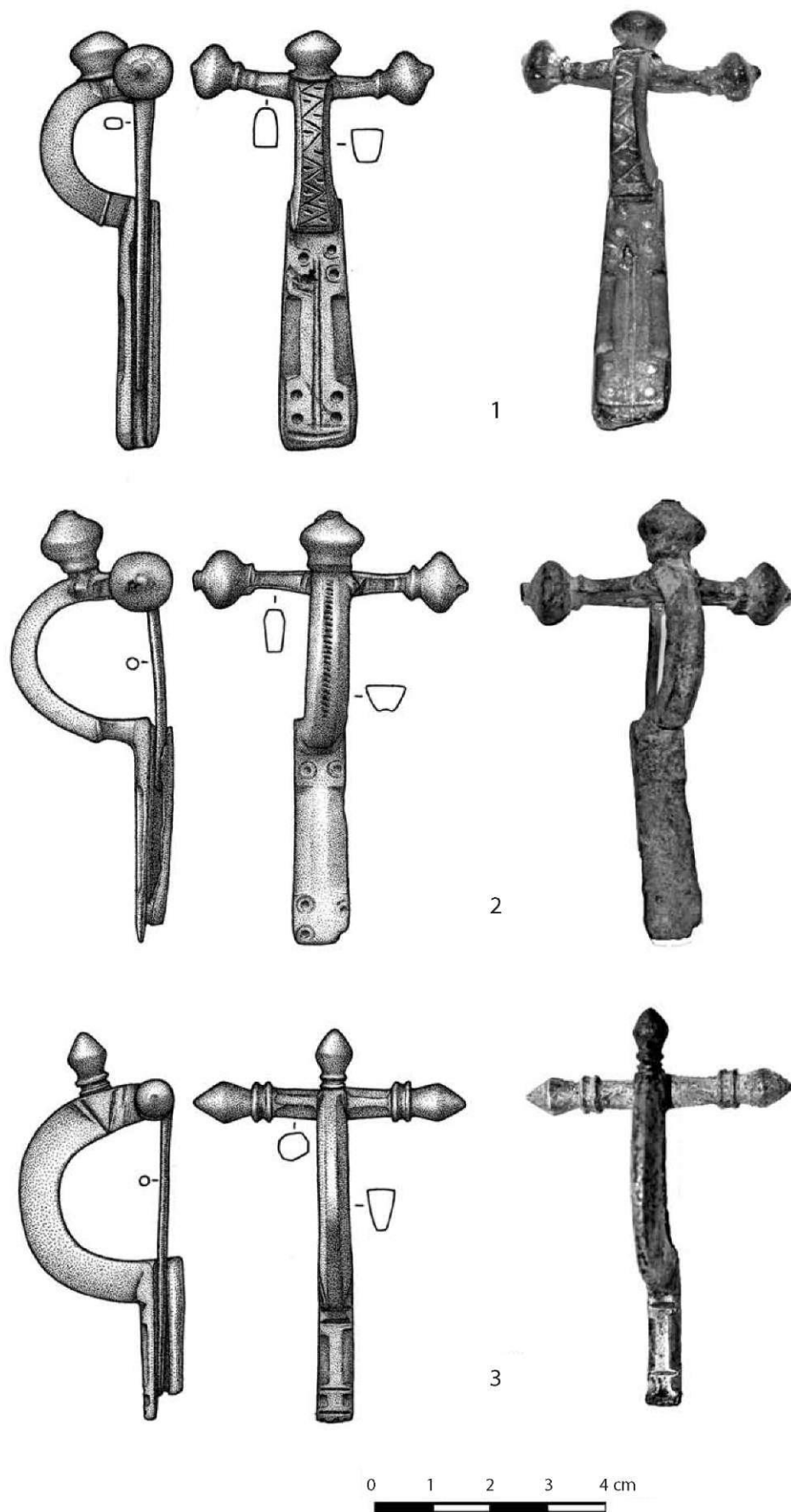
Teritorijā starp Svētes un Vircavas upi atrastas trīs importētās *Zwiebelknopffibeln* jeb šarnīra T veida saktas ir ar raksturīgiem sīpolveida pogu galiem uz loka un šarnīra (Vasiliauskas 2010; Bliujienē, Vasiliauskas 2012) (2. att.).⁵ Vēl viena importēta rota atrasta līdz šim nezināmā Reņģu kapulaukā pie Žagares – tā ir bronzas simetriska sakta (*gleicharmige Bügelfibel*) (Vasiliauskas 2011a, 17; Bliujienē, Vasiliauskas 2012, 96–98, 104–107, 3. att., 8. att.: 1) (3. att.). Šīs jaunās importa rotas no iepriekš nezināmiem pieminekļiem maina uzskatu par reģiona starp Mūsu, Lielupi un Daugavu nozīmi Austrumbaltijā. Turklāt jauni importa izstrā-

dājumi, kā arī šajā rakstā apskatītās tautu staigāšanas laikmetā uz vietas darinātās rotas liecina par mikroreģiona starp Svēti un Vircavu nozīmīgumu.

Šarnīra T veida (*Zwiebelknopffibeln* jeb A190 tips) saktas atrastas arheologiem maz zināmā Drasutaiču (Jonišķu raj.)⁶ kapulaukā kopā ar citiem 335 atradumiem, kuri datējami ar 2.–13. gadsimtu. Šo saktu izcelsme tiek meklēta Romas impērijā, tās 3. gs. izplatījās Reinas baseinā, Balkānos, Dienvidaustrumeiropā, Krimas pussalā, Melnās jūras

⁵ Saktas glabājas ŠAM (GEK 122466–122468/A-L 127: 1–3).

⁶ Šie atradumi ŠAM nonāca 2008. gadā. Visus atradumus nodeva privātpersona. Tie savākti 1980. gadā, veicot meliorācijas darbus Vircavas upes gultnē un pie Drasutaiču ciema ierīkojot ūdenskrātuvi. 2009. gadā ar nolūku noteikt iespējama Drasutaiču kapulauka vietu Šauļu Universitāte Vircavas kreisajā krastā, uz dienvidiem no bijušā ciema, pie senkapiem, veica arheoloģiskus izrakumus, kuru laikā tika izpētīta 119 m² liela teritorija. Kapu paliekas un senlietas netika konstatētas. Nav arī nekādu agrāku ziņu par senlietu atradumiem Drasutaiču apkārtnē (Vasiliauskas 2010).

2. att. Šarnīra T veida saktas no Drasutaičiem (Jonišku raj.): 1 – bronza, 2 – misiņš, 3 – sudrabota bronza.
 ŠAM GEK 122466–122468/A-L 127: 1–3. Izoldas Macukaites zīmējums, Ernesta Vasiļauska foto

piekrastē, Ziemeļkaukāzā, Mazāzijā un citur. Šarnīra T veida saktas parasti tiek konstatētas vietās, kur uzturējās Romas impērijas leģioni un bija spēcīga Romas civilās administrācijas vara, kā arī reģionos, kur parasti atgriezās veterāni. Atkarībā no metāla sastāva šīs saktas valkāja Romas impērijas dažādu pakāpju karavīri un ierēdņi, ar tām sašprauda apmetņus (*sagum*) uz labā pleca (Werner 1989, 121–128; Pröttel 1991, 9. att.; Sharov 1999, 205, 5. att. 13–14; Kostromichev, 2011, 78–94) (4. att.). Drasutaiči ir vistālāk no Romas impērijas provincēm zināmā šarnīra T veida saktu atradumu vieta, kam nebija kontaktu ne ar romiešu civiltiesu, ne ar militāro varu. Tāpēc gan Drasutaičos atrastās saktas, gan to nonākšana mikroreģionā starp Svētes un Vircavas upi ir ļoti aktuāla visai Viduseiropai (Bliujienē, Vasiliauskas 2012, 99–102).

Šarnīra T veida saktu tipoloģija, hronoloģija un izplatība ir analizēta, sākot ar 19. gs. beigām (Almgren 1897, 88–90, VIII tab.: 190; Ambroz 1966, 74, 13.7. att.; Riha 1979, 173–175, 51. tab.: 1450–1456, 52. tab.: 1458–1463, 53., 54., 78. tab.; Werner 1989, 121–132; Pröttel 1991, 347–372; Sharov 1999, 189–200, 7. att.; Kostromichev 2011, 78–94). Pēc pēdējā laikā Filipa Marka Pretela (Pröttel) izstrādātās šo saktu tipoloģijas Drasutaiču bronzas un misiņa⁷ saktas pieder 3/4 tipa B variantam, bet trešā ar sudrabu klātā bronzas sakta⁸ ir tuva I tipa B variantam (Pröttel 1991, 349–357, 4.a att.: B4, 1. att.: B6) (2. att.). Bronzas saktas loka augšdaļa ir dekorēta ar ģeometrisku motīvu, kuru veido vertikāla līnija no smalkiem horizontāliem iecirtumiem (2. att.: 1). Ornaments uz šarnīra T veida saktu loka parasti ir atliets kopā ar rotas korpusu un izskatās citādi. Acīmredzot šīs saktas motīvi bija veidoti kaut kur *barbaricum*, kaut pati ģeometriskā ornamenta struktūra ir raksturīga baltu apdzīvotajiem novadiem (5. att.: 2).

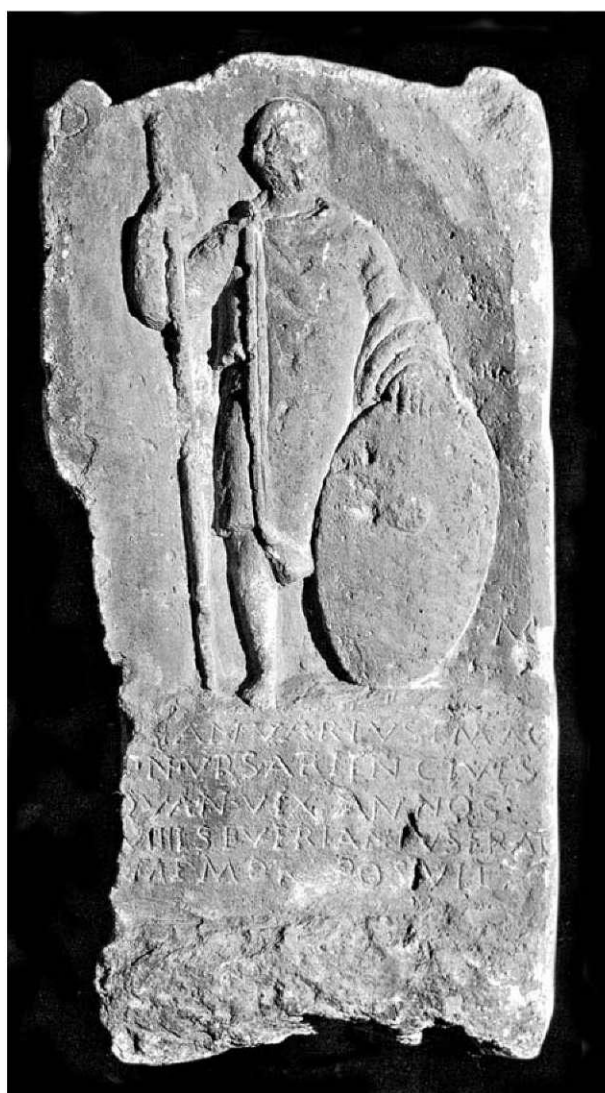
3/4 tipa B varianta šarnīra T veida saktu galvenajā izplatības zonā tās tiek datētas ar diezgan plašu laika posmu, kas aptver C₃ perioda beigās – D₁ periodu (340.–410. g. vai 340.–360. g.) (Riha 1979, 173–175; Pröttel 1991, 11. att.). Bet I tipa B variants tiek attiecināts uz C₂ perioda otru pusi – C₃ periodu: 260.–320. g. (Riha 1979, 172–173) vai 290.–320. g. (Pröttel 1991, 11. att.). Runājot par Drasutaičos atrasto saktu hronoloģiju un to nonākšanas ceļu šajā reģionā, var izvirzīt trīs

⁷ Lietuvas Nacionālajā muzejā, lietojot mikroķīmijas analīzes metodi (pētījumus veica Renata Prielgauskiene), noteikts metāla sastāvs – Cu, Sn, Zn un Pb (2. att.: 1) un Cu, Zn, Pb (2. att.: 2).

⁸ Noteikts metāla sastāvs: Cu, Sn, Zn un Pb; uz virsmas – Ag (2. att.: 3).

3. att. Bronzas simetriskā sakta no Reņģu kapulauka. JIKM bez inv. Nr. Audrones Blujienes foto

4. att. Karavīra Valerius Ianuarius Ursariensis kapa plāksne. 5. gs. pirmā puse. Museum de Picardie, Longueau, Amiens (pēc: Heather 2008, 1. att.)

galvenos jautājumus – kad un vai vienā un tajā pašā laikā šīs saktas nonāca Drasutaičos pie Vircavas. Ne mazāk svarīgs jautājums: kāpēc tās nokļuva nelielā mikroreģionā starp Svētes un Vircavas upi? Kas un kā šīs saktas valkāja, kas veidoja apbedīto kapa(u) kompleksus? Bet pats svarīgākais ir trešais jautājums – pa kādiem ceļiem un kādā veidā šīs saktas nonāca tik tālu ziemeļos no galvenā to izplatības areāla *barbaricum* attāļajā reģionā?

Austrumprūsijā pirms Otrā pasaules kara it kā bija zināmas, bet nepublicētas 3 vai 4 šarnīra T veida saktas. Protams, no atraduma vietas viendokļa tās ir tuvāk *barbaricum* centriem. Pamatoti var izvirzīt jautājumu, kāpēc tādi īpaši importa izstrādājumi netika savlaicīgi publicēti (sal. Nowakowski 1985, 75; 1995, 61, tab.: 17, 10; 2001, 85, tab.: 3, 2). Patiešām romiešu dzelzs laikmeta baltu kultūras zonā ir zināma tikai viena šarnīra T veida sakta, bet tās atraduma apstākļi un vieta ir nezināmi (Bliujienē, Vasiliauskas 2012, 99–104).

Atgriežoties pie jautājuma, kad un vai vienā un tajā pašā laikā šīs saktas nonāca Svētes un Vircavas mikroreģionā, daļēju atbildi sniedz vēlā romiešu dzelza laikmeta – agrā tautu staigāšanas sākuma perioda importa izplatība teritorijā starp šīm upēm. Šajā reģionā ir zināmi seši depozīti ar Romas impērijas sestercijiem, tajos konstatēti tikai viens denārijs. Visi seši depozīti datējami ar 3. gs. trešo ceturksni – 4. gs. pēdējo ceturksni un pat 5. gs. sākumu, ko apliecina vēlāku monētu – Konstantija II (337–361) un Valentiniāna I (364–375) atradumi (Ducmane, Ozoliņa 2009, 70–74). No importētām rotām, neskaitot pāris duču stikla krellju, apskatāmā reģionā ir zināmas tikai dažas (Michelbertas 2001). Importētu priekšmetu necīgā skaita dēļ var domāt, ka vēlajā romiešu periodā šī reģiona sakari ar pārējo Eiropu bija diezgan vāji. Šo domu var viegli apstrīdēt. Pirmkārt, minētie monētu depozīti sakrīt ar šarnīra T veida saktu hronoloģiju galvenajās to izplatības teritorijās *barbaricum* (Riha 1979, 172; Pröttel 1991, 11. att.; Kostromichev 2011, 104–105), otrkārt, vēlā romiešu perioda pieminekļi mūsu apskatāmajā reģionā pētīti maz, turklāt lielākā daļa intensīvas zemkopības dēļ izpostīta.

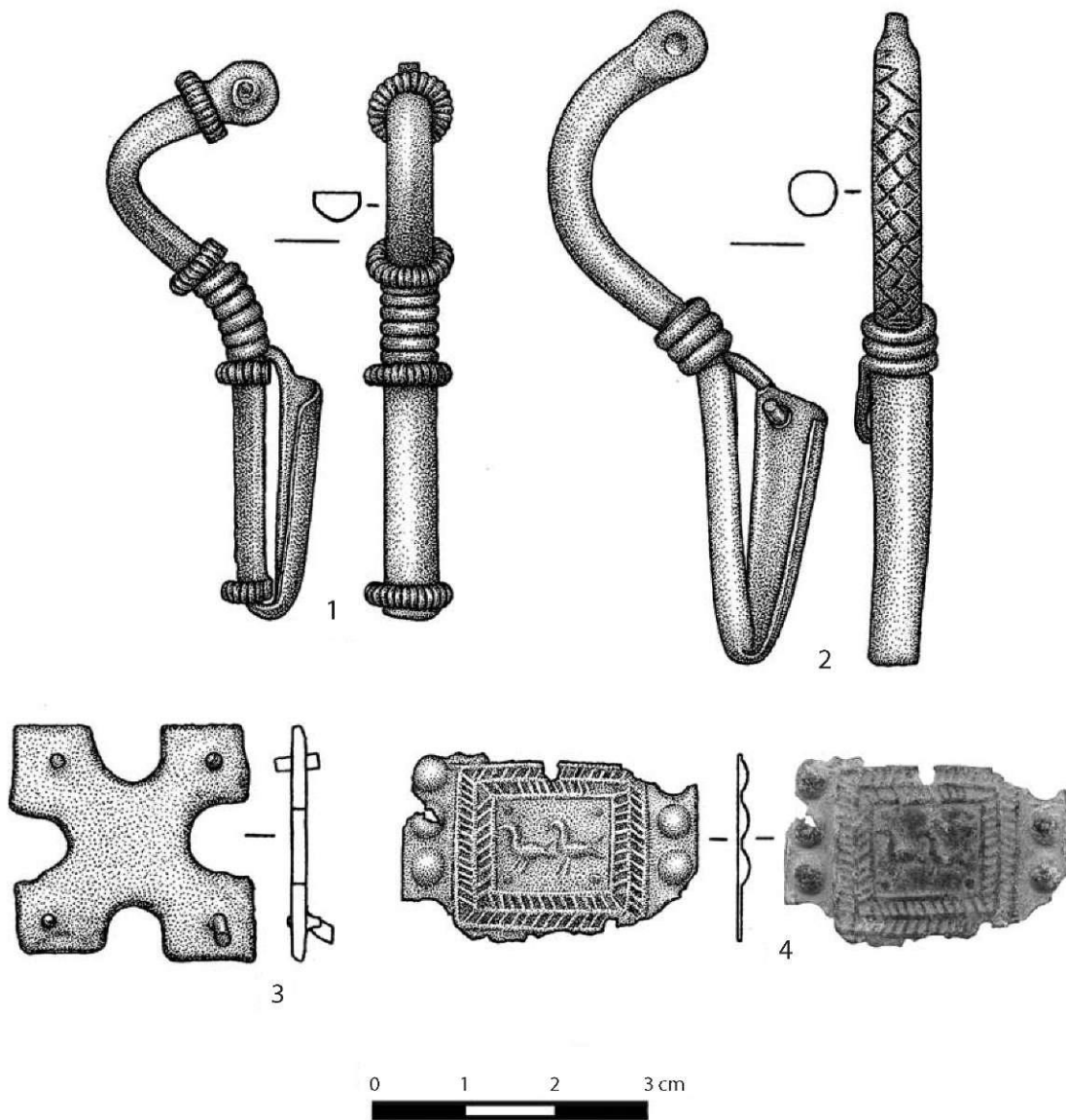
Atbildi uz jautājumu, kad šarnīra T veida saktas varēja nokļūt Svētes un Vircavas mikroreģionā, daļēji sniedz stopasaktu ar atliktu pēdu (A161 un A162 tips), gredzenotu stopasaktu (A167 tips), trīsstūrpēdas stopasaktu un aproču ar vāļu galiem, kā arī jostu un plecu siksnu apkalumu izplatība. Šie artefakti vai nu sastopami pārejas posmā no romiešu dzelzs laikmeta uz tautu staigāšanas laiku, vai arī ir datējami ar agro tautu staigāšanas periodu

(5., 6. att.) (sal. Bliujienē, Vasiliauskas 2012). Tieši tautu staigāšanas laikmetā izplatās jaunas rotu formas un to motīvi, tehnoloģijas – virsmas gravēšana, iekalšana ar spiedņiem, liešana, izstrādājuma virsmai veidojot t. s. zivju zvīņas, kā arī izcelti vai iedziļināti reljefi (Ģinters 1937, 39–56; Bliujienē 2000, 105–106; 2007, 128–132). Šo iemeslu dēļ rotas un prestiža priekšmetus ar gludu virsmu to īpašnieki neuzskatīja par grezniem. Dabiski, ka tos sāka dekorēt visos iespējamajos veidos. Šādu mēģinājumu – ar X motīvu izrotāt saktu – var saskatīt uz Drasutaičos atrastās saktas. Ornaments atgādina neregulāru tīklu, kas iegravēts uz saktas loka un izskatās neglīti (5. att.: 2).

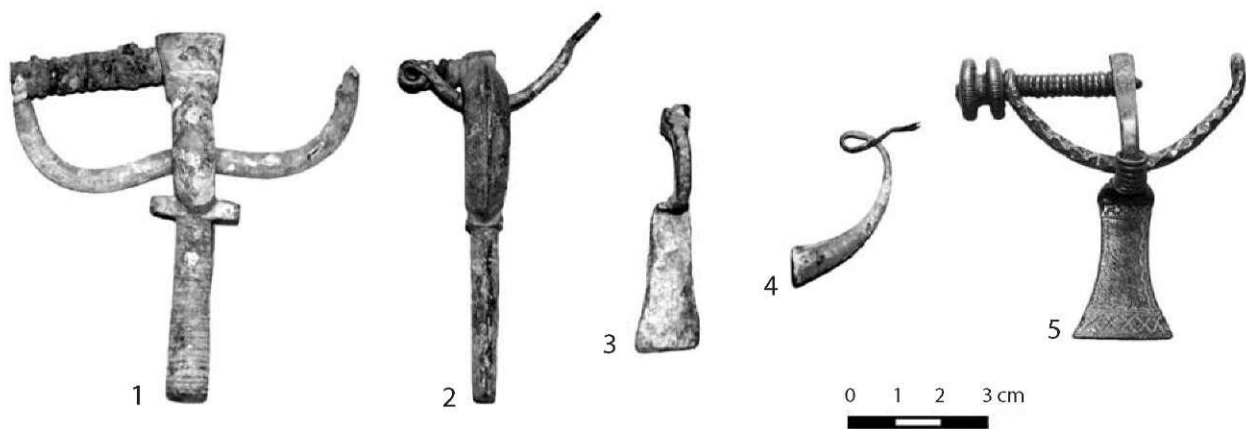
Atgriežoties pie šarnīra T veida saktu nokļūšanas Svētes un Vircavas mikroreģionā un Drasutaičos hronoloģijas jautājuma, īpaši pie loka rotājuma, var domāt, ka šī rota kādu laiku gājusi no rokas rokā (2. att.: 1). Ja šī doma ir pamatota, paliek atklāts jautājums, kādās rokās tā pabijusi, pirms nokļuva Drasutaičos. Tādēļ var domāt, ka šarnīra T veida saktas ar vēlāk iegravētu ornamentu uz loka un stopasaktas ar atliktu pēdu reģionā izplatās 4. gs. beigās – 5. gs. pirmajā ceturksnī.

Grūti atbildēt, vai šarnīra T veida saktas nokļuva Drasutaičos tajā pašā laikā. Taču, balstoties uz arheoloģisko materiālu, var domāt, ka reģiona kopienu kontakti ar pārējo *barbaricum* eksistēja vēlajā romiešu periodā. Visticamāk, ka reģionā trīs *Zwiebelknopffibeln* nonāca vēlajā C₃ fāzē – D₁ vai arī vēlāk, ap 350.–410./420. gadu. Šo datējumu apstiprina citi notikumi, kas norisa vēlajā romiešu – tautu staigāšanas laikmetā. Šajā laikā Mūsas-Lielupes un Daugavas reģionā konstatētas vairākas lielas pārmaiņas, sākās aktīvi kontakti (Bliujienē 2007, 128–113, 1. karte, 2. att.; 2010, 147–153). Kontakti starp baltu kultūrām un Romas impērijas provincēm notika ar ģermāņu starpniecību un nekad nebija tieši. Iespējams, ka šarnīra T veida saktas no *barbaricum* tik tālu ziemeļos nonāca ar dažādu starpnieku līdzdalību.

Rodas jautājums – kas un kā šīs saktas valkāja, kāds bija kapa komplekts, kad mirušais tika sagatavots Aizsaucei? Neraugoties uz to, ka Drasutaiču kolekcijas atrašanas apstākļi precīzi nav zināmi un grūti atbildēt, kā izskatījās kapu komplekti, var domāt (balstoties uz baltu kapulauku izpētes materiāliem), ka šarnīra T veida saktas nākušas no trim postītiem vīriešu kapiem, kas datējami ar 4. gs. otro pusi – 5. gs. pirmo ceturksni. Iespējams, ka importētās saktas kā varas simbolu valkāja augstāka sociāla statusa cilvēki. Šarnīra T veida saktas *barbaricum* valkāja vienīgi vīrieši, ir zināmi tikai daži gadījumi, kad tās atrastas sievietes kapos, bet tikai kā papildu piedeva

5. att. Drasutaiču 5.–6. gs. bronzas savrupatradumi: 1 – gredzenotas stopasaktas daļa; 2 – stopasaktas ar atliektu kāju daļa, 3 – krustveida apkalums, 4 – apkalums ar zoomorfu motīvu centrā. ŠAM GEK 123034–123035, 12302–123043. Izoldas Macukaites zīmējums

6. att. Tautu staigāšanas laikmeta bronzas stopasaktas un aprobe ar vāļu galiem no Šlostiķu kapulauka (1–4), stopasakta no Gibaičiem (5). ŠAM A-L 126: 30, 31, 38, 44, I-A 102: 123. Ernesta Vasiļauska foto

(Mastykova 2009, 47). Apbedītais ar sudrabotu bronzas saktu varēja piederēt augstākam sociālām slānim, ja pieņemam, ka barbari tik tālu ziemeļos akceptēja tādas pašas idejas un reliģiskos priekšstatus. Var domāt, ka šo saktu īpašnieki, kas ieņēma augstu sociālo statusu, bija, piemēram, cilts vai kara vadoņi. Romas impērijā un tās provincēs metāls, no kā tika gatavotas šādas saktas, bija atbilstošs personas militāram vai administratīvam statusam (Sharov 1999, 205). Šarnīra T veida saktas no sudraba un zelta uzskatītas par augstāka sociālā statusa simbolu un valkātas uz apmetņa labā pleca rajonā. Viena tāda sakta tika atrasta franku karaļa *Childerich* (457./458.–482. g.) kapā (Ambroz 1966, 74–75; Pröttel 1991, 367–370, 9. att.; Nowakowski 1995, 61; Capelle 2001, 137–141; Kulakov 2007, 251–257; Quast 2009, 221–224, 17. att.). Var domāt, ka Drasutaiču vīrieši šādas saktas valkāja uz pleca. Šādu domu apstiprina Taurapiles “kunigaiša” kapa inventārs, kur bronzas Prāgas tipa sakta konstatēta uz labā pleca (Tautavičius 1981, 22, 5., 6., 29. att.; Bliujienē, Steponaitis 2009, 190–191, 12. att.: 2). Balti, kas mīta starp Nemunu un Daugavu, saktu pie pleca parasti nenēsāja. Ir zināmi tikai daži gadījumi, kad sakta konstatēta uz labā pleca, šāds piemērs zināms no Radastu–Aleknoņu kapulauka sievietes kapa (Michelbertas 1986, 75–76, 12. att.). Tādēļ iespējams, ka importa šarnīra T veida saktas tika valkātas pa vienai kā varas un kara simboli. Tātad, ja šī doma, kas balstās ar reģiona materiālu, ir pamatota, tad cilvēki, kas dzīvoja mikroreģionā starp minētām upēm, pareizi saprata šo rotu simbolisko nozīmi. Tomēr nav izslēgts, ka milzīgajās *barbaricum* platībās dažādas ciltis atšķirīgi saprata vai nesaprata pie viņiem nokļuvušo importēto priekšmetu vai rotu īsto nozīmi un to valkāšanas īpatnības.

Novērots, ka baltu novados, īpaši teritorijā starp Mūsu, Lielupi un Daugavu, tautu staigāšanas laikmetā tikai vīrieši (karavīri) valkāja dažādas saktas. Pārejas posmā no agrā uz vēlo tautu staigāšanas laikmetu šajā teritorijā izveidojas īpatnējais stopasaktu ar zvērgalvu motīviem tips, kuru kā varas simbolu kopā ar sudraba kaklariņķiem valkāja tikai vīrieši (7. att.). Tautu staigāšanas laikmetā šajos vīriešu kapos visos gadījumos tika atrasts pa vienai saktai (Tarvydas 1933, 8.–9. att.; Graudonis 2003, 23.–24., 37. att.; Bliujienē, Vasiliauskas 2012, 7. att.).

Acīmredzot Drasutaičos šarnīra T veida saktas nokļuva nevis tiešā ceļā, bet ar dažāda veida ekonomiska rakstura transakciju (tirdzniecība) palīdzību gan pašā *barbaricum*, gan baltu apdzīvotā reģiona vidū, kā arī veicot sociāla rakstura maiņas (dāvanu apmaiņa, noslēdzot savienību, mieru utt.). Sociāla rakstura varēja būt apmaiņa

ar īpašiem izstrādājumiem, kuri saistīti ar augstu sociālo statusu. Tādus izstrādājumus varēja meklēt tirgū, tos varēja kopēt un ražot uz vietas (7. att.) (Bliujienē, Vasiliauskas 2012, 6. att.: 5). Tādēļ arī vietējas izcelsmes stopasaktas un to imitācijas ir izplatītas mikroreģionā starp Svēti un Sidrabi. Ka tādas stopasaktas ar zvērgalvu motīviem un to imitācijas kļuva par augsta sociālā statusa karavīru insignijām (statusa zīmēm), liecina Kakužēnu kapulauka 17. kapā atrastā sakta, kuras izgatavošana nebija pilnīgi pabeigta. Rotas virsmā skaidri redzamas atliešanas šuves.⁹ Otrkārt, Austrumbaltijā par statusa zīmēm varētu būt izmantotas ne tikai rotas, bet arī greznumlietas – sudraba trauki. 5.–6. gs. Bizantijas impērijā gatavoti trauki (ar imperatora Anastasija I (491.–518. g.) laika sudrabkaļu meistaru zīmēm) atrasti Austrumigauņijā (*Kriimani, Varnja*; Quast, Tamla 2010, 110–112).

Reņģu kapulaukā atrasta Austrumbaltijā reta importēta simetriska sakta (*gleicharmige Bügelfibel*), kā arī stopa-šķēršu saktas ar garo adatas turētāju (Šlostiķi), stopa-šķēršu saktas un stopasaktas ar noplacinātu pēdu (Drasutaiči, Gibaiči) (Vasiliauskas 2010, 17; Bliujienē, Vasiliauskas 2012, 107–108) (3. att., 6. att.: 1, 2, 5). No Šlostiķu kapulauka nāk reta 5. gs. pirmās puses trīsstūrpēdas sakta, kas varēja būt klāta ar baltmetāla plāksnīti (6. att.: 3). Tas liecina, ka mikroreģions nezaudēja savu nozīmi arī vēlajā tautu staigāšanas laikmetā.

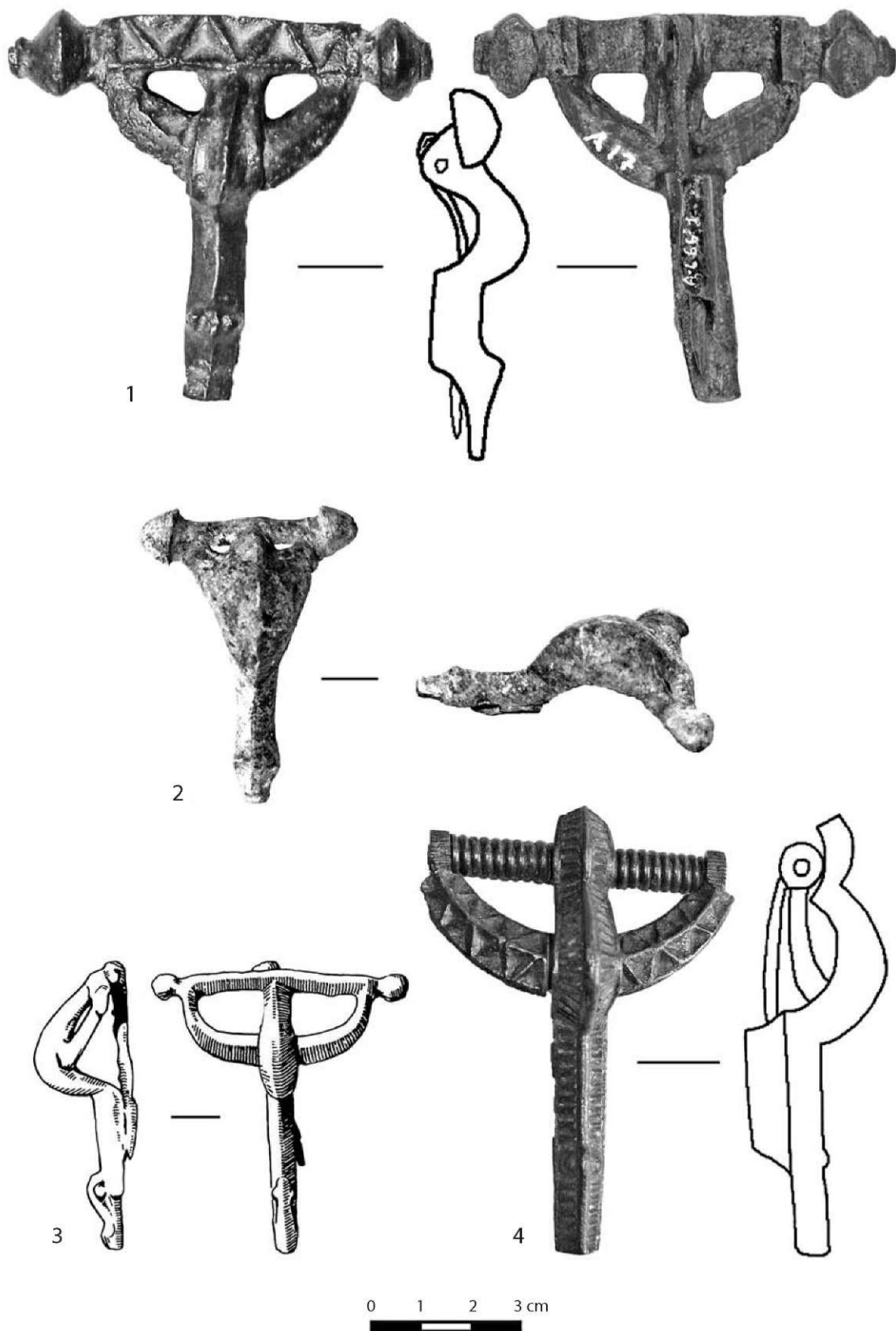
Importētas simetriskās saktas Austrumbaltijā atrastas tikai četras, bet divas nāk no Zemgales (Bliujienē, Vasiliauskas 2012, 8. att.: 1, 3). Reņģu kapulauka simetriskā bronzas sakta ar līdzīgi veidotiem galiem un iedziļinātu ģeometrisku ornamentu atšķiras no pārējām tāda veida saktām Lietuvā un Latvijā. Pēc Stefana Tērles (*Thörle*) izstrādātās tipoloģijas sakta ar līdzīgi veidotiem galiem pieder IA 6 grupai – ar ieliektiem segmentveida galiem (Thörle 2001, 8., 10. tab., 60.–61. tab.). Lietuvā un Latvijā zināmās tādas saktas¹⁰ pieder tai pašai IA 6 grupai un varētu būt izgatavotas franku reģionā. Šo saktu izplatība un analogijas ir plaši pētītas (Tautavičius 1972, 146, 18. att.; Jākobsons 1999, 22–23, 1. att.; Bliujienē, Vasiliauskas 2012).

Simetriskās saktas kā simboliska rakstura rotas jeb personas sociālā statusa zīmes agrajā Merovingu laikmetā valkāja gan franki, gan pārējā Eiropā. Šīs saktas bija tipiska vīriešu apģērba sastāvdaļa. Taču novērots, ka 7. gs. – 8. gs. sākumā (600.–670./678. g.

⁹ Juvliera un arheologa Evalda Babenska informācija. Autori izsaka pateicību par vērtīgo informāciju.

¹⁰ Jurgaiči, Miesteļi (Šilutes raj.) un Katlakalna Pļavniekalns.

7. att. 5. gs. otrās puses – 6. gs. pirmās puses bronzas zoomorfas saktas, atlietas vienā (1–3) vai divās (4) lejamveidnēs: 1 – Petraiči (ŠAM 695/A-L 66: 1); 2 – Šlostiķi (privātkolekcija); 3 – Pikjerve (*Pikkjärve*), tarandu tipa kapulauks, Igaunija; 4 – Šuķoņi (ŠAM 623). 1–2, 4 – *Ernesta Vasiļauska un Jona Mikucka foto*; 3 – pēc: Quast 2004, 2. att.: 4

vai 630.–710. g.) īpaši rietumu franku apdzīvotā teritorijā tās kļuva par sieviešu tērpa sastāvdaļu (Böhner 1958, 89–91; Thörle 2001, 267–269, 1. karte, 38; Lorren 2001, 75–78, 6. tab.: 2–11; Schulze-Dörrlamm 2003, 437–442).

TAUTU STAIGĀŠANAS LAIKMETA INSIGNIJAS

Starpreģionālie kontakti vilināja sabiedrības stratifikāciju un vietējās militārās elites izveidi. Šo domu netieši apstiprina vietējo stopasaktu ar zvērgalvu motīviem variantu ražošana un izplatība visā Svētes un Sidrabes baseina teritorijā. Stopasaktas ar zvērgalvu motīviem izplatījās sakarā ar to, ka jaunai realitātei vajadzēja jaunus simbolus, par kuriem kļuva ziemeļu ģermāņu zoomorfā stila (*Kragenfibeln*) ietekmē veidotas vietējas imitācijas. Liekas, ka Austrumbaltijas amatnieki necentās gatavot precīzas kopijas, tāpēc viņu izstrādājumi diezgan atšķiras no tā dēvētā ģermāņu stila. Amatnieki ātri apguva imitāciju ražošanu un uzsāka atliet saktas pēc sarežģītu ģermāņu saktu parauga, galvenokārt lietojot vienu lejamveidni (Bliujienē 2007) (7. att.: 1, 2). Spriežot pēc īpašu stopasaktu ar zvērgalvu motīviem izplatības, jādodomā, ka juvelieri spēja izpildīt vietējās elites pasūtījumus un viena no darbnīcām varēja atrasties starp Svētes un Sidrabes upi. Acīmredzot šeit tika gatavotas stopasaktas ar zvērgalvu motīviem – vienā lejamveidnē atlietas, ar gludu virsmu (Jauneiķi, 381. kaps; Šlostiķi, savrupatradums) (7. att.: 2) vai stopsaktas ar magonņogaļām, zoomorfiem motīviem (Jauneiķi, 466. kaps). Stopasaktas ar zvērgalvu motīviem, atlietas vienā lejamveidnē, acīmredzot sasniedza Igauniju (tāda sakta uzzieta Pikkjervē (*Pikkjärve*, bij. *Langensee*, Tartu apr.) tarandu tipa kapulaukā (7. att.: 3) (Quast 2004, 2. att.: 4). Domājams, ka notika sadarbība starp dažām Austrumbaltijas reģiona darbnīcām. Piemēram, saktas no Griezes Dzirnavu kapulauka (Saldus nov.), spriežot pēc konstrukcijas un ornamenta, izcelsme meklējama Lietuvas piejūras zonā (Virse 2002, 3. att.: 1; Bliujienē, Vasiliauskas 2012, 7. att.: 3).

Tautu staigāšanas laikmetā izplatījās ne tikai zoomorfie motīvi, kas balstījās uz ziemeļu ģermāņu mākslas idejām, bet arī shematiska reālisma piemēri (Urtāns 1977; Atgāzis 2001, 272–274; Bliujienē 2002, 153–156; 2007, 131, 3.–4. att., 5. att.: 1). Drasutaiču kolekcijā atrodas unikāls dekorēts bronzas taisnstūrveida apkalums (5. att.: 4). Tā centrā skujīņas motīva rāmī vispārinātā reālistiskā manierē attēloti divi uz kreiso pusi lecoši zirgi vai kustošies putni (?). Apkalums no abām

pusēm štancēts, tāpēc tā virsma ir nedaudz reljefa. Neraugoties uz to, ka šāds attēls pieder pie tautu staigāšanas laikmetā visā Baltijas jūras reģionā izplatītās “trekno putnu”, zirgu ar pusmēnesi virs galvas, kustošos dzīvnieku un S veida čūsku stilistikas (Bezenberger 1909, 141. att.; Kazakevičius 1987, 1., 5., 10. att.; Bliujienē 2007, 131, 3.–4. att.; Bitner-Wróblewska 2007, 88–89, CXXV tab.: 1–2; Skvorzov, Pesch 2011, 423–428, 8.–12. att.; Tvauri 2012, 170, 139. att.: 6–8), apkalumam no Drasutaičiem ir dažas īpatnības, kuras raksturīgas vietējam amatniekam, cenšoties attēlot daudz maz reālistisku dzīvnieku.

Var būt, ka Drasutaiču apkalums ir dzeramā raga fragments. 5. gs. otrās puses – 6. gs. sākuma Austrumbaltijas reģiona arheoloģiskajā materiālā ir zināmi tikai daži dzeramie ragi ar reālistiski attēlotiem dzīvniekiem. Dažu greznu dzeramo ragu sudraba platējumi no Centrālīetuvā, Nemunas lejteces, Suduvas un Zemgales ir dekorēti ar reālistiskiem zoomorfiem un ģeometriskiem motīviem (Simniškytė 1998, 198–200, 19.–23. att.). Taču Drasutaiču apkalumā dzīvnieki attēloti citādi nekā citos zināmos paraugos, atšķiras arī ģeometriskais ornaments. Tāpat atšķirīga ir Drasutaiču apkaluma kompozīcija – ornaments nevis izkārtots joslās – frīzēs, bet ģeometriskā dekora ierobežotā fonā ticis iekomponēts nesarežģīts sižets (5. att.: 4). Šādas Drasutaiču apkaluma ornamenta īpatnības var raksturot kā hronoloģiskas. Taču, no otras puses, var apgalvot, ka apkalums izgatavots kādā perifērijas juveliera darbnīcā, kurā strādāja zemākas kategorijas amatnieki. 5. gs. otrajā pusē – 6. gs. sākumā teritorijā starp Mūsu, Lielupi un Daugavu darbojās vismaz viena, bet pēc izdalītām atšķirībām, kas izpaužas stilistikā un tehnoloģijā, – pat divas perifērijas darbnīcas, kurās tika gatavoti izstrādājumi, gan dekorēti reālisma manierē, gan imitējoši ziemeļu ģermāņu stilus (Bliujienē 2002, 153–154; 2007, 132, 1. karte). Drasutaiču apkalums varēja būt darināts vienā no šīm perifērijas juvelieru darbnīcām.

Drasutaiču četrstūrainais apkalums varēja būt lietots kā jostas jeb plecu siksnas apkalums.¹¹ Līdzīgi, tikai nedekorēti apkalumi konstatēti Žviļu

¹¹ Drasutaiču kolekcijā atrodas arī bronzas krustveida apkalums ar baltmetāla platējumu (5. att.: 3). Šis un iepriekš aprakstītais četrstūrainais apkalums varētu nākt no jostas vai plecu siksnas. Līdzīgi apkalumi no jostām un plecu siksnām ir konstatēti 5. gs. otrās puses – 6. gs. Pagrībes kapulauka vīriešu kapos un pat zidaiņa kapā (Vaitkuskienē 1995, 133, fig. 34, 2; 153, 196), Kaštaunaļu kapulauka 7.–8. gs. kapā (Vaitkuskienē 1994). Līdzīgs pēc izmēriem (2,4 × 2,4 cm) un formas, bet sudraba jostas apkalums tika atrasts Daumenes (*Tumiany*, Varmijas-Mazūrijas vojevodiste, Polija) kapulauka 52. kapā (Jakobson 2009, 46 pl. 36. e).

kapulauka 4. gs. beigū – 5. gs. pirmās puses sievietes kapā (Nr. 149) un bērnu kapos (Nr. 126 un 127), kur tie izmantoti tās kārbīņu dekorēšanai (Vaitkunskenē 1999, 191–192, 57. att.: 1; 160, 222. att.).

Tātad gan importētu, gan uz vietas ražotu insigniju atradumi, pirmkārt, liecina, ka gan Baltijas jūras reģions, gan cilvēki starp Mūsu, Lielupi un Daugavu dzīvoja vienādā ritmā. Otrkārt, Austrumbaltijas jūras reģionā zoomorfā stila priekšmeti, gatavoti šajās darbnīcās, kalpoja kā sabiedrības elites sociālās komunikācijas forma.

TAUTU STAIGĀŠANAS LAIKMETA CĪŅU PAR DZĪVĪBU, BAGĀTĪBU UN GODU ATRIBŪTI TERITORIJĀ STARP MŪSU, LIELUPI UN DAUGAVU

Tautu staigāšanas laiketa cīņu atspulgu var saskatīt gan trūcīgajos vēlāku laiku rakstītajos avotos, gan notikušajās pārmaiņās sabiedrības sociālajā struktūrā. Reģiona sociālās, ideoloģiskās un pasaules uztveres pārmaiņas vislabāk atspoguļo apbedīšanas tradīciju izmaiņas un zemē ieraktu depoziņu, kā arī ziedojumu parādīšanās, kas liecina, ka strauji norisa sabiedrības stratifikācija, bagātības un varas koncentrācija. Par bagātības koncentrāciju liecina Austrumbaltijas kapu un mitrāju ziedojumu materiālā bieži sastopamās sudraba rotas – kaklariņķi un saktas, pēc kuru stilistikas spriežams, ka tās tika izgatavotas uz vietas.¹² Tātad starp Mūsu, Lielupi un Daugavu, pateicoties labvēlīgai ģeogrāfiskai situācijai pie Baltijas jūras un attīstītiem vietējiem ceļiem agrajā tautu staigāšanas posmā, netrūka sudraba un bija pieejams pat zelts (Latvijas 1974, 151; Urtāns 1977; Vaitkunskenē 1981, 28–30, 1. tab.; Aun 1992, 138–148; Banytė-Rowell et al. 2003, 73; Bliujienē 2010, 153–156; Oras 2010, 132–134, 2. att.: 14–16). Visā Austrumbaltijas reģionā izplatīti kara laupījumu ziedojumi purvos un sudraba, bronzas rotas depoziņos, kā arī kapulaukos rāda jaunu realitāti – varas koncentrāciju sabiedrības vecāko un karavadoņu rokās. No otras puses, starp šīm upēm ir zināmi seši ziedojumi mitrājos, no kuriem Kokmuižas (Auces novads) 1. un 2. kara laupījuma ziedojumi uzskatāmi par lielākajiem visā Austrumbaltijas reģionā (Urtāns 1977; Bliujienē 2010, 1. att.). Var domāt, ka šos kara triumfa ziedojumus noguldīja visas kopienas, kas piedalījās cīņās. Nav izslēgts, ka Kokmuižas un Šlostiķu mitrājos ziedojumus

¹² Piemēram, dažas gredzenotas stopasaktas, kuru starpas klātas ar zelta plāksnītēm (Katlakalna Pļavniekkalns, Dobeles Oši u. c.).

varēja atstāt Svētes – Vešētiņas un Vadakstes¹³ mikroreģionu iedzīvotāji.

19. gs. pirmajā pusē Teodors Narbutis, balstoties uz islandiešu sāgām un Rimberta hroniku *Vita sancti Anscarii*, apgalvoja, ka Baltijas jūras piekraste starp Nemunas un Daugavas grīvu piedzīvoja skandināvu pieplūdumu, kas varētu būt saistāms ar 6. gadsimtu. Toreiz zviedri pārvaldīja kuršus (*Cori*), bet no 7. gs. skandināvi Austrumbaltijā apmetās uz pastāvīgu dzīvi (Narbutas 1994, 72). Jons Puzins (Puzinas 1938, 105–106), Francis Balodis (1938), Birgers Nermans (Nerman 1929, 8–15), Marija Gimbutiene (1985) un citi autori apgalvoja, ka skandināvi (gotlandieši) Austrumbaltijā parādījās vai nu 6. gs. sākumā, vai 6. gs. otrajā pusē. Faktiski autori balstījās uz teoriju par skandināvu migrāciju un kolonizāciju Austrumbaltijas jūras reģionā, kuru, interpretējot rakstītos avotus, plašāk attīstīja B. Nermans.¹⁴ Skandināvu aktivitātes Austrumbaltijā 5. gs. vidū – otrajā pusē var pamatot ar importa, kas nāca no Vidus un Dienvidskandināvijas, Gotlandes, tradīcijas ziedot kara laupījumus mitrājos, kā arī dažu ugunskaņu tradīciju un apbedījumu laivās parādīšanos (Salme I–II, kapi laivās, Sāremā, Igaunija) (Nerman 1929, 9–16; 1958; Quast 2004, 259–274, 21. att.; Konsa et al. 2009, 213–222, 1. att.; Tvauri 2012, 136.,

¹³ Blakus Kokmuižai, tikai 0,5 km attālumā, atrodas 1935. g. pētitais 5.–6. gs. Zvārdes Grīnertu kapulauks. Dubultapbedījumā Nr. 5–6 apbedīts vīrietis un sieviete ar bagātīgām kapa piedevām (Šnore 1937, 84–88). Arheoloģe Ilona Vaškevičūte apgalvo, ka lielākā daļa 6.–9. gs. grupveida apbedījumu jāsaista ar notikušo cīņu upuriem (Vaškevičūte 2010). Atbildi uz jautājumu, vai minētais Zvārdes Grīnertu dubultapbedījums saistāms ar notikušajām cīņām, varētu sniegt antropoloģiskie pētījumi.

¹⁴ Inglinga sāgā (*Ynglingesagaen*) ir aprakstīti 7. gs. sākuma notikumi un skandināvu aktivitātes Austrumbaltijā, tajā izdalīta *Esthland* kā reģions, kas maksāja meslus zviedriem (*Sýslu*) (Māgi 2011, 196). Skandināvu un Austrumbaltijas iedzīvotāju aktivitātes apliecina Brovallas kauja (Bravellir, ap 750. g.) starp dāņiem un zviedriem, kur zviedru pusē cīnijās kurši un igauņi. Šī kauja aprakstīta Sakša Gramatiķa darbā *Gesta Danorum*, bet tiek piešķirta leģendāram skandināvu vēstures posmam (Blomkvist 2005, 71–73). Tātad sāgās jau no 7. gs. sākuma aprakstīti skandināvu gājieni uz Austrumbaltiju un mesli. Ir zināms, ka Grobiņa kā kolonija tika izveidota 7. gs. vidū (Virse, Ritums 2012, 31–38). Tātad agrākus notikumus varētu saistīt ar skandināvu izlūkošanu gan kolonijas izveidei, gan ceļa uz Austrumiem meklēšanai agrāk nekā 853./854. gadā, kad darbā *Vita sancti Anscarii* Rimberts apraksta Seeburgas nodedzināšanu un Apūles aplenkumu (LIŠ 1955, 21–22). Pēc teksta analīzes var spriest, ka “agrāk” kurši bija pakļauti zviedriem. Gutasāga, Egila un Knitlinga sāga arī runā par dažām skandināvu aktivitātēm Austrumbaltijā. Hervararsāgā, kurā aprakstīti Zviedrijas vēstures agra posma notikumi, tiek minēts, ka karalis Ivars iekaroja kuršus (Nerman 1929, 14–15, 44; Mickevičius 2004, 106–110; Māgi 2011, 198–200).

140., 141., 146., 147., 153. att.). Šo kontaktu etapu noslēdz 7. gs. vidū Grobiņas apkārtnē izveidota ienācēju no Gotlandes un Viduszviedrijas kolonija (Petrenko, Urtāns 2012, 95–97; Virse, Ritums 2012). Agrās skandināvu aktivitātes Austrumbaltijā tiek saistītas ar kopību, kas cēlusies no cilvēku mobilitāti garantējušo ideju, ideoloģijas, preču un tehnoloģiju kustības Baltijas jūras reģionā. Šo iemeslu dēļ Baltijas jūras reģiona kultūras telpa tautu staigāšanas laikmetā kļuva vairāk kopīga.

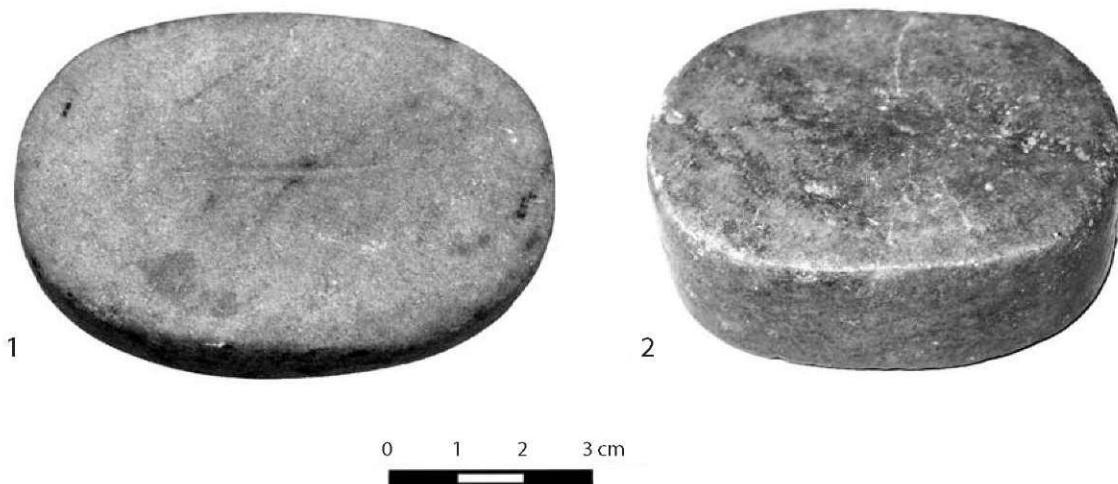
F. Balodis apgalvoja, ka Zemgalē gotlandieši tika sakauti un bija spiesti gar Daugavu virzīties tālāk dienvidaustrumu virzienā. Pēc F. Baloža un citu autoru domām, ieročus, darbarīkus, rotas kopā ar kaujā kritušu sadedzinātu karavīru paliekām Kokmuižas 1. un 2. ziedojumā atstāja gotlandieši (Balodis 1938, 115–117; Latvijas 1974, 151; Gimbutienē 1985, 109). Patiešām Kokmuižas 2. (Līgotņu) ziedojumā tika konstatēti daži kalcinēti kauli un oglītes (sk. Riekstiņš 1930, 437–438, 1.–2. att.), kas tomēr neizslēdz, ka ziedojums tika novietots ūdenī. Jāatgādina, ka apkārtnes sabiedrībās netika praktizēta mirušo kremācijas tradīcija. Neraugoties uz to, ka gotlandieši mirušos dedzināja, nevienā minētajā ziedojumā netika konstatēti skandināviem (gotlandiešiem) raksturīgi atradumi (ieroci, darbarīki un īpaši rotas) (Tamla 1995, 105; Bliujienē 2010, 141–143, 9. att.; Bliujienē, Vasiliauskas 2012, 5. att.). Bet triumfa un citos nolūkos ūdenī ziedotus depozītus var uzskatīt par kopīgu Baltijas jūras reģiona tradīciju, kuru praktizēja arī balti (Hedeager 1992, 37–82; Ilkjær 2007; Grane 2007, 215–260; Oras 2010).

Novērots, ka Kokmuižas mitrājā tika ziedoti ne tikai vietējas izcelsmes priekšmeti, bet arī šķiltavakmeņi, stopasaktas, aproces ar vāļu galiem, kas ir raksturīgi visam Baltijas jūras reģionam agrajā tautu staigāšanas laikmetā. Savukārt ovalās jostassprādzes ar paplašinātu priekšpusi bija izplatītas daudzviet Eiropā (Urtāns, 1977; Bliujienē 2010). Varētu atzīmēt, ka viens no tā laika jaunumiem bija ne tikai ieroču, darbarīku un rotu ziedojumi purvos, bet arī zemē (arī kapulaukos) ierakti depozīti, no kuriem seši koncentrējas nelielā teritorijā (Kalnamuiža, Kokmuiža 1. un 2., Rubas Rūsīši–Debeši un Vecmokas), turklāt blakus tiem atrodas Drasutaiču un Reņģu kapulauki (1. att.). Daļa šo depozītu ir izvietota zemgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu daļā un pierobežā ar somugriem (Vecmokas). Abi Kokmuižas ziedojumi atrodas blakus, bet 14 km uz dienvidrietumiem no tiem konstatēts Rūsīšu–Debešu depozīts. Minētie kara laupījumu ziedojumi zemē datējami ar 4. gs. beigām – 6. gs. vidu, varbūt arī mazliet vēlāku laiku, un tie atspoguļo Austrumbaltijas reģionālos konfliktus. Var apgalvot,

ka šie konflikti notika starp zemgaļiem un viņu rietumu, dienvidu un austrumu kaimiņiem. Tāad reģions atradās svarīgā ģeopolitiskā telpā, kur norisa cīņa par reģionālas nozīmes krustceļa kontroli (Banytė-Rowell 2004, 19–22; Bliujienē 2007, 129–133, 1.–2. att.; Bliujienē, Vasiliauskas 2012, 107–108). Acīmredzot līdzīgi centieni – svarīgu Mūsas–Lielupes reģionālu ceļu kontrole un pieeja pie Daugavas – ir bijuši arī vēlajā romiešu periodā (romiešu importa koncentrācija). Tajā pašā laikā Austrumbaltijas reģionā izplatās dārgumu deponēšana apbedīšanas pieminekļos (Urtāns 1977, 148, 52. att.; Aun 1992, 138–140; Bliujienē 2008, 173).

Kokmuižas kara laupījumu ziedojumi purvainā Avīknes upītes ielejā starp Incēnu un Meža kalna pilskalniem ir vairākkārt publicēti. Mūs vairāk interesē to hronoloģija (D₁/D₂–E₁ periods), īpaši sākotnējais posms – D₁/D₂ fāze, kas principiāli sakrīt ar Drasutaičos atrasto šarnīra T veida saktu nokļūšanas reģionā laiku. Tāpēc var apgalvot, ka ziedojumi purvos un zemē atspoguļo svarīgus agrā tautu staigāšanas laikmeta starpcilšu konfliktus, kuros piedalījās prāvs skaits bruņotu vīru, kas atbilda palielam karaspēkam. Līdzīgi domāja latviešu arheologs Vladislavs Urtāns, kurš tādus ziedojumus uzskatīja par sakrāla rakstura un saistīja ar tā laika sarežģīto situāciju – biežiem savstarpējiem kariem. Reģionam raksturīgas senlietu formas autoru vedināja domāt, ka tā bija zemgaļu pateicība dieviem par uzvaru pret iebrucējiem no Austrumlatvijas teritorijas (Urtāns 1977, 79–80). Konfliktus varēja izraisīt tieksme pēc tirdzniecības ceļu kontroles, t. i., Mūsas–Lielupes un Svētes ūdensceļiem un pieejas pie Baltijas jūras Rīgas līcī un Daugavas lejtecē. Pēdējā laikā izskanējusi doma, ka Austrumeiropas tirdzniecības ceļi pa upēm, kas savienoja Skandināviju ar Bizantiju caur plašām Austrumeiropas mežu teritorijām, eksistēja jau 5.–6. gs. (Kazanskii 2010, 1–97). Neapšaubāmi, tirdzniecības ceļi Daugavas lejteces reģionu saistīja ar Mūs–Lielupi.

Tāad lielle starpcilšu konflikti, kas norisa Zemgales līdzenuma dienvidu daļā, apliecina centienus koncentrēt varu nelielas cilvēku grupas rokās. Purvā atrastie Kokmuižas depozīti ir tipiski kara laupījumu ziedojumi – līdzīgi kā ziemeļu ģermāņu novados, novietoti pēc svarīgas uzvaras, lai atzīmētu triumfu. Tāad, balstoties uz esošo materiālu, var secināt, ka it kā perifērajā reģionā varam saskatīt diezgan daudz tautu staigāšanas posma importa, lielu notikušu cīņu atspulgu, kā arī izmaiņas vairākās dzīves jomās, īpaši – ideoloģijā un reliģijā. Svarīgi, ka starpreģionālie kontakti sekmēja strauju sabiedrības stratifikāciju un vietējas militārās elites izveidi, kas noveda pie agras vadonības noformēšanās.

8. att. Šķiltavakmeņi no Veršiem un Rukuižu kapulauka (Jonišķu raj.). Ernesta Vasiļauska foto

Kokmuižas ziedojumu vietā arheoloģiskie izrakumi veikti pēc kāda laika no to atklāšanas un sakarības starp atsevišķām senlietu grupām nav fiksētas (Riekstiņš 1931, 473–474, 1.–2. att.). Taču, raksturojot Kokmuižas 1. depozīta ieročus, var apgalvot, ka, ja ziedojums ir bijis vienlaicīgs, tad šie ieroči varēja piederēt apmēram 150–200 uzvarētiem karavīriem. Starp tiem varēja būt ap 40–50 dažādas pakāpes karavadoņu, kuriem, balstoties uz Lietuvas kapulauku materiālu, ir bijuši ap 3 šķēpi, dažiem – zobens un kaujas nazis, varbūt arī šķiltavakmeņi un greznas aleirīta galodas. Arheoloģiskajā literatūrā var atrast metodikas, kā noteikt ziedojumus veidojušo cilvēku skaitu, kā arī viedokļus par ziedojumos pārstāvēto karavīru skaitu un sakarībām starp purvu ziedojumu ieročiem un karaspēka lielumu (sal. Iversen 2008, 189–190). Tā kā Kokmuižas ziedojumus var datēt ar periodu D₁–D₃/E₁, grūti pateikt, vai ziedojums ir bijis vienlaicīgs vai tomēr izveidots no vairākiem 5. gs. pirmās puses – 6. gs. pirmā ceturkšņa reģionālu cīņu ziedojumiem. Mēģinot noteikt ziedojumā pārstāvēto karavīru skaitu, var izvirzīt jautājumu – vai upurēti tikai ienaidnieku ieroči (arī no viņiem iegūts kara laupījums), vai tas ir sakrāls pašu uzvarētāju ziedojums dieviem? Esošie dati ļauj domāt, ka purvu ziedojumi, līdzīgi kā ģermāņu pasaulē, ir tipiski kara laupījumu ziedojumi, novietoti pēc svarīgas uzvaras, atzīmējot triumfu. Tā kā purvu ziedojumos likto priekšmetu sastāvs raksturīgs Austrumbaltijas reģionam, daļu ziedojumu varētu saistīt ar pašu uzvarētāju pateicību dieviem.

Turklāt šķiltavakmeņi ir vieni no tautu staigāšanas laikmeta mainīgo realitāti atspoguļojošiem atradumiem un vieni no izplatītākajiem Tora/Pērkonā atribūtiem. Tātad ziedojumu kontekstā šķiltavakmeņi viennozīmīgi ir saistīti ar kara-

vīriem un viņu lomas sabiedrības dzīvē palielināšanas. Tie tautu staigāšanas laikmetā izplatās visā Austrumbaltijas reģionā un kļūst par ziedojumu mitrājos un kapulauku teritorijās sastāvdaļu. Tā kā šķiltavakmeņi atrasti arī zemkopības lauku tuvumā,¹⁵ var domāt, ka tie tika izmantoti speciālos līduma sagatavošanas uguns rituālos (8. att.) (Salo 1990, 49–54, 1.–2. att.; Tautavičius 1996, 119–120, 37. att.; Bliujienė 2010, 151, 8. att.; Tvauri 2012, 88, 298, 49. att.). Tikai daži šķiltavakmeņi konstatēti romiešu dzelzs laikmeta kapos (Michelbertas 1986, 182, 78. att.).

Mēģinot noteikt konfliktu dalībniekus, vajadzētu atgādināt baltiem raksturīgu ieroci un darbarīku – cirvi. Kokmuižas ziedojumā ir gan uznavas cirvji (131 vienība, bez Zemgales tie izplatīti arī Zemaitijā, Rietumu un Vidus Lietuvā, Rietumlatvijā), gan šaurasmens kātcauruma cirvji (40 vienības, bez Zemgales tie izplatīti Austrumlietuvā un Pārņemunā, Austrumlatvijā). Jāatzīmē, ka teritorija starp Mūsu, Lielupi un Daugavu iezīmējas kā kontaktzona, kurā sastopamas abas cirvju grupas (Mulevičienė, Tautavičius 1978, 109–110, 62.–63. karte). Lietoto cirvju tipi pieļauj domu, ka konfliktos varēja piedalīties apkārtējo reģionu cilvēki. Turklāt ziedojumu sastāvs un to lielums ļauj spriest ne tikai par konfliktos piedalījušos cilvēku skaitu, bet arī karaspēka iekšējo struktūru. Taču, ņemot vērā, ka tika ziedota trešdaļa priekšmetu (ieroči, rotas u.c.), upurētāju skaits varētu būt aptuvens. Iepriekš minēts, ka konfliktos varēja izraisīt cīņa par tirdzniecības ceļu kontroli, t. i., Mūsas–Lielupes – Daugavas un Svētes ūdensceļiem un pieeju pie Baltijas jūras Rīgas līča. Tātad

¹⁵ 21 šķiltavakmens atrodas mācītāja Jāzepa Žoga (1868.–1935. g.) kolekcijā, kas glabājas ŠAM. Diemžēl precīzas atradumu vietas nav zināmas (Ramanauskaitė 1999, 12).

reģions risināja svarīgu ģeopolitisku uzdevumu – cinījās par reģionālas nozīmes krustceļa kontroli. Purvu ziedojumu atradumu koncentrācija starp Vadaksti, Mūsu un Lielupi ir viens no šādas ciņas par līderību atspulgiem. Tātad lieli starpcilšu konflikti vēlreiz apliecina, ka Zemgales kopienu līderi tiecās koncentrēt varu, lai garantētu svarīga krustceļa kontroli. Lai savāktu lielākus bruņotu karavīru pulkus (karadraudzes), vajadzēja noslēgt plašākas starpreģionu alianses. Sudraba rotu daudzums purvu ziedojumos, depozītos zemē un kapos liecina par spēka un varas konsolidāciju nelielas cilvēku grupas rokās, bet, lai šo varu paturētu, tika noslēgtas alianses, kuras acīmredzot bijušas islaicīgas, par ko liecina paliels purvu ziedojumu skaits.

Lai vadonības, kuras vadīja ietekmīga līdera institūcija, varētu attīstīties, bija vajadzīgs reliģisks

pamatojums, tāpēc oficiālas ideoloģijas un reliģijas līmenī parādās debesu dievs Pērkonis ar palielinājušos invāziju mirušo (karavīru) aizbildnības sfērā, kas beidzot kļūst par “pavadoni Aizsaulē”, bet tā saistība ar karu ir neapšaubāma (Vēlius 1983, 231; Beresnevičius 2004, 257–259; Vaitkevičius 2008, 55–58). Pēc mitoloģiskas domāšanas ziedojumu ūdenī varētu uzskatīt par pazemes dieva Patula, Vela, Velina sfēru. Neraugoties uz to, ka šī sfēra bieži tiek saistīta ar Velinu, tā kalpo kā mediators, kas ziedojumu novirza vajadzīgā telpā, t. i., tās aizbildnim Pērkonam. Ziņai, kuru nesa uzvaras ziedojums, kā liecina analogijas Baltijas jūras reģionā, vajadzēja būt individuālai, atspoguļojot katra karavīra nopelnus kaujā un vēlēšanos gūt rekomendāciju nākotnes aizbildņa valdījumos.

SAĪSINĀJUMI

AB – *Archaeologia Baltica* (Vilnius 1995–; Klaipēda 2006–)
 Arc. Korrespond. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* (Mainz)
 ATL – *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* (Vilnius, 1977–)
 JBRGZM – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*

LA – *Lietuvos archeologija* (Vilnius, 1979–)
 JIKM – Joniškų Vēstures un kultūras muzejs
 ŠAM – Šauļu “Aušras” muzejs

LITERATŪRA

- Almgren, O., 1897. *Studien über nordeuropäische Fibelformen der Ersten Nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der Provinzialrömischen und Südrussischen Formen*. Stockholm: Ivan Hæggström.
- Ambroz, A. K., 1966. Fibuly iuga evropeiskoi chasti SSSR. II v. do n.e. – IV v. n.e. *Arkheologia SSSR. Svod arkheologicheskikh istochnikov*. Vypusk D 1-30. Moskva.
- Atgāzis, M., 2001. Vidējais dzelzs laikmets 400.–800. g. *Latvijas senākā vēsture*. 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 232–289.
- Aun, M., 1992. *Arkheologicheskie pamiatniki vtoroi poloviny I-go tysiacheletia n.e. v Iugo-Vostochnoi Estonii*. Tallinn: Olion.
- Balodis, F., 1938. *Latviešu vēsture*. Rīga: Valters un Rapa.
- Banyté-Rowell, R., 2004. Transition of Ideas and Northern Lithuania in the Roman Period. *Pētījumi zemgaļu senatnē*. Rīga, 11–25. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 10).
- Banyté-Rowell, R., Buža, Z., Ciglis, J., Gričuvienė, E., Jaročkis, R., Radiņš, A., Vasiliauskas, E., Vaškevičiūtė, L., Virse, I., Žeiere, I., 2003. *Zemgaļi senatnē / Žiemgaliai senovėje*. Rīga.
- Basalykas, A., 1965. *Lietuvos TSR fizinė geografija. Fiziniai geografiniai rajonai*, II. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Beresnevičius, G., 2004. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba.
- Bezenberger, A., 1909. Gräberfeld bei Rubocken, Kr. Heydekrug. *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*, 22, 148–193.
- Bitner-Wróblewska, A., 2007. *Netta a Balt Cemetery in North-eastern Poland*. Warszawa. (Monumenta Archaeologica Barbarica, vol. XII).
- Bliujienė, A., 2000. Lokalių Europos puošybos stilių įtaka I tūkstantmečio vidurio baltų genčių ornamentikai. *Iš baltų kultūros istorijos*. Vilnius, 99–111.
- Bliujienė, A., 2002. The main stylistic features of the Baltic crossbow brooches in the Migration period. *AB*, 5. Vilnius, 145–161.
- Bliujienė, A., 2007. The Greatest Impersonations. Or, some Aspects on the Origin of Animal Style in the Eastern Baltic Region during Migration Period. Fransson, U., Svedin, M., Bergerbrandt, S., Androshchuk, F., eds. *Cultural Interaction between East and West, in Archaeology, Artefacts and Human Contacts in Northern Europe*. Stockholm: Stockholm University, 128–133.
- Bliujienė, A., 2008. Trade, Warfare, Looting: Attributes of Viking Age Contacts across the Baltic Sea. *Pētījumi kuršu senatnē*. Rīga, 167–179. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 14).
- Bliujienė, A., 2010. The Bog Offerings of the Balts: ‘I Give in Order to Get Back’. *AB*, 14. Klaipēda, 136–165.
- Bliujienė, A., Steponaitis, V., 2009. Wealthy Horsemen in the Remote and Tenebrous Forests of the East Lithuania during the Migration Period. *AB*, 11. Klaipēda, 185–205.
- Bliujienė, A., Vasiliauskas, E., 2012. People from the Crossroads of the Mūša-Lielupe River Basin in the Eastern Baltic Region during the Late Roman and Migration Periods. *Arc. Korrespond.*, 1, 95–112.

- Blomkvist, N., 2005. East Baltic Vikings – with Particular Consideration to the Curonians. Kazakevičius, V., ed. *Pracities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 95–124.
- Böhner, K., 1958. *Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes*. Berlin: Mann. (Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, 1).
- Capelle, T., 2001. Vom römischen Gold zum germanischen Würdezeichen – ein Diskussionsbeitrag. Magnus, B., ed. *Roman Gold and the Development of the Early Germanic Kingdoms. Aspects of technical, socio-political, socio-economic, artistic and intellectual development, A. D. 1–550. Symposium in Stockholm 14–16 November 1997. Konferensser 51*. Stockholm, 137–142.
- Ducmane, K., Ozoliņa, A., 2009. *Latvija Eiropā: monētu depozīti 1.–20. gadsimtā*. Rīga. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 16).
- Gimbutienė, M., 1985. *Baltai priešistoriniais laikais. Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*. Vilnius: Mokslas.
- Grane, T., 2007. *The Roman Empire and Southern Scandinavia – a Northern Connection!* Ph. D. dissertation defended at the SAXO-Institute, University of Copenhagen.
- Graudonis, J., 2003. *Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā*. Rīga.
- Griciuvienė, E., 2005. *Žiemgaliai / The Semigallians. Baltų archeologijos paroda. Katalogas / Baltic Archaeological Exhibition. Catalogue*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, Latvijas Vēstures muzejs.
- Ginters, V., 1937. Kāds vidējā dzelzs laikmeta latviešu ornāments. *Senatne un Māksla*, 2, 39–56.
- Heather, P., 2008. *Die Konsolidierung des Limes. In Rom e, et, und, and, y die Barbaren. Europa zur Zeit der Völkerwanderung; 22. August bis 7. Dezember 2008 in der Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland*, Bonn; München.
- Hedeager, L., 1992. *Iron-Age Societies. From Tribe to State in Northern Europe 500 BC to AD 700*. Oxford: Blackwell.
- Ilkjær, J., 2007. *Illerup Ådal. Czarodziejskie zwierciadło archeologii*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
- Iversen, R. B., 2008. Fourth and Fifth Century War Booty from Kragehul. Abegg-Wigg, A., Rau, A., eds. *Aktuelle Forschungen zu Kriegsbeuteopfern und Fürstengräbern im Barbaricum*. Neumünster, 175–192. (Schriften Archäologischen Landesmuseums, 4).
- Jakobson, F., 2009. *Die Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Allenstein, Ostpr. Daumen un Kellaren – Tumiany i Kietary*. Bd. 1. Neumünster: Wachholtz Verlag. (Schriften des Archäologischen Landesmuseums, 9).
- Jakobsons, F., 1999. Archeoloģiskie izrakumi Pļavniekkalnā. *Austrumbaltijas dzelzs laikmeta pētījumi*. Rīga, 22–24. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 6).
- Kazakevičius V., 1987. Motifs of animal decorative pattern on biddings of the 5th–6th century drinking horns from Plinkaigalis burial ground in Lithuania. *Finski Museum*, 94, 45–63.
- Kazanskii, M., 2010. Skandinavskaja mekhovaja trgovlja i “Vostochnii put” v epokhu pereselenia narodov. *Stratum Plus*, 4, 1–111.
- Konsa, M., Allmäe, R., Maldre, L., Vassiljev, J., 2009. Rescue excavations of a Vendel era boat-grave in Salme, Saaremaa. *Archaeological Fieldwork in Estonia 2008*, 213–222.
- Kostromichev, D. A., 2011. Rimskoe voennoe prisutstvie v Heronese v nachale I – pervoi polovine V vv. (po dannym archeologii). *Stratum Plus*, 4, 15–166.
- Kulakov, V. I., 2007. Podrazhaniia fibulam s lukovichnymi navershiiami v Baltii. *Slavia Antiqua*, XLVIII, 251–265.
- Latvijas 1974 – *Latvijas PSR archeoloģija*. Rīga: Zinātnic.
- LIŠ 1955 – 853 m. Apuolės pilies aprašymas Bremeno arkivyskupo Rimberto pranešime apie švedų kovas prieš kuršius. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 21–22.
- Lorren, C., 2001. *Fibules et plaques-boucles à l' époque mérovingienne en Normandie*. Paris.
- Mastykova, A. V., 2009. *Zhenskii kostium central'nogo i zapadnogo predkavkaz'ia v konce 4 – seredyne 6 v. n. e*. Moskva: Russian Academy of Sciences, Institute of Archaeology.
- Mägi, M., 2011. Chapter 10: Viking Age and early medieval Eastern Baltic between the west and east. Imsen, S., ed. *Taxes, Tributes and Tributary Lands in the Making of Scandinavian Kingdoms in the Middle Ages. 'Norgesveldet' Occasional Papers No. 2*. Trondheim: Tapir Academic Press, 196.
- Michelbertas, M., 1986. *Senasis geležies amžius Lietuvoje I–IV amžius*. Vilnius: Mintis.
- Michelbertas, M., 2001. *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Litauen*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Michelbertas, M., 2004. Zaselēnā teritorii kultūry Zhemaitii, Severnoi Litvi i Iuzhnoi Latvii v rimskii period. *Pētījumi zemgaļu senatnē*. Rīga, 67–74. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 10).
- Mickevičius, A., 2004. *Normanai ir baltai IX–XII a*. Vilnius: Versus aureus.
- Mulevičienė, I., Tautavičius, A., 1978. Peninginiai siauraašmeniniai kirviai. Tautavičius, A., ed. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, 4. Vilnius: Mokslas.
- Narbutas, T., 1994. *Lietuvių tautos istorija*, 1. Vilnius: Mintis.
- Nerman, B., 1929. *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit*. Stockholm: På Akademiens Förlag.
- Nowakowski, W., 1985. Rzymskie importy przemysłowe na terytorium zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego. *Archeologia*, XXXIV (1983), 63–104.
- Nowakowski, W., 1995. Od Galindai do Galinditac. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego. *Barbaricum*, 4. Warszawa.
- Nowakowski, W., 2001. *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Masuren. Polen*, 1. Warszawa.
- Oras, E., 2010. Ritual Wealth Deposits in Estonian Middle Iron Age. *Estonian Journal of Archaeology*, 14, 2, 123–142.
- Petrenko, V., Urtāns, J., 2012. *Grobiņas archeoloģijas piemiņekļi*. Rīga: Nordik.
- Pröttel, M. P., 1991. Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln. *JbRGZM*, 35 (1988), 357–363.
- Puzinas, J., 1938. *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys (1919–1938 metų Lietuvos proistorinių tyrinėjimų apžvalga)*. Kaunas.
- Quast, D., 2004. Ein skandinavisches Spathascheidemundblech der Völkerwanderungszeit aus Pikkjärve (Pölvamaa, Estland). *JbRGZM*, 51,1, 243–279.
- Quast, D., 2009. Velp und verwandte Schatzfunde des frühen 5. Jahrhunderts. *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 41, 207–230.
- Quast, D., Tamla, Ü., with a contribution by Felten, S., 2010. Two fifth century ad byzantine silver bowls from Estonia. *Journal of Estonian Archaeology*, 14, 2, 99–122.
- Radiņš, A., 1998. Some notes on the Daugava Way. The end of 12th – beginning of 13th century. Time of changes on the Lower Daugava. Blomqvist, N., ed. *Culture Clash or Compromise? The Europeanization of the Baltic Sea Area*

- 1100–1400 AD. *Papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th–9th, 1996*. Visby, 178–191.
- Radiņš, A., 2006. Lower Daugava Area in the 1st – 11th Century. Ethnic, Economic, Social and Political Change – on the Question of Activity along Daugava Waterway. Bertasius, M., ed. *Transformatio Mundi. The Transition from the Late Migration Period to the Early Viking Age in the East Baltic*. Kaunas: Kaunas University of Technology, 81–92.
- Ramanauskaitė, V., 1999. Archeologas kunigas Juozapas Žiogas. *Žiemgala*, 1, 8–13.
- Riekstiņš, H., 1931. Der zweite Depotfund von Kokumuiža. *Congressus secundus archaeologorum Balticorum, Rigae, 19.–23. VIII. 1930. Tomus I, Supplementum I. Rigae, 473–478*.
- Riha, E., 1979. *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Mit einem Beitrag von Rudolf Fichter/Chrysta Hochhaus*. Forschungen in Augst, Band 3.
- Salo, U., 1990. Fire striking implements of iron and Finnish myth relating to the birth of fire. Edgren, T., ed. *Suomen Muinaismuistoloyhdistys Finska Fornminnesföreningm, 1988 (ISKOS) 9*. Helsinki, 49–62.
- Schulze-Dörrlamm, M., 2003. Gleicharmige Bügelfibeln der Zeit um 600 aus dem Byzantinischen Reich. *Arc. Korrespond.*, 33, 3, 437–441.
- Sharov, O., 1999. O vremeni poivleniia T-obraznykh sharnirnykh fibul v severnom prichernomor'e. *Stratum plus*, 3, 189–206.
- Simniškytė, A., 1998. Geriamieji ragai Lietuvoje. *LA*, 15, Vilnius, 185–245.
- Skvorzov, K., Pesch, A., 2011. Krieger, dicke Vögel und gehörnte Pferde? Ein Sattelbeslag aus Mitino (obl. Kaliningrad). *Arc. Korrespond.*, 3, 419–438.
- Šnore, E., 1937. Jauni vidēja dzelzs laikmeta kapu atradumi Zemgalē. *Senatne un Māksla*, 3, 84–90.
- Tamla, T., 1995. Einige estnische Moorfunde aus dem ersten Jahrtausend. Jansson, I., ed. *Archaeology East and West of the Baltic. Papers from the Second Estonian-Swedish Archaeological Symposium Sigtuna, May 1991*. Stockholm, 103–110.
- Tarvydas, B., 1933. Šiaulių kraštotyros dr-jos archeologiniai tyrinėjimai. *Šiaulių metraštis*, 4, Šauliai, 1–17.
- Tautavičius, A., 1972. Prekybiniai-kultūriniai ryšiai V–VIII a. amžiais. Michelbertas, M., ed. *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.* Vilnius: Mintis, 126–148.
- Tautavičius, A., 1981. Taurapilio "kunigaikščio" kapas. *LA*, 2, Vilnius, 18–43.
- Tautavičius, A., 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: "Lietuvos pilys".
- Thörle, S., 2001. Gleicharmige Bügelfibeln des frühen Mittelalters. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, 81. Bonn.
- Thurston, T. L., Salisbury, R. B., 2009. *Reimagining Regional Analyses: The Archaeology of Spatial and Social Dynamics*. Cambridge.
- Tučas, R., 2012. *Lietuvos teritorijos apgyvendinimo raida I–XII a.* Daktaro disertacija. Fizikiniai mokslai, geografija (06P). Vilniaus universitetas.
- Tvauri, A., 2012. *The Migration Period, Pre-Viking Age, and Viking Age*. Tartu University Press.
- Urtāns, V., 1977. *Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200. g.)*. Rīga: Zinātne.
- Vaitkevičius, V., 2008. Baltų mitologijos paveldas. Vaitkevičius, V., Žičkutė, A., eds. *Neris tarp Vilniaus ir Kernavės*. Vilnius: Lututė, 55–77.
- Vaitkunskienė, L., 1981. *Sidabras senovės Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas.
- Vaitkunskienė, L., 1984. Kaštaunalių kapinynas. *LA*, 3, Vilnius, 79–93.
- Vaitkunskienė, L., 1995. Pagrybio kapinynas. *LA*, 13, Vilnius, 3–203.
- Vaitkunskienė, L., 1999. Žvilių kapinynas. *LA*, 17, Vilnius, 5–247.
- Vasiļausks, E., 2004. Jaunākie pētījumi Sidabrenes (Kalnlejes) archeoloģiskajos pieminekļos. *Pētījumi zemgaļu senatnē*. Rīga, 103–126. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 10).
- Vasiliauskas, E., 2008. Kalnelio antrojo piliakalnio papėdės gyvenvietė ir kaimavietė. *ATL 2007 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 113–123.
- Vasiliauskas, E., 2009a. Kurmaičių (Linksmėnų) kapinynas. *ATL 2008 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 140–141.
- Vasiliauskas, E., 2009b. Senovės gyvenvietės ir kaimavietės Jonišio rajone. *ATL 2008 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 250–257.
- Vasiliauskas, E., 2009c. Žiemgalos apgyvendinimo raida XIV a. – XVI a. pradžioje. *Istorija*, LXXIV, 74, 4–12.
- Vasiliauskas, E., 2010. *Drąsutaičių apylinkių (Jonišio r.) spėjimų archeologijos paminklų 2009 m. žvalgomųjų tyrinėjimų ataskaita*. (Šiauliai, 2010) [izrakumu pārskats ŠAM AA Nr. 244/290, 2010].
- Vasiliauskas, E., 2011a. *Žagarės II (Žvelgaičio) piliakalnio archeologinių 2010 m. tyrinėjimų ataskaita*. (Šiauliai, 2011) [izrakumu pārskats, ŠAM AA neinv.].
- Vasiliauskas, E., 2011b. Rukuižių (Jonišio r.) kapinyno radiniai. *Liaudies kultūra*, 3(138), 11–25.
- Vaškevičiūtė, I., 2004. *Žiemgaliai V–XII amžiuje*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Vaškevičiūtė, I., 2010. Grupiniai kapai Žiemgaloje. *Žiemgala*, 2, 6–11.
- Vēlius, N., 1983. *Senovės baltų pasaulēziūra*. Vilnius: Mintis.
- Virse, I., 2002. Par dažiem atradumiem Vērgales Ošenieku kapulaukā. *Latvijas archeoloģija. Pētījumi un problēmas*. Rīga, 191–200. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 8).
- Virse I., Ritums, R., 2012. Grobiņa complex of dwelling locations and burial sites, and related questions. *AB*, 17, 31–39.
- Werner, J., 1989. Zu den römischen Mantelfibeln zweier Kriegergräber von Leuna. *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte*, 72, 121–134.
- Zemītis, G., 2004. Gaideļu–Viduču kapulauka vietā Jaunsvir- laukas un Salgales (Sidabrenes) pagasta archeoloģisko pieminekļu kontekstā. *Pētījumi zemgaļu senatnē*. Rīga, 181–194. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 10).

Lielupes–Mūsas baseina 1.–6. gs. (B–E periods) arheoloģiskie pieminekļi (numerāciju sk. 1. att.)
Sastādījusi A. Blujiene, ar E. Vasiļauska papildinājumiem

	Vieta	Rajons	Upes baseins	Piemineklis	Kompleksā ar	Pētījumi	Hronoloģija	Precizēta hronoloģija
	Apbedīšanas vietas							
	Lietuva							
1	Budraičiai (Budraiči)	Jonišķu	Svētes (Vilces kr. kr.)	kapul.	Stunģi, Petraiči	s. a., 1995.	E-F-H	
2	Daukšiai (Daukši)	Jonišķu	Svētes	uzk.	Silenes pilsk. (Latvija)	s. a.	B2-B2/C1-C3	
3	Daunorava (Daunorāva)	Jonišķu	Lielupes (Platone)	kapul.	Platoņu apm.	s. a.	E-F	
4	Drasutaičiai (Drasutaiči)	Jonišķu	Lielupes (Virčava)	uzk./kapul. (?)		s. a., 2009.	B2/C1-C3-D-E-II	
5	Ivoškiai (Ivoški)	Jonišķu	Mūsas (Rimaišas lab. kr.)	kapul.		s. a.	E1-E3/F	
6	Jauncikiai (Jauneiki)	Jonišķu	Lielupes (Sidrabes kr. kr.)	uzk., kapul.		1934., 1975.–1976.	C3-E-F-II	
7	Lieporai (Liepori)	Jonišķu	Lielupes (Liepāres lab. kr.)	kapul.		s. a., 1933.	E-F-H	
8	Linkaičiai (Linkaiči)	Jonišķu	Lielupes (Sidrabes kr. kr.)	uzk.		1932.	C1-C3, D-E-F	
9	Linksmėnai-Kurmaičiai (Linksmėni-Kurmaiči)	Jonišķu	Lielupes (Ašvīnes lab. kr.)	uzk., kapul.		s. a., 1998., 2003., 2005., 2008.	ADL-VĒDL	B2/C1-C3, D-E-F-II
10	Paudruvė (Paudruve)	Jonišķu	Lielupes (Audruves kr. kr.)	kapul.		s. a.	D2-F	
11	Petraičiai (Petraiči)	Jonišķu	Svētes	kapul.	Žagares 1., 2. pilsk.	s. a.	C-D-E	
12	Rudiškiai (Rudiški)	Jonišķu	Mūsas kr. kr.	uzk., kapul., apm.		s. a.	ADL-VIDL-VĒDL	
13	Rukuižiai (Rukuiži)	Jonišķu	Lielupes (Rukužes kr. kr.)	kapul.	Žagares 1., 2. pilsk.; Stunģu, Pabaļu, Pertraiču kapul.	s. a.	E-F-II, 16. gs.	

	Vieta	Rajons	Upes baseins	Piemineklis	Kompleksā ar	Pētījumi	Hronoloģija	Precizēta hronoloģija
	Apbedīšanas vietas							
14	Spirakiai (Spirāķi)	Jonišķu	Svētes (Irlumpe)	kapul.	Stunģi, Budraiči, Petraiči	s. a.	D-E-E/F	
15	Užupiai (Užupji)	Jonišķu	Lielupes (Viļķaušes kr. kr.)	kapul.	Kalnjeles pilsk. ar senpilsētu	s. a., 1990.	E-F, II	
16	Žagarė (Žagare)	Jonišķu	Lielupes (Svētes kr. kr.)	uzk.		s. a.	C-F	
17	Rengiai (Reņģi)	Jonišķu	Lielupes (Reņģes lab. kr.)	kapul.		s. a.	E3-F-II	
18	Antkalniai (Antkalņi)	Pakrojas		kapul.		s. a.	E-F	
19	Aukštadvaris (Aukštādvars)	Pakrojas	Lielupes (Svitenes kr. kr.)	kapul.		s. a.	D-E	
20	Dargužiai (Darguži)	Pakrojas	Mūsas	kapul.		s. a.	D-E-F	
21	Degėšiai (Degčši)	Pakrojas	Lielupes (Plāne)	kapul.	Triču pilsk.	s. a., 1949.	D-E1, II	
22	Diržiai (Dirži)	Pakrojas	Lielupes (Bērsteles kr. kr.)	kapul.		s. a.; 1957., 1996.–1999., 2001.	C-D-E-H	C-F
23	Dovainiškis (Dovainišķe)	Pakrojas	Mūsas (Vezģes kr. kr.)	kapul.	Šuķoņu kapul.	s. a.	D-F	D2-F
24	Karašilis (Karašile)	Pakrojas	Mūsas (Krojas lab. kr.)	uzk.		s. a.	ADL	B2/C1-C3
25	Karpiškiai-Laimučiai (Karpišķi-Laimučī)	Pakrojas	Mūsas	uzk.		20. gs. sākums, 1909.	ADL-VIDL, 15.–16. gs.	B2/C1-C3, E-F
26	Kauksnūjai (Kauksnuji)	Pakrojas	Mūsas	kapul.		s. a.	D2-E/F	
27	Linkuva-Vaižgantai (Linkuva-Vaižganti)	Pakrojas	Lielupes	uzk.		s. a., 1991., 1996.	ADL	B2/C1-C3, D-E, II
28	Meldinai (Meldiņi)	Pakrojas	Mūsas	uzk., kapul.		1939., 1943., 1974.	ADL-VIDL	

29	Paliečiai (Palieči)	Pakrojas	Mūsas (Pala)	uzk., kapul.		s. a.	B-C1-C3, D2-E-F	
30	Pamūšis (Pamūše)	Pakrojas	Mūsas kr. kr.	kapul.		s. a.	E3-F	
31	Pašvitinys (Pašvilīne)	Pakrojas	Lielupes (Svitene)	kapul.		s. a.	E	
32	Petroniai (Petroņi)	Pakrojas	Lielupes (Kapupes kr. kr.)	kapul.		s. a.	E-F-H	
33	Plauciškiai (Plaucišķi)	Pakrojas	Mūsas (Daugivene)	uzk.		1910., 1978.	C-D2-E	
34	Sakališkiai (Sakališķi)	Pakrojas	Mūsas (Kroja)	uzk.		1948.	C3-D-E	
35	Stačiūnai (Stačūni)	Pakrojas	Mūsas	kapul.		s. a.	C-F, II	
36	Šukioniai (Šuķoņi)	Pakrojas	Mūsas (Obele)	kapul.		1931., 1988., 1990.	E-F-II, 16., 18.-19. gs.	
37	Žeimelis (Žeimele)	Pakrojas	Lielupes (Bērsteles kr. kr.)	kapul.		s. a.	E-F, H	
38	Gibaičiai (Gibaiči)	Šauļu	Mūsas (Kulpes kr. kr.)	kapul.		1930., 1964.	C-II; 17.-18. gs.	C-E-F
39	Jakštaičiai- Meškiai (Jakštaiči- Mešķi)	Šauļu	Dubīsas	kapul.		1973.-1978., 1982.	s. a. - D-E; F-II	
40	Maniūšiai (Manūši)	Šauļu	Mūsas	kapul.		s. a.	E	
41	Račiai (Rači)	Šauļu	Mūsas	uzk., kapul.		s. a.	ADL, VĒDL	
42	Ringuvėnai (Ringuvēni)	Šauļu	Ventas (Ringuvas lab. kr.)	kapul.		s. a.	E-F-II	
43	Šiauliai (Kudirkos- Vilniaus i.) (Šauļi)	Šauļu	Mūsas	kapul.		s. a.	D-F	
44	Berklainiai (Berklaiņi)	Pasvales	Mūsas	uzk.		1970.		

	Vieta	Rajons	Upes baseins	Piemineklis	Kompleksā ar	Pētījumi	Hronoloģija	Precizēta hronoloģija
	Apbedīšanas vietas							
45	Brenčiai (Brenči)	Pasvales	Mūšas	kapul.		s. a.	E-F, H	
46	Daujēnai-Baluškai (Daujēni-Baluški)	Pasvales	Mūšas	uzk.		1970.	C-E	
47	Migoniai 1. (Migoņi)	Pasvales	precīza atraduma vieta nav zināma	depozīts			E-F	
48	Migoniai 2. (Migoņi)	Pasvales	precīza atraduma vieta nav zināma	depozīts			E-F	
49	Pumpēnai (Pumpēni)	Pasvales	Mūšas (Īstras lab. kr.)	kapul.	Melēnu, Preibu uzk.?	1936.	E	
50	Pamiškiai (Pamiški)	Pasvales	Mūšas kr. kr. (Piveses ieteka)	kapul.		1973.	E-F, H	
51	Pušalotas (Pušalota)	Pasvales	Mūšas (Žāsa)	uzk., kapul.		s. a.	B-F, II	
52	Didžprūdēļai (Didžprūdele)	Kupišķu	Mūšas (Pivese)	kapul.?	Likalauķu pilsk.?	s. a.	C-D-E1	
53	Drulēnai (Drulēni)	Kupišķu	Mūšas (Lēvenes lab. kr.)	uzk.	Auktupēnu uzk.	1980.	C3-D	
54	Girsteikiai (Girsteiķi)	Kupišķu	Mūšas (Piveses kr. kr.)	uzk.		s. a.	C-C3/D1	
55	Ilčiūnai (Ilčiūni)	Kupišķu	Mūšas (Viešinta)	uzk.		s. a.	D-E	
56	Jutkonys (Jutkone)	Kupišķu	Mūšas (Mituva)	uzk.		s. a.	ID2-E	
57	Škverbai (Škverbi)	Kupišķu	Mūšas (Lēvenes kr. kr.)	uzk.	Stirnišķu uzk.	s. a.	C-D	
58	Raginēnai (Raginēni)	Radvilišķu	Mūšas (Daugivene)	uzk.	Raginēnu, Pakalnišķu pilsk.; Raginēnu uzk.	1829., 1909.-1910.	C3-D-E, E/F	
59	Gasparēļai (Gasparēļi)	Panevėžas	Mūšas (Lēvenes lab. kr.)	uzk.	Gasparu uzk.	s. a.	B-C-E	

60	Tiltgalīiai (Tiltgaļi)	Panevėžas	Mūsas (Lēvenes lab. kr.)	uzk.	Gaiļu purvs?	1975.	C-D	
	Jakiškiai (Jakiški)	Jonišku	Lielupes (Vilkauses kr. kr.)	uzk.	Jakišku apm., dobumakmens	2008.	B2-C2	
	Slėpsniai (Slėpsni)	Jonišku	Lielupes (Platonas lab. kr.)	kap.	Slėpsņu apm.	s. a.	E-F-H	
	Latvija							
61	Atvases (Bukaišu)	Dobeles	Tērvetes	kapul.		1932.	ADI-VIDI- VĒDI	
62	Auce	Dobeles		kapul.		s. a., 1900.	AGL-D-E-H	
63	Audari (Bikstu)	Dobeles		kapul.		1926.		
64	Avotiņi (Zebras muiža)	Dobeles		kapul., apm.			VIDI	
65	Bālas-Šķērstaiņi	Dobeles		kapul., apm.		1925., 1979.–1981.	D-E-II	
66	Cibēni (Īles)	Dobeles		kapul.		s. a., 1940.	D-E2	
67	Ciemalde	Jelgavas		kapul.		s. a.	E	
68	Čapāni	Bauskas		kapul., apm.		1886., 1892.	E3-F-H	
69	Daugmale I-II	Rīgas		kapul., pilsk., apm.		1979., 1986.–1991., 1993.	E-F	
70	Dicmaņi (Lielauces)	Dobeles		kapul.			ADI-VIDI	
71	Dreņģeri- Čunkāni	Bauskas		kapul.		1924., 1994.	ADI-VIDI- VĒDI	
72	Diduļi	Jelgavas		kapul.			D-E	
73	Gaidēji-Viduči	Jelgavas		kapul.		1929., 1992.–1994., 2002.–2003.	D-E-II	
74	Gailīši (Īles)	Dobeles		uzk.	blakus Pokaiņu akmeņu krājumam	1930.	3 uzk., B-D-E1	
75	Gauriņi (Zaļenicku)	Jelgavas		kapul.			VIDI-VĒDI	
76	Grīnerti (Zvārdes)	Dobeles		kapul.		1935.	D-E	

	Vieta	Rajons	Upes baseins	Piemineklis	Kompleksā ar	Pētījumi	Hronoloģija	Precizēta hronoloģija
	Apbedīšanas vietas							
77	Griezes Dzirnavas	Saldus		kapul.		s. a.	D-E2	
78	Jaunbēžas (Ukru)	Dobeles		kapul.		1935.	D-E	
79	Jāņogānas	Dobeles		kapul.		1937.	B-D	
80	Kaijukrogs	Dobeles		kapul.		s. a.	D-E-H	
81	Kakužēni	Jelgavas		kapul.		1977.-1979.		
82	Kalnplāteri	Jelgavas		kapul.		s. a.	D-E2	
83	Kauliņi (Augstkalnes)	Dobeles		kapul.		s. a.	D-E	
84	Kvietes (Bukaišu)	Dobeles		s. a.		s. a.	C-D-E	
85	Kraujas	Jelgavas		kapul.		s. a.	D-E-H	
86	Ķēķi	Jelgavas		kapul.			D-E-H	
87	Ķūri (Tērvetes)	Dobeles		kapul., apm.			D-H	
88	Lejašivuti	Rīgas		kapul.			D-E	
89	Lejnieki (Tērvetes)	Dobeles		kapul.		1931.	D-E	
90	Liekņi (Bēnes)	Dobeles		kapul.		1928.-1929.	D-E	
91	Lielogļi (Bukaišu)	Dobeles		kapul.		1932.	ADI.-VIDI.-VĒDL	
92	Lozberģi	Dobeles		kapul.		1935.	D-E	
93	Mazgrauži	Jelgavas		kapul.			D-E2	
94	Mazroķi	Jelgavas		kapul.		1966.	D-II	
95	Migaļas	Jelgavas		kapul.			D-II	
96	Oši	Dobeles		kapul., apm.		1926., 1980.	C-D-II	
97	Plavniekkalns	Rīgas		kapul.		1901., 1928.	D-E2	
98	Priediši	Saldus		kapul.		1984.-1985.	D-E2	
99	Puigas (Ogresgala)	Ogres		uzk.		1954.	C-D	
100	Putras (Tērvetes)	Dobeles		kapul.		1955.	C-D-E	

101	Rubiķi (Rubenes)	Jelgavas		kapul.		1937.	D-E	
102	Rūsiši-Debeši	Saldus		uzk., kapul.		1938., 1940., 1991.	B-F	
103	Sellītes (Dobeles)	Dobeles		kapul.			D-E	
104	Skare	Dobeles		uzk., kapul.		s. a.	B-II	
105	Stūri (Tērvetes)	Dobeles		kapul.		1931.–1932.	B-C-D-II	
106	Vecdunduri (Jaunsvirlaukas)	Jelgavas		kapul., apm.			D-E	
107	Vecpokaiņi (Naudītes)	Dobeles		kapul.		1868.	B-D-E	
108	Vilces parks	Jelgavas		kapul.		1940.–1941.	E2-F-II	
109	Ziedoņskola (Rundāles)	Bauskas		kapul.		1933., 1966., 1998., 2000.	A-II	
110	Saldus	Saldus		s. a.			VIDI.	
111	Andziņi	Saldus		kapul.			E-F	
	Dzīvesvietas							
	Lietuva							
112	Kaireļi (Kaireļi)	Pakrojas	Lielupes (Viršītes kr. kr.)	apm., akmeņu krāvumi		s. a., 1999.	2.–12. gs.	
113	Kalnelis 2. (Kalnjele)	Jonišķu	Lielupes (Sidrabes kr. kr.)	pīlsk., apm.		1999., 2003., 2007.– 2008., 2011.–2012.	1.–13. gs., 16.–20. gs.	
114	Lauksodis (Lauksode)	Pakrojas	Lielupes (Bērstele)	apm.				
115	Liesai (Liesi)	Pakrojas	Lielupes (Svitenes kr. kr.)	apm.				
116	Jauneikiai (Jauneiķi)	Jonišķu	Lielupes (Sidrabes lab. kr.)	apm.				
117	Kebļi (Kēbli)	Šauļu	Mūsas	apm.				
118	Mažeikiai (Mažeikī)	Šauļu	Ventas	apm.				
119	Balušķiai (Balušķi)	Pasvales	Mūsas	apm.		1966.	1. g.t. vidus	
120	Saločiai (Saloči)	Pasvales	Mūsas	apm.				

	Vieta	Rajons	Upes baseins	Piemineklis	Kompleksā ar	Pētījumi	Hronoloģija	Precizēta hronoloģija
	Dzīvesvietas							
	Lietuva							
121	Šalnaičiai (Šalnaiči)	Pasvales	Mūsas	apm.				
	Jakiškiai (Jakiški)	Jonišku	Lielupes (Vilkaušes kr. kr.)	apm.	Jakišku uzsk., dobumakmens	2008.	B2-C2	
	Platoniai (Platoņi)	Jonišku	Lielupes (Platones lab. kr.)	apm.	Daunorāva	s. a.	E	
	Slėpsniai (Slėpsņi)	Jonišku	Lielupes (Platones kr. kr.)	apm.	Slėpsņu kap.	s. a.	E-F-H	
	Žagare 1.	Jonišku	Lielupes (Svētes lab. kr.)	pilsk., senp.	Reņģu, Bružas kap., Žagares uzsk.	1999.	1. g.t. pirms Kr. – 13. gs. pēc Kr.	
	Žagare 2.	Jonišku	Lielupes (Svētes kr. kr.)	pilsk., senp.	Reņģu, Bružas kap., Žagares uzsk.	s. a., 1956. 2009.–2010., 2012.	13.–15. gs., 16.–17. gs.	
	Latvija							
122	Blūmfeldi (Sesavas)	Jelgavas		apm.		1949.–1954.	ADI-VIDI-VĒDL	
123	Jaunlīve	Rīgas		apm.		1973.	VIDI-VĒDL	
124	Kamārde	Bauskas		pilsk.		1978.–1979.	ADI-VIDI-VĒDL	
125	Ķivuļi	Bauskas		apm.			D-E	
126	Lati (Sesavas)	Jelgavas		apm.			D-E	
127	Ligotņi (Rundāles)	Bauskas		apm.			D-E	
128	Pokaiņi	Dobeles		akmeņu krāvumi		1996.	C-D-E	
129	Stundas (Elejas)	Jelgavas		apm.			D-E	
130	Tērvete	Dobeles		pilsk., senp.		1952.–1960.	A-B-C-D-E-II	
131	Vedmeri	Rīgas		apm.		1967.–1968.	E	

132	Vedgas	Jelgavas		apm.		1929.,1976.	A-B-C-D-E-II	
133	Vinakalns	Bauskas		apm.			D-E	
134	Vilces	Jelgavas		pilsk., senp.			D-E	
135	Andziņi	Saldus		kapul.			E-F	
136	Saldus	Saldus		s. a.			VIDL	
	Sila kalns	Dobeles		pilsk., senp.	Daukšu uzsk., Petraiču, Rukuižu, Stunģu kap.		1. g.t. pirms Kr. - 13. gs. pēc Kr.	
	Depozīti							
137	Dumpji (Mežotnes)	Bauskas				1897.	E3-F	
138	Rūsīši (Rubas)	Saldus		kapul., apm.		1958., 1991.	VIDL-VĒDL	
	Ziedoņumi							
139	Kalnamuiža	Dobeles				1892.	D2-D3	
140	Kokmuiža 1.	Dobeles				1869.	D2-D3	
141	Kokmuiža 2.	Dobeles				1929.	D2-D3	

Hronoloģija				
B – 10.–200.	B1 (10.–70.)	B2 (70.–150.)	B2/C1 (150.–200.)	
C – 200.–350.	C1 (150./200.–260.)	C2 (250.–300.)	C3 (300.–350.)	
D – 350.–450.				
E – 450.–600.	E1 (450.–475./525.)	E2 (520.–570.)	E3 (570.–610./625.)	(E3) (610./625.–650./675.)
F – 600.–800.				
H – 800.–1250.				
ADL – agrais dzelzs laikmets				
VIDL – vidējais dzelzs laikmets				
VĒDL – vēlais dzelzs laikmets				

MIGRATION PERIOD STRUGGLES FOR LIFE, PROPERTY AND HONOUR IN THE INTERFLUVIA BETWEEN THE MŪŠA, LIELUPE AND DAUGAVA RIVERS

Summary

The article presents an analysis of some unique imported objects recently found in Lithuania. These include three T-shaped hinge brooches and one symmetrical brooch, as well as some other rare pieces from the Lielupe Basin. These new finds show that the region experienced rapid social, economic and cultural change, and the power struggles can be viewed as efforts to control the major inland waterways, namely, the Mūša and Lielupe rivers. In addition, the structure of settlement in the region – forming micro-regions – shows that the communities of certain areas were involved in administrative and cultural contacts on various levels. The communities that managed to control this region also commanded access to the Baltic Sea. The material culture of this region reflects extensive inter-regional contacts and shows that during the early Migration Age a stratum of people holding high social status developed here, and a variety of insignia were imported for their needs.

Keywords: Migration Age, Mūša, Lielupe, Daugava, Vadakste, insignia, warriors, warfare, brooch, traffic routes.

For a lengthy time period, it looked as if during the Late Roman and Migration periods a large part of northern Lithuania and southern Latvia, or the area between the Mūša, Lielupe and Daugava (Western Dvina) rivers was sparsely populated, particularly the peripheral regions. This conclusion was based on archaeological evidence that has been acquired from cemeteries, which very often lack artefacts from the Late Roman Period and the transition phase to the Early Migration Period. In the cemeteries in this region, a relatively thin layer of material dating from the Late Migration Period is known. However, recently performed archaeological excavations, extensive field-walking surveys and collections acquired by museums have enabled scholars to reach a new understanding that entirely alters their view of the region's development.

Along the Mūša–Lielupe River basin up to the Daugava, the quick pace of development started as early as in the 5th century and accelerated rapidly during the 6th century. The population in the region probably increased. Demographical transformations changed the structure of settlements, and stimulated the formation of new economic and political centres, which possibly facilitate investigating particular microregions (Fig. 1). The microregion between the Švėtė and Sidabra Rivers is discussed in this article (Fig. 1A). Unique imports and rare artefacts recently have been found in the microregion between the Švėtė and Sidabra Rivers, which has good access to the Baltic Sea, being far away from the coast (Figs. 3; 5–8). Archaeological evidence of the interfluvia of the Mūša–Lielupe River basin up to the Daugava demonstrates the importance of communication using rivers as water ways for far-

reaching contacts of communities in this important geopolitical area.

On the other hand, during the Migration Period, regional communities that inhabited the Mūša–Lielupe River basin solved an important geopolitical task, fighting for control over trade routes and crossroads of regional importance and access to the Baltic Sea at the Gulf of Riga and the lower reaches of the River Daugava. In the mid of the 5th century or its second half, Scandinavian activities are visible in the eastern Baltic region. Therefore, regional conflicts became inevitable. The concentration of imports, manifestation of particular cremation burial rites, burials in the boats (Salme I–II boat graves, Saaremma in Estonia), different kinds of bog sacrifices in the bogs and wetlands from war booty to valuable heavy silver ornaments, hoarding silver and bronze ornaments in the land and in the cemeteries, and enclosing weapons, and created marks of social status in graves all indicates the consolidation of power and authority in the hands of a small group of people (Figs. 2–3, 7).

Consequently, large-scale inter-tribal conflicts once again demonstrate that the leaders of the Mūša–Lielupe basin communities were trying to concentrate their control over this important crossroads, which ensured their power. It was necessary to form wider inter-regional alliances in order to amass larger detachments of armed men. However, it seems, that the alliances formed to maintain power were most likely not long-lasting, again this is attested to by the large number of bog offerings in the area of the Mūša and the Lielupe.

Recently an idea came to life that trans-Eastern European trade routes for fur trade connecting

Scandinavia and Byzantium along the East European forest zone rivers existed already from the 5–6th centuries. Obviously, trade routes touched the lower region of Daugava and interfluvia between Mūša, Lielupe and Daugava. The rather large number of imports from the Migration Period (Fig. 3) might be the reflection of economic

activities of the local communities, and of big military ventures, changes in many spheres of life, and, what is most important, ideology and religion. It is also important that these inter-regional contacts had a huge impact on the rapid social stratification and the formation of a local military elite, which led to the appearance of a complex chiefdom.

FIGURE AND APPENDIX CAPTIONS

- Fig. 1.* Spread of the Late Roman and Migration Periods sites between the Mūša–Lielupe River (for the site see appendix 1).
A – Microregion between the Švėtė and Sidabra Rivers
- Fig. 2.* *Zwiebelknopffibeln* found in Drąsutaičiai cemetery, stray finds (1 – bronze; 2 – brass; 3 – bronze silvered). ŠAM GEK 122466–122468/ A–L 127:1–3. *Drawings by Izolda Maciukaitė, photo by Ernestas Vasiliauskas*
- Fig. 3.* Equal armed (*Gleicharmige Bügelfibeln*) found in Rengiai cemetery, stray find. JIKM, without inventory number. *Photo by Audronė Bliujienė*
- Fig. 4.* Sepulchral bas-relief of soldier Valerius Ianuarius Ursariensis. The first half of the 5th century. Museum de Picardie, Longueau, Amiens. After P. Heather 2008, Fig. 1.
- Fig. 5.* The 5th–6th century finds found in Drąsutaičiai cemetery, stray finds: crossbow brooches (1–2), mounts (3–4), (1–4, bronze). ŠAM GEK 123034–123035, 12302–123043. *Drawings by Izolda Maciukaitė*
- Fig. 6.* The Migration period bronze crossbow fibulae found in Šluostikiai cemetery, stray finds (1–4), and Gibaičiai cemetery, stray find (5). ŠAM A–L 126: 30, 31, 38, 44, I–A 102:123. *Photos by Ernestas Vasiliauskas*
- Fig. 7.* The second half of the 5th century – the third half of the 6th century crossbow-animal headed fibulae: 1 – Petraičiai (ŠAM 695/ A–L 66:1); 2 – Šluostikiai (private collection); 3 – Pikkjärve, *tarand* tipe cemetery, Estonia; 4 – Šukioniai (ŠAM 623). 1–2, 4 – *photos by Ernestas Vasiliauskas, Jonas Mikuckas*; 3 – *after Quast 2005, Abb. 2.4*
- Fig. 8.* Stone strike-a-lights from Velšiai (1) and Rukuižiai (2) cemeteries. *Photos by Ernestas Vasiliauskas*
- Appendix.* Distribution of Archaeological Sites between Lielupe and Mūša dated to the 1st–6th centuries AD (periods B–E) (for the sites distribution map see Fig. 1). List of the sites prepared by Audronė Bliujienė and Ernestas Vasiliauskas

Normunds Jērums

DIVASMEŅU ZOBENI ZEMGAĻU APDZĪVOTAJĀS TERITORIJĀS (5.–14. GS.)

Pētījumā aplūkoti vidējā un vēlā dzelzs laikmeta divasmeņu zobeni un to detaļas zemgaļu apdzīvotajās teritorijās, analizē iekļaujot Latvijas un Lietuvas arheoloģisko materiālu. Tēmas aktualitāti nosaka apstākļi, ka līdz šim atsevišķi apkopojami pētījumi par zemgaļu divasmeņu zobeniem nav veikti. Rakstā aplūkota zemgaļu divasmeņu zobenu tipoloģija, izplatība, lietošanas hronoloģija un formas attīstība. Zemgaļu apdzīvotajās teritorijās pirmie divasmeņu zobeni parādās ap 5. gs., bet to plaša izmantošana bruņojumā sākas vikingu laikmetā ap 9. gs. un turpinās līdz 14. gs. sākumam, par ko liecina atradumi dzīvesvietās un apbedījumos. Vairums zemgaļu apdzīvotajās teritorijās atrasto zobenu ir imports no Rietumeiropas un Skandināvijas. Atsevišķi divasmeņu zobenu tipi uzskatāmi par vietējo amatnieku izstrādājumiem, kas izceļas ar greznu dekoru.

Atslēgas vārdi: zobens, divasmeņu zobens, Zemgale, tipoloģija, hronoloģija.

IEVADS

Divasmeņu zobens – izgatavošanā tehnoloģiski sarežģītākais, skaistākais un dārgākais tuvciņas ierocis dzelzs laikmetā un viduslaiku sākumposmā. Nereti divasmeņu zobena dekorēšanas paņēmieni izpaužas attiecīgā laika augstākie sasniegumi juveliermākslā un metalurģijas attīstībā. Divasmeņu zobens ir arī statusa ierocis, kurš norāda uz īpašnieka stāvokli sabiedrības hierarhijā.

Iepriekšējā rakstu krājumā publicēts apkopojums par zemgaļu vienasmens zobeniem (Jērums 2011, 137–158). Šī pētījuma mērķis ir apkopot un sistematizēt avotus par zemgaļu teritorijā atrastiem divasmeņu zobeniem, sniedzot to tipoloģiju, hronoloģiju un izplatību.

Pētījumā aplūkoti vidējā un vēlā dzelzs laikmeta zemgaļu apdzīvotajā reģionā atrastie divasmeņu zobeni, balstoties uz Latvijas un Lietuvas arheoloģisko materiālu, kur izsekojama to formas attīstības kontinuitāte no 5. līdz 14. gadsimtam. Zemgaļu apdzīvotās teritorijas un to robeža aplūkota pētījumā par vienasmens zobeniem (Jērums 2011, 137).

Tēmas aktualitāti nosaka apstākļi, ka līdz šim nav apkopojamas publikācijas par divasmeņu zobeniem zemgaļu apdzīvotajās teritorijās. Pētījuma mērķis ir tipoloģiski analizēt 5.–14. gadsimta divasmeņu zobenus Zemgalē, noteikt to hronoloģiju,

izsekot formas attīstību un izmaiņas laika gaitā. Pētījumā izmantota salīdzinošā un tipoloģiskā metode.

Zobens – tuvciņas aukstais ierocis, kurš piekaiņams pie rokturieročiem un ir paredzēts duršanai un ciršanai (Atgāzis 1998b, 74). Zobens atkarībā no tā formas var būt cērtamais vai duramais ierocis, kā arī var apvienot šīs īpašības. Zobena izgatavošanas materiāls – bronza, dzelzs. Zobenam ir divas galvenās sastāvdaļas – rokturis un asmens. Rokturis (spals) sastāv no šķēršiem (augšējais, apakšējais), pogas un roktura ietvara. Asmenim atsevišķi ir izdalāma smaile, grope un šķeltnis. Vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku sākumposma zobeni asmenī nereti sastopami ieraksti.

Dzelzs laikmetā (500.–1. g. pr. Kr.–1186. g.), viduslaikos (1186.–1561. g.), jaunajos laikos (1561.–1795. g.) un jaunākajos laikos (no 1795. g.) līdz pat mūsdienām zobena asmens tiek kalts no dzelzs vai izgatavots rūpnieciski. Zobens – viens no nedaudzajiem senajiem ieročiem, kas saglabāties bruņotajos spēkos līdz pat jaunākajiem laikiem.

Zobena nosaukumam latviešu valodā ir sena cilme. Valodnieciski to var pierādīt tikai ar 16. gs. – ar 1586. gadu datētā luterāņu katķismā pieminēto “*to sobenne*” un 1587. gada Nevācu psalmos – “*to passoulige sobeenne*”. Vārds etimoloģiski saistās ar “zobs”, kam viena no nozīmēm – asmens (Atgāzis 1998b, 99).

Zobeni iedalās divās grupās – vienasmens un divasmeņu zobeni. Nosaukums sevī ietver šo terminu skaidrojumu. Vienasmens zobeni ir tikai vienaspusēja asmens daļa – ciršanai un griešanai paredzēta asmens viena puse, bet tā pretējo, biezāko daļu sauc par zobena asmens muguru. Savukārt divasmeņu zobeni asmens ir divpusējs – tā abas puses ir paredzētas griešanai un ciršanai. Roktura daļu no asmens atdala šķērsis, un zobenu noslēdz mazais šķērsis ar pogu vai tikai poga, kas ir raksturīgi gan vienasmens, gan arī divasmeņu zobeniem.

AVOTI UN LITERATŪRAS APSKATS

Pirmie divasmeņu zobeni zemgaļu apdzīvotajās teritorijās fiksēti jau 19. gs. vidū kā savrupatradumi (Tērvetes ābeļdārzs, Kokmuižas I depozīts, Kalnamuiža). 19. gs. beigās aizsākoties zemgaļu kapulauku zinātniskai izpētei, līdz ar pirmajiem arheoloģiskajiem izrakumiem tiek atrasti arī divasmeņu zobeni – Vecsaules Čapānos (K. Bojs, T. Kaizerlings 1886. g.). 20. gs. vidū ievērojams skaits zobenu un to detaļu iegūts, sistematiski pētot zemgaļu lielākos pilskalnus Mežotni (V. Ģinters 1938.–1940., 1942. g.; E. Brīvkalne 1949. g.) un Tērveti (E. Brīvkalne 1951.–1959. g.; F. Zagorskis 1960. g.). Salīdzinoši maz zobenu atrasts, veicot arheoloģiskos izrakumus zemgaļu kapulaukos. Izņēmums ir Pavirvītes–Gudu kapulauks, kurā atklāti seši divasmeņu zobeni, tostarp pieci slēgtos apbedījumos (A. Cholodinskienē 1977.–1979., 1981. g.; I. Vaškevičiūtē 1983., 1984. g.).

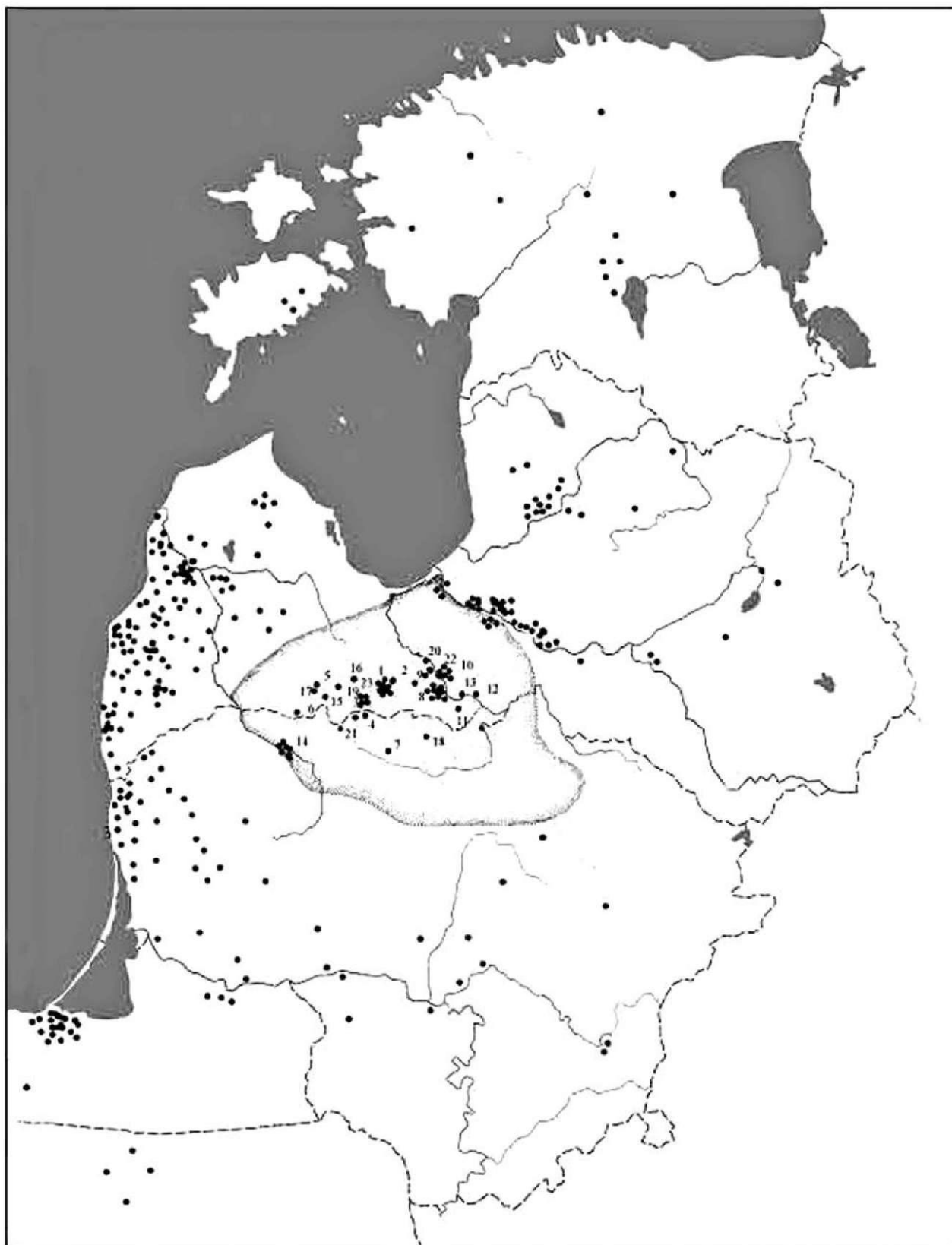
Zemgaļu apbedīšanas tradīcijas, apbedījumu izvietojums un saturs kopš senatnes ir vilinājis mantračus, kuru darbības rezultātā arheoloģiskie kompleksi un senkapi ir stipri postīti, atsevišķi vēlā dzelzs laikmeta senkapi izpostīti 85% apmērā (Dreņģeri–Čunkāni). Bez mantračiem arī lauksaimnieciskā darbība sekmējusi senkapu un dzīvesvietu (senpilsētu, viensētu, ciemu) izpostīšanu, kā rezultātā tiek bojātas senlietas, to skaitā arī zobeni. Minētais apstāklis ir pamatā tam, ka Zemgalē arheoloģiskajos kompleksos tiek atrasts liels skaits salauztu zobenu un to detaļu. No visām zobenu detaļām aptuveni 35% gadījumu tiek atrastas rokturu pogas. Rezultātā, analizējot divasmeņu zobenus, ir apgrūtināta to lietošanas hronoloģijas noteikšana un tipoloģizēšana. Zemgaļu arheoloģiskajā materiālā maz pārstāvēti 12.–13. gs. apbedījumi, kas ierobežo šī perioda bruņojuma, tai skaitā zobenu izgatavošanas un lietošanas tradīciju pētniecību. Muzeju krājumos esošie zobeni un to

detaļas, kas iegūtas kā savrupatradumi, nesniedz visaptverošu informāciju.

Par avotu pētījumā izmantotie divasmeņu zobeni glabājas šādos muzejos: Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā (22 zobeni), Bauskas novadpētniecības muzejā (2 zobeni), Dobeles novadpētniecības muzejā (1 zobens), Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejā (5 zobeni), Tērvetes vēstures muzejā (13 zobeni), Mažeikņu muzejā (5 zobeni), Šauļu “Aušras” muzejā (1 zobens) un Vītauta Dižā Kara muzejā Kauņā (1 zobens).

Līdz ar pirmajiem zemgaļu zobenu atradumiem kapulaukos un dzīvesvietās zemgaļu divasmeņu zobeni tiek minēti zinātniskos rakstos (RK 1896, 56). 20. gs. pirmajā pusē turpinoties zemgaļu arheoloģisko pieminekļu izpētei, starp citām zemgaļu senlietām tiek minēti arī divasmeņu zobeni (Nerman 1929, 24; Moora 1929, 71–78, 176–179). Publikācijās šie zobeni nav analizēti, tie pieminēti tikai kontekstā ar citām senlietām. Aleksis Anteins ir pirmais autors, kurš analizē Austrumbaltijā atrasto zobenu asmens struktūru un ierakstus asmenī, raksturojot atsevišķus zobenu tipus (Anteins 1960, 1964, 1976). Starp A. Anteina aplūkotajiem zobeniem ir arī zemgaļu apdzīvotajās teritorijās atrastie. Ievērojami pētījumi, kuros analizēti arī zemgaļu divasmeņu zobeni, parādās tikai 20. gs. beigās (Kazakevičius 1996; Atgāzis 1998b). Vītauts Kazakevičs savā pētījumā par baltu zobeniem aplūkojis 12 zemgaļu divasmeņu zobenus (piektā daļa no visiem apzinātajiem zemgaļu zobeniem), tos tipoloģizējot un nosakot to lietošanas hronoloģiju. Autors savā pētījumā nav iekļāvis zobenu atsevišķas detaļas, kas ir nozīmīgs izziņas avots. Māris Atgāzis promocijas darbā “Tuvcīņas ieroči senā Latvijā 10.–13. gs.” analizējis Latvijas teritorijā lietoto divasmeņu zobenu tipus. Viņa pētījumā minēti tikai septiņi Zemgalē atrasti divasmeņu zobeni, kas nedod pilnvērtīgu priekšstatu par zemgaļu apdzīvotajās teritorijās izmantotajiem divasmeņu zobenu tipiem un to lietošanas hronoloģiju (Atgāzis 1998b, 99–116). Jāatzīmē arī Ilonas Vaškevičiutes un Adeles Holodinskienes monogrāfija par Pavirvītes–Gudu kapulauku (Vaškevičiūtē, Cholodinskienē 2008). Savos pētījumos zemgaļu divasmeņu zobenus ir minējuši arī citi autori (Ģinters 1939; Brīvkalne 1960; 2009; Urtāns 1964; 1977; Lisanka 1975; Vasiliauskas 2011; Volkaitē–Kulikauskienē 1964; 1970; Sedov 1987; Tomsons 2008; Jērums 2011).

Zemgaļu apdzīvotajās teritorijās atrasti 59 divasmeņu zobeni un to fragmenti no 23 atradumu vietām (1. att.). Vairums zobenu iegūts dzīvesvietās un kapulaukos, lielākoties kā savrupatradumi no postītiem apbedījumiem. Par nozīmīgiem uzskatāmi

1. att. Divasmeņu zobenu atradumu vietas Austrumbaltijā un zemgaļu apdzīvotajās teritorijās:

- 1 – Tērvetes pilskalns, 2 – Zaļenieki, 3 – Bukaišu Atvases, 4 – Žagares pilskalns, 5 – Bēnes Kaijukrogs, 6 – Rubas Rusiši, 7 – Kalnjeles (Sidrabenes) 1. pilskalns, 8 – Mežotnes pilskalns, 9 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, 10 – Mežotnes Kugrēni, 11 – Īslīces Viesturi (Ziedoņskola), 12 – Dreņģeri–Čunkāni, 13 – Vecsaules Čapāni, 14 – Pavirvīte–Gudi, 15 – Kokmuiža, 16 – Īles ceļš, 17 – Auce, 18 – Liesi, 19 – Bukaišu Strikaiši, 20 – Lielupes krasts, 21 – Martinišķi, 22 – Salgales Mazgrauži, 23 – Tērvetes Ķūri. *Normunda Jēruma zīmējums*

zobenu atradumi slēgtos kapu inventāros, kas ir svarīgs faktors to datēšanai, savstarpēji korelēnot kapa piedevas. Pēc kapa piedevām var spriest par apbedījumā guldītā indivīda piederību kādam no sabiedrības sociālajiem slāņiem, atsevišķos gadījumos arī par piederību kādai no maztautu materiālajām kultūrām. Atsevišķi zobeni ir fragmentāri, tiem trūkst roktura vai roktura detaļu, kas apgrūtinā zobena precīzu tipoloģizēšanu un datēšanu.

DIVASMEŅU ZOBENU TIPI ZEMGAĻU APDZĪVOTAJĀS TERITORIJĀS

Zobenu zinātniska analīze un tipoloģizēšana norisinās kopš 20. gs. sākuma. Eiropas zobenu pētniecības historiogrāfijā pazīstamas aptuveni 18 atšķirīgas zobenu tipoloģijas, no kurām vispārāztītas ir tikai dažas. Tautu staigāšanas perioda (400.–550. g.) zobenus iedala pēc Ellisa Bemera (Behmer 1939) izstrādātas tipoloģijas, kas balstās uz zobenu roktura detaļu formām. 1962. gadā E. Bemera tipoloģiju papildināja Hilda Ellisa Devidsone (Davidson 1962). Vilfrēds Mengins 1983. gadā izstrādāja savu tautu staigāšanas perioda zobenu klasifikāciju (Menghin 1983). Jāatzīmē, ka starptautiski atzīta joprojām ir tieši E. Bemera tipoloģija, kurā izdalīti deviņi zobenu tipi. Ar laiku pētnieki, praktisku iemeslu vadīti, E. Bemera tipoloģiju vienkāršoja un izdalīja četrus zobenu tipus (I, II, III, IV).

Ievērojams skaits pētnieku pievērsušies vikingu perioda (800.–1000. g.) zobenu tipoloģijas izstrādāšanai, kas rada zināmu jucekli zobenu klasificēšanā. Lielu atsaucību guvusi un joprojām starptautiski tiek izmantota 1919. gadā izstrādātā norvēģu arheologa Jana Petersena zobenu tipoloģija, kurā izdalīti 26 tipi, vadoties pēc roktura detaļu formas (Petersen 2005, 21). 1927. gadā Roberts Vilers (Wheeler 1927) vikingu laikmeta zobenus klasificēja septiņās kategorijās, apzīmējot tās ar romiešu cipariem. R. Vīlera tipoloģiju 20. gs. sešdesmitajos gados papildināja Edvarts Oukšots (Oakeshott 1960; 1964) ar divām kategorijām, kuras raksturo vikingu zobenu formas pāreju uz bruņinieku zobenu formām (Laible 2008, 65). 1991. gadā Alfrēds Geibigs (Geibig 1991) izveidoja savu sīki detalizētu zobenu klasifikācijas sistēmu, kuras pamatā ir visu zobena sastāvdaļu kopums. A. Geibiga klasifikācijas sistēma ir sarežģīta, praksē grūti pielietojama, un tajā nav analizētas Austrumbaltijā sastopamās zobenu formas. Eiropas zobenu pētnieki plaši izmanto J. Petersena un E. Oukšota izstrādātās tipoloģijas. Zemgaļu materiālajā kultūrā ir daudz fragmentāru zobenu un to detaļu, kas neļauj šo

ieroču analīzē izmantot E. Oukšota izstrādāto tipoloģiju, kuras pamatā ir zobena asmens forma un zobena proporcijas (attiecība starp roktura daļu un asmeni).

Jāatzīmē, ka J. Petersena tipoloģija izstrādāta, balstoties uz vikingu laikmetā lietotiem zobeniem, un tajā nav analizēti viduslaiku zobeni. Vītauts Kazakevičs savā pētījumā par baltu zobeniem (Kazakevičius 1996) papildināja J. Petersena tipoloģiju ar atsevišķiem baltu teritorijās sastopamiem zobenu tipiem, kuri lietoti no 11. gs. līdz 14. gs. sākumam.

Pētījumā zemgaļu divasmeņu zobenu un to detaļu analīzē tiks izmantota Jana Petersena tipoloģija, kur zobenu tipi apzīmēti ar lielajiem latīņu burtiem, atsevišķi zobenu tipi tiks apzīmēti ar lietuviešu arheologa Vītauta Kazakeviča papildinājumiem, kas atspoguļo zobena roktura pogas formu. Katram zobenu tipam raksturota roktura detaļu un asmens forma, izgatavošanas materiāls, dekors un izmēri. Atzīmēts atradumu skaits, izplatība, iespējamā izgatavošanas vieta un hronoloģija. Zobenu izmēri norādīti 1. tabulā. Atsevišķā – 2. tabulā norādīti visi zināmie divasmeņu zobenu maksts uzgaļi, to atradumu vieta un inventāra numurs. Zobenu un to detaļu hronoloģiju palīdz noteikt analogijas kaimiņzemēs un citviet Eiropā. Pētījumā netiek aplūkoti zobenu maksts stiprinājuma veidi, nēsāšanas tradīcijas un izgatavošanas paņēmieni.

SENĀKIE ZEMGAĻU DIVASMEŅU ZOBENI (5.–6. GS.)

Par senākiem zemgaļu apdzīvotajās teritorijās atrastiem zobeniem uzskatāmi ar tautu staigāšanas periodu (400.–550. g.) saistāmi dzelzs divasmeņu zobeni, kas datējami ar 5. gadsimtu. Vidējā dzelzs laikmeta (400.–800. g.) zobeni atrasti 1869. gadā. Tie ietilpst Kokmuižas I depozītā, kas atrasts Mežakalna pilskalna pakājē, agrākā Zvārdes, tagadējā Vītiņu pagastā Auces novadā. Kokmuižas I depozītā starp 1260 priekšmetiem bija septiņi zobena šķeltņa gabali un trīs roktura daļas (Atgāzis 2002, 355). Zobenu asmens sastāvu analizējis A. Anteins, secinot, ka asmeņi izgatavoti no kvalitatīva tērauda (asmens satur 0–0,4% C; rūdīts uz martensītu) un no trim tērauda un dzelzs slāņiem (vidū atrodas tērauda slānis ar 0,3–0,9% C saturu, bet apkārt tam dzelzs, kas vietām satur arī nedaudz oglekļa) (Anteins 1976, 55).

Vēl viens ar vidējo dzelzs laikmetu datējams zobens atrasts Kalnamuižā, tagadējā Tērvetes novada Tērvetes pagastā. Kalnamuižas zobens konstatēts

depozītā kopā ar cirvjiem, šķēpiem un vairogiem. Abi minētie zobeni Latvijas teritorijā ir ievesti. Līdz mūsdienām fragmentāri saglabājušies tikai Kokmuižas I depoziāta zobeni, kuriem nav nosakāma piederība kādam no tipiēm.

Pēc formas divi līdzīgi zobeni atrasti arī Lietuvā, no tiem viens Taurapils 5. uzkalniņā, ar zirga upuri apbedītā kunigaiša kapā. Zobena koka maksts U veida gala apkalums izgatavots no apzeltīta sudraba. Taurapils zobena izgatavošanas vieta – Donavas apgabals (Atgāzis 2002, 355). Nav zināmas liecības par zemgaļu lietotiem zobeniem laika posmā starp 5. un 9. gadsimtu.

ZEMGAĻU DIVASMEŅU ZOBENI 9.–14. GS.

Tirdzniecisko sakaru un militāro sadursmju rezultātā, veidojoties kontaktiem ar Ziemeļeiropas iedzīvotājiem vikingu laikmetā (800.–1000. g.), zemgaļu bruņojumā kā tuvcīņas ierocis strauji ieviešas viensmens un divasmeņu zobens. Īpaši izdalās **H tips**, kurš ir pats izplatītākais vikingu laikmeta zobenu tips Eiropā (ap 500 eks.) un sastopams arī zemgaļu apdzīvotajās teritorijās. Zemgalē zināmi seši H tipa zobeni, no kuriem viens ir divasmeņu zobens.

Šiem zobeniem raksturīgi divi īsi, masīvi (šķērgriezumā elipses veida), taisni šķērši ar lielu, masīvu, trīsstūrveidīgu pogu, kuras platums sakrīt ar augšējā šķērša garumu. Trīsstūrveida pogas augstums parasti ir 2,5–4,2 cm, visbiežāk 3 cm. Vairumam H tipa zobenu šķērši un poga ir no dzelzs. Poga pie augšējā šķērša piestiprināta ar divām kniedēm, kas saskatāmas zem šķērša. H tipa zobenu šķēršiem un pogām tiek iegravētas vertikālas gropes (ribas). Kā dekora elements gropēs tiek iekaltas krāsainā metāla – sudraba, zelta, bronzas vai vara stieples. H tipa zobenu garums ir 70–100 cm, asmens platums 6–6,5 cm, asmens vidusdaļas gropes platums 1,8–2,8 cm. Vikingu perioda zobenu asmens smaile parasti ir noapaļota, un zobeniem nepiemīt duršanas funkcijas – tikai ciršanas, kā tas ir H tipa zobeniem.

Labi saglabājies vesels H tipa zobens atrasts V. Ģintera (Ģinters 1939, 38–39; Brīvkalne 1960, 68; 2009, 52) 1939. gada arheoloģiskajos izrakumos Mežotnes pilskalna 10. slānī vaļņa pakājē (LNVM 64609: 1). Zobena kopējais garums ir 93,5 cm, roktura kopējais garums 16,5 cm (Brīvkalne 2009, 52), asmens platums 6,4 cm (Kazakevičius 1996, 105). Rokturis sastāv no diviem griezumā elipsveidīgiem dzelzs šķēršiem un trīsstūrveidīgas pogas. Šķērši un poga dekorēta ar iekaltām bronzas stieplēm

(2. att.: 2). Šķēršu un pogas izmērus autoram neizdevās noteikt, jo zobens atrodas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja pastāvīgajā ekspozīcijā. Aplūkotajam zobenam asmens gropes vienā pusē ir damascētā tērauda ieraksts ULFBERHT, otrā pusē – ģeometrisks damascētā tērauda ornaments. Ulfberhta zobenu asmeņi izgatavoti laikā no 9. līdz 10. gs., ar atsevišķiem izņēmumiem lietoti vēl 11. gs. sākumā. Darbnīca atradusies Ziemeļfrancijā vai Piereinas apgabalā franku zemēs (Anteins 1976, 47). Eiropā zināmi apmēram 150 zobeni ar šādu ierakstu. Asmeņi ar ierakstu ULFBERHT sastopami arī I, T, Y un Z tipa zobeniem. V. Ģinters Mežotnes pilskalnā atrasto zobenu datē ar 9. gadsimtu (Atgāzis 1998b, 108). Analogisks pēc formas, dekora un izmēriem H tipa zobens atrasts bagātā karavīra apbedījumā – Aizkraukles Lejasbitēnu kapulauka 341. apbedījumā (Atgāzis 1998b, 107). Atšķirībā no Mežotnes zobena Lejasbitēnu eksemplāram asmens dekorēts ar damascētā tērauda ornamentu, nevis ierakstu ULFBERHT. Zemgalē pēc roktura šķēršu formas un dekora līdzīgs viensmens zobens kā savrupatradums uzziets Lielvircaivā (Jērums 2011, 141).

H tipa zobeni baltu apdzīvotajās teritorijās atrasti blakus tirdzniecības ceļiem, arheoloģiskajos pieminekļos, kas atrodas tiešā ūdenstilpju tuvumā vai pie jūras. Neapšaubāmi, visi iepriekš aplūkotie H tipa zobeni zemgaļu apdzīvotajās teritorijās ir imports no Rietumeiropas vai Skandināvijas un iegūti tirdzniecības vai karadarbības rezultātā.

Aplūkotā tipa zobeni datējami ar 800.–950. gadu. H tipa zobenu izcelsme saistāma ar Norvēģiju, kur atrasts to lielākais skaits – ap 330 eksemplāru (Oakeshott 2004, 162). Apkopojot visus šī tipa zobenu un to detaļu atradumus, pašlaik baltu apdzīvotajās teritorijās zināmi 36 H tipa zobeni, no kuriem 29 ir divasmeņu zobeni.

Latvijas un kaimiņvalstu historiogrāfijā līdz šim vēl viens zobens no Bēnes Kaijukroga (LNVM A 11913: 27) tika kļūdaini pieskaitīts pie H tipa (Atgāzis 1998b, 107; Kazakevičius 1996, 103). Aplūkojot tā roktura formu un izmērus, var secināt, ka šis zobens atbilst **I tipam** pēc J. Petersena tipoloģijas (Petersen 2005, 135).

I tipa zobeni ir nedaudz vēlāki un pēc formas ļoti līdzīgi H tipa zobeniem (2. att.: 1). I tipa zobenu roktura forma neapšaubāmi ir cēlusies no H tipa zobeniem, tādējādi nereti pētniekiem rodas grūtības to tipoloģizēšanā. Tāpat kā H tipa zobeniem, arī I tipa zobenu poga ir trīsstūrveida, šķēršiem griezumā ir elipses forma, bet atšķirībā no H tipa šķēršiem I tipa šķērši ir ievērojami šaurāki, to augstums nepārsniedz 2,3 cm, šaurāko eksemplāru augstums ir tikai 1 cm. Šķēršu gali ir gandrīz

1

2

3

4

2. att. I, H, Y tipa zobeni pēc J. Petersena tipoloģijas:

1 – Bēnes Kaijukrogs, I tips (LNVM A 11913: 27), 2 – Mežotnes pilskalns, H tips (LNVM 64609: 1), 3 – Vecsaules Čapāni, Y tips (JNMM 3778 KPM 1328), 4 – Pavirvītes–Gudu kapulauka 111. kaps, Y tips (MM 11898/27 A 2410).

Normunda Jēruma un Jogailes Butrimaites foto

taisni, nav noapaļoti kā iepriekšējam tipam. Arī pogas ir zemākas un šaurākas (Petersen 2005, 135).

Bēnes Kaijukroga kapulaukā I tipa zobens uz-
iets kā savrupatradums kopā ar E tipa (pēc J. Pe-
tersena) uznavas šķēpa galu, kuru rotā reljefu
līniju ornamentals. Šī tipa šķēpus datē ar 9.–10. gs.
(Atgāzis 1998b, 107). Zobena sākotnējais garums ir
bijis ap 100 cm, bet lielās korozijas dēļ pēc konser-
vācijas zobens ir zaudējis daļu smailes un pārlūzis
roktura daļas vidū. Pašlaik zobena kopējais garums
ir 64,4 cm, asmens platums platākajā daļā 4,8 cm,
biezums ap 5 mm. Zobena poga un šķērši ir izgata-
voti no bronzas un dekorēti ar skujiņas ornamentu.
Pogas augstums ir 3,5 cm, biežums 1,8 cm. Lielā
šķērša garums 10,2 cm, augstums 1,4 cm, platums
1,8 cm. Asmens gropes platums ir 2,8 cm, un tā
no abām pusēm dekorēta ar damascētā tērauda
ģeometrisku skujiņas dekoru. Zobens datējams ar
10. gadsimtu. Baltu apdzīvotajās teritorijās zināmi
vēl divi I tipa zobeni – Stragnu kapulaukā Lietuvā
un Sovhoznoje Kaļiņingradas apgabalā (Kazakevi-
čius 1996, 105). Kopumā Eiropā zināmi apmēram
30 I tipa divasmeņu zobeni, kas atrasti Norvēģijā,
Somijā, Krievijā, Latvijā un Lietuvā.

Pie greznākajiem pieskaitāmi **S tipa** zobeni, kas
ir salīdzinoši reti atradums ne vien Zemgalē, bet
arī Eiropā. S tipa zobeniem raksturīga trīsdalīga
vai piecdalīga dzelzs poga, kuras centrālajai daļai
ir bumbveida (lodveida) forma, kas stipri izceļas
(dažkārt sasniedz 4,5 cm augstumu). Zobena dzelzs
šķērši ir taisni, ar paplašinātiem galiem (Petersen
2005, 173). Par grezniem šī tipa zobenus padara to
dekors – šķērši un poga ir klāti ar ornamentētām
krāsainā metāla plāksnēm (varš, bronza, sudrabs,
zelts) – pārsvarā sudraba. Vairumam S tipa zobenu
ornaments ir sarežģīts, tas ir vīts, ar zvēru vai augu
motīvu. Vienkāršākiem eksemplāriem ir ģeomet-
riski ornamentals.

Zemgaļu apdzīvotajā teritorijā – Mežotnes
Kugrēnu senkapos atrasta S tipa zobena piecdalīga
poga ar augššķērši (TVM 1081). Pogas augstums
2,6 cm, garums 6,5 cm, bet šķērša garums 6,6 cm,
augstums 1,6 cm. Poga un šķēršis dekorēti ar
vītu ornamentu sudrabā (3. att.: 1). Jāatzīmē, ka
S tipa zobeniem katrs ornamentals savā ziņā ir
unikāls, tas nekad neatkārtojas, tiem var izdalīt
piederību kādam no ornamenta stiliem. Mežotnes
Kugrēnu zobena poga un šķēršis dekorēti ar *Rin-
gerikes* stila ornamentu, ar atsevišķām *Urnes* stila
iezīmēm, kas datējams ar 11. gs. otro ceturksni.
Latvijā S tipa zobeni atrasti libiešu apdzīvotajās
teritorijās, kur zināmi pieci pie šī tipa pieskaitāmi
ieroci (Tomsons 2009, 77). Līdzīgs ornamentals ir
Salaspils Laukskolas 482. kapā atrastajam zobenam
(VI 128: 6950) un zobenam no Turaidas Pūteļiem

(Holberga kolekcija, LNVM AA: 3). J. Petersens
S tipa zobenus datē ar 10. gs., pieļaujot, ka tie va-
rētu būt lietoti vēl 11. gs. sākumā (Petersen 2005,
176). Libiešu apdzīvotajās teritorijās atrastos zobe-
nus M. Atgāzis datē ar 11. gs. sākumu (Atgāzis 1998b,
110). Mežotnes Kugrēnos līdzās zobena pogai ar
šķērši tika atrasts arī sirds formas apsudrabots
jostas apkalums. Analogiski jostas apkalumi atrasti
Igaunijā Sāmsalā Randveres II apbedījumā, kuru
Marika Megi datē ar 11. gadsimtu (Māgi 2002,
171). Arī Mežotnes Kugrēnos atrastās zobena
roktura daļas var datēt ar 11. gadsimta otro pusi.
Igaunijā zināmi divi zobeni ar līdzīgu dekoru no
Līva-Putlas (Sāmsala) un Maidlas kapulauka. Ko-
pumā Eiropā atrasts ap 70 S tipa zobenu 14 valstīs
(Jakobsson 1992, 212).

Plaši pārstāvēti zemgaļu apdzīvotajās teritorijās
ir pie **T tipa** pieskaitāmi zobeni. T tipa zobeniem
var izdalīt **T1** un **T/Z** apakštipu. Baltu teritorijās
apzināti aptuveni 100 pie T, T1 un T/Z tipa pie-
skaitāmi zobeni, no kuriem 19 atrasti zemgaļu
apdzīvotajās teritorijās. T tipa zobenu raksturojošā
pazīme ir no dzelzs vai krāsainā metāla izgatavota
trīsdalīga poga ar taisniem vai nedaudz uz leju no-
liektiem šķēršu galiem. Šķēršiem bieži sastopams
sauliņu, vilniņu (gliemežveida) vai stīgu ornamentals.
T tipa divasmeņu zobeni nereti ir ar damascēta tē-
rauda, krāsainā metāla vai dzelzs ierakstu asmenī.
Sastopami gan vienasmens, gan divasmeņu T tipa
zobeni. Zobenu kopējais garums 77,6–100 cm,
asmens platums 3,3–5,2 cm (Kazakevičius 1996,
155). Atsevišķi eksemplāri izceļas ar ļoti greznu
(krāsainā metāla) dekoru, kas dzelzs pamatnē
ieklāts tausijas tehnikā.

Zemgalē zināmi seši pie T tipa pieskaitāmi
zobeni un to fragmenti, no kuriem divi atrasti Me-
žotnes Kugrēnos (TVM 1071), pa vienam Bukaišu
Strikaišos (TVM 1075) un Mežotnes pilskalnā
(LNVM A 10033: 411), Lietuvā atrasti divi zobeni
Pavirvītes–Gudu kapulaukā (Vaškevičiūtē, Cho-
lodinskienē 2008, 47).

Agrīnajiem T tipa zobeniem raksturīga trīsdal-
līga, masīva dzelzs poga un šķērši, kas nereti deko-
rēti ar krāsainā metāla trīsstūrveida vai rombveida
plāksnītēm, kas izkārtotas rindā vai pamīšus. Ar
šādu dekoru grezni rotāta zobena poga atrasta
2011. gadā Mežotnes Kugrēnu senkapu aramkārtā
(TVM 1071). Poga dekorēta ar rombveida sud-
raba plāksnītēm un vītu sudraba stiepli (3. att.: 3).
Saglabājušās abas dzelzs kniedes, ar kurām poga
bijusi piestiprināta pie augššķērša. Līdzīgi dekorēti
šķērši un poga ir zobenam, kas kopā ar bagātīgām
kapa piedevām atrasts 2010. gadā Rēzeknes ap-
kārtņē. Precīza atraduma vieta nav zināma. Pēc
neoficiālas informācijas, zobens ticis nelikumīgi

izvests no Latvijas uz Krieviju. T tipa zobeni ar analogisku dekoru Eiropā ir retums (Norvēģija, Zviedrija, Somija, Krievija), šādus zobenus Eiropā datē ar 10. gs. otro pusi vai 11. gs. sākumu, nereti šiem zobeniem asmenī ir ieraksts ULFBERHT, kas liecina, ka tie izgatavoti franku zemēs (Petersen 2005, 179). Zemgalē atrastas vēl divas pēc formas līdzīgas zobenu pogas ar šķēršiem. Viena poga ar šķērsi atrasta Mežotnes pilskalnā V. Ģintera veiktajos arheoloģiskajos izrakumos 1939. gadā (LNVM A 10033: 411). Pogas un šķērša kopējais garums 7,4 cm, augstums 4,8 cm, biezums 2,6 cm. Pēc konservācijas nav nosakāms, vai tiem ir bijis dekors (3. att.: 4). Otra zobena poga ar šķērsi atrasta 2011. gadā Tērvetes novada Bukaišu pagasta Strikaišu senkapos (TVM 1075). Pēc pogas konservācijas zem dzelzs korozijas slāņa atklājās krāsainā metāla dekors, kur stieple iekalta dzelzs rievās, līdzīgi kā tiek dekorētas H tipa zobenu rokturu daļas (3. att.: 2). Trīsdaļīgajai dzelzs pogai un šķēršim ir ievērojami izmēri un svars, kas raksturīgi 10. gs. zobeniem.

Hronoloģiski vēlāka ir Mežotnes Kugrēnu senkapos 2006. gadā uzietā zobena roktura daļa un divi asmens fragmenti. Atrāšanas apstākļi nav zināmi, zobens bojāts lauksaimnieciskās darbības rezultātā (4. att.). Zobena roktura daļas kopējais garums 18 cm, asmens vidusdaļas fragmenta garums 22,7 cm, smailes daļas garums 10,4 cm. Zobena asmens platums 4,5 cm, biezums 0,4 cm. Zobena roktura šķērši ir nedaudz izliekti, apakšējā šķērša kopējais garums 9,3 cm, augstums 1,4 cm, biezums 1,6 cm. Augšējā šķērša garums 6,1 cm, augstums 1,4, biezums 1,6 cm, pogas augstums 2,2 cm, biezums pogas centrālajā daļā 1,9 cm, garums 5,6 cm. Zobena roktura platums starp šķēršiem ir 8,4 cm.

Šī zobena rokturis uz citu zobenu fona izceļas ar savu smalko un grezno sudraba dekoru. Roktura šķērši un poga dekorēta ar sudrabu tausijas tehnikā, veidojot stīgu ornamentu. Ornamenta pamatā ir līkloča veidā iekaltas smalkas sudraba stieples, vietām veidojot vilnīti vai gliemežveida ornamentu. Zobenam ar sudraba stieplēm dekorēta arī augššķērša apakšdaļa un apakššķērša augšdaļa. Ar smalku un sarežģītu ornamentu rotāta arī zobena poga. Pēc formas un ornamenta ļoti līdzīgas zobena roktura daļas atrastas Lietuvā M. Mihelberta veiktajos izrakumos žemaišu Paalksņu kapulauka virsējā aramkārtā (Michelbertas 2011, 126). Vēl viens līdzīgs pēc formas un ornamenta T tipa zobens atrasts kuršu Laivju kapulaukā ar piedevām bagātā 222. kapā. V. Kazakevičs šo zobenu datē ar 11. gs. (Kazakevičius 1996, 44). Arī Mežotnes Kugrēnos atrasto T tipa zobenu var datēt ar 11. gs.–12. gs. sākumu.

11.–13. gs. zemgaļu T tipa zobeni izceļas ar savdabīgu un greznu dekoru, viens no rotāšanas veidiem ir dzelzs roktura daļas pārklāšana ar sudrabu tausijas tehnikā, papildinot pogas un šķēršu rotājumu ar malās iekaltu vītu stiepli, kur sudraba stieple vijas ar vara stiepli. Pogas un šķēršu spilgti sudrabetās virsmas papildinātas ar apaļām bedrīšveida actiņām – parasti trīs rindās un pārklātas ar sarkanīgu varu, veidojot skaistu krāsu gammu. Zemgaļu materiālajā kultūrā zināmi trīs šādi dekorēti zobeni: divi atrasti Lietuvā, Mažeikiu rajonā, Pavirvītes–Gudu kapulaukā – 27. ugunskapā (MM 7383/A) un kā savrupatradums (LNM AR 510: 13), viens Latvijā – Bukaišu Atvašu senkapu 4. apbedījumā (LNVM A 10700: 1).

Pavirvītes 27. apbedījuma zobena roktura daļa nolauzta, asmens salocīts trīs posmos. Bez zobena apbedījumā konstatēti divi šķēpi, no kuriem viens pieskaitāms pie F tipa (Atgāzis 1998b, 46), otrs – iedzītņa šķēps ar atkarpēm. Bez ieročiem apbedījumā atrasta tordēta pakavsakta ar magoņpogaļu galiem (Vaškevičiūtē, Cholodinskienē 2008, 47). Zobena kopējais garums ir 82 cm, asmens platums 5,5 cm (Vaškevičiūtē 2005, 105). Zobenam ir grezni rotāta roktura daļa un trūkst lielā apakššķērša. Interesanti, ka roktura tveramais posms izgatavots no dzelzs caurulītes formā, kuras abi gali dekorēti ar vertikālām sudraba stieplēm (3. att.: 5). Ņemot vērā apbedījumā līdzdotos šķēpus un pakavsaktu, zobenu var datēt ar 11. gadsimtu. Savrupatrastais Pavirvītes–Gudu zobens ir ar trīsdaļīgu dzelzs pogu, kuras dekors ir identisks iepriekš aplūkotajam. Zobenam labi saglabājusies asmens un roktura daļa. Interesanti, ka lielais šķēršis pēc formas nedaudz izliekts, izgatavots no bronzas un dekorēts ar saulišu un slīpo krustu ornamentu, kāds bieži sastopams kuršu T1 tipa zobeniem. Šķērša kopējais garums 9 cm, augstums 1,5 cm, zobena kopējais garums 92 cm, asmens platums 4,7 cm. Asmenī ir saglabājies iekalts krusts un burtu ieraksts grupē HGEROHRSDERN, kam seko vēl nesalasāmi burti. Asmens otrā pusē arī iekalts analogisks krusts un nesalasāms ieraksts, no kura saskatāmi tikai burti HNRG. D. Drbglavs ierakstu skaidro ar vārdu pirmajiem burtiem un lasa to šādi: *N (omine) re (demptoris) n (ostri) a (lphe) o (mege). N (omine) r (egis) s (alvatoris). N (omine) d (ei) e (terni) r (egis) t (er) n (omine)* – Mūsu Glābēja vārdā, sākuma un beigām. Mūsu pestītāja Ķēniņa vārdā. Trīsreiz mūžīgā Dieva vārdā (Kazakevičius 1996, 156). Neapšaubāmi, zobena asmens ievests no Eiropas, bet šķēršis un poga ir vietējo rotkaļu darbs. Zobens datējams ar 12. gs. beigām vai 13. gs. sākumu (Kazakevičius 1996, 56). Vēl viena analogiski dekorēta zobena

1

2

3

4

5

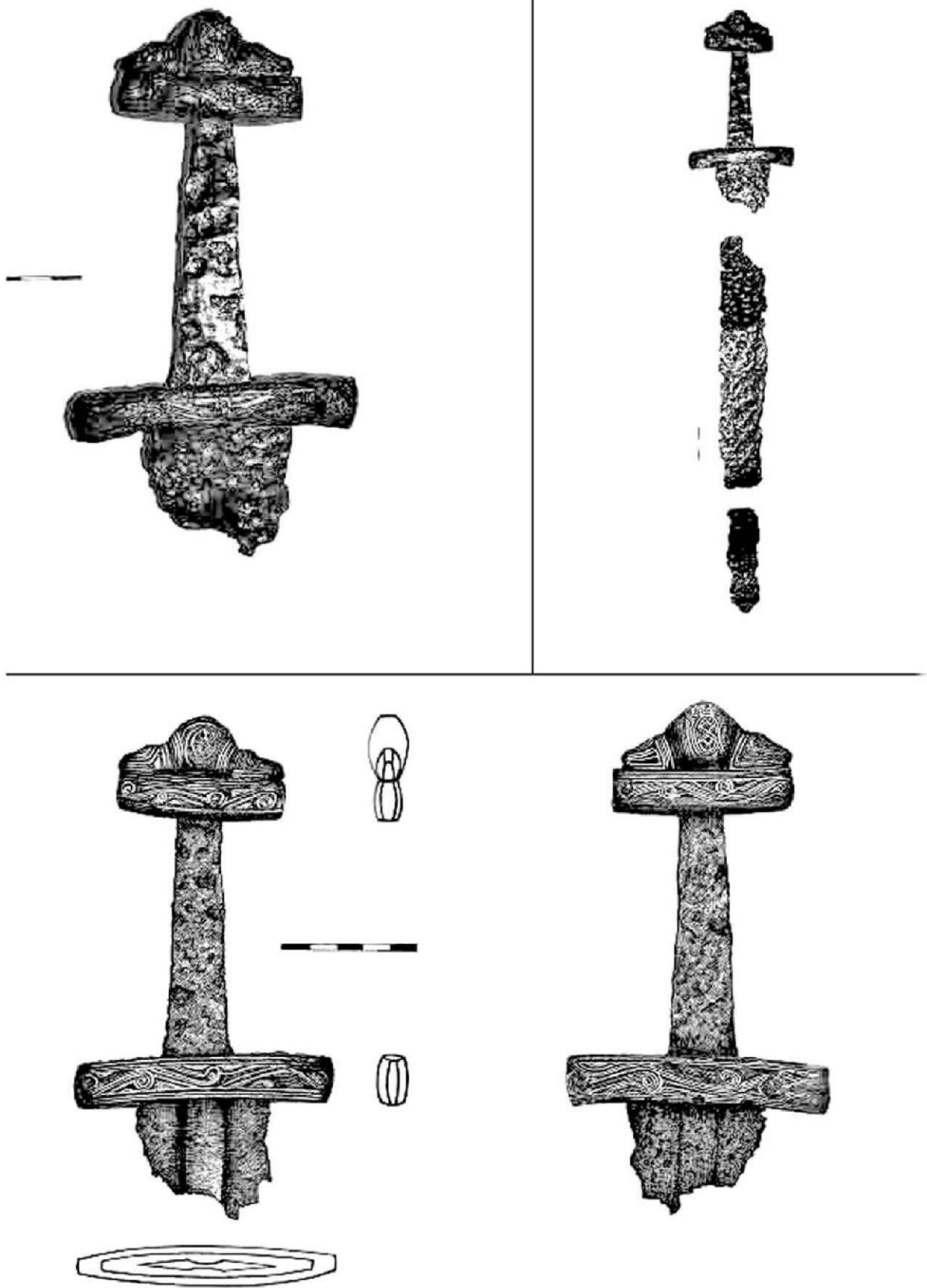
6

3. att. S un T tipa zobenu pogas pēc J. Petersena tipoloģijas:

1 – Mežotnes Kugrēni, S tips (TVM 1081), 2 – Bukaišu Strikaiši, T tips (TVM 1075), 3 – Mežotnes Kugrēni, T tips (TVM 1071), 4 – Mežotnes pilskalns, T tips (LNVM A 10033: 411), 5 – Pavirvītes–Gudu kapulauka 27. kaps, T tips (MM 7383/A), 6 – Bukaišu Atvases 4. kaps (LNVM A 10700: 1; CVVM 63915).

Normunda Jērums un Jogailes Butrimaites foto

4. att. Mežotnes Kugrēnu zobens ar tausijas tehnikā rotātiem šķēršiem (TVM), T tips pēc V. Kazakeviča tipoloģijas.
Normunda Jēruma foto

roktura daļa atrasta 1932. gadā V. Ģintera veiktajos arheoloģiskajos izrakumos Bukaišu Atvašu senkapu postītā 4. kapā (3. att.: 6). Starp sieviešu rotām tika atrasts labi saglabājies zobena šķērsis. Šķērša kopējais garums 6,2 cm, augstums 1,8 cm, biezums 2,0 cm. Bukaišu Atvašu apbedījumā bez zobena detaļas atrastas arī citas kapa piedevas: četri krustiņveida piekariņi, no kuriem viens ažiurs, divi spirālgredzeni, spirālaproces fragments, tordēta kaklariņķa fragments, divi zvārgulīši un dzelzs atslēga. Šķērša forma un dekors raksturīgs 12.–13. gs. T vai T/Z tipa zobeniem. Viens pie T tipa pieskaitāms liekts dzelzs šķērsis atrasts V. Ģintera veiktajos Mežotnes pilskalna izpētes darbos (LNVM A 10033: 890). Ar sudrabu dekorēts dzelzs šķērsis atrasts Lietuvā Liesu (*Liesai*) kapulauka teritorijā kā savrupatradums, tā garums 10 cm, augstums 3,2 cm, platums 3 cm. Analogiski zobenu dekori sastopami arī kuršu apbedījumos. Veseli saglabājušies zobeni atrasti Lībagu Sāraju senkapu 41. kapā (LNVM A 12820: 474) un 34. kapā (LNVM A 12820: 305–308). Abi Lībagu Sāraju zobeni datēti ar 12.–13. gs. (Asaris 1994b, 18).

Starp atrastajiem zemgaļu 11.–13. gs. zobeniem īpaši jāatzīmē pie T1 tipa pieskaitāmie zobeni, kuriem atsevišķi pētnieki (Kazakevičius 1996, 53; Plavinski 2006, 13; Tomsons 2008, 85) pamatoti pievieno apzīmējumu – **kuršu**. Zemgaļu apdzīvotajās teritorijās ir atrasti deviņi T1 tipa zobeni. T1 (kuršu) tipa zobenu rokturu daļas un nereti arī maksts uzgaļi ir vietējo rotkaļu darbs, iespējams, arī atsevišķiem zobeniem asmeņus izgatavojuši vietējie kalēji.

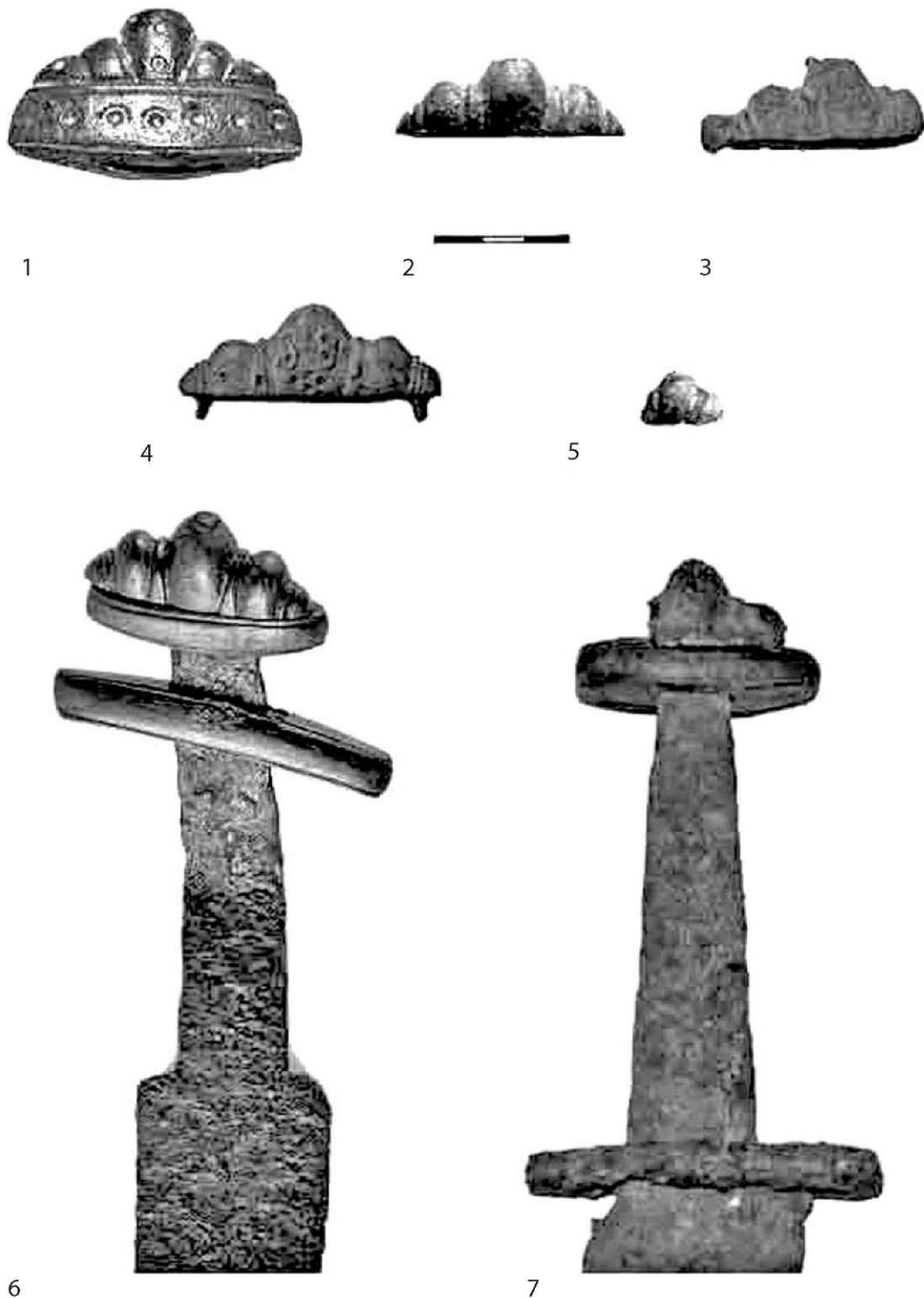
T1 tipa zobenu raksturīgākā pazīme ir piecdaļīga vai septiņdaļīga poga. Lielākajai daļai zināmo T1 tipa zobenu rokturu detaļas izgatavotas no bronzas lējuma tehnikā un rotātas ar saulītēm, apliem un slīpiem krustiņiem, vilnišiem, zvērgalvām, augu motīvu vai vienkārši ar punktojumu. T1 tipa zobenu šķēršiem ir neliels izliekums, zobenu kopējais garums ir 96–100 cm, asmens platums 4,0–5,7 cm.

Jāatzīmē Pavirvītes–Gudu kapulauka 65. apbedījums, kurā starp citām kapa piedevām atrasts T1 tipa zobens (MM 7561/A). Apbedījumā konstatēta arī bruņucepure, kas ir līdz šim vienīgā zemgaļu apdzīvotajās teritorijās atrastā bruņucepure. Zobena kopējais garums 95 cm, tas ir pārļauzts trīs daļās, asmens platums 5,5 cm. Bronzas pogas platums 5,0 cm, augstums 1,8 cm, augššķērša garums 5,4 cm, augstums 1,1 cm, apakššķērša garums 8,3 cm, augstums 1,1 cm. Zobenam kā dekora elements šķēršu ārmalās ir iekaltas reljefas līnijas. Bez minētajiem priekšmetiem apbedījumā atrasta zemgaļiem raksturīgā vedga, uznavas E tipa šķēps, iedzītņa šķēps ar atkarpi, pakavsakta ar vālu

galiem, nazis un sieviešu rota — piektās apakšgrupas III tipa krustadatu komplekts ar važiņām (Jērums 2008, 63–64). Apbedījums datējams ar 11. gadsimtu. Pēc formas un bronzas rokturu detaļām analogisks zobens atrasts Alsungas Kalniņos (Šturms 1936, 5. att.).

Pagājušā gadsimta 70. gadu beigās – 80. gadu sākumā iepriekš aplūkotajam līdzīgs zobens atrasts Dobeles novada Naudītes pagasta Īles autoceļa seguma remonta darbu laikā, precīza vieta nav zināma (5. att.: 7). Zobens glabājas pie atradēja dēla (E. Holta) Jelgavā. Pētījuma autors fiksēja zobena izmērus un to nofotografēja. Zobena kopējais garums ir 87,2 cm, tas praktiski nav zaudējis savu sākotnējo kopgarumu. Korozijas rezultātā smaile zaudējusi ap 0,5 cm, asmens platums ir 4,3 cm. Lielais apakššķērsis ir no dzelzs, ar nelielu izliekumu, apakššķērša garums 7,5 cm, augstums 0,8 cm. Piecdaļīgā poga izgatavota no bronzas lējuma tehnikā, tai nolūzuši gali, pogas augstums 2,3 cm, mazā šķērša garums 5,4 cm, augstums 1,2 cm. Zobena šķērsis ar pogu nav ornamentēts.

Zemgaļu apdzīvotajās teritorijās atrastas piecas T1 tipa zobenu pogas. Pirmā T1 tipa zobena poga tika atrasta 1942. gadā V. Ģintera arheoloģiskajos izrakumos Mežotnes pilskalnā (LNVM A 1429: 1782). Tās garums 5,0 cm, augstums 1,8 cm, biezums 1,6 cm (5. att.: 2). Bronzas poga nav ornamentēta tāpat kā iepriekš aplūkotajiem zobeniem no Pavirvītes–Gudu kapulauka un Īles. 2011. gadā Jelgavas novada Zaļenieku pagasta Gauriņu senkapu teritorijā tika atrasts piecdaļīgas bronzas pogas fragments – vienas malas divi posmi bez ornamenta (TVM 1078; 5. att.: 5). Piecdaļīga ornamentēta bronzas zobena poga atrasta Mežotnes Kugrēnu senkapu teritorijā. Pogas kopējais garums 5,7 cm, augstums 2,6 cm. Tai ir saulīšu ornaments, bet tās centrālais posms rotāts ar dubulta astoņnieka simbolu (5. att.: 4). Pēc formas un ornamenta analogiska poga atrasta Varsedžu II kapulaukā (Tomsons 2008, 5. att.: 3). Savdabīga T1 tipa bronzas piecdaļīga zobena poga atrasta Bukaišu Strikaišos (TVM 1076). Tai ir aplūkojamam tipam neraksturīgi stiepta forma (5. att.: 3). Pogai ir nolūzis gals, bet var noteikt tās sākotnējo garumu, kurš bijis ap 6 cm, pogas augstums 2,0 cm. Pētījuma autoram nav zināmas tiešas analogijas. 2006. gadā Tērvetes vēstures muzejam tika nodota Mežotnes senpilsētā atrasta zobena poga (TVM 5). Tās kopējais garums 5,5 cm, biezums 1,8 cm, augstums 3,5 cm, poga izgatavota lējuma tehnikā no bronzas. Pogas īpatnība ir tā, ka tā izlieta kopā ar augššķērsi. Lai radītu iespaidu, ka šķērsis ir atsevišķa detaļa, pogas vidusdaļā visapkārt ir izveidota grope, kura norobežo šķērsi no pogas (5. att.: 1).

5. att. T1 tipa zobeni pēci pēc V. Kazakeviča tipoloģijas:
 1 – Mežotnes senpilsēta (TVM 5), 2 – Mežotnes pilskalns (LNVM A 1429: 1782), 3 – Bukaišu Strikaiši (TVM 1076),
 4 – Mežotnes Kugrēni, 5 – Zaļenieki (TVM 1078), 6 – Pavirvītes–Gudu kapulauka 65. kaps (MM 7651/1A),
 7 – Iles ceļš. Normunda Jēruma un Jogailes Butrimāites foto

Zobena poga ir piecdaļīga, rotāta ar iekaltām septiņām saulītēm (apljiem) abās šķērša pusēs, arī pogas daļa dekorēta ar iekaltām saulītēm.

1956. gadā E. Brīvkalnes arheoloģisko izrakumu laikā Tērvetes pilskalnā tika atrasts daļēji bojāts, salauzts bronzas zobena apakššķērsis, raksturīgs tikai T1 tipa zobeniem. Bronzas šķērsim ir izliekta forma, atlikušais garums 5,9 cm, augstums 1,2 cm. Šķērsis nav dekorēts, iespējams, tas nav pabeigts vai arī bijis paredzēts pārkausēšanai Tērvetes pils amatnieku darbnīcā. Divi bronzas šķērši ir savrupatradumi Mežotnes Kugrēnos. Viens no tiem dekorēts ar aplū un slīpo krustu ornamentu, bet otrs – ar “vilnišiem”. Šo šķēršu garums ir 5,8 cm, augstums 1,2 cm. T1 tips ir visplašāk pārstāvētais zobena tips Austrumbaltijā.

Pie T/Z tipa pieskaitāmi zobeni ar trīsdaļīgu pogu un izliektas formas šķēršiem: augššķērsim gali izliekti uz augšu, apakššķērsim – uz leju. Atrastas trīs šī apakštipa zobenu detaļas. Viena bronzas trīsdaļīga poga ar augššķērsi ir savrupatradums no Pavirvītes–Gudu kapulauka (MM 7086). Pogai praktiski nav rotājuma, vienīgais ornamenta elements ir šķērša apakšmalai apkārt ievīlētās nelielas gropītes. Šķērsis izgatavots lējuma tehnikā, un tas ir viengabala – poga izlieta kopā ar izliektu augššķērsi. 2010. gadā E. Vasiļauska veiktajos arheoloģiskajos izrakumos Žagares (Zvelgaiču) 2. pilskalnā tika atrasta dzelzs trīsdaļīga poga (Vasiliauskas 2011, 80). Tās apakšējās malas izliekums norāda uz piederību T/Z apakštipa zobeniem, poga korodējusi, un nevar noteikt, vai tai ir bijis rotājums. 2008. gadā privātkolekcijā no Tērvetes Ķūriem nonāca zobena dzelzs lielais apakššķērsis ar izliektiem galiem. Šķērša kopējais garums 12,5 cm, augstums 1,8 cm, biezums 2 cm. Nav zināms, vai šķērsim ir bijis dekors, arī tā tagadējā atrašanās vieta nav zināma.

Pieci zemgaļu zobeni un to detaļas pieskaitāmi pie **X tipa** (Tērvetes Ķūri, Bēnes Kaijukrogs, Mežotnes pilskalns, Mežotnes Kugrēni, Īslīces Viesturi), pēc pētnieka Edvarta Oukšota – XIII tips (Oukeshott 2004, 165). X tipa zobeniem raksturīga pusapaļa noplacināta dzelzs poga, šaurs, taisns apakšējais šķērsis. Parasti to asmens garums ir 80–105 cm. 1965. gadā Bauskas novadpētniecības muzejam tika nodots divasmeņu zobens, kurš atrasts Īslīces Viesturos (Ziedoņskola) grantsbedrēs (JNMM). Grantsbedres tika ierīkotas senkapu teritorijā, kā rezultātā senkapi praktiski tika izpostīti. Zobenam nolauzta asmens smailes daļa, tā kopējais garums 70,8 cm, asmens platums 5,3 cm, asmens biezums 0,5 cm, asmens gropes platums 2,4 cm (6. att.: 3). Roktura platums starp apakššķērsi un pogu 10,8 cm, dzelzs šķērsim taisna forma, tā garums 12,0 cm, platums 1,5 cm, biezums 1,1 cm.

Zobena dzelzs poga, sākot no apakšējās malas, uz augšu sašaurinās, apakšējās daļas platums 5,6 cm, pogas augstums 4,5 cm. Īslīces Viesturos atrastais zobens datējams ar 1150.–1250. gadu. Pēc formas analogisks zobens atrasts Igaunijā Maidlā (AM 580: 1558/2015), igauņu zobenam ir nedaudz garāks šķērsis (Mandel 1991, XII: 2).

Pēc datējuma agrāks, gandrīz vesels zobens glabājas Dobeles novadpētniecības muzejā, zobena atrašanas apstākļi nav zināmi. Noskaidrots, ka zobens atrasts Bēnes Kaijukoga grantsbedrēs pagājušā gadsimta otrajā pusē kopā ar citu postītu apbedījumu senlietām (DNM 6650). Zobenam trūkst pogas, asmens vidusdaļā pārlūzis, ņemot vērā asmens un šķērša formu, var pieņemt, ka zobens pieskaitāms pie X tipa, jo nevienam citam 10. gs. zobenu tipam aplūkojamais eksemplārs neatbilst (9. att.: 10). Zobena kopējais garums 82,7 cm, asmens platums 5,4 cm, biezums 0,5 cm, asmens gropes platums 2,0 cm. Zobena dzelzs šķērša garums 13,3 cm, augstums 0,7 cm, platums 2,5 cm. Bēnes Kaijukroga zobens, ņemot vērā tā asmens formu un izmērus, datējams ar 10. gadsimtu. Īslīces Viesturos uzietajam X tipa zobenam analogiskas dzelzs pogas mantraču darbības rezultātā atrastas Mežotnes Kugrēnos (2010. gads) un Tērvetes Ķūros (2009. gads), abu pogu atrašanas apstākļi un tagadējā glabāšanas vieta nav zināma, pētījuma autora rīcībā ir pogu zīmējumi un fotoattēli. Kugrēnos atrastās pogas platums 5,5 cm, augstums 2,4 cm (7. att.: 6), Tērvetes Ķūru pogas garums 5,8 cm, augstums 2,5 cm. Vēl vienu pie aplūkotā tipa pieskaitāmu pogu, kura atrasta Mežotnes pilskalnā, savos pētījumos minējuši V. Kazakevičs (Kazakevičius 1996, 116) un M. Atgāzis (Atgāzis 1998b, 116). Eiropā un Austrumbaltijā pie X tipa pieskaitāmi zobeni ir plaši pārstāvēti. Baltu apdzīvotajās teritorijās atrasti aptuveni 40 X tipa zobeni. Eiropā X tipa zobeni lietoti no 10. līdz 12. gadsimtam (Kazakevičius 1996, 158; Kirpichnikov 1966, 31).

Zemgaļu materiālajā kultūrā zināmi divi **Y tipa** zobeni: no Bauskas novada Vecsaules Čapāniem (JNMM 3778 KPM 1328) un Pavirvītes–Gudu kapulauka (MM 11898/27 A 2410). Y tipa zobenu raksturojošā pazīme ir seglveida dzelzs poga un taisns vai nedaudz uz leju izliekts apakššķērsis. Starp Y tipa zobeniem sastopami tikai divasmeņu zobeni ar kopējo garumu no 75 līdz 90 cm, asmens platums 4,5–6,0 cm.

1886. gadā K. Boja, T. Kaizerlinga veiktajos arheoloģiskajos izrakumos Vecsaules Čapānos tika atrasts vesels Y tipa zobens (9. att.: 8), tā novietojums apbedījumā un kapa inventārs nav zināms (RK 1896, 56). Zobena kopējais garums 83,7 cm, asmens platums 5,3 cm, asmens biezums 0,5 cm.

6. att. Seglveida tipa, X tipa un diskveida tipa zobeni pēc V. Kazakeviča tipoloģijas : 1 – Martiniški, seglveida tips (VDKM 883), 2 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, seglveida tips (LNVM A 266: 55), 3 – Īslices Viesturi (Ziedoņskola), X tips (JNMM), 4 – Tērvetes pilskalns, diskveida tips (JNMM KPM II 441/IX).
Normunda Jēruma foto

1

2

3

4

Asmens vienā pusē ir ieraksts ULFBERHT, kas apzīmē ieroču darbnīcu Ziemeļfrancijā vai Piereinas apgabalā, asmens otrā pusē ir ģeometrisks ornaments (Anteins 1976, 48). Zobenam ir izstieptas formas seglveida poga, kuras kopējais garums 7,7 cm, augstums 2,7 cm. Starp šķērsi un pogu roktura platums 8,2 cm, šķērša kopējais garums 10,4 cm, augstums 1,2 cm. Šķērsis dekorēts ar zeltītas nokrāsas krāsainā metāla stiepli (2. att.: 3). Šis zobens datējams ar 10. gadsimtu.

Otrs Y tipa zobens atrasts Pavirvītes–Gudu kapulauka 111. ugunskapā. Kapa bedres izmēri 250 × 80 cm, un tā orientēta ZR–DA virzienā. Apbedījuma kreisajā pusē konstatēts Y tipa divasmeņu zobens ar maksts uzgali. Kapa bedres labajā augšējā stūrī bija novietots uznavas šķēps ar kārkļu lapas formas asmeni. Apbedījuma centrālajā daļā atradās bronzas jostassprādze ar bronzas apkalumiem, divas pakavsaktas ar atrotītiem galiem un 12,5 cm garš dzelzs nazis. Pie zobena

roktura konstatētas vēl divas lielās pakavsaktas ar daudzskaldņu galiem. Kapa bedres kreisajā pusē ZR virzienā tika fiksēts vēl viens hronoloģiski vēlāks (13. gs.) apbedījums, kas iezīmējās kā 50 × 50 cm liela tumšākas zemes kārta, kurā atrastas sievietes apbedījumam raksturīgas kapa piedevas (Vaškevičiūtē, Cholodinskienē, 2008, 65). Zobena kopējais garums 93 cm, asmens platums 6,0 cm. Jāatzīmē, ka analogisks zobens ar identiskas formas maksts uzgali, jostassprādzi un jostas apkalumiem atrasts Latvijā – Ģūģeru senkapos ar piedevām bagātā 10. gs. otrās puses 135. apbedījumā (Apala 1992, 10). Arī Pavirvītes 111. kapā atrastais zobens datējams ar 10. gs. otro pusi (2. att.: 4). Baltu apdzīvotajās teritorijās zināmi 16 Y tipa zobeni: 10 zobeni atrasti prūšu zemēs, Latvijas teritorijā četri, Lietuvā viens (iepriekš aplūkotais) un Polijā viens. Šī tipa zobeni atrasti arī Zviedrijā, Somijā un Vācijā. J. Petersens uzkata, ka Y tipa zobenu izcelsme jameklē Austrumeiropā (Petersen 2005, 199).

Jaunsvirlaukas pagasta Kakužēnu senkapos (Mīklas kalns) J. Graudoņa vadīto arheoloģisko izrakumu laikā (1977.–1979. g.) kā savrupatradums tika iegūts, pēc V. Kazakeviča tipoloģijas, **segļveida** tipa zobens (Graudonis 2003, 72). Segļveida tipa zobena raksturīgākā pazīme ir dzelzs poga, kurai ir pusapļa jeb segļu forma, pēc kā dots tipa nosaukums, un taisns vai galos nedaudz uz leju noliekts šķērsis. Segļveida tipa zobenu kopējais garums 94–99 cm, asmens platums 4–5,3 cm (9. att.: 11). Kakužēnu zobens atrasts 250 m attālumā no senkapiem, austrumu virzienā. Zobens ir stipri korodējis, tā asmenim trūkst smailes daļas, kopējais garums 56 cm, asmens platums 4,8 cm, šķērša garums 10,6 cm, augstums 0,8 cm, platumas 1,2 cm (6. att.: 2). Zobena gropes platums 1,6 cm, pogas garums 5,8 cm, augstums 3,3 cm. J. Graudoņa publicētās grāmatas 55. attēlā zobena poga uzzīmēta ar apakšpusi uz augšu (Graudonis 2003, 73), kļūda radusies tāpēc, ka poga ir nolūzusi un zīmēšanas laikā nepareizi novietota. Arī Kakužēnu senkapos atrasto zobenu var datēt ar 12.–13. gadsimtu.

Vēl viens segļveida zobens konstatēts Jonišķu rajonā Lietuvā Martinišķu kapulaukā kā savrupatradums (VDKM 883). Zobenam nolauzta asmens smaile, šķērsis taisns. Zobena kopējais garums 46,5 cm, asmens platums 4,7 cm (6. att.: 1). V. Kazakevičs savā pētījumā minējis, ka zobenam ir ieraksts ULFBERHT (Kazakevičius 1996, 121). Ja pētījumā nav ieviesusies kļūda, tad Martinišķu eksemplārs ir pats agrākais no zināmajiem segļveida tipa zobeniem, jo to izplatības hronoloģija ir 12. gs. otrā puse, bet zobenu ar ULFBERHT

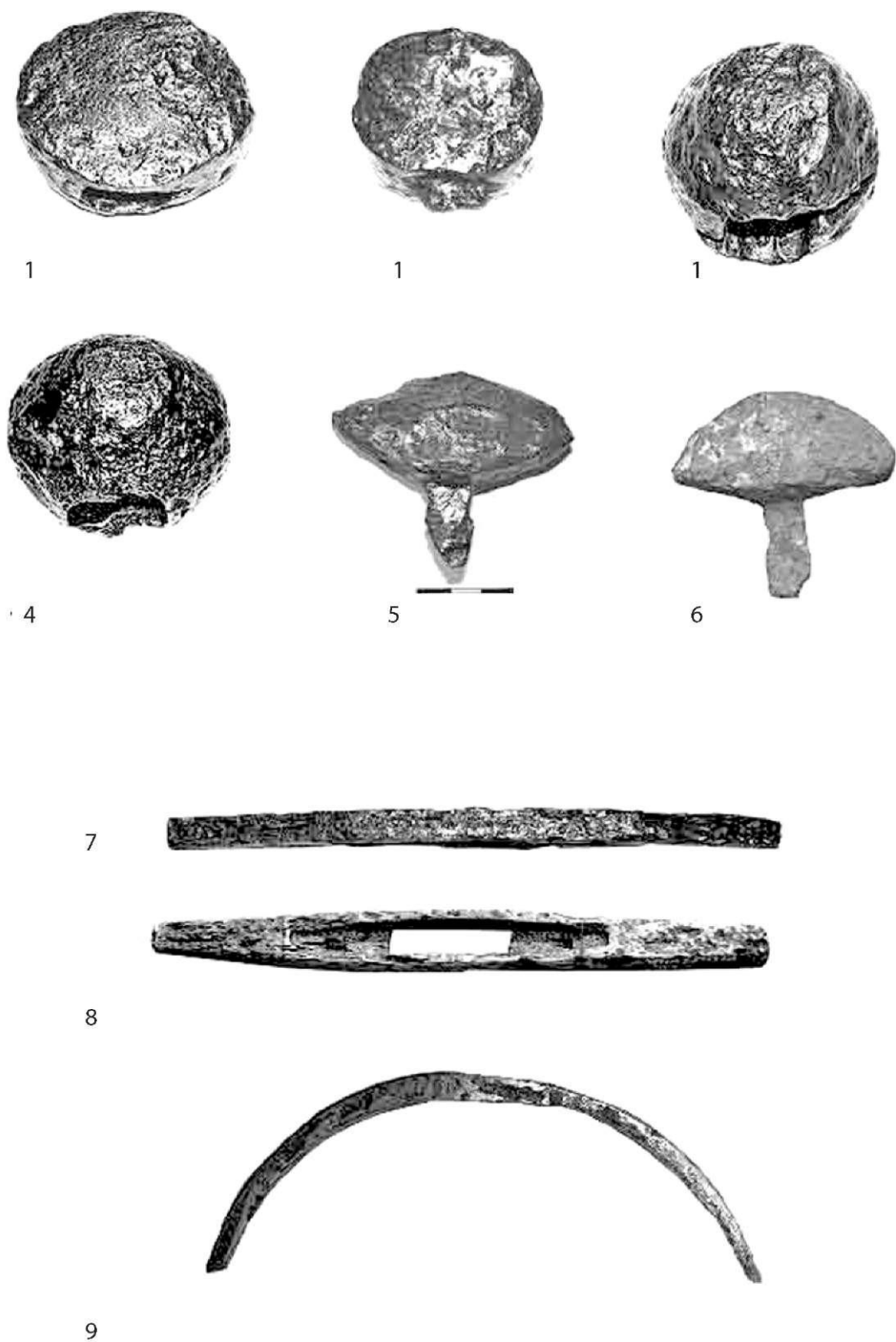
ierakstu vēlākie eksemplāri sastopami 11. gs. sākumā (Anteins 1976, 47). Zobenam asmenī ir šaura grope, kas ir raksturīga 13. gs. otrās puses zobeniem.

Pēc A. Kirpičņikova tipoloģijas, šādi zobeni pieskaitāmi III tipam (Kirpichnikov 1966, 50). Eiropā tos pieskaita II tipam un datē ar 1175.–1250. gadu (Kazakevičius 1996, 160). Baltu apdzīvotajās teritorijās atrasti apmēram 30 segļveida tipa zobeni, no kuriem puse atrasta kuršu apbedījumos (Talsu Vilikumuižas ezers, Piltenes Pasilciems, Lībagu Sāraji, Tērande).

Zemgaļu materiālajā kultūrā apzināti divi **rombveida** tipa (pēc V. Kazakeviča tipoloģijas) zobeni, kuru galvenā raksturojošā pazīme ir roktura pogas rombveida forma. Zobeniem ar rombveida pogu raksturīgi taisni vai galos uz leju liekti šķērsi bez dekora. Zobenu kopējais garums 71–95 cm, asmens platums 2,5–5,0 cm. 2011. gadā Bukaišu Strikaišu senkapu teritorijas aramkārtā kā savrupatradums tika uzzieta dzelzs rombveida poga ar nelielu roktura daļas fragmentu, poga stipri korodējusi, rotājums nav saskatāms (TVM). Vēl viena dzelzs zobena poga savrupatrasta Salgales Mazgraužu senkapu teritorijā, precīzi nav nosakāms, vai tā bijusi piederīga vienasmens vai divasmeņu zobenam (Kazakevičius 1996, 122). Zemgalē ir atrasti vienasmens zobeni ar rombveida pogu, kas ir vietējo kalēju darināti (Jērums 2011, 147). Baltu apdzīvotajās teritorijās zināmi 17 aplūkojamā tipa zobeni (Kazakevičius 1996, 160), kuru lietošanas laiks ir 11.–13. gadsimts. 11. gs. dominē vienasmens zobeni, bet, sākot ar 12. gs., baltu tautu bruņojumā ieviešas divasmeņu zobeni.

1997. gadā, veicot arheoloģisko pieminekļu apzināšanu Dobeles rajonā, M. Atgāzis Auces ābeļdārza senkapu teritorijā kā savrupatradumu ieguva **mandeļveida** tipa (pēc V. Kazakeviča tipoloģijas) dzelzs pogu (7. att.: 5). Zobena poga glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas krājumā. Aucē atrastās zobena pogas kopējais garums ir 7,2 cm, augstums 3,4 cm. Mandeļveida tipa zobenu pogas forma līdzīga lēcai vai saspīestam rombam ar divām stipri noapaļotām šķautnēm. Zobeniem ar mandeļveida dzelzs pogu raksturīgi šauri, griezumā taisnstūrveidīgi, taisni vai nedaudz ieliekti šķērsi. Mandeļveida pogas raksturīgas tikai divasmeņu zobeniem, kuru asmens garums ir no 70 līdz 98 cm, asmens platums 4,5–5,4 cm. Baltu zemēs atrasti 11 zobeni ar mandeļveida pogu, to lietošanas laiks ir 11.–12. gadsimts (Kazakevičius 1996, 161).

Zemgaļu zemēs atrastas sešas zobena roktura dzelzs pogas un viens daļēji saglabājies zobens, kurš pieskaitāms pie **diskveida** tipa (pēc

7. att. Diskveida (1-4) un lēcveida (5, 6) tipa zobenu pogas, pēc V. Kazakeviča tipoloģijas, un zobenu šķērši (7-9) :
 1 – Mežotnes senpilsēta (TVM 1), 2 – Mežotnes senpilsēta (TVM 4), 3 – Mežotnes senpilsēta (TVM 3), 4 – Mežotnes
 senpilsēta (TVM 2), 5 – Auce (LNVM), 6 – Mežotnes Kugrēni, 7 – Tērvetes pilskalns (LNVM VI 24: 853), 8 – Mežotnes
 pilskalns (LNVM A 11429: 1214), 9 – Mežotnes pilskalns (LNVM A 11429: 536). *Normunda Jēruma foto*

V. Kazakeviča tipoloģijas). Diskveida tipa zobenu raksturojošā pazīme ir diskveida vai bumbveida formas dzelzs poga, gari, taisni vai galos uz leju stipri noliekti dzelzs šķērši. Zobenu kopējais garums 85,2–101 cm, asmens platums 4,0–5,0 cm.

Pirmais fiksētais zobena atradums Zemgalē ir 1863. gadā Kalnmuižas teritorijā (Tērvetes pilskalna priekšpilī) uzietais divasmeņu zobens ar diskveida formas dzelzs pogu (JNMM KPM II 441/IX). Zobens atrasts, ierīkojot muižas dārzu Tērvetes pilskalna priekšpilī. Muižas dārznieka dēls – Jelgavas reālskolas skolnieks Hugo Meiers ar sava skolotāja E. Kriģera starpniecību 1864. gadā to dāvāja Kurzemes Literatūras un mākslas biedrībai Jelgavā (Atgāzis 2000, 24). Zobenam saglabājusies roktura daļa un īss posms no asmens daļas (6. att.: 4). Zobena kopējais garums ir 19,9 cm, asmens platums 4,0 cm, asmens gropes platums 1,5 cm. Dzelzs pogas diametrs 4,2 cm, biezums 1,5 cm. Roktura platums starp šķērsi un pogu 10,0 cm, šķērsis taisns, tā garums 10,5 cm, augstums 1,0 cm, platums 1,6 cm. Ņemot vērā asmens un gropes izmērus, zobens datējams ar 12. gs. – 13. gs. sākumu. Zobens ir saglabājies līdz mūsdienām un ir Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja krājumā. 1963. gadā Bauskas rajona Īslīces Ziedoņu parka teritorijā savrupatrstā dzelzs diskveida zobena poga (BNM 2101) pēc formas analogiska iepriekš aplūkotajam zobenam, tās diametrs 5,4 cm. Pēc formas līdzīgi zobeni atrasti Talsu Vilkmuižas ezerā (TNMM 18303), Salaspils Lipšu 210. kapā (VI 185), Lībagu Sāraju 25. kapā (LNVM A 12820: 145). Visi minētie zobeni datējami ar 12. gs. – 13. gs. sākumu.

Ar 13. gs. – 14. gs. sākumu datējamas dzelzs masīvas diskveida pogas ar paplašinātu vidusdaļu, kuras atrastas Mežotnes senpilsētas teritorijā 2002.–2003. gadā. Šī teritorija daudzu gadu garumā tiek lauksaimnieciski apstrādāta, kā rezultātā tiek postīts kultūrlānis. Aršanas rezultātā katru pavasari un rudeni aramkārtā tiek atrastas senlietas. 2003. gada rudenī Tērvetes vēstures muzejam tika nodotas četras diskveida dzelzs pogas (7. att.: 1–4). Divas no tām ir ar noplacinātu vidusdaļu, vienas pogas aptuvenais diametrs 4,2 cm (pogas nav ideāli apaļas, kniedējumu vietā tās ir nedaudz noplacinātas), biezums 2,3 cm (TVM 4), otras pogas diametrs 6,2 cm, biezums 2,4 cm (TVM 1). Trešai un ceturta dzelzs pogai ir paplašinājums diska vidusdaļā, kas vizuāli piešķir pogai bumbveida formu. Vienas pogas aptuvenais diametrs 5,2 cm (TVM 2), otras – 5,0 cm (TVM 3). Dzelzs zobena pogas izceļas ar savu masivitāti un svaru, kas raksturīgi 13. gs. un 14. gs. sākuma zobeniem. Pogas palielinātais svars saistīts ar zobena kopējā

svara pieaugumu salīdzinājumā ar 11.–12. gs. ieročiem un zobena balansēšanas (līdzsvarošanas) paņēmieniem izgatavošanas procesā. Krusta karu rezultātā pilnveidojās vispārīgās militārās tendences bruņojumā un kaujas taktikā. Atzīmējams, ka visas četras zobena pogas atrastas nelielā senpilsētas daļā, kas hipotētiski ļauj pieņemt, ka tur 13. gadsimtā vai 14. gadsimta sākumā atradusies kalve jeb ieroču darbnīca. Par ieroču darbnīcas eksistenci Mežotnes pilskalna senpilsētā liecina arī sava veida unikāls atradums – divasmeņu zobena asmens sagatave, līdz galam nepabeigts zobena roktura daļas fragments ar kopējo garumu 20,0 cm, asmens platums 2,4 cm, sagataves biezums 0,6 mm. Asmens sānu malas nav noplacinātas, kas izskaidro tā nelielo platumu. Zobena asmens sagatave tika atrasta 1939. gadā V. Ģintera arheoloģisko izrakumu laikā Mežotnes pilskalna I laukuma 3a slānī (LNVM A 11429: 790). Mežotnes pils bija apdzīvota vēl 14. gs. pirmajā pusē (1321. g.), par ko liecina rakstītie avoti (Mugurēvičs 2005, 69). Latvijas teritorijā (precīza vieta nav zināma) atrasts vesels divasmeņu zobens ar identisku bumbveida dzelzs pogu (LNVM VI 819), kurš izstādīts Latvijas Nacionālā vēstures muzeja pastāvīgajā ekspozīcijā. Netālu no zemgaļu apdzīvotajām teritorijām – Lietuvā Kedaiņu rajona Pernaravā atrasts zobens ar Mežotnes atradumiem analogisku bumbveida pogu (VDKM 713: 26).

Var pieņemt, ka V. Ģintera arheoloģisko izrakumu laikā Mežotnes pilskalna I laukuma 3a slānī atrastie dzelzs šķērši piederējuši diskveida tipa zobeniem (7. att.: 8, 9). Vienam šķērsim ir taisna forma, tā kopējais garums 15,4 cm (LNVM A 11429: 1214), otrs šķērsis stipri liekts, ar galiem uz leju (LNVM A 11429: 536). Līdzīgs šķērsis ir Talsu Vilkmuižā atrastajam zobenam ar diskveida pogu (Anteins 1976, 64: 1). Arī Tērvetes pilskalnā arheoloģisko izrakumu laikā pagājušā gadsimta 50. gados tika uzietais taisns dzelzs šķērsis (LNVM VI 24: 853), kura garums ir 14,8 cm, augstums 0,8 cm, platums 1,4 cm (7. att.: 7).

Tērvetes pilskalnā E. Brīvkalnes arheoloģisko izrakumu laikā 1954. gadā atrasti četri asmens fragmenti, kuriem piederība pie konkrēta zobenu tipa nav nosakāma. A laukumā 36 cm dziļumā tika fiksēta 15,3 cm gara zobena smailes daļa, smailes platums 2,0 cm (LNVM VI 24: 319). B laukuma 2. slānī 42 cm dziļumā atrasta vēl viena zobena asmens smailes gals, garums 6,0 cm, platums 2,3 cm (LNVM VI 24: 272). Tērvetes pilskalnā arheoloģisko izrakumu laikā atrasti vēl divi zobenu asmens fragmenti (VI 24, nav inventāra Nr.), viena asmens fragmenta kopējais garums 7,3 cm, platums

3,3 cm, biezums 0,7 cm, jāatzīmē, ka asmenim nav bijušas gropes, tam ir rombveida griezumš, kas pēc E. Oukšota tipoloģijas atbilst XV tipam (Laible 2008, 26), pēc A. Kirpičņikova tipoloģijas – VII tips (Kirpichnikov 1966, 56) un datējams ar 13.–15. gadsimtu. Tērvetes pilskalna pirmie trīs slāņi attiecas uz 13. gs., asmens fragmentu var datēt ar 13. gs. beigām. Otra asmens fragmenta garums 6,0 cm, platums 2,8 cm (LNVM VI 24).

Pavirvītes–Gudu kapulauka 102. ugunskapā atrasts vesels salocīts zobena asmens, izņemot platasmens cirvi, citu kapa piedevu apbedījumā nav. Asmens kopējais garums 93,0 cm (Vaškevičiūtē, Cholodinskienē 2008, 63). Vēl viens salocīts divasmeņu zobena asmens (A 12071: 1) ir savrupatradums Rubas Rūsišos (Liepukalnā). Pēc formas abi asmeņi datējami ar 11.–13. gadsimtu. Jāmin arī Mežotnes pilskalnā 1942. gadā atrastā zobena asmens smaile (LNVM A 11429: 770). Savukārt 2011. gadā Bukaišu Atvasēs senkapu teritorijas aramkārtā uzziets dzelzs šķērsis, kura kopējais garums 10,4 cm, augstums 1,4 cm. Šķērsis nodots Tērvetes vēstures muzejam. Gandrīz vesels divasmeņu zobens glabājas Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja krājumā. Zobena kopējais garums 88,8 cm, asmens platums 4,5 cm (9. att.: 13). Zobenam saglabājusies puse no lielā šķērša, kura sākotnējais garums bijis 20 cm. Roktura daļa ar pogu nolūzusi, zobena tips nav nosakāms. Atrašanas apstākļi nav zināmi, kā atraduma vieta norādīts Lielupes krasts (JNMM KPM 3942).

DIVASMEŅU ZOBENU ATTĪSTĪBA, IZPLATĪBA UN HRONOĻĢIJA

Zemgaļu apdzīvoto teritoriju ģeogrāfiskais novietojums – ūdensceļi un jūras tuvums jau izsenis sekmēja tirdzniecības sakarus ar Rietumeiropu un Skandināviju. Tautu staigāšanas laikmetā (400.–550. g.) neapšaubāmi norisinājās lokāli militāri konflikti, kuros iesaistījās arī zemgaļi.

Pēc Romas impērijas sabrukuma Eiropā dzīvojošo barbaru cilšu bruņojumā dārgākais un efektīvākais ierocis ir ģermāņu “garais” divasmeņu zobens – spata (*spatha*), kas pēc saviem izmēriem atšķiras no romiešu bruņojumā bijušā “īsā” zobena – gladija (*gladius*). Mūsu ēras pirmajā gadsimtā romieši spatas zobenus pārņēma no ķeltiem, bet 2.–3. gs. spata attīstījās kā kavalērijas standarta ierocis. Romiešu spatas garums bija 60–75 cm, asmens platums 3–4 cm (Laible 2008, 60). 3. gs. spatas zobeni ieviešas ģermāņu cilšu bruņojumā un

tie neatšķiras no romiešu spatas. Sākot ar 4.–5. gs., ģermāņu spata maina savu formu, kas saglabājas līdz 8. gs., un vēlāk pamazām transformējas “vikingu” zobenu formās. Ģermāņu spatas vidējais garums ir 90 cm, platums 5–6 cm. Šiem zobeniem raksturīgi īsi šķērši, asmens rūpīgi apstrādāts, nereti roktura daļas izgatavotas (vai ornamentētas) no sudraba, zelta, dažkārt tās dekorētas ar dārgakmeņiem (granāts).

Zemgaļu apdzīvotajās teritorijās vidējā dzelzs laikmeta pirmajā pusē sastopami importēti vai militāru sadursmju rezultātā iegūti spatas zobeni, kuri konstatēti Kokmuižas (Atgāzis 2002, 354) un Kalnamuižas depozītā (Atgāzis 2002, 356). Atradumi liecina, ka zemgaļiem bija pazīstamas vispārējās Eiropas bruņojuma attīstības tendences. Iespējams, pašu zemgaļu bruņojumā jau kopš 5. gs. līdzās šaurasmens cirvjiem, šķēpiem un kaujas nažiem bijuši divasmeņu zobeni. Neapšaubāmi, vidējā dzelzs laikmetā divasmeņu zobens bija reti sastopams zemgaļu bruņojumā un tam piemita simboliska nozīme – tas kalpoja kā varas, prestiža un statusa ierocis.

Noteikt Zemgalē atrasto zobenu piederību kādam no Ellisa Bemera izstrādātās tautu staigāšanas laikmeta zobenu klasifikācijas tipiem nav iespējams (zobeni fragmentāri, nav saglabājušās roktura daļas).

Vikingu ekspansijas rezultātā (vikingu laikmetā 750.–1100. g.) Austrumbaltijā vietējo maztautu bruņojumā strauji ieviešas zobeni. Zemgaļu zemi šķērso divi reģionāli nozīmīgi tirdzniecības ceļi – Lielupe un Daugava, kas sekmēja zobenu ieviešanos zemgaļu bruņojumā. Zobeni kā imports un kara trofeja nonāca Zemgalē no Rietumeiropas un Skandināvijas. Zemgaļu materiālajā kultūrā sastopami I, H, S, T, X, Y, Z tipa zobeni pēc J. Petersena tipoloģijas, kuri lietoti 9.–11. gadsimtā. Zobenu kopējais garums ir līdz 98 cm, to asmens platums 4,8–6,5 cm, asmenim raksturīga plata grope, dažkārt sastopami ieraksti ULFBERT, svārs atsevišķiem eksemplāriem sasniedz 1500 gramus. Vikingu laikmeta zobeni ir tikai ciršanas funkcijas, to asmens smaile ir noapaļota un nav paredzēta duršanai. Vikingu laikmeta zobeni vairāk piemēroti sirojuma rakstura karadarbībai, un tie ir visai neefektīvi ilgstošas kaujas vešanai. Zobena svārs un tā sliktās balansēšanas īpašības (svāra attiecība starp roktura daļu un asmeni) padara šo dārgo ieroci neefektīvu atklātā kaujā, kur iesaistīts daudz karotāju no abām konfliktējošām pusēm. Zobena īpašnieks ātri nogurst, lietojot zobenu, tā svāra dēļ. Zemgaļu apdzīvotajās teritorijās vikingu zobenu atradumi koncentrējas dzīvesvietu un ūdensceļu tuvumā.

I un H tipa zobeni, kuriem ir smagnēja forma un šķērši dekorēti ar krāsaino metālu, Zemgaļē lietoti 9.–10. gadsimtā. Tie zemgaļu teritorijās parādās līdz ar vikingu aktivitātēm Baltijas jūras austrumu krastos. S un T tipa zobeniem asmens kļūst šaurāks, tie ir labāk līdzsvaroti, izceļas ar ļoti dārgu un greznu dekoru un ir statusa ierocis, kurš lietots 10.–11. gadsimtā. X, Y, Z tipa zobeniem novērojamas unifikācijas tendences, tie izmantoti karadraudžu bruņojumā, ir efektīvs tuvciņas ierocis bez dārga dekora, lietošanas laiks – no 10. gs. otrās puses līdz 12. gadsimtam. Ap 11. gs. līdztekus importētiem zobeniem parādās vietējo amatnieku un kalēju darināti zobeni un to detaļas – T, T1, Z/T un Z tips.

12.–13. gs. nostiprinoties valstiskiem veidojumiem kaimiņzemēs un līdz ar kristietības ienākšanu Austrumbaltijas reģionā aizsākoties krusta kariem, palielinās karadarbības intensitāte, mainās tās raksturs un bruņojums. Zemgaļu bruņojums pilnveidojas līdztekus Eiropas bruņojuma attīstības tendencēm. Liela ietekme zobenu formu attīstībā ir militārai un politiskai konkurencei. No 11. gs. līdztekus jau pastāvošiem zobenu tipiem zemgaļu bruņojumā ieviešas un tiek lietoti rombveida, mandeļveida, seglveida un diskveida tipa zobeni. Šiem zobenu tipiem ir raksturīga funkcionalitāte, unifikācija un noteikta svara attiecība starp roktura daļu un asmeni (balansēšana). Atšķirībā no iepriekšējā perioda bez ciršanas funkcijām zobeniem piemīt arī duršanas funkcijas, atsevišķiem tipiem arī sišanas funkcija ar roktura pogu. Zobenu asmens garums svārstās no 85 līdz 105 cm, asmens platums 4,0–5,6 cm, asmens grope kļūst stipri šaurāka. 12. gs. zobeniem raksturīgi viegli asmeņi ar salīdzinoši īsiem šķēršiem, bet, sākot ar 13. gs., bruņojumā ieviešoties plāksņu bruņām, zobenu asmens smaile stipri sašaurinās, tiek veidoti gari šķērši un smagnējas diskveida pogas. Līdztekus importētiem zobeniem tiek lietoti arī vietējo meistaruru darināti zobeni vai uz vietas izgatavotas zobenu roktura detaļas uzliktas importētiem asmeņiem. Vietējo amatnieku darināto zobenu rokturu šķērši un pogas nereti izceļas ar bagātīgu ornamentu un izcilu juveliera darbu, inkrustējot zobena dzelzs daļas ar krāsaino metālu (zeltu, sudrabu, bronzu).

Analizējot divasmeņu zobenus un to detaļas, novērojams, ka to atradumi koncentrējas dzīvesvietās (pilskalnos, apmetnēs) un atsevišķos kapulaukos. Jāatzīmē fakts, ka tieši nelielos senkapos atrasts ievērojams skaits zobenu (Bukaišu Strikaiši, Mežotnes Kugrēni, Īslīces Viesturi, Pavirvīte–Gudi). Iespējams, atbilstoši 11.–13. gs. vietējām apbedīšanas tradīcijām zemgaļu karavīri

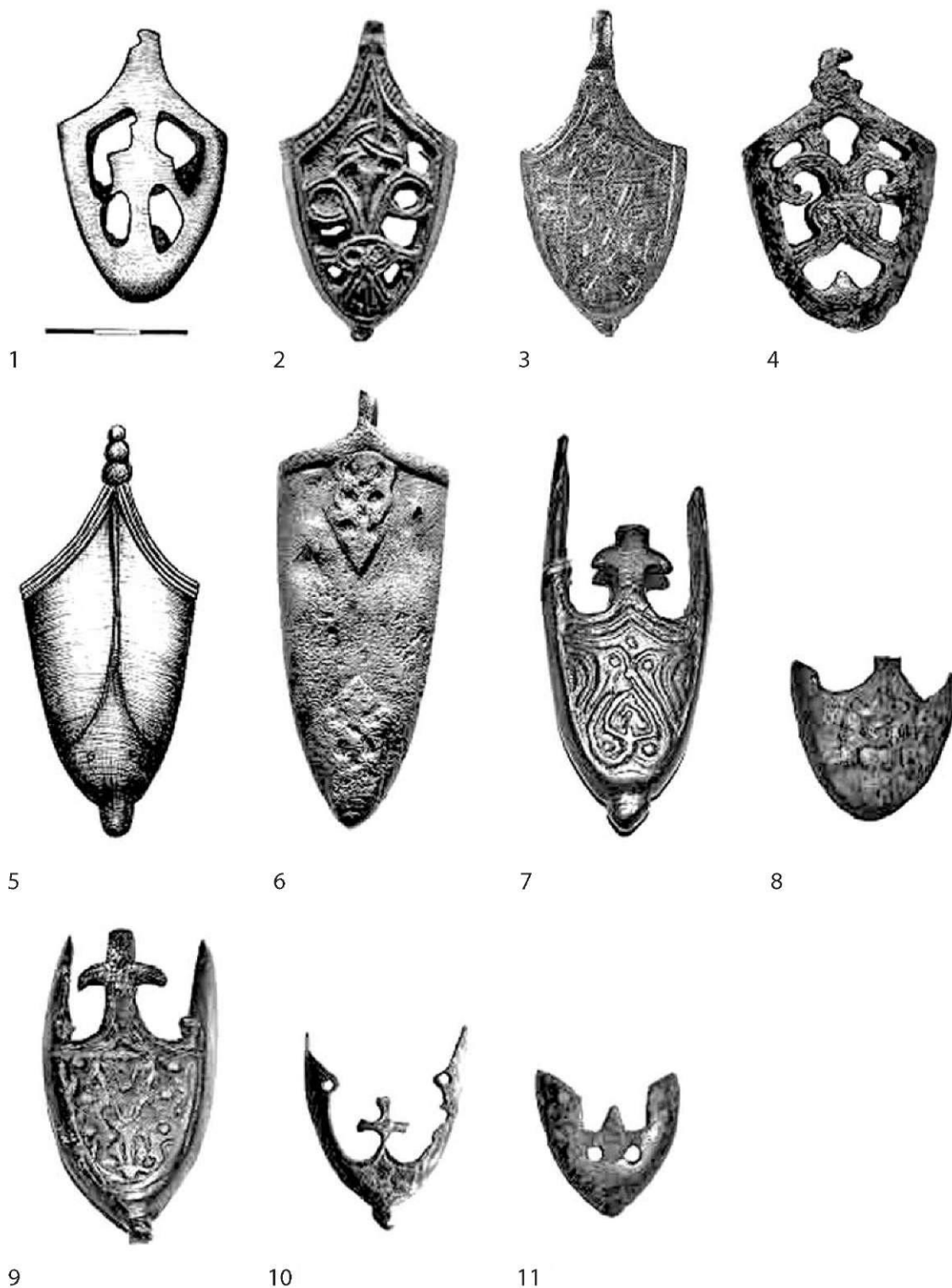
apglabāti vienkopus atsevišķos senkapos. Dreņģeru–Čunkānu kapulauks ir plašāk pētītais vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulauks visā zemgaļu apdzīvotajā teritorijā, tajā izpētīts vairāk nekā 700 apbedījumu (Atgāzis 1994, 29), tostarp atklāts tikai viens apbedījums (46. kaps) ar zobena fragmentārām daļām (Atgāzis 1986, 23) un viens zobena savrupatradums (Jērums 2011, 145). Arī Mežotnes arheoloģiskajā kompleksā vēlā dzelzs laikmeta senkapos, kur izpētīti 128 apbedījumi (Mežotnes kapulauks, Mežotnes centra kapulauks), nav atrasts neviens zobens (Āboma 2007), kas netieši apstiprina minēto pieņēmumu.

DIVASMEŅU ZOBENU MAKSTS UZGAĻI ZEMGAĻU APDZĪVOTAJĀS TERITORIJĀS

Lai pasargātu zobena asmeni no mehāniskiem bojājumiem un mitruma, to ievieto makstī. Maksts pasargā ne vien zobenu, bet arī tā īpašnieku no nejauši grieztām vai durtām brūcēm un tiek izmantota ieroča ērtākai nēsāšanai. Tradicionāli maksts tiek izgatavota no koka un apvilka ar ādu vai audumu. Atsevišķos gadījumos zobenu makstis izgatavotas tikai no ādas. Lai zobena maksts smaili nostiprinātu un pasargātu pret ārējiem fiziskiem bojājumiem, tā tiek aprīkota ar bronzas vai sudraba uzgali, kurš tiek piekniedēts, piešūts vai pielīmēts. Zobena maksts uzgalim bez praktiskas funkcijas piemīt arī dekoratīva funkcija.

Zemgaļu materiālajā kultūrā apzināti 33 maksts uzgaļi, kuri pārstāv visus sešus zobenu maksts uzgaļu tipus pēc V. Kazakeviča tipoloģijas (Kazakevičius 1998, 289).

Zemgaļu apdzīvotajās teritorijās atrasti četri pie I tipa pieskaitāmi zobena maksts uzgaļi (Ceraukstes Podiņi, Auce, Tērvetes pilskalns, Pavirvīte–Gudi). Šī tipa maksts uzgaļus rotā stilizēts putns ar izplestiem spārniem, putna kontūras veidotas caurlauzuma tehnikā. Pēc stila I tipam izdalāmi divi apakštipi (**Ia**, **Ib**) un trīs varianti (**Ib1**, **Ib2**, **Ib3**). Ia apakštipa maksts uzgalis atrasts Pavirvītes–Gudu kapulauka 111. apbedījumā kopā ar Y tipa zobenu (MM 11898/27 A 2410). Šim uzgalim putna figūras siluets ir reālistiski atveidots (8. att.: 1). Savukārt Aucē atrastajam pie Ib1 varianta pieskaitāmajam maksts uzgalim (LNVM 9012: 1) putna figūra ir stilizēta un ažūri veidota ar dubultām viļņveida līnijām, ar stipri izteiktu “spalvotu” asti (Kazakevičius 1998, 328). 2003. gadā Ceraukstes Podiņu senkapos kā savrupatradums uzziets Ib2 varianta maksts uzgalis (TVM 266; 8. att.: 2). Šim uzgalim ornaments nosacīti ir

8. att. Zobenu maksts uzgaļi zemgaļu apdzīvotajās teritorijās:

1 – Pavirvīte–Gudi, 111. kaps, Ia apakštips (MM 11898/27 A 2410), 2 – Ceraukstes Podiņi, s.a., Ib2 variants (TVM 266), 3 – Linkuva, 5. kaps, IIc apakštips (LNM GRD 85397/27), 4 – Tērvetes pilskalns, Ib3 variants (LNVM VI 24d: 1246), 5 – Dreņģeri–Čunkāni, 46. kaps, IIIc apakštips, 6 – Zemgale, s.a., IIIb apakštips (BNM 1338), 7 – Tērvetes pilskalns, Va apakštips (LNVM VI 24: 175), 8 – Platone, s.a., IV tips (JNMM), 9 – Ceraukstes Podiņi, s.a., Vb apakštips (TVM 267), 10 – Tērvetes pilskalns, VIa apakštips (LNVM), 11 – Žagare, s.a., VIc apakštips (JNMM).

Normunda Jēruma un Kēstuša Stoškus foto

sadalīts trīs daļās, ar caurvijošām cilpām nosedzot putna galvu, spārnus un asti. Galva attēlota, ar trīs cilpām iezīmējot acis un knābi, izteiksmīgi attēloti spārni un aste (Kazakevičius 1998, 328). Tērvetes pilskalnā arheoloģisko izrakumu laikā atrastajam Ib3 varianta maksts uzgalim (LNVM VI 24d: 1246) ornamenta pamatā ir viļņveida simetriskas līnijas (8. att.: 4). Baltu apdzīvotajās teritorijās apzināti 35 I tipa maksts uzgaļi, kuri datējami ar 10.–11. gadsimtu. B. Nermans uzskata, ka šī tipa uzgaļu izcelsme saistāma ar Birku, savukārt, pēc P. Paulsenas domām, bez Birkas I tipa uzgaļi varēja būt izgatavoti Gotlandē un Kijevā (Tomsons 2008, 79).

II tipa uzgalis atrasts zemgaļu Linkuvas senkapu 5. apbedījumā (LNM GRD 85397/27), un tas atbilst IIc apakštipam pēc V. Kazakeviča tipoloģijas (8. att.: 3). II tipa maksts uzgaļi dekorēti *Borres* vai *Jelinges* stilā. To izcelsme meklējama ģermāņu zemēs (Kazakevičius 1998, 328). *Borres* stils bijis izplatīts Skandināvijā no 9. gs. otrās puses līdz 11. gs. sākumam. Tiek uzskatīts, ka šo zobenu maksts uzgaļu izgatavošanas centri atradušies Dienvidzvidrijā un Ziemeļvācijā (Tomsons 2009, 80). Baltu apdzīvotajās teritorijās zināmi septiņi II tipa uzgaļi.

III tipa zobenu maksts uzgaļiem ornaments veidots ar Austrumu palmeti. Aplūkojamiem uzgaļiem izdalāmi trīs apakštipi (IIIa, IIIb, IIIc), no kuriem zemgaļu zemēs atrasti septiņi pie IIIb un IIIc apakštipa pieskaitāmi uzgaļi (8. att.: 5, 6). Zemgaļu III tipa zobenu maksts uzgaļus aplūkojis raksta autors 2011. gadā pētījumā par vienasmens zobeniem zemgaļu apdzīvotajās teritorijās (Jērums 2011, 137–158). Tajā netika minēts 2003. gadā Lietuvā – Kalnjeles (Sidrabenes) 2. pilskalna senpilsētā atrastais IIIb apakštipa maksts uzgalis (Vasiļausks 2004, 108). Pārējās III tipa zobenu maksts uzgaļu atradumu vietas: Ceraukstes Podiņi (BNM 5936/2), Dreņģeru–Čunkānu 46. kaps, Vecsaules Čapāni (JNMM 1300, 3851), Jaunsvirlauka. Aplūkotie III tipa uzgaļi ir vietējo meistaru roku darbs, un tie datējami ar 11. gadsimtu. III tipa maksts uzgaļi sastopami kopā ar Z1 un rombveida tipa zobeniem, kas ir tipiski Austrumbaltijas reģionam.

IV tipa zobenu maksts uzgaļiem ir raksturīgs divu pretim stāvošu putnu figūru dekors (8. att.: 8). Zemgalē kā savrupatradumi zināmi trīs IV tipa maksts uzgaļi no Zvārdes Kārkliņiem (Kazakevičius 1998, 305), Ciemaldes senkapjiem (LA 1926, 112) un Platones (JNMM). Baltu apdzīvotajās teritorijās apzināts ap 20 aplūkojamā tipa uzgaļu. J. Asaris šī tipa uzgaļiem izdala divus variantus un tos uzskata par kuršu teritorijā darinātiem (Asaris 1994, 23). IV tipa maksts uzgaļi datējami ar 11. gadsimtu.

V tipa maksts uzgaļiem raksturīgs krusta (romba) attēlojums uzgaļa centrā un vijums gar malām, kā arī gari “plecu” izvirzījumi sānos. Zemgalē apzināti 12 uzgaļi no deviņām atradumu vietām (Mežotnes pilskalns, Mežotnes Kugrēni, Ceraukstes Podiņi, Tērvetes pilskalns, Ziedoņskola, Lielvircava, Migaļas, Ciemalde, Sesava, Šlostiķi). V. Kazakevičs uzskata, ka V tipa uzgaļu īpatnība ir to ģeometriskais un augu ornaments ar krustu (Kazakevičius 1998, 329). Pēc ornamenta atšķirībām var izdalīt Va un Vb apakštipu. Tērvetes pilskalnā atrasts viens Va apakštipa uzgalis (LNVM VI 24: 175), kura ornamentā dominē augu motīvs (8. att.: 7). Vb apakštipa uzgaļu raksturojošā pazīme ir krusts, kuru ietver vijums (8. att.: 9). V tipa uzgaļi izplatīti visās baltu zemēs, zināms ap 140 šī tipa uzgaļu, lielākais to skaits atrasts kuršu zemēs, to lietošanas laiks ir 11.–13. gadsimts.

VI tipa zobenu maksts uzgaļiem raksturīga U veida forma, tie ir izmēros mazākie un isākie maksts uzgaļi zemgaļu apdzīvotajās teritorijās. VI tipa uzgaļi dekorēti ar palmeti, atsevišķiem apakštipiem tās nav. VI tipa uzgaļiem izdalāmi trīs apakštipi (VIa, VIb, VIc). VIa apakštipa uzgaļiem centrā ir krustveida izvirzījumi. Zemgaļu zemēs atrasti pieci šādi uzgaļi (Mežotnes senpilsētā, Mežotnes pilskalnā, Tērvetes pilskalnā, Mežotnes Kugrēnos, Vecsaules Čapānos). VIa apakštipa uzgaļi ir vietējas izcelsmes (8. att.: 10). VIb apakštipa uzgaļi ar palmates dekoru zemgaļu zemēs nav atrasti. VIc apakštipa maksts uzgaļiem nav ornamenta (8. att.: 11), to sānu “pleci” ir ar slīpiem nošķēlumiem (atradums Žagares apkārtnē). VIc apakštipa uzgaļu izcelsme saistāma ar Gotlandi, un tie datējami ar 12.–13. gs. (Kazakevičius 1998, 329).

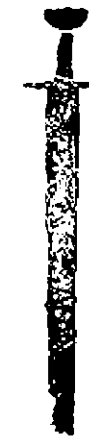

SECINĀJUMI

Zemgaļu apdzīvotajās teritorijās atrasto divasmeņu zobenu izpētes procesā iegūtos rezultātus iespējams vispārināt vairākās tēzēs.

1. Zemgaļu materiālajā kultūrā pirmie divasmeņu zobeni attiecas uz vidējā dzelzs laikmeta sākumposmu (5. gs.). Senākie depozītos atrastie divasmeņu zobeni pieder spatās (*spatha*) tipa zobeniem un zemgaļu apdzīvotajās teritorijās ir imports no Skandināvijas vai Rietumeiropas. Spatas divasmeņu zobeni zemgaļu zemēs nonākuši aktīvu tirdzniecības sakaru rezultātā vai kā trofejas bruņotu sadursmju laikā.

2. 9.–11. gs., palielinoties militārām sadursmēm ar Skandināvijas iedzīvotājiem un slāvu ciltīm, kuras kā efektīvu tuvciņas ieroci izmanto zobenus,

LNVM A 119 13:27 I	LNVM 64609:1 H	TVM T	MM 7383/A T	LN AR 510:13 T1	T1	MM ?	JNMM 3778 KPM 1328 Y	MM 11898/27 A 2410 Y	DNM 6650 X?	LNVM A 266:55 Seglvelda	JNMM X	JNMM KPM 3942 ?	JNMM KPM II 441/IX Diskvelda
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
													

9. att. 9.–13. gs. divasmeņu zobeni zemgaļu apdzīvotajās teritorijās. Normunda Jēruma un Jogāiles Butrimāites foto

zemgaļu bruņojumā ieviešas Eiropā un Skandināvijā izgatavoti zobeni un to asmeņi. Līdztekus vietējo kalēju darinātiem viensmens Z_1/T , $Z_1/$ īpašais un $Z_1/$ rombveida tipa zobeniem zemgaļu bruņojumā parādās I, H, S, T, Y, X tipa divasmeņu zobeni. 12.–13. gs. nostiprinoties karadraudzēm un valstiskiem veidojumiem kaimiņzemēs, izvērtoties kristietības ekspansijai Austrumbaltijas reģionā, zemgaļu bruņojumā ieviešas T1, T/Z, rombveida, mandeļveida, seglveida un diskveida tipa zobeni.

3. No 11. gs., strauji pieaugot karadraudžu lomai politiski ekonomisko jautājumu risināšanā, zemgaļu bruņojumā novērojams būtisks zobenu skaita pieaugums. Līdz šim historiogrāfijā objektīvu iemeslu dēļ zemgaļu materiālajā kultūrā fiksētais zobenu skaits bija neliels, kas radīja maldīgu priekšstatu par to lietošanu zemgaļu bruņojumā 11.–14. gadsimtā. Zemgaļu lielāko kapulauku izpētes gaitā zobeni atrasti nelielā skaitā, taču pēdējo gadu zobenu un to fragmentu atradumi atsevišķos senkapos uzrāda to ievērojamu skaitu. Hipotētiski var pieņemt, ka minētais apstāklis izskaidrojams ar apbedīšanas tradīciju īpatnībām, kad karavīri jeb karadraudžu locekļi kā atsevišķs sociāls slānis apbedīti atsevišķi no pārējiem zemgaļu zemes iedzīvotājiem analogiski kuršu karadraudzēm.

4. 11.–14. gs. līdztekus Eiropā plaši izplatītiem S, Y, X, rombveida, lēcveida, seglveida un diskveida zobenu tipiem zemgaļu bruņojumā tiek lietoti arī vietējo amatnieku izgatavotie T, T1, Z, Z/T tipa zobeni vai to detaļas. Vietējo amatnieku izgatavotās roktura detaļas izceļas ar ļoti bagātu un greznu dekoru, kas liecina par augstu juveliermākslas pakāpi un tradīciju kontinuitāti. Pētniecības gaitā noskaidrots, ka zemgaļu bruņojumā lietotie zobeni atbilst sava laika Eiropas militārajām tendencēm un bruņojuma unifikācijai. Zemgaļu bruņojumā novērojama zināma sociāla hierarhija atsevišķu zobenu tipu lietošanā, kur pie dārgākiem var pieskaitīt S, T, T/Z tipa zobenus, savukārt viensmens Z_1/T , $Z_1/$ īpašais un $Z_1/$ rombveida zobenus lietojis karadraudžu zemākais sociālais slānis jeb zemesardze.

5. Zemgaļu materiālajā kultūrā sastopami visi baltu apdzīvotajās teritorijās zināmie un lietotie zobenu maksts uzgaļu tipi (I, II, III, IV, V, VI) pēc V. Kazakeviča tipoloģijas. I un II tipa maksts uzgaļi ir imports no Skandināvijas (10.–11. gs.), III tipa uzgaļi ir zemgaļu amatnieku roku darbs (10.–11. gs.), var pieņemt, ka arī IV, V un VI tipa maksts uzgaļi ir zemgaļu rotkaļu darināti (11.–13. gs.). VIc apakštipa zobena maksts uzgaļi ir imports no Skandināvijas (12.–13. gs.).

Pētījums veikts Latvijas Zinātnes padomes projekta Nr. 09.1575 ietvaros.

SAĪSINĀJUMI

BNM	– Bauskas novadpētniecības muzejs	INM	– Lietuvas Nacionālais muzejs
DNM	– Dobeles novadpētniecības muzejs	MM	– Mažeikņu muzejs
JIKM	– Jonišķu vēstures un kultūras muzejs	ŠAM	– Šauļu “Aušras” muzejs
JNMM	– Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs	TVM	– Tērvetes vēstures muzejs
KPM	– Kurzemes provinces muzejs	VDKM	– Vitauta Dižā Kara muzejs Kauņā
LNVM	– Latvijas Nacionālais vēstures muzejs	p. k.	– privātkolekcija
		s. a.	– savrupatradums

LITERATŪRA

- Āboma, A., 2007. *Mežotnes kapulauki*. Maģistra darbs. Rīga.
- Anteins, A., 1960. Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs.). *Arheoloģija un etnogrāfija*, 2, 3–60.
- Anteins, A., 1964. Damascētie un ierakstu zobeni Latvijā un to asmeņu tehnoloģija. *Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR*, IV. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 65–90.
- Antein, A., 1973. *Damasskaia stal' v stranakh basseina Baltiškogo moria*. Rīga.
- Anteins, A., 1976. *Melnais metāls Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- Apala, Z., 1992. Gūģeru arheoloģiskā kompleksa izpēte. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1990. un 1991. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 8–13.
- Asaris, J., 1994a. 11.–13. gs. zobena maksts bronzas uzgaļu tipi un to izplatība Kurzemē. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 17, 21–28.
- Asaris, J., 1994b. Virieču apbedījumi Sāraju senkapos. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1992. un 1993. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 15–18.

- Atgāzis, M., 1978. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Dobeles rajonā un izrakumi Anšķīnu senkapos 1977. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1977. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 12–17.
- Atgāzis, M., 1980. Bāļu–Šķērstaiņu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs un aizsardzības izrakumi Mežotnes centra senkapos. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 22–27.
- Atgāzis, M., 1985. Izvēršanas arheoloģiskie pētījumi Tērvetē. *Dabas un vēstures kalendārs 1986. gadam*. Rīga.
- Atgāzis, M., 1986. Pētījumi Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1984. un 1985. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 19–25.
- Atgāzis, M., 1988. Dreņģeru–Čunkānu kapulauka pētījumi. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1986. un 1987. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 33–40.
- Atgāzis, M., 1994a. Dreņģeru–Čunkānu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1992. un 1993. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 23–30.
- Atgāzis, M., 1994b. Dreņģeru–Čunkānu 241. kaps un šķēpu līdzdošanas tradīcija 8.–9. gs. zemgaļu apbedījumos. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 17, 29–40.
- Atgāzis, M., 1998a. Izrakumi Pokaiņu meža akmeņu kaudzēs un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Dobeles un Tukuma rajonā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1996. un 1997. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 12–13.
- Atgāzis, M., 1998b. *Tuvciņas ieroči senā Latvijā 10.–13. gadsimtā*. Promocijas darbs. Rīga.
- Atgāzis, M., 2000. Tērvetes senvietas, to pētniecības gaitu sākums un daži senvietu hronoloģijas jautājumi. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 20, 18–31.
- Atgāzis, M., 2002. Latvijā atrastie senākie zobeni. *Civitas et castrum ad Mare Balticum*. Rīga, 345–366.
- Balodis, F., 1938. *Senākie laiki. Latviešu senvēsture*. Rīga. (Latviešu vēsture, 1).
- Behmer, E., 1939. *Das zweischneidige Schwert der germanischen Völkerwanderungszeit*. Stockholm.
- Boy, K., 1896. *Berichte über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Zeemalden in Kurland. Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus den Jahren 1895*. Mitau.
- Brīvkalne, E., 1960. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.–13. gs. Mežotni. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 2, 61–78.
- Brīvkalne, E., 2009. *Mežotnes pilskalna depozīts*. Rīga: Nordik.
- Bruhn-Hoffmeyer, A., 1954. *Middelalderens tveaeggede svæend*. T. I, II. København.
- Davidson, H. E., 1962. *The Sword in Anglo-Saxon England. Its Archeology and Literature*. Oxford.
- Dunning, G. C., Evison, V. I., 1961. The Palace of Westminster Sword. *Archæologia or Miscellaneous Tracts Relating to Antiquity*, XCVII. London, 123–158.
- Ebert, M., 1913. Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland. *Prähistorische Zeitschrift*, Bd. 5, H. 3/4. Leipzig, 498–559.
- Geibig, A., 1991. *Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter*. Neumünster.
- Głosek, M., 1984. *Miecze środkowoeuropejskie z X–XV w*. Warszawa.
- Graudonis, J., 2003. *Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā*. Rīga.
- Ginters, V., 1939. Senā Mežotne. 1939. gada izrakumi. *Senatne un Māksla*, 4, 15–45.
- Hausmann, R., 1896. *Einleitung zur Abteilung Archæologie. Katalog der Ausstellung zum X. archæologischen Kongress in Riga 1896*. Rīga: W. F. Häcker, IX–LXXXV.
- Jakobsson, M., 1992. *Krigarideologi och vikingatida sværdstypologi*. Stockholm. (Stockholm Studies in Archaeology, 11).
- Jērums, N., 2008. Krustadatas dzelzs laikmetā Lielupes baseinā. *Starptautiskās zinātniskās konferences zinātniskie lasījumi. Materiāli*. Jelgava, 63–65. (G. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzeja raksti, V).
- Jērums, N., 2011. Vienasmens zobeni zemgaļu apdzīvotajās teritorijās. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 25, 137–158.
- Jērums, N., Muižnieks, V., 2008. Arheoloģiskie izrakumi Tērvetes Ķūru senkapos. *Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā*. Rīga: Zinātne, 41–45.
- Kazakevičius, V., 1988. *Oruzhie baltiskikh plemen II–VIII vekov na territorii Litvy*. Vilnius: Mokslas.
- Kazakevičius, V., 1996. *IX–XIII a. baltų kalavijai*. Vilnius: Alma littera.
- Kazakevičius, V., 1998. Iš vėlyojo geležies amžiaus baltų ginklų istorijos (kalavijų makštų galų apkalai). *Lietuvos archeologija*, 15. Vilnius, 287–327.
- Kirpichnikov, A. N., 1966. *Drevnerusskoe oruzhie. Vypusk pervii. Mechi i sabli, IX–XII vv*. Moskva; Leningrad: Nauka. (SAI, vyp. EI-36).
- Kohlmorgen, J., 2002. *Der mittelalterliche Reiterschuld – Historische Entwicklung von 975 bis 1350*. Wald-Michelbach.
- Kulakov, I., 1990. *Drevnosti prussov VI–XIII vv*. Moskva. (Archeologija SSSR. Svod arkeologicheskikh istochnikov, vyp. G1–9).
- LA 1926 – *Latvijas arheoloģija*. Rīga.
- LA 1971 – *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne.
- LAB 1961 – *Lietuvos archeologijos bruožai*. Vilnius.
- Laible, T., 2008. *Mech. Bol'shaia illiustrirovannaia entsiklopediia*. Moskva: Omega.
- Landes, R., 2002. *Messerklengen und Stahl – Tehnologische Bertachtungen von Messerschneiden*. 1. Aufl. Bruckmühl.
- Lech, M., 2004. Wczesnośredniowieczne miecze z Europy Środkowej i Wschodniej. Dylematy archeologa i bronioznawcy. *Studia Archeologiczne XXXVI*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lisanka, A., 1975. Dar du kalavijai su jrašais. *Kraštotyra*. Vilnius, 183–188.
- LKS 1937 – *Latviešu kultūra senatnē*. Rīga.
- Mandel, M., 1977. Vōitlusnuga muinasestlase relvastuses. *EESTI NSV Teaduste Akadeemia Toimetised*, 26 koide, Nr. 3/1. Tallinn: Uhisikonateacuused, 236–253.
- Mandel, M., 1991. Eesti 8.–13. sajandi mōōkade tūpoloogiat ja dateerimiset. *Muinasaja teadus I. Arheoloogiline kogumik*. Tallinn, 101–133.
- Maure, M., 1977. Les épées de l'epogue Viking – essal de classification typologique. *Universitets Oldsaksamiling Årbok 1975–1976*. Oslo, 95–116.
- Māgi, M., 2002. *At the crossroads of space and time. Graves, changing society and ideology on Saaremaa (Ōsel), 9th–13th centuries AD*. Tallinn.
- Medvedeva, M., 2010. Arkheologicheskoe izuchenie drevnostei Latvi v dokumentakh vtoroi poloviny XIX – nachala XX v. iz fondov nauchnogo arkhiva Instituta istorii material'noi kul'tury RAN. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 24, 154–169.

- Menghin, W., 1983. *Das Schwert im frühen Mittelalter. Chronologisch – typologische Untersuchungen zu Langschwerten aus germanischen Gräbern des 5. bis 7. Jahrhunderts n. Chr.* Stuttgart.
- Michelbertas, M., 2002. Oruzhic iz mogil'nika IX–XII vv. v Paalksniai. *Civitas et castrum ad Mare Balticum*. Rīga.
- Michelbertas, M., 2011. *Paalksnių archeologijos paminklai*. Vilnius.
- Moora, H., 1929. *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I. Die Funde*. Tartu.
- Mugurevich, E., 1965. *Vostochnaia Latvija i sosednie zemli v X–XIII vv.* Rīga.
- Mugurēvičs, E. (tulk., koment.), 2005. *Vartberges Hermaņa Iivonijas hronika*. Rīga.
- Mühlen, B. von zur, 1975. *Die Kultur der Wikinger in Ostpreussen*. Bonn. (Bonner Hefte zur Vorgeschichte, 9).
- Müller-Wille, M., 1970. Ein neues Ulfberth – Schwert aus Hamburg, Verbreitung Formenkunde und Herkunft. *Offa 27. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie*. Neumünster, 65–91.
- Nadolski, A., 1954. *Studia nad uzbrojeniem Polskim w X, XI i XII wieku*. Łódź.
- Nadolski, A., 1974. *Polska broń. Broń biała*. Wrocław: Wydawnictwo Zakład Narodowy imienia Ossalinskich.
- Nerman, B., 1929. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. *Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar*, 40, 1. Stockholm, 63–133.
- Nordman, C. A., 1943. Vapen i Nordens fornid. *Nordisk kultur*, XII. Stockholm, 16–66.
- Oakeshott, E., 1960. *The Archaeology of Weapons*. London.
- Oakeshott, E., 1964. *The Sword in the Age of Chivalry*. London.
- Oakeshott, E., 1991. *Records of the Medieval Sword*. Suffolk.
- Oakeshott, E., 2004. *Archeologija oruzhija*. Moskva: Tsentrpoligraf.
- Petersen, J., 2005. *Norvezhskie mechi epokhi vikingov*. Sankt-Peterburg: Al'faret.
- Plavinski, M., 2006. *Klinkovaia zbruiia X–XIII st. na teritorii Belarusi*. Minsk: Institut gistorii Nacyiahainai akademii Belarusi.
- Radiņš, A., 1999. 10.–13. gs. senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Rīga. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 5).
- RK 1896 – *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896*. Rīga.
- Ruttikay, A., 1976. Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). *Slovenska archeológia*, XXIV, č. 2. Bratislava.
- Salmo, H., 1938. *Die Waffen der Merowingerzeit in Finnland*. Helsinki.
- Sedov, V. V., 1987. *Finno-ugri i balti v epokhu srednevekovia*. *Archeologija SSSR*. Moskva.
- Šnore, R., 1929. Izrakumi Dobeles pagasta Ošu senkapos 1926. gadā. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums*, 19. Rīga, 170–176.
- Šturms, E., 1936. Kuršu zobeni. *Senatne un Māksla*, 4, 106–113.
- Tomsons, A., 2006. Divasmeņu zobeni IX–XIII gadsimta latgaļu arheoloģiskajā materiālā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, 7. Rīga, 9–30.
- Tomsons, A., 2008. Kuršu (T1 tipa) zobenu rokturu ornaments 11.–13. gs. *Pētījumi kuršu senatnē*. Rīga, 85–102.
- Tomsons, A., 2009. Divasmeņu zobeni libiešu materiālajā kultūrā vēlajā dzelzs laikmetā. *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā*. Rīga: Turaidas muzejrezervāts, Zinātne, 76–84.
- Tõnisson, E., 1974. *Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur*. Tallinn.
- Urtāns, V., 1964. Latvijas 5.–9. gs. depozi. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6, 39–74.
- Urtāns, V., 1977. *Senākie depozi Latvijā*. Rīga.
- Vaitkunskenē, L., 1979. Gintališkės kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 1, 44–75.
- Vasiļausks, E., 2004. Jaunākie pētījumi Sidrabenes (Kalnleles) arheoloģiskajos pieminekļos. *Pētījumi zemgaļu senatnē*. Rīga, 103–126.
- Vasiliauskas, E., 2007. Lieporų (Joniškio r.) kapinyno radiniai (VI–XI a.). *Lietuvos archeologija*, 30, 213–228.
- Vasiliauskas, E., 2011. Žagarės (Žvelgaičio) piliakalnis II ir Senosios Žagarės dvarvietė. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 72–83.
- Vaškevičiūtė, I., 1989. Kuršių kapai žiemgalių kapinyce. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija*, 4 (109), 55–67.
- Vaškevičiūtė, I., 2000. Stungių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 20, 225–262.
- Vaškevičiūtė, I., 2004. Laidosenos ypatumai vakarų žiemgaloje (Pavirvytės kapinyno duomenimis). *Lietuvos archeologija*, 26, 29–46.
- Vaškevičiūtė, I., 2005. Pavirvytės bendruomenės karių ginkluotė ir jos atspindžiai laidojimo papročiuose. *Lietuvos archeologija*, 28, 97–114.
- Vaškevičiūtė, I., Chlodinskienė, A., 2008. *Pavirvytės kapinynas (X–XIII amžiai)*. Vilnius: Diemedis.
- Vinski, Z., 1983. Razmatranaja o poslijekaroliškim mačevima 10. i 11. stoljeća u Jugoslaviji. *Starohrvatska prosvjeta, serija III*, sv. 13. Split, 7–64.
- Wheeler, R. E. M., 1927. *London and the Vikings*. London Nus. *Katalogue 1*. London.
- Volkaitė-Kulikauskienė, R., 1964. IX–XII amžių kalvijai Lietuvoje. *Iš lietuvių kultūros istorijos*, IV. Vilnius, 197–226.
- Volkaitė-Kulikauskienė, R., 1970. *Lietuviai IX–XII amžiais*. Vilnius.
- Zariņa, A., 2006. *Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Zemitis, G., 2008. Izrakumi Sateseles pilskalnā 2006. gadā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā*. Rīga: Zinātne, 90–94.

Divasmeņu zobenu un to detaļu atradumu vietas zemgaļu apdzīvotajās teritorijās

Nr. p.k.	Atradumu vieta		Zobena garums (cm)	Asmens platums (cm)	Tips	Inventāra Nr.	Zobena daļas nosaukums	Literatūra
1.	Kokmuižas I depozīts	depozīts			spatha	LNVM CVVM 64376	asmens	LVM arhīvs; Sb. Kurl. 1869, 26–29; 1870, 4, 40; RK 1896, 16, 19, 2. tab.: 38, 39, 3. tab.: 10-1; Moora 1929, 71–78, 176–179; Urtāns 1964, att.: 25–27; Urtāns 1977, 43, 46. att.: 22; Atgāzis 2002, 35; Jērums 2011, 150
2.	Kokmuižas I depozīts	depozīts			spatha	LNVM CVVM 64376	asmens	
3.	Kokmuižas I depozīts	depozīts			spatha	JNMM II 1280	asmens	
4.	Bēnes Kaijukrogs	s.a.	100	5,2	I	LNVM A 11913: 27	zobens	Anteins 1964, 123; LA 1974, 242, 55. tab.: 24; Antein 1973, 60; Atgāzis 1998b, 107; Kazakevičius 1996, 103
5.	Mežotnes pilskalns	s.a.	93,5	6,4	H	LNVM 64609: 1	zobens	Ģinters 1939, 38–39, 23., 24. zīm.; Brivkalne 1960, 68, 71, 8. zīm.; Müller-Wille 1970, 76, 86, 7. tab.: 54; Anteins 1964, 73, 75, 2. tab.: 3; 1976, tab. 61: 3; Kazakevičius 1996, 105; Atgāzis 1998b, 107; Brivkalne 2009, 52; Jērums 2011, 143
6.	Mežotnes Kugrēni	s.a.			S	TVM 1081	poga un šķērsis	
7.	Mežotnes Kugrēni	s.a.			T	TVM 1071	poga	
8.	Bukaišu Strikaiši	s.a.			T	TVM 1075	poga	
9.	Mežotnes pilskalns	s.a.			T	LNVM A 10033:411	poga	
10.	Mežotnes Kugrēni	s.a.	51,1	4,5	T	TVM	zobens	
11.	Pavirvīte–Gudi (Pavirvytė–Gudai)	s.a.	92	4,7	T	LNVM AR 510: 13	zobens	Lisanka 1975, 186–188; Kazakevičius 1996, 55; Žiemgaliai 2005, 158: 874
12.	Pavirvīte–Gudi	27. kaps	82	5,5	T	MM 7383/A	zobens	Vaškevičiūtė 1989, 60, pav. 7: 1; Vaškevičiūtė, Cholodinskienė 2008, 47, 178; Kazakevičius 1996, 27
13.	Zaļenieki	s.a.			T1	TVM 1078	pogas fr.	
14.	Bukaišu Atvases	4. kaps			T/Z ?	LNVM A 10700: 1 CVVM 63915	šķērsis	
15.	Tērvetes Ķūri	s.a.			T/Z	p.k.	šķērsis	
16.	Žagares (Zvelgaiču) 2. pilskalns	s.a.			T/Z	p.k.	poga	Vasiliauskas 2011, 80, pav. 17
17.	Pavirvīte–Gudi	s.a.			T/Z	MM 7806	poga	Kazakevičius 1996, 112

Nr. p.k.	Atradumu vieta		Zobena garums (cm)	Asmens platums (cm)	Tips	Inventāra Nr.	Zobena daļas nosaukums	Literatūra
18.	Īles ceļš	s.a.	87,2	4,3	T1	p.k.	zobens	
19.	Pavirvīte-Gudi	65. kaps	95	5,5	T1	MM 7651/1A	zobens	Vaškevičiūtē 1989, 60; Kazakevičius 1996, 113
20.	Mežotnes senpilsēta	s.a.			T1	TVM 5	poga	Tomsons 2008, 89, 3.att.: 4
21.	Mežotnes pilskalns	s.a.			T1	LNVM A 1429: 1782	poga	
22.	Mežotnes Kugrēni	s.a.			T1	p.k.	poga	
23.	Mežotnes Kugrēni	s.a.			T1	p.k.	mazais šķērsis	
24.	Mežotnes Kugrēni	s.a.			T1	p.k.	mazais šķērsis	
25.	Tērvetes pilskalns	s.a.			T1	LNVM	poga	
26.	Bukaišu Strikaiši	s.a.			T1	TVM 1076	poga	
27.	Bukaišu Strikaiši	s.a.			?	TVM	poga	
28.	Tērvetes Ķūri	s.a.			X	p.k.	poga	
29.	Mežotnes Kugrēni	s.a.			X	p.k.	poga	
30.	Mežotnes pilskalns	s.a.			X	LNVM	poga	
31.	Īslices Viesturi (Ziedoņskola)	s.a.	70,8	5,3	X	JNMM	zobens	Kazakevičius 1996, 116; Atgāzis 1998b, 166
32.	Bēnes Kaijukrogs	s.a.	82,7	5,4	X?	DNM 6650	zobens	
33.	Vecsaules Čapāni	s.a.	83,7	5,4	Y	JNMM 3778 KPM 1328	zobens	RK 1896, 56; Nerman 1929, 84; Anteins 1964, 73, 2. tab.: 7; 1966, 123; 1976, 61. tab.:7; Antein 1973, 61, 49. tab.: B; LA 1974, 242; Kazakevičius 1996, 119
34.	Pavirvīte-Gudi	111. kaps	93	6	Y	MM 11898/27 A 2410	zobens	Vaškevičiūtē 1989, 60; Vaškevičiūtē, Cholodinskienē 2008, 111; Kazakevičius 1996, 113
35.	Bukaišu Strikaiši	s.a.			rombveida	TVM	poga	
36.	Salgales Mazgrauži	s.a.			rombveida	LNVM	zobens	Kazakevičius 1996, 122
37.	Īslices Viesturi (Ziedoņskola)	s.a.			diskveida	BNM 2101	poga	

38.	Mežotnes senpilsēta	s.a.			diskveida	TVM 4	poga	
39.	Mežotnes senpilsēta	s.a.			diskveida	TVM 3	poga	
40.	Mežotnes senpilsēta	s.a.			diskveida	TVM 2	poga	
41.	Mežotnes senpilsēta	s.a.			diskveida	TVM 1	poga	
42.	Tērvetes pilskalns	s.a.	19,9	4,0	diskveida	JNMM KPM 11441/X	zobens	Atgāzis 1985, 151, 2. tab.: 1; 2000, 24, 8. att: 7; Kazakevičius 1996, 126, pav. 104: 2
43.	Jaunsvirlaukas Kakužēni	s.a.	56	4,8	seglveida	LNVM A 266: 55	zobens	Graudonis 2003, 72, 55. att.
44.	Martinišķi (<i>Martynišķiai</i>)	s.a.	46,5	4,7	seglveida	VDKM 883	zobens	LAB 1961, pav. 295: 1; Volkaitė-Kulikauskienė 1964, 219, pav. 19: 4; 1970, 203, lent. LX; Müller-Wille 1970, 86; Sedov 1987, tab. CXXII, CXXIII: 9; Kazakevičius 1996, 121
45.	Auce	s.a.			mandeļveida	LNVM	poga	
46.	Dreņģeri-Čunkāni	46.kaps			?	LNVM	zobens	Atgāzis 1986, 23
47.	Mežotnes pilskalns	s.a.			?	LNVM A 11429: 536	šķērsis	
48.	Mežotnes pilskalns	s.a.	20	2,4	?	LNVM A 11429: 790	asmens	
49.	Mežotnes pilskalns	s.a.			?	LNVM A 11429: 1214	šķērsis	
50.	Mežotnes pilskalns	s.a.			?	LNVM A 10033: 890	šķērsis	
51.	Tērvetes pilskalns	s.a.	15,3	2	?	LNVM VI 24: 319	asmens	
52.	Tērvetes pilskalns	s.a.			?	LNVM VI 24: 853	šķērsis	
53.	Rubas Rūsiši	s.a.			?	LNVM	asmens	
54.	Pavirvīte-Gudi	102. kaps	93		?	MM	asmens	Vaškevičiūtē 2008, 63
55.	Tērvetes pilskalns	s.a.			?	LNVM VI 24: 272	asmens fr.	
56.	Tērvetes pilskalns	s.a.			?	LNVM VI 24	asmens fr.	
57.	Mežotnes pilskalns	s.a.			?	LNVM A 11429: 770	asmens fr.	
58.	Lielupes krasts	s.a.	88,8	4,5	?	JNMM KPM 3942	zobens	
59.	Liesi (<i>Liesai</i>)	s.a.			?	p.k.	šķērsis	

Zobenu maksts uzgaļi zemgaļu apdzīvotajās teritorijās

Nr.	Atradumu vieta	Inv. Nr.	Tips
1.	Pavirvīte-Gudi, 111. kaps	MM 11898/27 A 2110	Ia
2.	Auce	LNVM 9012: 1	Ib1
3.	Ceraukstes Podiņi	TVM 266	Ib2
4.	Tērvetes pilskalns	LNVM VI 24d: 1246	Ib3
5.	Linkuva (<i>Vaišgantai</i>), 5. kaps	LNMM GRD 85397/27	IIc
6.	Ceraukstes Podiņi	BNM 5936/2	IIIb
7.	Kalnjeles (Sidrabenes) senpilsēta	JIKM AR 16: 42	IIIb
8.	Jaunsvirlaukas pagasts	s.a.	IIIb
9.	Vecsaules Čapāni	JNMM 1300	IIIb
10.	Vecsaules Čapāni	JNMM 3851	IIIb
11.	Zemgale	BNM 1338	IIIb
12.	Dreņģeri-Čunkāni	LNVM VI	IIIc
13.	Zvārdes Kārklīņi	s.a.	IV
14.	Ciemalde	KPM	IV
15.	Platone	JNMM KPM 200	IV
16.	Tērvetes pilskalns	LNVM VI 24: 175	Va
17.	Ceraukstes Podiņi	TVM 267	Vb
18.	Mežotnes Kugrēni	s.a.	Vb
19.	Ziedoņskola	BNM 259	Vb
20.	Mežotnes Kugrēni	s.a.	Vb
21.	Lielvircava	s.a.	Vb
22.	Miģaļas	s.a.	Vb
23.	Mežotnes pilskalns	LNVM A 11429: 700	Vb
24.	Sesavas pagasts	JNMM KPM 221	Vb
25.	Ciemalde	LNVM	Vb
26.	Mežotnes senpilsēta	TVM 24	Vb
27.	Šlostiķi (<i>Šluostikiķi</i>)	s.a.	Vb
28.	Mežotne	s.a.	VIa
29.	Tērvetes pilskalns	s.a.	VIa
30.	Mežotnes pilskalns	LNVM 11429: 256	VIa
31.	Vecsaules Čapāni	JNMM II 3947 KPM 7301	VIa
32.	Mežotnes Kugrēni	s.a.	VIa
33.	Žaģares apkārtnē	s.a.	VIc

DOUBLE-EDGED SWORDS FROM THE AREAS POPULATED BY THE SEMIGALLIANS (5th–14th CENTURIES)

Summary

The study covers Middle and Late Iron Age double-edged swords and sword components from the areas populated by the Semigallians, analysing the archaeological material from Latvia and Lithuania. This is a topical theme, because there has been no previous study bringing together the material on the double-edged swords of the Semigallians in particular. The article deals with the typology, distribution, chronology of use and formal development of Semigallian double-edged swords. The first double-edged swords appeared in the areas populated by the Semigallians in about the 5th century AD, but they became a widely-used weapon during the Viking Age, approximately in the 9th century, remaining in use up to the beginning of the 14th century, as indicated by finds from settlement sites and burials. The majority of swords found in the areas populated by the Semigallians were imported from Europe and Scandinavia. Certain types of double-edged swords can be regarded as the work of local craftsmen, standing out in terms of their elaborate decoration.

Keywords: sword, double-edged sword, Semigallia, typology, chronology.

The study covers double-edged swords from Semigallia, based on the archaeological material from Latvia and Lithuania, which permits the development of their forms to be traced from the 5th to the 14th century. The study covers the region inhabited in the Middle and Late Iron Age by the Semigallians, a region that falls within the present-day borders of Latvia and Lithuania.

The aim of the study is typological analysis of 5th–14th century double-edged swords in Semigallia, determination of their chronology, tracing of the development of their forms and changes over time. The comparative and typological methods are used in the study.

The finds from the areas populated by the Semigallians include 58 double-edged swords and sword fragments from 19 find locations. The majority of swords come from residential and burial sites, recovered for the most part as stray finds from disturbed burials. In this study, analysis of Semigallian double-edged swords and sword components was carried out on the basis of J. Petersen's typology, as supplemented by Lithuanian archaeologist Vytautas Kazakevičius.

In Semigallian material culture, the earliest double-edged swords date from the early part of the Middle Iron Age (5th century AD). The oldest double-edged swords found in hoards are of the *spatha* type, imported into the Semigallian areas from Scandinavia or Europe. Double-edged *spatha* swords arrived in the Semigallian lands in the course of active trading contacts or armed conflicts. In the 9th–11th centuries, with intensified military clashes with Scandinavians and Slavic tribes, who used swords as effective close-combat weapons, Semigallian armaments came to include swords and sword blades made in Europe and

Scandinavia. In addition to single-edged swords of Types Z₁/T, Z₁/special and Z₁/rhombic, made by local smiths, Type I, H, S, T, Y, X double-edged swords appeared as Semigallian arms. In the 12th and 13th centuries, with the development of military retinues and states in neighbouring lands, and with the advance of Christianity in the East Baltic region, the Type T1, T/Z, 'Rhombic', 'Lenticular', 'Saddle-Shaped' and 'Discoidal' swords were introduced as Semigallian arms.

Starting in the 11th century, with the rapid development of the political and economic role of military retinues, a significant increase in the number of swords among Semigallian arms is observable. So far in the historiography, for objective reasons, the number of swords recorded in Semigallian material culture has been small, giving a false impression concerning their use in Semigallian armaments in the 11th–14th centuries. Excavation of the largest Semigallian cemeteries indicated a very small number of swords, but finds of swords and sword fragments in recent years at particular burial sites indicate that they are present in significant numbers. It may be assumed hypothetically that this situation can be explained in terms of the characteristic burial practices, where warriors or members of the military retinue, constituting a separate social stratum, were buried apart from the rest of the Semigallian population, analogous to the Couronian practice.

In addition to swords of Types S, Y, X, 'Rhombic', 'Lenticular', 'Saddle-Shaped' and 'Discoidal', widespread in Europe, widely used in Semigallia in the 11th–14th centuries were Type T, T1, Z and Z/T swords and sword components made by local craftsmen. The components of the sword hilt made by local craftsmen are distinguished by their

rich and elaborate decoration, testifying to a high level of jewellery craft and continuity in terms of tradition. In the course of the study it has been established that the swords used by the Semigallians correspond to the military developments of that time in Europe and the standardisation of armaments. The arms of the Semigallians show a degree of social hierarchy in the use of particular sword types, where the swords of Type S, T and T/Z can be regarded as the most expensive, while the single-edged swords of Type Z₁/T, Z₁/special and Z₁/rhombic were used by the lowest social stratum of the military retinue – the militia.

Semigallian material culture includes all types of sword scabbard chapes known and used in the areas populated by the Balts (I, II, III, IV, V, VI after the typology of V. Kazakevičius). Scabbard chapes of Type I and II are imported from Scandinavia (10th–11th centuries), whereas the Type III chapes are the work of Semigallian craftsmen (10th–11th centuries). It can be assumed that scabbard chapes of Types IV, V and VI were also made by Semigallian jewellery smiths (11th–13th centuries). The subtype VIc chapes are imported from Scandinavia (12th–13th centuries).

FIGURE AND TABLE CAPTIONS

- Fig. 1.** Find locations of double-edged swords in the East Baltic and in the areas populated by the Semigallians. *Drawing by Normunds Jērums*
1 – Tērvete Hillfort, 2 – Zaļenieki, 3 – Bukaišu Atvascs, 4 – Žagarē Hillfort, 5 – Bēnes Kaijukrogs, 6 – Rubas Rusiši, 7 – Kalnelis Hillfort (Sidrabene), 8 – Mežotne Hillfort, 9 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, 10 – Mežotnes Kugrēni, 11 – Īslīces Viesturi (Ziedoņskola), 12 – Dreņģeri-Čunkāni, 13 – Vecsaules Čapāni, 14 – Pavirvytē-Gudai, 15 – Kokmuiža, 16 – Īle road, 17 – Auce, 18 – Liesai, 19 – Bukaišu Strikaiši, 20 – bank of River Lielupe, 21 – Martynišķiai, 22 – Salgales Mazgrauži, 23 – Tērvetes Kūri
- Fig. 2.** Type I, II and Y swords, after the typology of J. Petersen. *Photos by Normunds Jērums, Jogaile Butrimaitē*
1 – Bēnes Kaijukrogs, Type I (LNVM A 11913:27), 2 – Mežotne Hill-Fort, Type H (LNVM 64609:1), 3 – Vecsaules Čapāni, Type Y (JNMM 3778 KPM 1328), 4 – Pavirvytē-Gudai cemetery, Burial 111 (MM, 11898/27 A 2410)
- Fig. 3.** Pommels of Type S and T swords, after the typology of J. Petersen. *Photos by Normunds Jērums, Jogaile Butrimaitē*
1 – Mežotnes Kugrēni, pommel of Type S sword (TVM 1081), 2 – Bukaišu Strikaiši, pommel of Type T sword (TVM 1075), 3 – Mežotnes Kugrēni, pommel of Type T sword (TVM 1071), 4 – Mežotne Hillfort (LNVM A 10033:411), 5 – Pavirvytē-Gudai cemetery, Burial 27, Type T sword (MM, 7383/A), 6 – Bukaišu Atvascs, Burial 4 (LNVM A10700:1)
- Fig. 4.** Sword from Mežotnes Kugrēni with guards decorated in inlay technique (TVM), Type T after the typology of V. Kazakevičius. *Photo by Normunds Jērums*
- Fig. 5.** Type T1 swords, after the typology of V. Kazakevičius. *Photos by Normunds Jērums, Jogaile Butrimaitē*
1 – Mežotne early town (TVM 5), 2 – Mežotne Hillfort (LNVM A 1429:1782), 3 – Bukaišu Strikaiši (TVM 1076), 4 – Mežotnes Kugrēni, 5 – Zaļenieki (TVM 1078), 6 – Pavirvytē-Gudai, Burial 65 (MM 7651/1A), 7 – Īle road.
- Fig. 6.** ‘Saddle-Shaped’ type, Type X and ‘Discoidal’ type swords, after the typology of V. Kazakevičius. *Photo by Normunds Jērums*
1 – Martynišķiai, ‘Saddle-Shaped’ type sword (VDKM 883), 2 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, ‘Saddle-Shaped’ type sword (LNVM A266:55), 3 – Īslīces Viesturi (Ziedoņskola), Type X sword (JNMM), 4 – Tērvete Hillfort, ‘Discoidal’ type sword (JNMM KPM II 441/IX)
- Fig. 7.** Pommels of ‘Discoidal’ and ‘Lenticular’ type swords after the typology of V. Kazakevičius, and guards. *Photo by Normunds Jērums*
1 – Mežotne early town (TVM 1), 2 – Mežotne early town (TVM 4), 3 – Mežotne early town (TVM 3), 4 – Mežotne early town (TVM 2), 5 – Auce (LNVM), 6 – Mežotnes Kugrēni, 7 – Tērvete Hillfort (LNVM VI 24: 853), 8 – Mežotne Hillfort (LNVM A 11429:1214), 9 – Mežotne Hillfort (LNVM A 11429:536)
- Fig. 8.** Sword scabbard chapes from the areas populated by the Semigallians. *Photos by Normunds Jērums, Kęstutis Stoškus*
1 – Pavirvytē-Gudai, Burial 111, Type Ia (MM 11898/27 A 2410), 2 – Ceraukstes Podiņi, stray find, Type Ib2 (TVM 266), 3 – Linkuva, Burial 5, Type IIc (LNVM GRD 85397/27), 4 – Tērvete Hillfort, Type Ib3 (LNVM VI 24d:1246), 5 – Dreņģeri-Čunkāni, Burial 46, Type IIIc, 6 – Zemgale, stray find, Type IIIb (BNM 1338), 7 – Tērvete Hillfort, Type Va (LNVM VI 24:175), 8 – Platone, stray find, Type IV (JGMM), 9 – Ceraukstes Podiņi, stray find, Type Vb (TVM 267), 10 – Tērvete Hillfort, Type VIa (LNVM), 11 – Žagarē, stray find, Type VIc (JNMM)
- Table 1.** Find locations of double-edged swords and sword components in the areas populated by the Semigallians
- Table 2.** Sword scabbard chapes from the areas populated by the Semigallians

Translated by Valdis Bērziņš

Andrejs Vasks

VENDU JAUTĀJUMS LATVIJAS AIZVĒSTURĒ¹

Rakstā aplūkota 13. gs. Indriķa hronikā minēto vendu izpētes vēsture. 19. gs. un 20. gs. sākumā pētnieki izmantoja tikai rakstītos vēstures avotus. Kopš 20. gs. 30. gadiem vendu jautājumam pievērsās arī arheologi, uzskatot tos par Kurzemes libiešu grupu, kas, kuršu spiesta, pārcēlās pie Vidzemes latgaļiem. Līdz ar to vendu jautājums cieši savijās ar libiešu jautājumu. Latvijas arheoloģijā nostiprinājās uzskats, ka libieši Vidzemē ir atnākuši no Kurzemes. Jaunāko pētījumu gaismā pamatotāks šķiet uzskats, ka libiešu kultūra Vidzemē ir izveidojusies uz vietas, saplūstot vairākiem atšķirīgu etnosu kultūras komponentiem. Līdz ar to vendus nevar uzskatīt par Kurzemes libiešu grupu, jo pēdējo Kurzemē nebija. Vendi bija atsevišķs Baltijas somu etnoss, kas vēlajā dzelzs laikmetā apdzīvoja Ziemeļkurzemi. Kuršu ekspansijas rezultātā vendi tika kuronizēti.

Atslēgas vārdi: vendi, libieši, kurši, Ziemeļkurzeme, Vidzeme.

IEVADS

Jautājumam par to, kas bija Indriķa hronikā minētie vendi, Latvijas vēstures historiogrāfijā ir gara vēsture. Jau 1822. gadā Karls Vatsons puda uzskatu, ka vendi ir balto-slāviem piederīga latviešu cilts. Turpmākajos gadu desmitos par vendiem izteicās vēl virkne pētnieku, uzskatot tos gan par rietumslāviem (N. Haruzins, D. Zeļeņins, M. Vitovs, K. Ancītis, A. Jansons), gan par zemgaļiem (A. Bilenšteins), gan par atsevišķu kuršu grupu (J. Endzelīns), gan par Baltijas somiem-libiešiem (A. J. Šēgrēns), gan par votiem (H. Lākmans), gan par kuronizētiem libiešiem jeb tāmniekiem (E. Šturms), gan par Ziemeļkurzemes libiešiem (E. Šnore) (Mugurevich 1973, 291 un tur norādītā literatūra).

Līdz pat 20. gs. 30. gadiem pētnieki, spriežot par vendiem, izmantoja rakstītos vēstures avotus un valodniecības materiālus (piemēram, J. Endzelīns). Taču rakstītās ziņas par vendiem Kurzemē ir ļoti trūcīgas – tā ir tikai Indriķa hronikā (IH) atrodamā liecība: “Vendi tolaik bija pazemīgi un trūcīgi. Padzīti no Ventas, kas ir upe Kursā, viņi dzīvoja Senajā kalnā, kuram līdzās tagad uzcelta Rīgas pilsēta. No šejienes viņus atkal padzina kurši un daudzus no viņiem nogalināja; pārējie, aizbēguši pie letiem, dzīvoja kopā ar viņiem turpat un priecājās par priesteru ierašanos”

(IH, X: 14). Faktiski hronikas autoram Kurzemē ir zināmi tikai divi etnosi – minētie vendi un kurši (*Curones*). Vendi vēl vairākās vietās pieminēti Indriķa hronikā saistībā ar piedalīšanos Zobenbrāļu ordeņa militārajās aktivitātēs (IH, XIII: 5; XIV: 7, 8; XXII: 4, 5; XXV: 3; XXIX: 3). Hronika norāda vendu pili Cēsīs (*Wenden*), kur vendi dzīvojuši kopā ar ordeņa brāļiem, līdz tie ap 1213.–1214. gadu blakus uzcēluši paši savu pili (Caune, Ose 2004, 120). Vendi vēl pieminēti 1208. gadā pāvesta Innocenta III bullā kopā ar libiešiem, latgaļiem un idumejiešiem (SLVA 1940, 31, 46). Taču visi šie pieminējumi attiecas uz vendiem Vidzemē, galvenokārt Cēsīs (par vendiem Cēsīs sk. Apals 2007). 13. gs. beigās tapušajā Atskaņu hronikā vendi vairs nav pieminēti. Kurzemē hronika atzīmē tikai kuršus, kuru kaimiņi ir sāmsalieši; arī citos 13. gs. dokumentos vendu vārds neparādās. Acīmredzot 13. gs. gaitā vendi gan Kurzemē, gan Vidzemē tika pilnībā asimilēti un iekļāvās kuršos resp. letos.

¹ Šis raksts ir sagatavots uz līdzīga nosaukuma referāta pamata, kas tika nolasīts Latvijas vēsturnieku I kongresā Rīgā 2011. gada 17. septembrī LU Vēstures un filozofijas fakultātē. Referātu un šeit publicēto rakstu inspirēja Latvijas arheologu, to skaitā arī raksta autora, veiktie lauka pētījumi Ziemeļkurzemē, kas deva jaunus arheoloģiskos avotus un raisīja pārdomas par to (un arī agrāko arheoloģisko materiālu) interpretāciju.

VENDI ARHEOLOĢIJĀ

Par vendu arheoloģiskās “atklāšanas” sākumu var uzskatīt 1910. gadu, kad ārsts Ernsts Kivuls kapulaukā pie Cēsu dzelzceļa stacijas izpētīja astoņus kapus ar 11 skeletapbedījumiem.² Šis kapulauks kļuva zināms jau 1888. gadā, kad, veicot būvdarbus, atrada skeletus ar bagātīgām piedevām. Tomēr E. Kivuls kapulaukā apbedītos kļūdaini saistīja ar latviešiem, resp., latgaļiem (Kiwull 1911). Tikai 1936. gadā Elvīra Šnore šos apbedījumus saistīja ar Indriķa hronikā minētajiem vendiem, uzskatot tos par Kurzemes lībiešu grupu, kas, kuršu spiesta, pameta Kurzemi (Šnore 1936). To, kad tas noticis, hronikas autors nepaskaidro. Tomēr kā netiešu liecību vendu aiziešanai no Ventas var izmantot Cēsu kapulauka ierīkošanas laiku. Tas ir 11. gadsimts. Tieši šajā laikā, precīzāk – 11. gs. otrajā pusē sākās kuršu ekspansija Ziemeļkurzemē (Asaris 1996, 41).

1973. gadā tika publicēts Ēvalda Mugurēviča raksts, kurā viņš detalizēti aplūkoja vendu problēmu. Raksturojis uzskatu dažādību vendu etniskajā atribūcijā, autors sīkāk aplūkoja Ziemeļkurzemes arheoloģiskos materiālus, īpaši kapulaukus un apbedīšanas tradīcijas 10.–13. gs. Pēc Ē. Mugurēviča domām, Kurzemes vendi ir bijusi kāda Ventas lejteces lībiešu grupa, kas, kuršu vai kuronizēto lībiešu spiesta, izceļoja uz Vidzemi (Mugurevich 1973, 298). Vēlākās publikācijās pētnieks ar vendiem saistīja ne tikai apbedījumus 11.–13. gs. Ziemeļkurzemes līdzenajos kapulaukos (Tukuma Jaunais tirgus laukums, Lībagi, Laidze, Virbi) (Mugurēvičs 1999, 57), bet arī uzkalniņos Vārves Strīķos, Drukēnos un Dumbriniekos (Mugurēvičs 2000, 76; Mugurēvičs 2006, 23). Viņaprāt, Ziemeļkurzemē 11.–13. gs. dzīvoja gan vendi, gan lībieši, turklāt pēdējiem 10.–11. gs. raksturīgi smilšu uzkalniņi Sabiles Krievu kapos un Tojātos (Mugurēvičs 1999, 57). Tātad divi Baltijas somu etnosi Ziemeļkurzemē?

20. gs. 90. gados vendu jautājumam pievērsās arī Valentīns Sedovs. Grāmatā “Slāvi agrajos viduslaikos” viņš, izmantojot arheoloģiskos, antropoloģiskos un valodniecības datus, kā arī piesaistot rakstīto avotu liecības, vēlreiz mēģināja pamatot vendu piederību rietumslāviem (Sedov 1995, 173–182). Viedoklis tomēr vāji pamatots un nav pārliecinošs (sīkāk par to sk. Vasks 1997, 173–174).³

² Pēc E. Kivula izrakumus Cēsu dzelzceļa kapulaukā veica E. Šnore 1946. gadā, izpētot divus kapus, un R. Spirģis 2003. gadā, izpētot vienu kapu. Tātad pavisam kapulaukā izpētīti 14 ar 11.–13. gs. datējami apbedījumi.

Historiogrāfijā vendu jautājums ir cieši saistīts ar lībiešu izcelsmes un sākotnējās lokalizācijas problēmu. Lībiešu un viņu izcelsmes pētniecības gaitas ir aplūkojuši vairāki autori (Tõnisson 1974, 15–28; Tenisons 1994; Ciglis 2002; Ciglis, Zirne, Žeiere 2001, 6–10), tāpēc te tikai atzīmēšu divas galvenās uzskatu grupas jautājumā par lībiešu izcelsmi. 20. gs. 30. gados nostiprinājās uzskats, ko pauda vadošie tā laika arheologi Francis Balodis (1933), Eduards Šturms (1934, 180) un Elvīra Šnore (1935), ka lībieši Rietumvidzemē ir ieradušies no Kurzemes 10. un 11. gadsimtā. Šāds uzskats tika pamatots ar faktu, ka lībiešu kultūra Vidzemē pie Daugavas un Gaujas pazīstama tikai kopš 10.–11. gadsimta. Līdz tam – agrajā un vidējā dzelzs laikmetā – tur zināmi tikai baltiem – zemgaļiem raksturīgie arheoloģiskie pieminekļi. Aplūkojot lībiešu izcelsmes jautājuma skaidrojumu 20. gs. 30. gados, jāņem vērā, ka tolaik (un arī ilgi pēc tam), dominējot kultūrvēsturiskās arheoloģijas principi, jaunu kultūru izveidošanos parasti izskaidroja ar iedzīvotāju migrāciju, resp., “pārceļošanu” no “teritorijas A” uz “teritoriju B”. Citi iespējamie jaunu kultūru veidošanās modeļi (piemēram, dažādu kultūras un etnisko elementu integrācija šajā “teritorijā B”) netika izskatīti. Jāpiezīmē, ka jau 1938. gadā šaubas par lībiešu esamību Kurzemē izteica Arveds Švābe, pieļaujot iespēju Ziemeļkurzemes Baltijas somus saistīt ar sāmsaliešiem (Švābe 1938, 75–78).

1952. gadā Harijs Moora izvirzīja alternatīvu hipotēzi par lībiešu vietējo izcelsmi Rietumvidzemē, apšaubot viņu atnākšanu no Ziemeļkurzemes (Moora 1952, 167–168), ko vēlāk atbalstīja arī Ēvalds Tenisons (Tõnisson 1974, 185) un Ādolfs Stubavs (1976, 119–120). Abām hipotēzēm ir gan stiprās, gan vājās puses, kuras tuvāk aplūkot nav šī raksta uzdevums.

³ Jautājums par Indriķa hronikā pieminēto vendu etnisko piederību nav tikai akadēmiski apspriests temats. Kopš 20. gs. 90. gadiem, kad Latvija jau bija atguvusi neatkarību un bija pieņemti attiecīgi likumdošanas akti, to skaitā Valsts valodas likums, Latvijas krievvalodīgajos preses izdevumos (galvenokārt mazzirāžās) tika aktualizēts viens no agrāk paustajiem uzskatiem par vendiem kā slāviem (rietumslāviem). Tika pausta doma, ka IH minētie vendi ir slāvi (citas hipotēzes tur, protams, netiek pieminētas), kas dzīvojuši tagadējā Latvijas teritorijā, kas tātad ir viņu vēsturiskā dzimtene, un tāpēc šodienas Latvijā kā otrai valsts valodai jābūt arī krievu valodai. Šai žurnālistu tēmai ir, protams, arī variācijas (piemēram, Belov, V. O drevnih slovenah i russah v Pribaltike. *Russkoe slovo*, No. 93, oktābr' 2000, No. 94, noiabr' 2000; Gusev I. Rīgu osnovali slaviane? *Subbota*, 7–13 sentiabria, 2007, 4–5; Govorov, J., Pomniaschii, I. Latviia – zemlia Vendov. – <http://www.ves.lv/article/58384> (skatīts 11.03.2012.).

JAUNI DATI PAR SENU PROBLĒMU

Jaunu stimulu lībiešu un vendu problēmas risināšana ieguva pēc plašajiem izrakumiem Daugavas lībiešu apmetnēs un kapulaukos 20. gs. 60.–70. gados. Starp daudziem simtiem izpētīto apbedījumu ar tipisku Vidzemes lībiešu kapu inventāru bija pāri par 20 tādu, kuriem analogijas bija saskatāmas Cēsu kapulaukā un Ziemeļkurzemē, tātad vendu kultūrā (Spirģis 2008, 40. tab.). Attiecībā uz lībiešu izcelšanos pēdējā laikā jaunu argumentāciju guvis viedoklis, ka lībieši un viņu kultūra ir radusies Vidzemē Daugavas un Gaujas lejteces apgabalā 9.–10. gs. no tur ienākušajiem dažādu etnisko grupu pārstāvjiem. Šādu uzskatu pauž 2001. gadā iznākušās grāmatas “Lībieši senatnē” autori (Ciglis, Zirne, Žeiere 2001, 10). Tiesa gan, šajā darbā citā vietā parādās arī uzskats, ka lībieši Daugavas lejtecē tomēr ir ienācēji (Ciglis, Zirne, Žeiere 2001, 16). Autori pauž arī uzskatu, ka Ziemeļkurzemes iedzīvotāji 10.–14. gs. ir bijuši vendi, tomēr tā bijusi kāda lībiešu grupa (Ciglis, Zirne, Žeiere 2001, 13). Arnis Rādiņš lībiešu izcelsmi saista ar vikingu laikmeta Austrumeiropas upju tirdzniecības ceļu sistēmas veidošanos, kad Daugavas lejteces rajonā apmetusies kāda iedzīvotāju grupa ar tāltirdznieciskām interesēm un skandināviski iekrāsotu kultūru. Pieplūstot somu elementam, 11. gs. te uzplauka lībiešu kultūra jau kā vietēja parādība (Rādiņš 2000, 101–102). Ēvalds Mugurēvičs (2006, 30–31) un Roberts Spirģis (2008, 379) šo atnākušo Daugavas lejteces iedzīvotāju grupu ar skandināviskās kultūras iezīmēm saista ar Grobiņas skandināvu kolonistu pēctečiem, kas 10. gs. te ieradās no Ziemeļkurzemes. Somisko elementu iesaistīšanos lībiešu etnoģenēzē R. Spirģis saista ar atnācējiem no Baltijas jūras ziemeļu vai ziemeļaustrumu piekrastes apgabaliem (Spirģis 2008, 380). Jāpiebilst, ka somiskās kultūras elementu klātbūtni Vidzemes rietumu daļā Daugavas un Gaujas lejteces rajonos nevar izslēgt arī laikā pirms 10. gadsimta. Tiesa, arheoloģiskajā materiālā tam nav apstiprinājuma, jo minētajās teritorijās līdz 7. gs. zināmi tikai baltiem (zemgaļiem) raksturīgi kapulauki, bet laiku no 8. līdz 10. gs. raksturo vienīgi daži savrupatradumi, kam drīzāk baltisks, nevis somisks raksturs. Tomēr, ja pievēršamies toponīmikai, tad šajās teritorijās ir ļoti liels Baltijas somu toponīmu, tostarp arī hidronīmu skaits. Te jāpievienojas Ē. Tenisona savulaik izteiktajām šaubām, vai šie Baltijas somu vietvārdi šeit tik bieži slāni būtu radušies tikai 10.–11. gs. vai vēlāk (Tenisons 1990, 45). Tiesa, to varētu izskaidrot tad, ja apspriežamo teritoriju pēc 7. gs. būtu pametusi lielākā daļa agrāko iedzīvotāju un

tā kļuvusi gandrīz neapdzīvota, bet 10. gs., ienākot jauniem iedzīvotājiem, tie devuši savus somiskos nosaukumus gan savām apdzīvotajām vietām, gan upēm un ezeriem. Taču tādā gadījumā rodas jautājums: kas tie bija par apstākļiem vai notikumiem, kuru dēļ apgabalu atstāja tā agrākie iedzīvotāji? Uz to pagaidām atbildes nav. Tomēr, runājot par apgabala depopulāciju 8.–10. gs., jābūt piesardzīgiem. Ja apskatāmajā teritorijā ir arheoloģiskie pieminekļi, tad nav šaubu par tā apdzīvotību. Taču, ja šo pieminekļu nav, arī tad tomēr nevaram būt pārliecināti, ka teritorija nav bijusi apdzīvota. Te jāņem vērā arheoloģijas ierobežotās iespējas atklāt pagātnes realitātes. Tā ir triviāla patiesība, ka arheoloģija spēj atklāt to, kas zemē saglabājies. Taču senatnē notika daudzas lietas, tostarp rituāli, kas neatstāj paliekošas pēdas. Tādas varēja būt arī dažas apbedīšanas tradīcijas, piemēram, virszemes apbedīšana “mirušo namiņā”. Skaidrs, ka šāds apbedīšanas veids neatstāj tikpat kā nekādas arheoloģiskas pēdas. Tāpēc būtu svarīga dzīvesvietu, pirmkārt pilskalnu pētniecība šajā teritorijā.

Pēdējā desmitgadē aktivizējusies arī arheoloģiskā pētniecība Latvijas rietumu daļā, tai skaitā Ziemeļkurzemē. Veiktie izrakumi Beltu (Vasks, Kalniņa, Daugnora 2011) un Mežītes pilskalnā (Guščika, Vasks 2010, 40–43), kā arī Mežītes (Guščika, Vasks 2010, 43–44; Guščika 2012) un Lankšēdes kapulaukā (Muižnieks 2010) deva jaunus materiālus vendu jautājuma skaidrošanai. Visos šajos pieminekļos atrastas 11.–12. gs. rotas, kurām analogijas ir Cēsu dzelzceļa stacijas un Daugavas lībiešu kapulaukos identificēto vendu sieviešu kapu inventāros. Lai arī esošais arheoloģiskais materiāls nav sevišķi liels, var tomēr raksturot ar vendiem saistītos pieminekļus. Pirmkārt tie ir 11.–12. gs. līdzenie kapulauki ar skeletapbedījumiem, reti ar ugunskaņiem (Tukuma Jaunā tirgus laukuma kapulaukā no astoņiem kaņiem trīs bija ugunskaņi, taču citur pagaidām tādi nav konstatēti). Šādi kapulauki zināmi 12 vietās, bet ziņas par cilvēku kaulu un senlietu atradumiem ir par vēl vairākām vietām. Šie līdzenie kapulauki pārsvarā izplatīti ziemeļaustrumu Kurzemē; vistālāk uz dienvidiem iespējamais kapulauks atrodas Turlavā, no kura kā savrupatradumi nāk krustadata, divas Sāmsalas tipa trijstūradatas ar cilpveida važturiem, savienotas ar divām važiņām (Talsu muzeja ekspozīcijā). Izrakumi notikuši sešos šādos kapulaukos. No plašāk pētītajiem jāatzīmē jau agrāk pētītais kapulauks Tukuma Jaunajā tirgus laukumā un pēdējā laikā pētītais Mežītes kapulauks. Šie paguros ierīkotie līdzenie kapulauki nav bijuši lieli, bet mirušie apbedīti samērā attālu cits no cita. Tā, piemēram, Mežītes arheoloģisko pieminekļu

kompleksā, kura centrs ir pilskalns ar apkārt esošo apmetni, ir trīs apbedījumu vietas, kas lokveidā ietver pilskalnu un apmetni. Izrakumi notikuši divās apbedījumu vietās – ap 300 m no pilskalna attāļajā nelielajā paugurā ierīkotajā Kalnenieku kapulaukā un ap 100 m attāļajā Mežītes kapulaukā, kas tāpat bija ierīkots paugurā. Trešajā apbedījumu vietā Kapurkalnā ap 400 m no pilskalna izrakumi līdz šim nav izdarīti. 1931. gadā Kalnenieku senkapos, kurus atklāja, paugurā rokot granti un tādējādi izpostot vairākus apbedījumus, E. Šturmam izdevās atklāt tikai vienu kapu; 2008. gadā, pētot teritoriju blakus senajai grantsbedrei, jaunus apbedījumus neatklāja. Mežītes kapulaukā pirmos apbedījumus atklāja 20. gs. 90. gadu sākumā, rokot paugurā granti. Parādotes cilvēku kauliem, grants rakšana tikusi pārtraukta. 2009.–2011. gadā paugura dažādās vietās veikti izrakumi ar mērķi noskaidrot kapulauka robežas. Atklāja tikai sešus kapus, kas koncentrējās paugura augstākajā daļā un bija izvietoti diezgan tālu cits no cita (Guščika, Vasks 2010; Guščika 2012). Izrakumu rezultāti abās vietās liek domāt, ka apbedījumu skaits nav bijis liels. Ņemot vērā Mežītes apdzīvotās vietas platību un intensitāti, nevar izslēgt iespēju, ka pilskalna tuvumā ir vēl citas līdzīgas apbedījumu vietas.

Līdzeno kapulauku apbedījumu orientācijā dominē somiem raksturīgais ZR, Z vai ZA virziens. Vīrs apbedījumiem mēdza salikt lielāku vai mazāku daudzumu akmeņu. Kapu inventārā kaklariņķi no bronzas stieples vai arī savīti no 2–3 stieplēm ar āķu un cilpu galiem un uzvērtiem gredzentiņiem vai spirālēm, kreļļu rotas, pie kam krelles uzvērtas uz bronzas stieples, važiņrotas ar Sāmsalas vai Nurmuižas tipa trijstūrgalvas adatām vai krustadatām ar segmentveida važturiem, aproces ar zvērgalvu galiem, spirālaproces, spirālgredzeni. Vīriešu kapos bez kaklariņķiem, pakavsaktām un aprocēm arī ar bronzu apkaltas jostas, dzelzs platasmens cirvji, šķēpu gali.

Atklāts ir jautājums par to, vai vendiem bijuši arī kapu uzkalniņi. Labi zināms, ka lībiešiem Vidzemē, tāpat latgaļiem un sēļiem bija gan līdzenie, gan uzkalniņu kapulauki, tāpēc abu šo kapu tipu esamība pie vendiem neraisītu izbrīnu. Kā jau iepriekš atzīmēts, Ē. Mugerēvičs vendiem pieskaita uzkalniņus Vārves Strīķos, Druķēnos un Dumbriniekos Ventas lejtecē. Strīķu uzkalniņā, kura diametrs bija ap 20 m, bet augstums 1,3 m, rakuši vairāki pētnieki 19. gs. un H. Riekstiņš 1932. gadā, konstatējot gan skeletkapus, gan ugunskapus. Spriežot pēc atradumiem, apbedīšana tur notikusi ļoti ilgā laika periodā – no senākā līdz vēlajam dzelzs laikmetam un vēl viduslaikos. Izrakumu nepietiekamā dokumentācija neļauj

izprast ne apbedījumu izvietojumu, ne stratigrāfiju, kas apgrūtina apbedījumu kultūras piederības noskaidrošanu (Vasks 2004, 10–11). Līdzīgs uzkalniņš bija arī Druķēnos. Ilgstoši apstrādājot zemi, uzkalniņš pakāpeniski tika nolīdzināts un izrakumu laikā 1986. un 1987. gadā tūruma reljefā gandrīz vairs neizcēlās. Vēl pirms izrakumiem uzkalniņa vietā uzgāja divas senākajam dzelzs laikmetam un agrā dzelzs laikmeta pirmajai pusei raksturīgās bronzas plakanspirāles. Izrakumu laikā atrada agrā dzelzs laikmeta bronzas spieķadatas galvu, aproci un kaklariņķa fragmentu. Tika iegūti arī daži vēlā dzelzs laikmeta beigu posmam raksturīgi atradumi. Izrakumu vadītājs Jānis Asaris secināja, ka apbedīšana uzkalniņā notikusi agrajā dzelzs laikmetā, bet atkārtoti – 12.–13. gs. (Asaris 1988, 26–28). Savukārt Dumbrinieku uzkalniņš, kas pēc izmēriem līdzīgs abiem minētajiem, nav arheoloģiski pētīts. Smilšu uzkalniņi vēl pētīti Sabiles Krievu kapos un Matkules Tojātos pie Abavas. Tie atšķiras no iepriekš aplūkotajiem Ventas lejteces uzkalniņiem, jo visumā ir mazāki, koncentrēti grupās, izmantoti īsāku laika periodu (10. gs. – 11. gs. sākums), katrā uzkalniņā parasti apbedīts tikai viens mirušais. Tur konstatēta gan mirušo inhumācija, gan kremācija. Kapu inventārs nav sevišķi bagāts (LA 1974, 188). Pēc E. Šturma un Ē. Mugerēviča domām, šie ar 10. gs. datētie smilšu uzkalniņi ir saistāmi ar Kurzemes lībiešiem, kas uzkalniņu tradīciju pārnesa uz Rietumvidzemi (Šturms 1934, 10; Mugerēvičs 1999, 57). Ē. Mugerēvičs pieļauj domu, ka uzkalniņi kā vietējo iedzīvotāju apbedījumu vietas pie Abavas parādījušies skandināvu iespaidā. Savukārt R. Spirģis Sabiles Krievu kapos apbedītos saista ar skandināviem, kas vēlāk pārcēlās uz Daugavas lejteci un bija lībiešu kultūras līdzveidotāji (Spirģis 2008, 379).

Taču kā īsti bija ar vendiem un lībiešiem Kurzemē laikā no 11. līdz 13. gadsimtam? Vai vendi bija kāda atsevišķa lībiešu grupa, kā to uzskata virkne pētnieku, vai tomēr atsevišķa etniska vienība? Ja salīdzinām Daugavas un Gaujas 11.–13. gs. lībiešu apbedīšanas tradīcijas, to skaitā kapu inventārus, ar šī paša laika tradīcijām Ziemeļkurmē, tad redzam gan līdzības, gan atšķirības. Abās salīdzināmajās teritorijās raksturīgi kā līdzenie, tā uzkalniņu kapulauki, mirušie tiek apbedīti nesadedzināti, taču ir arī ugunskapi. Raksturīga pārsvarā Z–D vai šim virzienam tuva orientācija, turklāt vīriešu un sievietes pretēja orientācija attiecībā pret debespūsēm nav novērota. Tāpat tas bija arī citās somu teritorijās – gan Volgas somiem (meriešiem, muromiešiem, mordviešiem, mariešiem; Golubeva et al. 1987, 67–114), gan Baltijas jūras somiem (somiem, vepsiem, igauņiem; Golubeva et al. 1987,

12–65). Akmeņi virs apbedījumiem 11.–12. gs. līdzenajos kapulaukos Ziemeļkurzemē zināmi arī Daugavas lībiešiem (Laukskolas kapulaukā – vairāk nekā 250 kapos; Zariņa 2006, 27), karēļiem (Golubeva et al. 1987, 46), somiem (piemēram, Luistari kapulaukā; Lehtosalo-Hilander 2000, 179–180). Daudz līdzību arī Ziemeļkurzemes kapulauku un Vidzemes lībiešu kapu inventāros. Taču ir arī atšķirības. Lībiešu kapos ir raksturīgs māla trauka novietojums (Laukskolas kapulaukā – 50% apbedījumu; Zariņa 2006, 302). Ziemeļkurzemes 11.–12. gs. kapulaukos šī tradīcija nav konstatēta. Lībiešu kapos fiksētās krellju, kauri gliemežvāku un monētpiekariņu rotas bijušas uzvērtas uz nātna pavediena, bet bronzas stieple šim nolūkam izmantota reti. Ziemeļkurzemes kapulaukos savukārt raksturīgs šo elementu savērums uz stieples. Lībiešiem, īpaši pie Daugavas, bija tipiskas dobās aproces, bet tādu nav Ziemeļkurzemes kapulaukos. Arī pašas greznākās lībiešu sieviešu rotas – sava veida lībiešu kultūras zīmols – lielās krūšu važiņrotas atšķiras no analogām rotām Ziemeļkurzemē. Vidzemes lībietes važiņrotas piestiprināšanai un apliekamo brunču saspraušanai uz pleciem lietoja vietējo meistaruru darinātās bruņrupuču saktas, kurām piekāra ažuļus trijstūrveida vai biežāk trapecveida važturus ar važiņām. Bieži važiņrota papildināta ar diviem iegareniem ažuļiem važiņu sadalītājiem. Savukārt Ziemeļkurzemē važiņrotu piestiprināšanai lietoja trijstūradatas un krustadatas ar segmentveida važturiem. Vendu sieviešu važiņrotās dažkārt sastopami īpatnēji ažuļi trijstūrveida važiņu dalītāji, kādi nav raksturīgi lībietēm. Tādi atrasti Cēsu dzelzceļa stacijas kapulaukā (Kiwull 1911, Taf. 1), Laukskolas kapulauka 141. un 191. kapā (Zariņa 2006, 132. att.: 14, 21), Laidzes Pēčos (LA 1974, 50. tab.: 16), Beltu (Padures) pilskalnā (Vasks, Kalniņa, Daugnora 2011, 12. att: 3). Lībiešu bruņrupuču saktas, važturi un važiņu sadalītāji Latvijas rietumu daļai nav raksturīgi – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamenta krājumā ir kāds Skrunčas Gobziņos atrasts lībiešu sievietes postīta kapa inventārs, kura sastāvā važiņrota ar bruņrupuču saktu. Vēl viena lībiešu bruņrupuču sakta uzzieta Kandavas pilskalnā kā savrupatradums, bet viens trapecveida libiskais važturis atrasts Mežītes pilskalna apmetnē.

VENDI UN LĪBIEŠI

Iepriekšminētās atšķirības neļauj likt etniskās vienlīdzības zīmi starp iedzīvotājiem Ziemeļkurzemē un lībiešiem Vidzemē. Arī Indriķa hronika

šķir vendus no lībiešiem. Guntis Zemītis gan aizrāda, ka tādā gadījumā par atsevišķu etnosu būtu jāuzskata arī idumieši, kas Indriķa hronikā tāpat tiek šķirti no citām grupām (Zemītis 2009, 13). Tomēr te būtu jāņem vērā, ka 13. gs. pastāvēja atsevišķa teritorija Idumeja un tāpēc tās iedzīvotājus neatkarīgi no viņu etniskās piederības dēvēja par idumiešiem. Vendi un lībieši acīmredzot bija tuvas, taču ne identas Baltijas somu tautības. Tos Ziemeļkurzemes Baltijas somu iedzīvotājus, kuru kultūrā vērojama gan sāmsaliešu, resp., igauņu, gan kuršu, gan zemgaļu ietekme un kuriem 11. un 12. gs. raksturīgi līdzenie skeletkapi, vispieņemamāk būtu identificēt ar Indriķa hronikā pieminētajiem vendiem. Kā to liecina vendiem raksturīgie apbedījumi lībiešu kapulaukos Daugavas lejtecē, viņi uzturēja sakarus, to skaitā laulības sakarus ar lībiešiem, ko acīmredzot sekmēja niecīgās valodu barjeras. Tanī pašā laikā līdzīgi sakari ar kaimiņiem zemgaļiem līdz šim nav konstatēti. Kad, kuršu spiesti, vendi pārcēlās uz Vidzemi, nav domājams, ka Kurzemi pameta *visi* vendi. Skaidrs tomēr tas, ka daļai vendu, pametot Kurzemi, somiskais elements samazinājās un tas kuršiem atvieglāja Ziemeļkurzemes pārņemšanu un vietējo iedzīvotāju kuronizāciju. Acīmredzot tāpēc 13. gs. rakstītie avoti Rietumlatvijā piemin tikai *curones* (izņemot *vendu* vienas reizes pieminējumu Indriķa hronikā), un tas būtu jāsaprot nevis kā *etnisko kuršu*, bet gan kā noteiktas teritorijas iedzīvotāju – *kurzemnieku* apzīmējums. Šādu minētā apzīmējuma izpratni pamato arheoloģiskais materiāls, kas vēlajā dzelzs laikmetā Kurzemes ziemeļdaļā nepārprotami apliecina Baltijas somu, bet dienviddaļā – baltu (kuršu) kultūru.

Salīdzinājumā ar latgaļiem, zemgaļiem un kuršiem lībieši un viņu kultūra bija relatīvi jauns veidojums, kurā tika integrēti gan skandināvu, gan vendu un igauņu, gan latgaļu un zemgaļu un, kā pieļauj R. Spirģis (2008, 383), varbūt vēl kādu Baltijas jūras somu kultūras komponenti. Lībiešus dienvidrietumu Vidzemē nevar saistīt ar iepriekšējo periodu Baltijas somiem raksturīgajiem akmeņu krāvuma kapulaukiem, jo minētajā teritorijā tādu nav. Savukārt vendu kā Baltijas somu tautības izcelsme Kurzemē gan varētu tikt saistīta ar 1. gadu tūkstošim raksturīgajos akmeņu krāvuma kapulaukos apbedītajiem.

Taču, ja līdz 14. gs. Kurzemē lībieši nav dzīvojuši, tad kā izskaidrot viņu pieminēšanu Kuldīgas tuvumā kādā 14. gs. dokumentā un arī vēlākos rakstītajos avotos (piemēram, de Lanuā ceļojuma aprakstā 1413. gadā)? Pēc vēsturnieka Paula Johansena 1939. gadā publicētā pētījuma datiem, vēl 15. gs. lībieši dzīvojuši ne tikai Ziemeļkurzemē, bet arī Kurzemes vidienē un pat dienviddaļā, un

to daudzums līdzās kuršu iedzīvotājiem vietām sasniedzis pat 20–30% (Mugurevich 1970, 34). Viens no skaidrojumiem varētu būt tāds, ka lībiešus no Vidzemes uz Kurzemi pārvietoja Livonijas ordenis (jo tāda prakse cilvēku pārvietošanā ordenim bija, piemēram, Bauskas krievīņu gadījumā). Taču par to nav nekādu rakstisku liecību; jāņem vērā arī krusta karu laikā lībiešu ciestie dzīvā spēka zaudējumi, lai šāda pārvietošana vispār būtu iespējama. Ticamāks šķiet cits skaidrojums. Tad, kad, kuršu spiesti, daļa vendu pameta Kurzemi, palikušie nonāca kuršu pakļautībā un laika gaitā kuronizējās, bet saglabāja valodu. Iepriekš jau atzīmēju, ka 13. gs. rakstītajos avotos Kurzemē minēti vairs tikai kurši (*curones*), starp kuriem acīmredzot bija arī kuronizētie Baltijas somi – bijušie vendi. 14. gs. un vēlāk šos kuronizētos vendus sāka dēvēt par lībiešiem, jo viņu valoda bija tuva labāk pazīstamajiem un tolaik savu identitāti vēl nezaudējušajiem Vidzemes lībiešiem.

SECINĀJUMI

Risinot jautājumu par to, kas bija Indriķa hronikā minētie vendi, līdz pat 20. gs. 30. gadiem pētnieki izmantoja vienīgi rakstītos vēstures avotus. Arheoloģiskie materiāli par vendiem pirmoreiz tika iegūti 1910. gadā izrakumos līdzenajā kapulaukā pie Cēsu dzelzceļa stacijas. Izrakumu veicējs E. Kivuls atraktos apbedījumus maldīgi uzskatīja par latgaļiem piederīgiem, un tikai 1936. gadā E. Šnore tos saistīja ar vendiem, uzskatot pēdējos par Kurzemes lībiešu grupu.

20. gs. 30. gados atbilstoši tā laika teorētiskajam uzstādījumam jaunu kultūru izcelšanās skaidrojumā nostiprinājās uzskats, ka lībieši Vidzemē ir atnācēji no Ziemeļvidzemes (E. Šturms, F. Balodis, E. Šnore). Lībiešu migrāciju no Kurzemes uz Vidzemi pamatoja ar līdzībām bērnu tradīcijās abās teritorijās (smilšu uzkalniņu kapulauki ar individuāliem apbedījumiem, mirušo līdzīga orientācija pret debespusēm, birituāls apbedīšanas veids). Daugavas lībiešiem raksturīgo līdzeno kapulauku izcelsmi, ievērojot biežos akmeņu klāstus virs apbedījumiem, saistīja ar tiem Ziemeļkurzemes iedzīvotājiem, kam bijuši raksturīgi akmeņu uzkalniņi (tiesa, vēlāk izrādījās, ka tās nav apbedījumu vietas, bet gan no aramzemes novākto akmeņu

kaudzes; sk. Rītums 2000) vai arī akmeņu krāvuma kapulauki. Taču par lībiešu esamību Kurzemē tika izteiktas arī šaubas (A. Švābe, Ē. Tenisons). 20. gs. 50. gados H. Moora izvirzīja hipotēzi par lībiešu vietēju izcelsmi Rietumvidzemē, kuru vēlāk atbalstīja arī Ā. Stubavs un Ē. Tenisons.

Jaunu stimulu lībiešu un līdz ar to arī vendu jautājuma pētniecībai deva plašie izrakumi Daugavas lejteces lībiešu teritorijā 20. gs. 60.–70. gados. Starp daudzajiem simtiem lībiešu 10.–13. gs. apbedījumu bija ap 20 tādu, kuru kapa inventāra analogijas bija Cēsu dzelzceļa stacijas un Ziemeļkurzemes līdzenajos kapulaukos, un tāpēc tie tika uzskatīti par vendiem lībiešu vidē. Pēdējā desmitgadē jaunu argumentāciju guvis arī viedoklis par lībiešu izveidošanos uz vietas Rietumvidzemē, saplūstot vairākiem atšķirīgu kultūru elementiem – no Rietumlatvijas atnākušajiem Grobiņas un tās apkārtnes skandināvu pēctečiem, Baltijas somiem, zemgaļiem, varbūt arī latgaļiem. Kopš 9. gs., attīstoties vikingu realizētajai starptautiskajai tirdzniecībai, svarīgu nozīmi ieguva tranzīta ūdensceļi, to skaitā arī Daugava, tāpēc līdz 10. gs. vāji apdzīvotā Gaujas un Daugavas lejtece bija pievilcīgs apgabals līdzdalībai šajā tirdzniecībā. Acīmredzot iespēja piedalīties tāltirdzniecībā, apkalpojot to un gūstot ekonomiskus labumus, piesaistīja šai teritorijai dažādus polietniska rakstura iedzīvotājus, kuru integrācija rezultējās jaunas – lībiešu kultūras izveidē.

Pārskatot agrākos Ziemeļkurzemē iegūtos arheoloģiskos materiālus un veicot jaunus lauka pētījumus, kļuva skaidrs, ka nevar likt vienlīdzības zīmi starp 11.–12. gs. iedzīvotājiem Ziemeļkurzemē un Vidzemes lībiešiem. Tie, kaut arī radniecīgi, tomēr bija divi atšķirīgi etnosi. Jau 20. gs. 30. gados konstatēto līdzību starp vendu apbedījumiem Cēsīs un Ziemeļkurzemes 11.–12. gs. līdzenajiem kapulaukiem apstiprina arī pēdējā laika pētījumi, nepārprotami norādot uz pēdējo piederību vendiem. Ar vendu priekštečiem var saistīt 1. gadu tūkstoša Ziemeļkurzemes akmeņu krāvuma kapulaukos apbedītos. Sākot ar 11. gs., kuršu ekspansijas gaitā vendi tika kuronizēti, lai gan saglabāja savu valodu. Šī iemesla dēļ 14. gs. un vēlāk šos kuronizētos vendus sāka dēvēt par lībiešiem, jo viņu valoda bija tuva tolaik vēl labi pazīstamajiem lībiešiem Vidzemē.

SAĪSINĀJUMI

- AE – *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga, 1957–
- APL – *Arheologu pētījumi Latvijā .. gadā*. Rīga, 2000–
- LVIŽ – *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Rīga, 1991–
- ZASM – *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu .. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 1972–1998

LITERATŪRA

- Apals, J., 2007. Cēsis un vendi. *Quo vadis, Cēsis? Vēsture un mūsdienu nosacījumi pilsētas attīstībai. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Cēsis, 2006. gada 6.–7. aprīlis*. Cēsis: Vidzemes Vēstures un tūrisma centrs, 25–44.
- Asaris, J., 1988. Izrakumi, pieminekļu apsekošana un arheoloģiskās uzraudzības darbi Ziemeļkurzemē un Rīgā. *ZASM 1986–1987*. Rīga: Zinātne, 26–30.
- Asaris, J., 1996. Par kuršu izplatību Ziemeļkurzemē 11.–13. gs. *AF*, 18, 38–42.
- Balodis, F., 1933. Die baltische–finnisch–ugrische Grenze in Lettland in vorgeschichtlicher Zeit. *Liber Semisaecularis Societatis Fenno–ugricae*. Helsinki, 24–34.
- Caune, A., Ose, I., 2004. *Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta vācu piļu leksikons*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. (Latvijas viduslaiku pils, IV).
- Cīgliš, J., 2002. Lībiešu etniskās vēstures izpēte. *Lībiešu gadagrāmata – Līvlist āigastrontōz 2002*. Mazirbe: Lībiešu krasts, 5–10.
- Cīgliš, J., Zirne, S., Žeiere, I., 2001. *Lībieši senatnē = The Livs in Antiquity*. Rīga: N.I.M.S.
- Golubeva, L. A., Mogil'nikov, V. A., Sedov, V. V., Rozenfel'dt, R. L., 1987. *Finno–ugri i balti v epokhu srednevekov'ia*. Moskva: Nauka. (Arheologia SSSR).
- Guščika, E., 2012. Pētījumi Mežītes kapulaukā 2010. un 2011. gadā. *APL 2010–2011*. Rīga: Nordik, 26–30.
- Guščika, E., Vasks, A., 2010. Pētījumi Mežītes arheoloģisko pieminekļu kompleksā 2008. un 2009. gadā. *APL 2008–2009*. Rīga: Nordik, 40–45.
- III – *Indriķa hronika*, 1993. Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugerēviča priekšvārds un komentāri. Rīga: Zinātne.
- Kiwull, E., 1911. *Gewandreste und Bronzefunde aus einem lettischen Gräberfelde der jüngeren Eisenzeit bei Wenden. Mittheilung aus der livländischen Geschichte*. Bd. 21, H. 1. Rīga. LA 1974 – *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne.
- Lehtosalo–Hillander, P.-L., 2000. *Luistari – A History of Weapons and Ornaments. Luistari IV*. Helsinki: Vammalan Kirjapaino.
- Moora, H., 1952. *Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Mugurevich, E., 1970. Nekotorye voprosy etniceskoj istorii Kurzeme v X–XIV vekakh. *Vzaimosvazi baltov i pribaltiiskikh finnov*. Rīga: Zinatne, 21–38.
- Mugurevich, E., 1973. Problema vendov v period rannego feodalizma v Latvii. *Berichte über den II Internationalen Kongress für slawische Archäologie*. Bd. II. Berlin, 291–299.
- Mugurēvičs, Ē., 1999. Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus). *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 54–90.
- Mugurēvičs, Ē., 2000. Arheoloģiskie pētījumi Ventas lejteces apgabala dzelzs laikmeta un viduslaiku pieminekļos. *Izrakumi Zlēkās. AF*, 20, 74–87.
- Mugurēvičs, Ē., 2006. Lībiešu izcelsmes un kultūras veidošanās problēmas. *LVIŽ*, 4, 15–37.
- Muižnieks, V., 2010. Arheoloģiskie izrakumi Matkules Lankas senkapos. *APL 2008–2009*. Rīga: Nordik, 46–49.
- Radiņš, A., 2000. Daugavas ceļš un Daugmale. *Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979)*. Rīga: N.I.M.S., 101–121. (Latvijas vēstures muzeja raksti, Nr. 7. Arheoloģija un antropoloģija).
- Ritums, R., 2000. Pārbaudes izrakumi Valgales senkapos. *APL 1998–1999*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 133–138.
- Sedov, V. V. 1995. *Slaviane v rannem srednevekov'e*. Moskva: Fond arkheologii.
- SIVA 1940 – Švābe, A. (red.), 1940. *Senās Latvijas vēstures avoti*. II sēj., 2. burtn. Rīga. (Latvijas vēstures avoti).
- Spirģis, R., 2008. *Brūrupuču saktas ar krūšu važiņprotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Stubavs, Ā., 1976. *Ķentes pilskalns un apmetne*. Rīga: Zi-nātnē.
- Šnore, E. 1935. Lībieši. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 91. burtn. Rīga: A. Gulbis, 23275.–23294. sleja.
- Šnore, E. 1936. Kuršu senlietu atradumi Rīgā. *Senatne un Māksla*, 3, 72–76.
- Šturms, E., 1934. Kursas aizvēstures problēmas. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1934, 7/8, 178–185.
- Švābe, A., 1938. Senā Kursa. *Straumes un avoti*, I. Rīga: A. Gulbis, 45–114.
- Tenisons, Ē., 1990. Senie lībieši un Kurzemes lībieši. *Onomastica Lettica*. Rīga: Zinātne, 41–51.
- Tenisons, Ē., 1994. Arheologu domas par lībiešu izcelsmi. *Lībieši. Rakstu krājums*. Rīga: Zinātne, 16–33.
- Tõnisson, E., 1974. *Die Gauja Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs)*. Ein Beitrag zur Ost-Baltischen Frühgeschichte. Tallinn: Eesti Raamat.
- Vasks, A., 1997. Recenzija par: Sedov V. V. Slaviane v drevnosti. M., 1994. 343 s.: il.; Sedov, V. V. Slaviane v rannem srednevekov'e. M., 1995. 416 s.: il. *LVIŽ*, 4, 168–176.
- Vasks, A., 2004. Kurši un Baltijas somi Kurzemē 1. gadu tūkstoši. *LVIŽ*, 3, 5–17.
- Vasks, A., Kalniņa, L., Daugnora, L., 2011. Beltu pilskalns. *AE*, 25, 73–99.
- Zariņa, A., 2006. *Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Zemītis, G., 2009. Baltijas jūras somu vēsturiskais liktenis Latvijā (9.–20. gadsimts). *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2009. gada 23. aprīlis, Turaida*. Rīga: Zinātne, 7–22.

Andrejs Vasks

PROBLEM OF THE VENDS IN LATVIAN PREHISTORY

Summary

The article examines the history of research on the Vends, mentioned in the 13th century Chronicle of Henry of Livonia. In the 19th and early 20th centuries, researchers only made use of written historical sources. Since the 1930s, archaeologists have also addressed the issue of the Vends, regarding them as a group of Livs from Kurzeme, who, under pressure from the Couronians, migrated to settle among the Latgallians of Vidzeme. With this, the question

of the Vends became closely intertwined with the question of the Livs. The view became established in Latvian archaeology that the Livs had come from Kurzeme. In the light of recent research there seems to be more foundation for the view that Liv culture developed locally in Vidzeme, through the merging of cultural elements from several different ethnic groups. Thus, the Vends cannot be regarded as a group of Kurzeme Livs, since the Livs were absent in Kurzeme. The Vends were a separate Finnic ethnic group, which populated northern Kurzeme during the Late Iron Age. The Vends were Couronised as a result of Couronian expansion.

Keywords: Vends, Livs, Couronians, northern Kurzeme, Vidzeme.

The question of the Vends is one of the most complicated ones in the Iron Age archaeology of Latvia. Right up to the 1930s, in looking at the question of the identity of the Vends, who are mentioned in the 13th century Chronicle of Henry of Livonia (IH, X: 14), researchers utilised only written historical sources. Archaeological material on the Vends was first obtained in the course of excavation in a flat cemetery by Cēsis Railway Station. The director of the excavation E. Kivulis (1911) mistakenly regarded the burials unearthed here as Latgallians, and only in 1936 did E. Šnore (1936) connect them with the Vends, regarding the latter as a Liv group from Kurzeme.

In the 1930s, in accordance with the theoretical approach of that time to explaining the origin of new cultures, the idea became established that the Livs in Vidzeme were migrants from the northern part of the Kurzeme region (Šturms 1943; Balodis 1933; Šnore 1935). The idea that the Livs had migrated from Kurzeme to Vidzeme was based on similarities in funerary practices in the two areas (sand barrows with individual burials, similar orientation of the dead in relation to the points of the compass, bi-ritual burial). Because burials in the flat cemeteries characteristic of the Daugava Livs were frequently covered with spreads of stones, these cemeteries were connected with those inhabitants of northern Kurzeme who practiced burial in stone cairns (although it subsequently turned out that these were not burial sites, but rather piles of stones removed from the fields; see Ritums 2000) or those who created stone setting graves. However, doubts were also expressed as to the presence of Livs in Kurzeme (Švābe 1938; Tōnisson 1974, 185). In the 1950s, H. Moora (1952, 167–168) advanced the hypothesis that the Livs had originated locally in western Vidzeme, an idea subsequently supported by Ā. Stubavs and E. Tōnisson.

A new stimulus for the study of the Livs, and thus also the Vends, was provided by the extensive excavations in the Daugava Liv area in the 1960s and 1970s. Among the many hundreds of Liv 10th–13th century burials there were about 20 whose grave inventory showed analogies with

the flat cemetery of Cēsis Railway Station and the cemeteries of northern Kurzeme (Spirģis 2008, Fig. 40), and so these were regarded as Vends within a Liv milieu. During the last decade, new arguments have also been presented in support of the view that the Livs originated locally in western Vidzeme through the merging of several separate cultural elements: the descendants of Scandinavians from Grobiņa and its environs, migrants from western Latvia, Finnic groups, Semigallians and perhaps also Latgallians (Radiņš 2000, 101–102; Mūgurēvičs 2006, 30–31; Spirģis 2008, 379). From the 9th century, with the development of international trade undertaken by the Vikings, waterways used as transit routes obtained considerable importance. These included the River Daugava, and so the lower Gauja and lower Daugava areas, which had been sparsely inhabited up to the 10th century, became attractive areas for participation in this trade. Evidently, the opportunity of taking part in long-distance trade, servicing it and obtaining economic benefits, attracted to this area a polyethnic population, the integration of which resulted in the emergence of a new culture – that of the Livs.

Review of the archaeological material previously obtained in northern Kurzeme and new fieldwork shows that the 11th–12th century inhabitants of northern Kurzeme cannot be equated with the Livs of Vidzeme. Although related, these were two separate ethnic groups. The similarities identified already in the 1930s between the Vendic burials in Cēsis and the flat cemeteries of the 11th–12th centuries in northern Kurzeme are confirmed by the latest studies, indicating unequivocally that the latter belonged to the Vends. The people buried in the stone setting graves of the 1st millennium AD in northern Kurzeme can be regarded as predecessors of the Vends. From the 11th century, in the course of Couronian expansion, the Vends were Couronised, although they retained their language. For this reason, in the 14th century and later these Couronised Vends began to be known as Livs, since their language was close to the Liv language of Vidzeme, still very familiar at that time.

Translated by *Valdis Bērziņš*

Roberts Spirģis

KRISTIEŠI PIRMS KRUSTA KARIEM LATVIJAS TERITORIJĀ? KRISTIETĪBAS IZPLATĪBA DAUGAVAS LĪBIEŠU ZEMĒS 11.–12. GS.

Pašlaik Latvijas historiogrāfijā valda uzskats, ka vietējās tautās kristietības ietekme it kā vērojama, bet parasti cilvēki tomēr palika pagāni. Savukārt daudzās Austrumeiropas valstīs notiek pakāpeniska padomju historiogrāfijas pārvērtēšana. Šis raksts ir mēģinājums atteikties no gadu desmitiem ilgi uzspiestām ideoloģiskām dogmām un novecojušās metodoloģiskās pieejas. Jau īss libiešu senlietu simbolikas apskats liecina par to, ka mūsu līdzšinējie priekšstati ir vienpusēji un neiztur kritiku. Avotu bāzes paplašinājums un mūsdienīgas materiāla interpretācijas kaimiņzemju literatūrā ļauj raksturot libiešus kā kristīgās kultūras nesējus jau pirms vācu sludinātāju un krustnešu parādīšanās Daugavas lejtecē.

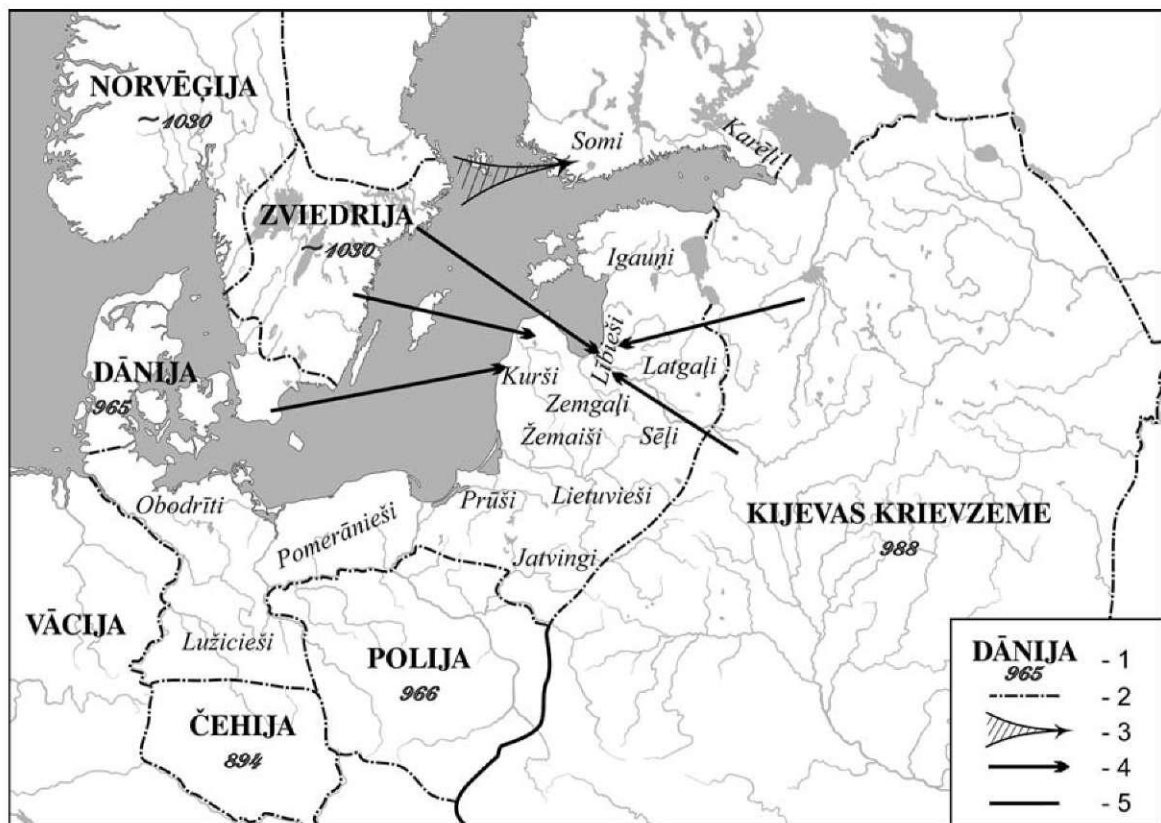
Atslēgas vārdi: Daugavas libieši, pagānisms, kristietība, simbols, piekariņš, svētceļotāju zīme.

Daugavas libiešu arheoloģiskais materiāls izceļas ar daudzveidīgumu gan priekšmetu formās un ornamentā, gan apbedīšanas tradīcijās. Daudzām parādībām līdz šim nav rasts atbilstošs skaidrojums. Kā zināms, liela daļa mūsu zināšanu par cilvēka dzīvi nāk no senkapu materiāliem. Un tieši apbedīšanas paražas ir sfēra, kas visuzskatāmāk atspoguļo tā laika cilvēku reliģiskos priekšstatus. Tāpēc izmaiņas gan apbedīšanas rituālā, gan mirušo pavadošo senlietu simboliskā varētu liecināt par pārmaiņām reliģijā. Pašlaik, pēc Padomju Savienības sabrukuma, daudzās Austrumeiropas valstīs notiek pakāpeniska padomju historiogrāfijas pārvērtēšana, un, iepazīstoties ar kaimiņvalstu zinātnieku pētījumu rezultātiem, šī raksta autoram radās “ķecerīga” doma no cita skatpunkta paraudzīties arī uz libiešu arheoloģisko materiālu.

Sešu gadsimtu laikā kopš 4. gadsimta sākuma, kad imperators Konstantīns atzina kristīgo ticību par Romas impērijas oficiālo reliģiju, kristietība sasniedza Baltijas jūras krastus: 965. gadā kristās Dānija, 966. gadā kristīgo ticību pieņēma Polija, 988. gadā Vladimirs kristīja Kijevas Krievzemi, 1000. gadā kristietību pieņēma Islande, 11. gadsimta pirmajā trešdaļā – Zviedrija un Norvēģija, 11. gadsimta vidū krusta kari un kristianizācija aizsākās Somijā (1. att.). Rezultātā Austrumbaltijas zemes 11.–12. gadsimtā palika par vienīgo pagānisma anklāvu Eiropā.

Vai tiešām kristīgās ticības izplatīšanās procesi neatstāja nekādu iespaidu uz Austrumbaltijas iedzīvotājiem? Sevišķi jau Daugavas krastos un it īpaši upes lejtecē, kas bija visa Daugavas ūdensceļa vārti? Mūsu likteņupes Daugavas kā svarīgākā Rietumus un Austrumus savienojošā ūdensceļa loma vikingu laikmetā un viduslaikos ir labi zināma. Jautājumam par Daugavas lejteces sakariem dzelzs laikmetā literatūrā ir veltīta liela uzmanība (Ģinters 1939, 77–83; Radiņš, Zemītis 1992, 135–142; Zariņa A. 1992, 173–184; Zemītis 1993, 39–44; Radiņš 2000, 101–120; u.c.). Gribas vienīgi pasvītrot lielo intensitāti un ātrumu, ar kādu notika cilvēku pārvietošanās pa šo ceļu.

Pateicoties gan vikingu, gan vietējo iedzīvotāju mobilitātei, atsevišķos reģionos notiekošie procesi ļoti ātri varēja gūt plašu rezonansi. Tieši tāpēc dažādi skandināvu rotu tipi vienlaikus pastāvējuši gan Skandināvijā, gan Senkrievijas teritorijā (Androshchuk 1999, 89–94), gan libiešu apdzīvotajās teritorijās (Spirģis 2008, 308–309). Arī laiks starp arābu monētu kalšanas gadu un nokļūšanu līdz apgrozības vietai Ziemeļ- un Austrumeiropā bijis neliels – reizēm tikai daži gadi (Berga 1988, 61). Tas parāda plūsmas straujumu, ar kādu nauda, preces un citas materiālās vērtības, kā arī paši cilvēki mērojuši lielus attālumus starp Austrumiem un Rietumiem. Tāpēc nebūtu nekāds pārsteigums, ja drīz pēc kristīgās ticības pieņemšanas Zviedrijā

1. att. Kristīgās ticības izplatība Eiropas ziemeļdaļā:

- 1 – valsts nosaukums un oficiālais kristietības pieņemšanas gads, 2 – aptuvenā valsts robeža, 3 – krusta karu sākums pret somiem 11. gs. vidū, 4 – kristīgās ticības izplatības virzieni Latvijas teritorijā 10.–12. gs., 5 – aptuvenā robeža starp Romas katoļu un Grieķu ortodoksālās baznīcas zemēm

un Senkrievijā arī Daugavas lejtecē aizvien biežāk parādītos ne tikai priekšmeti ar jaunās reliģijas simboliku un kristītie tirgotāji un varjagi, kas pa Daugavas ūdensceļu devās uz Senkrieviju un tālāk uz Austrumu zemēm vai bija atpakaļceļā uz dzimteni, bet arī jaunās ticības sludinātāji. Tāpēc liekas šaubīgi, ka lībieši pirmo reizi Kristus vārdus būs dzirdējuši no vācu misionāriem, kā to vēsti Livonijas hronikas.

HISTORIOGRĀFIJA

Par kristīgās ticības ietekmes jautājumu rakstīts daudz. 19. gadsimtā vācbaltiešu historiogrāfijā, turpinot hroniku tradīciju, vietējie iedzīvotāji tiek raksturoti kā pagānu barbari, tādā veidā izceļot vācu misionāru un iekarotāju – “kultūrtrēgeru” vēsturisko misiju. Starpkaru periodā latviešu vēsturnieki un arheologi pret vācbaltiešu uzskatiem vērsās ar asu kritiku. Galvenais akcents tika likts uz vietējo maztautu pagānu ticējumu izpēti, kas bija zināmā mērā jaundibinātās nacionālās valsts vēsturiskais pamats. Romas katoļu baznīcas ienākšana asociējās ar brutālu iekarošanu un neatkarī-

bas zaudēšanu. Savukārt uz Austrumu kristietības iespajdiem toreiz vēsturnieki kopumā skatījās pozitīvi, jo šī reliģija jau pirms vāciešu parādīšanās bija pirmo valstisko veidojumu pamatā un liecināja par šo centru iedzīvotāju augsto garīgo līmeni (Balodis 1940, 13, 62, 86; Švābe 1936, 28–29).

Padomju laikos arheologu darbos akcenti mainījās. Viens no tā laika pētnieku svarīgākajiem uzdevumiem bija atklāt sakarus starp vietējām maztautām un Senkrieviju. Tāpēc arheoloģijā priekšroku deva Austrumlatvijas pētniecībai, kur objektīvi vērojamas ciešas saites ar Senkrieviju un stipra Austrumu kristietības ietekme. Pateicoties šādai nostājai, Ēvaldam Mugurēvičam bija iespējams veikt pētījumus un publicēt darbus par krustiņiem un kristīgās ticības izplatīšanos Latvijas teritorijā (Mugurēvičs 1965, 63–71; Mugurēvičs 1974, 220–239; Mugurēvičs 1987, 17). Šo pētījumu rezultātā autors izdalīja trīs nosacītus kristīgās ticības izplatības posmus, kuri pārklājas un ir saistīti ar ģeopolitiskajiem procesiem un kaimiņvalstu pretenzijām uz varu Austrumbaltijā. Pirmais posms saistās ar skandināvu aktivitātēm Latvijas teritorijas rietumu daļā 9.–12. gadsimtā, kad kristīgās ticības izplatīšanas mēģinājumi bija cieši saistīti ar iebrū-

košo vikingu un tirgotāju centieniem atrast pastāvīgu bāzi savai darbībai Kurzemē. Otrais posms – Senkrievu meslu kundzības laiks 11.–12. gadsimtā, kad Latvijas iedzīvotāju vidū (lielākoties austrumdaļā) izplatās grieķu kristietība. Trešais posms sākas līdz ar vācu katoļu misionāru parādīšanos 12. gadsimta beigās un noveda pie krusta kariem un Livonijas konfederācijas dibināšanas. Šo pētījumu rezultātā Ē. Mugurēvičs secināja, ka Latvijas teritorijas zemes 12. gadsimta beigās vairs nevar uzskatīt par tīri pagāniskām (Mugurēvičs 1987, 17).

Tajā pašā laikā pārējā Padomju Savienībā līdzīgie, uz kristīgā kulta priekšmetu analīzes bāzētie pētījumi nebija iespējami. Mūsdienās Krievijā, Baltkrievijā, Ukrainā un citās postpadomju telpas valstīs nāk klajā aizvien jauni katalogi un grāmatas par arheoloģiskiem kristīgā kulta priekšmetiem (Kail, Nechitailo 2006; Doncheva 2007; Kutasov, Seleznev 2010; Bashkov 2011; u.c.), bet toreiz baznīcas vēsture bija *tema non grata*. Visi atceramies slavēto Kārļa Marksa izteicienu: “Reliģija ir opijs tautai.”

Padomju Savienībā 20. gadsimta 20. un 30. gados reliģisku tēmu pētījumi nebija iespējami un boļševiku plānos bija likvidēt baznīcas institūtu. Lielā tēvijas kara sākumā militārās sakāves apstākļos attieksme pret baznīcu mainījās. Sabiedrības saliedēšanas mērķim tika piesaistīta arī baznīca, un Staļins saskatīja tajā papildu iespējas sava kulta stiprināšanai. Tomēr jau 60. gados, kad kara nebūšanas palika pagātnē, represijas pret baznīcu atsākās. Nikita Hruščovs solīja ne tikai uzcelt komunismu, bet arī parādīt pa televizoru “pēdējo popu”. Tai pašā laikā konfrontācija ar Rietumiem pastiprinājās, pieauga arī krievu nacionālisms. Tieši šādos apstākļos nacionālo jūtu stiprināšanai kā alternatīva pareizticībai aktualizējās slāvu pagānisma ideja. Rezultātā Borisa Ribakova pagānisma koncepcija, kas bija tikai daļa no kopējās, pēc būtības impēriskās slāvu kultūras un vēstures koncepcijas, kļuva par ideoloģijas neatņemamu sastāvdaļu (Klein 2004, 49–54). Šādos apstākļos pagānismu saskatīja itin visur, pat kristiešu krustiņos!

Līdz ar to padomju laikos Latvijas historiogrāfijā izveidojās paradoksāla situācija: arheologi meklēja un skaidri redzēja pareizticības ietekmi, tomēr pašus kristiešus senkapu materiālā līdz vāciešu atnākšanai atrast nevarēja, jo atsaukties un smelties atziņas toreiz bija iespējams vienīgi no PSRS vadošo arheologu darbiem, savukārt tie kā komunistiskās skolas pārstāvji senlietu simboliku un apbedīšanas paražu semantiku skaidroja vienīgi ar pagānismu.

Salīdzinot ar padomju laikiem, arī tagad Latvijas historiogrāfijā nekas būtiski nav mainījies. Valdošais uzskats, ka vietējās tautās kristietības ietekme it kā vērojama, bet cilvēki tomēr palika pagāni, visus apmierina. Raksturojot kristietības

ietekmes, Latvijas arheologi savās publikācijās vairāk vai mazāk balstās uz Ē. Mugurēviča rakstos (Mugurēvičs 1993, 7–14; Mugurēvičs 1997, 81–96) paustajiem uzskatiem. Vienīgais autors, kurš ir krasi vērsies pret visiem atzinumiem, pie kuriem mūsu arheologi nākuši padomju laikos, bija no Amerikas imigrantu aprindām nākušais latviešu vēsturnieks Indriķis Šterns. Rakstā “Pareizticība Latvijā” (Šterns 1995, 1996a, 1996b, 1996c, 1996d), kurā I. Šterns izmanto arī arheoloģisko materiālu, mēģināts pierādīt, ka visi Latvijas teritorijā atrastie krustiņi ir tikai rotaslietas, kuras ievada tirgotāji; ka pareizticīgo centri Koknesē un Jersikā radušies tikai 12. gadsimta beigās; ka visi ar baznīcas lietām saistītie termini, kas latviešu un lībiešu valodā ir ieviesušies no senkrievu valodas, pieņemti vēlāk, kontaktējoties ar krievu izcelsmes sabiedrību viduslaiku Rīgā, nevis aizgūti pirmsvācu laikos. Rezultātā Indriķis Šterns nonāk pie secinājuma, ka gan vēsturnieku, gan arheologu rīcībā trūkst liecību, kas pierādītu pareizticības izplatību Austrumlatvijā pirms katoļu misijas sākšanās 12. gadsimta beigās.

Šajā pētījumā nepārprotami jūtams 20. gadsimta vidus un otrās puses politisko norišu iespaids, un tieši šis mantojums spiež mākslīgi radīt vietējo tautu garīgās neatkarības ilūziju dzelzs laikmeta izskaņā un atteikties arī no Latvijas nacionālās arheoloģijas pamatlicēju trīsdesmitajos gados paustajiem priekšstatiem šajā jautājumā.

I. Šterna nostāja un motīvi ir labi saprotami katram latvietim, tikai diez vai minētais autors apzinājās, ka savā darbā, celdams nacionālo ideju, pēc būtības izmanto marksistu skolas metodoloģisko pieeju arheoloģiskā materiāla interpretācijai un skatījumu uz vēlā dzelzs laikmeta cilvēku garīgo pasauli kopumā.

Latvijas pētnieku vidū I. Šterna secinājumi tiek vērtēti neviennozīmīgi. Ir autori, kuri tos vienkārši ignorē (Zemītis 2010, 81–93) vai piesardzīgi kritizē (Radiņš 1999, 126), citi – kopumā pieņem I. Šterna problēmas redzējumu (Šnē 2010, 59–80). Šāda situācija tikai pierāda, ka kristianizācijas problēma ir sarežģīta un nav pietiekami izpētīta. Savukārt citās postpadomju telpas valstīs notiek pakāpeniska materiāla pārvērtēšana un atteikšanās no padomju laikos uzspiestām dogmām un metodoloģijas. Sākums šim procesam meklējams Kijevs Krievzemes kristīšanas tūkstošgades jubilejā, kas tika atzīmēta 1988. gadā. Tikai sākoties “perestroikai”, varēja brīvi uzsākt Senkrievijas pareizticīgās baznīcas vēstures izpēti (piemēram: Kak byla 1989). Diemžēl deviņdesmitajos gados sakari ar mūsu tuvākajiem austrumu kaimiņiem gājuši mazumā – un daudzas jaunas idejas un pētījumi pašlaik pie mums Latvijā nav plašāk pazīstami.

Jaunajos pētījumos baznīcas normas vairs netiek skatītas kā statiska, nemainīga vienība, respektīvi, tiek kritizēta mūsdienu baznīcas rituāla pārņemšana uz senatnes reālijām, jo liturģija un kristiešu apbedīšanas rituāls laika gaitā ir mainījies un tā rekonstrukcija pēc rakstītiem avotiem un arheoloģijas liecībām ir baznīcas arheologu primārs uzdevums. Vērtējot kristietību Senkrievijā, notikušo vairs neinterpretē kā “pagānisma kontrabandu kristietībā” vai dubulto ticību, kad Senkrievijas iedzīvotājs tika uztverts kā “kristīts pagāns”, kā tas bija raksturīgs marksistu skolas pētniekiem. Tiek kritizēti to autoru darbi, kuros gan reģionālās apbedīšanas rituāla īpatnības, gan atšķirības senlietu formās tiek skaidrotas vienīgi no etniskā faktora viedokļa, kā arī uzskats, ka, lietojot daudzus kristīgos simbolus, iedzīvotāji īsti nesaprata to jēgu (Musin 1997, 7–8).

Spilgtākais marksistu skolas piemērs – labi pazīstamie akadēmiķa Borisa Ribakova pētījumi: “Язычество древних славян” (Rybakov 1981) un “Язычество Древней Руси” (Rybakov 1987) – tiek asi kritizēti par mākslīgām, nepamatotām konstrukcijām, neesošu dievu radīšanu utt. (Klein 2004). Pašlaik Senkrievijas kristianizāciju uztver kā reliģijas jaunrades fenomenu, kad arhaiskās kultūras tradīcijām piešķir jaunu jēgu un tās tika iekļautas jaunajā kristiešu kultūrā.

PRETRUNAS LĪBIEŠU ARHEOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Pievēršoties lībiešu arheoloģiskajam materiālam, jāatzīmē, ka tas satur virkni piemēru, kuru skaidrošana ir problemātiska, turklāt šo jautājumu risinājumi literatūrā bieži vien ir nepārliecinoši

un pretrunīgi. Tā viduslaiku kristīgo kapsētu materiālā nereti sastopami apbedījumi, kuriem, pēc mūsdienu pētnieku priekšstatu loģikas, tur nevajadzētu atrasties. Šajos objektos bieži sastopami kapi ar piedevām, to skaitā arī ar “pagāniskajiem” piekariņiem un simboliem, bet, kā zināms, viduslaikos pagāns, tas ir, nekristīts cilvēks, kapsētā nevarēja tikt apglabāts, jo tas nozīmētu visas kapsētas kā svētas vietas apgānīšanu. Savukārt senkapos sastopami piedevām trūcīgi apbedījumi ar krustiņņu (2. att.), tā ka varētu domāt, ka mirušais bijis kristīts, kam pretī runā tā atrašanās pagāniskajā kapulaukā. Literatūrā daudzpiedevu apbedījumus kapsētās pieņemts skaidrot ar sinkrētisma izpausmēm, bet lībiešu kapulauku apbedījumu inventārus, kuros kopā atrod gan krustiņus, gan dažādus cita veida piekariņus, izmanto, lai pamatotu uzskatu, ka arī paši krustiņi bija pagāniski amuleti vai rotaslietas, nevis jaunās reliģijas simbols (Šnē 2010, 65; Svarāne 1991, 37–38).

Liekas, ka, lai pavirzītos tālāk mūsu priekšstatos par vēlā dzelzs laikmeta lībiešu garīgo dzīvi, vajadzētu paplašināt Latvijas arheologu ierasti izmantoto avotu bāzi. Mūsdienās, pateicoties jebkādu ideoloģisko aizliegumu trūkumam, kā arī masu mediju saziņas līdzekļu attīstībai, pētījumiem var piesaistīt daudz plašāku avotu klāstu, to skaitā citzemju viduslaiku rakstītos tekstus un ikonogrāfisko materiālu, kā arī iepazīties ar jaunajiem interpretācijas piemēriem kaimiņzemju literatūrā. Balstoties uz šiem priekšnosacījumiem, šajā rakstā aicinu lasītāju paskatīties uz labi pazīstamo lībiešu materiālu no citas puses un mēģināšu dot atšķirīgu interpretāciju senlietu simbolikai un apbedīšanas rituāliem.

Parasti Latvijas arheoloģiskajā literatūrā lībiešu materiālā ar kristietības semantiku saista tikai

2. att. Ogresgala Čabu kapulauka
30. kaps

trīs atradumu grupas (Zemītis 2004, 45; Zemītis 2005, 36), no kurām skaitliski vislielākā ir krustiņi. Vēl tiek minētas četras eņģeļu figūriņas,¹ kuru kompozīcija atkārtoti erceņģeļa Mihaila attēlu no mozaikas Sv. Sofijas katedrālē Konstantinopolē (Balodis 1936, 136), un astoņi emaljētie māla grabekļiši – Lieldienu olas, kas simbolizē augšāmcelšanos.²

Tas arī ir viss. Vai tiešām?

LĪBIEŠU AUGU ORNAMENTS – KRISTĪGĀS TICĪBAS SIMBOLIKA?

Viena no līdz šim neatrisinātajām problēmām ir augu ornamenta parādīšanās libiešiem. Salīdzinājumā ar stipri deģenerētām un gandrīz neornamentētām 12. gadsimta vidus bruņrupuču saktām izstrādājumi ar aizgūtiem Austrumu augu motīviem iezīmēja jaunu pagrieziena libiešu mākslā. Līdz ar bruņrupuču saktām augu ornamenta elementus – tādus kā palmetes un akanta lapas – sāka izmantot arī važturu, piekariņu un citu rotu un ieroču greznošanai (3. att.). Kāda bija jaunievestā augu ornamenta semantiskā jēga?

Uzreiz jāatzīmē, ka nevar piekrist uzskatam, ka augu ornaments libiešiem bija tikai priekšmetu dekors bez jebkāda semantiska satura. Šāds vienkāršots risinājums nav pieļaujams no mākslas vēstures viedokļa, jo atšķirībā no antīkās pasaules viduslaiku mākslā galvenais bija attēlot neredzamo pasauli, abstraktos jēdzienus un metafiziskās abstrakcijas. Tieši tādu pašu lomu māksla spēlēja Austrumos. Šādos apstākļos ornamentiem un simboliem bija īpaši liela nozīme. Mūsdienās ornamentu bieži vien uzskata par pakārtotu tā saucamajām galvenajām mākslām. Jāatzīmē, ka jēdzienu “dekoratīvi lietišķā māksla” bieži lieto neadekvāti, jo nekādas “dekoratīvi lietišķās mākslas” viduslaikos nevarēja būt principā. Neviena priekšmets nevarēja tikt uztverts atrauti no tā maģiski semantiskā sloga, kuru vizualizēja ornaments. Senatnē ornaments kā pats sintētiskākais mākslas veids varēja, izmantojot ideogrammas, izteikt jebkuru, pat pašu sarežģītāko jēdzienu, kas nav pa spēkam ne glezniecībai, ne tēlniecībai. Semantiski tas ir ļoti elastīgs, visaptverošs

¹ Daugmales pilskalns (Balodis 1936, 138, 2. taf.: 1; Mugurēvičs 1965, tab. IX: 14; Zemītis 1997, 100, Abb. 2: 4; Zemītis 2004, 195, XXV tab.: 4; Zemītis 2005, 37, 2. att.), Salaspils Ezerkaulēni (A 11169: 3), Allažu Saknites, 7. uzkalniņš – 2 eks. (RK, Taf. 18: 4; Tõnisson 1974, 86, 87, Abb. 21: 6; Zemītis 2005, 37, 1. att.).

² Daugmalē – 4 eks. (A 9964: 1884, 1220, 4699, A 12965: 35), Salaspils Laukskolā – 2 eks. (122. un 197. kaps; Zariņa A. 2006, 270, 274, 135. att.: 16), Salaspils Lipšu kapulauks – 1 eks. (Daiga 1976, 44–45, 9. att.: 18), Doles Raušu ciems – 1 eks. (Šnore 1991, 84, 14. att.: 39; Lettlands 2009, 175, Nr. 53–35).

un universāls. Tā rakstos cilvēks atskārta pasaules uzbūves likuma pēdas (Lelekov 1975, 64).

Kā uzskatāmu piemēru var minēt seno zobenu ornamentēšanu. Igaņu eposā “Kalevipoegs” apraksta sarežģītus maģiskus rituālus, buršanās un simbolu lietošanu, kuri bija nepieciešami šī profesionālo karotāju ieroča izgatavošanai (Kreutzwald 1979, 64). Arī Latvijā atrastie zobeni izceļas ar daudzveidīgu ornamentu (Tomsons 2008). Tas parāda, ka senatnē cilvēku apziņā bez noteikta rituāla un simbolikas priekšmets nevarēja pareizi funkcionēt – zobens nespēja pasargāt tā īpašnieku un uzveikt ienaidnieku. Līdzīgi arī rotaslietas toreiz pildīja sakrālu funkciju un tradicionāli kalpoja par aizsargājošo un veicinošo elementu. Tikai vēlāk – jaunajos laikos, kad raksts uz, teiksim, bises, pēc šāvēja domām, vairs neietekmēja lodes spējas trāpīt mērķi, ornaments zaudēja maģiskā simbola nozīmi. Kopš tā laika ornaments kalpo vienīgi dekoratīviem mērķiem. Dārgo ieroču brīvās virsmas joprojām tiek grezni rotātas ar heraldiskiem motīviem, augu ornamentu, militārām vai medību ainām, bet tagad rotājums jau kalpo tikai ieroča greznošanai, lai apmierinātu pircēja estētisko gaumi un gūtu lielāku peļņu no tā pārdošanas. Tāpēc dekoratīvi lietišķā māksla ir jauno laiku izgudrojums, kas kļuva iespējams tikai tad, kad mākslinieciiski estētiskā nozīme atdalījās no funkcionālās nozīmes un ražošanas kā tādas (Lelekov 1975, 64).

Augu ornamenta izcelsme meklējama Austrumos un ir saistīta ar paradīzes dārza simbolu. Šo ideju pārņēma arī kristīgā māksla, un neskaitāmie dzīvības koka attēlu savienojumi, lauru lapas, puķes un vīnogu ķekari simbolizēja dieva valstības vai paradīzes iekārtojumu, kurā nokļuva dievbijīgs kristietis pēc nāves (Zubar, Sorochan 2005, 83). Runājot par libiešu bruņrupuču saktu palmetēm sirdsveida rāmjos, jau Valdemārs Ģinters ir vērsis uzmanību uz to, ka identiski motīvi ir redzami pareizticīgo baznīcu sienu freskās (Ģinters 1939, 82–83). Šāda kompozīcija atrodama arī daudzos citos Senkrievijas artefaktos. Neskaitāmie palmešu savienojumi Senkrievijas iedzīvotāju estētiskajā uztverē bija kā noslēpumainas pasaules vīzija un dievišķas atklāsmes simbols (Lelekov 1975, 66–75). Starp augiem bieži attēloti putni, kas knābā augļus un vīnogas. Putni šeit simbolizē kristiešu dvēseles, kas paradīzē bauda Kristus mācības augļus (Zubar, Sorochan 2005, 84).

Visuzskatāmāk tēzi par augu ornamentu kā paradīzes simbolu apstiprina kāds 13. gs. pirmās puses rokkraksts. Bulgārijā ir saglabājies grezni dekorētais mācītāja Dobrejško evaņģēlijs, kurā ir viena augu stilā izzīmētā galvene (4. att.): sirdsveida palmetes izvietotas sešos kopā savītos apaļos

3. att. Daugavas libiešu senlietas ar augu ornamentu:

1 – bronzas krustiņš no Ogresgala Čabu kapulauka 22. apbedījuma, 2 – bronzas palmveida piekariņš no Doles Raušu kapulauka 12. apbedījuma (VI 146: 71), 3 – bronzas bruņrupuču sakta un važturis no Ikšķiles Kābeļu kapulauka 45. kapa (RDM I 2238a), 4 – zeltīta bronzas sirdsveida poga ar sarkanu, zaļu un zilu emalju no Doles Raušu kapulauka 142. kapa (VI 146: 916), 5 – bronzas sirdsveida važturis ar palmeti no Doles Raušu kapulauka 149. apbedījuma (VI 146: 955), 6 – bronzas jostassprādze no Salaspils Laukskolas ciema (VI 128: 4245), 7 – bronzas piekariņš ar t.s. Rjurikoviču cilts zīmi no Salaspils Laukskolas kapulauka 570. apbedījuma (VI 128: 7822), 8 – apaļš alvas piekariņš no Rīgas Rātslaukuma (VI 308: 975, VRVM 184395/90)

4. att. Galvene ar augu simboliku no mācītāja Dobrejško evaņģēlija, 13. gs. pirmā puse (Kirila un Metodija Nacionālā bibliotēka Sofijā, Bulgārija, HBKM 17, 121. lapa)

medaljonos ar stipri stilizētiem putniem apkārt un uzrakstu: “...се есть рай иже нарицается парадис”, latviešu tulkojumā – “tā ir paradīze, jo saucas dieva dārzs” (Lavish 2008, 86).

Austrumu preču popularitāte un Austrumu mākslas ietekme noveda pie tā, ka augu ornamenti 12.–13. gadsimtā no Senkrievijas pakāpeniski izplatās Rietumu virzienā. Pēc tam kad Novgorodas ietekmē nonāca un tika kristīti karēļi, līdzīgi kā lībiešiem, augu stilā greznotās rotas kļuva ļoti populāras Karēlijā (Tomanerā 1994, 47). 12.–13. gadsimtā Zviedrijas cietzemē plaši izplatījās (zināms ap 400) ar dažādiem augu motīviem ornamentēti kapakmeņi – tā saucamie *Lilijastenar* jeb liliju akmeņi (Nitenberg, Thorsson 2007; Nitenberg 2009). Šo kapakmeņu semantika skaidri norāda uz kristiešu cerībām, ka viņu dvēsele pēc nāves nokļūs paradīzē.

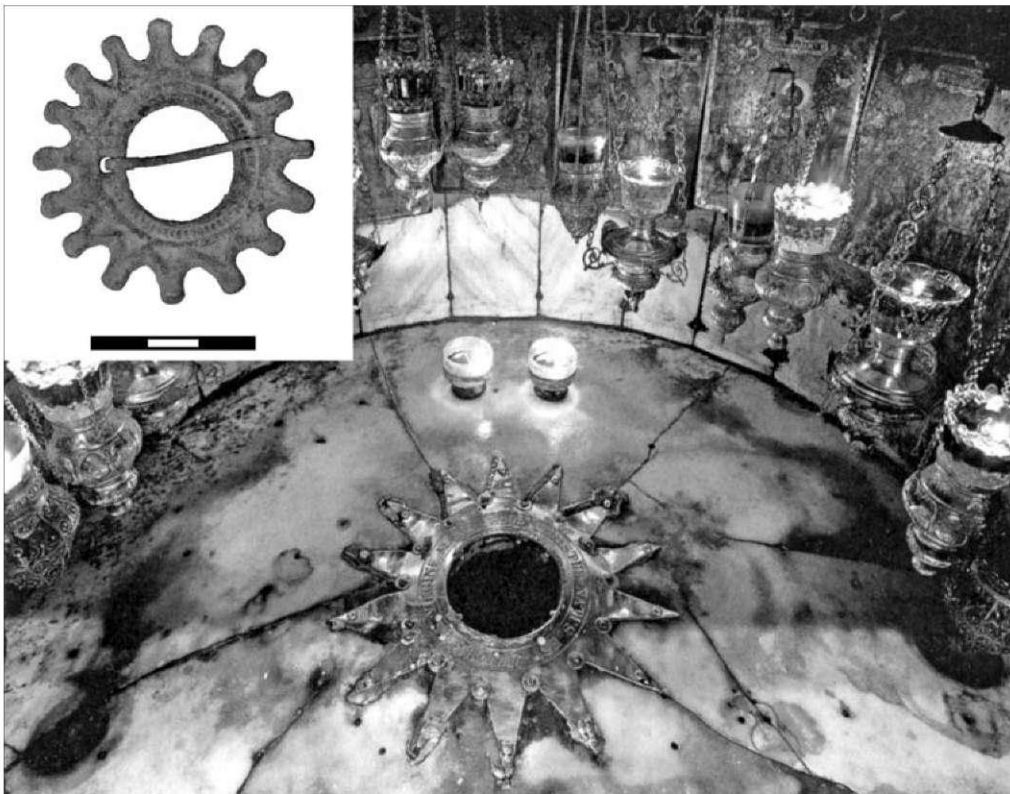
Latvijas materiālā augu ornamenta saistību ar kristīgo ticību labi raksturo kāds apaļš alvas piekariņš ar palmetēm. Tā otrajā pusē redzams krusts (3. att.: 8). Priekšmets atrasts Rīgas Rātslaukumā un datējams ar 13. gadsimta sākumu. Nenoņemtās lējuma šuves liecina par tā izgatavošanu uz vietas (Spirģis 2000, 288–289, 6. att.: 6). Rīgas izrakumos atrasti vēl daži līdzīgi apaļi alvas piekariņi gan ar krusta, gan palmetes motīviem (Smiltiece, Vijups 1998, 114, 115, 118, 2. att.: 10, 17).

Jāatzīmē, ka kristīgo priekšstati par paradīzi diezgan radikāli atšķīrās no pagānu priekšstatiem par viņsauli un varēja likties parastiem ļaudīm ļoti pievilcīgi. Pēc dažādu pagānisko tautu ticējumiem, viņsaulē cilvēks turpināja dzīvot līdzīgi kā šajā pasaulē, uz ko norāda arī priekšmetu līdzdošana kapos. Turklāt tā bija diezgan drūma vieta (Zemītis 2004, 116), un tikai valdnieki vai izredzētie varoņi bija pelnījuši ko labāku – tāds, piemēram, ir priekšstats par vikingu Valhallu. Savukārt kristīgā reliģija solīja mūžīgu svētļaimi visiem taisnajiem kristiešiem, neraugoties uz viņu izcelsmi.

Tātad kopš 12. gadsimta vesela virkne lībiešu rotu un ieroču tiek greznota ar kristīgo simboliķu; bet vai lībieši arī saprata šī ornamenta jēgu? Varbūt toreiz simbolam nebija lielas nozīmes un arī arheologam nevajag pievērst īpašu uzmanību pareizai simbola interpretācijai?

ZVAIGZNESSAKTAS – BETLĒMES ZVAIGZNES SIMBOLS?

Šajā sakarībā labs piemērs ir zvaigznessaktas (5. att.; 6. att.: 2). Daugavas lejtecē tās ir rets atradums, zināmas trīs saktas – no Salaspils Lipšu 77. kapa (Daiga 1975, 25, saktas attēls uz grāmatas vāka; Spirģis 2008, 431, 204. att.) un Salaspils

5. att. Bronzas zvaigznessakta, savrupatradums Kalnciema (?) apkārtņē (privātkolekcija) un skats uz sudraba zvaigzni pazemes grotā Kristus Dzimšanas bazilikā Betlēmē, Izraēlā (pēc: Kraume 2008, 53)

Laukskolas kapulauka 96. un 590. kapa (Zariņa A. 2006, 270, 327, 135. att.: 17, 153. att.). Latvijas teritorijā tās zināmas arī Ziemeļkurzemē, Zemgalē, tāpat pie Gaujas lībiešiem, bet biežāk pie latgaļiem (Vilcāne 1983, 63–65). Tās atrod arī Lietuvā un Senkrievijas teritorijā. Sākumā pētnieki zvaigznēsaktās saskatīja etniski noteicošo rotu un saistīja ar radimičiem. Vēlāk, kad izrādījās, ka latgaļiem šīs saktas ir atrastas vairāk, pētnieki sāka tās saistīt ar baltiem (Sedov 1982, 156). Bet kas ir attēlots šajās saktās? Saktu zvaigzne nav abstrakta zvaigzne, tā ir konkrēta forma – Betlēmes zvaigzne, kas Betlēmē, Kristus Dzimšanas bazilikā, marķē Kristus dzimšanas vietu (5. att.)! Pirmo reizi no sudraba izgatavota Betlēmes zvaigzne rakstītajos avotos minēta 14. gadsimta vidū. Mūsdienu zvaigzne ir izgatavota 18. gs. vidū un ir jau kopijas kopija. Tai ir 14 stari, vidū uzraksts latīņu valodā: “Seit jaunavai Marijai piedzima Jēzus Kristus” (Svetikas 2004, 35).

Šāda zvaigznēsaktu semantikas interpretācija noņem etniskās piederības jautājumu no dienas kārtības, un, pēc Lietuvas arheologa Eugenijusa Svetika domām, daļa zvaigznēsaktu kalpoja par svētceļotāju zīmēm (Svetikas 2004, 34).

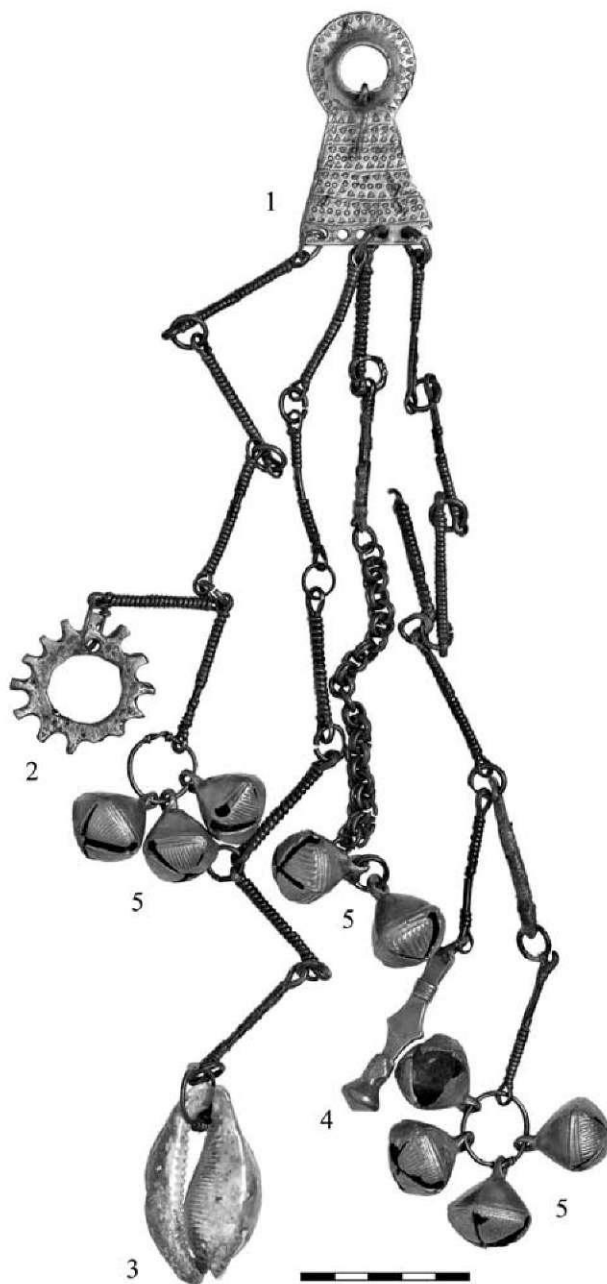
Protams, svētceļojumā gāja tikai tiešām ticīgi kristieši, un lībieši visdrīzāk vienkārši nopirka vai nokopēja šīs saktas – un nedz paši priekšmeti, nedz to īpašnieki nekad nav bijuši Palestīnā. Vai tomēr gājuši un bijuši?

LIELIE KAURI GLIEMEŽVĀKI UN AUSTRUMU KRISTIETĪBAS SVĒTCEĻOJUMI

Daugavas lībiešu arheoloģiskajā materiālā ir kaut kas tāds, ko nevarēja izgatavot uz vietas un bija jāatgādā no svešām zemēm. Abos iepriekš minētajos Salaspils Laukskolas kapulauka apbedījumos – 96. un 590. kapā – blakus zvaigznēsaktām (kāda sakritība!) atrasti lieli kauri gliemežvāki (6. att.: 3). Šādi gliemežvāki ir ļoti reti – Daugavas lībiešu materiālā autoram zināms tikai vēl viens tāds gliemežvāks no postīta Doles Vampeniešu II kapulauka 112. kapa. Tātad atšķirībā no mazajiem kauri gliemežvākiem lieli nebija masveida prece.

Kāda bija to nozīme? Vai tiešām gan zvaigznēsaktas, gan lieli kauri gliemežvāki šajos kapos ir tikai nejauši nopirkti priekšmeti bez jebkādas sentimentālās nozīmes?

Kad svētceļotāji atgriezās no ceļojuma, viņiem bija līdzīgs kads suvenīrs, kas apliecināja, ka galamērķis ticis sasniegts. Tradicionāli no Palestīnas tika atvestas palmu lapas, kādi eksotiskie augļi, kuri, protams, arheoloģiskajā materiālā nevar sa-

6. att. Važiņrota (VI 128: 925) no Salaspils Laukskolas kapulauka 94. kapa (pēc: Zariņa A. 2006, 327, 153. att.): 1 – bronzas sprādzēsakta, 2 – bronzas zvaigznēsakta, 3 – lielais kauri gliemežvāks, 4 – bronzas pickariņš, 5 – bronzas zvārguļi

glabāties, izstrādājumi no perlamutra un gliemežvāki. Tāpēc pilnīgi likumsakarīgi, ka minētajos lībiešu 11.–12. gadsimta kapos atrastās zvaigznēsaktas un lieli kauri gliemežvāki liecina par to, ka lībiešu svētceļnieki apmeklēja divas lielākās kristiešu svētvietas – Kristus Dzimšanas baziliku un Kristus Augšāmcelšanās baznīcu. Pēdējā bija uzcelta Kristus kapa vietā, un kauri gliemežvāka forma kristiešiem simbolizēja atvērto Jēzus Kristus kapa un augšāmcelšanos (Becker 2008, 200). Pēc

svētceļotāju pārnākšanas Daugavas lejtecē šie suvenīri tika nodoti sievām vai meitām un tā nokļuva kapu inventāros. Nav izslēgts, ka arī pašas sievietes apmeklēja minētās svētvietas. Tā Sofijas katedrālē Konstantīnopolē (tag. Stambula) pašlaik ir atklāti 60 grafiti senkrievu valodā, kas datējami ar 11.–16. gadsimtu (Artamonov 2011, 65). Starp tiem vienu uzrakstu sava vīra vārdā atstājusi viņa sieva.³

Jāatzīmē, ka uzskats par viduslaiku sabiedrību kā mājās tupētājiem, kas bija nesaraujami saistīti ar savu pastāvīgo dzīvesvietu, ģimenes, ģints vai kopienas saitēm, nav īsti korekts. Gan individuālās, gan kolektīvās migrācijas noteica tas, ka plašam sabiedrības slānim nepiederēja nekustamais īpašums (Le Goff 1992, 126). Rezultātā Eiropas ceļi bija pārpildīti ar raibu cilvēku masu, kuru veidoja tirgotāji, bruņinieki, mūki, zemnieki, ubagi un kroplī, kā arī svētceļotāji – dievlūdzēji, kas veica ceļojumus, lai godinātu svētvietas un relikvijas.

“Pateicoties” komunistiskai doktrinai, viduslaiku svētceļojumu fenomens bijušās Padomju Savienības teritorijā netika pētīts. Pirmās avotu publikācijas un vēsturnieku pētījumi Krievijā veikti pirms revolūcijas, bet padomju laikos tos noklusēja un tie bija grūti pieejami. No jauna šī tēma aktualizēta mūsdienu pētnieku darbos (Musin 2009). No rakstītajiem avotiem ir zināms, ka senkrievu svētceļojumu sākums meklējams jau 11. gadsimta sākumā, pirmajās desmitgadēs pēc kristīgās ticības pieņemšanas (Artamonov 2011, 64). 12. gadsimta sākumā mūks Daniils sastādīja arī sava ceļojuma aprakstu – “Iešana uz Palestīnas svētvietām” (Zhitie 1896). Šis darbs kļuva ārkārtīgi populārs un kalpoja par ceļvedi svētceļotājiem. Jāatzīmē, ka Daniils, iespējams, dzīvoja Polockas vai kaimiņu Čerņigovas kņazistē, bet Polocka ir Latvijas teritorijai tuvākā Senkrievijas kņaziste! 12. gadsimtā Senkrievijā svētceļojumi kļuva tik izplatīti, ka baznīcas kungi sāka uztraukties, vai tik tas nav kas grēcīgs un vai šo kustību nevajag kā ierobežot vai aizliegt (Ikonnikova 1896, 67–68).

VAI BRUŅOTO VĪRIEŠU FIGŪRIŅAS IR SVĒTCEĻOTĀJU ZĪMES?

Līdz ar kristīgās ticības izplatīšanos un baznīcas institūta attīstību veidojās arī svēto un mocekļu panteons, kas zināmā mērā aizstāja vecos dievus

un varoņus. Viduslaiku sabiedrībā svētie bija kā mūzikas vai kino “zvaigznes”. Uz tiem raudzījās kā uz augsto ideālu, kā atdarināšanas paraugu. Viņu dzīve, varoņdarbi un brīnumi ilgu gadsimtu bija, kā mēs tagad teiktu, savdabīgi bestselleri (Zaitsev 2008, 8). Līdz ar to parādījās svētvietas un izplatījās svēto relikviju kults. Jebkurš reliģiskais centrs vēlējās iegūt kādu vērtīgu relikviju un kļūt par piligrimu ceļojumu galamērķi. Šādos centros parasti tika izgatavotas un pārdotas piligrimu zīmes.

Latvijas arheoloģiskajā literatūrā pēdējos gados parādījušies pirmie pētījumi par katoļu baznīcas svētceļotāju zīmēm (Vītola 2005, 38–41; Berga 2011, 72–76). Plašāk pazīstamās svētceļotāju zīmes ir gliemežvāki no sv. Jēkaba kapavietas Santjago de Kompostelā Spānijā. Citās vietās tās parasti izgatavoja mazu svētbilžu veidā no dažādiem metāliem, visbiežāk no svina un alvas, ar vienpusīgi reljefu attēlu, parasti 5–10 cm lielas, kuras piešuva pie apģērba redzamā vietā, bieži pie cepures. Šie suvenīri kalpoja par pierādījumu, ka svētceļojums ticis paveikts. Senākās svētceļotāju zīmes Rietumeiropā zināmas no 12. gadsimta, bet īpaši populāras kļūst 14.–15. gadsimtā. Svētceļotāju zīmēs, kā arī vispār katoļu ikonogrāfijā katra konkrēta svētā apzīmēšanai izmantoti dažādi simboli – atribūti, kas bija saistīti ar svētā dzīvi, parasti viņa brīnumdarbiem vai mocekļa nāvi.

Risinot jautājumu par svētceļotāju zīmēm, nevar paiet garām vienai retai atradumu grupai – bruņoto vīriešu figūriņām. Latvijas arheoloģiskajā materiālā līdz šim zināma viena ar zobenu bruņota vīrieša, viena jātnieka – loka strēlnieka un divas ar cirvi bruņota vīrieša figūriņas (7. att.; 8. att.: 2; 9. att.: 1, 2). Piekāršanas cilpiņas trūkums norāda, ka tie nav piekariņi. Izmērs, gluda aizmugure, ažūrs atveids, kas ļāva figūriņas piešūt, tuvina aplūkojamās priekšmetus labi pazīstamajām Rietumeiropas svētceļotāju zīmēm.

Cilvēku attēlošana nav tipiska vietējām tradīcijām, un šo figūriņu atradumi dzīvi piesaistīja pētnieku uzmanību (Balodis 1934, 399–404; Ģintars 1938, 77–83; Ozols 1979, 9–19). Līdz šim tēlu izteikti militārā rakstura dēļ figūriņas netika uzvertas kā reliģiskie simboli (Zemītis 2004, 66), bet šāds priekšstats ir aplams. Kristietībā pazīstama virkne svēto Kristus karotāju, kuru kults sevišķi uzplauka militāro konfliktu bagātajos viduslaikos starp karadraudžu locekļiem. Tā svētais Jevstafijs Plakida bieži attēlots ar uzvilkto loku, gatavojoties nometīt briedi (7. att.). Pēc svētā dzīvesstāsta, šajā mirklī starp brieža ragiem pēkšņi parādījies Jēzus (Plakida 2011, 6). Zināmas arī freskas, kur bultas galam ir dakšveida forma (Gladkova et al. 2008,

³ Informācija izskanēja Maskavas pētnieka J. Artamonova referātā “Письменные и эпиграфические источники о древнерусском паломничестве в Константинополь”, kas tika nolasīts Kijevā 2011. gadā starptautiskā zinātniskā konferencē “Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова)”.

7. att. Sv. Jevstafija Plakidas vizija, freska no Čukuli ciema baznīcas, Gruzija, 17. gs. (pēc: Gladkova et al. 2008, 318), un Daugmales pilskalnā atrastā bronzas svētceļotāju zīme ar sv. Jevstafija Plakidas attēlu (A 9964: 4036)

319), kas saskan ar Daugmales pilskalnā atrasto figūriņu. Dakšveida bultu gali bija domāti bruņu un lielo medību dzīvnieku ādas caurduršanai, jo to forma mazināja rikošeta iespēju (Korobeinikov, Mitiukov 2007, 124–126). Senkrievijā svēto Jevstafiju godāja kā karavīru – lielmocekli, kā kņazu svēto. Jevstafija pišļi glabājās Konstantīnopolē kādā baznīcā pie Justiniāna cisternas (Gladkova et al. 2008, 315–316).

Vīrieša figūriņā ar zobenu, šķiet, attēlots svētais mocekļis Nestors no Salonikiem (*Thessalonikē*). 306. gadā imperators Maksimiliāns rikoja gladiatoru cīņas, kurās viņa labākais cīkstonis Lijs nogalinājis daudz kristiešu. Tad Nestors izlēmis stāties viņam pretim. Svētā dzīves aprakstā Nestors attēlots kā skaists jauneklis, kuram tik tikko sāk augt bārda. Viņš cietumā apmeklēja savu garīgo

audzinātāju svēto Dimitriju ar lūgumu palīdzēt. Ar Dimitrija svētību Nestors pieveica Liju, bet sarūgtinātais imperators balvas vietā lika nocirst Nestoram galvu ar viņa paša zobenu (Ivanova et al. 2007, 156–157).

Tuvākā paralēle Daugmales figūriņai ir attēls uz kāda 12. gadsimta relikvārija – enkolpiona (8. att.: 1), kurā redzama aina, kā svētais Dimitrijs pirms kaujas svēta ar zobenu bruņotu Nestoru. Atvērtā plauksta rāda, ka Nestors lūdz palīdzību. Savukārt vainags Daugmales figūriņā attēlotā vīra rokā ir uzvarētāja un mocekļa simbols. Arī neliela, bet izteikta bārdiņa Daugmales figūriņai atbilst Nestora aprakstam.

Mocekļa Nestora un īpaši svētā Dimitrija kulta Austrumu kristietībā bija ļoti populārs, bet Saloniki kļuva par svētceļojumu mērķi. Grieķi

8. att. Mocekļa Nestora simbolika:

1 – lielmocekļis Dimitrijs svēta mocekli Nestoru, relikvārijs – enkolpions (nav mērogā), glabājas Vatopedas klosterī Atonā, Grieķijā, 12. gs. otrā puse (pēc: Ivanova et al. 2007, 156), 2 – bronzas svētceļotāja zīme ar mocekļa Nestora attēlu no Daugmales pilskalna (A 9964: 1585)

Dimitriju sauca par mirres izdalošo (krieviski – Мироточец), jo no viņa pišļiem iztecēja svaidāmā eļļa. Svētceļotāji savāca eļļu un aizveda to sev līdz speciālās ampulās, kuru atradumi zināmi arī Senkrievijas teritorijā (Musin 2009, 240–241). Karavīri iezieda ķermeņi ar svētajām mirrēm pirms kaujām (Ivanova et al. 2007, 158).

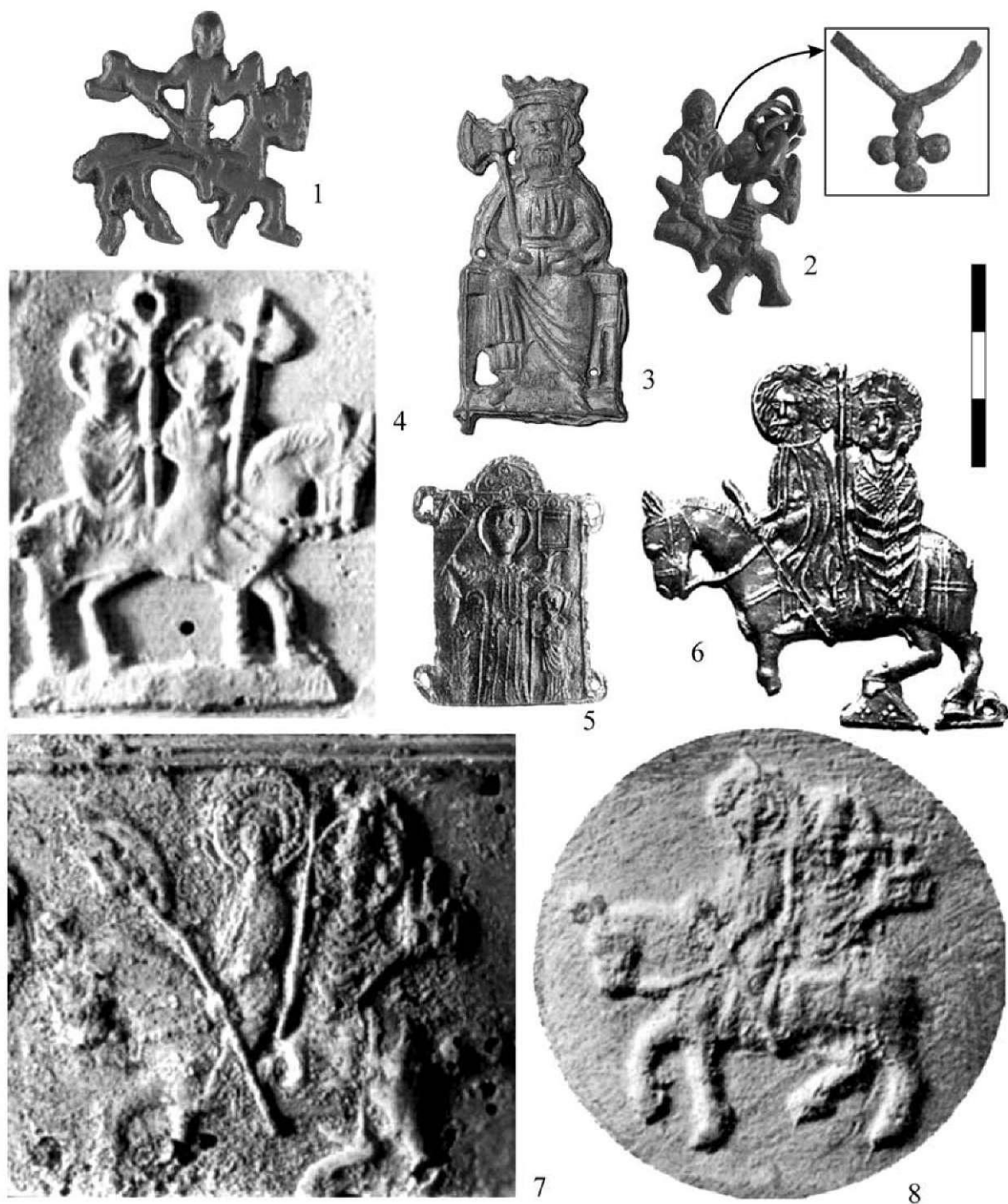
Attiecībā uz jātnieku ar cirvi jāatzīmē, ka atšķirībā no vienkāršākā Salaspils Laukskolas kapulauka atraduma Daugmales pilskalnā atrastā figūriņa izceļas ar ļoti detalizēti izstrādātām niansēm, var redzēt, ka vīrietim kaklā uz auklas piekārts krustiņš, ko veido pieci aplīši (9. att.: 2). Krustiņš nepārprotami norāda uz tēla saistību ar kristietību. Arī jātnieka atvērtā poza ir tipiska svēto attēliem. Savukārt cirvis ir trīs svēto atribūts: svētā Olafa, apustuļa Mateja un apustuļa un evaņģēlista Mateja (Leviņa).

Viens no populārākajiem svētajiem Ziemeļeiropā viduslaikos bija Norvēģijas karalis Olafs Resnais (*Olaf Haraldsson*). Olafs krita kaujā 1030. gadā, kad, atgriežoties no Kijevas, mēģināja atgūt zaudēto Norvēģijas kroni. Sāga vēsta, ka pirmo ievainojumu viņš guva no āvas cirvja cirtiena kreisajā kājā (Snorri Sturluson 1980, 363), un tieši cirvis kļuva par svētā Olafa mocekļa nāves atribūtu (Andersson 1989, 39–46). Olafs kļuva

par pēdējo svēto, ko atzina gan katoļu, gan grieķu baznīca. Visā Skandināvijā bija uzceltas aptuveni 300 viņam veltītas baznīcas un kapelas, ap 40 Anglijā, arī Igaunijā, Svētā Olafa baznīcas atradās Novgorodā, Staraja Lādogā un pat Konstantinopolē (Kvam B.O.G.).

Tomēr jāatzīmē, ka Ziemeļeiropā lokālie svētceļotāju centri un līdz ar to arī to atribūtika izveidojās vēlāk un līdz 13. gadsimtam pārsvarā notika tālie svētceļojumi uz Palestīnu, Romu, Santjago de Kompostelu Spānijā un dažiem citiem centriem Dienvid- un Centrāleiropā. Arī visas līdz šim zināmās svētā Olafa svētceļotāju zīmes (9. att.: 3) datējamas ar 15.–16. gadsimtu (Andersson 1989, 39–46, 176–183). Tāpēc Daugavas lejtece atrastās figūriņas visdrīzāk saistās ar kādu no apustuļiem Matejiem un svētceļojumiem uz Konstantinopoli.

Pēc Jūdas nodevības Matejs lozējot kļuva par divpadsmito apustuļi. Viņš pieņēma mocekļa nāvi Jūdejā, kad tika apmētāts ar akmeņiem, un jau mirušajam apustulim nocirta galvu. Tāpēc par apustuļa Mateja atribūtu kļuva cirvis (Lexikon 1990, 602–607). Jāatzīmē, ka lielākā daļa apustuļa Mateja pišļu atrodas Trīres pilsētā Rietumvācijā. Līdz ar to Trīre viduslaikos kļuva par populāru svētceļotāju mērķi Vācijā (Beuningen,

9. att. Svētceļotāju zīmes ar bruņoto vīriešu attēliem:

1 – bronzas svētceļotāja zīme ar apustuļa Mateja attēlu no Salaspils Laukskolas kapulauka 480. kapa (VI 128: 6931), 2 – bronzas svētceļotāja zīme ar apustuļa Mateja attēlu no Daugmales pilskalna (A 12600: 45), 3 – Ongermandlā (*Ångermanland*, Zviedrija) atrastā svētceļotāju zīme no svina un alvas sakausējuma ar sv. Olafa attēlu, Trondheima (Norvēģija), 15. gs. beigas (pēc: Andersson 1989, 43), 4 – svētceļotāju zīmes nospiedums uz Hohelhaimas (Vācija) baznīcas zvana ar apustuļa Mateja un Trīres bīskapa Maternusa attēlu, 15. gs. pirmā puse (pēc: www.kunera.nl object nr. 04593), 5 – Dordrehtā (Holande) atrastā svētceļotāju zīme no svina un alvas sakausējuma ar apustuļa Mateja un divu Trīres bīskapu attēlu, Trīre, 14. gs. beigas (pēc: Beuningen, Koldeweij 1993, 180, Afb. 285), 6 – Ķelnē (Vācija) atrastā svētceļotāju zīme no alvas un svina sakausējuma ar apustuļa Mateja un Trīres bīskapa Maternusa attēlu, Trīre, 14. gs. (pēc: www.kunera.nl object nr. 04592), 7 – svētceļotāju zīmes nospiedums uz Oberelvenihās (Vācija) Sv. Mateja baznīcas zvana ar apustuļa Mateja un Trīres bīskapa Maternusa attēlu, līdz 1425. g. (pēc: www.kunera.nl object nr. 07791), 8 – svētceļotāju zīmes nospiedums uz Veljes pilsētas (Dānija) rātsnama zvana ar apustuļa Mateja un Trīres bīskapa Maternusa attēlu, 15. gs. (pēc: Andersson 1989, 82)

Koldeweij 1993, 180). Šeit tika izgatavotas arī svētceļotāju zīmes, uz kurām apustulis Matejs attēlots ar cirvi rokā (9. att.: 5), bieži arī jāšus uz zirga (9. att.: 4, 6–8). Zirga attēls šajās zīmēs ir ļoti līdzīgs Daugavas lejteces figūriņām (9. att.: 7, 8). Tomēr Trīrē izgatavotajās svētceļotāju zīmēs jātniekam Matejam aiz muguras sēž viens no pirmajiem šīs pilsētas bīskapiem, kuru parasti identificē ar Maternusu. Bīskaps tur rokās bīskapa zizli un baznīcas maketu, kas ir parasts atribūts jauno bīskapiju dibinātājiem (Andersson 1989, 82–83).

Tā kā stilistiski Daugavas lejtecē atrastās Mateja zīmes ir tuvākas pārējām lībiešu teritorijā atrastajām figūriņām, jādomā, ka tās saistītas ar svētceļojumiem austrumu virzienā, kur Konstantinopolē Svēto Apustuļu baznīcā glabājusies šī apustuļa galva (Holodiuk 2007).

Arī viens no evaņģēlista Mateja (Levija) atribūtiem ir cirvis. Mateju (Leviju) visbiežāk attēloja ar skaitīšanas dēli vai svāriem, jo pirms tikšanās ar Jēzu Kristu viņš bija muitnieks, bet viņa kā evaņģēlista simbols bija eņģelis. Cirvi savā atribūtiskā viņš ieguva vienīgi tāpēc, ka viņu dažreiz jaukuši ar divpadsmito apustuli Mateju (Lexikon 1990, 588–601).

APALĀJIE PIEKARIŅI AR VĒRŠA GALVU – PIEKARIŅI VAI SVĒTCEĻOTĀJU ZĪMES?

Sarežģītāks un diskutablāks liekas jautājums par apaļajiem piekariņiem ar vērša galvas attēlu. Šādi piekariņi Latvijas teritorijā atrasti Tomes Nariņos (Atgāzis 1969, 374–375; Radiņš 1994, 92, 94, 3. att.: 3) un Ogresgala Čabās (Spirģis, Brūzis 2010, 54–55; Brūzis, Spirģis 2009, 287, fig. 3: 1–4), bet Daugmales pilskalnā – bronzas lejamveidne līdzīgu alvas piekariņu atliešanai (Radiņš, Zemītis 1988, 119–120, 20. att.: 3; Radiņš 1994, 92, 94, 3. att.: 3) un arī alvas piekariņa fragments (Radiņš 2012, 208). Šim piekariņu veidam literatūrā ir veltīts diezgan daudz uzmanības. Vēl 19. gs. beigās pēc pirmajiem atradumiem Aleksandrs Spicīns tos definēja kā “Radimiču tipa piekariņus” (Spicyn 1905, 4). Pašlaik ir zināmi jau aptuveni 40 piekariņi no 23 atradumu vietām (Zaykouski 2007, 167–177). Divas bronzas lejamveidnes un atradumu izplatība plašā reģionā neļauj šī tipa piekariņus saistīt ar kādu vienu maztautu. Tomēr, neraugoties uz to, vēlme piesaistīt šo simbolu konkrētam etnosam zinātnieku vidū nav zudusi. Piemēram, Natālija Hvoščinska uzskata: “Šis ob-

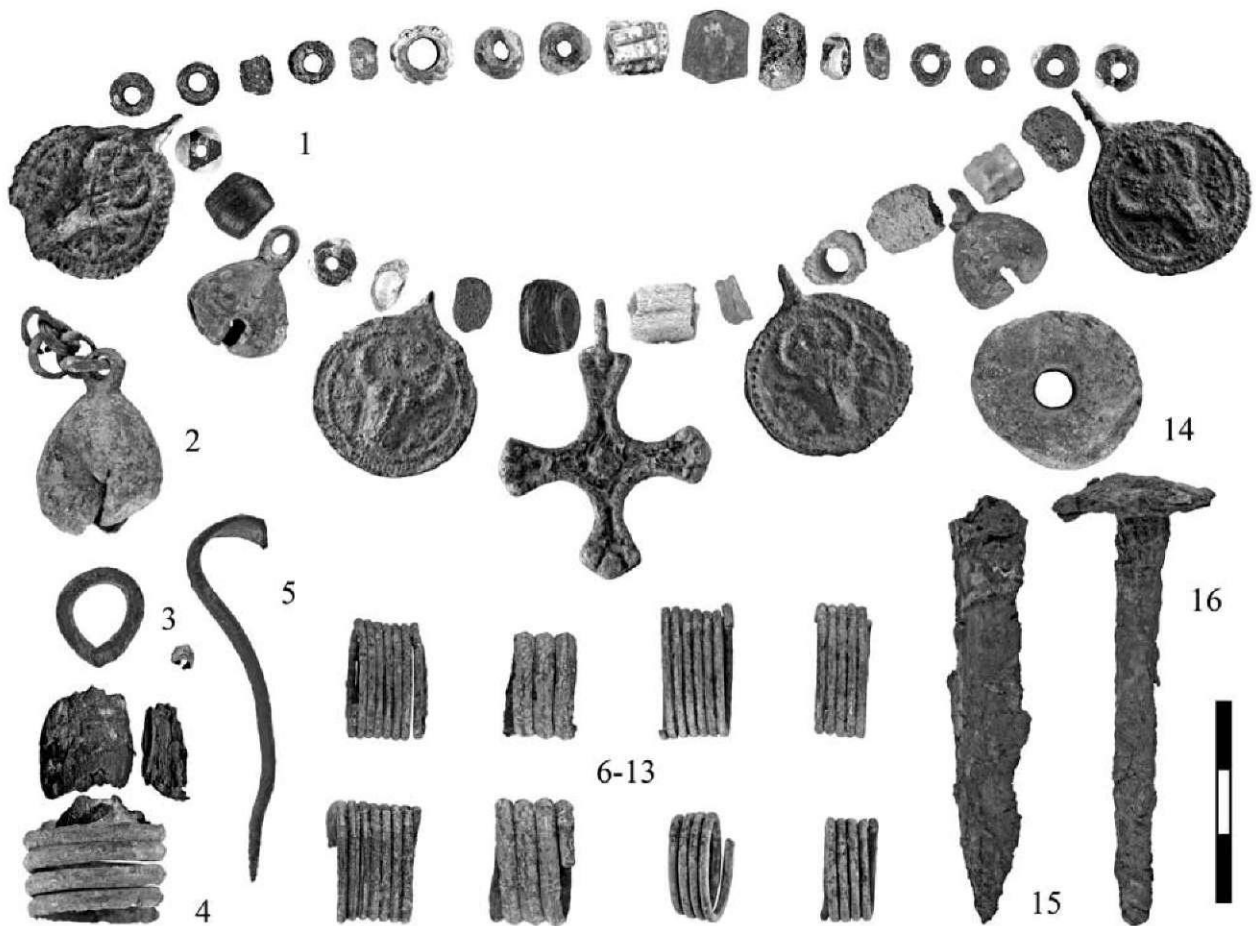
jekts visdrīzāk izveidojies noteiktā etniskā vidē un tad izplatījās plašā reģionā” (Khvoshchinskaia 2006, 115). Tikai tagad, pēc Daugmales pilskalnā atrastās lejamveidnes, piekariņu izcelsmes vieta tiek meklēta Baltijas somu un baltu vai baltu un slāvu kontaktu zonā, respektīvi, Daugavas lejtecē vai Dņepras augštecē. Bet kā skaidrot vēl vienas lejamveidnes atradumu Hedebijā (Carnap-Bornheim, Hilberg 2007, 213, fig. 7: 4)?

Runājot par piekariņu semantisko nozīmi, pētnieku darbos savākts plašs spektrs dažādu tautu ticējumu, kas varētu liecināt par seno vēršu kultu. Ir minētas totēma senču zīmes, ēģiptiešu dievs Apiss, slāvu kāzu spēles, govju aizbildne latviešu dieviete Māra, Pērkons utt. 2007. gadā baltkrievu pētnieks Edvards Zajkovskis publicējis rakstu, kurā atzīmēts, ka šie piekariņi ir rets atradums un sastopami galvenokārt sieviešu apbedījumos. Rezultātā autors nonāk pie secinājuma, ka ar šādiem amuletiem apbedīja ievērojamas pagāņu priesterienes (Zaykouski 2007, 167–177).

Tuvāk aplūkojot 12 gadus vecas meitenes apbedījumu no Ogresgala Čabu kapulauka, grūti iedomāties, ka viņa bijusi “pagāņu priesteriene” (10. att.). Arī Senkrievijas teritorijā apbedījumu kompleksos nav nekā tāda, kas liecinātu par apbedīto īpašo statusu. Rakstā minētas šādas piedevas: kaklariņķis, vainadziņš, saktas, aproces, zvārguļi, lunulas, spirālītes, gredzeni (Zaykouski 2007, 172).

Līdz nesenam laikam nevienā darbā, kur tika apskatīti šie piekariņi, netika minēts, ka vēršis ir arī vairāku svēto simbols, no kuriem pirms baznīcas šķelšanās 1054. gadā minami divi: vara vērši ar savu ģimeni tika izņemti svētais mocekļis Jevstafijs (11. att.); uz ceļiem stāvošs vēršis ir svētā Silvestra simbols, jo šis svētais saskaņā ar leģendu, lai pierādīt Dieva esamību, atdzīvinājis mirušo vērši (Ferguson 1998, 11, 186, 212, 213).

2008. gadā iznāca Ukrainas arheoloģes Nataljas Hamaiko raksts par lunulām, kurā attiecībā uz apskatāmajiem piekariņiem īsi atzīmēts, ka vēršis ir arī apustuļa Lūkas simbols (Hamaiko 2008, 331). Baznīca atzina par kanoniskiem četru apustuļu evaņģēlijus: Marka, Mateja (Levija), Jāņa un Lūkas. Viņu simboli attiecīgi ir lauva, cilvēks, ērglis un vēršis. Apustuli Lūku attēlo kopā ar vērši, jo viņa evaņģēlijs sākas ar to, ka Jāņa Kristītāja tēvs – viens no Vecās Derības priesteriem svētais Zaharija upurē templī, bet tajā laikā Mozus ticīgajiem starp upurdzīvniekiem bija arī teļš (Ferguson 1998, 199). Turklāt upurvērša simbols akcentē Kristus pašupurēšanās motīvu sv. Lūkas evaņģēlijā. Pats svētais bija ārsts, un ticīgie pielūdza svēto Lūku, cerot izdziedināties. Jāatzīmē, ka svētais Lūka

10. att. Ogresgala Čabu kapulauka 34. kapa inventārs:

1 – stikla kreļļu kaklarota ar četriem bronzas piekariņiem ar vērša galvas attēlu, diviem bronzas zvārguļiem un bronzas krustiņu, 2 – bronzas zvārgulis, 3 – bronzas riņķīši, 4 – koka vērptomās vārpstas paliekas ar uz tās uzvērto spirālgredzenu, 5 – bronzas zosla, 6–13 – bronzas spirālgredzeni, 14 – dzintara vērptomās vārpstas skriemelis, 15 – dzelzs nazis, 16 – dzelzs nagla

11. att. Sv. Jevstafija Plakidas un viņa ģimenes nāve, gravūra no Bizantijas imperatora Basilija II (976–1025) minologija (pēc: Gladkova et al. 2008, 318)

vienīgais no apustuļiem sākumā bija pagāns (tas ir, nebija Mozus ticīgais) un vēlāk kļuva par Jēzus mācekli. Tieši Lūkas evaņģēlijs visvairāk vērsās pie “kristiešiem no pagāniem”, apstiprinot ticību Kristum kā Pasaules glābējam (Maiorova, Skokov 2008, 275). Svētā Lūkas pišli atdusas Visu Apustuļu baznīcā Konstantīnopolē (Sviatoi 2007).

Jāatzīmē, ka evaņģēlistus bieži attēloja simbolisko dzīvnieku veidā vai ar attiecīgo dzīvnieku galvu (12. att.). Savukārt piekariņu punktētā apmale atgādina tajā laikā svēto attēlos bieži izmantotā punktētā nimba veidu. Šādā gadījumā četras figūras vērsa galvas sānos varētu simbolizēt četrus evaņģēlistus, bet trīs virs galvas, iespējams, Svēto Trīsvienību.

Gribu atzīmēt, ka E. Zajkovskis savā rakstā arī pievērsis uzmanību punktiņiem gar piekariņu malām, kuri parasti ir 52. Viņš izteicis domu, ka šis skaits varēja nozīmēt nedēļu skaitu gadā, bet septiņas figūras ap vērsa galvu – dienu skaitu nedēļā. Tāpēc šie piekariņi ir savdabīgs kalendārs, bet vērsis simbolizē gadu. Lai pamatotu vērsa saistību ar gada simbolu, autors atsaucas uz protoindiešu civilizāciju (3. g.t. pr.Kr.), kurā vērsis bija ziemas saulgriežu simbols (Zaykouski 2007, 172). Manuprāt, attīstot domu par kalendāru, daudz

atbilstošāks piemērs atrodams grieķu mitoloģijā: Trīnakrijas salā (Sicīlija?) ganījās saules dieva Hēlija svēto vērsu ganāmpulki, pavisam septiņi ganāmpulki pa piecdesmit vēšiem katrā. Šie svētie vērsi simbolizēja 360 dienas, tātad gadu pēc grieķu kalendāra. Kad Odisejs piestāja pie salas un viņa ļaudis, Odisejam nezinot, bija nokāvuši dažus vērsus, dievi sūtīja ļaunas zīmes: nokauto lopu ādas rāpoja pa zemi, bet gaļa uz iesmiem žēlīgi smilkstēja. Pēc tam, kad ceļinieki pameta salu, sacēlās vētra, kuģis nogrima un vienīgi Odisejs brīnumainā kārtā izglābās (Homer 1967, 12. dziesma: 127–131, 338–420, atsauc uz 129. dzejas rindu 734. lpp.).

Mīts par Hēlija vēšiem skaidro visus mūs interesējošo piekariņu elementus: vērsi, septiņas figūras ap tā galvu un punktus gar piekariņa apmali. Bet ir vēl kas. Piekariņiem vērsa galva veidota doba (13. att.: 4). Šajā sakarā prātā nāk jau minētais svētais Jevstafijs Plakida, kura simbols bija vara vērsis. Antīkajā pasaulē bija zināms nāvessoda rīks – krāsns vērsa veidolā (Falarīda bullis), kurā dzīvus izcepināja noziedzniekus un arī kristiešus to vajāšanas laikos. Kā jau minēju, šādā vara vērsī tika nonāvēts svētais Jevstafijs ar ģimeni (11. att.). Tāpēc nav izslēgts, ka piekariņa vērsis varētu simbolizēt šo baiso nāvessoda rīku.

12. att. Evaņģēlists Lūka, gravīra no Roberta de Bello Bībeles, Anglija, 13. gs. vidus (pēc: Morrison 2007, 43, fig. 32)

13. att. Piekariņi un lejamveidnes apaļo piekariņu atliešanai:

1 – bronzas krustiņš un kāstuvīte no Salaspils Laukskolas kapulauka 97. kapa (VI 128: 997), 2 – bronzas atslēdziņa no Salaspils Laukskolas kapulauka 161. kapa (VI 128: 1923), 3 – apaļš piekariņš ar vērša galvas attēlu no Novgorodas, Krievija (pēc: Pokrovskaia 2007, 282, 2: 2), 4 – apaļš bronzas piekariņš ar vērša galvas attēlu no Ogresgala Čabu kapulauka 34. kapa, 5 – Daugmales pilskalnā atrastā bronzas lejamveidne (A 12695: 477), 6 – bronzas lejamveidne, atrasta Dņepras augštecē, pilsētciemā Korisā (Корысь), Baltkrievija, 12.–13. gs. (pēc: Bashkov 2011, 187, 50: 2)

Vai ir kāda vieta, kur savienojas gan bronzas vērsis – nāvessoda rīks, gan sengrieķu pagānu saules dievs Hēlijs, gan viņa baltie vērši, gan kristietība?

Tas ir Taura laukums (*Forum Tauri*) – lielākais laukums Konstantinopolē. Tur bija gaļas tirgus (un leģenda par Odiseju un Hēlija vēršiem ir miesnieku profesionālais stāsts). Laukuma vidū slējās milzīga triumfa arka, kuru rotāja bronzas vēršu galvas. Laukumā atradās vairāku Bizantijas imperatoru statujas. Un imperatoru pielūdza kā sauli vai Hēliju. Šeit arī notika noziedznieku sodīšana, kurai izmantoja krāsni vērša formā (Vizantiiskaia 1962, 227–228). Vara vērsis Feodosija I laikā (346–395) tika atvests uz Konstantinopoli no Pergamas pilsētas Mazāzijā. Kristiešu vajāšanas laikā Pergamā vērši tika nogalināti arī kristieši. Pazīstamākais no tiem ir Pergamas bīskaps Antipa. Pēc dažām ziņām vērsis nostāvēja Konstantinopolē līdz pat 8. gadsimtam, bet 9. gadsimtā tā vietā tika uzcelta moceklim Antipam veltīta baznīca (Bugavskii et al. 2001, 542–543). Tāpēc, iespējams, pie lībiešiem atrastie piekariņi ar vērša galvu varēja būt svētceļotāju suvenīri arī no Sv. Antipas baznīcas Konstantinopolē.

Kā šādā gadījumā vērtēt bronzas lejamveidņu atradumus? Divas identiskas lejamveidnes Daug-

malē (13. att.: 5) un Hedebijā, kā arī alvas piekariņa atradums no šādas lejamveidnes Novgorodā ir viennozīmīgi izņēmuma gadījums (13. att.: 3). Tā kā alvas vai svina izstrādājumi bija lēti, nevar iedomāties, ka kādam amatniekam būtu izdevīgi veikt tik lielu attālumu pāri jūrai, lai pārdotu alvas piekariņus. Drīzāk tas liecina par grieķu baznīcas aktivitātēm Baltijas jūras krastos.

Misijas vajadzībām vienā centrā tika izgatavotas identiskas lejamveidnes, tad sludinātāji devās uz vairākiem svarīgiem centriem, to skaitā arī pie dāņiem un lībiešiem. Kvalitatīvās lejamveidnes ļāva viegli un ātri izgatavot vajadzīgo alvas piekariņu skaitu. Tos varēja izdalīt par velti tiem, kas vēlējās doties svētceļojumā uz Konstantinopoli. Ceļojuma laikā šāds simbols – ceļa “insignija”, satiekoties ar ārzemniekiem, arī nezinot valodu, skaidri norādīja uz piligrimu galamērķi. Savukārt atpakaļceļā svētceļotāji veda jau oriģinālus bronzas piekariņus ar vēršu galvas attēlu no Konstantinopoles. Jāatzīmē, ka tieši alva vai alvas un svina sakausējums Rietumeiropā bija tradicionāls metāls svētceļotāju suvenīriem un zīmēm. Nepārprotami ar kristietību saistīta mūsdienu Baltkrievijas teritorijā atrasta līdzīga bronzas lejamveidne divpusīgā piekariņa atliešanai ar eņģeļa attēlu (13. att: 6).

LĪBIEŠU PIEKARIŅI – PAGĀNISMS VAI KRISTĪTĪBA?

Apskatītās svētceļotāju zīmes ir ļoti rets atradums. Daudz biežāk Daugavas lejteces pieminekļos atrod pagāniskus piekariņus, kas ir viena no raksturīgākajām lībiešu kultūras pazīmēm. Bet vai šis vispārpieņemtais uzskats atbilst īstenībai? Vai tiešām tos visus var viennozīmīgi saistīt ar pagānismu?

Lībiešu važiņrotās un kaklarotās sastopamas dažādas **lunulas**, kuras literatūrā pieņemts uzskatīt par pagāniskiem aizsargamuletiem. Daugavas lejtecē pavisam ir atrasts ap 70 lunulu, kuras datējam ar 11.–15. gadsimtu (Kuniga 2002, 95–103).

Lībiešu vēlā dzelzs laikmeta lunulu izcelsme saistīta ar Senkrieviju. Pēc Valentīna Sedova uzskatiem, lunulas bija obligāta sieviešu rota vairākām austrumslāvu ciltīm: severjaniem, vjatičiem, radimičiem un Ilmeņa slāviem (Sedov 1995, 366, 368, 370, 371, fig. 112–116), kas it kā liecina par to, cik liela nozīme bija lunulām senslāvu pagāniskajos ticējumos. Savukārt Boriss Ribakovs uzskatīja, ka tās nesāja vienīgi jaunavas, atsaucoties uz antīkās mitoloģijas priekšstatiem par mēness dievieti Selēni, kura bija neprecēto sieviešu aizbildne (Rybakov 1971, 8). Tie gadījumi, kad Senkrievijas teritorijā lunulas atrod kopā ar krustiņiem, parasti tika interpretēti kā divticības liecības.

Mūsdienās šie uzskati tiek kritizēti. Pētnieki atzīmē, ka slāviem lunulas plaši izplatās tikai 11.–12. gadsimtā līdz ar kristīgās ticības pieņemšanu Senkrievijā un arheoloģiskajā materiālā nav liecību par šo piekariņu vietējo ģenēzi. Kņazu agresīvās kristianizācijas politikas dēļ grūti iedomāties, ka šādos apstākļos Senkrievijā sievietes varēja mas-

veidā atklāti nēsāt pagāniskus amuletus. Liekas ticamāk, ka lunulas bija saistītas ar Dievmātes kultu (uz šādu mēnessveida piekariņu semantikas interpretāciju savā rakstā norāda arī I. Kuniga). Senākais Jaunavas Marijas ikonogrāfiskais tips bija “Luna” (14. att.), jo Madonnas tēls šeit aizvieto romiešu dievietes Lunas tēlu (Hamaiko 2008, 319–338). Tātad lunulas izplatījās pie austrumslāviem un nedaudz vēlāk arī pie lībiešiem jau kā kristīgais simbols un kristīgais labvēlības amulets.

Pie simboliem, kurus atrod lībiešu pieminekļos, pieskaitāmi miniatūrie, parasti bronzā atveidotie sadzīves priekšmeti, no kuriem visbiežākās ir **atslēdziņas** un **karotītes** (13. att.: 1, 2). Arheoloģiskajā literatūrā šos piekariņus tradicionāli skaidro kā pagānu amuletus, kuriem bija jānodrošina bagātība, labklājība un sātība (Svarāne 1991, 42).

Daugavas lībiešu sieviešu apbedījumos atslēgas bija pēc naža otra izplatītākā pie važiņrotas nēsājamo sadzīves priekšmetu grupa. Turklāt vienā kapā varēja būt no vienas līdz pat deviņām atslēgām (Doles Raušu 70. kops). Uz atslēgu simbolisko nozīmi norāda dažām dzelzs atslēgām slēdzamās daļas caurumojumā pievienotie piekariņi un riņķīši, kā arī no bronzas izgatavoto atslēgu nēsāšana. 12. gadsimta beigās plaši izplatās arī mazi bronzas piekariņi – atslēdziņas (13. att.: 2; Spirģis 2008, 196–197).

Kristīgajā reliģijā atslēga ir debesu valstības sarga – apustuļa Pētera atribūts un pāvesta varas simbols (Forstner 1990, 400). Savukārt piekariņus – karotītes saista ar dievgalda karotēm (Semenchuk 2001, 301). Tomēr, tā kā atslēdziņas pārsvarā atrod sieviešu apbedījumos, dažreiz kopā ar bronzas piekariņiem – karotītēm (kāstuvītēm?) vai kausiņiem, lībietēm varēja būt tuvāks svētās Martas tēls. Svētā

1

2

3

14. att. Sv. Marijas simbolika:

1 – bareljefs ar Dievmātes – Lunas attēlu no Kvintanilla de las Vinjas baznīcas, Spānija, 7. gs. (pēc: Hamaiko 2008, 331, 12), 2 – Dievmāte, apzeltīta bronzas statuete no Mēzas (*Meuse*) ielejas, Francija, 12. gs. otrā trešdaļa (pēc: Hamaiko 2008, 331, 13), 3 – Dievmāte, gravīra Katalonijas manuskriptā, Spānija, 12. gs. (pēc: Hamaiko 2008, 331, 14)

Marta bija Marijas (dažreiz tiek identificēta ar Mariju Magdalēnu) un Lācara māsa. Kad Kristus viesojās viņu mājās, kamēr Marija, sēžot pie viesu kājām, klausījās viņa runās, Marta uzņēmās visas rūpes un apkalpoja ciemiņu (Lūkas evaņģēlijs 10: 38–42). Tāpēc svētās Martas tēls personificē rosīgu mājsaimnieci un par tās atribūtiem (15. att.) kļuva minētie mājsaimniecības rīki (Lexikon 1990, 566–567).

Par vienoziņīgi pagāniskiem simboliem tiek uzskatīti daudzie libiešu **piekariņi** – **putniņi**. Mēģināsim kritiski apskatīt, uz kādiem pamatiem ir balstīts šis priekšstats. Tam ir dažas pamattēzes:

1) ūdensputna pielūgšanas senās tradīcijas: ūdensputnu figūriņas pazīstamas jau akmens laikmeta pieminekļos (Svarāne 1991, 34);

2) tautas ticējumi: latviešu tautas ticējumos putns saistās ar laimi, veiksmi un labklājību, cilvēkam mirstot, dvēsele atstāj miesu putna izskatā (Svarāne 1991, 34);

3) **piekariņu** semantika: somugru mīts par to, ka no putna olas cēlusies Zeme un dzīvība uz tās. Pēc citas versijas ūdensputns no sākotnējā okeāna dzelmes ir atnesis zemes šķipsnu, no kuras tika radīta sauszeme (Zemītis 2004, 106);

4) **piekariņu** izplatība: putnveida **piekariņi** bija izplatīti tieši somugru apdzīvotajās teritorijās (Zemītis 1997, 109).

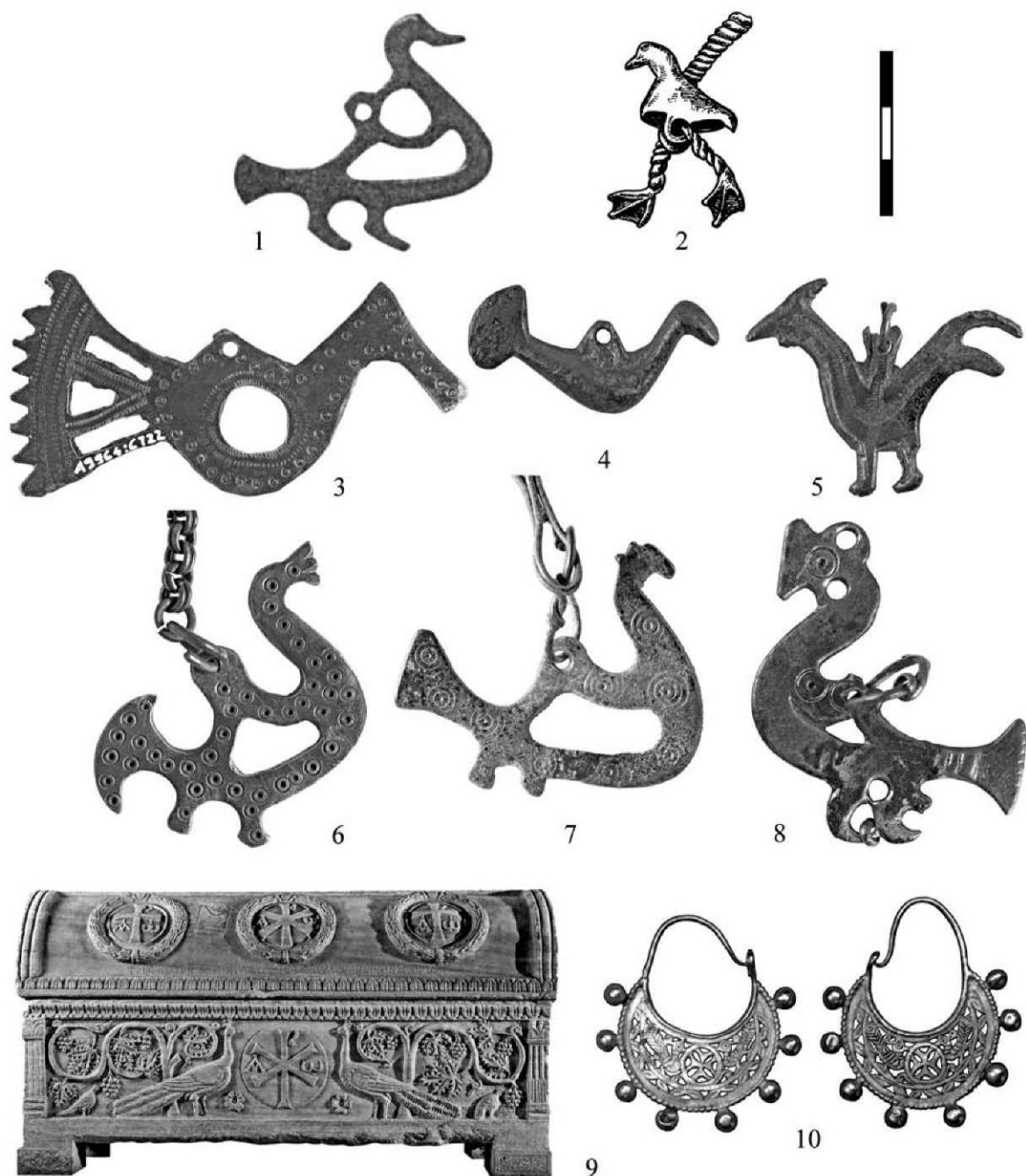
15. att. Sv. Marta, gravūra no Isabellas breviāra, Flandrija, 15. gs. beigas (pēc: Backhous 1993, 55, fig. 58)

Šajā sakarā gribas izteikt dažas piezīmes. Saistīt libiešu **piekariņus** – **putniņus** ar akmens laikmeta mākslas paraugiem nav nekāda pamata, jo tos atdala pārāk liels hronoloģisks periods. Gan hronoloģijas, gan etniskās neatbilstības dēļ nešķiet produktīva arī latviešu ticējumu projicēšana uz somugru tautas – libiešu vēlā dzelzs laikmeta reālijām. Turklāt, kā to redzēsim tālāk, daļa šo ticējumu pārklājas vai pat ir cēlusies no kristīgās mitoloģijas. Savukārt libiešu ticējumos un mītos, kā to atzīst arī paši mitoloģijas pētnieki, kristīgās ticības ietekme ir ļoti stipra un ziņas par seniem libiešu mītiem ir ļoti trūcīgas (Karma 1994, 232–236). Jāatzīmē, ka līdzīgas nepārliciešas sasaistes, ignorējot laiku, telpu un etnisko faktoru, bija raksturīgas vairākiem pētniekiem Padomju Savienībā. Šādas metodoloģiskās pieejas rezultātā rekonstruētās mitoloģiskās sistēmas kļuva ļoti krāšņas un bagātas, bet tās nevar pierādīt. Pētnieks praktiski varēja saistīt visu ar jebko un tad izsecināt no tā visu ko (Klein 2004, 56–62).

Attiecībā uz **piekariņu** – **putniņu** semantiku divaini liekas tas, ka, ja somugru mītā figurē pīle (Kalevala 1964, pirmā rūna, 201.–245. rinda), tad kāpēc libiešu arheoloģiskajā materiālā vērojama tāda putniņveida **piekariņu** daudzveidība (16. att.: 3–8)? Volgas baseinā dzīvojušiem somugriem bija izplatīti dobi **piekariņi**, kuros tiešām redzam peldošu pīli, ko nepārprotami rāda **piekārtas** pleznas (16. att.: 2). Šī veida **piekariņu** formas agrā attīstība (pamatforma parādās jau 6. gs.) norāda uz to vietējo izcelsmi un attīstību (Golubeva 1979, 18, 4). Savukārt Lādogas ezera dienvidaustrumu piekrastes uzkalniņos bija izplatītas ažuņas, plakanas pīlītes ar īsu kaklu un nedaudz liku knābi ar izteiktu izliekumu (16. att.: 1). Šajās figūriņās nepārprotami saskatāma pīle vai zoss.

Libiešiem **putniņu** **piekariņi** ir citādi. Doles Vampeniešu I kapulaukā savrupi atrasta **gaiļa** figūriņa (16. att.: 5). **Gaiļa** tēls kristietībā simbolizē garīgu atmošanos, Kristus kā ticības sauli, kas uzsāk jaunu dienu un liek bēgt tumsas un ļaunuma spēkiem, nomodu un modrību pret ļaunumu, pretošanos garīgai tumsībai. Ne velti **gaiļa** figūras rotā baznīcu torņu smailes, kur tiem jāšveicina Kristus saullēkts, jārāda virziens, no kura draud briesmas, un jāšargā zvanu tornis tumsas laikā, kad zvani klusē. Turklāt **gaiļis** ir saistīts ar apustuļa Pētera tēlu un, no vienas puses, liek atcerēties viņa atsacīšanos un tai sekojošo nožēlu, bet, no otras puses, simbolizē viņa sludināšanu un darbību pāvesta lomā (Forstner 1990, 235–237; Boldoks 1999, 110–111; Greif²).

Libiešiem bieži sastopami plastiski “**balodiši**” (16. att.: 4), bet **balodis** kristiešiem bija nevainības un tīrības simbols. Tieši **balodis** pēc pasaules plūdiem atnesa olīvkoka zaru uz Noasa šķirstu,

16. att. Piekariņi – putniņi un to simbolika:

1 – bronzas piekariņš – pīle no Karluhas kapulauka dienvidaustrumos no Lādogas ezera, Krievija (pēc: Riabinin 1981, 98, tab. 1: 10), 2 – bronzas piekariņš – pīle no Polomas kapulauka Udmurtijā, Krievija (pēc: Golubeva 1979, 18, 4: 5), 3 – bronzas piekariņš – putniņš no Daugmales pilskalna (A 9964: 6722), 4 – bronzas piekariņš – balodītis no Daugmales pilskalna (A 9964: 6470), 5 – bronzas piekariņš – gailis, savrupatradums Doles Vampeniešu I kapulaukā (VI 124: 1102), 6 – bronzas piekariņš – putniņš no Daugmales pilskalna (A 11971: 1954), 7 – bronzas piekariņš – putniņš no Salaspils Laukskolas kapulauka 183. kapa (VI 128: 2105), 8 – bronzas piekariņš – putniņš no Salaspils Laukskolas kapulauka 80. kapa (VI 128: 739), 9 – sv. Barbatiāna sarkofāgs, Ravenna, Itālija, 5. gs. (pēc: Bayet 2009, 54–55), 10 – zelta auskari, Bizantija, 6./7. gs. (pēc: Die Welt 2004, 323, Abb. 618)

apliecinot, ka Dievs apslāpējis dusmas un apžēlojies par cilvēku dzimumu. Balodis izsenis bijis miera simbols, bet miers agrajā kristietībā tika identificēts ar paradīzi. Balodis varēja simbolizēt Svēto Garu, Jēzu Kristu, Dievmāti, cilvēka dvēseli, kā arī cildeno dvēseles lidojumu gan taisniem cilvēkiem, gan mocekļiem (Zubar, Sorochan 2005, 84–85; Boldoks 1999, 102).

Apskatot tuvāk plakanos ažūros putniņveida piekariņus, uzmanību piesaista attēloto putnu kuplās aste un garie slaidie kakli (16. att.: 6, 7), kas, manuprāt, vizuāli ir pretrunā ar pīles tēlu. Daļa piekariņu varētu attēlot gulbi (16. att.: 6). Gulbis kristietībā ir tīrības, žēlsirdības un Jaunavas Marijas simbols. Pēc seniem ticējumiem gulbis dzied pirms nāves (no tā cēlies izteiciens – gulbja dziesma), kas ir krustā sistā Jēzus un viņa pēdējo vārdu simbols. Gulbja pirmsnāves dziesma simbolizē mocekļu ciešanas un kristiešu pazemību (Greif^b).

Daudziem piekariņiem uz putna galvas redzami “radziņi” (16. att.: 7). Šeit, manuprāt, attēlots pāvs, kas kristiešu mitoloģijā atspoguļoja ticību dvēseles nemirstībai. Šis priekšstats balstījās uz seno ticējumu, ka pāva gaļa nebojājas. Ticēja, ka pāvos iemiesojas mirušo dvēsele, un tas bija augšāmcelšanās simbols. Pāvs ir paradīzes putns, un senās Bizantijas mozaikās, freskās, gravūrās un uz rotām bieži attēloja pāvu pāri ap krustu, komūnijas trauku, vai ēdot augļus (16. att.: 9, 10). Šajās kompozīcijās pāvi simbolizē kristiešu dvēseles, kas paradīzē bauda Jēzus mācību (Zubar, Sorochan 2005, 86–87).

Tātad, ņemot vērā putnveida piekariņu semantiku, to bieži atradumi kapos ir labi saprotami, jo tie simbolizē jaunkristīto cerības uz Svētā Gara klātbūtni un atbalstu, uz augšāmcelšanos pēc nāves un veiksmīgu nokļūšanu paradīzē.

Tagad pievērsīsimies putniņveida piekariņu izplatībai. Kā jau minēju, gan plakanās, gan dobās, plastiskās pilītes ir izplatītas somugru zemēs Senkrievijas ziemeļrietumos un ziemeļaustrumos. Vizuāli lībiešu piekariņiem tuvi ir igaunņu atradumi (16. att.: 8), kas gan nedaudz atšķiras – šiem putniņiem ir raksturīgi strupi, plaši atvērti knābji (Svarāne 1991, 32). Tomēr Igaunijā šādu atradumu ir daudz mazāk nekā lībiešiem. Vēl retāki piekariņi – putniņi ir Somijā, savukārt par šādiem atradumiem Karēlijā autoram nav zināms. Senākajos 10. gadsimta apbedījumos piekariņu – putniņu lībiešiem nav. Senākais piekariņš – gulbis ar trīsstūrainu izvīrījumu piekāšanai no Salaspils Laukskolas kapulauka 309. ugunskaņa konstatēts pie važiņrotas ar 2a₂ apakšvarianta bruņrupuču saktām un datējams ar 11. gadsimta pirmo pusi (Spirģis 2008, 209). Tuvākās paralēles šim piekariņam zināmas no Zalahtovjes kapulauka Peipusa ezera austrumu

krastā (Riabinin 1981, 16–17, tab. IV: 1). Lielākā skaitā piekariņi – putniņi Daugavas lībiešiem parādās ne agrāk par 11. gadsimta otro pusi un plaši pārstāvēti 12. gadsimtā (Spirģis 2008, 210).

Tad pēkšņi 12.–13. gadsimtā lībiešu putniņiem vislīdzīgākie piekariņi plaši izplatās Zemgalē. Ernests Vasiļausks šeit min 74 piekariņus no 14 objektiem (Vasiliauskas 2003, 32–55). Piekariņi – putniņi ir atrasti deviņos – lielākoties sieviešu kapos. Ņemot vērā, ka 12.–13. gadsimta apbedījumu Zemgalē atklāts ļoti maz – pavisam zināmi tikai 42 uz šo posmu attiecināmi kapi (Vasiliauskas 2001, 338, 1 lentelē) –, kapu īpatsvars ar putniņveida piekariņiem Zemgalē ir ļoti liels.

Kā skaidrot piekariņu – putniņu atradumus Zemgalē? Vai zemgaļi būtu patapinājuši no lībiešiem somugru mītus? Vai tas ir lībiešu migrācijas atspoguļojums pēc zemgaļu izceļošanas krusta karu rezultātā? Tomēr Zemgalē šie piekariņi parādās agrāk – 12. gadsimtā un 13. gadsimta sākumā. Turklāt, kaut gan šiem piekariņiem, bez šaubām, par paraugu kalpoja lībiešu formas, tomēr detaļās tie atšķīrās, kas liecina drīzāk par to, ka tos izgatavoja vietējie zemgaļu meistari, nevis lībieši – ienācēji ar savu pieredzi un stabilajām tradīcijām. Jāatzīmē arī, ka četros no minētajiem deviņiem Zemgales apbedījumiem putniņveida piekariņi atrasti kopā ar krustiņiem. Varbūt šie atradumi tomēr liecina par jaunās reliģijas ienākšanu?

Daugavas lībiešu pieminekļos atrasto **piekariņu – krustiņu** analīze ir atsevišķa tēma, kas sniedz ļoti svarīgus datus par kristīgās reliģijas izplatību reģionā, un šī raksta ietvaros ir iespējams iezīmēt tikai dažus problemātikas aspektus.

Piekariņš – krustiņš ir kristību sakramenta zīme, kas simbolizē kristītā cilvēka pievienošanos Dievišķai pasaulei. Kristībās cilvēks iegūst otro garīgo piedzimšanu, simboliski kļūst par Dieva bērnu un tā baznīcas locekli, gūstot iespēju glābt dvēseli un iemantot mūžīgo dzīvošanu. Krustiņa iesvētīšanas brīdī grieķu kristietības garīdznieks lasa divas lūgšanas, kurās lūdz Dievu dot krustiņam spēku sargāt ne tikai dvēseli, bet arī miesu no visiem ienaidniekiem, burvjiem un ļauniem spēkiem (Timofeev 2009, 29).

Pavisam desmit kapulaukos 46 kapos ir konstatēti 82 krustiņi (tab.). Krustiņus parasti atrod pie kakla, stikla krellju kaklarotu sastāvā, retāk tie piekārti pie važiņrotas. 32 apbedījumos atrasts pa vienam krustiņam, bet ir zināmi arī kapi ar vairākiem: piecos kapos uzieti divi krustiņi, trijos – trīs, vienā – četri, trijos – pieci, divos – seši krustiņi. Uzkrītoši, ka Daugavas lejteces kapulaukos 28 gadījumos krustiņi atrasti bērnu, meiteņu vai zēnu apbedījumos. Vēl krustiņi atrasti deviņos sieviešu

Krustiņu atradumi Daugavas lībiešu senkapos

Kapulauks	Kapulauka datējums, gs.	Kapu skaits	Kapi ar krustiņiem	%	Krustiņu skaits	Dzimums, vecums						Izvietojums kapā				
						Vīriņi	Sievietes	Meitenes	Bērni	Zēni	Nenoteikti	Kaklarotās	Krūšu rotās	Krūšu raj.	Atsevišķi	Izvietojums nav noteikts
Doles Vampenieši I	10–11	198	1	0,5	1			1				1				
Salaspils Laukskola	10–13	610	10	1,64	17	2	4	2	2			1	5	2	1	1
Ikšķiles Zariņi	11–12	43	1	2,33	1		1					1				
Doles Vampenieši II	11–12	118	3	2,54	3				2	1		1		1	1	
Salaspils Lipši	12–13	126	5	3,97	11			3	1		1	2				3
Ikšķiles Kābeles	12–13	49	4	8,16	6	1					3		2			2
Doles Rauši	12–13	168	14	8,33	31		2	8	3	1		7	2	1		4
Ikšķiles Rumuļi	11–12	20	2	10	5		1				1					2
Ogresgala Čabas	12–13	38	5	13,2	6	1		1	2	1		4				1
Salaspils Reznas	12–13	3	1	33,3	1		1									1
Kopā	10–13	1373	46		82	4	9	15	10	3	5	17	9	4	2	14

apbedījumos. Krustiņi uzieti arī četros vīriešu vai jauniešu apbedījumos, bet tikai divos gadījumos var runāt par to, ka dzīves laikā vīrietis krustiņu būtu nēsājis, jo divos gadījumos (Salaspils Laukskolas kapulauka 159. un 577. kaps) tie bija ziedojumi (Zariņa A. 2006, 31, 148, 149; Zariņa G. 2006, 456). Atlikušajos piecos kapos mirušo vecums un dzimums nav noteikts.

Tomēr, kā jau bija minēts, Latvijas atradumos parasti kristietību nesaskata. Kā zināms, galvenais pamatojums tam ir tas, ka krustiņus parasti atrod kopā ar pagāniskiem amuletiem. Tagad, kad esam noskaidrojuši, ka šie “pagāniskie” piekariņi īstenībā varēja būt arī kristietības simboli, krustiņu saistība ar pagānismu kļūst pavisam nepārliecinoša. Krustiņus bieži interpretē kā rotas, kuru jēga tā īpašniekam nebija zināma. No metodoloģiskā viedokļa raugoties, šajā tēzē slēpjas mūsdienu cilvēku loģikas projicēšana pagātnē. Senā cilvēka garīgajā pasaulē nebija nejausu parādību. Atšķirībā no mūsdienu racionālisma senatnes mitoloģiskajā domāšanā tēls un būtība bija identiski un saplūda kopā. Precīzi sistematizētās pagāniskās pasaules uztveres pārstāvis, kas aiz katra simbola redzēja konkrēto skaidrojumu, ticēja simbola labdabīgajam vai, gluži pretēji, ļaunajam spēkam, savā ārējā atribūtiskā nevarēja izmantot simbolus, kuru nozīme nebija zināma (Zemītis 2004, 103–104; Bashkov 2011, 36).

Vēl viens arguments pret krustiņu saistību ar kristietību ir tas, ka krusta zīme ir sens solārs simbols (Mugurēvičs 1974, 232; Svarāne 1991, 37). Lībiešu arheoloģiskajā materiālā šo tēzi nevar iz-

mantot, jo līdz 12. gadsimtam lībiešu ornamentā krusta zīme ir sveša. Rotājumos dominē ģeometriskie motīvi, pītās līnijas, līkloči, skandināvu zvēru stils uz ovālajām saktām un somugru divu zirgu motīvs uz važturiem. Senākais kaps ar piekariņu – krustiņu Daugavas lejtecē – Doles Vampeniešu I kapulauka 124. meitenes kaps – datējams aptuveni ar 11. gadsimta otro ceturksni. 11. gadsimta apbedījumi ar krustiņiem ir reti, to skaits strauji pieaug 12. gadsimtā. Līdzīgi kā Senkrievijā (Musin 1997, 28), krusta zīme rotu noformējumā kļūst populāra tikai kopš 12. gadsimta beigām.

Daugavas lejtecē kapi ar krustiņiem pārsvarā nav bagāti, bieži pat nabadzīgi (2. att.). Ļoti svarīgi ir krustiņu atradumi bērnu apbedījumos. Latvijas arheoloģiskajā literatūrā ir pieņemts uzskats, ka pagānu ticējumos tieši bērniem, pārejot viņšaulē, bija vajadzīga papildu aizsardzība. Balstoties uz šo tēzi, krustiņu atradumi bērnu apbedījumos liecina par to, ka lībieši ticējuši krustiņveida piekariņu lielajām maģiskajām spējām. Vēl vairāk – ir zināmi deviņi kapi, kuros krustiņš, būdams vienīgais piekariņš, pildīja pašpateikamā, universālā simbola un amuleta lomu, kas, manuprāt, nepārprotami liecina par krustiņveida piekariņu saistību ar kristīgo ticību un norāda uz zīdaiņu kristīšanas praksi.

Hronoloģiski vēlākajos pieminekļos (tab.) – 12.–13. gadsimta kapulaukos – kapi ar krustiņiem veido 3,97–13,16% no visiem apbedījumiem (Salaspils Reznas kapulauka 33,33% šajā statistikā nav ņemami vērā, jo izpētīto apbedījumu skaits ir pārāk mazs). Tas ir daudz. Tā Daugavas lejtecē

vislabāk pētītajās viduslaiku kapsētās apbedījumi ar krustiņiem ir vidēji 1% no kopējā apbedījumu skaita. Jāņem gan vērā, ka šis salīdzinājums nav korekts, jo objektiem ir atšķirīgs datējums, daļēji arī etniskais sastāvs (viduslaiku kapsētās daļa apbedīto var būt vācieši) un konfesionālā piederība. Tāpēc pareizāk būtu salīdzināt Daugavas lībiešu un Senkrievijas materiālu. Arī šajā gadījumā lībiešiem atradumu skaits ir iespaidīgs, jo, piemēram, visā Novgorodas zemē kapos ir atrasti 72 krustiņi, ja ņem vērā arī citus kristīgā kulta priekšmetus, pavisam iegūts tikai 131 priekšmets no 112 kapiem, kuri veido vien 1,2% no kopējā izpētīto apbedījumu skaita. Citos Senkrievijas apgabalos šis rādītājs ir ievērojami lielāks (Musin 1997, 9–10, 26).

Senkrievijā pārsvarā tie ir sieviešu apbedījumi. Parasti šo parādību skaidro ar to, ka sievietes vienmēr bijušas uzņēmīgākas pret mistērijām un estētiski emocionālām ietekmēm nekā vīrieši (Bashkov 2011, 43). Šajā sakarā jāņem vērā arī fakts, ka Senkrievijā prasības obligāti nēsāt krustiņus nebija. Tos pat aizliedza likt kapos. Tāpēc šādu atradumu nav pārāk daudz. Tikai 17. gadsimta otrajā pusē krustiņu nēsāšana tur kļuva obligāta (Musin 1997, 13). Ievērojot šo aizliegumu, krustiņu reto sastopamību vīriešu apbedījumos un to biežus atradumus sieviešu un bērnu apbedījumos var interpretēt ar dzimumu tiesisku nevienlīdzību tā laika patriarhālajā sabiedrībā, kad attiecībā pret vīriešiem šāda veida priekšraksti tika izpildīti precīzāk, bet sieviešu un bērnu gadījumos – netika tik strikti ievēroti.

Attiecībā uz gadījumiem, kad atsevišķos lībiešu apbedījumos atrasti vairāki krustiņi vai citi kristīgie simboli, jānorāda, ka Senkrievijas rakstītie un etnogrāfiskie avoti ļauj uzskatīt šādus gadījumus kā baznīcai pieņemamu tradīciju (Musin 1997, 26).

Jāatzīmē arī liels krustiņu atradumu skaits Daugmales pilskalnā – 85 eksemplāri. Salīdzinājumam: Novgorodā līdz 1981. gadam bija zināmi tikai 56 krustiņi, kas turklāt attiecināmi uz ilgāku laika posmu – 10.–15. gadsimtu (Sedova 1981, 49). Jānorāda, ka Indriķa hronikā minētajos svarīgākajos Austrumu kristības centros mūsdienu Latvijas teritorijā – Koknesē un Jersikā – atrasti attiecīgi tikai 11 un 25 krustiņi. Šeit gan jāatceras, ka Daugmales pilskalns ir arī daudz vairāk pētīts – tā plakums ir gandrīz pilnībā izpētīts. Savukārt no Jersikas pilskalna ir atsegta tikai sestdaļa (Vilcāne 2004, 19), no Kokneses pilskalna – trešdaļa, no priekšpils – astotdaļa.⁴ Tātad, ja rēķinām propor-

cionāli izpētītai platībai, starpība krustiņu atradumos šajos pieminekļos nav tik liela.

Liela daļa atrasto krustiņu varēja būt izgatavota Daugavas lejtecē (Mugurēvičs 1974, 220–221) un pirmām kārtām Daugmales pilskalnā. Savukārt kristīgās simbolikas masveida izgatavošana raksturo šo dzīvesvietu kā kristīgās misijas centru (Musin 1999, 146).

VAI LĪBIEŠU APBEDĪŠANAS PARAŽAS IR VIENNOZĪMĪGI PAGĀNISKAS?

Protams, padomju arheoloģiskās literatūras tendence visu skaidrot ar pagānismu attiecās ne tikai uz simboliku, bet arī uz apbedīšanas paražām. Runājot par Senkrievijas materiālu, par pagānisku tradīciju uzskatīja, piemēram, apbedījumus uzkalniņos (Musin 1997, 7–8). Kā zināms, ja pirmajā posmā (10. gs. otrā puse – 11. gs. otrā trešdaļa) Daugavas lībiešiem bija iecienīti ugunskapi, tad 11. gadsimta vidū tie izzūd. Paralēli pastāv gan līdzenie kapi, gan uzkalniņi. Apbedījumi parasti orientēti ziemeļrietumu un ziemeļu virzienā. Protams, ja mēs salīdzinām ar situāciju, kas sāk veidoties 13. gadsimtā, kad vācu veiktās iekarošanas un katoļu kristianizācijas rezultātā reģionā parādās viduslaiku baznīcas ar kapsētām, senākas lībiešu apbedīšanas vietas liekas pagāniskas. Bet vai šāds salīdzinājums ir īsti korekts?

13. gadsimtā Daugavas lejtece kļuva par jaundibinātās teokrātiskās valsts – Livonijas konfederācijas centru ar vairākām baznīcām Aizkrauklē, Lielvārdē, Ikšķilē, Mārtiņsalā un Rīgā. Savukārt pirms tam šis reģions bija kristīgās pasaules galējā perifērija. Tāpēc, manuprāt, produktīvāk būs, ja salīdzināsim izmaiņas lībiešu apbedīšanas rituālā 10.–12. gadsimtā ar vienlaicīgiem procesiem Senkrievijā.

Piemēram, 10. gadsimtā austrumslāviem Kijevas apkārtnē dominē ugunskapi uzkalniņos. Pēc kristīgās ticības pieņemšanas ugunskapus nomaina skeletkapi. Sākumā bija izplatīti virszemes apbedījumi zem uzkalniņa sfēras, kad mirušo guldīja, neizrokot kapa bedri. Tad pārgāja uz apbedījumiem kapu bedrēs. Tikai pēc tam pakāpeniski notika pāreja uz mūsu izpratnē kristiešiem ierastajiem līdzenajiem apbedījumiem (Mocya 2011, 6). Savukārt Novgorodas zemē uzkalniņi ar skeletapbedījumiem parādās tikai 11. gadsimta pēdējā ceturksnī – tātad gandrīz gadsimtu pēc kristīšanas – un tos turpina uzburt kapsētās līdz pat 15. gadsimtam (Musin 1991, 207–208)!

Kopumā Austrumu baznīca bijusi vairāk iecietīga pret ierastajām apbedīšanas tradīcijām. Īpaši tas ir vērojams perifērijas apgabalos. Tā poļu

⁴ Koknesē no 2000 m² lielā pilskalna izpētīti 585 m² – VIII, IX, X un XI izrakumu laukums, no 4000 m² lielās priekšpils izpētīti 485 m² – I, II, VII laukums (Stubavs 1962, 19; Stubavs 1964, 18; Stubavs 1966, 24; Stubavs 1967, 35).

arheologi robežu starp Rietumu un Austrumu kristiešu zemēm nosaka pēc uzkalniņu izplatības, turklāt uztver šo robežu tīri konfesionāli, nevis etniski (Zoll-Adamikowa 1997, 74–75, rys. 7). Arī dažādas apbedīšanas pieminekļu formas Senkrievijas ziemeļrietumos, tādi kā žaļņiki, apbedījumi, kuros simboliski atkārtu Kristus apbedīšanu klintī,⁵ pašlaik tiek uzskatīti par lokālām formām, kuras izveidojušās un īslaicīgi pastāvējušās, ienākot šeit kristīgajai ticībai (Musin 1997, 29). Austrumu baznīcas apbedīšanas rituālu unificēšana Senkrievijā notiek uz klosteru tradīcijas bāzes un sākas tikai 13. gadsimta beigās un turpinās vēlāk (Musin 1997, 13–14). Tāpēc mūsdienās arheologu darbos par noteicošo pazīmi, kas norāda uz kristīgās ticības ienākšanu, tiek uzskatīta pāreja no kremācijas uz skeletkapiem (Musin 1997, 28), kas lībiešiem kopumā norisinājusies jau 11. gadsimtā. Jāatzīmē, ka inhumācijas ieviešana lībiešiem arī Latvijas arheoloģiskajā literatūrā tiek saistīta ar kristietības izplatību (Mugurēvičs 1974, 231), lai gan tālāk šī doma netiek izvēsta.

KĀ LĪBIEŠU KULTŪRA VARĒJA NOKĻŪT KRISTĪGĀS TICĪBAS IESPAIDĀ?

Pētot kristietības ienākšanas jautājumu, lai izprastu, kādu apstākļu rezultātā Daugavas lībiešu kultūrā varēja rasties aprakstītās izmaiņas gan rotās un simboliskā, gan apbedīšanas rituālā, jāņem vērā virkne tā laika cilvēku pasaules uztveres priekšnosacījumu, kā arī sabiedrības un baznīcas institūta un baznīcas ideoloģijas attīstības īpatnības.

1. Pretēji valdošam uzskatam, ka kristietības pieņemšana varēja piesaistīt vienīgi sabiedrības virsējā slāņa pārstāvjus galvenokārt politisko interešu dēļ, jaunā reliģija un tās piedāvātā dvēseles glābšanas mācība un mūžīgās dzīves solījumi paradīzē varēja būt saistoši arī parastajai tautai. Tieši tāpēc kristietības plašā izplatīšanās kļuva iespējama, ka tā piedāvāja labāku vīziju par aizkapa dzīvi, nekā to varēja dot vietējais pagānisms (Musin 2005, 84).

2. Pagāniskajā pasaules uztverē vietējās maztautas pielūdza daudzas dievības, ticot gan savu, gan arī kaimiņu dieviem. Tāpēc, arī būdami pagāni, viņi jau ticēja kristiešu dieva esamībai, kas atviegloja misionāru darbību, kuriem vajadzēja vienīgi pierādīt sava dieva pārākumu. Apmeklējot

kristiešu zemes, tirgojot, laupot vai piedaloties senkrievu kņazu karagājienos, lībieši redzēja kristīgās baznīcas brīnumus. Svētbildes, svēto kapenes un pašas baznīcas izstaroja maģisku spēku. Lielo pilsētu bagātības un kristiešu valsts varenība neļāva šaubīties, ka tieši brīnumainajās koka un mūra baznīcās, zem zeltītiem kupoliem pielūgtais kristiešu dievs bija šīs varenības iemesls un garants. Sevišķi spēcīgu iespaidu atstāja militārās sakāves, kas uzskatāmi rādīja lībiešu dievu bezspēcību kristiešu dieva priekšā. Tikai atšķirībā no citu vietējo tautu pagānisma, kas bija balstīts uz šaurām etniskām tradīcijām, bija introverts un orientējās uz savējo–svešo antagonismu, kristieši, būdami pasaules reliģijas nesēji, bija gatavi dalīties ar sava dieva svētību un varenību.

3. Saskaroties ar dažādām ziemeļu tautām, baznīca un kults bija spiesti adaptēties jaunajos apstākļos. Pašlaik pētnieki Senkrievijas kristīšanu uzskata par radošu procesu, kura rezultātā tika radīta jauna kristīgās reliģijas forma (Musin 1991, 205–201). Vēl svētais Augustīns rakstīja: “Kristiešiem mazāk nekā jebkuriem citiem jāatraidā kaut kas labs tikai tāpēc, ka tas pieder tam vai citam, tikai dievam – visa radītājam – pieder viss. Tāpēc turpināt labas tradīcijas, kuras praktizēja elkdievji, saglabāt kulta priekšmetus un celtnes, kuras tie lietoja, tas nozīmē atņemt viņiem to, kas tiem nepieder, atgriezt īstam īpašniekam, Dievam, veltot tieši viņam viņa kultā un netieši svēto kultā” (citēts pēc: Zubar, Sorochan 2005, 75).

Rezultātā daudzi vietējie kultu tika adaptēti un iekļauti jaunajā kristietībā. Piemēram, Novgorodā, vietā, kur stāvēja Pērkona elks, tika uzcelta Pareģa Iljas baznīca un pats svētais pārņēma no sava priekšgājēja tā funkcijas un simboliku – miniatūrus cirvīšus, tāpat kā iepriekš par godu Pērkonam, Svētā Iljas dienā mielastam kāva vērsi. Arī citi vecie kalendāra svētki tika piesaistīti jaunās reliģijas svētajiem, dažreiz daļēji saglabājot arī vecās tradīcijas (Dolgov 2007, 445; Klein 2004, 226–227).

Laika gaitā veidojies plašs svēto panteons. Ticīgais atkarībā no situācijas vai savas profesijas varēja vērsties pie attiecīgā svētā aizbildņa, lai lūgtu tā palīdzību. Svētie daļēji aizvietoja senos pagānu dievus. Kristīgās simbolikas izmantošana attaisnoja pārveidotā formā pēc būtības pagānu kultu turpināšanu, bet jau pilnīgi kristīgās reliģijas rāmjos, un šāda kristietība bija saprotama un pieņemama vietējām maztautām.

4. Kristīgajai ticībai sākotnēji bija sveša ideja par “tirgus” attiecībām ar Dievu un rituāla izšķirošo lomu. Jaunās Derības principi prasa pilnīgi pašauties uz Dieva gribu un gandrīz neatstāj ticīgajam iespējas “lēti, ar mazām asinīm” nodrošināt sev

⁵ Šī interpretācija izskanēja Heiki Valka referātā “Possible reflections on the earliest stage of Christianisation in the borderland of South-East Estonia and the Pskov region”, kas tika nolasīts 2010. gadā Krakovā konferencē “Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe: Archaeological and Historical Evidence”.

labklājību. Tomēr laikā, kad kristietība sasniedza Daugavas krastus, tā jau bija stipri pārvērtusies. Tūkstoš gadu ilgā prakse parādīja, ka parastais cilvēks ikdienā nevar burtiski sekot visām kristiešu normām. Tā vai citādi ikdienas piespiež iedzīvotāju pamatslāni konstruēt dažādus paņēmienus, lai nodrošinātu “abpusēji izdevīgas” attiecības ar Dievu. Talkā nāca rituāli, kuru izpilde atbrīvoja cilvēka prātu citām ikdienas rūpēm, mazas viltības, kuras veicot, cilvēks mēģināja saņemt nedaudz vairāk “maģiskās peļņas” (Dolgov 2007, 448).

Seno cilvēku pasaules uztverē svarīga un raksturīga īpašība bija plaši izplatītā ticība materiālo priekšmetu maģiskajām īpašībām, kas uzskatāmi izpaudās daudzu piekariņu nēsāšanā. Šī ticība sakņojas pirmatnējā fetišismā, kas izplatīts pasaulē visās reliģiskajās sistēmās. Agro viduslaiku cilvēkam bija nepieciešams sakrālu enerģiju vizualizēt materiālās formās, kas ļautu operēt ar tām ikdienā, līdzīgi kā ar jebkurām citām vērtībām (Dolgov 2007, 432).

5. Izplatīšanās laikā kristietība ekspluatēja pagāniskās pasaules juteklisko uztveri (Musin 1991, 209), piekariņu veidā piedāvājot virkni kristietības simbolu, kas atvieglāja vietējām tautām iepazīties ar jaunās reliģijas postulātiem tām pieejamā un saprotamā formā. Tā lībiešiem parādās krustiņi, eņģeļu figūriņas, lunulas, atslēdziņas, kāstuvītes, zoomorfie un citi piekariņi, kuri nav sastopami pagānisko ugunskaņu inventāros. Paralēli notiek vecās simbolikas pārvērtēšana un tās papildīšana ar jaunu saturu (Musin 1991, 208). Tā lībiešu plakanie putnveida piekariņi, kaut gan tipoloģiski ir līdzīgi senākajiem somugru piekariņiem, 11.–13. gadsimtā jau pauž citas idejas un ir saistāmi ar kristīgo simboliku.

6. Tajā brīdī, kad kristianizācijas rezultātā pazuda pretstats pagāns – kristietis, ceļotājs un svešinieks savā tālajā ceļojumā pārvērtās par svētceļotāju. Vietējiem iedzīvotājiem pavērās jaunas iespējas brīvai un samērā drošai ceļošanai. Tālā ceļojuma rezultāts bija ne tikai personiskās dievbijības vai medicīniskā aspekta apmierināšana, arī

misionāru stāstu materializācija caur personisko pieredzi (Musin 2009, 233), bet arī zināms kultūršoks. Svētceļojumi veicināja kultūrinovāciju, un tie cilvēki, kuri atgriezās no šādiem ceļojumiem, ar savu pieredzi noteikti ietekmēja apkārtējos vēl vairāk par pašiem sludinātājiem – iebrāucējiem.

SECINĀJUMI

Latvijas arheologi lepojas ar to, ka padomju okupācijas laikā varēja saglabāt savus nacionālos uzskatus un ka padomju ideoloģija aizvēstures pētniecību nav stipri ietekmējusi. Bet vai tiešām mēs pilnīgi apzināmies visas tās negācijas, kuras atnesa 50 gadus ilgušais darbs aiz dzelzs priekškara cenzūras un sociālisma ideoloģijas apstākļos? Liekas, ka sevišķi dziļš un nepatīkams robs ir iecirsts tieši jautājumā par kristīgās ticības ietekmi uz vietējiem iedzīvotājiem, turklāt šeit es domāju ne tikai aizvēstures beigu posmu vien. Situāciju pasliktina tas, ka Maskavas piekoptais virziens uz seno slāvu pagānisma glorificēšanu, kas bija pirmām kārtām vērsta pret pareizticīgo baznīcu, sakrita ar Latvijas 20.–30. gados arheologu un vēsturnieku darbos pausto priekšstatu vektoru par senlatviešu pagānismu. Tāpēc arī pēc Latvijas neatkarības atgūšanas pēc inerces tiek turpināts iepriekš uzņemtais virziens. Bet tagad, pēc 20 neatkarības gadiem, manuprāt, beidzot tomēr jāatsakās no komunistiskās skolas izaudzētiem postulātiem un daži vispārpieņemtie uzskati jāpārvērtē.

Lībiešu senlietu simbolika slēpj sevī noteiktu šifru, kura atminēšana spēj atklāt šīs kultūras patieso jēgu. Jau pavirša analīze rāda, ka mūsu līdzšinējie priekšstati ir vienpusīgi un neiztur kritiku. Avotu bāzes paplašināšana, atteikšanās no gadu desmitiem uzspiestām ideoloģiskām dogmām un novecojušās metodoloģiskās pieejas, kā arī jaunās interpretācijas kaimiņzemju literatūrā atklāj pavisam negaidītu ainu un raksturo lībiešus kā kristiešus jau pirms vācu sludinātāju un krustnešu parādīšanās Daugavas lejtecē.

SAĪSINĀJUMI

AE – *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga, 1957–
 APL – *Arheologu pētījumi Latvijā .. gadā*. Rīga, 2000–
 ASM – *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu .. gada pētījumu rezultātiem*, Rīga, 1972–1998.
 Die Kontakte – *Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter*. Stockholm, 1992 (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensis, vol. 9).

LA – *Lietuvos archeologija*. Vilnius.
 LZAV – *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Rīga.
 RK – *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896*. Rīga, 1896.
 RT – *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu .. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 1958–1971.
 SM – *Senatne un Māksla*. Rīga, 1936–1941.

LITERATŪRA

- Andersson, L., 1989. *Pilgrimsmärken och vallfart. Medeltida pilgrimskultur i Skandinavien*. Kumla. (Lund Studies in Medieval Archaeology, 7).
- Androschuk, F. A., 1999. K datirovke skandinavskikh fibul tipa Petersen – 51. *Vita Antiqua*, 1, 89–94.
- Artamonov, Ju. A., 2011. Pismennye i epigraficheskie istochniki o drevnerusskom palomnichestve v Konstantinopol'. *Cerkva – nauka – suspil'stvo: pitannya bzaemodii. Na poshanu kiivs'kogo mitropolita Evgeniia (Bolhvitinova). Materiali Dev'yatoi Mizhnarodnoi naukoivoi konferencii (25–27 travnya 2011 r.)*. Kiev, 64–67.
- Atgāzis, M., 1969. Raskopki na levoberezh'c Daugavy. *Arkheologicheskie otkrytiia 1968 goda*. Moskva, 374–375.
- Backhaus, J., 1993. *The Isabella breviary*. London.
- Balodis, F., 1934. Ein Denkmal der Wikingerzeit aus Semgalen, Lettland. *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, 9. Helsinki, 399–404.
- Balodis, F., 1936. Mākslas pieminekļi latviešu 9.–12. gs. apmetnēs un kapos. *SM*, 4, 135–142.
- Balodis, F., 1940. *Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi*. Rīga.
- Bashkov, A. A., 2011. *Khristianskie drevnosti Belarusi konca X–XIV vv. (predmety khristianskogo kul'ta individual'nogo ispol'zovaniia)*. Minsk.
- Bayet, C., 2009. *Byzantine Art*. New York.
- Becker, U., 2008. *Lexikon der Symbole*. 8. Auflage. Freiburg, Basel, Wien.
- Berga, T., 1988. *Monety v arkheologicheskikh pamiatnikakh Latvii IX–XII vv.* Rīga.
- Berga, T., 2011. Santjago de Kompostelas piligrimu zīmju atradumi Latvijas teritorijā. *Regina in castro Wenda. Rakstu krājums – vēltis Cēsu ordeņpils pētniecei arheoloģei Dr. hist. h. c. Zigrīdai Apalai 75 gadu dzīves jubilejā*. Rīga, 72–76.
- Beuningen, H. J. E. van, Koldeweij, A. M., 1993. *Catalogus. Rotterdam Papers. Heilig en Profan: 1000 Laatmiddeleeuwse Insignes*, 8, 115–323.
- Boldoks, D., 1999. *Kristietības simbolika. Pasaules garīgie strāvojumi*. Rīga.
- Brūzis, R., Spīrgis, R., 2009. The Ogresgala Čabas cemetery and horse sacrifice. *Archaeologia Baltica 11: The horse and man in European antiquity (worldview, burial rites, and military and everyday life)*. Klaipēda, 283–294.
- Bugaevskii, V. A., Loseva, O. V., Nikiforova, A. Ju., Gerasimenko, N. V., 2001. *Antipa. Pravoslavnaia entsiklopediia*. Tom II. Moskva.
- Carnap-Bornheim, C. v., Hilberg, V., 2007. Recent archaeological research in Haithhabu. Brandes, W., Demandt, A., Krasser, H., Leppin, H., Möllendorff, P., eds. *Milennium-Studien zur Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. – Millennium Studies in the Culture and History of the First Millennium*. C. E., 5/1, 199–218.
- Ciglis, J., Zirne, S., Žeicere, I., 2001. *Libieši senatnē – The Livs in Antiquity*. Rīga.
- Daiga, J., 1975. Izrakumi Salaspils Lipšu kompleksā un Doles Raušu ciemā. *ASM 1974*, 24–31.
- Daiga, J., 1976. Izrakumi Lipšu ciemā un kapulaukā. *ASM 1975*, 39–46.
- Die Welt 2004 – *Die Welt von Byzanz – Europas Östliches Erbe. Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur*. München.
- Dolgov, V. V., 2007. *Byt i nravi Drevnei Rusi*. Moskva.
- Doncheva, S., 2007. *Medalioni ot srednevekovna B'lgariya*. Faber.
- Ferguson, D., 1998. *Khristianskii simvolizm*. Moskva.
- Forstner, D., 1990. *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Warszawa.
- Gladkova, O. V., Lukashevich, A. A., Gerasimenko, N. B., Chichinadze, N., 2008. *Evstafii Plakida. Pravoslavnaia entsiklopediia*. Tom XVII. Moskva, 313–320.
- Golubeva, L. A., 1979. *Zoomorfnye ukrasheniia finno-ugrov*. Moskva. (Arkheologiiia SSSR. Svod arkheologicheskikh istochnikov, EI-59).
- Greif^a – Greif, P. Petukh. *Simbolarium. Kratkaiia entsiklopediia simvolov*: www.symbolarium.ru/index.php/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%83%D1%85
- Greif^b – Greif, P. Lebed'. *Simbolarium. Kratkaiia entsiklopediia simvolov*: www.symbolarium.ru/index.php/%D0%9B%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D1%8C
- Ģinters, V., 1938. Daugmales pilskalna jātnieka figūra. *Vēltījums izglītības ministram prof. A. Tentelim*. Rīga, 77–83.
- Ģinters, V., 1939. Daugmales pils kultūras sakari 11. un 12. gs. *Tautas vēsturei*. Rīga, 77–83.
- Hamaiko, N., 2008. Drevnerusskie lunnicy XI–XIII vv.: problema proiskhozhdeniia i semantiki. *Naukovi zapiski z ukrainc'koj ictorii: Zbirnik naukovih statey*, 20. Perciaslav-Khmelnytskyi, 319–338.
- Iloidiuk, A., 2007. «Trirskaia» chast' moshchei apostola Matfiia. *Pravoslavie.ru*: www.pravoslavie.ru/put/070822113509.htm
- Homer 1967 – *Homer. Illiada. Odisseia*. Perevod s drevnegrecheskogo N. Gnedich, V. Zhukovskii. Moskva.
- Ikonnikova, V. S., 1896. *Palomnichestvo*. Chudinov, A. N., red. *Russkaia klassnaia biblioteka. Posobie pri izuchenii russkoi literatury*, 24, 67–71.
- Ivanova, O. V., Turilov, A. A., Lukashevich, A. A., Preobrazhenskii, A. S., 2007. *Dimitrii Sulonskii. Pravoslavnaia entsiklopediia*. Tom XV. Moskva, 155–195.
- Kail, V. A., Nechitailo, V. V., 2006. *Katalog natel'nykh khristianskikh krestov. podvesok i nakladok s izobrazheniem kresta perioda Kievskoi Rusi X–XIII st.* Lugansk.
- Kak byla 1989 – *Kak byla kreshchena Rus'?* Moskva.
- Kalevala 1964 – *Kalevala: Somu tautas eps*. Tulkojis L. Laicens. Rīga.
- Karma, T., 1994. *Libiešu mitoloģija. Mitoloģijas enciklopēdija*. 2. sēj. Rīga, 232–236.
- Kivikoski, E., 1973. *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text*. Helsinki.
- Khvoshchinskaia, V. N., 2006. On the appearance of pendants with bull head images in ancient Rus. *AE*, 23, 113–118.
- Klein, L. C., 2004. *Voskreshenie Peruna. K rekonstruktsii vostochnoslavianskogo iazychestva*. Sankt-Peterburg.
- Korobcinikov, A. B., Mitiukov, N. V., 2007. *Ballistika strel po dannym arkheologii: vvedenie v problemnuuu oblast'*. Izhevsk.
- Kraume, H., 2008. *Auf heiligen Wegen. Geschichte, Mythos und Kultur des Pilgerns*. Ostfildern.
- Kreutzwald, F. R., 1979. *Kalevipoeg: Estonskii narodnyi epos*. Perevli s estonskogo V. Derzhavin, A. Kochetkov. Tallinn.
- Kuniga, I., 2002. Mēness veida pickariņi Latvijas arheoloģiskajā materiālā. *Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas*. Rīga, 95–103. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 8).
- Kutasov, C. N., Seleznev, A. B., 2010. *Natel'nye kresty, krestovkliuchennye i krestovidnye podveski X–XV vv.* Moskva.
- Kvam, B. O. G. *Olav Churches in Europe. Pilegrinsleden – St. Olavsvegene til Trondheim*: www.pilegrim.info/en/print.aspx?id=353812
- Lavish, K. A., 2008. *Khudozhestvennye traditsii vostochnoi Vizantiiskoi kul'turi v iskusstve srednevekovikh gorodov Belarusi (X–XIV vv.)*. Minsk.
- Le Goff, Zh., 1992. *Tsivilizatsiia srednevekovogo Zapada*. Moskva.

- Lelekov, L. A., 1975. Iskusstvo drevnei Rusi v ego svyaziakh s Vostokom (k postanovke voprosa). *Drevnerusskoe iskusstvo. Zarubezhnye svyazi*. Moskva, 55–80.
- Letlands 2009 – *Letlands viele Völker: Archäologie der Eisenzeit von Christi Geburt bis zum Jahr 1200*. Katalog zur Ausstellung. Brandenburg.
- Lexikon 1990 – *Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen*. Bd. 1–8. Rom, Freiberg, Basel, Wien.
- Maierova, N., Skokov, G., 2008. *Shedevry russkoi ikonopisi*. Moskva.
- Mocya, O. P., 2011. Poshireniya hristianstva na Rusi: mozhlivi shlyahi proniknennya. *Cerkva – nauka – suspil'stvo: pitannya bzaemodii. Na poshamu kiivs'kogo mitropolita Evgeniya (Bolhvitinova). Materiali Dev'yatoi Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii (25-27 travnya 2011 r.)*. Kiev, 5–7.
- Morrison, E., 2007. *Beasts factual & fantastic. The medieval imagination*. Los Angeles, London, Singapore.
- Mugurēvičs, Ē., 1965. *Vostochnaia Latvīa i sosednie zemli v X–XIII vv.* Rīga.
- Mugurēvičs, Ē., 1974. Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. *AE*, 9, 220–239.
- Mugurēvičs, Ē., 1987. Kristīgās ticības izplatība Latvijas teritorijā 11.–12. gs. un katoļu baznīcas ekspansijas sākums. *LZAV*, 5, 10–27.
- Mugurēvičs, Ē., 1993. Kristietības misija Baltijā un krustkaru sākums. *Indriķa hronika*. A. Feldhūna tulkojums no latīņu valodas; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga.
- Mugurēvičs, Ē., 1997. Die Verbreitung des Christentums in Lettland vom 11. Jahrhundert bis zum Anfang des 13. Jahrhunderts. Müller-Wille, M., Hg. *Rom und Byzanz im Norden: Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.–14. Jahrhunderts. Internationale Fachkonferenz, Kiel, 18.–25. September 1994*. Bd. II. Mainz; Stuttgart, 81–96.
- Musin, A. E., 1991. K kharakteristike Russkogo srednevekovogo mirovozzreniia (Problema "dvoeveriia": metodologičeskii aspekt). *Rekonstruktsiia drevnikh verovanii: istochniki, metod, cel'. Sbornik nauchnykh trudov*. Sankt-Peterburg, 205–212.
- Musin, A. E., 1997. *Khristianskie drevnosti srednevekovoi Rusi IX–XIII vv. (po materialam pogrebal'nykh pamiatnikov na territorii Novgorodskoi zemli)*. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata istoričeskikh nauk. Sankt-Peterburg.
- Musin, A. E., 1999. Mech i krest: novoe religioznoe soznanie Drevnei Rusi po dannym arkhologii. *Rannesrednevekoye drevnosti severnoi Rusi i ee sosedei*. Sankt-Peterburg, 134–150.
- Musin, A. E., 2005. *Milites Christi Drevnei Rusi. Voinskaia kul'tura russkogo srednevekov'ia v kontekste religioznogo mentaliteta*. Sankt-Peterburg.
- Musin, A. E., 2009. Palomnichestvo v Drevnei Rusi: istoričeskie kontseptsii i arkhologičeskie realii. *Archeologica Avraamica: issledovania v oblasti arkhologii i khudozhestvennoi traditsii iudaizma, khristianstva i islama*. Moskva, 231–272.
- Nitenberg, A., 2009. *Liljestenar och Stavkorshällar. Kulturmöten och social praktik i tidig medeltid*. Göteborg. (Gotarc, Serie C. Arkeologiska skrifter, 71).
- Nitenberg, A., Thorsson, A. N., 2007. *Liljestenar och Stavkorshällar. Katalog*. Lindköping.
- Ozols, J., 1979. Daugmales pilskalna vikinga attēls. *Latvijas senatnei. Rakstu krājums veltīts Valdemāram Ģinteram 80. dzimšanas dienā*. Stokholma, 9–19.
- Plakida 2011 – *Plakida: Zhitie i stradania sviatogo velikomu-chemika Evstafīa Plakidy, ego suprugī i chad*. Moskva.
- Pokrovskaja, L. V., 2007. Metallicheskie predmety skandinavskogo proiskhozhdeniia iz raskopok na Troitskom raskope: topografīa. *U istokov Russkoi gosudarstvennosti: Istoriko-arkheologičeskii sbornik. Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii 4–7 oktiabria 2005 g. Velikii Novgorod, Rossiia*. Sankt-Peterburg, 280–284.
- Radiņš, A., 1994. Daugmales pilskalnā atrastā 12. gs. bronzas veidne. *AE*, 17, 92–96.
- Radiņš, A., 1999. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Rīga. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 5).
- Radiņš, A., 2000. Daugavas ceļš un Daugmale. *Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979)*. Rīga, 101–120. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 7).
- Radiņš, A., 2012. *Arheoloģisks ceļvedis latviešu un Latvijas vēsturē*. Rīga.
- Radiņš, A., Zemītis, G., 1988. Izrakumi Daugmales arheoloģiskajā kompleksā. *ASM 1986 un 1987*, 117–121.
- Radiņš, A., Zemītis, G., 1992. Verbindungen zwischen Daugmale und Skandinavien. *Die Kontakte*, 135–142.
- Riabinin, Y. A., 1981. *Zoomorfnye ukrasheniia Drevnei Rusi X–XIV vv.* Leningrad. (Arkhologīa SSSR. Svod arkhologičeskikh istochnikov, EI-60).
- Rybakov, B. A., 1971. *Dekorativno-prikladnoe iskusstvo Rusi X–XIII vekov*. Leningrad.
- Rybakov, B. A., 1981. *Iazychestvo drevnikh slavian*. Moskva.
- Rybakov, B. A., 1987. *Iazychestvo Drevnei Rusi*. Moskva.
- Schmith, C. v., 2006. *Necrolithuanica*. Vilnius.
- Sedov, V. V., 1982. *Vostochnye slaviane v VI–XIII vv.* Moskva.
- Sedov, V. V., 1995. *Slaviane v rannem srednevekov'e*. Moskva.
- Sedova, M. V., 1981. *Iuvelirnye izdeliia drevnego Novgoroda (X–XV vv.)*. Moskva.
- Semenchuk, G. N., 2001. Rannesrednekovii arkhologičeskii kompleks Drisviaty. *IA*, 21, 299–310.
- Smiltiece, E., Vijups, A., 1998. Rotas Alberta laukuma arheoloģiskajā materiālā. *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. Rīga, 107–121.
- Snorri Sturluson, 1980. *Saga ob Olave Sviatom. Steblin-Kamenskii, M. I., red. Krug Zemnoi*. Moskva, 167–378.
- Spicyn, A. A., 1905. Starešhie russkie mogil'niki v Novgorodskoi oblasti. *Izvestiia imperatorskoi Arkheologičeskoj komissii*, 15.
- Spirģis, R., 2000. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā, Rātslaukumā. *APL 1998 un 1999*, 279–291.
- Spirģis, R., 2008. *Brūrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un libiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā*. Rīga.
- Spirģis, R., Brūzis, R., 2010. Arheoloģiskie pētījumi Ogresgala Čabās 2008. gadā. *APL 2008 un 2009*, 52–56.
- Stubavs, A., 1962. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1961. gadā. *RT 1961*, 19–21.
- Stubavs, A., 1964. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1963. gadā. *RT 1963*, 18–20.
- Stubavs, A., 1966. Arheoloģiskie izrakumi Kokneses pilskalnā 1965. gadā. *RT 1965*, 24–27.
- Stubavs, A., 1967. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1966. gadā. *RT 1966*, 35–38.
- Svarāne, D., 1991. Doles salas libiešu kapulaukos atrastie 10.–13. gadsimta piekariņi – amuleti un rotaslietas. *Daugavas raksti: No Aizkraukles līdz Rīgai*. Rīga, 31–43.
- Svetikas, E., 2004. Betliejaus žvaigžds segēs Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Livonijoje: insignijos ar devocionalijos? *Lietuvos istorijos metraštis 2003*, 1, 5–39.
- Sviatoi 2007 – Sviatoi apostol i evangelist Luka. *Russkaia Pravoslavnaia Cerkov'.* Ofitsial'nyi sait Moskovskogo Patriarkha: www.patriarchia.ru/db/text/253992.html

- Šnē, A., 2010. Divas ticības, divas kultūras, divas identitātes: kristietība un pagānisms Livonijā 12. un 13. gadsimtā. *Ikšķiles almanahs*, 3, 59–80.
- Šnore, E., 1991. Raušu ciems Doles salas augšgalā. *LZAV*, 6, 69–87.
- Šterns, I., 1995. Pareizticība Latvijā. *Latvijas Vēsture*, 4, 9–12.
- Šterns, I., 1996a. Pareizticība Latvijā (raksta turpinājums). *Latvijas Vēsture*, 1, 3–7.
- Šterns, I., 1996b. Pareizticība Latvijā (raksta turpinājums). *Latvijas Vēsture*, 4, 20–23.
- Šterns, I., 1996c. Pareizticība Latvijā (raksta turpinājums). *Latvijas Vēsture*, 4, 20–23.
- Šterns, I., 1996d. Pareizticība Latvijā (raksta turpinājums). *Latvijas Vēsture*, 5, 70–72.
- Švābe, A., 1936. Jersikas karaļvalsts. *SM*, 1, 5–31.
- Timofeev, M., 2009. *Pravoslavnye talismany i oberegi*. Moskva.
- Tomantēra, L., 1994. Mikkelin pronssit. *Kalmistojen kertomaa. Rautakautinen Mikkelin seutu idän ja lännen välissä*. Mikkelin, 35–50.
- Tomsons, A., 2008. Kuršu (T1 tipa) zobenu rokturu ornaments 11.–13. gs. *Pētījumi kuršu senatnē. Rakstu krājums*. Rīga, 85–104. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 14).
- Tõnisson, E., 1974. *Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh.–Anfang 13. Jhs)*. Ein Beitrag zur der ostbaltischen Frühgeschichte. Tallinn.
- Vasiliauskas, E., 2001. XII–XIII a. žiemgaliu laidomjimai. *LA*, 21, 335–354.
- Vasiliauskas, E., 2003. XII–XIII a. zoomorfiniai pakabučiai Žemgalos teritorijoje. *Lituanistica*, 2 (54), 32–55.
- Vilcāne, A., 1983. Zvaigžņveida saktu tipi un to izplatība Latvijas PSR teritorijā 10.–13. gs. *Latvijas PSR vēstures problēmas. Rīgas pilsētas jauno vēsturnieku zinātniskās konferences referātu tēzes*. Rīga, 63–65.
- Vilcāne, A., 2004. *Senā Jersika*. Rīga.
- Vītola, G., 2005. Turaidas pili atrastās liecības par svētojojumiem. *Kristietības ienākšana Līvzemē. Zinātniska konference, veltīta Krimuldas baznīcas astoņsimtgadei 2005. gada 9. jūnijā*. Turaidas muzejrezervāts, 38–41.
- Vizantiiskaia 1962 – *Vizantiiskaia kniga eparkha*. Vstupitel'naia stat'ia, perevod, komentarii M. Ia. Siuziumova. Moskva.
- Zaitsev, A., 2008. *Zhitii sviatykh. Putevoditel'*. Moskva.
- Zariņa, A., 1992. Die Kontakte der Liven mit skandinavischen Ländern nach den Schmucksachen des Gräberfeldes aus dem 10.–13. Jh. zu Salaspils Laukskola. *Die Kontakte*, 173–184.
- Zariņa, A., 2006. *Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts*. Rīga.
- Zariņa, G., 2006. Salaspils Laukskolas 10.–13. gs. iedzīvotāju palcodeogrāfija. Zariņa, A., *Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts*, 445–463.
- Zaykouski, F., 2007. Yashche raz da pytannya pra padveski z vyyavay galavy buynoy ragatay zhivyoly. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 23. Minsk, 167–177.
- Zemītis, G., 1993. Daugmale (10.–12. gs.) – senākā pilsētveida apmetne Daugavas lejtecē un Rīgas priekštece. *LZAV*, 7, 39–44.
- Zemītis, G., 1997. Christliche und heidnische Symbole aus Burgen des 9.–12. Jahrhunderts in Zentrallettland (Daugmale, Talsi, Mežotne). Müller-Wille, M., Hg. *Rom und Byzanz im Norden: Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.–11. Jahrhunderts. Internationale Fachkonferenz, Kiel, 18.–25. September 1994*. Bd. II. Mainz, Stuttgart, 97–113.
- Zemītis, G., 2004. *Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē*. Rīga.
- Zemītis, G., 2005. Arheoloģiskās un rakstīto avotu liecības par pagānismu un kristietību Turaidas apkārtnē 12. gs. *Kristietības ienākšana Līvzemē. Zinātniska konference, veltīta Krimuldas baznīcas astoņsimtgadei 2005. gada 9. jūnijā*. Turaidas muzejrezervāts, 35–37.
- Zemītis, G., 2010. Ikšķiles vieta un loma 12. un 13. gadsimta Baltijas notikumu kontekstā. *Ikšķiles almanahs*, 3, 81–93.
- Zhitie 1896 – Zhitie i hozhdenie Danila Russkija zemli igumena. Chudinov, A. N., red. *Russkaia klassnaia biblioteka. Posobie pri izuchenii russkoi literatury*, 24, 1–67.
- Zoll-Adamikowa, H., 1997. Stan badań nad obrezędowością pogrzebową słowian. *Slavia antiqua*, 38, 65–80.
- Zubar, V. M., Sorochan, S. B., 2005. *U istokov khristianstva v iugo-zapadnoi Tavrike: epokha i vera*. Kiev.

Roberts Spīrgis

CHRISTIANS IN THE AREA OF PRESENT-DAY LATVIA BEFORE THE CRUSADES? THE SPREAD OF CHRISTIANITY IN THE LANDS OF THE DAUGAVA LIVS IN THE 11th–12th CENTURIES

Summary

Still prevailing in Latvian historiography is the old view that Christian influence is observable among the indigenous peoples, but that the people nevertheless remained pagan. On the other hand, in many countries of Eastern Europe a gradual reassessment of Soviet historiography has taken place. This article represents a move away from the ideological dogmas imposed for decades and from an outdated methodological approach. Even a brief review of the symbols on Liv artefacts is sufficient to indicate that the ideas maintained until now are one-sided and flawed. The use of a wider range of sources and a contemporary approach to interpretation of the material in the literature of neighbouring countries permits the Livs to be characterised as bearers of Christian culture even before the appearance of German missionaries and crusaders in the Lower Daugava area.

Keywords: Daugava Livs, paganism, Christianity, symbol, pendant, pilgrim badge.

Still prevailing in Latvian historiography is the old view that Christian influence is observable among the indigenous peoples, but that the people nevertheless remained pagan. On the other hand, in many countries of Eastern Europe a gradual reassessment of Soviet historiography has taken place since the collapse of the Soviet Union. Did the processes of the spread of Christianity in Scandinavia and Ancient Rus really not have any influence on the inhabitants of the East Baltic, and in particular on the people living along the lower course of the Daugava?

One problem that has still not been resolved is the appearance of floral design among the Livs (Fig. 3). Floral design, which had its origins in the East, symbolised the Garden of Paradise. This idea was also adopted in Christian art. After conversion to Christianity, floral designs also appear on many artefacts in Ancient Rus. The idea of floral design as a symbol of Paradise is most clearly expressed on the title page of the Gospel of the Priest Dobrejshko, which shows heart-shaped palmettes in round medallions, and above them the words: "it is Paradise, known as the Garden of God" (Fig. 4).

It should be noted that Christian ideas of Paradise differed from pagan concepts of the world beyond the grave and could have seemed very attractive to ordinary people.

Thus, from the 12th century a whole range of important Liv ornaments and weapons were adorned with Christian symbols, but did the Livs also comprehend the significance of floral design?

Three star brooches have been found in the Lower Daugava area. The star shape of these brooches is not an abstract star: it is the Star of Bethlehem (Fig. 5). Along with star brooches, two burials at the cemetery of Salaspils Laukskola have produced large cowrie shells (Fig. 6), which was for Christians a symbol of the open grave of Jesus Christ and of the Resurrection. It is possible that the star brooches and large cowrie shells served as pilgrim badges from Palestine (Fig. 7). Written sources indicate that in Ancient Rus pilgrimages had become so popular in the 12th century that the church even tried to restrict them.

Figurines of armed men could also have served as early Byzantine pilgrim badges: thus, the mounted archer corresponds to the iconography of St Eustace (Eustathios Plakidas, Fig. 7), a male figurine with a sword and a wreath corresponds to the martyr Nestor of Thessaloniki (Fig. 8), and the rider with an axe corresponds to the Apostle Matthew (Fig. 9: 1, 2, 4–8).

The circular pendants showing a bull's head are not an ethnically characteristic ornament either,

and instead, may be connected with Christianity (Figs. 10: 1; 13: 3–5). The bull is the symbol of Luke the Evangelist (Fig. 12), while the other elements on these pendants indicate that they more likely depict the brazen bull as an instrument of death — the Bull of Phalaris (Fig. 11). If so, then the pendants found among the Livs relate to the cult of St Antipas and are pilgrim badges from Constantinople.

Other pendants hitherto regarded as pagan amulets are also connected with Christianity. The Liv chain ornaments and necklaces include various lunulae, which may be associated with the cult of the Mother of God (Fig. 14). Key pendants (Fig. 13: 2) are an attribute of Peter as the guardian of heaven, but since they are frequently encountered with female burials, sometimes together with pendants in the form of strainers (Fig. 13: 1), they may also relate to the cult of St Martha (Fig. 15).

The numerous Liv bird pendants may also be associated with Christianity. Thus, the rooster (Fig. 16: 5) symbolises spiritual awakening and Christ as the sun of faith. The rooster is also connected with St Peter the Apostle. The dove (Fig. 16: 4) was a symbol of innocence, purity, peace and Paradise for Christians. It could symbolise the Holy Spirit, Jesus Christ, the Mother of God, the human soul, as well as the flight to Heaven of the souls of the righteous and martyrs. Some of the flat openwork pendants depict a swan (Fig. 16: 6). In Christianity, the swan is a symbol of purity, mercy and the Virgin Mary, as well as a symbol of Christ on the Cross and his last words. The 'horned' birds (Fig. 16: 7) are reminiscent of the bird of Paradise — the peacock, symbol of the immortality of the soul and resurrection (Fig. 16: 9, 10).

Thus, if we consider the semantics of bird pendants, the frequent occurrence of these pendants with burials is comprehensible, since they symbolise the hope of neophytes for the presence of the Holy Spirit, resurrection and entry into Paradise.

The crosses found at burial sites in Latvia (Fig. 2) are generally not considered as indicative of Christian beliefs. Crosses, 83 in total, have been found with 46 burials at ten cemeteries altogether (Table). The main argument is that crosses were usually worn in combination with pagan amulets. Now that we have established that these 'pagan' pendants could in fact also have been Christian symbols, the connection of the crosses with paganism becomes very unconvincing. We may also note the large number of finds of crosses from Daugmale Hillfort — 85 altogether — which serve to characterise this site as an important Christian missionary centre in the Lower Daugava area.

Comparison of Liv burial practices with the evidence from Ancient Rus during the period of Christianisation also reveals significant correspondences, reflecting the introduction of Christian ritual in the Lower Daugava area. It should be noted that the Eastern Church was more tolerant towards the customary burial practices, something that is observed particularly in the peripheral areas. Accordingly, a practice indicative of the introduction of Christianity in the Lower Daugava area is the transition from cremation to inhumation, which generally took place among the Livs already in the 11th century.

In studying the question of the introduction of Christianity, it is necessary to take into account various specific characteristics of human perception and the development of the church in that period:

1) By presenting a superior vision of life beyond the grave than paganism could offer, Christianity attracted the ordinary people and could thus spread widely.

2) The polytheism of pagan beliefs meant that the indigenous population believed, right from the start, in their own gods and also in the existence of Jesus Christ, the god of their neighbours. The development and might of the Christian lands, in their eyes, served as evidence of the might of Christ. Military defeats had an especially powerful impression, demonstrating the powerlessness of the Liv idols before the Christian God.

3) As it spread in the north, the Christian Church was forced to adapt to the new conditions. Many cults were adapted and incorporated into Christianity. As a result of this creative process new forms of Christian religion came into being.

4) People in the Early Middle Ages needed to visualise sacred energy in material items, permit-

ting it to be employed in everyday life, like other values.

5) Christianity exploited this kind of perception, offering a variety of Christian symbols in the form of pendants and thus permitting the indigenous peoples to become acquainted with the postulates of the new religion in a form that was accessible and comprehensible to them. This is how the diversity of pendants characteristic of the Livs came into being.

6) Acceptance of Christianity opened up greater possibilities for free and relatively safe travel. Pilgrimages began, strengthening people's faith and stimulating cultural innovation.

Archaeologists in Latvia take a pride in having retained their national views during the period of Soviet occupation, and that Soviet ideology has not strongly affected research on prehistory. But do we fully appreciate all the negative effects of the 50 years of research behind the Iron Curtain, under conditions of censorship and socialist ideology? It seems that this has caused a particularly deep and undesirable impact on the study of the influence of Christianity on the indigenous population. The situation has been aggravated by the fact that the trend of glorifying the paganism of the Ancient Slavs, which was directed, first and foremost against the Orthodox Church, coincided with the focus of researchers during the First Republic on the paganism of the Ancient Latvians. Thus, even after the restoration of Latvia's independence, the previously adopted direction is being continued out of inertia. But now, after 20 years of independence, in my view it is necessary to finally throw off the ideas developed by the Communist school and reassess certain generally accepted ideas.

FIGURE AND TABLE CAPTIONS

- Fig. 1.* The spread of Christianity in Northern Europe:
 1 – state name and the year of official christening, 2 – approximate state border, 3 – crusade to the Finns from the middle of 11th century, 4 – directions of distribution of Christening in the Latvian territory in the 10th–12th cent., 5 – approximate border between the lands of Roman Catholics and of Greek Orthodox Church
- Fig. 2.* Burial 30, Ogresgala Čabas
- Fig. 3.* Artefacts showing Liv floral designs:
 1 – bronze cross from the cemetery of Ogresgala Čabas, Burial 22, 2 – bronze palmette-shaped pendant from the cemetery of Doles Rauši, Burial 12, 3 – bronze Liv tortoise brooches with chain-holders from the barrow burial field of Ikšķīles Kābeles, Burial 45, 4 – gilded bronze heart-shaped button with red, green and blue enamel from the cemetery of Doles Rauši,

- Burial 142, 5 – bronze cordiform chain-holder with a palmette from the cemetery of Doles Rauši, Burial 149, 6 – bronze belt buckle from the settlement Salaspils Laukskola, 7 – bronze pendant with the „Ryurikovich tribal insignia” from the cemetery of Salaspils Laukskola, Burial 570, 8 – round tin pendant with a motif of palmettes and the cross from the Riga Town Hall Square
- Fig. 4.* Title page with floral symbols from the Gospel of the Priest Dobrejšhko, first half of the 13th century (National Library St. Kiril and Metodi in Sofia, Bulgaria, HĪKM 17, p. 121)
- Fig. 5.* Bronze star brooch, stray find from the Kalnciems (?) area (private collection), and the silver star in the grotto of the Basilica of the Nativity, Bethlehem, Israel (after: Kraume 2008, 53)

- Fig. 6.* Chain ornament from the cemetery of Salaspils Laukskola, Burial 94 (after: Zariņa A. 2006, 327, 153. att.):
1 – bronze buckle brooch, 2 – bronze star fibula, 3 – large cowrie shell, 4 – bronze pendant, 5 – bronze tinklers
- Fig. 7.* Vision of St Eustace, fresco from Chukuli village church, Georgia, 17th cent. (after: Glakova et al. 2008, 318) and bronze pilgrim badge with an image of St Eustace from Daugmale Hillfort (A 9964: 4036)
- Fig. 8.* Iconography of the martyr Nestor:
1 – The great martyr Demetrius blesses the martyr Nestor. Reliquary enkolpion, second half of 12th cent., stored in Vatopedi monastery on Mount Athos, Greece, 2nd half of the 12th cent. (after: Ivanova et al. 2007, 156), 2 – bronze pilgrim badge of the martyr Nestor from Daugmale Hillfort (A 9964: 1585)
- Fig. 9.* Pilgrim badges showing armed male figures:
1 – bronze pilgrim badge of the Apostle Matthew from the cemetery of Salaspils Laukskola, Burial 180 VI 128: 6931), 2 – bronze pilgrim badge of the Apostle Matthew from Daugmale Hillfort (A 12600: 45), 3 – pilgrim badge from Ångermanland, Sweden, made of lead-tin alloy, showing St Olaf, Trondheim, late 15th cent. (after: Andersson 1989, 43), 4 – impression of a pilgrim badge on a bell from the church of Hohelheim, Germany, with images of the Apostle Matthew and Bishop Maternus of Trier, first half 15th cent. (after: www.kunera.nl object nr. 04593), 5 – pilgrim badge found in Dordrecht, Holland, made of lead-tin alloy, with images of the Apostle Matthew and two bishops of Trier, Trier, late 14th cent. (after: Beuningen, Koldewey 1993, 180, Afb. 285), 6 – pilgrim badge found in Cologne, Germany, made of lead-tin alloy, with images of the Apostle Matthew and Maternus bishop of Trier, Trier, 14th cent. (after: www.kunera.nl object nr. 04592), 7 – impression of a pilgrim badge on a bell from the church of St Matthew of Oberelvenich, Germany, with images of the Apostle Matthew and Bishop Maternus of Trier, until 1425 (after: www.kunera.nl object nr. 07791), 8 – impression of a pilgrim badge on bell from the town hall of Velje, Denmark, with images of the Apostle Matthew and Bishop Maternus of Trier, 15th cent. (after: Andersson 1989, 82)
- Fig. 10.* Inventory of Burial 34, Ogresgala Čabas:
1 – necklace of glass beads with four bronze pendants showing a bull's head, two bronze tinklers and a bronze cross, 2 – bronze tinkler, 3 – bronze loops, 4 – remains of a wooden spindle whorl with a spiral ring threaded onto it, 5 – bronze pin, 6–13 – six bronze spiral rings, 14 – amber spindle whorl, 15 – iron knife, 16 – iron nail
- Fig. 11.* The death of St Eustace and his family, engraving from the minologion of Basil II, Byzantine Emperor (976–1025) (after: Gladkova et al. 2008, 318)
- Fig. 12.* Engraving with an image of Luke the Evangelist in the Bible of Robert de Bello, England, mid-13th cent. (after: Morrison 2007, 43, fig. 32)
- Fig. 13.* Pendants and moulds for casting circular pendants:
1 – bronze cross and strainer from the cemetery of Salaspils Laukskola, Burial 97 (VI 128: 997), 2 – bronze key from the cemetery of Salaspils Laukskola, Burial 161 (VI 128: 1923), 3 – circular bronze pendant showing a bull's head, Novgorod, Russia (after: Pokrovskaja 2007, 282, 2: 2), 4 – circular bronze pendant showing a bull's head from the cemetery of Ogresgala Čabas, Burial 34, 5 – bronze mould from Daugmale Hillfort (A 12695: 477), 6 – bronze mould from the urban village of Kopys (Копысь), Belarus, Upper Dnieper, 12th–13th cent. (after: Bashkov 2011, 187, 50: 2)
- Fig. 14.* Symbols of St Mary:
1 – bas-relief showing the Mother of God as the Luna, from the Church of Quintanilla de las Viñas, Spain, 7th cent. (after: Hamaiko 2008, 331, 12), 2 – gilded bronze statuette of the Mother of God, from the Meuse valley, France, second third of the 12th cent. (after: Hamaiko 2008, 331, 13), 3 – image of the Mother of God on a manuscript from Catalonia, 12th century, Spain (after: Hamaiko 2008, 331, 14)
- Fig. 15.* Engraving with an image of St Martha, in the Breviary of Isabella, Flanders, late 15th cent. (after: Backhous 1993, 55, fig. 58)
- Fig. 16.* Bird pendants and their symbolism:
1 – bronze duck pendant from the barrow burial field of Karluha (Карлуха), south-east of Lake Ladoga, Russia (after: Riabinin 1981, 98, tab. 1: 10), 2 – bronze duck pendant from the cemetery of Poloma (Поломский могильник), Udmurtia, Russia (after: Golubeva 1979, 18, 4: 5), 3 – bronze bird pendant from Daugmale Hillfort (A 9964: 6722), 4 – bronze pigeon pendant from Daugmale Hillfort (A 9964: 6470), 5 – bronze cock pendant, stray find from the cemetery of Doles Vampenieši I (VI 124: 1102), 6 – bronze bird pendant from Daugmale Hillfort (A 11971: 1954), 7 – bronze bird pendant from the cemetery of Salaspils Laukskola, Burial 183 (VI 128: 2105), 8 – bronze bird pendant from the cemetery of Salaspils Laukskola, Burial 80 (VI 128: 739), 9 – marble sarcophagus, reputedly of St. Barbatian, 425–450, Ravenna, Italy (after: Bayet 2009, 54–55), 10 – golden earrings, Byzantium, 6th/7th cent. (after: Die Welt 2004, 323, Abb. 618)
- Table.* Burial finds of crosses from the Daugava Liv cemeteries.

Translated by *Valdis Bērziņš*

Tatjana Berga

MONĒTU ATRADUMI KĀ AVOTS VALMIERAS VĒSTURES IZPĒTĒ

Arheoloģiskajos izrakumos Valmieras ordeņpili, senpilsētā un kapsētas teritorijā pie Sv. Sīmaņa baznīcas atrasts daudzskaitlīgs numismātiskais materiāls, vairāk nekā 550 monētu. Senpilsētas teritorijā un aiz tās robežām atrasti arī septiņi monētu depozi. Kopskaitā tas ir ap 800 monētu. Šis numismātiskais materiāls ir svarīgs avots Valmieras vēstures izpētē, tas raksturo pils un pilsētas saimniecisko dzīvi, tirdzniecības sakarus, palīdz datēt arheoloģisko pieminekļu atsevišķus objektus un slāņus. Monētas un depozi glabājas Valmieras novadpētniecības muzejā un Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā. Visu atrasto monētu saraksts ar attiecīgiem inventāra numuriem glabājas Valmieras novadpētniecības muzejā.

Atslēgas vārdi: Valmiera, izrakumi, monētas, monētu depozi, pils, pilsēta, Sv. Sīmaņa baznīcas kapsēta.

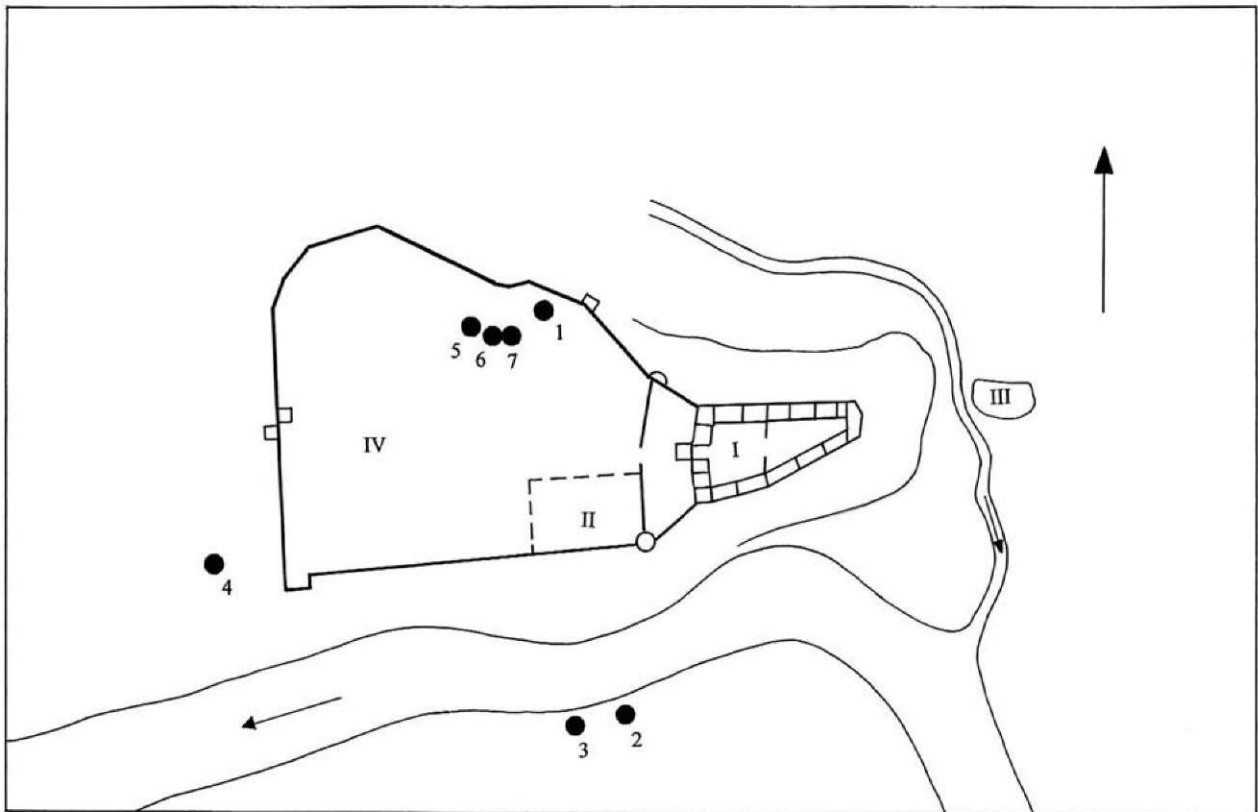
Arheoloģiskie izrakumi Valmierā ar pārtraukumiem notiek jau kopš 1937. gada. Sākotnēji tie norisa galvenokārt ordeņpilī, vēlāk arī senpilsētā un kapsētas teritorijā pie Sv. Sīmaņa baznīcas. Divdesmit izrakumu gados iegūts daudzskaitlīgs numismātiskais materiāls – kopumā ap 800 monētu, no tām vairāk nekā 550 monētas ir atsevišķi atradumi un 250 monētas septiņu depozi sastāvā. Monētu depozi atrasti senpilsētas teritorijā un aiz tās robežām (1. att.). Vecākais ir ap 1600. gadu noguldītais Lāčplēša ielas depozi, trīs depozi noguldīti zviedru valdīšanas laikā un vēl trīs atrasti izrakumos bijušajā Ravelīnu ielā, 1944. gadā Valmieras ugunsgrēkā nodegušo māju pagrabos (Berga 2008). Atrastajām monētām ir liela nozīme Valmieras vēstures izpētē. Monētu atradumu sastāvs pilī, pilsētā un kapsētā ir līdzīgs, pils un pilsēta dzīvoja vienotu saimniecības dzīvi.

Sv. Sīmaņa baznīcas kapsētā izrakumi veikti salīdzinoši mazā teritorijā, tomēr tieši šeit atrastais vienīgais 13. gadsimtā kaltais feniņš liecina par Valmieras pirmsākumiem. Monēta atrasta Māra Atgāža izrakumos pie baznīcas ziemeļu sienas, netālu no altāra daļas, 18. kapa kājgalī (Atgāzis 1973). Tas ir Gotlandē, Visbijā, 1210./20.–1260./70. gadā kalts feniņš (Lagerqvist 1970, Grupp BX), slikti saglabājies, trešdaļa nolauzta (2. att.). Pils austrumu daļā 2004. gadā veiktos izrakumos tika atsegts 13. gs. kultūrslānis, kas attiecās uz vācu

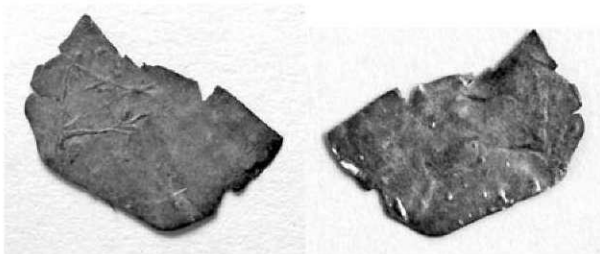
koka pils pastāvēšanas laiku (Berga 2011). Mūra pils bija celta vēlāk, 13. gs. beigās, vienlaikus ar Sv. Sīmaņa baznīcu. Pils izrakumos pagaidām nav atrastas monētas, kas liecinātu par apdzīvotību šajā laikā. Šis kapsētā vissenākais apbedījums ar monētu liecina, ka apbedīšana blakus baznīcai sākusies uzreiz pēc tās uzcelšanas – 13. gs. beigās. Gotlandes feniņi Latvijā atrasti trijos depozi un četros arheoloģiskajos pieminekļos, kopumā ap 170 eksemplāru. Spriežot pēc depozi datējuma, feniņi mūsu teritorijā bija apgrozībā līdz 13. gs. 60. gadiem (Berga 2007b, 29–30). Valmierā konstatētais monētas tips – krusts ar paplašinātiem galiem – līdz šim Latvijā nebija zināms, pārsvarā tika atrasti XX un XXI tipa, mazāk XXII tipa (pēc Lagerkvista tipoloģijas) brakteāti un pusbrakteāti.

LIVONIJAS PERIODS, 14. GS. – 16. GS. PIRMĀ PUSE

Agrākās pilī, senpilsētā un kapsētā atrastās monētas datējamas ar 14. gadsimtu. Valmieras viduslaiku pilsēta izveidojās 14. gadsimtā un attīstījās blakus pilij kā tirgotāju un amatnieku ciems. Dokumentos tā pirmo reizi minēta 1323. gadā, kad pilsētai jau bija savs maģistrāts (Bruiningk, Busch 1908, 252, 619). Pilsētas izdevīgais izvietojums – pie starptautiskas nozīmes tirdzniecības ceļa

1. att. Depozītu atradumi Valmierā. I – pils, II – Sv. Sīmaņa baznīca un kapsēta, III – Lucas kalns, IV – pilsēta; 1 – Lāčplēša ielas monētu depozīts, 2 – Tālavas ielas depozīts, 3 – Gaujas kreisā krasta depozīts, 4 – Rīgas ielas depozīts, 5 – viesnīcas “Londona” depozīts, 6 – Ravelīnu ielas 1. depozīts, 7 – Ravelīnu ielas 2. depozīts. *Dzintras Zemītes zīmējums*

2. att. Gotlande, Visbija, feniņš, divpusīgs kalums, 1210./20.–1260./70. g., Lagerqvist Grupp BX, aplauzta. Kapsēta pie Sv. Sīmaņa baznīcas, 18. kaps. AA VI 182: 3. *Artas Rozītes foto*

no Rīgas uz Tartu un tālāk uz Krievzemi – Pleskavu un Novgorodu – veicināja tās izaugsmi un attīstību. Valmiera strauji attīstījās 14./15. gs., kad tā kļuva par Hanzas – Vācijas tirdzniecības pilsētu savienības dalībnieci. Valmierā regulāri rīkotas Livonijas pilsētu sanāksmes un landtāgi. 14. gadsimta monētu Valmierā atrasts vēl samērā maz, tikai vienpadsmit. Tās datējamas ar 14. gs. pirmo pusi – beigām. Visā Livonijā 14. gadsimtā tika pārtraukta vietējo monētu kalšana un apgrozībā bija izplatīti Ziemeļvācijas pilsētu Hamburgas, Lībekas, Mēklenburgas un Līneburgas holfeniņi. Valmierā atrasti četri brakteāti, kalti Lībekā 14. gs.

pirmajā un otrajā pusē (Jesse 1927, 181–184), divi holfeniņi, kalti Līneburgā 14. gs. otrajā pusē (Jesse 1927, 195), un pa vienam brakteātam no Hamburgas un Mēklenburgas (3. att.: 1, 2). Līdztekus vācu brakteātiem šajā periodā apgrozībā bija arī goti – divpusīgas monētas, kaltas Gotlandes pilsētā Visbijā. Valmierā atrasti trīs goti, kalti 1380./90. gados (Lagerqvist 1970, Grupp XXXV) (3. att.: 3). 14. gadsimta otrajā pusē Livonijas pilsētās Tallinā un Tartu sāka kalt vietējās monētas – feniņus. Valmieras senpilsētā atrasts viens tāds Tallinas feniņš, kalts ap 1390.–1400. gadu.

Lielākā daļa Valmierā atrasto Livonijas laikā kalto monētu attiecas galvenokārt uz 15. gs. beigām – 16. gadsimtu. Tās ir Tallinā (7), Tartu bīskapijā (10), mazāk Rīgā (8) un Cēsīs (4) kaltas monētas. Visas monētas ir atsevišķi atrastas, uzīta tikai viena monētu grupa – pils ziemeļu korpusā konstatētas trīs salīpušas monētas: Tartu bīskapa Johana II Bertkova (1473–1485) šiliņš, Livonijas ordeņmestra Bernda fon Borha (1471–1483) Cēsīs kalts šiliņš un Livonijas ordeņmestra Freitāga fon Loringhofena (1483–1494) Cēsu šiliņš (4. att.). Šis atradums palīdzēja datēt pils ziemeļu korpusa pastāvēšanas laiku (Berga 2002). Valmierā atrastas šādas 14. gs. – 16. gs. pirmās puses monētas:

3. att. 14.–16. gs. monētas: 1 – Vācija, Lībeka, 14. gs. pirmā puse, holfeniņš, Jesse 184, diametrs 17 mm, pils, A 9965: 199; 2 – Vācija, Līneburga, 14. gs., holfeniņš, Jesse 194–195, diametrs 17 mm, svars 0,47 g, pils, A 9965: 167; 3 – Gotlande, Visbijas gots, kalts ap 1380./90. g., diametrs 19 mm, Lagerqvist Grupp XXXV, pils, AA VI 1997: 319/2; 4 – Livonijas ordeņvalsts, Tallina, 1422.–1470. g. kalts šiliņš, pils ZA stūris, VI 327: 87; 5 – Livonijas ordeņmestra Vilhelma fon Firstenberga (1557–1559) Rīgas feniņš, diametrs 13 mm, pils, A 9965: 87; 6 – Krievija, Novgoroda, Ivana IV Bargā 1549. g. kapeika, pils, AA VI 317/103.
Artas Rozītes foto

4. att. Pils ziemeļu korpusā atrasta monētu grupa: 1 – Livonijas ordeņmestra Freitāga fon Loringhofena (1483–1494) Cēsīs kalts šiliņš, 2 – Livonijas ordeņmestra Bernda fon Borha (1471–1483) Cēsīs kalts šiliņš, 3 – Tartu bīskapa Johana II Bertkova (1473–1483) šiliņš, VI 294: 247. Artas Rozītes foto

Livonijas ordeņvalsts, Rīga

Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga (1494–1535) feniņš.

Livonijas ordeņmestra Hermaņa fon Brigeneja (1535–1549) šiliņš.

Livonijas ordeņmestra Vilhelma fon Firstenberga (1557–1559) feniņš (3. att.: 5).

Livonijas ordeņvalsts, Tallina

Livonijas ordeņvalsts, trīs Tallinas šiliņi, kalti no 1422. līdz 1470. gadam (3. att.: 4).

Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga pēc 1515. gada kalts feniņš.

Livonijas ordeņmestra Heinriha fon Gālena (1551–1557) šiliņš.

Livonijas ordeņmestra Hermaņa fon Brigeneja 1536. gada šiliņš.

Livonijas ordeņvalsts, Cēsis

Livonijas ordeņmestra Freitāga fon Loringhofena (1483–1494) šiliņš un divi šiliņa viltojumi no vara.

Livonijas ordeņmestra Bernda fon Borha (1471–1483) šiliņš.

Rīgas arhibīskapija

Rīgas pilsētas un Rīgas arhibīskapijas 1479.–1483. gada šiliņš, *sede vacante*.

Rīgas arhibīskapa Tomasa Šēninga 1540. gada šiliņš.

Rīgas arhibīskapa Vilhelma, Brandenburgas markgrāfa (1539–1563) divi šiliņi – 1563. g. un bez gada.

Rīgas arhibīskapijas un Livonijas ordeņa kopkalumi

Rīgas arhibīskapa Mihaela Hildebranda un Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga 1500.–1505. gada kopkaluma šiliņš.

Tartu bīskapija

Tartu bīskapiju pārstāv trīs Lībekas tipa feniņi, kalti pēc 1422.–1426. gada līdz 15. gs. vidum, trīs Tartu bīskapa Johana II Bertkova (1473–1485) feniņi, divi bīskapa Johana V Blankenfelda (1518–1527) feniņi un pa vienam bīskapa Kristiāna Bomhofera (1514?–1518) un bīskapa Johana VI Beja (1528–1543) feniņam.

Jāatzīmē Livonijas ordeņmestra Freitāga fon Loringhofena (1483–1494) Cēsu šiliņu viltojumu atradumi. Šiliņi ir vara, viegli apsudraboti, ar kļūdainām leģendām. Pildas Bullīšu 16. gs. sākuma depozītā tādi viltoti šiliņi ir pieci (Cepļīte 1968, 14). Viltotie šiliņi piedalījās apgrozībā blakus īstajiem. Zināms, ka Livonijas ordeņmestru Cēsu (Vendenes) un Tallinas šiliņus viltoja Polockā. Saglabāties ordeņmestra Freitāga fon Loringhofena 1493. gada ziņojums Tallinas rātei ar brīdinājumu, ka Rīgā parādījušās viltotas monētas, kaltas pēc Vendenes monētu parauga. Visi Tallinas tirgotāji un birģeri tika aicināti būt uzmanīgiem un tiem nosūtīti aizzīmogoti viltotu šiliņu paraugi (Schäfer 1888, 103, Nr. 153). Ordeņmestrs ziņoja, ka viltotāji – krievi atbraukuši no Polockas un viens no viltotājiem ticis noķerts. Nesen Polockā atrastais monētu depozīts ar 14 Livonijas šiliņu viltojumiem ir vēl viens apliecinājums Polockas viltotāju darbībai Livonijā (Kolobova, Riabtsevich 2001, 176).

LIVONIJAS PERIODA SVEŠZEMJU MONĒTAS

No Valmierā atrastajām svešzemju monētām jāatzīmē Lietuvas dižkunigaitijas (6) un Krievzemes (2) monētas. Polijas un Lietuvas naudas kalumi Livonijā sāka ienākt tikai 16. gs. sākumā, to skaits nedaudz palielinājās, tuvojoties Livonijas karam. Latvijas arheoloģiskajos pieminekļos atrastas tikai 40 Lietuvas dižkunigaitijas 16. gs. pirmās puses monētas (Berga 2010b, 296). Tās uzietas pārsvarā Daugavas krastos – Mārtiņsalā, Koknesē, Lokstenē, Sēlpilī, Vilmaņos, Sēlpils kapsētās un citur, kā arī Cēsis un Valmierā. Pārsvarā tie ir Aleksandra Jagelloņa (1492–1506) denāri un pusgraši, mazāk Sigismunda I Vecā (1506–1548) pusgrašu. Valmierā atrastas sešas Lietuvas dižkunigaitijas monētas. Tie ir Aleksandra Jagelloņa (1492–1506) divi denāri un divi pusgraši, kā arī Sigismunda I Vecā (1506–1548), 1513.? un 1514. gada pusgraši. Astoņas Lietuvas dižkunigaitijas monētas ir arī Lāčplēša ielas depozīta sastāvā. Valmierā konstatēta arī viena tipiski lietuviešu izcelsmes senlieta – ādas maka slēdža detaļa, kas labi zināma Lietuvas 14.–16. gs. arheoloģiskajā materiālā. Latvijā tādas senlietas atrastas tikai lauku kapsētās ar lietuviešu elementiem – Augustinišķos un Slutišķos (Berga 2007a, 223). Ļoti iespējams, ka šie atradumi un senlietas marķē lietuviešu tirgotāju tirdzniecības sakaru virzienu caur Cēsīm un Valmieru uz Igauniju (Tartu) un tālāk uz Pleskavu un Novgorodu. Krievijas cara Ivana IV Bargā (1547–1584)

kapeikas atrastas divas: viena nodilusi – kapsētā, bet otra – kalta Novgorodā 1549. gadā – pie pils vārtiem (3. att.: 6). Monētas varēja nokļūt Valmierā Livonijas kara (1558–1582) laikā, iespējams, 1560. gadā, kad Ivana IV Bargā karaspēks Pētera Šuiska vadībā aplenca, bet tomēr neieņēma pilsētu. Nākamreiz – 1577. gadā krievi ieņēma Valmieru, izlaupot un nodedzinot pili un pilsētu. Valmierā kādu laiku uzturējās cara Ivana IV Bargā līdzgaitnieks kņazs Andrejs Kurbskis, kas no 1561. gada bija karaspēka virspavēlnieks Livonijā. Kritis cara nežēlastībā 1564. gadā, A. Kurbskis aizbēga uz Valmieru un pārgāja Polijas-Lietuvas valdnieku pusē. No Valmieras viņš rakstīja caram vēstules, kritizējot viņa politiku.

VALMIERA PĒC LIVONIJAS KARA. 16. GS. BEIGAS, POĻU VALDĪŠANAS LAIKS

Pēc Livonijas valstu konfederācijas sabrukuma Vidzeme un Latgale nonāca poļu varā. Rīgai vēl 20 gadus izdevās saglabāt brīvpilsētas statusu, un tā turpināja kalt monētas pēc Livonijas naudas sistēmas, galvenokārt zemas raudzes sudraba šiliņus. Valmierā atrasti 18 tādi Rīgas brīvpilsētas (1561–1581) šiliņi, no tiem kalti: 1569. g. (1), 1570. g. (4), 1571. g. (2), 1575. g. (3), 1577. g. (5) un bez gada (3). No 1588. līdz 1621. gadam Rīgā monētas kala jau pēc Žečpospolitas 1579.–1580. gada naudas reformas noteikumiem. Valmierā izrakumos pili un pilsētā atrastas 11 tādas monētas, tie ir Sigismunda III (1587–1622) Rīgas šiliņi: 1610. g. (1), 1615. g. (1), 1619.? g. (1), 1620. g. (1) un bez gada (5). Atrastas tikai divas liela nomināla monētas: viens Sigismunda III 1598. gada Rīgas trīsgrasis un viens trīspelhers (pusotrgrasis). Apgrozībā bija daudz Polijā un Lietuvā kaltu Žečpospolitas monētu. Atrasti 19 Polijas karaļa Jana Kazimira vara šiliņi, no tiem Lietuvā kalti: 1664. g. (2), 1666. g. (2), bez gada vai gads nodilis (6), Polijā kalti: 1664. g. (1), 1665. g. (1), 1666. g. (1) un sešas monētas, kurām gadu nevar nolasīt. Mazāk atrasts Sigismunda III Lietuvā kalto monētu – viens šiliņš un 1623. gada dubultdenārs. Pārdaugavas hercogistes vietvalža Jana Hodkeviča Dolē 1572. gadā kaltie šiliņi zināmi trīs. Pēc Livonijas konfederācijas sabrukšanas tika nodibināta Kurzemes un Zemgales hercogiste, kas bija vasaļatkarībā no Žečpospolitas. Valmierā atrasts viens Kurzemes un Zemgales hercoga Gotharda Ketlera 1575. gada šiliņš, kalts Jelgavā; vēl viens šiliņš ir Lāčplēša ielas depozīta sastāvā.

VALMIERAS LĀČPLĒŠA IELAS MONĒTU DEPOZĪTS (5. att.)

Uz poļu valdīšanas laiku attiecas arī viens no Valmieras depozītiem (Berga 2010a). Depozīts atrasts 2008. gadā nama Lāčplēša ielā 1 pagalmā izrakumos blakus pilsētas aizsargmūrim, netālu no Tērbatas vārtiem (8. izrakumu laukums). Depozīts deva iespēju datēt senāko Valmieras bruģēto ielu, atsegtu izrakumos blakus ziemeļu aizsargmūrim ar šaujamlūku (pie Zilā bastiona). Datējoši priekšmeti netika atrasti, tāpēc tikai pēc stratigrāfijas šo senāko ielu varēja attiecināt uz 16. gs. beigām – 17. gs. pirmo pusi. Iepriekš bija atsegts ceļa rietumu gals ar pagriezienu, kas veda Rīgas vārtu virzienā. Vēlāk – 2008. gadā veiktajos izrakumos pie kādreizējiem Tērbatas vārtiem, nama Lāčplēša ielā 1 pagalmā, atsedza ceļa turpinājumu – trīs tā posmus blakus aizsargmūrim. Slānī, kas attiecās uz ceļa pastāvēšanas laiku, uzgāja monētu depozītu (51 monēta), datējamu ar poļu valdīšanas laiku – 1600. gadu. Tas ir ļoti nozīmīgs atradums, kas ļāva datēt šo ceļu ar 16. gs. beigām vai gadsimtu miju. Bruģētais ceļš veda gar Valmieras pilsētas ziemeļu un rietumu aizsargmūri no Rīgas uz Tērbatas vārtiem. Tas nepastāvēja ilgi. Kad zviedri sāka būvēt zemes vaļņus, mūris un ceļš tam blakus tika pilnīgi apbērti. Depozīta 51 monēta atrasta kopā ar ādas maciņa paliekām. Domājams, ka nauda kopā ar maciņu bija nozaudēta. Depozīts glabājas Valmieras novadpētniecības muzejā, inventāra Nr. VJNM 208: 289. Depozīta sastāvs ir šāds:

1. Aleksandra Jagelloņa (1492–1506) trīs Lietuvas pusgraši.
2. Sigismunda I Vecā (1506–1548) pieci Lietuvas pusgraši, kalti Viļņā. Kalšanas gadi: 1510., 1511., 1513.? un 1515. gads. Vienai no monētām ir divi caurumi.
3. Sigismunda II Augusta (1545–1572) 24 Lietuvas pusgraši, kalti Viļņā. Kalšanas gadi: 1546., 1547., 1548., 1550., 1556., 1557., 1559., 1560., 1561., 1562., 1563., 1564. un 1565. gads. Viena monēta ir ar caurumu.
4. Sigismunda III (1587–1632) Rīgas šiliņi, 14 eksemplāri. Kalšanas gadi: 1596., 1598., 1599. un 1600. gads.
5. Sigismunda III (1587–1632) Rīgas trīsgrasis, kalts 1599. gadā.
6. Pārdaugavas hercogistes vietvalža Jana Hodkeviča 1572. gadā Dolē kalts šiliņš.

5. att. Valmieras Lāčplēša ielas monētu depozīts. Artas Rozītes foto

7. Kurzemes un Zemgales hercoga Gotharda Ketterera 1576. gadā Jelgavā kalts šiliņš.
8. Rīgas brīvpilsētas 1576. un 1577. gadā kalti divi šiliņi.

Depozīta **vecākās** monētas – Aleksandra Jagelloņa (1492–1506) trīs Lietuvas pusgraši, **jaunākās** – Sigismunda III pieci Rīgas šiliņi, kalti 1600. gadā. Depozīts bija noglabāts ap 1600. gadu poļu-zviedru kara laikā.

VALMIERA ZVIEDRU VALDĪŠANAS LAIKĀ 1621.–1710. GADĀ

Pēc ilgstoša kara zviedri galīgi ieņēma Valmieru 1622. gada 4. janvārī, karalis Gustavs II Ādolfs iejāja pilsētā kā uzvarētājs. Pilsētā sākās “zviedru laiki”, kuri saistāmi ar Valmieras uzplaukumu. Vidzemē notika zemju administratīva pārkārtošana. 1622. gadā Valmiera tika piešķirta īpašumā Zviedrijas valsts kancleram Akselam Uksenšernam, kas, veicinot pilsētas attīstību un tirdzniecību, uzsāka vērienīgus nocietināšanas darbus, pilsētas ap-

būvi, pārplānošanu, sāka atjaunot pils un pilsētas mūrus. Daudz atrasto monētu – ap 100 šiliņu – attiecas tieši uz šo laiku un liecina par saimnieciskās darbības un tirdzniecības uzplaukumu pilsētā. Atradumi:

Zviedrijas karaļa Gustava II Ādolfa (1621–1632) trīs Rīgas šiliņi: 1621. g., viens bez gada.

Zviedrijas karalienes Kristīnas (1635–1654) 25 Rīgas šiliņi un viens 1648. gadā kalts Livonijas trīspelhers.

Zviedrijas karaļa Kārļa X Gustava (1654–1660) 22 Rīgas šiliņi: 1655., 1658. g., bez gada; 11 Livonijas šiliņi (1654–1658): 1654., 1656., 1657., 1659. g. un bez gada. Viens ir Rīgas šiliņa viltojums.

Zviedrijas karaļa Kārļa XI 46 šiliņi: Rīgas (1661–1665) – 1663., 1664. g. un bez gada; Livonijas šiliņi (1660–1665) – 1661., 1662., 1665. g. un bez gada.

Tallina, zviedru valdīšanas laiks, Johanna III (1568–1592) šiliņš.

Pilī atrasta monētu grupa (VI 294: 620) – piecas monētas: Kārļa XI 1663. gada Rīgas šiliņš, Kārļa XI (1661–1665) Rīgas šiliņš, trīs Kārļa XI (1660–1665) Livonijas šiliņi.

Uz zviedru laikiem attiecas arī trīs Valmieras monētu depozīti. Tie noguldīti nevis senpilsētas teritorijā, bet netālu no tās robežām. Depozīti noguldīti ap 1625.?, 1657. un 1663. gadu.

Tālavas ielas depozīts. Depozīts atrasts 1920. gadā pie Gaujas smilšu nobrukumā. Desmit četrstūrainas monētas, iespējams, Gustava II Ādolfa (1611–1632) vara klipes, atradās četrstūrainā maciņā ar misiņa kņopēm un ādas siksnīņu (pie galvaskausa?). Pie depozīta atradēja saglabājusies viena monēta – Gustava II Ādolfa (1611–1632) 1625. gada vara ēres klipe. Depozīts ir zināms, tikai pateicoties Valmieras novadpētnieka Laimoņa Liepnieka 1986. gada ziņojumam (Ducmane, Ozoliņa 2009, 151, Nr. 196).

Gaujas kreisā krasta depozīts. Depozīts atrasts 1984. gada pavasarī Gaujas krasta nogrūvumā augšpus tilta pēc lietusgāzēm (Ducmane, Ozoliņa 2009, 164, Nr. 235). Kopskaitā 37 monētas, inventāra Nr. VINM 37.204./1–37. Depozīta **jaunākā** monēta – Kārļa X Gustava 1657. gada Rīgas šiliņš, **vecākā** – Gustava II Ādolfa (1611–1632) Rīgas šiliņš. Depozīta noglabāšanas laiks sakrīt ar zviedru-poļu kara beigu posmu – 1657.–1658. gada karadarbību pie Valmieras. Laikā, kad bija noslēpts depozīts, – 1657. gadā poļi pēc Cēsu un Raunas ieņemšanas virzījās uz Valmieru. Ir zināms, ka pilī bija sabēguši apkārtējo muižu muižnieki ar ģimenēm un savu mantu. Poļu karaspēkam izdevies uz laiku, līdz 1658. gadam, ieņemt Valmieru. Depozīts bija atrasts Gaujas kreisajā krastā pretim Sīmaņa baznīcai, netālu no toreizējās pārceltuves vietas, vecā Valmieras–Cēsu ceļa tuvumā. Depozīta atrašanas vēsturi aprakstījis Valmieras novadpētnieks Laimonis Liepnieks (Liepnieks 1997).

Depozīta sastāvs:

Zviedrijas karalienes Kristīnas (1635–1654) pieci Rīgas šiliņi: 1642.?, 1651., 1652., 1654. g., vienam gadskaitlis nav salasāms.

Kristīnas (1644–1654) septiņi Livonijas šiliņi: 1654. g. un bez gada.

Zviedrijas karaļa Kārļa X Gustava (1654–1660) 13 Rīgas šiliņi: 1655., 1656., 1657. g. un bez gada.

Kārļa X Gustava (1654–1660) astoņi Livonijas šiliņi: 1655. g. un bez gada.

Viens 17. gs. šiliņš, ļoti nodilis, nesalasāms.

Žečpospolitais divs Sigismunda III 1624. un 1625. g. Polijas trīspelheri, kalti Bidgoščā (Kopicki 1976, TII).

Trešais – **Rīgas ielas depozīts** atrasts Valmierā 1966. gadā Rīgas (bijušā Cēsu) ielā, rokot būvbedri

jaunai mājai. Glabājas Valmieras novadpētniecības muzejā, inventāra Nr. VINM 12046 (1–150). Precīzi atraduma vieta nav zināma, muzeja darbinieki uzskata, ka būvbedre jaunceltnei varēja būt pie bastiona “Stārķa ligzda”, pāri Rīgas ielai, Gaujas labajā krastā. Depozīta 150 monētas bija ietītas audumā (Ducmane, Ozoliņa 2009, 172–173, Nr. 256).

Depozīta sastāvs šāds:

Zviedrijas karalienes Kristīnas (1632–1654) Rīgas šiliņi: 1632. g. (2), 1642. g. (1), 1653. g. (1), gadskaitlis nogriezts (1).

Kristīnas Rīgas vai Livonijas šiliņš (1).

Kristīnas Livonijas šiliņi: 1651. g. (1), 1653. g. (1), gadskaitlis nodilis (1).

Zviedrijas karaļa Kārļa X Gustava (1654–1660) Rīgas šiliņi: 1655. g. (1), 1656. g. (2), 1657. g. (3), 1658. g. (6), 1660. g. (3), gadskaitlis nogriezts vai nodilis (3).

Kārļa X Gustava Livonijas šiliņi: 1655. g. (1), 1656. g. (1).

Zviedrijas karaļa Kārļa XI (1660–1665) Rīgas šiliņi: 1661. g. (19), 1662. g. (18), 1663. g. (21), gadskaitlis nodilis vai nogriezts (11).

Kārļa XI Livonijas šiliņi: 1660. g. (1), 1661. g. (9), 1662. g. (10), 1663. g. (12), gadskaitlis nogriezts (7), nodilis (13).

Depozīta **vecākā** monēta – karalienes Kristīnas 1642. gada Rīgas šiliņš, **jaunākās** monētas – Kārļa XI 1663. gada Rīgas un Livonijas šiliņi (33 eks.). Depozīts bija noglabāts ap 1663. gadu, miera laikā, jo poļu-zviedru karš beidzās 1660. gadā. Pēc kara sekojošie 40 gadi Valmierai bija miera un attīstības gadi.

SVEŠZEMJU MONĒTAS VALMIERĀ 16.–19. GS.

Svešzemju monētas atrastas neliela skaitā. Tās ir piecas Zviedrijas monētas: karaļa Gustava II Ādolfa trīs vara klipes: 1624. gada firka; 1625. gada 2 ēres un ½ ēre; kā arī Kārļa XI 1 ēre, kalta Zviedrijā 1667. gadā (piekariņš), un jaunākā monēta šajā grupā – Friderika I 1723. gada Stokholmā kaltā 1 ēre. No četrām Polijas monētām divas kaltas 16. gs. – Polijas karaļa Jana Olbrahta (1492–1501) pusgrasis un Sigismunda I 1540. gada grasis, kalts Gdaņskā. Divas monētas kaltas 19. gs. sākumā, tie ir 1818. un 1825. gada Polijas 5 graši.

SKAITĪŠANAS ŽETONI

Jāatzīmē vēl viena numismātisko atradumu kategorija – skaitīšanas žetoni, ar kuru palīdzību veica dažādus rēķinus uz rēķinu galdiņiem (abaks). Skaitīšanas žetoni bija zināmi jau no 13. gadsimta un 14.–18. gadsimtā plaši izplatīti visā Rietumeiropā. Laikā no 16. līdz 19. gadsimtam Nirnberga Vācijā bija žetonu ražošanas centrs. Tos darināja galvenokārt no misiņa. Pie mums visagrākie, 14. gadsimta vidū – 15. gadsimta sākumā darinātie franču “*The Dolphin*” (delfins) tipa skaitīšanas žetoni atrasti Dobeles senkapos (Berga 2007a, 75). Latvijā visbiežāk atrod tipu “Rozete/Valstsābols” (Mitchiner 1988, Nr. 1508 u. c.) pārstāvošus žetonus, tos bieži izmantoja kā piekariņus. Valmierā atrasti deviņi žetoni, pārsvarā tie izgatavoti 18. gadsimtā Nirnbergā. Par piekariņu izmantots tikai viens, visi pārējie acīmredzot lietoti paredzētajam mērķim. Valmierā vecākais ir Nirnbergā 1415.–1437. gadā darinātais tipa “*Period of Sigismund*” skaitīšanas žetons (sal. Mitchiner 1988, Nr. 978). Visi pārējie žetoni izgatavoti 18. gadsimtā, tie ir: Nirnberga, *French styl jetons*, Luī XV (1715–1775) tipa žetons, meistars *Michael Leykauff*, 1724.–1768. g. (Mitchiner 1988, Nr. 1862).

Nirnberga, divi *French styl jetons*, Luī XV (1715–1775) tipa žetoni, meistars *Albrecht Hoger*, 1735.–1789. g. (Mitchiner 1988, Nr. 1897–1902) (6. att.).

Nirnberga, *French styl jetons*, Luī XVI (1774–1793) tipa žetons, meistars *Johann Christan Reich*, 1758.–1814. g. (Mitchiner 1988, sal. 2164).

KRIEVU VALDĪŠANAS LAIKS, 18. GS. – 1918. GADS

Rīga un Vidzeme 1710. gadā bija iekļauta Krievijas impērijas sastāvā, monētu kalšana Rīgā bija pārtraukta. Ziemeļu kara laikā 1702. gadā Valmieru ieņēma krievu karaspēks, pilsēta un pils tika nodedzināta un sagrauta. Lielajā ugunsgrēkā gāja bojā arī pilsētas arhīvs, zudušas daudzas rakstītās ziņas par Valmieras pili un pilsētu. Arheoloģiskajām un numismātiskajām liecībām tādēļ ir īpaša nozīme Valmieras vēstures izpētē. Vairākos ugunsgrēkos 18. gs. 70. gados pilsēta cieta vēl vairāk. Kari, mēra epidēmijas un ugunsgrēki bija postoši pilsētai, tā pārvērtās par parastu miestu. Tikai 19. gs. stāvoklis uzlabojās, no miesta Valmiera kļuva par apriņķa pilsētu. Šajā laikā Valmierā tiek atvērtas nozīmīgas mācību iestādes (Valmieras skolotāju seminārs, reālskola u.c.), veidojot pilsētu par Vidzemes izglītības centru.

Uz šo periodu attiecas 60 Krievijā kaltu monētu atradumi, pārsvarā tās ir sika nomināla – vara kapeikas un dengas, sudraba monētu ļoti maz. Visagrākā monēta šajā grupā – Pētera I (1682–1725) vara rublis, kalts 1706. gadā. Samērā daudz (13) ir ķeizarienes Annas Joanovnas (1730–1740) laikā kaltu monētu. Atrastas piecas ķeizarienes Elizabetes Petrovnas (1741–1761) un četras Katrīnas II (1762–1796) monētas. Pārējo ķeizaru monētu arī nav daudz: Pāvela I (1796–1801) – 4 eks., Aleksandra I (1801–1825) – 7 eks., Nikolaja I (1825–1855) – 4 eks., Aleksandra II (1855–1881) – 8 eks., Aleksandra III (1881–1894) – 4 eks. un Nikolaja II (1894–1917) – 8 eksemplāri.

6. att. Skaitīšanas žetons, Nirnberga, *French styl jetons*, Luī XV (1715–1775) tips, meistars *Albrecht Hoger*, 1735.–1789. g. (Mitchiner 1988, Nr. 1897–1902). A 9965: 178. *Artas Rozītes foto*

MONĒTU ATRADUMI KAPSĒTĀ PIE SV. SĪMAŅA BAZNĪCAS

Svarīgas ziņas tika iegūtas, pētot kapsētu pie Sv. Sīmaņa baznīcas. Kapsēta pētīta 1937. gadā (Šnore 1938), 1972. gadā (Atgāzis 1973), 2000. gadā (Bebre 2002) un 2004. gadā (Berga 2006), kopumā atrastas 63 monētas. Mirušie bija apglabāti pēc kristīgās baznīcas prasībām, monētas atrastas apbedījumos, bet biežāk kapa aizbērumā. Monētas kā kapa piedevas fiksētas septiņos gadījumos.

2. kaps, monēta pie galvas, Mēklenburgas brakteāts, kalts 13./14. gs. – 15. gs. otrajā pusē.

9. kaps (2000. g.), divas monētas: Zviedrijas karalienes Kristīnas 1654. g. Rīgas šiliņš un 1644.–1654. g. Livonijas šiliņš.

10. kaps (2000. g.), monēta uz galvaskausa, Krievija, Ivana IV Bargā (1547–1584) kapeika, nodilusī.

11. kaps (2000. g.), vienkopus 17 monētas, iespējams, bijušas ieliktas maciņā: astoņi Zviedrijas karalienes Kristīnas 1652.–1654. g. kaltie Rīgas un Livonijas šiliņi; astoņi Zviedrijas karaļa Kārļa X Gustava Rīgas un Livonijas 1655.–1657. g. šiliņi; viens Kārļa X Gustava Rīgas šiliņa Sučavas viltojums. Monētu kompleksa jaunākā monēta – Kārļa X Gustava 1657. gada Livonijas šiliņš.

16. kaps, monēta kreisajā pusē zem žokļa, Lietuvas dižkunigaitijas Aleksandra Jagelloņa 1501.–1506. g. denārs.

18. kaps, monēta kapa kājgaļa rajonā, Gotlande, Visbija, feniņš, vienpusīgs kalums, 1210./20.–1260./70. g. (Lagerqvist 1970, Grupp BX).

48. kaps, monēta starp augšstilbiem, Hamburga, 13./14. gs. brakteāts, nav saglabājies.

Savrupatradumi kapsētas teritorijā:

1. Lībeka, 14. gs. pirmā pusē, holfeniņš (Jesse 1927, Nr. 184).
2. Tartu bīskapija, Lībeka tipa feniņš, kalts pēc 1422.–1426. g. līdz 15. gs. vidum.
3. Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga Tallinā pēc 1515. g. kalts feniņš.
4. Tartu bīskapa Johana VI Beja (1528–1543) feniņš.

Jāatzīmē divas kapsētas teritorijā atrastas monētu grupas: vienā bija trīs šiliņi – Kārļa X Gustava Rīgas 1657. gada un Livonijas šiliņš bez gadskaitļa, kā arī Kārļa XI Rīgas šiliņš. Otrā grupā bija sešas monētas (atrastas tuvu cita citai): Kristīnas

1652. gada Livonijas šiliņš, Kārļa X Gustava Rīgas šiliņš un četri Kārļa XI Rīgas un Livonijas šiliņi (1663. g., 1664. g. un bez gadskaitļa). Iespējams, abas monētu grupas nāk no postītiem apbedījumiem. Kopskaitā kapsētas teritorijā un kapos atrastas 49 zviedru valdīšanas laikā kaltas monētas, pārsvarā tie ir Kārļa X Gustava Rīgas un Livonijas šiliņi (23), nedaudz mazāk Kārļa XI (16) un Kristīnas (10) Rīgas un Livonijas šiliņu. Ir divi šiliņu Sučavas viltojumi. Kapsētā uzietā tikai viena lielāka nomināla monēta – Kristīnas 1648. gada Livonijas trispelhers. No krievu valdīšanas laika kapsētā atrasta Annas Joanovnas 1737. gada vara denga. Tātad visagrākie apbedījumi kapsētā attiecas uz 13. gs. beigām, jaunākie – uz 18. gs. sākumu, visintensīvāk kapi izmantoti 17. gadsimtā.

MONĒTU ATRADUMI LUCAS KALNĀ

Lucas kalns situēts ārpus viduslaiku pilsētas robežām. Tas atrodas uz austrumiem no pils, Melnupītes (Rātsupīte) kreisajā krastā, atdalīts ar dziļu gravu. Pirmie izrakumi šajā vietā tika veikti 1937. gadā arheoloģes Elvīras Šnores vadībā ar mērķi pārbaudīt sena pilskalna atrašanās iespējamību (Šnore 1938). 1978.–1980. gadā izrakumos Lucas kalnā izpētīta sestdaļa pieminekļa teritorijas – kalna ziemeļu daļa, nogāzes un piekāje, atrastas apmēram 150 senlietas (Urtāns 1979; Berga 1980). Monētas uzietas tikai septiņas. Izrakumi ļāva secināt, ka Lucas kalnā 13.–15. gs. bija vietējo iedzīvotāju (tie varēja būt gan latgaļi, gan Gaujas lībieši) ciems. Tika atsegti vairāki iedzīvinātie amatniecības un saimniecības pavardi, kā arī saimniecības bedres. Amatniecības pavardos atrasts daudz dzelzs sārņu, kricas, tīģeļu fragmenti, bronzas stieples un svina sagataves. Atradumi liecināja, ka Lucas kalnā reiz dzīvoja amatnieki, kas nodarbojās ar dzelzs un krāsaino metālu apstrādi. Nekādi nocietinājumi un pierādījumi par apdzīvotību pirms 13. gs. netika konstatēti. Ciems veidojies tad, kad 13. gs. bija uzsākta Valmieras mūra pils celtniecība, kurai acīmredzot bija nepieciešams piesaistīt darbaspēku. Uz 13.–15. gs. attiecināmas monētas nav atrastas, toties ir trīs 16. gs. monētas: Rīgas arhibīskapa Tomasa Šēninga 1540. gada šiliņš un Rīgas brīvpilsētas šiliņi, kalti 1577. un 1578. gadā. Livonijas kara laikā 1560. gadā Ivana IV Bargā karaspēks Lucas kalnā ierīkoja skansti, no kuras ar lielgabaliem apšaudīja Valmieras pili un pilsētu. 19. gs. Lucas kalnā ierīkoja muižu. Uz šo laiku attiecas četras 19. gs. kaltas monētas: Polijas 1818. gadā kalti 5 graši un trīs Krievijas kapeikas, kaltas Aleksandra II (1859. g.) un Aleksandra III (1885. g.) laikā.

VALMIERAS 20. GS. DEPOZĪTI

20. gs. 20. gados sākas pilsētas uzplaukums, Valmiera kļūst par nozīmīgu Ziemeļvidzemes administratīvo, saimniecisko, izglītības un kultūras centru. Otrā pasaules kara laikā 1944. gada 23. septembrī, kad vācu okupācijas režīmu nomainīja padomju karaspēks, nodega gandrīz viss Valmieras pilsētas vēsturiskais centrs. Uz šo laiku attiecas trīs depozi, kas uzieti 2007. gadā izrakumu laikā, kad blakus viduslaiku apbūvei tika atsegti arī piecu nodegušo māju pagrabī (Berga 2008).

Viesnīcas "Londona" depozi (7. att.). Atrasts gruntsgabālā Rīgas ielā 2a (4. izrakumu laukums, 8. celtne), inventāra Nr. VINM 2007; 214. Velvēta pagraba austrumu stūrī, kas, spriežot pēc pilsētas plāniem, bijis kādreizējās Valmieras viesnīcas "Londona" pagrabs, atrastas vairākas ugunī izkusušas balzama, vīna un alus pudeles. Blakus pudelēm konstatēts monētu depozi: 52 monētas, pārsvarā sudraba, saliktas stabiņā. Kā zināms, viesnīcas "Londona" adrese bija Ravelīnu iela 6, tā bija divstāvu ēka, atradās uz Katrīnas un Ravelīnu ielas stūra. Viesnīca darbojās no 1885. gada, piederēja Valmieras tirgotāju un rūpnieku biedrības biedram Robertam Mīlbergam (Ziediņa 2006). Viesnīcā bija arī traktieris un tējnīca, kopā 25 istabas. Depozīta sastāvs šāds: divi Latvijas Republikas 1929. un 1931. gada pieclatnieki, 14 1925. un 1926. gada divu latu monētas, 16 1924. gada viena lata monētas. Pārējās ir maza nomināla monētas: 1922. gada 50 santīmu (6 monētas); 1922. gada 20 santīmu (2 monētas); 1922. gada 10 santīmu (1 monēta) un nodilusi 1922. gada 5 santīmu monēta. Kopā ar Latvijas Republikas monētām bija noglabātas arī 10 cariskās Krievijas sudraba monētas: Nikolaja II 1898. gada rublis, 1900. gada 50 kapeikas, trīs 20 kapeikas, kaltas 1868., 1880. un 1914. gadā, četras 15 kapeikas, kaltas 1909., 1915., 1915. un 1918. gadā, viena 1915. gada 10 kapeiku monēta. Depozīta **vecākā** monēta ir Krievijas 1868. gada 20 kapeikas, **jaunākā** – 1931. gada 5 lati. Atzīmējams, ka viesnīcas pagrabā netika atrasta neviena PSRS monēta.

Ravelīnu ielas 1. depozi. Atrasts gruntsgabālā Rīgas ielā 2a (3. izrakumu laukums, 7. celtne). Mājas pagrabs atsegts blakus viesnīcai "Londona", tātad mājas adrese bija arī Ravelīnu iela. Ravelīnu ielā dzīvoja amatnieki, nelielu veikaliņu, traktieru un tējnīcu īpašnieki, māju numuri bija no 1 līdz 16. Mājas, kur acīmredzot dzīvoja zobārsts, pagrabā uzieti noslēptie sadzīves priekšmeti un monētas. Starp priekšmetiem jāatzīmē sudraba galda piederumi, ārsta soma un zobārsta instrumenti, apsudrabots zīmogs ar īpašnieka iniciāļiem,

svečturi, barometrs, pulksteņi, dažādi darbarīki, porcelāna trauki un vāzes, skaņuplašu fragmenti utt. Visi priekšmeti daļēji apdeguši. Starp depozi 34 monētām ir 33 PSRS monētas un viena pirms revolūcijas kalta – cariskās Krievijas 1915. gada Nikolaja II 15 sudraba kapeikas. Kā zināms, Latvijas finanšu sistēma tika sagrauta okupācijas rezultātā 1940. gadā, un Latvijā bija ieviesta PSRS naudas sistēma. Depozītā bija: viena 1926. gada poltina (50 kapeikas), vairākas 20 kapeiku monētas: 1924. g. (1), 1926. g. (1), 1930. g. (2), 1931. g. (4), 1932. g. (6), 1933. g. (3), 1935. g. (2), 1936. g. (7), 1938. g. (2) un 1940. g. (1); viena 1936. gada 15 kapeiku monēta, viena 1932. gada 10 kapeiku monēta un viena 1937. gada trīskapeika. Depozīta **vecākā** monēta – cariskas Krievijas 1915. gada Nikolaja II 15 sudraba kapeikas, **jaunākā** – PSRS kaltā 1940. gada 20 kapeiku monēta.

Ravelīnu ielas 2. depozi. Atrasts izrakumos gruntsgabālā Lāčplēša ielā 1a (2. izrakumu laukums, 5. celtne), māja atradās arī bijušā Ravelīnu ielā. Nodegušās mājas pagrabā atrastas kopā sakusušas apmēram 20 monētas, alvas svečturi un apdeguši grāmatas ādas vāku fragmenti. Depozīta sastāvā 2 latu monētas, kalšanas gadus atšķirt varēja tikai diviem – 1925. un 1926. gada divlatniekiem.

SECINĀJUMI

Arheoloģiskajos izrakumos Valmierā ordenpili, senpilsētā un kapsētas teritorijā pie Sv. Sīmaņa baznīcas atrasts daudzskaitlīgs numismātiskais materiāls – vairāk nekā 800 monētu, to skaitā arī septiņi depozi. 1702. gadā Ziemeļu kara laikā ugunsgrēkā gāja bojā pilsētas arhīvs, līdz ar to zudušas daudzas rakstītās ziņas par Valmieras pili un pilsētu. Tādēļ arheoloģiskajām un numismātiskajām liecībām ir īpaša nozīme Valmieras vēstures izpētē. Sv. Sīmaņa baznīcas kapsētā atrastais 13. gs. kaltais feniņš liecina par Valmieras pirmsākumiem, jo agrākās monētas un senlietas, kas atrastas pilī un senpilsētā, datējamas tikai ar 14. gadsimtu. Visagrākie apbedījumi kapsētā attiecināmi uz 13. gs. beigām, visintensīvāk kapi izmantoti 17. gadsimtā. Valmierā atrastās Livonijas laika monētas kaltas galvenokārt 15. gs. beigās – 16. gadsimtā. No Valmierā atrastajām svešzemju monētām jāatzīmē Lietuvas dižkuni-gaitijas un Krievzemes monētas. Monētu depozi uzieti senpilsētas teritorijā un aiz tās robežām. Vecākais no tiem – poļu-zviedru kara laikā ap 1600. gadu noguldītais Lāčplēša ielas monētu depozi deva iespēju datēt senāko Valmieras ceļu,

7. att. Valmieras viesnīcas "Londona" monētu depoziāts. *Artas Rozītes foto*

atsegtu blakus ziemeļu aizsargmūrim. Uz zviedru valdīšanas laiku attiecas īpaši daudz atrasto monētu – ap 100 šiliņu, kas liecina par saimniecisko un tirdzniecības uzplaukumu pilsētā šajā periodā. Uz šo laiku attiecas arī trīs depoziāti, noguldīti ap 1625.(?), 1657. un 1663. gadu. Blakus pilij esošajā Lucas kalnā atrastas 16. un 19. gs. monētas, nekādi nocietinājumi un pierādījumi par apdzīvotību pirms 13. gs. te nav konstatēti. Ciems parādījies

13. gs. tika uzsākti Valmieras mūra pils celtniecības darbi, kuriem bija nepieciešams piesaistīt darbaspēku. Izrakumos 1944. gadā kara laikā ugunsgrēkā nodegušo māju pagrabos uzieti vēl trīs monētu depoziāti. Atrastais numismātiskais materiāls deva svarīgas liecības par Valmieras pils un pilsētas saimniecisko dzīvi dažādos periodos, pilsētas tirdzniecības sakariem, kā arī palīdzēja datēt atsevišķus objektus un slāņus.

SAĪSINĀJUMI

CVVM, A, AA VI – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja šifri

VINM – Valmieras novadpētniecības muzeja šifrs

LITERATŪRA

Atgāzis, M., 1973. Izrakumi Valmierā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1972. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 14–17.
Bebre, V., 2002. Arheoloģiskie pētījumi Valmieras viduslaiku pilsētā, ordeņa pilī un Sv. Sīmaņa baznīcas kapsētā. *Arheo-*

logu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 307–314.

Berga, T., 1980. Izrakumi Valmieras Lucas kalnā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 28–29.

- Berga T., 2002. Valmieras ordeņpils arheoloģiskā izpēte (1988–1996). *Latvijas viduslaiku pils*, III. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 269–295.
- Berga, T., 2006. Arheoloģiskie pētījumi Valmierā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2004. un 2005. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 19–24.
- Berga, T., 2007a. *Augšdaugavas 11.–17. gadsimta senvietas. No Krāslavas līdz Slutišķiem*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Berga, T., 2007b. *Rīgas Peldu ielas 13. gs. monētu depoziits*. Rīga: Mantojums.
- Berga, T., 2008. Izrakumi Valmieras viduslaiku pilsētā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā*. Rīga: Zinātne, 106–115.
- Berga, T., 2010a. Izrakumi Valmieras senpilsētā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2008. un 2009. gadā*. Rīga: Nordik, 84–87.
- Berga, T., 2010b. Valmieras pilsētas aizsargmūris. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 24. Rīga: Zinātne, 112–124.
- Berga T., 2010c. Prazhskie groshi i monety Velikogo kniazhestva Litovskogo v arheologicheskikh pamiatnikakh Latvii (14–pervaia polovina 16 veka). *International Numismatics Conference. Marking the 150th Anniversary of the National Museum of Lithuania: Vilnius, 2006*. Vilnius, 293–296.
- Berga T., 2011. Valmieras pils austrumu daļas apbūve. *Latvijas viduslaiku pils*, VII. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 160–178.
- Bruiningk, H., Busch, N., 1908. *Livländische Güterkunden (aus den Jahren 1207–1500)*. Rīga, Nr. 252, 619.
- Ceplīte, R., 1968. XV–XVI gs. Livonijas monētu depoziits Ružinas ciemā. *Latvijas PSR Vēstures muzejs. Raksti. Numismātika*. Rīga, 7–110.
- Ducmanc, K., Ozoliņa, A., 2009. *Latvija Eiropā: monētu depoziiti 1.–20. gadsimtā*. Rīga. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 16).
- Jesse, W., 1927. *Der Wendische Münzverein*. Braunschweig.
- Kolobova, I. N., Riabtsevich, V. N., 2001. Falsifikatsiia shillingov Livonskogo ordena v Polocke konca XV–pervoi poloviny XVI v. *Numizmatika na rubezhe vekov. Trudy Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeia*. Moskva, 170–187.
- Kopicki, E., 1976. *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych*. Tom II: 1506–1632. Warszawa.
- Lagerqvist, L. O., 1970. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995–1521) Samt Götlandska mynt (ca 1140–1565)*. Stockholm.
- Liepnieks, L., 1997. Šilīni Gaujas krastā. *Tēvu zemes novadā*. Valmiera: Liesma, 76–80.
- Mitchiner M., 1988. *Jetons, medalets and tokens the medieval period and Nuremberg*. Vol. one. London.
- Schäfer, D., Hrsg., 1888. *Hanserecense*. Abt. 3, Bd. 3. Leipzig: Verlag von Dunker & Humblot.
- Šnore, E., 1938. 1937. g. izrakumi Valmieras pilskalnā. *Senatne un Māksla*, 3, 82–98.
- Urtāns, J., 1979. Arheoloģisko pieminekļu apsekošana Alūksnes un Balvu rajonā un pārbaudes izrakumi Valmieras Lucas kalnā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1978. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 85–89.
- Ziediņa, S., 2006. Valmieras centrā reiz bija. *Liesma*, 27. septembris, Nr. 150.

Tatjana Berga

COIN FINDS AS A SOURCE FOR THE STUDY OF THE HISTORY OF VALMIERA

Summary

In the course of archaeological excavation in Valmiera, in the Castle of the Livonian Order, the old town and the churchyard of St Simon's Church, an extensive corpus of numismatic material has been recovered, consisting of more than 550 coins. Seven coin hoards have also been found in the area of the old town and outside its limits, with a total of about 800 coins. This numismatic material constitutes an important source for the study of the history of Valmiera, characterising the economic life of the castle and the town and the trading contacts, and helping to date particular features and layers of archaeological sites. The coins and hoards are kept at Valmiera Museum of Regional History and Art and at the National History Museum of Latvia. A full list of coins with coin inventory numbers is kept in Valmiera Museum.

Keywords: Valmiera, excavation, coins, coin hoards, castle, town, St Simon's churchyard.

In the course of archaeological excavation in Valmiera, in the Castle of the Livonian Order, the old town and the churchyard of St Simon's Church, an extensive corpus of numismatic material has been recovered: more than 800 coins, including seven hoards. In the great fire of 1702, during the Northern War, the town archive was lost, and with it a great amount of written evidence regarding the castle and town of Valmiera. Because of this, archaeological and numismatic evidence is

particularly important for the study of the history of Valmiera. A 13th century pfennig found in the churchyard of St Simon's testifies to the origins of Valmiera, because the oldest coins found in the castle and the old town date back only to the 14th century. The earliest burials in the churchyard are from the late 13th century, but the churchyard was most intensively used for burial in the 17th century. The majority of coins minted in the time of Livonia are from the late 15th and 16th centuries.

Foreign coins found in Valmiera include coins of the Grand Duchy of Lithuania, and Russian coins. The coin hoards were found in the area of the old town and beyond its limits. The oldest of these, the Lāčplēša iela hoard, concealed at around 1600, during the Polish–Swedish War, provided the basis for dating Valmiera's oldest street, uncovered next to the north wall. A particularly large number of coins date from the period of Swedish rule: about 100 shillings, reflecting the trading boom in the town. There are also three hoards from this period. Only 16th and 19th century coins have been found on Luca Hill, next to the castle, and there is no

evidence of any fortifications or of habitation before the 13th century. The village came into being after construction work had begun on Valmiera Castle, in the 13th century, and its development evidently reflects the necessity to attract a labour force. Another three coin hoards have been found in the cellars of houses that burned down in the fire in Valmiera in 1944. The numismatic material recovered has provided important information about the economic life of the castle and town of Valmiera in various periods, the development of the town and its trading links, and has helped date particular features and layers.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Hoards in Valmiera.

I – castle, *II* – St Simon's Church and churchyard, *III* – Luca Hill, *IV* – town;

1 – Lāčplēša iela Coin Hoard, *2* – Tālavas iela Hoard, *3* – hoard from the left bank of the River Gauja, *4* – Rīgas iela Hoard, *5* – Hotel London Hoard, *6* – First Ravelīnu iela Hoard, *7* – Second Ravelīnu iela Hoard. *Drawing by Dzintra Zemīte*

Fig. 2. Gotland, Visby, pfennig, double-sided, 1210/20–1260/70, Lagerqvist Grupp BX, broken. Churchyard of St Simon's, Burial 18. AA VI 182: 3. *Photo by Artū Rozīte*

Fig. 3. 14th–16th century coins:

1 – Lübeck, Germany, first half of 14th century, hohlpfennig, Jesse 184, diameter: 17 mm, from the castle, A 9965: 199; *2* – Lüneburg, Germany, 14th century, hohlpfennig, Jesse 194–195, diameter: 17 mm, weight: 0.47 g, from the castle, A 9965: 167; *3* – Gotland, Visby gote, minted c. 1380/90, diameter: 19 mm, Lagerqvist Grupp XXXV, from the castle, AA VI 1997: 319/2; *4* – shilling, minted by the State of the Livonian Order in Tallinn, 1422–1470, NE corner

of the castle, VI 327: 87; *5* – Riga pfennig of Wilhelm von Fürstenberg, Master of the Livonian Order (1557–1559), diameter: 13 mm, from the castle, A 9965: 87; *6* – Novgorod, Russia, kopek of Ivan IV the Harsh, 1549, from the castle, AA VI 317/103. *Photo by Artū Rozīte*

Fig. 4. Group of coins found in the north block of the castle: *1* – shilling of Freitag von Loringhoven, Master of the Livonian Order (1483–1494), minted in Cēsis, *2* – shilling of Bernd von der Borch, Master of the Livonian Order (1471–1483), minted in Cēsis, *3* – shilling of Johannes II Bertkow, Bishop of Tartu (1473–1483), VI 294: 247. *Photo by Artū Rozīte*

Fig. 5. Coin hoard from Lāčplēša iela in Valmiera. *Photo by Artū Rozīte*

Fig. 6. Counting jeton, Nuremburg, French style, Louis XV (1715–1775) type, master Albrecht Hoyer, 1735–1789 (Mitchiner 1988, No. 1897–1902). A 9965: 178. *Photo by Artū Rozīte*

Fig. 7. Coin hoard from the London Hotel in Valmiera. *Photo by Artū Rozīte*

Translated by *Valdis Bērziņš*

Ilze Reinfeldē

REINZEMES – RARENAS UN VESTERVALDES 16.–18. GS. PLASTISKI DEKORĒTIE AKMENSMAŠAS TRAUKI RĪGAS ARHEOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Raksts turpina Rīgā atrastās agro jauno laiku akmensmasas keramikas materiāla izpēti. Aplūkoti divu Reinzemes akmensmasas podniecības centru – Rarenas un Vestervaldes plastiski dekorētie izstrādājumi. Abu vietu ražojumiem piemīt katrai savas specifiskas vizuālas iezīmes, kas tur tapušos izstrādājumus ļauj atšķirt no pārējā materiāla. Pavisam Rīgas arheoloģiskajā materiālā konstatēts vairāk nekā divsimt Rarenas un vairāk nekā piecsimt Vestervaldes izcelsmes lausku. Diemžēl lielākā daļa eksemplāru ir visai fragmentārā saglabātības stāvoklī. Hronoloģiski akmensmasas keramikas materiāls aptver periodu aptuveni no 16. gs. otrās puses līdz 18. gs. beigām. Neskatoties uz fragmentaritāti, identificējami vairāki raksturīgi trauku veidi.

Atslēgas vārdi: keramika, akmensmasa, podniecība, trauki, lauskas, plastiskais dekors, Rarena, Vestervalde, Reinzeme.

IEVADS

Keramika pieskaitāma masveida senlietu atradumiem pilsētu arheoloģijā. Visai daudzveidīgajā Rīgā atrastajā keramikas klāstā pamanāmi ir agro jauno laiku – 16.–18. gs. īstās akmensmasas trauki – blīvas konsistences gaiša māla darinājumi, kurus nereti rotā matricē veidots, spiests vai gravēts t. s. plastiskais dekors. Šie trauki uzskatāmi par akmensmasas podniecības augstāko sasniegumu ar izcilu kvalitāti un nereti arī māksliniecisko vērtību. Rīgā atrasto arheoloģisko priekšmetu kolekcijās, kas tiek glabātas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā (turpmāk – RVKM), ir apmēram 1700 īstās akmensmasas lausku, kas identificējamās kā plastiski dekorēto trauku fragmenti.

Akmensmasas trauku izcelsme meklējama mūsdienu Vācijas teritorijā, kur atrodas izejmateriāla iegulas un ir senas podniecības tradīcijas, kas iesniedz 13. gadsimtā. Keramikas izgatavošanas centru atrašanās vieta nav nejaušība, un tas cieši saistīts ar izejvielas – gaišā māla atradnēm. Tās izvietojušās joslā, kas stiepjas pāri Vācijas teritorijas vidienēi no Reinzemes līdz Silēzijai (Adler 2005, 17). Īpaši svarīgas podniecībā bija Reinas upes baseina ražotnes, kur meklējama akmensmasas izgatavošanas tehnoloģiju izcelsme un kam ilgu laiku bija galvenā nozīme izstrādājumu ražošanā

un eksportēšanā (Gaimster 1997, 32, 64; Adler 2005, 14).

Pēc savām funkcijām akmensmasas trauki izmantoti kā galda un dzeramie, kā arī šķidrumu glabāšanas trauki. Izejmateriāls ir ūdens necaurlaidīgs, bet jutīgs pret karstumu, tātad nav piemērots ēdiena gatavošanai (Gaimster 1997, 34).

Pētījums veltīts divu Reinzemes akmensmasas ražotņu – Rarenas pilsētas un Vestervaldes reģiona izcelsmes Rīgā atrastajiem keramikas izstrādājumiem. Katra centra ražojumiem raksturīgas atšķirīgas ārējās iezīmes un sava specifika, kā arī hronoloģiskie ietvari, tomēr atrodams daudz kopīgā un izsekojama pēctecība.

RARENAS UN VESTERVALDES AKMENSMAŠAS PODNIECĪBAS VĒSTURE

Nelielā Rarenas (*Raeren*) pilsēta atrodas šodienas Beļģijas teritorijā, Vācijas pierobežā netālu no Āhenes. Jāpiebilst, ka arī pašā Āhenē pastāvējusi akmensmasas podniecība, taču tās produkciju no Rarenas parasti atsevišķi neizšķir, kas skaidrojams ar ciešajiem sakariem un izstrādājumu līdzību (Gaimster 1997, 225). Podniecība šajā vietā pastāvēja kopš 12. gs. (Adler 2005, 258).

Laikā no 15. līdz 17. gs. Rarena uzskatāma par vienu no nozīmīgākajiem akmensmasas ražošanas centriem. Atsevišķu izstrādājumu plastiskā dekorēšana aizsākās 15. gs. (Hellebrandt 1967, 37, Abb. 29). Augstāko attīstības posmu nozare piedzīvoja apmēram no 16. gs. vidus līdz 17. gs. (Gaimster 1997, 225; Adler 2005, 259; Hellebrandt 1967, 40) – tas ir vienlaicīgi ar cita Reinzemes centra – Zīgburgas industriju. Šis posms uzskatāms par plastiski dekorēto izstrādājumu tapšanas laiku.

Pēc izskata Rarenas trauki lielākoties ir pelēcīgas nokrāsas izejmateriāla darinājumi, klāti ar sāls glazūru, ar brūnu, dzelzi bagātu angobu – zemglazūras pārklājumu (Gaimster 1997, 40; Adler 2005, 262), bet no 16. gs. beigām sastopami arī trauki ar kobaltzilo zemglazūras krāsojumu (Gaimster 1997, 41).

Perioda sākumā – ap 16. gs. vidu trauku dekorēšanā izmantotas Ķelnes matricēs (Hellebrandt 1967, 46, Abb. 33), kur plastiskā dekorēšana ar veidnēm bija pazīstama visagrāk. Uzplaukuma periods lielā mērā saistās ar Mennikenu (*Mennicken*) ģimenes podnieku darinājumiem. Piemēram, meistara Jana Emensa (*Jan Emens*) ieviestā inovācija bija t. s. balustra krūze, kā arī krūzes ar kobaltzilu angobu (Gaimster 1997, 225).

17. gs. Rarena vairākkārt cieta Trīsdesmitgadu kara laikā (1618–1648) un to piemeklēja mēra uzliesmojumi. Tas un kvalificēto meistarū izceļošana uz Vestervaldi jau 16. gs. beigās noveda pie akmensmasas industrijas panīkuma (Adler 2005, 258, 266). Trauku izgatavošana tomēr Rarenā turpinājās līdz apmēram 18. gs. beigām un produkcija bija tuva Vestervaldes stilam (Gaimster 1997, 226; Adler 2005, 266–267).

20. gs. 60. un 70. gados Rarenā veikti samērā apjomīgi arheoloģiskie pētījumi, kuros iegūtie rezultāti lielā mērā ļauj izsekot akmensmasas podniecības darinājumiem no 15. līdz 18. gadsimtam. Rarenā izgatavoto trauku formas ir dažādas – līdzās jau minētajām “balustra” krūzēm konstatētas bumbierveida krūzes, krūzes ar cilindrisku kaklu, kannas ar tekni, koniskās kannas (*Schnelle*), plakanas piligrimu pudeles u. c. Līdztekus traukiem ražoti arī dažādi citi priekšmeti – vērējamo vārpstu skriemeļi, rotāļlietas, figūriņas (Gaimster 1997, 224).

Savukārt Vestervaldes (*Westerwald*) reģions atrodas Reinas pieteku Zīgas (*Sieg*) un Lānas (*Lahn*) lejtecē, un tas pazīstams ar vienām no bagātīgākajām izejmateriāla iegulām Ziemeļrietumeiropā. Šeit izsenis zināma virkne apdzīvotu vietu, kur atradās podnieku darbnīcas, bet saistībā ar akmensmasas izgatavošanu vairāk pazīstamas trīs – Hora (*Höhr*), Grenchauzena (*Grenzhausen*)

un Grencava (*Grenzau*), kas mūsdienās saplūdušas vienā pilsētā. Attīstītās podniecības dēļ reģions pazīstams ar nosaukumu “Kannu cepēju zeme” (*Kannenbäckerland*) (Gaimster 1997, 251; Adler 2005, 343; Falke 1908, 65).

Pēc rakstīto avotu ziņām podniecība apvidū bijusi attīstīta no 15. gs. (Gaimster 1997, 251; Adler 2005, 344–345; Spiegel 1980, 7). Būtiskākas izmaiņas Vestervaldes akmensmasas keramikas nozare kā ražojumu kvalitātes, tā kvantitātes ziņā piedzīvoja 16. gs. nogalē, un tas saistīts ar kvalificētu meistarū iecelšanu no Zīgburgas un Rarenas 80. gados (Gaimster 1997, 251; Adler 2005, 345–346; Spiegel 1980, 8). Periods pamatoti tiek uzskatīts par nozares ziedu laiku (Lipperheide 1961, 47) un pacēla nozares izstrādājumus mākslinieciskā līmenī (Falke 1908, 66). Mūsdienās arheoloģiskie pētījumi Vestervaldes akmensmasas podnieku darbnīcu vietās nav notikuši (Gaimster 1997, 251).

Vestervaldē izgatavotie akmensmasas trauki izceļas ar zilgani pelēku izejmateriālu un kobaltzilu un mangānvioletu zemglazūras krāsojumu (Gaimster 1997, 251; Adler 2005, 348–349). Kobaltzilās krāsas citur – Zīgburgā, Frehenā un Rarenā, kā arī Saksijā – Valdenburgā izmantotas jau agrāk – 16. gs. otrajā pusē (Gaimster 1997, 41), taču Vestervaldes produkcija atšķiras ar to, ka šis krāsojums ir dominējošais un trauki ar brūnu zemglazūras angobu tikpat kā nav sastopami (Falke 1908, 67). No 17. gs. otrās puses līdzās kobaltzilajam tiek izmantots arī mangānvioletais zemglazūras krāsojums (Gaimster 1997, 252; Spiegel 1980, 11). 18. gs. īsu periodu raksturīgi trauki, kas pārklāti ar sāls glazūru, neizmantojot krāsainas angobas (Spiegel 1980, 12).

16. gs. nogalē izstrādājumi tika izgatavoti Rarenas un Zīgburgas tradīcijās, jo no turienes iecelojušie meistari strādāja pēc iepriekš gūtās pieredzes un apstrādāja savus darinājumus ar līdzīgi paņemtām matricēm. Tas rada grūtības atšķirt Vestervaldes izstrādājumus no tiem, kas vēl tapuši attiecīgi Zīgburgā un Rarenā (Gaimster 1997, 251; Adler 2005, 345–346; Spiegel 1980, 8). Sastopami tādi trauku veidi kā krūzes ar piltuvveida kaklu, koniskās kannas (*Schnelle*), kā arī krūzes ar bagātīgi mākslinieciski dekorētu vidusdaļas frīzi – t. s. balustra krūzes. No 17. gs. sākuma manāma vairs tikai Rarenas ietekme, kas turpinās apmēram līdz 17. gs. vidum (Adler 2005, 350; Lipperheide 1961, 48–49; Spiegel 1980, 9–10).

Atšķirīgi trauku fasoni parādījās 17. gs., tie attīstījušies gan no iepriekšējām formām, gan radušies no jauna. Pēc 1625. gada Rarenas stilā gatavotajām krūzēm izzuda cilindriskā dekorētā

frīze trauka vidusdaļā (Adler 2005, 351). 17. gs. otrajā ceturksnī trauku vizuālajā izskatā par no- teicošo kļuva baroka stils. Vairs netika ražotas t. s. balustra krūzes, dodot vietu primitīvākām lēzenām formām, ievērojami palielinājās virsma dekora izvietojanai (Gaimster 1997, 252; Falke 1908, 105–106). Viens no jaunajiem trauku vei- diem bija cilindriskas formas kannu vai kauss (*Humpen*) (Adler 2005, 350).

Ornamentā agrāk izplatīto portretu un mi- toloģisko tēlu figūru vietā nāca ziedi, rozetes, palmetes, vīnogu ķekari, groteskas (bieži – lauvas) maskas, zvaigznes, sastopami arī heraldiski motīvi. Sākot ar 17. gs. vidu, dekors izvietots viscaur uz trauka virsmas. Laika periodā no 17. gs. līdz 18. gs. vidum tipiski bija trauki ar bagātīgu reljefo pārklā- jumu. No 17. gs. arvien populārāks kļuva gravētais dekors – ar smailu priekšmetu ievilkta kontūras (“*Red*” tehnika) un ķemmveidīgs rievojums (“*Knibes*” tehnika) (Adler 2005, 352; Gaimster 1997, 252; Spiegel 1980, 10–12; Lipperheide 1961, 50). 18. gs. pēdējā ceturksnī dekorēšana lielā mērā bija kļuvusi shematiska, tika izmantots ierobežots elementu klāsts – lapotnes, spirāles, putnu figūras, iekrāsotas kobaltzilā krāsā (Gaimster 1997, 252). Kopš 18. gs. beigām augu dekors vairs netika vei- dots veidnē, bet tā kontūras spiestas vai gravētas (Adler 2005, 377). 19. gs. trauku virsma vairs tikai iekrāsota (Adler 2005, 353; Spiegel 1980, 13).

No 17. gs. līdz 18. gs. vidum Vestervalde iz- gatavotie trauki bija ļoti izplatīta eksportprece reģionālajā un pasaules tirgū (Gaimster 1997, 252). Kopš 18. gs. sākuma notika Vestervaldes meistar- u migrācija uz citiem reģioniem – Saksiju, Bavāriju, kā arī ārzemēm, tur izplatot ražošanas tradīcijas (Adler 2005, 352).

RARENAS UN VESTERVALDES ATRADUMI RĪGAS ARHEOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Pavisam Rīgas materiālā konstatētas 218 ar Rarenas izcelsmi saistītas lauskas (ap 13% no agro jauno laiku plastiski dekorētās akmensmasas keramikas lauskām), kas, ņemot vērā to savstar- pējo saderību, nākušas no 162 traukiem. Savukārt Vestervaldes izcelsmes lausku skaits ir 568 (ap 33% no visa materiāla), tās piederīgas vismaz 428 trau- kiem. Tiesa, ņemot vērā materiāla fragmentāro saglabātību, īpaši tas attiecas uz kobaltzilajiem Vestervaldes traukiem, bieži saderību konstatēt nemaz nav iespējams, un līdz ar to pastāv iespēja, ka trauku skaits varētu būt mazāks. Tādējādi trau- ku skaita identifikācija uzskatāma par samērā

relatīvu. Tomēr, aplūkojot minēto akmensmasas trauku materiālu, uzskaitījums un analīze veikta, vadoties pēc identificēto trauku skaita.

Veselu saglabājušos trauku Rīgas arheoloģiskajā materiālā nav. Vienīgā veselā krūze RVKM krātu- vēs nav saistāma ar Rīgas arheoloģiju, un tā tiks aplūkota kā salīdzinošais materiāls.

Arheoloģiskajos pētījumos trauku atliekas uzie- tas faktiski visur, kur atsegti agro jauno laiku kul- tūrslāņi. Visvairāk to atrasts aizbērtajā Rīgas upē – izrakumos neuzceltās Pasta krājkases būvlaukumā 1938. un 1939. gadā (vadītāji R. Šnore, K. Apinis) (Vilsonē 1973, 90) – 76 Rarenā un 149 Vestervalde izgatavotu trauku fragmenti. Daudzskaitlīgi atra- dumi uzieti arī pētījumos Armijas ekonomiskā veikala (tagad – t/c “Galerija Centrs”) būvvieta 1938. gadā (vadītāji R. Šnore, K. Apinis) (Apinis 1939, 10–11) – 53 Rarenas un 112 Vestervaldes izcelsmes trauku fragmenti, kā arī veikala piebūves celtniecības vietā 2005. gadā (vadītājs M. Lūsēns) (Lūsēns 2009, 71) – 8 Rarenas un 12 Vestervaldes trauku daļas. Bez tam 14 Rarenas un 90 Vesterval- des izstrādājumu fragmenti uzieti arī 2003. gada pētījumos Vaļņu ielā 19 (vadītāja V. Bebre), kur atsegti pamatā 17. gs. kultūrslāņi (Bebre 2004, 88). No citām arheoloģisko pētījumu vietām nāk salī- dzinoši neliels skaits atradumu.

Vēl jāpiemin RVKM esošā izlases kolekcija – t. s. A kolekcija, kuras veidošanās pēc Otrā pasaules kara pamatojums un priekšmetu izcelsme nav īsti skaidra. Tā satur 14 Rarenas un 90 Vestervaldes izcelsmes trauku detaļas, pārsvarā labi saglabāju- šos eksemplārus ar identificējamiem dekoriem. Pēc ierakstiem muzeja inventāra grāmatās var se- cināt, ka priekšmeti atrasti Rīgā 1938.–1939. gadā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos, ko pasvītro līdzība ar galvenokārt Rīgas upes gultnes pētīju- mos atrastajiem artefaktiem.

ĀRĒJĀS IEZĪMES UN TRAUKU TIPI

No citu vietu dekorētās akmensmasas Rarenas produkciju atšķir galvenokārt specifiskie dekora elementi. Kobaltzili krāsoti eksemplāri kā Rarenas atradumi nav identificējami, tādējādi visi atbil- stoša izskata izstrādājumi aplūkoti kā Vestervaldes izcelsmes. Starp pētāmajiem priekšmetiem nav iekļautas arī lauskas ar brūno angobu bez speci- fiskiem dekora elementiem, kas varētu būt tiklab no Rarenā, kā arī Ķelnē vai Frehenā darinātiem traukiem; šādu atradumu skaits Rīgas arheoloģis- kajā materiālā ir diezgan apjomīgs.

Vestervaldes izcelsmes trauku fragmenti lie- lākoties ir visai sadrumstaloti, un tas diemžēl

liedz iespēju noteikt kādreizējo trauku izskatu. Tomēr veselākos eksemplārus, kā arī daļu lausku iespējams saistīt ar noteiktām formām. Pēc publicētā materiāla spriežot, trauku daudzveidība bijusi diezgan liela. Rīgas materiālā izdevies identificēt vairāku veidu krūzes, kā arī cilindriskās kannas. Pavisam droši izdalāmi trīs trauku veidi. Liels skaits trauku fragmentu tiks aplūkots kā nediferencēts materiāls.

1. RARENAS "BALUSTRA" KRŪZES

Par trauku formu lielākoties var spriest tikai nosacīti, jo, kā jau minēts, vairums eksemplāru līdz mūsdienām nonākuši fragmentārā veidā. Kaut gan Rarenā izgatavoti daudzu formu trauki (Adler 2005, 266), starp Rīgā atrastajiem akmensmasas keramikas fragmentiem identificējams tikai viens trauku tips – Rarenas produkcijai tipiskākā krūze, ko, šķiet, pēc rotājošo elementu līdzības ar arhitektoniskām detaļām literatūrā mēdz dēvēt par "balustra" krūzi. Tas ir trauks ar cilindrisku kaklu, paplatinājumu korpusa vidusdaļā, konisku pāreju no kakla uz korpusu un no korpusa uz pamatni (augšējais un apakšējais plecs), kā arī masīvu pēdu.

Uz krūzes kakla un pamatnē izvietotas koncentriskas rievas, savukārt plecu pārejas vietās iezīmējas vertikālās joslas jeb kanelūras. Vidusdaļā novietota viena vai vairākas ornamentālas joslas – frīzes (Gaimster 1997, 239–245, Cat. No. 92–98; Hellebrandt 1967, 25–27, 50–51, Abb. 11–13, 36–37; Adler 2005, 268–269, 274–275, No. 101, 107). Otrs krūžu paveids ir līdzīgs, bet ar noapaļotu vidusdaļu, kuru parasti rotā medaljoni ar figurālu kompozīciju vai atsevišķas figūras (Gaimster 1997, 234–238, Cat. No. 85, 86, 88–90; Hellebrandt 1967, 57–58, Abb. 44–46; Adler 2005, 268–269, 272–273, No. 102, 104, 106). Papildus frīzes vai medaljoni var būt izvietoti arī uz trauka kakla. Tā kā pamatnes un apmales daļu formas un ornamenti neatšķiras, attiecīgām lauskām piederība vienam vai otram krūžu veidam nav identificējama.

Diemžēl reti kurš Rīgā atrastā trauka fragments saglabājies tik labi, lai varētu rekonstruēt tā ornamentu pilnā apjomā. Tādējādi trauku materiāls tiks aplūkots četrās grupās pa trauku sastāvdaļām: pirmkārt, trauku kakla un apmales daļas, otrkārt, pamatnes, treškārt, koniskās augšējā un apakšējā pleca daļas, ceturtkārt, korpusa vidusdaļas.

Apmales un to fragmenti

Pavisam konstatēti 32 apmaļu fragmenti. Veselākais fragments ir pilnībā saglabājies trauka kakls ar osas vietu (VRVM 184466/1; 1. att.: 1), tas ir

8 cm augsts un diametrā 6 cm liels. Pēc ornamenta šīs detaļas var iedalīt divās grupās: ar vienkāršu un komplicētāku dekoru.

Pie vienkāršā dekora jāmin krūžu cilindrisko kaklu lauskas ar koncentrisku rievojumu – pavisam 19 trauku fragmenti. Cik iespējams noteikt, rievojuma josla sākas aptuveni 2 cm no apmales un to veido vairākas rievas, lielākais rievu skaits, kāds konstatēts, ir deviņpadsmit.

Atsevišķi aplūkojamas Rarenas trauku kakla daļas ar komplicētāku ornamentu. Pavisam tādas ir trīspadsmit dažādā saglabātības pakāpē. Līdzās tipiskajam rievojumam kakla ornamentā novērojama josla – t. s. frīze, kuras dekoru veido pinuma, kā arī antropomorfs motīvs.

Rīgas materiālā ir trīs kakla fragmenti ar antropomorfu dekoru, no kuriem viens saglabājies visai fragmentāri, bet divi raksturojami tuvāk. Viens satur divās arkās ievietotus vīrieša un sievietes profilus greznā apģērbā (VRVM 41235/5871). Dekora veidne ar līdzīgu attēlu datēta ar 16. gs. 90. gadiem (Gaimster 1997, 250, Cat. No. 106). Otrās apmales lauskas dekorā ir vismaz viens medaljons ar bārdaina vīrieša profilu renesanses laikmeta tērpā, ar burtiem K un F katrā pusē, medaljona sānos izvietotas eņģeļu figūras, kā arī gadskaitlis 1571 (VRVM 41145/215; 1. att.: 4). No visiem Rīgā atrastajiem Rarenas plastiski dekorēto trauku fragmentiem šī lauska ir ar agrāko datējumu. Publicētajā literatūrā samērā bieži atrodamas krūzes un to dekorējamās veidnes ar attiecīgā laikmeta valdnieku figūrām, dēvētas par kūrfirstu krūzēm, datētas ar laika periodu no apmēram 16. gs. 80. gadiem līdz 17. gs. sākumam. Varam pieņemt, ka iniciāļi "KF" varētu norādīt kāda valdnieka vārdu, bet varētu būt arī saīsinājums no *Kurfürst*.

Pārējo krūžu kakla frīzes ornamenti ir pinums, ko veido metālkaluma vai stilizētu augu elementi. Piemēram, veselāko saglabājušos kakla fragmentu rotā metālkaluma frīze, papildināta ar apļos ietvertām četrkāršām lilijām (VRVM 184466/1; 1. att.: 1). Citiem eksemplāriem dekorā redzams arī augu motīvs. Trīs fragmentu rotājumu papildina antropomorfas maskas (VRVM 22973, 41149/1637, 41145/215; 1. att.: 2).

Pamatnes

Pavisam konstatētas 10 trauku pamatnes un to fragmenti, ko samērā droši var identificēt kā Rarenas produkciju. Pamatnes ir masīvas, ap 8–10 cm diametrā. Raksturīgākā iezīme ir izteikts sašaurinājums starp pamatnes pēdu un korpusu. Šo iezīmaugu klāj 2–4 joslu rievojums. Sešiem eksemplāriem ar saglabājušos pleca daļu konstatētas arī vertikālās kanelūras.

1. att. Rarenas t. s. balustra krūžu kakla (1, 2, 4) un plecu (3, 5) fragmenti. 16. gs. otrā puse.
 1 – VRVM 184466/1, 2 – VRVM 41145/215, 3 – VRVM 41145/208, 4 – VRVM 41145/215, 5 – VRVMp 25657/53.
 Ilgvara Gradovska foto

Plecu daļas

No koniskās trauka augšējās vai apakšējās pleca daļas nāk, visticamāk, 58 fragmenti, ko rotā vertikālās kanelūras – tipisks Rarenas trauku dekora elements. Pieciem eksemplāriem starp kanelūrām parādās arī cits motīvs – rūtījums. Vairumam šo lausku ir arī horizontāls rievojums. Sastopami eksemplāri, kam vertikālās rievas aizstāj palmešveida vēdekļi (VRVM 41235/1296, 5918). Trīs eksemplāru apmalēs saskatāma arī burtu josla – atliekas no uzraksta, kas parasti atrodas korpusa vidusdaļas rotājošās frīzes augšpusē un apakšpusē. Dažām lauskām starp vertikālajām rievām ir arī ar spiedi veidotas figūras – zvaigznes

(VRVM 41145/208; 1. att.: 3), neregulāras likloču līnijas (VRVM 41145/212), sejai (VRVM 41149/4962, 41235/573) vai ziedu vāzei līdzīgs motīvs (VRVMp 52657/53; 1. att.: 5).

Korpusu daļas

Ar dekoru visbagātākie ir trauku korpusa vidusdaļu fragmenti. Pēc izvietojuma ornamenti ir divu veidu – josla jeb frīze (2., 3. att.) un atsevišķi izvietotas figūras (4. att.).

Vairumā gadījumu – 51 trauka fragmentam raksturīgas frīzes ar ornamentu, un, cik iespējams spriest par trauku formām, šādi dekorēto trauku korpusi bijis cilindrisks. Pēc satura frīzes dekorā

novērojama vai nu figurāla kompozīcija – konstatēti vismaz pieci atšķirīgi sižeti, vai arī pinums ar dažādiem papildu elementiem. Dekorētās frīzes platums ir apmēram 4–8 cm, bet trauka vidusdaļas diametrs, spriežot pēc veselākajiem fragmentiem, virs 10 centimetriem.

Biezāk novērojamais sižets Rarenas krūžu dekorā ir pēc vācu renesanses mākslinieka Hansa Zebalda Behama (*Hans Sebald Beham*) gravīras tapusī zemnieku dejas (*Bauertanz*). Ilustrācijā attēloti dejojoši pāri, no kuriem katrs simbolizē gada vienu mēnesi. Trauku rotājošo frīzi papildina arī uzraksts – noteikta sentence (Stark 1999, 18; Kühlborn 2002, 82). Zināms, ka senākās šādi dekorētās krūzes datētas ar 1576. gadu (Gaimster 1997, 225). Pavisam Rīgas materiālā konstatēti 23 attiecīgi dekorētu trauku fragmenti. Dejojošo zemnieku pāri izkārtoti rindā uz frīzes, kuras platums veselākajiem fragmentiem ir aptuveni 5,5–6,5 cen-

timetri. Atsevišķos gadījumos katrs pāris atrodas arkā, ko reizēm citu no citas atdala kolonnas ar kariatīdi. Tā kā trauki saglabājušies fragmentāri, par to izmēriem spriest var visai nosacīti, veselāko diametrs pārsniedz 12 centimetrus. Izņēmums ir no divdesmit lauskām sastāvošs trauks, kuram rekonstruējama ornamentālā josla, plecu daļas, kā arī daļēji kakls un pamatne (VRVM 41235/6936). Frīzē vērojami 11 dejojošie pāri, kā arī fragmentāri salasāmas teksta joslas: frīzes augšpusē – “WEIB. ZVE, SPILLEID. STONT. AL HE... ..BLASEN. ZVM. ...NS. VF.. NS. DANS DEI. PEIF GEIT. RECHT. WIR. DANSEN. MO”, bet apakšpusē – “... DV MUS DAPER”.

Trauki varējuši būt arī izmēros lielāki, piemēram, kāda trauka frīzes platums ir 7,7 cm, bet paša trauka diametrs – lielāks nekā 15 cm (VRVMp 52657/50; 2. att.: 1), šim eksemplāram dejojošie pāri arī numurēti.

2. att. Rarenas t. s. balustra krūžu fragmenti ar dekora frīzi. Zemnieku dejas (1), Jaunās Derības (3) un heraldisks (2) sižets. 16. gs. otrā puse – 16./17. gs. mija.

1 – VRVMp 52657/50, 2 – VRVMp 52657/62, 3 – VRVM 41235/5781, 5889. Ilgvara Gradovska foto

Citam traukam ir uzraksts: "...RIEN: DV: MVS: DAPER: BLASEN: SO: DANSEN: DEI: BVREN: AL... : RASEN: FRY: VERSPRICHT: BASTOR: ICH: VER: DANS: DY: KAP: MI..." frīzes augšpusē un "...ILT: HALDEN: GANSZ: DER: IA(?)... ..ENDE: DEI: BVREN: EREN: DANSZ:" apakšpusē (VRVM 22972). Pārējo attiecīgi saglabājušos trauku uzraksti, cik var spriest, ir identiski vai ļoti līdzīgi, un frāze raksturīga daudzviet atrastajiem Rarenas traukiem ar zemnieku dejas motīvu. Vācu valodas dialektā rakstītā sentence atspoguļo vienkāršajiem ļaudīm, galvenokārt zemniekiem, raksturīgo dejas manieri, kas aprakstīta arī laikmeta rakstītajos avotos un tiek atzīta par nepiedienīgu no izglītotākās sabiedrības daļas puses (Stark 1999, 19; Kühlborn 2002, 82).

Lai gan krūžu dekoros diezgan bieži norādīts to izgatavošanas gads un izgatavotājs, fragmentaritātes dēļ šī informācija gandrīz nevienā gadījumā nav iegūstama. Veselākā trauka (VRVM 41235/6936) frīzes sānu malā saskatāmi burti "KRVM(N)"(?), kas varētu norādīt meistara vārdu, bet tikpat labi varētu būt attēlu paskaidrojošās sentences turpinājums. Rarenas produkcijā zināmi 16. gs. otrās puses un 17. gs. sākuma izstrādājumi, kuru autori ir Kranu (*Kran*) ģimenes meistari (Hellebrandt 1967, 70–71), iespējams, te kļūdaini attēlots šo izgatavotāju vārds. Uz kāda trauka fragmenta (VRVM 22972) redzams gadskaitlis 1590 un iniciāļi G.E, ko var saistīt ar meistaru Gilu Emontu (*Gilles Emonts*) (Hellebrandt 1967, 53). Uz citas lauskas ir gadskaitlis 1585 (VRVM 41145/214). Pārsvārā aplūkotā dekora trauki tiek datēti ar 16. gs. nogali un 17. gs. sākumu, ko varētu attiecināt arī uz Rīgas atradumiem.

Otra plašāk pārstāvētā tēma uz Rarenas krūžu frīzēm ir Suzannas stāsts no Vecās Derības Daniela grāmatas. Dekorī uz pavisam desmit trauku lauskām veidoti ar matricēm, kuras tapušas pēc Abrahama de Bruina (*Abraham de Bruyn*) 1570. gadā darinātas (Lipperheide 1961, 24; Hellebrandt 1967, 25) vai Konrada Golciusa (*Konrad Golzius*) 1587. gadā (Falke 1908, 23) kopētas gravīras, kas apkopo sešas stāsta epizodes. Spriežot pēc atšķirību niansēm glazūrā, pēc atsevišķu attēlu dublēšanās uz dažādiem fragmentiem un divu veidu tekstiem frīzes malās, katra lauska visticamāk nāk no sava trauka. Teksts izvietots pārsvārā frīzes apakšā, tiesa, lielākajai daļai fragmentu augšmala nav saglabājusies, tādējādi teksta esamība nav konstatējama. Garākās saglabājušās teksta daļas – "DIT IS DIE SCHON..." (VRVM 41235/4225; 3. att.: 1) un "VART: VALSLICH: BEILAGE" (VRVM 41149/1637; 3. att.: 2) – ir rakstu-

rīgas attiecīgi dekorētajiem traukiem un paskaidro attēla sižetu (Hellebrandt 1967, 98). Uz vienas lauskas saglabājies gadskaitlis 1585 un meistara iniciāļi PE (VRVM 41235/71; 3. att.: 3), kas varētu būt saistāmi ar Pētera Egmonta (*Peter Egmont*) vārdu (Hellebrandt 1967, 98). Savukārt iniciālis I uz cita fragmenta (VRVM 22973), iespējams, norāda uz J. Emensu kā izgatavotāju. Frīzes platums nav izmērāms, jo nevienam no fragmentiem nav saglabājies pilnībā, bet apjomīgākajam pārsniedz 7,8 centimetrus. Publicētajā literatūrā Suzannas krūzes (*Susannekrug*) pārsvārā datētas ar 16. gs. nogali, bieži – 16. gs. 80. gadiem (Hellebrandt 1967, 25, 73, Abb. 11, 68; Gaimster 1997, 240, Cat. No. 93).

Trīs lausku dekorā atpazīstams sižets no Jaunās Derības ar Kristus dzīves ainām, kas raksturīgs meistara J. Emensa izstrādājumiem. Zīmīgākās detaļas, kuras ļauj identificēt sižetu, ir uzraksti frīzes augšdaļā "GEBV..." (VRVM 22972), "GRVS: MARIA: EN" (VRVM 41235/5781; 2. att.: 3), "HERDEN..." (VRVM 41235/5889; 2. att.: 3), tie ilustrē Kristus dzimšanu, Sv. Marijas pasludināšanu un eņģeļu parādīšanos ganiem (Falke 1908, 22; Hellebrandt 1967, 98). Visiem trim fragmentiem ir kopīga iezīme – saules staru attēlojums frīzes augšējā malā. Ornamenta joslas platums svārstās no 3 līdz 5,8 cm, bet pilnībā tas nav izmērāms. Ņemot vērā vizuālo līdzību glazūrā un izejmateriālā, kā arī to, ka divi fragmenti atrasti vienā izrakumu objektā – Pasta krājkases būvvieta, bet trešais piederīgs t. s. A kolekcijai, nav izslēgts, ka visas trīs lauskas piederīgas vienam un tam pašam traukam, tomēr droši to apgalvot nevar.

Vēl trīs trauku lauskās attēlotas bruņotu cilvēku figūras arkās, kas cita no citas atdalītas ar kolonu – kariatīdi (VRVM 22973, 41235/335, VRVMp 52657/4). Dekors ar karavīru attēlojumu Rarenā bija izplatīts 16. gs. beigās un 17. gs. sākumā, līdzīgi trauki bieži datēti ar laiku ap 1600. gadu (Falke 1908, 24, 52–53, Abb. 162, 195). Dekors vēlāk ticis izmantots arī Vestervaldes produkcijā (Falke 1908, 25).

Vēl jāatzīmē divas, domājams, viena trauka lauskas ar daļēji saglabājušamies sieviešu pusfigūrām dekorā (VRVM 41145/213). Zem vienas sievietes figūras salasāmi burti "LVCK...", bet zem otras, kas attēlota ar zobenu rokā, – "...V...". Jādomā, te attēloti Vecās Derības Judītes un romiešu leģendas Lukrēcijas tēli, kas sastopami uz Rarenas izstrādājumiem (Falke 1908, 7, 9, Abb. 14).

Daudzu analogā tehnikā dekorēto trauku sižeti fragmentaritātes dēļ nav identificējami. Tur

3. att. Rarenas t. s. balustrāda krūžu fragmenti ar Suzannas stāsta sižetu. 16. gs. otrā puse.
1 – VRVM 41235/4225, 2 – VRVM 41149/1637, 3 – VRVM 41235/71. Ilgvara Gradvaska foto

attēlotas vīriešu un sieviešu figūras, bet vienā gadījumā – vēršu pajūgs (VRVM 41145/213).

Sešu trauku korpusu fragmentu frīzē novērojams dekoratīvs pinums, parasti aizgūts no 16. gs. gravīrām. Rīgā atrastās attiecīgi ornamentētās trauku korpusu lauskas rotā pārsvarā apkaluma, rolverka vai augu motīvs, vismaz divām lauskām dekorā ietverti medaljoni (VRVM 41145/215, 41235/5006). Tomēr fragmentaritātes dēļ ne medaljoni, ne arī ornamenti kopumā nav raksturojams tuvāk. Līdzīgi Rarenas izstrādājumi tiek datēti ar 16. gs. 70.–90. gadiem (Falke 1908, 21, 25, 39, Abb. 158, 159, 163, 173).

Vēl jāpiemin trauka korpusa vidusdaļa ar vairākiem medaljonos attēlotiem ģerboņiem (VRVMp 52657/62; 2. att.: 2). Medaljoni atdalīti ar kolonnām, ko rotā kariatīde. Analogi dekorēts trauks datēts ar 1590.–1600. gadu, tā simboliskā nozīme saistīta ar trīs Austrumu gudrajiem (Gaimster 1997, 244–245, Cat. No. 98).

Savukārt 11 trauku fragmentu dekors ir korpusa centrā izvietota viena vai vairākas figūras, desmit gadījumos tas ir medaljons. Šo trauku korpusi pēc formas bijis noapaļoti. Rarenas akmeņsmas trauku rotāšanas tradīcijā medaljons uzskatāms par diezgan tipisku dekoru, un atšķirībā no, piemēram, Ķelnes trauku medaljona tas vizuāli ir daudz detalizētāks un komplicētāks, nereti papildināts arī ar uzrakstiem. Parasti medaljonos attēloti Bībeles, antīkās mitoloģijas tēli, valdnieku

figūras, heraldika. Bieži medaljonu rotā dekoratīva apmale, parasti sastāvoša no augu vai apkaluma motīva. Šāda apmale novērojama pieciem Rīgā atrastajiem trauku fragmentiem. Attiecīgi dekorēti trauki tiek datēti ar 16. gs. nogali, pārsvarā 70. un 80. gadiem (Hellebrandt 1967, 62, Abb. 50; Falke 1908, 26, 45, Abb. 164, 187).

Uz kāda labāk saglabājušās trauka divām lauskām redzams medaljons, kurā attēlota vīrieša galvu turoša sieviete (VRVM 41235/5328; 4. att.: 3). Sižets, kā arī daļēju saglabājušies uzraksta burti "...V...DITH" norāda, ka šeit attēlota Vecās Derības Judīte. Savukārt cita eksemplāra medaljonā redzamas vairākas cilvēku figūras, bet apmalē – uzraksts (VRVM 41145/213), diemžēl sliktās saglabātības dēļ ne sižets, ne uzraksts nav atšifrējams. Trīs trauku dekora medaljonos redzama heraldiska kompozīcija, piemēram, Āhenes Henotu (*Henot*) ģimenes ģerbonis (VRVM 41149/4962), kas konstatēts publicētajā materiālā (Hellebrandt 1967, 120). Kāda fragmenta ģerbonim saglabājusies tikai augšējā daļa, tādēļ tas nav identificējams, toties ietverts gadskaitlis – 1599 (VRVM 41144/464, 4. att.: 1).

Vienas trauka lauskas dekorā atveidota t. s. mājas zīme, kas satur iniciāļus MH (VRVM 41145/213; 4. att.: 2). Šāda zīme identificēta Rarenas produkcijas traukiem, un tā piederējusi Melisoram Honkbekeram (*Melisor Honkbeker*) (Hellebrandt 1967, 24, 136, 139, Abb. 132).

4. att. Rēnais t. s. balustra krūžu fragmenti ar noapaļotu korpusu. Medaljons ar heraldisku motīvu (1), mājas zīme (2), Judītes attēls (3). 16. gs. otrā puse – 16./17. gs. mija.
1 – VRVM 41144/464, 2 – VRVM 41145/213, 3 – VRVM 41235/5328. Ilgvara Gradovska foto

2. VESTERVALDES “BALUSTRA” KRŪZES

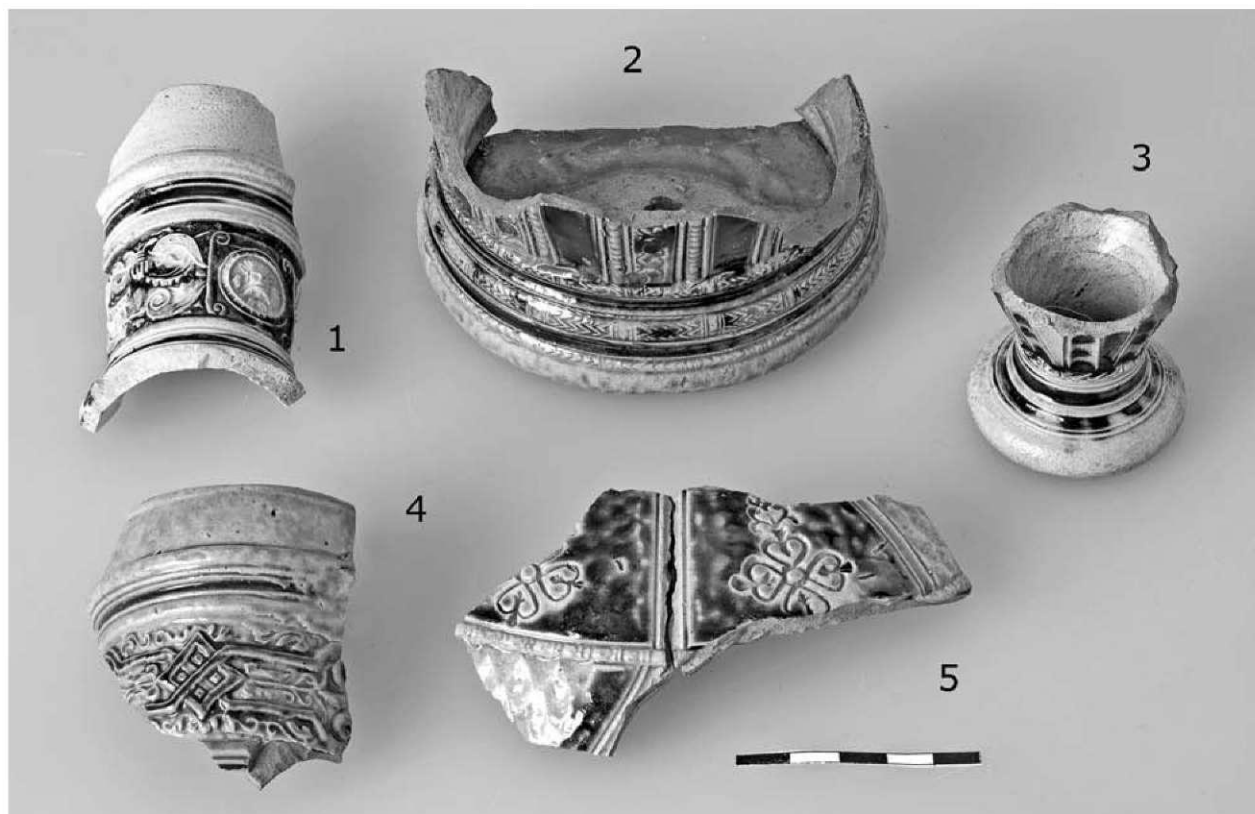
Agrākie Vestervaldē izgatavotie plastiski dekorētie akmensmasas trauki ir Rēnais un arī Zīgburgas tradīcijās izgatavotās krūzes ar konisku plecu daļu, cilindrisku kaklu un izteiktu sašaurinājumu pie pamatnes pēdas. Senākajiem – 16. gs. beigū un 17. gs. sākuma eksemplāriem raksturīga cilindriskā vidusdaļa ar dekorētu frīzi, kamēr vēlākajiem 17. gs. sākuma traukiem šīs frīzes trūkst un vidusdaļa mēdz būt noapaļota, ar profilētiem koncentriskiem izciļņiem. Kopumā grupa datējama ar laika periodu starp 16. gs. 80. gadiem, kad izgatavoti senākie trauki (Adler 2005, 354–357, No. 131, 132; Gaimster 1997, 254, Cat. No. 108), un 17. gs. 20. gadiem, kad veidoti jaunākie izstrādājumi (Adler 2005, 364–365, No. 135, 136; Gaimster 1997, 256, 258–261, Cat. No. 110, 113–115; Spiegel 1980, 9, Abb. 8, 9). Veselu eksemplāru nav, trūkst arī pilnībā saglabājušos trauku vidusdaļu, tādēļ trauku paveidu īpatnība nav zināms. Līdz ar to pārsvarā nav iespējams noteikt atsevišķu fragmentu datējumu un droši izdalīt eksemplārus, kas būtu datējami ar 16. gs. beigām. Jāpiebilst, ka at-

tiecīgas formas traukus ar kobaltzilu zemglazūras angobu sāka izgatavot Rēnā 1570.–1610. gadā (Adler 2005, 274–275, No. 107), tomēr sadrumstalotajā Rīgas materiālā šādas nianse nav identificējamas.

No kopējā materiāla izdalāmi 37 šai grupai piederīgi trauku fragmenti. No tiem deviņi fragmenti ir pamatnes, septiņi – korpusa vidusdaļas, trīspadsmit – plecu un astoņi – apmaļu daļas.

Izmērāmo pamatņu diametrs svārstās no 4,7 līdz 10,7 cm, bet lielākoties tas ir ap 8 cm liels. Pamatnes ir samērā masīvas, un starp pēdu un paplašinājuma – apakšējā pleca daļu atrodas sašaurinājums, ko ietver vairākas koncentriskas joslas, reizēm rievotas vai skujiņas rakstā, parasti kobaltzilā krāsā, savukārt pašas pēdas daļas nav iekrāsotas. Pie dažām pamatnēm saglabājušies nelieli pleca fragmenti, uz kuriem redzams vertikālo rievu – kanelūru dekors, kas atšķirībā no Rēnais brūnajiem traukiem ir komplicētāks (5. att.: 2, 3).

Plecu daļas ir saglabājušās no desmit traukiem, un to raksturīgākā iezīme ir vertikālās kanelūras – vienkāršas vai vairākkāršas, reizēm iesvītrotas. Dažkārt starp kanelūrām novērojams arī rūto-

5. att. Vestervaldes t. s. balustra krūžu pamatnes (2, 3), apmaļu (1, 4) un pleca fragmenti (5). 17. gs. pirmā puse.
1 – VRVM 41145/270, 2 – VRVM 41145/229, 3 – VRVM 41235/6478, 4 – VRVM 41235/5465, 5 – VRVM 41235/3889.
Ilgvara Gradovska foto

jums. Atsevišķos gadījumos uz virsmas ir spiesti elementi – augi vai vāzes (5. att.: 5), šāda tehnika pazīstama jau Rarenas traukiem.

Arī septiņu ar trauku vidusdaļu identificējamo lausku izteiksmīgākie elementi ir horizontālas, izteikti profilētas iesvītrotas vai skujiņraksta joslas, atsevišķos gadījumos novērojama arī stilizētu augu vai zigzaga josla.

Daudzveidīgāki ir astoņi trauku apmaļu fragmenti. Neviens no šīm cilindra formas detaļām nav saglabājusies pilnībā, bet, cik iespējams noteikt, to diametrs svārstās no 5,1 līdz 6,0 centimetriem. Vienu fragmentu rotā kaluma dekora frīze (VRVM 41235/5465; 5. att.: 4), savukārt pārējās – dažādi elementi, pamatā pamīšus izvietoti augi un antropomorfas maskas medaljonā (5. att.: 1), kas raksturīgi 17. gs. sākuma izstrādājumiem (Falke 1908, 91–92, 94, Abb. 233, 234, 237). Viena eksemplāra kaklu dekorē rozetveida medaljoni un palmete mazliet saglabājušās plecu daļā (VRVM 51767/14). Līdzīgs ornaments novērojams ar 17. gs. vidū datētam traukam (Falke 1908, 106, Abb. 252).

Pārsvārā šīs grupas trauku fragmenti būtu datējami ar 17. gs. pirmajiem gadu desmitiem.

3. KRŪZES AR LODVEIDA UN BUMBIERVEIDA KORPUSU

Nākamajai grupai varētu pieskaitīt Vestervaldē tapušās krūzes ar lodveida un bumbierveida korpusu. Būtībā tie ir divi atšķirīgi trauku veidi, taču, ņemot vērā Rīgas materiāla fragmentaritāti, lielākajai daļai trauku forma nemaz nav nosakāma. Pirmajām kakls ir cilindriskas vai nedaudz koniskas formas un salīdzinājumā ar to spēcīgi paplatināts, noapaļots korpus. Savukārt otrajām kakls ir konisks, ar pakāpenisku, plūstošu paplatinājumu korpusa virzienā. Kopīga iezīme abām grupām ir apmales uzbiezinājums, zem kura kaklu nereti ietver viena vai vairākas koncentriskas līnijas, un cilindriskā vai apakšā nedaudz paplatināta pamatnes pēda, virs kuras uzreiz sākas korpus. Līdzīgas formas bija pazīstamas jau 16. gs. Ķelnes akmensmasas trauku materiālā (Reinfelde 2012, 155, 159). Dizainā iezīmējās pāreja no izteikti arhitektoniskajām formām ar uzsvērto horizontālo dzegu līniju uz noapaļotām plūdlīniju formām (Falke 1908, 105). Pēc Trīsdesmitgadu kara barokam raksturīgie dekora elementi bija rozetes, rombi, ziedi, palmetes, zvaigznes, ziedu vāzes,

vīnogas u. c. Īsi pirms 1700. gada plaši izplatīts kļuva t. s. izkļiedētais ornaments – vienveidīgi elementi, kas nosedz lielāko daļu trauka virsmas (Adler 2005, 368; Falke 1908, 108).

Lai gan šis trauku veids uzskatāms par samērā izplatītu, Rīgas materiālā tas pārstāvēts salīdzinoši maz – 19 trauki vai to daļas. Visticamāk skaits bijis lielāks, taču pieredzi vienai vai otrai grupai droši identificēt traucē materiāla fragmentārais raksturs. Abu veidu trauku fragmentus starp lauskām izšķir pēc šādām iezīmēm: noapaļotām korpusa fragmentu formām, attiecībā pret korpusu sašaurinātiem kakliem, vienkāršām pamatnēm.

Vienīgās veselās krūzes izcelsme nav meklējama Rīgas arheoloģijā. Ņemot vērā tās lielo līdzību ar atsevišķiem arheoloģiskajos pētījumos atrastajiem trauku fragmentiem, ir vērts aplūkot to līdzās pārējam materiālam.

Vadoties galvenokārt pēc dekora stila, konstatēti vairāki krūžu veidi.

Pirmām kārtām materiālā izšķiramas specifiska veida bumbierveida krūzes dažādā saglabātības pakāpē. To starpā jāmin veselākā krūze (35C-25v-5; 6. att.), kas nav saistīta ar Rīgas arheoloģiskajiem izrakumiem, kā arī četri Rīgā atrasti daļēji saglabājušies trauki ar kobaltzīlu un mangānvioletu zemglazūras krāsojumu.

Veselākajam traukam trūkst tikai osas, iespējams, tam bijis arī metāla vāks. Krūzes augstums ir 20,6 cm, apmales diametrs 7,1 cm, korpusa diametrs platākajā vietā 12,5 cm, bet pamatnes diametrs 8,1 centimetrs. Korpusam pamatā pārklāts ar mangānvioleto zemglazūras krāsojumu, bet uz tā izvietotais augu ornaments iekrāsots kobaltzils vai atstāts nekrāsots. Ziedi (tulpes, rozetes u. c.) veidoti ar matrici, bet kāti gravēti t. s. *Red* tehnikā. Šāda ornamenta tehniku apvienošana raksturīga 17. gs. barokālajiem traukiem (Falke 1908, 108–109, Abb. 254). Trauka priekšpusē spiests ovāls medaljons bez zemglazūras krāsas, kura izmēri ir 7,1 × 7,9 centimetri. Medaljonā attēlotas divas sēdošas monarhu pusfigūras greznā apģērbā augu vītņu ielokā. Virs sēdošo personu galvām novietots kronis, zem kura redzami burti GR, bet starpā stāvošs heraldiskais lauva ar zobenu rokā – Nīderlandes ģerbonis. Savukārt apakšā atrodas uzraksts “vitons hollanffe Tuynlo... Bloofen Oranie Apellenen Roofen” un gadskaitlis 1691 divu rožu ielokā. Literatūrā publicēts līdzīgs trauks ar identisku medaljonu, kurā attēlotās personas identificētas kā Orānijas nama Anglijas valdnieku pāris – Vilhelms III (1689–1702) un viņa laulātā draudzene Marija Stjuarte, savukārt uzraksta aptuvena nozīme ir “mūsu Holandes dārzā aug apelsīni un rozes”, kas simbolizē di-

nastijas monarhus (Gaimster 1997, 117–118, Cat. No. 120).

Tāda paša trauka (VRVM 41235/1469) izmēri nav nosakāmi fragmentārā rakstura dēļ, bet, domājams, tie, tāpat arī forma bijusi līdzīga iepriekš aplūkotajam (saglabājušās 9 lauskas). Krūzes korpusu rotā krāsās un stilistiski līdzīgs augu ornaments. Traukam bijis arī ar spiediņiem veidots nekrāsots medaljons, kurš saglabājies visai fragmentāri – attēlā redzams dzīvnieka profils, iespējams, no kādas heraldiskas kompozīcijas un, domājams, gadskaitļa pēdējie cipari “88”, tātad izgatavošanas laiks varētu būt 1688. gads.

Līdzīga trauka desmit atsevišķas lauskas ļauj tikai visai nosacīti spriest par tā izmēriem (VRVM 22967). Nelielas atšķirības novērojamas ornamenta motīvā – līdzās augiem redzamas sirdsveida figūras ar grotesku antropomorfu masku centrā. Bijis arī poligonālas formas medaljons, kura attēls diemžēl nav saglabājies. Pie trauka osas saglabājusies baltmetāla vāka aizdares eņģes daļa.

Bez iepriekš aplūkotajiem zināmi vēl divi līdzīgu trauku nelieli korpusa fragmenti.

Citu trauku fragmentos vērojama tikai kobaltzīlā zemglazūras angoba. Jāpiebilst, ka rotāšanā lielākoties ievērots krāsu kontrasts – kobaltzila pamatne un nekrāsoti uz korpusa izvietotie elementi. Trauku pamatnes un apmales daļas parasti atstātas nekrāsotas, ar atsevišķām iekrāsotām joslām koncentrisko reljefo joslu starpā.

Četru trauku fragmenti rotāti ar apaļiem, cik iespējams noteikt, pa visu korpusu izkļiedētiem ziedu medaljoniem. Medaljoni var būt dažāda izmēra, pārsvarā ap 2 cm diametrā. Tas ir tipveida ornamentals ap 1700. gadu ražotiem traukiem (Adler 2005, 368, 370, No. 139, 140; Spiegel 1980, 10, Abb. 11). Literatūrā šis dekors tiek dēvēts arī par medaljonu ar margrietiņām – un attiecīgi rotātas bumbierveida krūzes datētas ar 1720.–1760. gadu (Bartels 1999, 587, No. 213).

Novērojami arī citi dekora veidi, piemēram, rozete spirālē (VRVM 22980).

Vienas, visticamāk, krūzes ar lodveida korpusu dekors ir veidots šādi: centrā 11 lapu zieds, ko ietver antropomorfas maskas un augu vai spalvu pušķi (VRVM 22978; 7. att.: 1). Pilnīgi analogs ornamentals literatūrā nav zināms, bet, pēc formas un stila spriežot, trauku varētu datēt ar laika periodu no 17. gs. beigām līdz 18. gs. vidum – otrajai pusei. Krūzes izmēri nosakāmi daļēji – tās pamatne bijusi ap 9 cm liela.

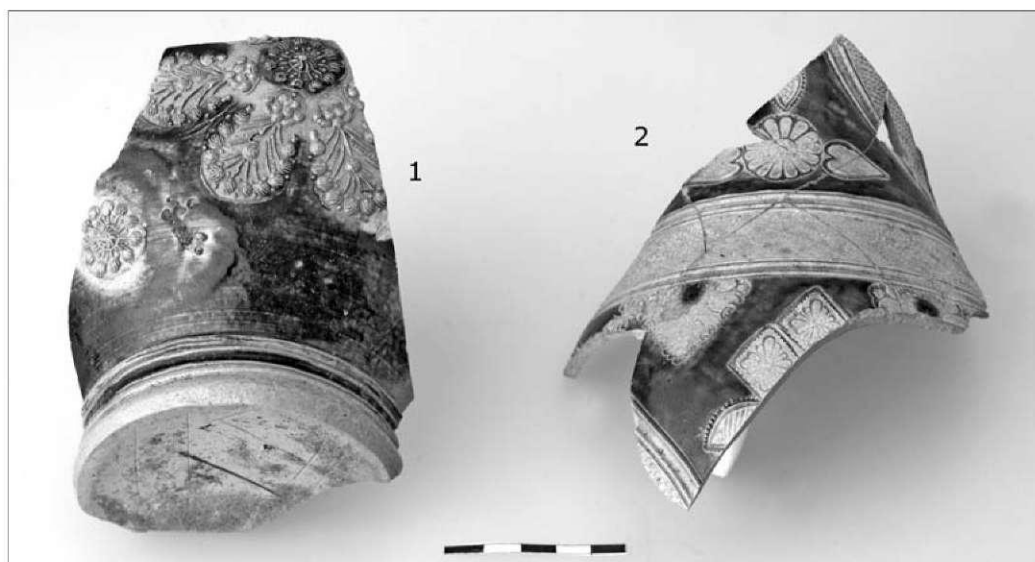
Citas krūzes (VRVM 22982) lauskas rotātas ar matricē veidotām antropomorfām maskām un iegravētām sirdsveida figūrām ar četru lapu rozeti centrā. Šis trauks varētu būt izgatavots 18. gadsimtā.

6. att. Vestervaldes
bumbierveida krūze ar augu
un medaljona dekoru. 17. gs.
beigas. 35C-25v-5.
Ilgvara Gradovska foto

7. att. Vestervaldes krūžu frag-
menti ar lodveida un bumbier-
veida korpusu.
1 – VRVM 22978, 2 – VRVM
22979. *Ilgvara Gradovska foto*

Vēl citas, visticamāk, bumbierveida krūzes (VRVM 22979; 7. att.: 2) dekors veidots tikai spiestā tehnikā. Elementi ir vairāku veidu – rombi ar daudzlapu ziedu centrā, ziedi ar sirdsveida lapām, trauka apakšdaļā – lapveida figūras, noklātas ar rūtojumumu. Formas un dekorēšanas tehnikas ziņā līdzīgi trauki datēti ar 18. gs. 20.–60. gadiem (Bartels 1999, 588–589, No. 218–224).

Bez tam ir dažas tuvāk neraksturojamas apmales (4) un pamatņu (2) daļas, kuras konkrētajai trauku grupai liek pieskaitīt lēzenais korpusa paplatinājums, bet cita veida ornamenti nav saglabāties vai ir tik nelielā apjomā, ka neļauj to raksturot tuvāk.

4. CILINDRISKĀS KANNAS

Nākamo grupu pārstāv specifiskas formas trauki, ko varētu dēvēt par cilindriskajām kannām jeb kausiem. Grupā ietverti Vestervaldes izstrādājumi, kam vācu literatūrā dots nosaukums *Humpfen* (masīva kanna, krūze, kauss) un *Walzenkrug* (veltņa krūze), savukārt angļu literatūrā parasti sastopamais apzīmējums līdzīgiem ražojumiem ir *tankard* (kanna, kauss). Atšķirībā no senākajiem Ķelnē, Zīburgā un Rarenā izgatavotajiem koniskas formas traukiem *Schnelle* un *Pinte* šo izstrādājumu forma ir tuvāka cilindram un, kā atzīmē pētnieki, tas ir jauninājums Reinzemes keramikā. Vestervaldē izgatavotajām kannām ir mazāks augstums, toties lielāks diametrs, tādēļ tās izskatās platākas. Senākos eksemplārus, kas datējami ar 16. gs. beigām, parasti rotā frīze, kāda raksturīga Rarenas 16. gs. izstrādājumiem (Adler 2005, 358). Dažkārt trauku vidusdaļā vērojams neliels pārsinājums, t. i., mucveida forma. Attiecīgas formas trauki ražoti visu 17. un 18. gadsimtu.

Tāpat kā citu veidu trauku, arī cilindrisko kannu saglabātība ir visai dažāda. Veselu eksemplāru nav, taču vairāki saglabājušies pietiekami labi, lai varētu pilnībā rekonstruēt to izskatu. Kannas jeb kausa forma skaidri iezīmējas lielākajiem trauku fragmentiem, tomēr arī salīdzinoši nelielajiem fragmentiem ir sava specifika, pēc kuras var noteikt piederību šim tipam, – apjomīgs pamatnes un apmales diametrs, kā arī tas, ka, pārejot no pamatnes vai apmales uz korpusu, nav vērojamas faktiski nekādas apkārtmēra izmaiņas.

Kannu apmales un pamatnes parasti ir ap 2 cm platas joslas bez zemglazūras krāsojuma, ar vienu vai vairākām koncentriskām reljefām ornamenta rievām, kas atsevišķiem eksemplāriem var būt nedaudz komplikētākas, piemēram, pārtrauktas, skujiņrakstā, stilizētu ziedu vai lapu rakstā, un kuru starpas reizēm ir iekrāsotas zilās. Vidusdaļa

jeb korpusa pārklāts ar kobaltzilu krāsu, bet dekora elementi atstāti nekrāsoti.

Pavisam Rīgas arheoloģiskajā materiālā ar šo grupu saistāmi 30 dažādas saglabātības trauku fragmenti. Pēc korpusa rotājuma traukus var iedalīt trīs grupās: pirmkārt, ar matrici veidota frīze ar sīzētisku ainavu dekorā, otrkārt, ar matrici veidots vienādu, pa visu virsmu izklaidētu vienveidīgu elementu ornamenti un, treškārt, kombinēts, ar matrici veidots un gravēts dekors.

Pirmajai ornamenta grupai piederīgs viens samērā labi saglabāties trauks, kā arī neliels cita trauka fragments (VRVM 22957).

Veselākās kannas, kas sastāv no astoņām atsevišķām lauskām (VRVM 22975; 8. att.), pamatnes diametrs ir 11,0 cm, apmales diametrs nav izmērāms, bet augstums bijis 17,8 cm liels. Korpusa vidusdaļu rotājošās frīzes platums ir 6,3 centimetri. Tajā ietvertas vairākas arkas, kas atdalītas ar kolonnām ar četrlapu rozeti augšpusē. Daļēji saglabājušās četras arkas, bet to skaits bijis lielāks. Dekorā vērojamas dejojošu vai pūšamos mūzikas instrumentus spēlējošu cilvēku figūras. Frīzes apakšā daļēji saglabājusies josla ar uzrakstu "BAVERN. ALS. WEREN. SIE. RASSEN..."; "...PEIFER. GEFERT. DU. MUS...". Uzraksts un attēli visai skaidri norāda uz pēctecību ar Rarenas akmensmasas keramikai raksturīgo dekora sīzētu – dejojošo zemnieku motīvu, tiesa, tas tapis pēc atšķirīga parauga. Publicētajā materiālā trauki ar līdzīgu dekora stilistiku datēti ar apmēram 17. gs. 20. gadiem (Gaimster 1997, 257, Cat. No. 111; Adler 2005, 360–361, No. 134). Otrās kannas fragments ir visai neliels, uz tā redzamas tikai reljefas koncentriskas joslas ar zilu krāsojumu starpā. No korpusa dekorējošās frīzes saglabājusies tikai vienas arkas augšdaļa, kā arī daži burti no uzraksta joslas.

Ar **otro ornamenta grupu** saistāmi pavisam deviņi dažādi saglabājušies trauki.

Veselākā cilindriskā kanna (VRVM 22783; 9. att.) bijusi liela izmēra: diametrs vidusdaļā pārsniedz 11,5 cm, bet augstums lielāks par 20 cm, precīzāk izmēri nav nosakāmi. Zili iekrāsoto korpusa vidusdaļu klāj daudzi 2,4 cm diametrā lieli četrlapu ziedu medaljoni.

Ar visai līdzīgu motīvu dekorēti vēl četrus trauku fragmenti. Viens eksemplārs rotāts pēc cita principa – pamatne atstāta nekrāsota, toties iekrāsoti ap 2,3 cm lieli daudzu ziedlapu medaljoni (VRVM 22975). Citam traukam medaljonu diametrs bijis krietni mazāks – 1,1 cm, bet ziedlapu skaits pārsniedz 15 (VRVM 41235/6571). Arī paša kausa izmēri bijuši mazāki, taču diemžēl nav nosakāmi fragmentaritātes dēļ. Saglabājusies osas daļa vietā,

8. att. Vestervaldes cilindriskā
kanna ar zemnieku dejas sižeta
frīzi dekorā. 17. gs. pirmā puse.
VRVM 22975. Ilgvara Gradovska
foto

9. att. Vestervaldes cilindriskā
kanna ar ziedu medaljonu dekoru.
17. gs. otrā puse – 18. gs. pirmā
puse.
VRVM 22783. Ilgvara Gradovska
foto

kur tā stiprināta pie korpusa, ir “sarullēta”. Par seglu formu dēvētais savienojums akmensmasas keramikā ieviests 17. gs. (Adler 2005, 360). Vēl citā gadījumā ap 3 cm lieli septiņpadsmit ziedlapu zieda medaljoni izkārtoti joslās, kuras atdalītas ar vairākkārtīgu koncentrisku rievojumu (VRVM 22979).

Atsevišķu trauku ornamenta elementi ir nedaudz komplicētāki: sirdsveida figūras ar stilizētām lapām un vīnogu ķekaru iekšpusē (VRVM 22979) vai sešu lapu rozete ar āboliņa lapu virs pusē (VRVM 41235/6339). Vairākiem traukiem ornamenta elementi saglabājušies fragmentāri un nav rekonstruējami pilnībā.

Precīzi analogi publicētajā materiālā nav zināmi, līdzīgas formas trauki vai līdzīgi dekora elementi datēti ar laiku ap 1700. gadu (Adler 2005, 370–371, No. 139, 140, 142; Spiegel 1980, 10, Abb. 11). Optimāli to izgatavošanas periods varētu

būt no 17. gs. otrās puses līdz 18. gs. vidum – otrajai pusei. Trauki ar sarežģītākajiem dekora elementiem varētu būt nedaudz senāki par tiem, kuru ornamentā izmantotas vienkāršākas figūras.

Bez tikko aplūkotajiem traukiem vēl materiālā izdalāma virkne eksponātu (desmit trauku lauskas), no kuriem saglabājušās tikai pamatņu un apmaļu daļas ar koncentrisko rievojumu, bet uz saistību ar cilindriskajām kannām norāda vien diametra apjoms. Vēl divu trauku lauskas izceļas ar to, ka uz to virsmas novērojams arī mangānvioletais zemglazūras krāsojums, diemžēl fragmentaritāte liedz tās raksturot tuvāk, taču viennozīmīgi ir skaidrs, ka šie trauki nav senāki par 17. gs. vidu.

Trešajai ornamenta grupai pieder trauki, uz kuru virsmas novērojams gravētais dekors kombinācijā ar veidnē veidoto. Cik iespējams noteikt,

10. att. Vestervardes cilindriskā kannā ar veidnē veidotu un gravētu dekoru. 18. gs. pirmā puse. VI 318. Ilgvara Gradovska foto

11. att. Vestervaldes cilindrisko kannu fragmenti ar veidnē veidotu un gravētu dekoru. 18. gs.
1 – VRVM 22981, 2 – VI 296. *Ilgvara Gradovska foto*

vairumam trauku apmalē un pamatnē ir apmēram 2 cm plata, izteikti reljefa, ar veidni veidota josla, kura satur tādus elementus kā ģeometriskas figūras (galvenokārt – rombus) un stilizētus augus. Pēc analogijām publicētajā materiālā redzams, ka komplicētāks dekors šajā joslā ir agrākajiem eksemplāriem, kas sākti ražot 17. gs. otrajā pusē, savukārt vēlākajiem traukiem tas ir shematiskāks. Savukārt vidusdaļu rotā dažādi gravēti elementi. Uz trauku virsmas konstatējams kā kobaltzilais, tā mangānvioletais zemglazūras krāsojums. Pavisam ar šo grupu saistāmi septiņu Rīga atrasto trauku fragmenti.

Pie senākajiem izstrādājumiem jāpieskaita trīs eksemplāri (VRVM 22981, 11. att.: 1; VRVM 22986; VI 296). Diemžēl korpusa vidusdaļas dekors sliktās saglabātības dēļ nav raksturojams tuvāk, vien jāuzsver, ka tas veidots, ievērojot figūras ar asu priekšmetu. Līdzīgi trauki datēti ar periodu no 17. gs. otrās puses līdz 18. gs. (Adler 2005, 372–373, No. 143). Vienam eksemplāram ar līdzīgu joslu korpusa dekors nav saglabājies nemaz (VRVM 41145/270).

Par jaunākiem uzskatāmi divi eksemplāri ar vienkāršotu reljefo dekora joslu.

Veselākajai cilindriskajai kannai (VI 318; 10. att.) nosakāmi arī izmēri: pamatnes diametrs 11,0 cm, augstums 15,9 cm, tātad salīdzinājumā ar iepriekš aplūkoto ornamenta grupu traukiem tie kļuvuši zemāki. Savukārt no otra eksemplāra saglabājusies tikai apmales josla (VRVMp 50683/4). Līdzīgi trauki publicētajā literatūrā datēti ar 18. gs. pirmo pusi – vidu (Adler 2005, 378–379, No. 149, 150, 154).

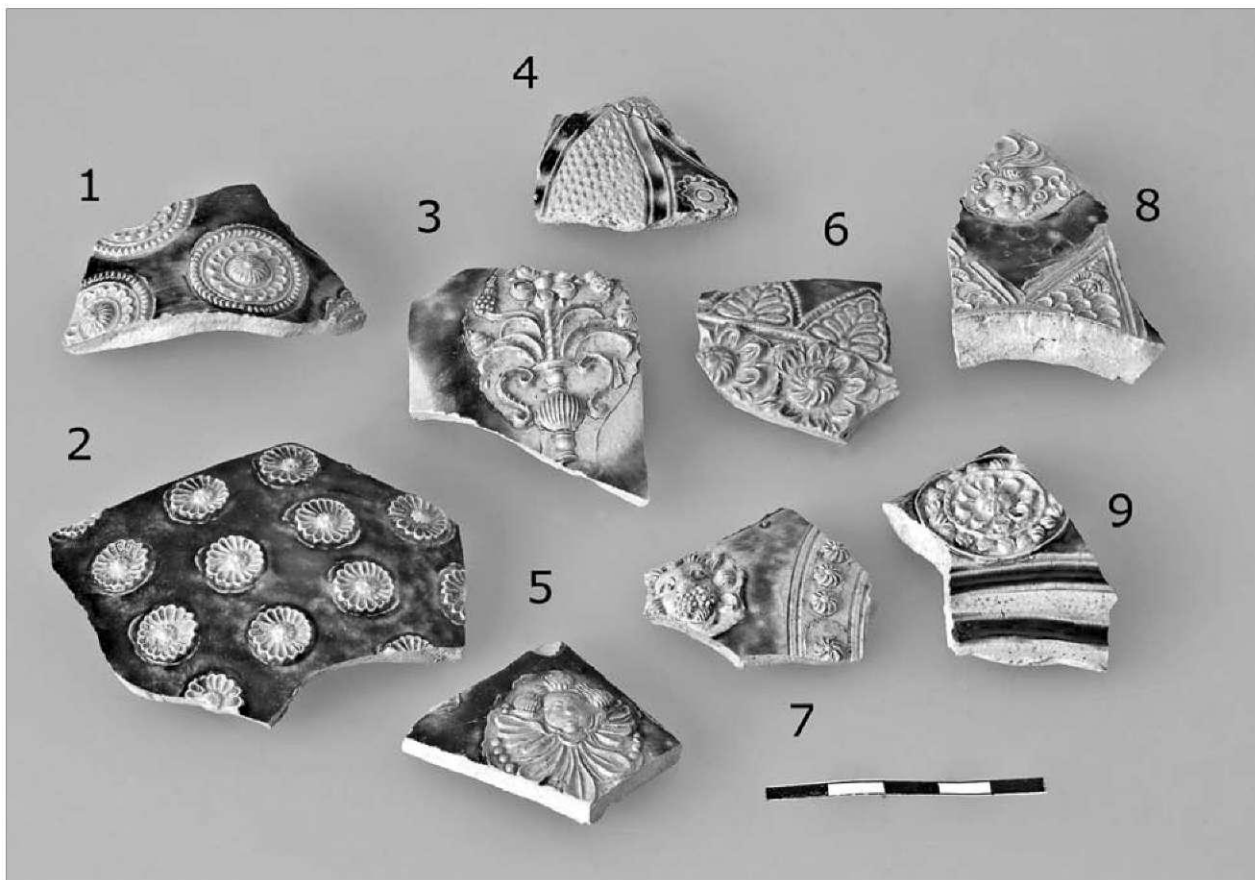
Divām citām cilindriskajām kannām bijis “ķemmveida” tehnikā gravēts dekors (t. s. *Knibbes*). Viena trauka nelielajam fragmentam novērojama jau iepriekš aplūkotā seglu veida osas stiprinājuma forma (VRVM 41145/270). Otrs trauks (VI 296; 11. att.: 2) bijis visai mazs – tā augstums 6,9 cm, citi izmēri nav nosakāmi. Dekoru veido no lociņiem sastāvoša līnija pie pamatnes un apmales, bet vidusdaļā – josla ar vertikālu iesvītrojumu. Tehniski līdzīgi dekori sastopami traukiem, kas datēti ar 18. gs. otro pusi (Adler 2005, 390–393, No. 176, 178–180).

5. NEDIFERENCĒTAIS MATERIĀLS

Atsevišķi aplūkots nediferencētais trauku lausku materiāls, kas līdz mūsdienām diemžēl nonācis tik fragmentārā veidā, ka noteikt piederību vienam vai otram trauku veidam ir visai problemātiski. Tādi ir vairāk nekā 300 trauku fragmenti, un kritērijs to grupēšanai ir ornamenti.

Lielai daļai lausku ornamenta veids nav īsti identificējams un uz piederību Vestervaldes produkcijai norāda vien gaišais izejmateriāls un kobaltzilais zemglazūras krāsojums. Šīm lauskām bieži novērojams arī koncentrisks rievrojums, kas, spriežot pēc analogijām ar veselākajiem eksemplāriem, izvietots pārsvarā pamatnes un apmales zonā.

Jādomā, hronoloģiski agrākās ir cilvēku attēlu un sižetiskas kompozīcijas frīzi saturošās trauku lauskas. Ņemot vērā, ka šis dekors raksturīgs diviem atšķirīgiem trauku tipiem – “balustrā”

12. att. Vestervaldes akmensmasas trauku lauskas. 17.–18. gs.

1 – VRVM 41235/860, 2 – VRVMp 52657/62, 3 – VRVM 22977, 4 – VRVM 41147/107, 5 – VRVM 22977, 6 – VRVM 22977, 7 – VRVM 41235/2374, 8 – VRVM 22977, 9 – VRVM 41235/6517. *Ilgvara Gradovska foto*

krūzēm un cilindriskajām kannām, jāatturas attiecīgās lauskas saistīt ar vienu vai otru grupu. Lielākajai daļai no desmit šādi dekorēto fragmentu ornamenta frīze sadalīta arkās, bet parasti saglabājusies tikai viena arka. Divos gadījumos konstatēti medaljoni ar cilvēku figūrām. Bieži saglabājušās arī daļas no frīzei pieguļošās uzraksta joslas, savukārt lauskām ar medaljonu uzraksts izvietots pa tā perimetru. Attēloto sižetu saturu priekšmetu fragmentaritātes dēļ atšifrēt parasti nav iespējams.

Divu eksemplāru attēlā redzamas cilvēku figūras, kas dejo vai nes ēdienu (VRVM 41235/1510, 2988), turklāt uz viena fragmenta saglabājies arī uzraksts "...ALLEIN" un "...WILT.HALD...". Literatūrā publicēts trauks – tintnīca ar līdzīgu sižetu dekorā – datēts ar 17. gs. 20. gadiem (Gaimster 1997, 257–258, Cat. No. 112).

Vienas lauskas medaljonā redzama sievietes figūra ar zobenu rokā, bet medaljona apmalē salasāmi atsevišķi vārdi – "FORTITUDO" (drosme) un "...HON.ZIER..." no uzraksta, kam varētu būt simboliska nozīme (VRVM 41235/333). Vēl

vienas lauskas medaljonā attēlota vīrieša pusfigūra greznā tērpā un arī ap to novērojams daļēji saglabājies uzraksts "...INS.DER.HER...STEN... VM.I.FRVNTLK..." (VRVM 41235/394) – iespējams, te redzama kāda monarha vai arī Rarenas materiālam raksturīgā karavīra figūra.

Citu lausku attēli ir vēl fragmentārāki, un to sižeti nav tuvāk raksturojami. Jāpiemin vēl eksemplārs ar saglabājušos seglveida osas pievienojuma vietu, kas raksturīga 17. gadsimta traukiem.

Astoņu lausku dekorā novērojami nekrāsoti trijstūrveida elementi (12. att.: 6, 8), kas varētu būt identificējami ar 17. gs. vidū izplatītu trauku veidu – t. s. zvaigžņu krūzi vai kannu – trauku ar zvaigznes figūru centrā (Adler 2005, 351; Gaimster 1997, 262–263, Cat. No. 118).

Viens no biežāk sastopamajiem ornamenta veidiem ir apaļš ziedveida medaljons (12. att.: 1, 2, 9) – konstatēts ap 80 attiecīgi dekorētu eksemplāru, kā arī ziedu pušķis, palmete vai puķu vāze (12. att.: 3) – ap 20 eksemplāru. Šie viena veida pa visu virsmu izklidēti dekora elementi raksturīgi kā bumbierveida un lodveida krūzēm,

tā cilindriskajām kannām. Ar minētajiem trauku tipiem, domājams, saistīts arī retāk sastopamais groteskas maskas – gan antropomorfas (12. att.: 5), gan lauvas (12. att.: 7) – rotājums.

Viena trauka lauskas vistīcāmāk bijušas no eksemplāra ar frīzi – “balustra” krūzes vai cilindriskās kannas, kur redzamas vairākas ar kolonnām atdalītas arkas ar ģerboņu vairogu attēlu, kas nedaudz atgādina Rarenas 16./17. gs. mijas trauku ornamentiku.

Atsevišķu lausku dekorā redzamas lielas lapveida figūras vai vienkārši ieslēgumi, pārklāti ar spiestu rombveida rakstu. Šādi dekora elementi vairāk tipiski 17. gs. pirmās puses “balustra” krūzēm, cilindriskajām kannām, arī lodveida krūzēm (Gaimster 1997, 254, 260, Cat. No. 108, 114; Falke 1908, 92, 96, 98–101, Abb. 234, 236, 242–244, 246; Adler 2005, 358–359, No. 133).

Salīdzinoši maz ir lausku ar mangānvioleto angobu, arī fragmenti ar spiesto vai gravēto dekoru sastopami vien retumis.

SECINĀJUMI

Rīgā atrastais Rarenas un Vestervaldes plastiski dekorēto akmensmasas trauku materiāls ir samērā plašs. Vestervaldes izstrādājumu skaits viennozīmīgi dominē, kas ir loģiski, jo tam ir garāks izplatības laiks. Rarenas materiāls aptver neilgu laika posmu no 16. gs. 70. gadiem līdz 16./17. gs. mijai – senākais precīzi datējams fragments attiecas uz 1571., bet vēlākais – uz 1599. gadu. Savukārt Vestervaldes reģionā tapušie trauki datējami ar laika periodu no 17. gs. sākuma līdz 18. gs. beigām.

Katras izcelsmes vietas traukiem ir savas specifiskas īpatnības, kas ļauj tos atšķirt no cituviet izgatavotās akmensmasas. Tiesa, reizēm šo identifikāciju, kā arī trauku formu noteikšanu apgrūtina to fragmentārais raksturs.

Rarenas trauku formu daudzveidība ir visai neliela – droši identificējami tikai divi nedaudz atšķirīgi “balustra” krūzes varianti, savukārt Vestervaldes produkcijā izsekojami vairāki trauku tipi. Vērtējot pēc Eiropas attiecīgā perioda mākslas stiliem, jāsecina, ka Rarenā tapušajos

traukos spilgti atspoguļojas renesanses stils, bet Vestervaldes – baroks, izņemot agrīnos eksemplārus, kuros vēl samanāma iepriekšējā laikmeta ietekme.

Rarenas produkcijas dekoros atpazīstami vairāki pēc konkrētiem mākslas paraugiem tapuši sižeti, kas bieži atkārtojas atsevišķiem traukiem. Ja salīdzina ar, piemēram, Rīgā atrasto Zīgburgas akmensmasas materiālu, kurš datējams gandrīz identiski, nākas secināt, ka Rarenas trauku skaitliski ir vairāk, bet to māksliniecisko variāciju – mazāk. Tātad varētu runāt par zināmu sērijveida ražošanu. Attiecībā uz Vestervaldes materiālu, ņemot vērā, ka trauki tapuši ilgākā laika posmā, jāsecina, ka notikusi vēl lielāka unifikācija. Šeit vērojama arī attīstība, radot jaunus trauku veidus un ieviešot tehniski atšķirīgus dekorēšanas paņēmienus.

Abās vietās keramika tikai īsu brīdi ražota vienlaicīgi, un izstrādājumos skaidri iezīmējas pēctecība, ko apstiprina arī vēsturiskais fakts par keramikas meistarību pārceļošanu un aroda turpināšanu. Pastāv jautājums par atsevišķu agrīno kobaltzili krāsoto “balustra” krūžu izcelsmi, kas varētu būt tapušas gan vienā, gan otrā vietā, bet pēc nelielajiem saglabājušajiem fragmentiem identifikācija ir grūta, tādēļ tās tiek pieskaitītas Vestervaldes materiālam.

Importētās Reinzemes keramikas sastopamība Rīgas arheoloģiskajā materiālā apstiprina tās izplatības faktu Eiropā un spilgti ilustrē pastāvējušos tirdzniecības sakarus, kā arī iespējamās cita veida kontaktus.

Rarenas un Vestervaldes izcelsmes akmensmasas trauku atradumu skaits ir pietiekami liels, lai varētu apgalvot, ka seno rīdzinieku saimniecībās tie bijuši bieži sastopami un, domājams, izplatīti plašākos sabiedrības slāņos. Galda trauki ir arī pilsētnieku sadzīves kultūru ilustrējoši priekšmeti un parāda laikmeta mākslas pielietojumu iedzīvotāju ikdienā, kā arī estētiskos priekšstatus.

Lai iegūtu pilnīgu priekšstatu par aplūkotās importa keramikas nozīmi un lietojumu rīdzinieku ikdienā, būtu nepieciešams materiālu skatīt kontekstā gan ar citviet ražoto akmensmasas keramiku, gan ar citu materiālu traukiem attiecīgajā laika periodā, respektīvi, jāturpina un jāpadziļina tēmas izpēte.

LITERATŪRA

- Adler, B., 2005. *Early Stoneware Steins from the Les Paul Collection – Frühe Steinzeug Krüge aus der Sammlung Les Paul*. Dillingen/Saar: Krüger Druck + Verlag.
- Apinis, K., 1939. *Galvas pilsētas Rīgas vēsturiskā muzeja pētījumos Rīgā 1938. gadā izrakto senlietu izstāde*. Rīga: Galvas pilsētas Rīgas valdes izdevums.
- Bartels, M., 1999. *Steden in Scherven 2. Catalogus. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dodrecht, Nijmegen ne Tiel (1250–1900) – Cities in Sherds 2. Catalogue. Finds from cesspits in Deventer, Dodrecht, Nijmegen ne Tiel (1250–1900)*. Amersfoort: Sichtig Promotie Archeologie.
- Bebre, V., 2004. Arheoloģiskā uzraudzība Rīgā, Vaļņu ielā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2002. un 2003. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 85–88.
- Falke, O., 1908. *Das rheinische Steinzeug*. Zweiter Band. Neudruck der Ausgabe [1908]. Osnabrück: Otto Zeller Verlag, 1977.
- Gaimster, D., 1997. *German Stoneware 1200–1900. Archaeology and Cultural History*. London: British Museum Press.
- Hellebrandt, H., 1967. Raerener Steinzeug. *Aachener Beiträge für Baugeschichte und Heimatkunst*. Bd. 4. Steinzeug aus dem Raerener und Aachener Raum. Aachen: Kommission-verlag I. A. Mayer.
- Kühlborn M., 2002. Von Bauerntänzen und Bauernhochzeiten. Zwei Krüge mit bäuerlichen Motiven. *Denkmalpflege in Lüneburg 2002*. Lüneburg: Lüneburger Stadtarchäologie e. V., 82–81.
- Lipperheide, B., 1961. *Das rheinische Steinzeug und die Graphik der Renaissance*. Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Lūsēns, M., 2009. Jauni pētījumi Rīgas upes gultnē. *Senā Rīga. Pilsētas arheoloģija, arhitektūra un vēsture*, 6. Rīga: Mantojums, 71–89.
- Reinfelde, I. 2012. Rīgā atrastā 16.–17. gadsimta Ķelnes un Frehenas akmensmasas keramika ar plastisko dekoru. *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 7. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 149–178.
- Spiegel, H., 1980. Über die Entwicklung des historischen Steinzeugs am Beispiel des Westerwälder Steinzeugs. *Beiträge zur Keramik I*. Düsseldorf: Hetjens Museum.
- Stark, J., 1999. Bauern tanzen ... als weren si dasen(d). *Denkmalpflege in Lüneburg 1999*. Lüneburg: Lüneburger Stadtarchäologie e. V., 18–20.
- Vilsonc, M., 1973. Muzeja arheoloģiskie izrakumi Rīgā un to nozīme pilsētas vēstures izpētē. *Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs*. Rīga: Zvaigzne, 81–175.

Ilze Reinfelde

16th–18th CENTURY PLASTIC DECORATED STONEWARE FROM RHINELAND – RAEREN AND WESTERWALD IN THE ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS OF RIGA

Summary

The publication continues the investigation of the stoneware material found in Riga of the early modern period. The topic is plastic decorated products of two stoneware manufacturing centres of Rhineland – Raeren and Westerwald. The items of both production places each have their specific visual features which allow to distinguish the artefacts made there from the other stoneware material. Completely there are detected more than two hundreds sherds of Raeren origin and over five hundreds of Westerwald origin in the archaeological collections of Riga. Unfortunately, plenty of exhibits have been preserved very fragmentarily. Chronologically, the stoneware material covers the period from the second half of the 16th century until late 18th century. However, in spite of the fragmentary preservation it is possible to identify several characteristic types of vessels.

Key words: ceramics, stoneware, pottery, vessels, sherds, plastic decoration, Raeren, Westerwald, Rhineland.

Ceramic is contained in mass finds of artefacts in the urban archaeology. Among the different wares found in Riga, 16th–18th century real stoneware vessels of high quality with a so-called plastic decoration are noticeable. According to their function, the stoneware vessels were provided for keeping liquids.

The article is devoted to investigation of products of two stoneware manufacturing centres of Rhineland – Raeren and Westerwald in the archaeological collections of Riga. The items of both production places each have their specific visual features, which allow to distinguish them items made there. In total more than two hundreds sherds of Raeren origin and over five hundreds of Westerwald origin were detected among the

approximately 1700 plastic-decorated stoneware fragments found in Riga.

Raeren was one of most significant stoneware manufacturing centres in the period from the 15th until the 17th century. The development of the industry reached its highest level approximately in the middle of 16th century, and prosperity continued till early 17th century. This period can be considered as the time of creation of plastic-decorated items. Early in the 17th century, the Raeren stoneware industry declined. Several potters in the late 16th century immigrated to Westerwald and continued to work there.

The consequence was prosperity of stoneware industry of Westerwald within the meaning of quality as well as quantity. The stoneware vessels

reflect Baroque style and the zenith of industry includes 17th–18th centuries.

By appearance the vessels of Raeren mainly are products of greyish colour, raw material covered with salt glaze and brown iron-rich slip, while the stoneware vessels made in Westerwald are characterised by bluish colour of raw material and cobalt blue or manganese violet painted decoration under the glaze. The vessels with cobalt blue painting appear already among late 16th century products of Raeren, however, samples like these are not identified among finds of Riga.

Completely there are 218 sherds of Raeren origin found in Riga (approximately 13% of plastic-decorated sherds of early modern period), which, considering the compatibility of items, are parts from 162 vessels. The number of sherds of Westerwald origin is 568 (around 33% of the material) and at least 428 vessels can be distinguished there. However, regarding the fragmentary preservation of the material the number of vessels can be smaller. There are no wholly preserved vessels in the archaeological material of Riga.

Although many types of vessels made in Raeren are known, only one is identified among Raeren productions found in Riga – a jug, called in publications “baluster” jug – a vessel with a cylindrical neck, widening in the middle part of the body, conical transition from neck to belly, and a massive foot (Figs. 1–5). On the neck and foot of the vessel concentric grooves are located, while vertical grooves or flutings appear on shoulder transition segments. One or several applied ornamented bands or friezes are located in the middle part of body. Another subtype of jugs is with a roundish middle part, usually decorated with a medallion of pictorial composition or separated figures. Mostly fragments of vessels are with applied friezes. In the decoration of a frieze a pictorial composition or strapwork with several additional elements are observed.

The most frequently observed plot in the decoration of Raeren jugs is Peasant Dance (*Bauertanz*) by engraving of Hans Sebald Beham (Fig. 2: 1). Another most representative topic on friezes of Raeren jugs is the story of Susanna from the Book of Daniel of the Old Testament (Fig. 3). The plot of the New Testament with scenes of Christ's life (Fig. 2: 3), Judith of the Old Testament (Fig. 4: 2), figures of soldiers, heraldic motif (Fig. 2: 2), decorative strapwork etc. In many cases the plots of vessels decorated using an analogical technique are unidentifiable because of the preservation condition. Frequently, decorations contain a year number, which can be regarded as the time of

production. The earliest observed year number is 1571, but the latest one – 1599.

Several types of vessels are recognized among the products of Westerwald.

As the earliest ones there are jugs manufactured according to the traditions of Raeren, with a conical shoulder segment and expressed narrowing at the foot of base – the so-called baluster jugs (Fig. 5). Vessels of such sort can be dated mostly with early 17th century.

The group includes jugs made in Westerwald with a roundish ball-shaped or pear-shaped body (Figs. 6, 7). The first type of jugs have a cylindrical or slightly conical neck and, comparatively with it, a noticeably rounded body, while the others have a conical neck with gradual, fluent transition widening to the middle of the body. Characteristic elements of decoration are various plants, diamonds etc. Elements of ornamentation usually cover the most part of the body of vessel. Cobalt blue as well as manganese violet painting is observed under glaze. Alongside traditional decorations shaped by mould there appear new ornamentation solutions, stamped and incised. Mostly vessels can be dated with the second half of the 17th and 18th centuries.

The third group of vessels manufactured in Westerwald includes cylindrical tankards – massive close to cylinder-shaped vessels. By ornamentation of body the vessels can be divided into three groups. Firstly, frieze shaped by mould with a plot scene as decoration – remains of a vessel with the motif of Peasant Dance were identified in Riga (Fig. 8). Secondly, it is an ornament of homogeneous elements, usually flower-medallions or plants spread over the whole surface of body (Fig. 9). Thirdly, there is a combination of mould-shaped and incised decorations (Figs. 10, 11). The tankards of the first ornamentation group date back to the first half of the 17th century, while the other two – to the second half of the 17th, and the 18th century.

Unfortunately, a large part of Westerwald products until nowadays have preserved so fragmentarily that there is a problem to determine the connection to one or another type of vessels. It is considered that chronologically the earliest vessel sherds are items containing human figures and pictorial compositions. In the decorations of other sherds details of stars are observed (Fig. 12: 6, 8), round flower-medallions (Fig. 12: 1, 2, 9), bouquets of flowers, palmettes, vases (Fig. 12: 3), as well as grotesque masks – of a human (Fig. 12: 5) and lion (Fig. 12: 7).

In conclusion, it is possible to state that the stoneware vessels of Raeren and Westerwald

are comparatively widely represented in the archaeological collections of Riga. Chronologically these date back to the period approximately between the second half of the 16th century and late 18th century. Investigating the ceramic products of both sites a continuity is observed.

To gain more complete understanding of the meaning and use of imported pottery in the everyday life of Rigans, the research material should be investigated in the context with stoneware produced in other places, as well with vessels of another ceramic materials during the certain period, hence in-depth studies are to be continued.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Neck (1, 2, 4) and shoulder (3, 5) fragments of Raeren s. c. baluster jugs. 2nd half of 16th century.
1 - VRVM 184466/1, 2 - VRVM 41145/215, 3 - VRVM 41145/208, 4 - VRVM 41145/215, 5 - VRVMp 25657/53. *Photo by Ilgvars Gradovskis*
- Fig. 2.* Fragments of Raeren so-called baluster jugs with frieze decoration. Peasant dance (1), New Testament (3) and heraldic (2) plot. Second half of the 16th century - turn of 16th/17th century.
1 - VRVMp 52657/50, 2 - VRVM 9 52657/62, 3 - VRVM 41235/5781, 5889. *Photo by Ilgvars Gradovskis*
- Fig. 3.* Fragments of Raeren so-called baluster jugs with plot of the story of Susanna. 2nd half of the 16th century.
1 - VRVM 41235/4225, 2 - VRVM 41149/1637, 3 - VRVM 41235/71. *Photo by Ilgvars Gradovskis*
- Fig. 4.* Fragments of Raeren so-called baluster jugs with roundish middle part. Medallion with heraldic motif (1), house sign (2), image of Judith (3). Second half of the 16th century - turn of 16th/17th century.
1 - VRVM 41144/464, 2 - VRVM 41145/213, 3 - VRVM 41235/5328. *Photo by Ilgvars Gradovskis*
- Fig. 5.* Base (2, 3), rim (1, 4) and shoulder (5) fragments of Westerwald so-called baluster jugs. First half of the 17th century.
1 - VRVM 41145/270, 2 - VRVM 41145/229, 3 - VRVM 41235/6478, 4 - VRVM 41235/5465, 5 - VRVM 41235/3889. *Photo by Ilgvars Gradovskis*
- Fig. 6.* Westerwald pear-shaped jug with floral and medallion decoration. Late 17th century. 35C-25v-5. *Photo by Ilgvars Gradovskis*
- Fig. 7.* Fragments of Westerwald jugs with bullet and pear-shaped body.
1 - VRVM 22978, 2 - VRVM 22979. *Photo by Ilgvars Gradovskis*
- Fig. 8.* Westerwald cylindrical tankard with decoration of Peasant Dance plot frieze. Early 17th century.
VRVM 22975. *Photo by Ilgvars Gradovskis*
- Fig. 9.* Westerwald cylindrical tankard with decoration of floral medallions. 2nd half of 17th century - 1st half of 18th century.
VRVM 22783. *Photo by Ilgvars Gradovskis*
- Fig. 10.* Westerwald cylindrical tankard with by mould shaped and incised decoration. Early 18th century.
VI 318. *Photo by Ilgvars Gradovskis*
- Fig. 11.* Fragments of Westerwald cylindrical tankards with by mould shaped and incised decoration. 18th century.
1 - VRVM 22981, 2 - VI 296. *Photo by Ilgvars Gradovskis*
- Fig. 12.* Sherds of Westerwald stone mass vessels. 17th-18th centuries.
1 - VRVM 41235/860, 2 - VRVMp 52657/62, 3 - VRVM 22977, 4 - VRVM 41147/107, 5 - VRVM 22977, 6 - VRVM 22977, 7 - VRVM 41235/2374, 8 - VRVM 22977, 9 - VRVM 41235/6517. *Photo by Ilgvars Gradovskis*

Jānis Ciglis

LĪGATNES ĶEMPJU DEPOZĪTS UN TĀ ĪPAŠNIEKI

Līgatnes Ķempju depoziāts ir viens no nedaudzajiem depoziātiem, kuru īpašnieki ir zināmi. Vienai no depoziāta saktām ieskrāpēts Ilzes Vēveres vārds, gredzeniem – Pēteris Vēvers un Miķelis *Sear*. Pēc zvidru arklu revīzijas ziņām varēja noskaidrot, ka depoziāts ir piederējis vietējiem zemniekiem. Depoziāta vērtība bija diezgan liela. Par tādu sudraba daudzumu varēja nopirkt divus zirgus un vērsi. Depoziāts ir spilgta liecība par Vidzemes zemnieku turību 17. gadsimtā.

Atslēgas vārdi: Līgatnes Ķempju depoziāts, sastāvs, vērtība, īpašnieks.

IEVADS

Ļoti bieži muzeju krātuvēs atrodas speciālistiem labi zināmas, bet sabiedrībā maz vai nepilnīgi pazīstamas izcīlas mūsu vēstures liecības. Tāds līdz šim ir bijis Līgatnes Ķempju depoziāts. Vēsturiskās un mākslinieciskās vērtības ziņā tas neatpaliek no plaši pazīstamā Jumpravmuižas depoziāta, kuram ir veltīti vairāki raksti (Ģinters 1936; Ģinters 1938; Straubergs 1938). Lai gan depoziāta senlietas ir vairākkārt publicētas, tomēr tas kopumā nav sīkāk analizēts. Pirmoreiz visa saglabājusies depoziāta daļa ir publicēta 2012. gadā Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNVM) izstādes “100 Latvijas vēstures relikvijas” katalogā. Tajā atrodamais teksts ir šī raksta kopsavilkums (100 Latvijas 2012, 66–67; 213–214).

Senāk ziņas par Līgatnes Ķempju depoziātu publicētas tikai daļēji un dažkārt kļūdaini. Hronoloģiski jaunākā publikācija ir izstādes “Trīs zvaigznes – trīs kroņi” katalogā, kur redzamas septiņas no astoņām depoziāta saktām (Three 2001, 125, 304–305). Iepriekš visas astoņas depoziāta saktas publicētas Rundāles pils muzeja sudraba izstādes katalogā (Sudrabs 1991, 365–368). Pirms Otrā pasaules kara plašākā publikācija ir attēlu albumā “Latviešu kultūra senatnē” (Latviešu 1937, 122–125). Te divās senlietu tabulās parādīta daļa depoziāta ar tā laika muzeja inventāra numuriem. LXII tabulā no Ķempju depoziāta ir saktas (Nr. 6 un 7). Starp tām arī izcilākais depoziāta saktu

eksemplārs (Nr. 6) ar ieskrāpētu uzrakstu ILSE WEWER un gadskaitli 1638. No šīs publikācijas izriet, ka arī nākamajā – LXIII tabulā visas senlietas ir no Līgatnes Ķempjiem. Tā ir kļūda, jo tabulā ievietotā sakta (LXIII tabula Nr. 4) un piekars ar važiņu ir no jau pieminētā Jumpravmuižas depoziāta (LXIII tabula Nr. 10). Šķiet, ka depoziātam kļūdaini piedēvēts gredzens (tabulā Nr. 6). No šī izdevuma kļūda ir pārceļojusi uz Edgara Dunsdorfa “Daugavas” sērijā izdoto Latvijas 17. gadsimta vēsturei veltīto sējumu (Dunsdorfs 1962). Tajā viņš piemin, ka Līgatnes Ķempjos atrastai saktai otrā pusē ir uzraksts: ILSE WEWER 1638. Bez šīs saktas turpat atrastas vēl trīs līdzīgas sudraba burbuļsaktas, viena pakavsakta ar astonstūrainiem auseklīšiem galos, divas saktas ar akmeņiem, četri sudraba gredzeni un trīs sudraba piekariņi. Par vienu no gredzeniem viņš raksta, ka uz tā ir uzraksts SPAR NICKE, turklāt N ir ar nepareiza virziena slīpo svītriņu, tā norādot, ka īpašnieks pats ir iegravējis uzrakstu.

Par gredzenu jāsaka, ka E. Dunsdorfs laikam ir centies uzrakstu izlasīt no diezgan neskaidrās fotogrāfijas iespaiduma jau minētajā albumā “Latviešu kultūra senatnē”. Līdz ar to tas ir kļūdainas lasījums un, domājams, kļūdaini īpašnieka meklējumi. Tālāk E. Dunsdorfs raksta: “Šī gredzena īpašnieku neizdevās tik viegli identificēt kā Ilzi Vēveri. Spāres, Spārites un Spārietis bija Krimuldas draudzē 1638. resp. 1688. gadā. *Srag* (tagad *Srogas*) – Siguldas draudzē 1638. gadā. Grūtības

rada tas, ka nevar zināt, vai vārds ir jālasa Spāre vai Spārnieks.” Lai iegūtu pilnīgu priekšstatu par šo vēsturiski vērtīgo atradumu, vēlreiz jāapskata viss depoziāts. Aplūkojot šī iespieduma klišējas izgatavošanai uzņemto fotogrāfiju, kurā gredzena attēls ir skaidrāks, redzams, ka gredzena uzrakstā nav SPAR, bet ir ieskrāpēts SEAR un vārda MICKEL pēdējais burts L ir pārnestis jaunā rindā.

ATRADUMA APSTĀKĻI UN DEPOZĪTA SASTĀVS

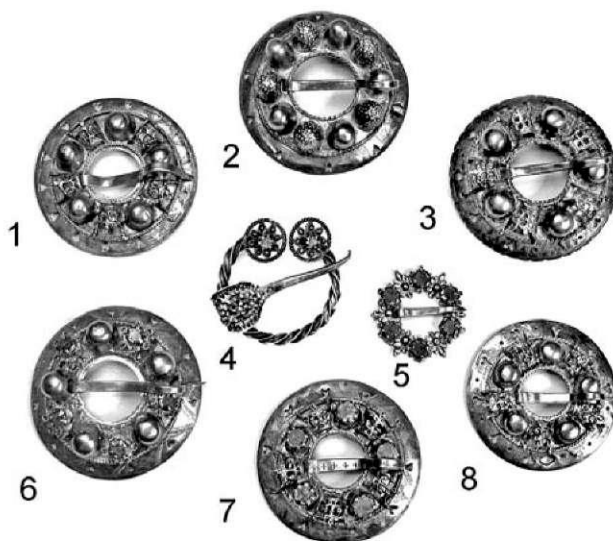
Pēc Rīgas Doma muzeja aksesiju (inventāra) grāmatas ieraksta konstatējams, ka Līgatnes Ķempju depoziāts Doma muzejā nonācis 1897. gadā.

Muzejā nonākušas sešas sudraba burbuļsaktas, četras no tām rotātas ar reljefiem zviedru kroņiem, viena riņķsakta ar sešiem akmeņiem un viena pakavsakta ar akmeņiem galos, pieci sudraba piekariņi, 14 sudraba gredzeni, septiņu monētu kaklarota un 249 stikla krelles. Tas ir ievērojami vairāk, nekā teikts E. Dunsdorfa apcerējumā.

Informācija par depoziāta atrašanās apstākļiem ir diezgan skopa. Pēc Rīgas Doma muzeja aksesiju grāmatas ieraksta redzams, ka depoziāts atrasts 1896. gada rudenī Jaunķempju muižas kaļķu lauztuvēs. Pēc pieminējuma Rīgas Senatnes pētītāju biedrības sēžu protokolos, depoziātu ir pārdevis Vecgulbenes muižas īpašnieks barons Heinrihs Volfs (*Wolf*) (*Sitzungsberichte* 1898, 5–6), muzejs to nopirkta par 19 rubļiem 50 kapeikām. Te arī minēts, ka depoziāts daļēji ir izsaimniekots un muzejā nonākusi tikai daļa no tā.

Depoziātu pēc Rīgas Doma muzeja pārņemšanas valsts pārziņā 1936. gadā Izglītības ministrijas Pieminekļu valde nodeva Valsts vēsturiskajam muzejam. Depoziāts pašlaik glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā. Depoziāta sastāvā ir:

1. Sudraba burbuļsakta ar 5 gludiem un 5 graudainiem burbuļiem. Saktas ārējā josla rotāta ar 10 caurlauztām sirdīm un iegravētu ornamentu, iekšējā josla norobežota ar sudraba aukliņām. Zosla plakana. Saktas svars 68,5 gramī. Inventāra numurs A 11511: 1. (1. att.: 2)
2. Sudraba burbuļsakta ar 5 gludiem burbuļiem un 5 ažiūriem kroņiem. Ārējā josla ar robotu ārmalu un rotāta ar 10 caurlauztām sirdīm, 10 apaļiem caurumiņiem un iegravētu trīsīnātas līnijas ornamentu. Iekšējā josla norobežota ar sudraba aukliņām. Zosla plakana. Saktas svars 97,15 gramī. Inventāra numurs A 11511: 2. (1. att.: 3)
3. Sudraba burbuļsakta ar 5 gludiem burbuļiem un 5 ažiūriem kroņiem. Ārējā gludā josla rotāta

1. att. Ķempju depoziāta saktas. Roberta Kaniņa foto

ar 14 ažiūrām sirdīm un iegravētu ornamentu. Zosla plakana, izliekta. Iekšējā josla norobežota ar sudraba aukliņām. Saktai otrā pusē uzraksts ILSE WEWER 1638. Saktas svars 82,25 gramī. Inventāra numurs A 11511: 3. (1. att.: 1)

4. Sudraba burbuļsakta ar 5 gludiem burbuļiem un 5 ažiūriem kroņiem. Ārējā gludā josla rotāta ar 10 ažiūrām sirdīm un 10 apaļiem caurumiņiem, kā arī gravētu ornamentu. Iekšējā josla norobežota ar sudraba aukliņām. Zosla plakana. Viena caurumiņa vietā izlauzts lielāks rombisks caurums. Saktas svars 63,6 gramī. Inventāra numurs A 11511: 4. (1. att.: 8)
5. Sudraba burbuļsakta ar 5 gludiem burbuļiem un 5 stikla acīm uz ažiūriem izciļņiem. Ārējā gludā josla rotāta ar 11 caurlauztām sirdīm un iegravētu likloci. Iekšējās joslas pamatnē 5 trapecveida izgriezumi. Zosla plakana. Saktas svars 91,5 gramī. Inventāra numurs A 11511: 11. (1. att.: 6)
6. Sudraba riņķsakta ar 5 ažiūriem kroņiem un 5 gaiša stikla acīm, kuru ietveres uzsēdinātas uz gludiem burbuļiem. Ārējā gludā josla rotāta ar 10 caurlauztām sirdīm un iegravētiem trīsīnātiem, iekšējā josla norobežota ar sudraba aukliņu. Zosla plakana, izliekta un virspusē rotāta ar šķērsvitrām un punktiņiem ap tām. Saktas svars 81,2 gramī. Inventāra numurs A 11511: 12. (1. att.: 7)
7. Sudraba pakavsakta ar ažiūriem pogu galiem un tordētu loku. Uz ažiūrajām pogām gaiša stikla acis. Zosla plakana, ļoti plata, ar izspiestām pumpiņām un stikla aci rotātu pēdu. Saktas svars 58,85 gramī. Inventāra numurs A 11511: 13. (1. att.: 4)

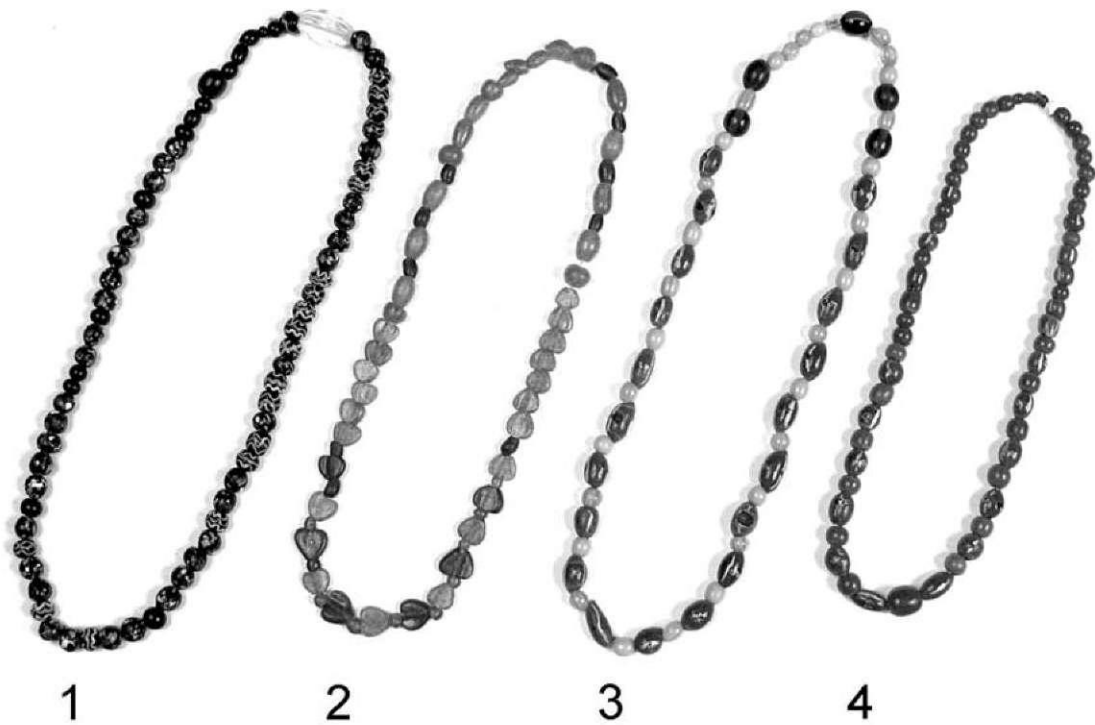

2. att. Ķempju depoziņa gredzeni. Roberta Kaniņa foto

8. Sudraba riņķsakta ar profilētu ziedu loku un 6 gaiša stikla acīm. Zosla plakana. Saktas svars 33,55 grami. Inventāra numurs A 11511: 14. (1. att.: 5)
9. Sudraba piekariņš – ažūra lodīte ar piekārtu robotu lapasveida plāksnīti. Plāksnīte rotāta ar 10 pumpām, 6 apaļiem caurumiņiem un iegravētu ornamentu. Piekariņa svars 17,85 grami. Inventāra numurs A 11511: 5. (2. att.: 2)
10. Sudraba piekariņš – ažūra lodīte ar piekārtu robotu lapiņu, kas rotāta ar 10 pumpām, 6 caurumiņiem un gravētu ornamentu. Piekariņa svars 16,45 grami. Inventāra numurs A 11511: 6. (2. att.: 1)
11. Sudraba piekariņš – ažūra lodīte ar piekārtu robotu lapiņu, kas rotāta ar 10 pumpām un iegravētu stādu ornamentu. Piekariņa svars 15,15 grami. Inventāra numurs A 11511: 7. (2. att.: 5)
12. Sudraba piekariņš – ažūra lodīte ar piekārtu robotu lapiņu, kas rotāta ar 10 pumpām un iegravētu stādu ornamentu. Piekariņa svars 15,10 grami. Inventāra numurs A 11511: 8. (2. att.: 4)
13. Sudraba piekariņš – ažūra lodīte ar piekārtu robotu lapiņu, kas rotāta ar 10 pumpām un 6 caurumiņiem. Vidusdaļā gravējums. Piekariņa svars 18,95 grami. Inventāra numurs A 11511: 9. (2. att.: 3)
14. Sudraba gredzens, slēgts, ar paplašinātu profilētu priekšpusi un četrstūrīgu aci. Acs izkritusi. Gredzena svars 7,1 grams. Inventāra numurs A 11511: 10. (3. att.: 13)
15. Sudraba gredzens, slēgts, ar paplašinātu profilētu priekšpusi, 4 zila stikla acīm un vidējo gaiša stikla aci. Actiņas apdrupušas. Gredzena svars 9,10 grami. Inventāra numurs A 11511: 16. (3. att.: 9)
16. Sudraba gredzens, slēgts, ar paplašinātu ažūru priekšpusi un 4 zila stikla un 1 gaiša stikla aci. Gredzena svars 10,15 grami. Inventāra numurs A 11511: 15. (3. att.: 1)
17. Sudraba gredzens, slēgts, ar paplašinātu profilētu priekšpusi un 2 zila stikla un 3 gaiša stikla acīm. Gredzena svars 8,8 grami. Inventāra numurs A 11511: 17. (3. att.: 7)
18. Sudraba gredzens, slēgts, ar paplašinātu ažūru priekšpusi un 2 zila stikla un 1 sārta stikla aci. Gredzena svars 8,65 grami. Inventāra numurs A 11511: 19. (3. att.: 2)
19. Sudraba gredzens, slēgts, ar paplašinātu ažūru priekšpusi, 2 zila stikla acīm un vidējo gaiša stikla aci. Gredzena svars 9,55 grami. Inventāra numurs A 11511: 18. (3. att.: 8)
20. Sudraba gredzens, slēgts, ar paplašinātu ažūru priekšpusi, 2 zila stikla acīm un vidējo gaiša stikla aci. Muguras stīpiņa mazliet izliekta. Gredzena svars 7,75 grami. Inventāra numurs A 11511: 20. (3. att.: 3)
21. Sudraba gredzens, slēgts, ar paplašinātu ažūru priekšpusi, 2 zila stikla acīm un vidējo gaiša stikla aci. Gaišā acs noslīpēta trīsstūrīga. Gredzena svars 8,85 grami. Inventāra numurs A 11511: 21. (3. att.: 4)
22. Sudraba gredzens, slēgts, ar paplašinātu ažūru priekšpusi un stikla acīm. Vidējā acs izkritusi. Gredzena svars 8,2 grami. Inventāra numurs A 11511: 22. (3. att.: 5)
23. Sudraba gredzens, slēgts, ar paplašinātu profilētu priekšpusi un sadoto roku motīvu. Vidū

3. att. Ķempju depoziņa piekariņi. Roberta Kaniņa foto

4. att. Ķempju depoziņa kaklarotas. Roberta Kaniņa foto

- 3 stikla acis – 2 gaišas un 1 sarkana. Gredzena svars 8,85 grami. Inventāra numurs A 11511: 23. (3. att.: 10)
24. Sudraba gredzens, slēgts, ar paplašinātu ažuņu priekšpusi un 3 gaiša stikla acīm. Gredzena svars 8,5 grami. Inventāra numurs A 11511: 24. (3. att.: 12)
25. Sudraba gredzens, slēgts, ar paplašinātu ažuņu priekšpusi un 3 sarkanīgām stikla acīm. Stikli saplaisājuši, apdrupuši, vienam maliņa izdrupusi. Gredzena svars 9,15 grami. Inventāra numurs A 11511: 25. (3. att.: 6)
26. Sudraba zīmogredzens ar profilētu loku. Zīmoga daļā uzraksts SEAR MICKEL. Gredzens no muzeja pazudis Otrā pasaules kara laikā. Publicēts grāmatā “Latviešu kultūra senatnē” (Rīga, 1937, LXIII tab.: 2).
27. Sudraba zīmogredzens ar profilētu loku. Zīmoga daļā uzraksts PETER WEWER. Gredzens no muzeja pazudis Otrā pasaules kara laikā. Publicēts grāmatā “Latviešu kultūra senatnē” (Rīga, 1937, LXIII tab.: 3).
28. Septiņu sudraba monētu kaklarota. LNVM krājumā nav nonācis. Iespējams, ka bez norādes

par piederību Ķempju depoziātam tā glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Numismātikas nodaļā, jo Doma muzejā depoziātu monētas glabājas atsevišķi no senlietām.

29. Kaklarota, ko veido 72 melna stikla un viena rievota garenas formas caurspīdīga stikla krelle. Melno krellu lielākā daļa rotāta ar baltu, dzeltenu, retāk zaļu, sarkanu emalju. Inventāra numurs A 11511: 30. (4. att.: 1)
30. Kaklarota, ko veido 63 zilās un dzeltenas sirdsveida, apaļas un mucīņveida formas stikla krelles. Inventāra numurs A 11511: 27. (4. att.: 2)
31. Kaklarota, ko veido 57 zilās un 1 balta stikla krelles. Krelles pārsvarā apaļas, dažas ovālas, ar zīmējumu, viena ir dubultkrelle. Inventāra numurs A 11511: 29. (4. att.: 4)
32. Kaklarota, ko veido 55 dažādas krāsas stikla apaļas un mucīņveida krelles. Daļa krellu rotāta ar emalju. Inventāra numurs A 11511: 28. (4. att.: 3)

DEPOZĪTA ĪPAŠNIEKU MEKLĒJUMI

Vienai no depoziāta saktām ir ieskrāpēts uzraksts ILSE WEWER un gadskaitlis 1638. Tas liecina, ka sakta piederējusi kādai latvietei, kas dzīvojusi vienā no Vēveru mājām. Zīmogredzens piederējis Pēterim Vēveram – citam šīs dzimtas pārstāvim. Reti kurai arheoloģiskai senlietai ir zināms tās īpašnieka vārds, tāpēc šajā gadījumā ļoti interesanti ir mēģināt iegūt sīkākas ziņas par rotu saimniekiem.

Tiešā Ķempju muižas tuvumā, kādreizējā Vildogas pagastā ir ziņas par trim Vēveru mājām – Vēveri, Silavēveri un Jaunvēveri (1 : 75 000 mēroga Latvijas armijas karte. 56. lapa – Ieriķi. 1928. gada izdevums).

Iespējamie īpašnieki vispirms tika meklēti saktas gadskaitlim atbilstošajā 1638. gada zviedru Vidzemes arklu revīzijā. Tajā Siguldas pilsnovadā Ķempjiem tuvējā Rama muižā ierakstīts pusarklinieks *Abraham Wever*, viņam ir ½ arkla zemes, 2 zirgi un 2 govīs, viņš iet 3 dienas klausās, viņam ir brālis un kalps (Dunsdorfs 1938, 252). Latvijas armijas 1928. gada kartē atzīmētās Vildogas pagasta mājas atrodas Rama muižas tuvumā, tāpēc tās var droši identificēt ar zviedru arklu revīzijā minētajiem Weveriem. Arī 1688. gada revīzijā minēts pusarklinieks *Ramswever* (Dunsdorfs 1962). Agrākajās – 1601. gada (Švābe 1933, 337–594), 1624. un 1630. gada zviedru arklu revīzijās Siguldas pilsnovadā Weveri neparādās. Iespējams, viņi ir ienācēji.

Uzmanību saista blakus esošā Allažu pilsnovada 1638. gada revīzijas teksts. Starp Jūdažu (*Judasch*) ciema zemniekiem minēts *Hans Wewer*, viņam ir 16 gadus vecs dēls *Abraham*. Saimniecībā ir divi zirgi un divas govīs. Jūdažos Vēveri parādās arī agrākajās zviedru arklu revīzijās. 1601. gada revīzijā – *Die Judische wacke – Wewers – 1 haken* (Švābe 1933, 442). Jūdažu ciemā 1624. gada arklu revīzijā *Wever Hans* ir dzimtcilvēks ar 1 arklu zemes, viņa dēls *Reinholdt* iet ik nedēļas darbā, pieder 2 zirgi un 2 govīs (LVVA, 7348. f., 1. apr., 1. lieta, 279.1 lpp.). Ļoti iespējams, ka Hansa Vēvera dēls *Abraham* no Jūdažiem pārcēlies uz tuvējo Rama muižu. Zviedru lielā kadastra karšu sējumā Jūdažos Vēveru vairs nav, bet tie ir minēti Rama muižā (Dunsdorfs 1974, 87).

Siguldas pilsnovada zviedru lielā kadastra kartes Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LVVA) ir labi saglabājušās. Diemžēl C. Bergmana 1689. gada zīmētajā Rama muižas kartē (LVVA, 7404. f., 1. apr., 1866. lieta) iezīmētas tikai muižas ēkas, dzirnavas un lauki, bet trūkst zemnieku māju. Turklāt muižas zemes zīmētas uz vienas lapas ar Gāles muižu. Līgatnes upes lejteces kreisā krasta zemes ir fiksētas O. Kvista 1693. un 1695. gadā zīmētajā kartē (LVVA, 7404. f., 1. apr., 1321. lieta). Tajā attēlotās zemes puslokā aptver Rama muižai piederošo teritoriju, un tajā ir atrodamas Vēveriem tuvējās Vāvuļu (*Wawull*), Žakaru (*Skappar*) un Zanderu (*Sander*) mājas, bet ar Nr. 6 apzīmētajā mūsdienu Vēveru vietā māja nav iezīmēta, trūkst arī šīs eksplikācijas daļas. Tātad, spriežot pēc uzņēmuma kartēm, šīs mājas atradās nedaudz uz dienvidrietumiem no tagadējās Vēveru māju grupas (Silavēveri, Vecvēveri un Jaunvēveri) Rama muižas zemē, tuvāk vēlākajai Ķempju muižai. Skatoties rietumos esošās Nurmīžu muižas 1695. gada O. Kvista zīmēto karti, bija pārsteigums – tajās ar Nr. 23 iezīmēta *Weber Anders* māja netālu no jaunāko laiku Vēveru mājām (LVVA, 7404. f., 1. apr., 1865. un 1866. lieta). Arī Nurmīžu muižas zviedru laiku lielajā kadastrā ir minēts kāds *Wewers Landt* (Dunsdorfs 1962). Agrākajās revīzijās starp Nurmīžu muižas zemniekiem Vēveri vai Veberi nav minēti. Domājams, tas skaidrojams ar Vēveru māju īpašnieku maiņu. Mājas ir saglabājušās mājvārdu, bet tajās saimniekoja citi. Par to liecina fakts, ka Ķempju zemnieki 1692. gadā nosūtīja Zviedrijas karalim Kārlim XI sūdzību par to, ka Siguldas muižas nomnieks tos pārāk izkalpinot un sodot (Siguldas 1923). Pēc muižas nomnieka Koškula ziņām sūdzības ierosinātājs ir Siguldas dzimtzemnieks Jēkabs Brūnis, kas dzīvojis Siguldas Vecvēveros un aizbēdzis uz Rīgu un apmeties kāda pilsoņa muižā. Viņš esot sūdzību arī aizgādājis

karalim. Tikai vēlāk, kad Koškuls no Siguldas aizgāja, Jēkabs Brūnis atgriezās Siguldā un 1698. gadā saņēma Umurzemi (Umurīša ezera apkārtnē).

Daudz problemātiskāk ir noskaidrot SEAR MICKEL identitāti. Katrā ziņā to nevar lasīt kā "Spārnieks". Arklu revīziju materiālos Siguldas apkārtnē zemniekus ar šādu vārdu nav izdevies atrast. Jādomā, ka zemnieks, neprazdams labi lasīt un rakstīt, būs neprecīzi iegravējis savu vārdu, tāpēc jāmeklē līdzīgi uzvārdi. 1638. gada revīzijas tekstā neko neizdevās atrast. 1624. gada revīzijā uzmanību saista Syru ciems, kas atradās Siguldas pilsnovada Paukmaņa vakā. Revīzijas melnrakstā teikts, ka tajā dzīvo *Sire Peter*, dzimtzemnieks, 1 arklis. Revīzijas tekstā citā rokrakstā pierakstīts: "Viņš nomiris mērī, uz zemes viņa dēls, nav nodevis staciņus." Tad atkal seko revīzijas oriģinālteksts: "1621. gadā nav nekā nodevis. 1622. gadā nodevis ½ birkava linu un 7 pūrus labības. 1623. gadā negrib nekā dot, atsaucas uz ziņneša algu, ir divi dēli *Mihel* un *Hanss*, abi atbrīvoti, ir 3 zirgi un 3 govīs" (LVVA, 7348. f., 1. apr., 1. lieta, 268.1 lpp., citēts pēc Aleksandra Jansona tulkojuma).

Tās pašas revīzijas tīrrakstā teikts, ka *Syru Peter* ir dzimtzemnieks, zeme – 1 arklis, miris 1624. gadā ar mērī. Zemi kopj viņa abi dēli *Mihel* un *Hanss*, viņi dod 100 Rīgas mārkas brīvnaudas, viņiem jāmaksā arī desmitā tiesa no labības. Viņiem ir 3 zirgi, 3 govīs (LVVA, 7348. f., 1. apr., 1. lieta, 249.1 lpp.). Jāatzīmē, ka Paukmaņa vakā bija Zanderu (*Sander*), Paukmaņa (*Pauckman*) un Suku (*Suke*) ciems, kas atradās tiešā Vēveru māju tuvumā. Arī 1630. gada revīzijā *Syry* ciems, kurā dzīvo *Syru Peter* un *Michel*, ir blakus Zanderu (*Sander*) ciemam (LVVA, 7348. f., 1. apr., 3. lieta, 66.2 lpp.). Vārda līdzība ar SEAR ir problemātiska, taču ir liela varbūtība, ka identificēts viens gredzena īpašnieks. Tā kā *Syry* ciems 1638. gada revīzijā blakus Zanderiem vairs nav minēts, bet ir Weveri, šķiet, šajā agrākajā *Syru* vietā dzīvot no Jūdažiem ir ienācis Vēvers Abrahams un mājas pārsauktas par Vēveriem.

ROTU DARINĀTĀJI UN VĒRTĪBA

Valdemārs Ģinters, analizējot Jumpravmuižas depoziāta saktas, ir izteicis viedokli, ka tās visticamāk ir gatavotas Rīgā, kādā no latviešu saktu un jostu kalēju darbnīcām (Ģinters 1938, 150–151). Šo domu netieši varētu attiecināt arī uz līdzīgajām Ķempju depoziāta saktām. Taču tam īsti nevar piekrist. Rotu sarežģītība liecina, ka radīt tamlīdzīgus darbus varēja tikai prasmīgs rotkalis. Rīgā ar latviešu rotu kalšanu nodarbojās

nevācu, t.i., latviešu saktu un jostu kalēju amats, kura šrāgas apstiprinātas 1512. gadā, bet tam 17. gadsimtā nebija atļauts strādāt ar sudrabu. Protams, nevar pilnīgi izslēgt, ka saktas nelegāli gatavojis kāds nevācu saktu kalēju amata meistars. Visticamāk, ka tās kalis vācietis. Rīgā ar sudraba kalšanu bija atļauts nodarboties tikai zeltkaļu amatā uzņemtiem pilntiesīgiem zeltkaļiem. To, ka zeltkaļi kala arī zemnieku saktas, apliecina zeltkaļa Andreja Brakfelta 1670. gadā Rīgas rātei iesniegtie priekšlikumi uzlabot zeltkaļu darbu uzraudzību. Tur starp zīmogojamiem sudraba darbiem minētas arī zemnieku saktas – "*Baur-Breiten*" (Stieda 1888, 190). Lietisks pierādījums tam ir Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja krājumā esošais 1939. gadā Ogresgala Silakalnos atrastais depoziāts, kura sastāvā ir trīs saktas ar kroņiem un burbuļiem, divas riņķsaktas un divi gredzeni ar stikla acīm. Vienai no depoziāta saktām ar kroņiem ir Jirgena Šlehtera meistara zīme (Sudrabs 1991, 50–51). Šī sakta ir tipoloģiski līdzīga Ķempju depoziāta saktām, varbūt nedaudz vēlāka. Salīdzinot Silakalnu, Ķempju un Mazjumpravas saktu un gredzenu stilu un darināšanas īpatnības, jāsecina, ka saktas darinātas apmēram vienā laikā un tās gatavojis, iespējams, viens meistars vai vienā darbnīcā. Vēveru Ilzes sakta nevar būt izgatavota vēlāk par 1638. gadu, ko apliecina gadskaitlis saktas otrā pusē. Diez vai tā kalta agrāk par 1621. gadu, kad Rīgu iekaroja zviedri, jo sakta rotāta ar tipiskiem zviedru karaļa kroņiem. Līdzīgu saktu ir diezgan daudz. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas krājumā ir četras Ķempju depoziāta saktām ar kroņiem ļoti līdzīgas saktas – no Kārļu pagasta (CVVM 25045), Sidgundas pagasta (CVVM 25043), Latgales (CVVM 25042) un nezināmas vietas (CVVM 25134). Tā kā šo saktu atradumu vietas koncentrējas Vidzemē Rīgas tuvumā, bet tās maz zināmas Kurzemes hercogistes teritorijā, tad par to gatavošanas vietu jāpieņem Rīga.

Saktas ar burbuļiem bez kroņiem ir izplatītas vairāk. Arī to izplatība ir līdzīga. Piemēram, Lēdurgas depoziāts sastāv no četrām līdzīgām saktām ar burbuļiem (CVVM 164836: 1–4), vēl tādas ir iegūtas Raiskuma pagastā (CVVM 25041), Lielvārdē (25046), Birzgales Ābelišu depoziāta (Ducmane, Ozoliņa 2009, 170) u.c. Tātad Ķempju depoziāta saktām līdzīgas saktas bija samērā plaši izplatīta zemnieku rota Vidzemē 17. gadsimtā. Par sudraba saktām zemnieku īpašumā ziņas sniedz Rīgas fogtejas tiesas protokolos atrodamās liecības (Jansons 1971, 94–101).

Arī līdzīgi piekariņi un gredzeni ir sastopami citur. Piemēram, trīs līdzīga veida piekariņi un

gredzens ir Kokmuižas Mieriņu monētu depoziņa sastāvā, kura jaunākā monēta kalta 1654. gadā (Ducmane, Ozoliņa 2009, 159). Līdzīga stila gredzeni ar stikliņiem ir Ceraukstes Bangu depoziņā (Ceplīte 1970).

Saktu un depoziņa noguldīšanas laiks varētu būt 17. gadsimta vidus, un tas varētu būt saistīts ar cara Alekseja Mihailoviča uzbrukumu Rīgai, vai pat vēlāk – saktas noslēptas jau Ziemeļu kara laikā.

Depoziņa vērtība bija ļoti liela. Piemēram, 1690. gadā par 12,5 dālderiem varēja nopirkt divus vērsus (Jansons 1971, 95), bet labi barota cūka maksāja tikai 1,5 dālderus. Zirga cena bija

10 dālderī (Ceplīte 1970, 54). Salīdzinot saktu un sudraba dāldera svaru, var secināt, ka lielākā saktā atbilda apmēram 4½ sudraba dālderu svaram. Muzejā esošo depoziņa priekšmetu sudraba kopsvars, neskaitot saktās ievietoto stiklu svaru, ir 745,4 gramī, kas atbilst apmēram 26 dālderu svaram. Pieskaitot divu gredzenu un monētu kaklartas iespējamo svaru, varētu iegūt tuvu kilogramam lielu svaru. Bet tā ir tikai depoziņa zināmā daļa. Depoziņa sastāvs papildina rakstīto avotu liecības par zemnieku ievērojamo turību 17. gs. Latvijā. Tā kādās mājās Smiltenes apkārtnē Ziemeļu kara laikā krievi tika aizveduši 8 zirgus, 20 liellopus, 25 aitas (Dunsdorfs 1961, 15).

LITERATŪRA

- Ceplīte, R., 1970. XVII gs. dālderu un rotas lietu depoziņš Ceraukstes Bangās. *Muzeji un kultūras pieminekļi*. Rīga, 44–54.
- Ducmane, K., Ozoliņa, A., 2009. *Latvija Eiropā: monētu depoziņi 1.–20. gadsimtā*. Rīga. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 16. Numismātika).
- Dunsdorfs, E., 1938. *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*. Rīga: Latvijas vēstures institūts. (Latvijas vēstures avoti. IV sēj., 1. burtn.).
- Dunsdorfs, E., 1961. Latviešu zemnieku turība septiņpadsmitā gadsimtenī. Dunsdorfs, E. *Turība un brīvība septiņpadsmitā gadsimtenī Latvijā*. Līnkolna: Pilskalns, 3–32.
- Dunsdorfs, E., 1962. *Latvijas vēsture. 1600–1710*. Stokholma: Daugava.
- Dunsdorfs, E., 1974. *Der grosse schwedische Kataster in Livland, 1681–1710: Kartenband*. Melbourne.
- Ģinters, V., 1936. Salaspils depoziņa saktas. *Senatne un Māksla*, 3, 93–98.
- Ģinters, V., 1938. Indriķa Smakata ģimenes rotas. *Senatne un Māksla*, 1, 139–152.
- Jansons, A., 1971. Liecības par latviešu saktām Rīgas fogtejas tiesas inventarizāciju un taksāciju protokolos (1664.–1804. g.). *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas vēstis*, 10, 94–101.
- Latviešu 1937 – *Latviešu kultūra senatnē*. Attēlu sakopojums E. Baloža un R. Šnores red. Rīga.
- Siguldas 1923 – Siguldas zemnieku sūdzības zviedru ģenerālgubernatoram Hastferim 1681. gadā un zviedru karalim Kārlim XI 1692. g. *Jaunā Balss*, Nr. 2–5.
- 100 Latvijas 2012 – *100 Latvijas vēstures relikvijas*. Kataloga teksta autori: G. Baumanes, J. Ciglis, K. Ducmane u.c. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, AS "Lauku Avīze".
- Sitzungsberichte 1898 – *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1897*. Rīga.
- Stieda, W., 1888. Aus dem Leben des rigaer Goldschmiedamtes. *Baltische Monatsschrift*, Bd. XXX, S. 190.
- Straubergs, J., 1938. Jumpravmuižas depoziņš un tā ipašnieks. *Senatne un Māksla*, 1, 133–138.
- Sudrabs 1991 – *Sudrabs Latvijas lietišķajā mākslā 5.–20. gadsimtā*. Izstādes katalogs; teksta autori A. Jursone, M. Lopato, V. Vilīte.
- Švābe, A., 1933. Die älteste schwedische Landrevision Livlands. *Latvijas Universitātes raksti. Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes sērija*. II sēj. 3. daļa. Rīga, 337–594.
- Three 2001 – *Three stars – three crowns. Latvia – Sweden*. Catalogue compiled by A. M. Dahlberg and A. Rādiņš. Boras.

Jānis Ciglis

HOARD FROM LĪGATNES' ĶEMPJI MANOR AND ITS OWNERS

Summary

The Ligatnes Ķempji hoard is one of the few hoards the owners of which are known. Inscribed on one of the brooches of the hoard is the name of Ilze Vēvere (*Ilse Wewer*), while the rings show the names of Pēteris Vēveris and Miķelis Sear (*Sear Mickel*). Based on Swedish survey records, it has been established that the hoard belonged to local peasants. The hoard had considerable value. This quantity of silver was sufficient to purchase two horses and an ox. The hoard is thus a vivid testimony to the wealth of Vidzeme peasants in the 17th century.

Keywords: Līgatnes Ķempji hoard, composition, value, owner.

The hoard was found in autumn 1896 in limestone quarry of Jaunķempji Manor, and to the museum it was sold by the owner of Vecgūlbene Manor, Heinrich Wolf. The hoard was partly mismanaged, so in the museum there is just part of it. The museum has six silver bubble brooches, one ring brooch with six stones and one horseshoe-brooch with stones in ends, five silver pendants, 14 silver rings, seven necklaces with coins and 251 glass beads.

One of brooches is having inscriptions ILSE WEWER and 1638. It means that the brooch had belonged to a woman who lived in one of Vēveri homesteads. A ring had belonged to another member of this family, Pēteris Vēvers, but the ring has not survived.

In a close distance from Ķempji Manor in the former Vildoga parish in the 1930s there were three Vēveri homesteads – Vēveri, Silavēveri and Jaunvēveri.

Search for possible owners of the fibula started with checking the document of a Swedish plough-land revision of 1638. In this document, in Rama Manor, which was close to Ķempji, ½ plough owner Abraham Wever was registered, who had ½ plough of land, two horses and two cows, he went three days a week to corvée labour, and he had brother and labourer. In the Swedish plough-land revision of 1688, ½ plough owner Ramswever was mentioned. In earlier Swedish plough-land revisions of 1601, 1624 and 1630 Weweri around Ķempji did not appear. It is possible that they arrived from Jūdaži, a populated place nearby.

Among peasants from Jūdaži (*Judasch*) village *Hans Wewer* is mentioned, he had 16 year-old son Abraham. In the household there were two horses and two cows. In Jūdaži Vēvers appeared already in earlier Swedish plough-land revisions. In the Swedish plough-land revisions of 1601 there appeared: *Die Judische wacke – Wewers – 1 haken*. In the Swedish plough-land revisions of 1624 Wewers

Hans appeared, who was a bondman with one plough of land, his son Reinholdt went every week to labour, he had two horses and two cows. It is very possible that Abraham, son of Hans Wewer, from Jūdaži moved to the nearby Rama Manor. In the Swedish Big Cadastral Map Book no more Vēvers are mentioned in Jūdaži, but they appear in Rama Manor.

In the map of Nurmiži Manor, drawn by O. Kvists in 1695, *Weber Anders* homestead is marked with No. 23, not far from the newest Vēveri homestead. Also in the Swedish Big Cadastral book some *Wewers Landt* is mentioned. In earlier revisions among peasants from Nurmiži Manor Vēveri or Vēberi were not mentioned. This could be possibly explained with a change of owners of the Vēveri homestead. Peasants from Ķempji, in 1692, sent a complain to the King of Sweden Charles XI that the leaseholder of Sigulda Manor is exploiting them severely and is punishing them. According to information obtained by Koškuls, the leaseholder of the manor, the idea of complain belongs to a serf from Sigulda, Jēkabs Brūnis, who lived in Vecvēveri of Sigulda and had fled to Rīga, where he lived in a small manor of some citizen.

The value of the hoard was extremely high. For example, in 1690 it was possible to buy two bulls for 12,5 thalers, while a well-fed pig cost just 1½ thalers. The price of a horse was 10 thalers. Comparing the weight of brooches with the weight of silver thalers it is possible to draw a conclusion that the large fibula has the weight of approximately 4½ thalers. The total weight of all silver items, which are stored in the museum, excluding all glass parts of brooches, is 745,4 grams, which matches with the weight of 26 thalers. But this is just the known part of the hoard. The content of the hoard supplements the information from written sources about the notable prosperity of peasants in 17th century Latvia.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1. Fibulas from Ķempji hoard. Photo by Roberts Kaniņš
- Fig. 2. Pendants from Ķempji hoard. Photo by Roberts Kaniņš
- Fig. 3. Finger rings from Ķempji hoard. Photo by Roberts Kaniņš
- Fig. 4. Necklaces from Ķempji hoard. Photo by Roberts Kaniņš

Translated by Zane Peiseniece

Guntis Gerhards

DEGUNA DOBUMA PATOLOĢIJAS ĶIVUTKALNA KAPULAUKA ANTROPOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Bronzas laikmeta Ķivutkalna kapulauka antropoloģiskajā materiālā vairāk nekā 20 indivīdiem konstatētas izmaiņas deguna dobuma uzbūvē – izteikti palielināta deguna vidējā gliemežnīca. Paleopatoloģiskajā literatūrā līdz šim aprakstīti tikai atsevišķi *concha bullosa* gadījumi. Rakstā analizēti tās izcelsmes iespējamie cēloņi Ķivutkalna iedzīvotājiem saistībā ar vidi, indivīda dzimumu un vecumu, zobu sistēmas patoloģijām un citām slimībām.

Atslēgas vārdi: deguna gliemežnīcas, *concha bullosa*, bronzas laikmets, Ķivutkalns, Latvija.

IEVADS

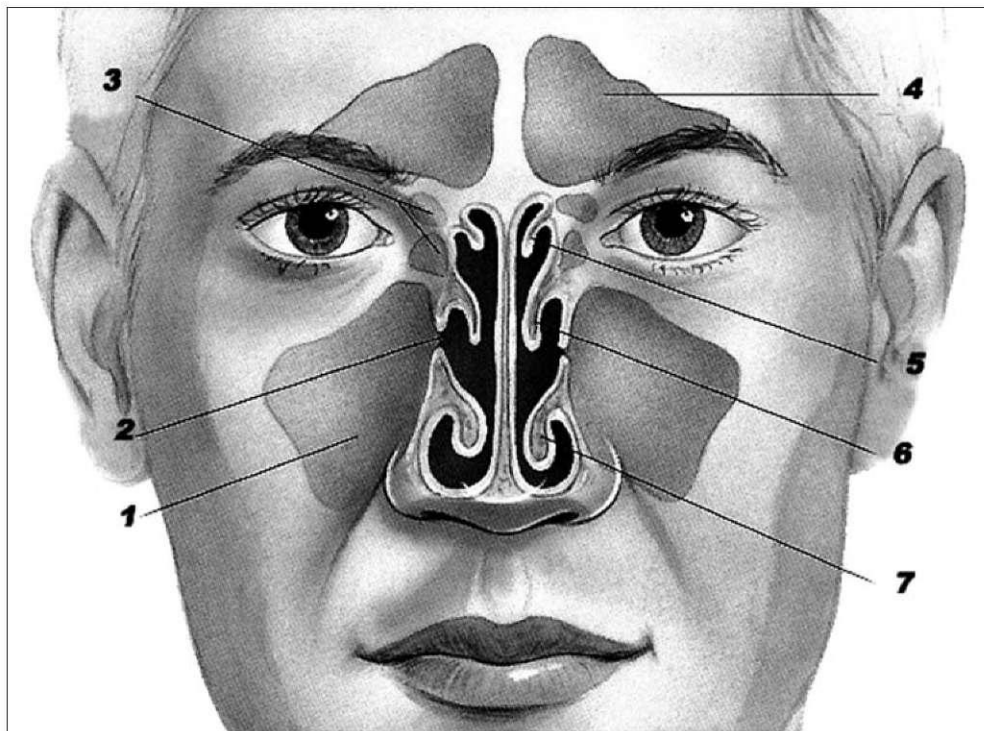
Hroniskas elpošanas orgānu slimības ir viens no galvenajiem iedzīvotāju saslimstības un mirstības cēloņiem. Katru gadu pasaulē vairāk nekā 2 miljoni cilvēku mirst no respiratorām infekcijām, kuras izraisījuši ekoloģiskas dabas faktori (WHO 2009). Respiratorās slimības ietekmē gan augšējos, gan apakšējos elpošanas ceļus. Augšējo elpošanas ceļu saslimšana saistīta galvenokārt ar saaukstēšanos, kas izraisa deguna dobuma un deguna blakusdobumu iekaisumu (sinusīts, haimorīts u.c.) (Slavin et al. 2005). Savukārt apakšējo elpošanas ceļu (traheja un plaušas) saslimšana saistīta galvenokārt ar bronhītu, tuberkulozi, pneimoniju, audzējiem u.c. (Laitinen, Koskela 1999).

Elpošanas orgānu saslimstība saistīta ar daudziem faktoriem: klimatu, gaisa kvalitāti (ārējā gaisa un iekštelpu gaisa piesārņojums, piemēram, dažādas gāzes, tabakas dūmi u.c.) un bioloģiskiem faktoriem (baktērijas, vīrusi, pelējuma sēnes, augu izcelsmes alergēni u.c.). Mūsdienās vēl apmēram puse pasaules iedzīvotāju atklātu uguni izmanto ikdienas vajadzībām (ēdiena gatavošanai, siltumam u.c.), tādējādi dūmi, kas rodas degšanas procesā, ir potenciāls drauds iedzīvotāju veselībai (Bruce et al. 2002). Senatnē dzīvojamo telpu sliktās ventilācijas dēļ saslimšanas risks acīmredzot bija vēl augstāks. Iespējams, ka elpošanas orgānu kaitēm vairāk bija pakļautas atsevišķas iedzīvotāju grupas, kas nodarbojās, piemēram, ar keramikas apdedzināšanu,

metālu (bronzas un dzelzs) iegūšanu un apstrādi (Wells 1977).

Bioarheoloģisko pētījumu rezultāti liecina, ka elpošanas orgānu slimības būtiski ietekmēja seno iedzīvotāju dzīves kvalitāti, bet konkrētu slimību etioloģijas noteikšana skeleta kaulu materiālā ir stipri ierobežota. To nosaka apstākļi, ka osteoloģiskajā materiālā iespējams konstatēt tikai to slimību gadījumus, kas attīstījušies ilgākā laikposmā, no akūtas slimības pārejot hroniskā formā. Tas īpaši attiecas uz elpošanas orgānu slimībām, kas galvenokārt skar mīkstos audus. Taču dažkārt iekaisums pāriet uz skeleta kaulu virsmas un to iespējams konstatēt ar makroskopiskām pētniecības metodēm. Šīs izmaiņas galvenokārt konstatējamās uz galvaskausa augšžokļa dobuma virsmas un uz ribām (Roberts 2007, 795–796). Kā rāda veiktie pētījumi, senatnē augšžokļa dobuma iekaisums (sinusīts) bija diezgan plaši izplatīts, atsevišķās populācijas saslimstība sasniedza pat 80–90% (Roumelis 2007; Liebe-Harkort, 2012). Izvērtējot dažādu hronoloģisko periodu un populāciju materiālu, konstatēts, ka saslimstība ar sinusītu vairāk raksturīga urbanizētai videi un tiek saistīta ar pastiprinātu gaisa piesārņojumu (Roberts 2007, 803–805). Tomēr arī aizvēstures populācijās saslimstība ar sinusītu ir bijusi pietiekami plaši izplatīta (Roberts, Cox 2003, 40–42).

Attiecībā uz Latvijas antropoloģiskā materiāla izpēti jāmin medicīnas doktora Viļa Deruma veiktie pētījumi par deguna vidējās gliemežnīcas pūšļveida palielinājumu (*concha bullosa*) bronzas

1. att. Deguna gliemežnīcas un dobumi:
 1 – augšžokļa dobums, 2 – ieeja augšžokļa dobumā, 3 – sietiņkaula dobums, 4 – pieres kaula dobums, 5 – deguna augšējā gliemežnīca, 6 – deguna vidējā gliemežnīca, 7 – deguna apakšējā gliemežnīca

laikmeta Ķivutkalna kapulaukā apbedītajiem iedzīvotājiem. V. Derums Ķivutkalnā konstatējis 10 šādus gadījumus, tuvāk gan tos neraksturojot (Derums 1978, 66–67; Derums 1988, 56–57). Jāatzīmē, ka paleopatoloģiskajā literatūrā deguna gliemežnīcu hipertrofija ir minēta ļoti maz, aprakstīti tikai daži gadījumi (Mays et al. 2011). Ņemot vērā apstākli, ka iepriekšējos pētījumos Ķivutkalna kapulauka antropoloģiskajā materiālā *concha bullosa* konstatēta salīdzinoši lielam indivīdu skaitam, un to, ka V. Derumam nebija pieejams viss šī kapulauka materiāls,¹ autors veica atkārtotu tā izpēti. Šī raksta mērķis ir raksturot deguna dobuma patoloģijas Ķivutkalna kapulaukā apbedītajiem iedzīvotājiem, analizējot iespējamus cēloņus, saistību ar citām slimībām un apkārtējo vidi.

DEGUNA GLIEMEŽNĪCU BIOLOĢISKĀ NOZĪMĪBA UN VARIĀCIJA

Deguna gliemežnīcas ir savdabīgi deguna dobuma sānsienu izaugumi kaula plātnišu veidā, un tās klāj gļotāda. Izšķir trīs deguna gliemežnīcas: augšējo, vidējo un apakšējo. Pirmās divas ir sietiņkaula sastāvdaļas, bet deguna apakšējā gliemežnīca

ir patstāvīgs galvaskausa sejas daļas pāra kauls. Deguna starpsiena sadala deguna dobumu labajā un kreisajā pusē, bet gliemežnīcas norobežo deguna augšējo, vidējo un apakšējo eju (1. att.). Divu augšējo eju gļotādā atrodas ožas receptori, kas uztver gaisa ķīmisko piemaisījumu, bet apakšējā eja ir galvenais elpošanas ceļš (Harkema et al. 2006, 253–255).

Gliemežnīcām ir svarīga bioloģiska nozīme: to gļotādā atrodas īpašs venozo asinsvadu pinums, kurā noris aktīva asinscirkulācija, kas nodrošina ieelpotā gaisa sasilšanu; gļotādā atrodas arī iekšējās sekrēcijas dziedzeri, kas nodrošina ieelpojamā gaisa samitrināšanu; uz gliemežnīcu gļotādas virsmas aktīvi notiek dabisko antivielu (imunoglobulīna A) un makrofāgu (šūnas, kas attīra organismu no iznīcinātajiem mikroorganismiem un vecām šūnām) sekrēcija; deguna vidējā gliemežnīca aizsedz un aizsargā ieeju augšžokļa un pieres kaula dobumā, kā arī daļēji sietiņkaula labirintu. Tā kā ieelpojot gaisa strūkļa vispirms atsitas pret deguna vidējās gliemežnīcas priekšējo galu, tā izjūt paaugstinātu aerodinamisko spiedienu. Veselas gliemežnīcas gļotādas apvalks labi tiek galā ar šo noslodzi – un strukturālas izmaiņas nerodas. Taču, ja gliemežnīcas gļotādā ir hronisks iekaisums, ko var radīt biežas augšējo elpošanas ceļu vīrusu infekcijas, dažādas alerģijas, ķīmiskas izcelsmes kairinātāji u. c., kā arī ja rodas vēl vairāk paaugstināta aerodinamiska slodze (deguna starpsienas un deguna dobuma anatomijas izmaiņas traumu vai saslimšanas rezultātā), var

¹ V. Deruma sniegtā informācija par patoloģijām Ķivutkalna kapulauka antropoloģiskajā materiālā ir pievienota izrakumu pirmdokumentācijai, sk. Graudonis 1967a. No tās izriet, ka V. Derums veicis atsevišķu indivīdu skeleta ekstremitāšu garo kaulu paleopatoloģisko izpēti.

notikt deguna gliemežnīcas bojāto audu struktūras izmaiņas (Harkema et al. 2006, 258–263). Sākotnēji tas izpaužas kā bojāto gļotādas audu pietūkums. Ja bojājums skar gliemežnīcas veidojošo kaula plātnīti, var notikt izteikta kaula hipertrofija – palielināšanās. Parasti izmaiņas skar deguna vidējo gliemežnīcu, ļoti reti augšējo un apakšējo (Bolger et al. 1991).

Dažkārt palielināta vidējā gliemežnīca var sniegt ļoti lielus izmērus, pat pilnībā aizsprostojot deguna eju un tādējādi traucējot gaisa ieelpošanu caur degunu, radot diskomforta sajūtu. Tāpat var tikt traucēta ožas funkcija. Deguna dobumā atveras galvaskausa kaulu gaisa dobumi: augšējā deguna ejā atveras sietīnkaula mugurējās poras, vidējā deguna ejā atveras priekšējās un vidējās sietīnkaula labirinta poras, augšžokļa gaisa dobums (Haimora) un pieres kaula dobums, apakšējā deguna ejā atveras asaru kanāls (1. att.). Līdz ar to iekaisums no deguna dobuma var pāriet uz blakusdobumiem un otrādi. Tādēļ palielināta gliemežnīca netieši var liecināt par patoloģiskiem procesiem deguna blakusdobumos.

MATERIĀLS UN METODIKA

Rakstā analizēts antropoloģiskais materiāls, kas iegūts Ķivutkalna kapulauka arheoloģiskajos izrakumos. Kapulauks situēts Doles salas vidusdaļā, tās ziemeļu krastā pie Daugavas sengultnes – Pižagas. Tas atklāts Ķivutkalna nocietinātās apmetnes izrakumu laikā 1966. gadā. Apbedījumi konstatēti zem 1,6–3,0 m bieza nocietinātās apmetnes kultūrslāņa. Kapulauks pilnībā izpētīts, atsedzot 233 skeletkapus un 20 ugunskapus. Līdz pat nesenam laikam Ķivutkalna kapulauka skeletkapus datēja ar 2. g.t. pr. Kr. trešā ceturkšņa beigām un ceturto ceturksni, bet ugunskapus uzskatīja par jaunākiem. Savukārt nocietinātās apmetnes izveidošanās virs kapulauka tiek attiecināta uz 1. g.t. pr. Kr. (Graudonis 2001, 149). Taču jaunākie datējumi ar radioaktīvā oglekļa ¹⁴C metodi liecina, ka skeletkapi ir jaunāki, nekā to uzskatīja līdz šim, un attiecas uz vēlā bronzas laikmeta pašām beigām.²

Iegūtā antropoloģiskā materiāla saglabātība ir ļoti dažāda.³ Saglabātība raksturota attiecībā uz kaulu stāvokli, nevis uz to, cik daudz kaulu no konkrētā indivīda bija pieejami izpētei. Kaulu saglabātība novērtēta kā ļoti slikta (skeleta kauli

stipri satrūdējuši, saglabājušies atsevišķi zobi, kaulu plēksnes un šķembas, tikai atsevišķiem kauliem var noteikt garumu un atsevišķām pazīmēm veikt paleopatoloģisko analīzi), slikta (atsevišķiem kauliem saglabājusies ārējā struktūra un dažos gadījumos var noteikt to garumu un veikt daļēju paleopatoloģisko analīzi), vidēja (lielākā daļa skeleta kaulu saglabājusies, vairumā gadījumu varēja veikt paleopatoloģisko izpēti) vai laba (skeleta kauliem iespējams veikt pilnu bioarheoloģisko izpēti). Labāk saglabājies bija pieaugušo indivīdu kranioloģiskais materiāls (laba vai vidēja saglabātība 44% indivīdu), bet pārējie skeleta kauli saglabājušies krietni sliktāk (1. tab.).

Ķivutkalna kapulauka antropoloģiskā materiāla saglabātību ietekmējusi virkne faktoru. Apmēram 30% no visiem skeletkapiem postīti ar apmetnes nocietinājumu sistēmas stabu bedrēm un Pirmā pasaules kara laika ierakumiem.⁴ Lai gan vēlākā saimnieciskā darbība (zemes aršana, kara laika tranšeju aizlīdzināšana un pilskalna plakuma līmeņa izlīdzināšana) tiešā veidā apbedījumus nav skārusi, tomēr tā varēja mainīt augsnes skābumu un temperatūru, kā arī ietekmēt ūdens filtrāciju, tādējādi iespējams kaulu saglabātību. Ķivutkalna kapulaukā mirušie lielākoties bija apbedīti ozola blūka zārkos, kas nereti bija labi saglabājušies. Kā maldīgs jāpieņem uzskats par ozola koksnes konservējošo ietekmi uz skeleta kaulu saglabātību (Denisova et al. 1985, 52). Tieši otrādi – blūka zārki specifiskās vides dēļ visticamāk veicināja kaulu iznīkšanu.⁵ Jāatzīmē, ka Ķivutkalna kapulaukā vairākos gadījumos konstatēti ļoti labi saglabājušies blūka zārki, kuros apbedīto kauli bija gandrīz pilnībā iznīkuši vai pat vispār netika konstatēti (Graudonis 1967a).

1. tabula

Ķivutkalna kapulauka antropoloģiskā materiāla saglabātība

Saglabātība	Pieaugušie indivīdi (N = 120)		Bērni un pusaudži (N = 81)	
	galvaskauss (N = 111)	skelets (N = 109)	galvaskauss (N = 74)	skelets (N = 63)
Laba	35 (31%)	22 (20%)	11 (15%)	10 (16%)
Vidēja	14 (13%)	10 (9%)	5 (7%)	8 (13%)
Slikta	20 (18%)	14 (13%)	15 (20%)	10 (16%)
Ļoti slikta	42 (38%)	63 (58%)	43 (58%)	35 (55%)

² Izsaku pateicību arheologam prof. Andrejam Vaskam par sniegto informāciju.

³ Saglabātība noteikta Ķivutkalna kapulauka antropoloģiskajam materiālam, kas glabājas I.U. Latvijas vēstures institūta Bioarheoloģiskajā krātuvē, kolekcijas Nr. 32.

⁴ Šāds secinājums balstīts uz izrakuma protokolu (Graudonis 1967a) izpētes rezultātiem.

⁵ Līdzīgu situāciju, kad ozolkoka zārks veicinājis skeleta kaulu iznīkšanu, autors novērojis Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas izrakumos.

Kā jau iepriekš minēts, kaulu saglabātība ir noteicošais faktors paleopatoloģiskās informācijas ieguvē. Šajā pētījumā no Ķivutkalna kapulauka materiāla varēja izmantot 47 pieaugušo un 12 bērnu un pusaudžu galvaskausus, kuriem bija saglabājušies deguna kauli un varēja noteikt deguna gliemežnīcu stāvokli.

Pētīto pieaugušo indivīdu dzimuma noteikšana pamatojās uz pēdējos gados bioarheoloģiskajos pētījumos starptautiski atzītu metodiku, kas balstīta uz iegurņa kaulu morfoloģisko izpēti, nosakot sēžas kaula lielā izgriezuma formu; kaunuma kaulu veidoto leņķi; rievu lielumu zem iegurņa kaula ausveida virsmas; sēžas un kaunuma kaula savienojuma formu (Buikstra, Ubelaker 1994). Gadījumos, kad iegurņa kauli nebija pietiekami labi saglabājušies vai nebija pieejami izpētei, pieaugušo dzimums tika noteikts pēc galvaskausa morfoloģijas: pakauša paugura, uzacu loka un aizauss paugura (Buikstra, Ubelaker 1994; Rösing et al. 2007, 75–89) un atzīmēts kā vīrietis (?) vai sievietē (?). Svarīgi atzīmēt, ka ar makroskopiskām pētniecības metodēm nav iespējams noteikt indivīda dzimumu, kamēr pilnībā nav beigusies iegurņa kaulu attīstība. Tāpēc bioarheoloģijā par pieaugušu uzskata indivīdu vecāku par 20 gadiem (Buikstra, Ubelaker 1994; Scheuer 2002, 302–304). Runājot par Ķivutkalna kapulauka līdzšinējo antropoloģiskā materiāla izpēti (Denisova et al. 1985), jāuzsver, ka pētnieku iegūtie dati par vienu un tā pašu pieaugušā indivīda dzimumu ir savstarpēji pretrunīgi.⁶ Pretrunīgi dati iegūti arī attiecībā uz kapulauka demogrāfisko rādītāju izpēti, kur sākotnēji noteikts, ka vīriešu apbedījumu skaits divas reizes pārsniedz sieviešu apbedījumu skaitu (Denisova et al. 1985, 140), bet cits pētījums liecina, ka sieviešu skaits pārsniedz vīriešu skaitu (Zariņa 2009, 46).

Šajā pētījumā nepieaugušo indivīdu vecums tika noteikts, pamatojoties uz zobu sistēmas attīstības pakāpi, lietojot gan zobu atlanta metodi (AlQahtani et al. 2010), gan vecumu nosakot pēc pastāvīgo zobu garuma (Liversidge, Molleson 1999). Pieaugušo indivīdu vecums nāves brīdī tika noteikts pēc iegurņa simfizes (Todd 1920; Brooks, Suchey 1990) un ausveida virsmas strukturālām izmaiņām (Lovejoy et al. 1985), ribu galu deģeneratīvām izmaiņām savienojuma vietā ar krūšu kaulu (Iskan, Loth 1986). Gados jaunu pieaugušo indivīdu (20–30 gadi) vecums noteikts arī pēc

⁶ Atšķiras publicētie dzimuma un vecuma dati arheoloģiskajā un antropoloģiskajā sadaļā, sk. Denisova et al. 1985, 62–70; 141–142; atsevišķu apbedījumu individuālie dati, ko sniedzis V. Derums, ir pieejami izrakumu pirmdokumentācijā, sk. Graudonis 1967a.

atslēgas kaula mediālās simfizes pārkaulošanās pakāpes (Black, Scheuer 1996), bet vecāku indivīdu (50 gadi un vairāk) vecuma noteikšanā ņemta vērā krūšu kaula roktura (*manubrium*) saaugšanas pakāpe ar krūšu kaula ķermeni (*corpus*) (Gautam et al. 2003). Gadījumos, kad izpētei nebija pieejami iegurņa kauli un ribas vai to saglabātība bija nepietiekama, pieaugušo vecums tika noteikts pēc galvaskausa ārējo un iekšējo šuvju pārkaulošanās pakāpes (Key et al. 1995; Nawrocki 1998). Tāpēc atsevišķu indivīdu vecums noteikts plašākā intervālā (piemēram, 25–40, 50+ gadi).

Lai skaidrotu palielināto deguna gliemežnīcu iespējamo saistību ar citām organisma patoloģiskām izmaiņām, tika veikta arī zobu sistēmas, acs orbītas kaula virsmas un skeleta ekstremitāšu kaulu ārējā slāņa izpēte.

No zobu sistēmas patoloģijām noteikts kariess un zoba saknes abscess (strutojošs iekaisums). Kariess tika reģistrēts tajā gadījumā, ja bojājums bija skāris zoba kroni vai sakni (Hillson 2001; Lukacs 1989). Savukārt par abscesu uzskatīts tāds iekaisums, kura rezultātā pie zoba saknes attīstījies kaulaudu bojājums, izveidojot dobumu vai fistulu (Lukacs 1989; Ogden 2008).

Acs orbītas strukturālas izmaiņas (*cribra orbitalia*) fiksētas kā pastiprināta orbītas kaula porainība vai jaunu kaulu šūnu veidošanās uz kaula virsmas (Stuart-Macadam 1992). Savukārt skeleta ekstremitāšu garo kaulu ārējās virsmas iekaisums noteikts kā akūts vai hronisks periostīts (Mensforth et al. 1978; Ortner 2003).

Indivīdu paleopatoloģiskā izpēte tika veikta makroskopiski, izmantojot rokas lupu ar 12× palielinājumu. Speciālā protokolā atzīmēti paleopatoloģiskajai izpētei pieejamie kauli. Patoloģisko pazīmju sastopamības biežums izteikts procentos no izpētīto indivīdu skaita, kuriem bija iespējams šīs pazīmes noteikt. Paleopatoloģiskās izpētes rezultātu statistiskā ticamība novērtēta pēc Chi-kvadrāta testa. Rezultāti novērtēti kā statistiski ticami, ja $P < 0,05$ vai augstāks.

REZULTĀTI

Izvērtējot Ķivutkalna kapulauka materiālu, konstatēts, ka 21 no 59 indivīdiem ir palielinātas deguna gliemežnīcas. Tas fiksēts gan pieaugušiem (dažāda vecuma), gan nepieaugušiem indivīdiem (2. tab.). Pieaugušajiem *concha bullosa* novērota 18 gadījumos jeb 38,3% indivīdu, kuru galvaskausa saglabātība bija atbilstoša, lai veiktu izpēti. Jāatzīmē, ka sievietēm šī pazīme raksturīga 2,6 reizes vairāk nekā vīriešiem un šīs atšķirības ir statistiski

2. att. Palielināta deguna labās puses vidējā gliemežnīca ar deguna starpsienas deformāciju (50. kaps, 20–25 gadus veca sieviete)

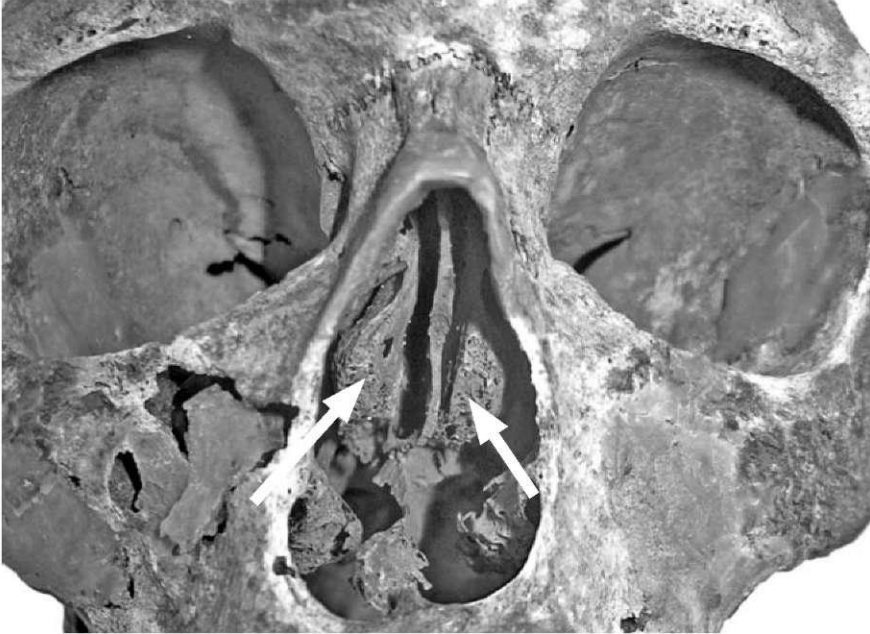

3. att. Palielināta deguna labās puses vidējā gliemežnīca bez deguna starpsienas deformācijas (41. kaps, 25–30 gadus veca sieviete)

ticamas (Chi-kvadrāts = 4,243; P = 0,0394). Trīs *concha bullosa* gadījumi konstatēti nepieaugušiem indivīdiem: vienam 8–9 gadus vecam un diviem 14–15 gadus veciem.

Nosacīti var izdalīt vairākus deguna gliemežnīcu palielināšanās variantus. Daļai indivīdu (50., 78., 93. kaps u.c.) raksturīga vienas puses (labās vai kreisās) vidējās gliemežnīcas izteikta palielināšanās. Palielinātā gliemežnīca aizņem vairāk

nekā 2/3 no attiecīgās puses deguna ejas, gandrīz pilnībā to bloķējot. Deguna gliemežnīca radījusi spiedienu uz deguna starpsienu, to deformējot un radot nobīdi (2. att.). Otrajā variantā (41., 194., 222. kaps u. c.) arī palielināta vienas puses vidējā gliemežnīca, bet tās lielums nepārsniedz 1/2 no deguna ejas un nav deformēta deguna starpsienu (3. att.). Atsevišķiem indivīdiem (115., 224. kaps) vienlaikus nedaudz palielināta ir arī

4. att. Palielinātas deguna abu pušu vidējās gliemežnīcas (49. kaps, pieaudzis vīrietis)

5. att. Palielinātas deguna abu pušu vidējās gliemežnīcas un labās puses apakšējā gliemežnīca (235. kaps, 20–40 gadus veca sieviete)

deguna apakšējā gliemežnīca. Trešajā variantā (49., 83. kaps u.c.) palielinātas abu pušu vidējās deguna gliemežnīcas bez deguna starpsienas deformācijas (4. att.). Dažos gadījumos (235. kaps) palielinātas arī abu pušu apakšējās deguna gliemežnīcas (5. att.). Jāatzīmē, ka iepriekš aprakstītie varianti nav saistīti ne ar indivīda vecumu, ne dzimumu.

Paleopatoloģiskās izpētes rezultāti liecina, ka vairākiem indivīdiem ar palielinātu deguna gliemežnīcu konstatētas arī zobu sistēmas patoloģijas, acs orbītas virsmas strukturālas izmaiņas un ekstremitāšu garo kaulu periostīta iekaisums (2. tab.).

Kariess konstatēts 11 no 18 pieaugušajiem (2 vīriešiem un 9 sievietēm). Atšķirības starp dzimumiem nav statistiski ticamas ($P = 0,2545$). Parasti kariesa skarti ir 1–2 zobi, dažkārt 3 (93. kaps) un pat 6 zobi (78. kaps). Kariesa rezultātā daudziem zobiem notikusi pilnīga emaljas un dentīna slāņa demineralizācija. Rezultātā radies zoba iekšējās struktūras bojājums, veicinot tālāku infekcijas izplatību. Kariesam vēršoties dziļumā, pie zoba saknes radies sastrutojums. Tā astoņiem indivīdiem, kuriem bija karioti zobi, tika konstatēts arī hronisks zoba saknes abscess (2. tab.). Parasti bojātas 1–2 zobu saknes (53., 83. kaps u. c.), atsevišķos gadījumos 3 zobu saknes (78. kaps).

Indivīdi ar palielinātām deguna gliemežnīcām Ķivutkalna kapulaukā
un to paleopatoloģiskais raksturojums

Kapa Nr.	Dzimums	Vecums (gados)	Zobu patoloģijas		Cribra orbitalia	Periostīts
			kariess	abscess		
41	sieviete	25-30	ir	nav	ir	nav
49	vīrietis	50>	ir	ir	nav	?
50	sieviete	20-25	nav	nav	ir	ir
53	sieviete	50>	ir	ir	nav	ir
78	sieviete	35-40	ir	ir	ir	?
83	sieviete	50>	ir	ir	?	?
86	vīrietis	30-40	nav	nav	ir	nav
93	sieviete	50>	ir	ir	nav	nav
115	sieviete	35-40	ir	ir	ir	nav
135	vīrietis	30-40	ir	nav	nav	?
143	sieviete	30-35	ir	ir	ir	ir
151	nenosakāms	14-15	nav	nav	nav	ir
156	nenosakāms	8-9	nav	nav	ir	ir
169	nenosakāms	14-15	nav	nav	ir	nav
183	sieviete	30-40	nav	nav	ir	?
194	sieviete	50>	ir	ir	ir	?
204	sieviete	20-30	ir	nav	nav	?
224	sieviete	25-30	nav	nav	ir	ir
222	vīrietis	50>	nav	nav	nav	?
235	sieviete (?)	25-40	nav	nav	nav	?
236	vīrietis (?)	25-40	nav	nav	nav	?

3. tabula

Patoloģiju sastopamība Ķivutkalna kapulaukā
apbedītajiem iedzīvotājiem (pieaugušie ar un bez
concha bullosa)

Patoloģija	Indivīdi ar <i>concha bullosa</i> (N = 18)	Indivīdi bez <i>concha bullosa</i> * (N = 29)
Kariess	11 (18) 61,1%	17 (28) 60,7%
Zoba abscess	8 (18) 44,4%	9 (28) 32,1%
<i>Cribra orbitalia</i>	9 (17) 52,9%	8 (28) 28,6%
Periostīts	4 (8) 50,0%	8 (14) 57,1%

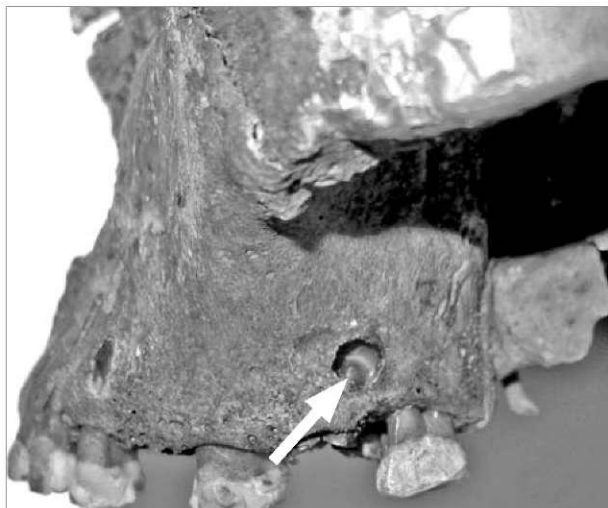
* Iekļauti tikai tie indivīdi, kuriem bija pietiekami labi saglabājušies deguna dobumu veidojošie kauli.

Vairumā gadījumu zobu sakņu sastrutojums veicinājis žokļa kaulu sabrukumu, veidojot cistu un granulomu dobumus, kā arī ārējās fistulu atveres (6. att.). Tā kā hronisks abscess lokalizējas galvenokārt pie mazo un lielo dzerokļu saknēm, infekcija varēja izplatīties vispirms uz augšžokļa dobumu un tad tālāk uz deguna dobumu un citiem galvaskausa blakusdobumiem, radot nopietnus organisma hroniskas intoksikācijas draudus. Tas

varēja ietekmēt ne tikai elpošanas, bet arī iekšējo orgānu saslimstību.

Jāatzīmē, ka kariess un abscess konstatēts arī lielam skaitam indivīdu, kuriem nebija palielinātas deguna gliemežnīcas (3. tab.). Salīdzinot abas pieaugušo grupas, redzams, ka kariesa sastopamība ir vienlīdz liela, bet abscess nedaudz biežāk ir indivīdiem ar palielinātu deguna gliemežnīcu, taču atšķirības starp salīdzināmajām grupām nav statistiski ticamas. Ķivutkalna kapulaukā apbedītajiem nepieaugušajiem indivīdiem kariess un abscess netika konstatēts. Iespējams, tas saistīts ar apstākli, ka bērniem un pusaudžiem vēl pilnībā nav noformējušies pastāvīgo zobu sistēma. Atrodies augšanas procesā, zoba virsma ir mazāk pakļauta ārējo faktoru iedarbībai, tādējādi mazinot kariesa rašanās iespējamību.

Nedaudz vairāk kā pusei pieaugušo ar palielinātu deguna gliemežnīcu (1 vīrietim un 7 sievietēm) konstatētas patoloģiskas izmaiņas uz acs orbītas virsmas (7. att.). *Cribra orbitalia* fiksēta arī diviem nepieaugušajiem indivīdiem (2. tab.). Gadījumos, kad nav pietiekams mikroelementu (galvenokārt dzelzs) daudzums un/vai ir vitamīnu trūkums, organisms cenšas to kompensēt ar pastiprinātu sarkano asinsķermenīšu radīšanu. Viena

6. att. Kreisās puses augšžokļa otrā lielā dzerokļa saknes abscess (78. kaps, 35–40 gadus veca sieviete)

8. att. Labās auss ārējās ejas kaulaudz audzējs – eksostoze (222. kaps, pieaudzis vīrietis)

7. att. *Cribra orbitalia* – labās puses acs orbītā (169. kaps, 14–15 gadus vecs indivīds)

no izpausmēm ir pastiprināta acs orbītas porainība un jaunu kaulšūnu veidošanās uz kaula virsmas. Šādu stāvokli var izraisīt anēmija, cinga, rahīts u. c. vielmaiņas traucējumi (Ortner 2003; Stuart-Macadam 1992), kā arī infekcijas slimības (Holland, O'Brien 1997; Wapler et al. 2004). Jāatzīmē, ka indivīdiem, kuriem nebija palielināta deguna gliemežnīca, *cribra orbitalia* konstatēta gandrīz uz pusi mazāk, lai gan šīs atšķirības nav statistiski ticamas (3. tab.).

Kaulu sliktās saglabātības dēļ periostītu ekstremitāšu garajiem kauliem varēja noteikt tikai nelielam indivīdu skaitam. Tas konstatēts četriem pieaugušajiem un diviem nepieaugušiem indivīdiem (2. tab.). Nedaudz biežāk periostīts bija indivīdiem bez palielinātas deguna gliemežnīcas (3. tab.). Taču, tā kā pētīto indivīdu skaits kopumā ir mazs, iegūtajiem periostīta datiem var būt gadījuma raksturs un tie var sniegt informāciju galvenokārt tikai indivīda līmenī.

No citām patoloģijām, kuru izcelsme var būt saistīta ar saaukstēšanās slimībām, Ķivutkalna kapulaukā pieciem vīriešiem (diviem indivīdiem – 222., 236. kaps – bija arī palielināta deguna gliemežnīca) konstatēta auss ārējās ejas eksostoze (kaulaudzējs), kas daļēji bloķējusi auss eju (8. att.). Uzskata, ka viens no auss eksostozes izcelsmes cēloņiem ir sistēmātiska uzturēšanās vai saskarsme ar aukstu ūdeni (piemēram, zvejniekiem) temperatūrā, kas zemāka par 19 °C (Frayner 1988, 346).

DISKUSIJA

Ķivutkalna kapulauka paleopatoloģiskās izpētes rezultāti liecina par pārsteidzoši lielu indivīdu skaitu, kuriem konstatēta palielināta deguna gliemežnīca. Līdzšinējā bioarheoloģiskajā literatūrā minēts nedaudz vairāk kā 10 šādu gadījumu (Mays et al. 2011, 186), no kuriem hronoloģiski senākais ir no tagadējās Irānas teritorijas un tiek attiecināts uz 4. g. t. pr. Kr. (Krogmann 1940). Jāatzīmē, ka līdz šim palielināta deguna gliemežnīca arheoloģiskajos izrakumos iegūtajā materiālā fiksēta tikai pieaugušajiem. Ķivutkalna kapulauka materiālā pirmoreiz tā konstatēta bērniem un pusaudžiem. Interesanti, ka apkopojošos darbos par paleopatoloģiju (Aufderheide, Rodríguez-Martín 1998; Ortner 2003) un skeleta morfoloģisko variāciju (Barnes 1994) palielinātas deguna gliemežnīcas netiek vispār pieminētas. Salīdzinoši mazais literatūrā aprakstīto gadījumu skaits, iespējams, saistāms ar faktu, ka galvaskausa deguna dobumu veidojošie kauli ir trausli un nereti ļoti slikti saglabājas.

No anatomijas viedokļa palielinātas deguna gliemežnīcas pirmais aprakstījis Venēcijas anatoms

Džovanni Santorini savā darbā “*Observationes Anatomicae*”, kas pirmoreiz publicēts 1782. gadā. Bet termins *concha bullosa* pirmoreiz minēts 1882. gadā (Zuckerlandl 1882). Mūsdienu populāciju izpēte liecina, ka palielinātas deguna gliemežnīcas sastopamība iedzīvotāju grupās ir stipri variabla: no 9% (Lothrop 1903) līdz pat 56% (Ünlü et al. 1994). Savukārt klīniskajos pētījumos *concha bullosa* ir daudz aprakstīta, jo mūsdienu diagnostikā tiek izmantota datortomogrāfijas metode (Cohen, Matthews 2008), un nereti tā sastopama indivīdiem bez veselības problēmām (Cho et al. 2011).

Pētnieku vidū nav vienprātības par cēloņiem, kas izraisa deguna gliemežnīcas palielināšanos. Klīniskās medicīnas literatūrā palielinātas deguna gliemežnīcas tiek saistītas ar augšžokļa dobuma iekaisumu – sinusītu (Halipoglu et al. 2005, 147–148). Savukārt citu pētījumu rezultāti to nepastiprina (Jones et al. 1997; Smith et al. 2010). Jāatzīmē, ka iegūti dati arī par to, ka *concha bullosa* var būt atkarīga no iedzimtības (Chaiyasate et al. 2007, 94–96). Interesanti, ka Ķivutkalna kapulaukā vairums indivīdu, kuriem tika konstatēta palielināta deguna vidējā gliemežnīca, apbedīti vienā kapulauka daļā, kas netieši varētu liecināt par šo cilvēku iespējamo radniecību.

Daži autori uzskata, ka deguna vidējās gliemežnīcas palielināšanos var izraisīt deguna traumas, kā arī attīstības traucējumi augšžokļa un citu sejas kaulu augšanas laikā (Peric et al. 2010, 157–158). Tāpat netiek izslēgts, ka atsevišķi gliemežnīcas palielināšanās gadījumi saistāmi ar labdabīgiem (hemangioma, osificējošā fibroma) audzējiem (Galvan et al. 2007; Çaylakli et al. 2010).

Ķivutkalna gadījumā var izvirzīt vairākas hipotēzes. Vispirms uzmanību piesaista iespējamā *concha bullosa* saistība ar saaukstēšanās slimībām. Jāatzīmē, ka V. Derums deguna gliemežnīcu palielināšanos Ķivutkalna iedzīvotājiem skaidro ar vietējiem klimatiskajiem apstākļiem – lielo mitrumu Daugavas tuvumā (Derums 1978, 66). Latvijas teritorijā vēlais bronzas laikmets saistāms ar subatlantisko klimatisko periodu (SA, 800. g. pr. Kr. līdz mūsdienām). Aptuveni pirms 2800 gadiem visā Viduseiropā un Ziemeļeiropā pazeminājās gaisa temperatūra un ievērojami palielinājās nokrišņu daudzums. Subatlantiskajam klimatiskajam periodam raksturīgas islaicīgas, bet krasas temperatūras, ūdens hidrauliskā režīma, saules intensitātes u.c. svārstības. Perioda pirmajā posmā (SA₁ 800. g. pr. Kr. – 400 g. pēc Kr.) klimats bija vēss un mitrs. Pastiprinājās zemāko platību pārpurvošanās process, un tas skāra arī meža platības (Zunde 1999, 131–133). Pazemino-

ties temperatūrai, samazinājās atsevišķu augu un dzīvnieku sugu izplatības areāls. Mitrajā klimatā, ceļoties upju ūdenslīmenim, daudzās zemākajās piekrastēs gāja bojā meži, applūda ganības un tūrumi. Konstatēts, ka vairākās vietās, arī Daugavas krastos, lielā daudzumā sastopami ar upju sanesumiem aprakti koki, kas iznīcināti straujos plūdus (Galenieks 1936, 28).

Iespējams, ka klimatam bija zināma loma attiecībā uz Ķivutkalna iedzīvotāju saslimstību ar elpošanas orgānu slimībām, bet nevar uzskatīt, ka tikai vésais un mitrais laiks noteica deguna gliemežnīcu palielināšanās iespējamību. Šajā sakarībā jāatzīmē, ka citu hronoloģisko periodu (dzelzs laikmeta, viduslaiku un jauno laiku) Daugavas krastu apdzīvotājiem *concha bullosa* līdz šim nav konstatēta.

Iepriekš minēts, ka vairākiem Ķivutkalna indivīdiem līdztekus palielinātai deguna gliemežnīcai konstatēts zoba saknes abscess. Šajā sakarībā interese izraisa tie gadījumi, kad strutojoši procesi konstatēti augšžoklī. Literatūrā minēts, ka augšžokļa zoba saknes abscess nereti izraisa deguna blakusdobumu iekaisumu (Brook 2009; Shaffer et al. 1983, 519). Mūsu gadījumā nebija iespējams noteikt, vai konkrētajiem indivīdiem bija augšžokļa dobuma iekaisums (sinusīts), jo veselam galvaskausam dobumu izpēte ir apgrūtināta. Var pielietot destruktīvu metodi: izdarīt nelielu caurejošu urbumu galvaskausa sejas daļā un, ievietojot tajā endoskopu, veikt dobuma apskati (Roberts et al. 1998). Mūsdienās klīniskajā medicīnā sinusīta noteikšanā plaši lieto datortomogrāfijas metodi, bet paleopatoloģiskajos pētījumos salīdzinoši augsto izmaksu dēļ tā tiek izmantota maz.

Paleopatoloģiskajā literatūrā minēts, ka par deguna blakusdobumu iekaisumu netieši liecina arī *cribra orbitalia* sastopamība, jo pēdējos gados daļa pētnieku acs orbītas kaula virsmas strukturālās izmaiņas saista ne tikai ar anēmiju, bet arī ar citiem patoloģiskiem procesiem (Wapler et al. 2004, 337). Mūsu gadījumā interese izraisa fakts, ka vairākiem indivīdiem (78., 143. kaps) augšžokļa zoba saknes abscess un *cribra orbitalia* ir tajā pašā pusē, kurā ir izveidojušies izteikti palielināta deguna vidējā gliemežnīca. Tas ļauj izvirzīt pieņēmumu, ka no strutojošiem zobiem infekcija caur augšžokļa dobumu nokļuva deguna dobumā, bojājot gliemežnīcu gļotādu un veicinot tās hipertrofiju. Jāatzīmē, ka mūsdienu medicīniskajā praksē šāda aina nav aprakstīta. Iespējams, tas saistīts ar apstākli, ka mūsdienās reti novērojami zoba saknes strutojoši iekaisumi ar kaulaudu sabrukumu un fistulu atverēm augšžokļa dobumā. Pēc autora

domām, atklāts paliek arī jautājums par to, vai augšzokļa dobuma iekaisums var izraisīt deguna gliemežnīcas hipertrofiju, jo medicīniskajā literatūrā līdz šim viennozīmīgi uzskata, ka *concha bullosa* ir cēlonis sinusītam, nevis otrādi. Šī jautājuma risinājumā liela nozīme varētu būt tieši arheoloģiskajos izrakumos iegūtajam antropoloģiskajam materiālam.

Tā kā Ķivutkalna gadījumā sievietēm palielināta deguna gliemežnīca salīdzinājumā ar vīriešiem konstatēta statistiski ticami vairāk, tad viena no hipotēzēm var tikt saistīta ar atšķirībām starp dzimumiem. Tas nozīmē, ka varēja būt kādi specifiski vides apstākļi, kas noteica, ka sievietes šim deguna dobuma izmaiņām bija pakļautas vairāk. Diemžēl nav zināma Ķivutkalna kapulaukam atbilstoša dzīvesvieta. Taču, ņemot vērā, ka starp kapulauka un Ķivutkalna nocietinātās apmetnes radioaktīvā oglekļa datējumiem nav krasu atšķirību,⁷ var pieņemt, ka iedzīvotāju nodarbošanās veids pēc kapulauka izmantošanas pārtraukšanas un apmetnes apdzīvotības uzsākšanas nebija būtiski mainījies.

Arheoloģisko izrakumu rezultāti liecina, ka Ķivutkalna nocietinātās apmetnes iedzīvotāji piekopa kompleksu saimniekošanas modeli, kur ražotājnozāres (zemkopība, lopkopība) bija papildinātas ar palīgozarēm – zvejniecību, medniecību un dabas produktu vākšanu. Tāpat augošā nepieciešamība pēc specializētiem darbarīkiem un iedzīves priekšmetiem sekmēja dažādu izejmateriālu (akmens, kaula, krama, māla, bronzas) apstrādi. Ēku apkurei, ēdiena gatavošanai, bronzas kausēšanai un māla trauku apdedzināšanai Ķivutkalnā izmantoti tikai atklātie pavardi (Graudonis 1989, 71–81, 84). Tas nozīmē, ka tā daļa iedzīvotāju, kas veica šos darbus, atradās pastāvīgā degšanas procesā radušos dūmu un iztvaikojumu (piemēram, bronzas) ietekmē. Iespējams, ka šos darbus galvenokārt veica sievietes. Kā iepriekš minēts, dūmi var būt potenciāls drauds elpošanas sistēmas saslimšanai. Var tikai pieņemt, bet ne pašreizējā izpētes stadijā pierādīt, ka daļai Ķivutkalna kapulaukā apbedīto sieviešu palielināta deguna gliemežnīca saistāma ar dūmu un iztvaikojumu negatīvo ietekmi.

Savukārt Ķivutkalna apmetnes pavardu rajonos samērā biezos slāņos atrastie zivju kauli un zvīņas liecina par zvejniecības lomu iedzīvotāju uzturā (Graudonis 1967b, 30–31). Uzskata, ka galvenos zivju lomus Ķivutkalna iedzīvotāji guva pavasaros, kad zivis nārsto vai migrē uz nārsta vietām (Graudonis 1989, 80). Tā kā pavasaros ūdens temperatūra ir daudz zemāka nekā vasarā, tad indivīdi, kas nodarbojās ar zveju, bija vairāk pakļauti saaukstēšanās iespējamībai. Varam hipo-

tētiski pieņemt, ka tiem vīriešiem, kuriem bija palielināta deguna gliemežnīca, varēja būt saskare ar zveju. Netieši to apstiprina iepriekš minētais fakts, ka diviem vīriešiem bez tam konstatēta arī auss ārējās ejas eksostoze. Līdz šim auss eksostoze bija konstatēta četriem vīriešiem, kuri apbedīti Zvejnieku akmens laikmeta kapulaukā. Uzskata, ka eksostozes izcelsme šiem indivīdiem saistāma galvenokārt ar viņu nodarbošanos – zvejniecību (Jankauskas, Palubeckaitē 2006, 161–162).

SECINĀJUMI

No jauna izvērtējot bronzas laikmeta Ķivutkalna kapulauka antropoloģisko materiālu, 21 indivīdam no 59 tika konstatētas palielinātas deguna vidējās gliemežnīcas. Iepriekšējos Ķivutkalna kapulauka pētījumos minēti 10 gadījumi (Derums 1978, 66–67; Derums 1988, 56–57). Svarīgi atzīmēt, ka paleopatoloģiskajā literatūrā šādas deguna dobuma izmaiņas aprakstītas ļoti maz. Savukārt mūsdienu iedzīvotājiem palielinātas deguna gliemežnīcas sastopamas samērā bieži. Tāpēc pastāv viedoklis, ka arī senatnē deguna gliemežnīcu hipertrofija varēja būt lielākam skaitam cilvēku. To, ka antropoloģiskajā materiālā *concha bullosa* tiek konstatēta reti, pieņemts skaidrot ar apstākli, ka parasti galvaskausa deguna kauli slikti saglabājas (Mays et al. 2011).

No klīniskās medicīnas viedokļa palielināta gliemežnīca ir deguna dobuma uzbūves variācija, nevis pastāvīga slimība. Savukārt indivīdiem ar palielinātu deguna gliemežnīcu pastāv augstāks saslimšanas risks ar elpošanas orgānu slimībām. Taču lielais *concha bullosa* gadījumu skaits Ķivutkalna kapulauka materiālā rada zināmas šaubas par atsevišķām līdzšinējām nostādnēm attiecībā uz palielinātas deguna gliemežnīcas izcelsmes nesaistību ar patoloģiskiem procesiem.

Ķivutkalna gadījumā *concha bullosa* konstatēta ne tikai pieaugušajiem, bet arī nepieaugušiem indivīdiem. Vairākiem indivīdiem palielinātās deguna vidējās gliemežnīcas sasniedza ļoti lielus izmērus, pat pilnībā aizsprostojot deguna eju un deformējot deguna starpsienu.

Paleopatoloģiskās izpētes rezultāti liecina, ka, iespējams, pastāv zināma saistība starp deguna gliemežnīcas hipertrofiskām izmaiņām un citiem patoloģiskiem procesiem (zoba saknes abscesu, augšzokļa dobuma iekaisumu). Iespējams, šīs izmaiņas saistītas ar saaukstēšanās slimībām, ko varēja izraisīt vēsais un mitrais klimats. Vairākiem vīriešiem līdztekus palielinātai deguna gliemežnīcai konstatēta auss ārējās ejas eksostoze, kuras

⁷ Prof. A. Vaska sniegtā informācija.

izcelsme varētu būt saistīta ar sistemātisku uzturēšanos vēsā ūdenī.

Ņemot vērā, ka Ķivutkalna kapulaukā apbedītajām sievietēm palielinātas deguna gliemežnīcas sastopamas 2,6 reizes vairāk nekā vīriešiem, var tikt izvirzīta hipotēze par tās iespējamo saistību ar iedzīvotāju nodarbošanos, pieņemot, ka sievietes vairāk uzturējās atklātu pavardu tuvumā un tādējādi bija vairāk pakļautas degšanas procesā

radušos vielu kaitīgai ietekmei uz elpošanas orgānu sistēmu. Taču, lai to pilnībā apstiprinātu, jāveic arī citu hronoloģisko periodu iedzīvotāju paleopatoloģiskā izpēte, kas jau ir nākamo pētījumu uzdevums.

Raksts tapis Valsts pētījumu programmas "Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra cilvēkdrošība)" ietvaros.

AVOTI

Graudonis, J., 1967a. Ķivutkalna kapulauka kapu protokoli (1.–238. kaps), pirmdokumentācija. VI AA PM 374.

LITERATŪRA

- AlQahtani, S. J., Liversidge, H. M., Hector, M. P., 2009. Atlas of tooth development and eruption. *American Journal of Physical Anthropology*, 142, 481–490.
- Aufderheide, A. C., Rodríguez-Martín, C., 1998. *The Cambridge Encyclopaedia of Human Palaeopathology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barnes, E., 1994. *Developmental Defects in the Axial Skeleton in Paleopathology*. Niwot: University Press of Colorado.
- Black, S. M., Scheuer, J. L., 1996. Age changes in the clavicle: from the early neonatal period to skeletal maturity. *International Journal of Osteoarchaeology*, 6, 425–434.
- Bolger, W. E., Butzin, C. A., Parsons, D. S., 1991. Paranasal sinus, bony anatomical variations and mucosal abnormalities: CT analysis for endoscopic sinus surgery. *Laryngoscope*, 101, 56–64.
- Brook, I., 2009. Sinusitis. *Periodontology 2000*, 49, 126–139.
- Brooks, S. T., Suchey, J. M., 1990. Skeletal age determination based on the os pubis: a comparison of Acsádi-Nemeskéri and Suchey–Brooks methods. *Human Evolution*, 5, 227–238.
- Bruce, N., Perez-Padilla, R., Albalak, R., 2002. *The Health Effects of Indoor Air Pollution Exposure in Developing Countries*. Geneva: World Health Organisation.
- Buikstra, J. E., Ubelaker, D. H., 1994. *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*. Fayetteville: Arkansas Archaeological Survey.
- Çaylaklı, F., Çagici, A., Hurcan, C., Bal, N., Kizilkilic, O., Kiroglu, F., 2010. Cavernous hemangioma of the middle turbinate: a case report. *Ear, Nose and Throat Journal*, 87, 391–393.
- Chaiyasate, S., Baron, I., Clement, P., 2007. Analysis of paranasal sinus development and anatomical variations: a CT genetic study in twins. *Clinical Otolaryngology*, 32, 93–97.
- Cho, J. H., Park, M. S., Chung, Y. S., Hong, S. C., Kwon, K. H., Kim, J. K., 2011. Do anatomic variations of the middle turbinate have an effect on nasal septal deviation or paranasal sinusitis? *Annals of Otolaryngology, Rhinology and Laryngology*, 120, 569–574.
- Cohen, S. D., Matthews, B. L., 2008. Large concha bullosa mucopyelocle replacing the anterior ethmoid sinuses and contiguous with the frontal sinus. *Annals of Otolaryngology, Rhinology and Laryngology*, 117, 15–17.
- Derums, V., 1978. *Tautas veselība un dziedniecība senajā Baltijā*. Rīga: Zinātne.
- Derums, V., 1988. *Baltijas sencilvēku slimības un tautas dziedniecība*. Rīga: Zinātne.
- Denisova, R., Graudonis, J., Graver, R., 1985. *Ķivutkalnskii mogil'nik epokhi bronzy*. Rīga.
- Frazer, D. W., 1988. Auditory exostoses and evidence for fishing at Vlasac. *Current Anthropology*, 29 (2), 346–349.
- Galenieks, P., 1936. Latvijas floras vēsture. *Latvijas zeme, daba un tauta*. Rīga: Valters un Rapa, (2), 28–29.
- Galvan, O., Gassner, E. M., Neher, A., Gunkel, A. R., 2007. Fibro-ossaceous lesion of the middle turbinate: ossifying fibroma or fibrous dysplasia. *The Journal of Laryngology & Otolaryngology*, 121, 1201–1203.
- Gautam, R. S., Shah, G. V., Jadar, H. R., Gohn, B. J., 2003. The human sternum as an index of age and sex. *Journal of Anatomy*, 52 (1), 20–23.
- Graudonis, J., 1967b. Ķivutkalna arheoloģiskie izrakumi 1966. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1966. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 29–31.
- Graudonis, J., 1989. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne.
- Graudonis, J., 2001. Agro metālu periods. 1500. – 1. g. pr. Kr. *Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr.Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 116–184.
- Halipoglu, H. G., Getin, M. A., Yüksel, E., 2005. Concha bullosa types: their relationship with sinusitis, ostiomeatal and frontal recess disease. *Diagnostic and Interventional Radiology*, 11, 145–149.
- Harkema, J. R., Carey, S. A., Wagner, J. G., 2006. The nose revisited: a brief review of the comparative structure, function, and toxicologic pathology of the nasal epithelium. *Toxicological Pathology*, 34, 252–269.
- Hillson, S., 2001. Recording dental caries in archaeological human remains. *International Journal of Osteoarchaeology*, 11, 249–289.
- Holland, T. D., O'Brien, M. J., 1997. Parasites, porotic hyperostosis, and the implications of changing perspectives. *American Antiquity*, 62, 183–193.
- Iscan, M. Y., Loth, S. R., 1986. Estimation of age and determination of sex from the sternal rib. *Forensic Osteology: Advances in the Identification of Human Remains*. Springfield, Illinois, 68–89.
- Jankauskas, R., Palubeckaitē, Ž., 2006. Palaeopathological review of the Zvejnieki sample: analysis of cases and considerations of subsistence. *Back to the Origin: New Research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, Northern Latvia*. Lund: Almqvist & Wiksell International, 149–163.

- Jones, N. S., Strobl, A., Holland, I., 1997. A study of the CT findings in 100 patients with rhinosinusitis and 100 controls. *Clinical Otolaryngology*, 22, 47–51.
- Key, C. A., Aiello, L. C., Molleson, T., 1995. Cranial suture closure and its implications for age estimation. *International Journal of Osteoarchaeology*, 4, 193–207.
- Krogman, W. M., 1940. The skeletal and dental pathology of an early Iranian site. *Bulletin of the History of Medicine*, 8, 28–48.
- Lailinen, L. A., Koskela, K., 1999. Chronic obstructive pulmonary disease: Finnish guidelines for prevention and treatment, 1998–2007. *Respiratory Medicine*, 93, 297–332.
- Liebe-Harkort, C., 2012. Cribra orbitalia, sinusitis and linear enamel hypoplasia in Swedish Roman iron age adults and subadults. *International Journal of Osteoarchaeology*, 22, 387–397.
- Liversidge, H. M., Molleson, T. I., 1999. Developing permanent tooth length as an estimate of age. *Journal of Forensic Sciences*, 44, 917–920.
- Lothrop, H., 1903. The anatomy of the inferior ethmoidal tubinate bone with particular reference to cell formation; surgical importance of such ethmoid cells. *Annals of Surgery*, 38, 233–255.
- Lovejoy, C. O., Meindl, R. S., Pryzbeck, T. R., Mensforth, R. P., 1985. Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: a new method for the determination of age at death. *American Journal of Physical Anthropology*, 68, 15–28.
- Lukacs, J. R., 1989. Dental palaeopathology: methods for reconstructing dietary patterns. *Reconstruction of Life from the Skeleton*. Chichester: Alan Liss, 261–286.
- Mays, S., Vincent, S., Snow, M., Robson-Brown, K., 2011. Concha bullosa, a neglected condition in palaeopathology. *International Journal of Paleopathology*, 1, 184–187.
- Mensforth, R. P., Lovejoy, C. O., Lallo, J. W., Armelagos, G. J., 1978. The role of constitutional factors, diet, and infectious disease in the etiology of porotic hyperostosis and periosteal reactions in prehistoric infants and children. *Medical Anthropology*, 2(1), 1–59.
- Nawrocki, S. P., 1998. Regression formulae for estimation age at death from cranial suture closure. *Forensic Osteology (2nd ed.)*. *Advances in the Identification of Human Remains*. Illinois, 276–292.
- Ogden, A., 2008. Advances in the palaeopathology of teeth and jaws. *Advances in Human Palaeopathology*. New York: Wiley, 283–307.
- Ortner, D. J., 2003. *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. 2nd ed. London: Academic Press.
- Peric, A., Baletic, N., Sotirovic, J., 2010. A case of an uncommon anatomic variation of the middle turbinate associated with headache. *Acta Otorhinolaryngologica Italica*, 30(3), 156–159.
- Roberts, C. A., 2007. A bioarchaeology study of maxillary sinusitis. *American Journal of Physical Anthropology*, 133, 792–807.
- Roberts, C. A., Cox, M., 2003. *Health and Disease in Britain. Prehistory to the Present day*. Stroud, Gloucester: Sutton Publishing.
- Roberts, C. A., Lewis, M. E., Boocock, P., 1998. Infectious disease, sex and gender: the complexity of it all. *Sex and Gender in Paleopathological Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 93–113.
- Roumelis, N., 2007. The palaeopathology of Kirchberg: Evidence of deficiency, inflammatory and tumorous disease in a medieval rural population in Hessia, Germany. PhD thesis. *Thesis and Papers in Osteoarchaeology No. 3*. Stockholm.
- Rösing, F. W., Graw, M., Marré, B., Ritz-Timme, S., Rothschild, M. A., Rötzer, K., Schmeling, A., Schröder, I., Geserick, G., 2007. Recommendations for the forensic diagnosis of sex and age from skeletons. *Homo*, 58, 75–89.
- Scheuer, L., 2002. Application of osteology to forensic medicine. *Clinical Anatomy*, 15 (4), 297–312.
- Shaffer, W. G., Hinc, M. K., Levy, B. M., 1983. *A Textbook of Oral Pathology*. 4th ed. London: WB Saunders.
- Slavin, R. G., Sheldon, L., Bernstein, I. L., 2005. The diagnosis and management of sinusitis: a practice parameter update. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 116, S13–S17.
- Smith, K. D., Edwards, P. C., Saini, T. S., Norton, N. S., 2010. The prevalence of concha bullosa and nasal septal deviation and their relationship to maxillary sinusitis by volumetric tomography. *International Journal of Dentistry* (Article ID 404982).
- Stuart-Macadam, P., 1992. Porotic hyperostosis: a new perspective. *American Journal of Physical Anthropology*, 87, 39–47.
- Todd, T. W., 1920. Age changes in the pubic bone I. The male white pubis. *American Journal of Physical Anthropology*, 3, 285–339.
- Ünlü, H. H., Akyar, S., Cø Aylan, R., Nalcø A. Y., 1994. Concha bullosa. *Journal of Otolaryngology*, 23, 23–27.
- Wapler, U., Crubezy, E., Schultz, M., 2004. Is cribra orbitalia synonymous with anemia? Analysis and interpretation of cranial pathology in Sudan. *American Journal of Physical Anthropology*, 123, 333–339.
- Wells, C., 1977. Disease of the maxillary sinus in antiquity. *Medical and Biological Illustration*, 27, 173–178.
- WHO, 2009. *Global Health Risks: Mortality and Burden of Diseases Attributable to Selected Major Risks*. Geneva: World Health Organization.
- Zariņa, G., 2009. *Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija. 7. g. t. pr. Kr. – 1800. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Zuckermandl, E., 1882. *Normale und pathologische Anatomie der Nasenhöhle und ihrer pneumatischen Anhängen*. Wien: Braumüller.
- Zunde, M., 1999. Mežs leduslaikmeta beigū posmā un pēcle- duslaikmetā. *Latvijas mežu vēsture līdz 1940. gadam*. Rīga: WWE – Pasauls Dabas fonds, 117–141.

Guntis Gerhards

NASAL CAVITY PATHOLOGIES IN THE ANTHROPOLOGICAL MATERIAL FROM THE ĶĪVUTKALNS BURIAL GROUND

Summary

In the Bronze Age anthropological material from the Ķivutkalns burial ground more than 20 individuals were found with changes in nasal cavity – enlarged middle nose turbinate. In the paleopathological literature only few cases of *concha bullosa* have been described. In this paper the enlarged nose turbinate of the population of Ķivutkalns has been analyzed in relation to sex, age, environment, and diseases.

Keywords: nose turbinate, *concha bullosa*, Bronze Age, Ķivutkalns, Latvia.

Chronical respiratory disease is one of the most common causes of morbidity and mortality. Research has shown that respiratory problems compromised health in the past, but determining specific aetiological factors for skeletal changes due to respiratory disease is a challenging thing. Outdoor factors responsible for respiratory disease include the climate and weather, pollen, exposure to dust while processing crops. Outdoor air pollution can be traced back to periods when industries developed, for example, in the Neolithic of Europe when pottery production began, and in the Bronze Age when metals were smelted.

Respiratory disease as an indicator of poor air quality has seen relatively little attention in the bioarchaeological record, probably, because most human remains from archaeological sites are skeletons, and there are few skeletal markers of respiratory disease that can be identified. Abnormalities of the nasal cavity structures have featured little in palaeopathology. The term *concha bullosa* refers to pneumatization of intranasal turbinates. The pneumatization can occur at any level (superior, middle, inferior), but the term is typically used to describe the aeration of the middle turbinate. *Concha bullosa* may obstruct the nasal airway, predisposing to infection in the paranasal sinuses, and may be associated with other problems such as headache.

Despite its common occurrence and potential clinical significance, *concha bullosa* has been little studied in palaeopathology. The current work comprises a study of *concha bullosa* in the Late Bronze Age skeletal material from ivutkalns. The aims of the study are to assess the prevalence of *concha bullosa* in the prehistoric population and to investigate whether there is a link between *concha bullosa* and other pathologies' (tooth root abscesses, *cribra orbitalia* etc.) relationship with ecological conditions.

Excavations in the burial ground produced 233 inhumation burials with very different skeletal preservation levels. The turbinate and other bony structures of the nasal cavity were fragile and fragmentary. Only 59 skulls (47 adults and 12 sub-

adults) that were well-preserved, and with nasal cavity having one or both middle nasal turbinate, had discovered. Macroscopically investigation of the nasal cavities was made.

According to the results, the prevalence of *concha bullosa* in ivutkalns population is 21/59 = 35,6 %. Of the 21 individuals with enlarged nasal turbinate, four were male, 14 were female and three subadults. The difference between sexes was statistically significant. There was no age pattern. In some cases (burials 50, 78, 93 etc.) *concha bullosa* was unilateral and very enlarged and nasal septal deviation was present. Nasal septal deviation was not seen in individuals (burials 49, 83) with bilateral *concha bullosa* with similar pneumatization. In one come case (burial 235) together with middle turbinate there was also enlarged inferior turbinate.

Teeth diseases (caries, tooth root abscesses), *cribra orbitalia* and *concha bullosa* were also registered. The results show some tendencies between teeth pathologies and enlarged nose turbinate, but these are not statistically significant. In two cases (burials 222, 236), in individuals with *concha bullosa*, auditory exostoses were also found, which were partly blocking external auditory meatus. Activities related to fishing could be the most probable cause of these changes.

The main reasons of high prevalence of *concha bullosa* in ivutkalns population are currently unclear. One of the possible reasons is the impact of climatic conditions with wet and cold weather, which potentially affected the respiratory system. Another explanation is air pollution with a high prevalence in females due to their role in cooking. Smoke from open fires produces organic and inorganic particles that can be inhaled into the deeper parts of the lung causing long-term damage. Probably, the time spent by different groups of people (e.g., males, females and children) in particular macro and micro environments should be investigated. Differentiating the most relevant factors is extremely challenging when studying evidences for respiratory disease in skeletal remains.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1. Nasal turbinate bones and sinuses:
1 – maxillary sinus; 2 – orifice of maxillary sinus;
3 – ethmoidal sinuses; 4 – frontal sinus; 5 – superior turbinate bone; 6 – middle turbinate bone; 7 – inferior turbinate bone
- Fig. 2. Enlarged right middle nasal concha with nasal septum deformation (Burial 50; female aged 20–25)
- Fig. 3. Enlarged right middle nasal concha without nasal septum deformation (Burial 41; female aged 20–25)

- Fig. 4. Enlarged both sides middle nasal conchae (Burial 49; adult male)
- Fig. 5. Enlarged both sides middle and right inferior nasal conchae (Burial 235; female aged 20–40)
- Fig. 6. Tooth root abscesses of the left upper second molar (Burial 78; female aged 35–40)
- Fig. 7. *Cribra orbitalia* on the right orbital roof (Burial 169; aged 14–15)
- Fig. 8. Auditory exostoses of the right external auditory meatus (Burial 222; adult male)

Aija Jansone

LĪBIEŠU ĢĒRBŠANĀS KULTŪRA 19. GS. PIRMAJĀ PUSĒ

Pētījums par Kurzemes lībiešu ģērbšanās kultūru galvenokārt balstās uz 19. gs. pirmās puses līdz šim tikai daļēji izvērtēto ikonogrāfisko materiālu – A. G. Pecolda akvareļiem. Uz šī materiāla bāzes ir veikta minētā laikposma lībiešu sieviešu, vīriešu un bērnu apģērba daļu piegriezuma, krāsu un komplektējuma analīze, kā arī skaidroti vēsturiskie apstākļi un iemesli, kas ietekmēja lībiešu tradicionālo apģērbu un kā tas iekļāvās kopīgā Eiropas un Latvijas apģērba attīstībā.

Atslēgas vārdi: akvareļi, lībiešu apģērbs, piegriezums, komplektējums, ietekmes.

IEVADS

Kurzemes lībieši kā etniska vienība ir Baltijas somu pēcteči, kuri daudzus gadsimtus dzīvojuši Latvijas teritorijā jaukti ar latviešiem un citām tautām, un viņu tradicionālās kultūras mantojums veidojies no dažādu laiku un kaimiņtautu ietekmētām tautas mākslas parādībām. Lai arī par lībiešiem ir saglabājies ļoti fragmentārs materiāls, īpatnības tekstiliju (to skaitā tradicionālā tautas tērpa) lietojumā, izpildījuma tehnoloģijā un rotāšanas mākslā bija un joprojām ir atpazīstamas kā tradicionālas un daļēji arī etniskas.

Mūsdienās Latvijā interesi un vajadzību pēc latviešu tradicionāliem tautas tērpiem nosaka dziesmu svētku kustības prasības pēc vēsturiskai patiesībai tuvinātiem tautas tērpiem, kuri uzsver nacionālo un etnisko identitāti. Tāpēc arī Ziemeļrietumkurzemes iedzīvotāji lībiešu tradicionālo tautas tērpu grib darināt sava novada tradīciju kopējiem (dziedātājiem, dejotājiem, folkloras ansambļu dalībniekiem u.c.), bet bieži nav skaidrs, kāds tad tas īsti bija.

Tā kā muzeju krātuvēs glabājas tikai atsevišķas apģērba daļas, no kurām ir grūti rekonstruēt pilnu apģērba komplektu, kuru valkāja konkrētā vietā, laikā un dzīves gadījumā, ir veikts pētījums par Kurzemes lībiešu apģērbu 19. gs. pirmajā pusē, t.i., laikā, kad tautas ģērbšanās kārtību jau sāka ietekmēt mode, tirdzniecības sakari un individuālā izvēle. Pētījumā kā galveno avotu autore

izmanto Krievu ģeogrāfijas biedrības 1846. gada ekspedīcijas dalībnieka – mākslinieka Augusta Georga Pecolda (*Carl August Georg Wilhelm von Pezold*; 1794–1859) lībiešu apģērbu zīmējumus, kas dod priekšstatu par sieviešu, vīriešu un bērnu apģērbu komplektiem minētajā laikā un dažādās dzīves situācijās. Pētījuma hronoloģiskās robežas, t.i., 19. gs. pirmo pusi, noteica aplūkoto avotu izcelsmes laiks.

Pētījumā lībiešu tradicionālo apģērbu autore aplūko kā vēsturisku kategoriju. Materiāls tiek skatīts attīstībā, likumsakarības tiek konstatētas uz saglabāto materiālu bāzes, izmantojot tādas pētniecības metodes kā salīdzinoši vēsturisko, retrospektīvo rekonstrukciju.

AVOTI UN LITERATŪRA

Noteikta laikposma un katras tautas raksturs, ideāli un garīgā kultūra visspilgtāk izpaužas apģērbā. Apģērbs ir tautas sociālās, materiālās, tehniskās un intelektuālās kultūras izpausme. Apģērbs ir tas, kas visuzskatāmāk identificē cilvēku kā konkrētas tautas vai apdzīvotas vietas pārstāvi. Līdz pat mūsdienām tradicionālais tautas tērps kalpo par identifikācijas karti, kas parāda cilvēka ģeogrāfisko pastāvēšanas vietu, laiku, dzimumu, vecumu, nodarbošanos, reliģiju, ģimenes un sociālo statusu.

Pētījumā par lībiešu ģērbšanās kultūru 19. gs. pirmajā pusē kā galvenais avots izmantots ikono-

grāfiskais materiāls, kurš papildināts ar arheologu pētījumiem, lietiskiem pieminekļiem, rakstītiem avotiem, privātpersonu vākumiem un speciālo literatūru.

Pēc arheologu teiktā, "lībieši kā etniska grupa ir Baltijas somu pēcteči Latvijas teritorijā. [...] 10.–13. gs. nodalāmi pieci lībiešu novadi: Ziemeļkurzeme, Daugavas novads, Turaida (Gaujas lībieši), Metsepole un Idumeja" (Zariņa 1988, 5). Tā kā vairāk pētīti ir Daugavas un Gaujas lībieši, tad konceptuāli pieņemsim, ka Ziemeļkurzemes lībiešu 10.–13. gs. apgērbs līdzinās tiem.

Arheologi uzskata, ka galvenās apgērba daļas lībiešiem ir tādas pašas kā baltu un arī citām plašā Ziemeļeiropas teritorijā dzīvojošām etniskām vienībām (Zariņa 1999, 89). Dažādu kultūru savstarpējā ietekme apgērba attīstībā turpinās arī nākamajos gadu simteņos, proti, 10.–12. gs. materiālā arheologi līdzās etniskajām tradīcijām konstatē kaimiņtautu ietekmi. Tai pašā laikā atšķirības lībiešu apgērbā saskatāmas rotājuma elementos un izpildījuma tehnikās, kā arī apgērba rotāšanas tradīcijās, proti, "lībieši rotājuši tādas apgērba daļas, kas baltu ciltīm palika nerotātas vai rotātas tikai atsevišķos gadījumos, piemēram, kāju aptinumus, sietavas, galvasautus, matu lentes, jakas, bērnu svārkus, priekšautus. Bez tam lībiešu apgērba savdabību pastiprina rotas, īpaši lībietēm raksturīgās krūšu važiņu rotas ar ovālajām saktām" (Zariņa 1999, 89–90).

Mūsdienās materiālās kultūras pētnieki par tradicionālo tautas tērpu uzskata zemnieku apgērbu, kurš ir veidojies un attīstījies daudzu gadsimtu gaitā zināmos klimatiskajos un sadzīves apstākļos, kā arī pastāvošo tradīciju ietekmēs. Latvijas teritorijā tas pastāvējis līdz 19. gs. vidum, kad to pakāpeniski nomainīja vispāreuropeisks pilsētas modes apgērbs. Jo tālāks kļūst t.s. tautas tērpa valkāšanas laiks, jo tautā veidojas lielāks tērpu stilistiskais raibums, tāpēc svarīgi ir visi pieejamie lietiskie un rakstītie avoti.

Pirmā rakstītā informācija par Kurzemes lībiešiem, tai skaitā par viņu ģērbšanās tradīcijām, parādās tikai pēc pirmajām Krievu ģeogrāfijas biedrības (KĢB) ekspedīcijām, proti, tās ir Andersa Jūhana Šēgrēna (*Anders Johan Sjögren*; 1794–1855) atskaites KĢB 1847. gadā (Shegren 1849). Minētajā ziņojumā A. J. Šēgrēns "iestrādāja daļu savāktā materiāla: etnogrāfiska rakstura aprakstus par lībiešu sadzīvi, apgērbu, paražām; vērojumus par Vidzemes un Kurzemes lībiešu valodas lietošanu; [...] kā kuģošana ietekmējusi lībiešu paražas un uzvedību" (Blumberga 2006, 18).

Detalizētāka informācija par šīs ekspedīcijas organizatorisko pusi, iespādiem un ceļojuma

gaitu atrodama A. J. Šēgrēna dienasgrāmatā, kas "glabājas Helsinku universitātes bibliotēkā un interesentiem pieejama divējādi – kā mikrofilmēta oriģināla kopija un kā rokraksta teksta mašīnraksts" (Blumberga 2006, 19). Minētā rokraksta fragmentu tulkojumā ir atrodamas arī ziņas par lībiešu apgērbi.

Nozīmīgs ir mākslas zinātnieces un etnogrāfes Mirdzas Slavas (1924–2001) devums materiālu vākšanā un sistematizēšanā par apgērba vēsturi Latvijā. Monogrāfijā "Latviešu tautas tērpi" (Slava 1966) viņa dod plašu avotu apskatu, to skaitā ir pieminēti A. J. Šēgrēna ekspedīcijas materiāli, proti, A. G. Pecolda zīmējumi (Slava 1966, 14, 67, 78, 79).

Baltijas vēsturiski etnogrāfiskais atlants "Apgērbs" ir kolektīvs darbs, ko veikuši PSRS ZA N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūta un Baltijas republiku vēstures institūtu etnogrāfijas nodaļu zinātniskie līdzstrādnieki. Mirdza Slava bija šī izdevuma kuratore. Izdevumā kā avots un ilustratīvais materiāls par Kurzemes līgavas galvas rotām 19. gs. vidū izmantots A. J. Šēgrēna 1846. gada ekspedīcijā tapušais A. G. Pecolda zīmējums "Lībieši. Līgava un līgavainis" (4. att.) (Istoriko 1986, 78).

Līdz šim izvērstāko 19. gs. Kurzemes lībiešu apgērba aprakstu lasām Latvijas Nacionālā vēstures muzeja trīs sējumu izdevuma "Latviešu tautas tērpi" otrajā sējumā "Kurzeme" (Bremze et al. 1997, 117–118), kurā ilustrācijai ir ievietoti arī deviņi A. G. Pecolda akvareļi (Bremze et al. 1997, 24–27).

1997. gadā Latvijā aizsākās valsts nozīmes pētījumu programma "Letonika" ar apakšprogrammu "Baltu un Baltijas somu etniskā vēsture un kultūras vēsture". Programmā iesaistījās antropologi, arheologi, etnologi un valodnieki. Pētījumi tika publicēti galvenokārt "Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstīs", Latvijas Republikas oficiālajā laikrakstā "Latvijas Vēstnesis", "Lībiešu krasta" izdotajās "Gadagrāmatās" (*Livlist āigastrontōz*) un mēnešrakstā "Līvli". Tika izdotas arī zinātniskas un novadpētnieku grāmatas, kurās publiskoti atsevišķi ar lībiešu tradicionālo apgērbi saistītie jautājumi.

19. gadsimta Kurzemes lībiešu apgērbi muzeju kolekcijās atrodami samērā nelielā skaitā. Pilnu apgērbi komplektu praktiski nav saglabājusies. "Vairākas senākas tērpu daļas nav izdevies iegūt" (Bremze et al. 1997, 117), jo, pateicoties lībiešu pamatnodarbei – zvejai – un tuvajam jūras ūdensceļam, kas savukārt veicināja aktīvu tirdzniecības un kultūras sakaru veidošanos ar Rietumeiropu, lībieši agrāk nekā pārējās Ziemeļkurzemes latvieši sāka valkāt pilsētas tipa apgērbi un līdz ar to senais tradicionālais tautas tērps ātri izzuda no sadzīves,

bet laikā, kad tika dibināti muzeji un veidotas to kolekcijas, tas praktiski nebija saglabāties.

Līdz šim lielākā lībiešu apģērba daļu kolekcija (66 vienības) glabājas Igaunijas Nacionālajā muzejā (INM) Tartu. Lai arī INM tika dibināts 1909. gadā, lībiešu izpēte aizsākās tikai pēc tam, kad 1922. gadā par muzeja direktoru tika uzaicināts somu etnologs Ilmari Manninen (*Ilmari Manninen*; 1894–1935), “kurš muzejam izvirzīja plašākus darba mērķus – līdztekus igauņiem pētīt arī radu tautas” (Pīri 2001, 77). Sākot ar 1923. gadu, materiālu vākšanu pie Kurzemes lībiešiem aizsāka lībiešu tautas ticējumu un folkloras pētnieks Oskars Loritss (*Oskar Loorits*; 1900–1961). Viņš 1924. gadā no ekspedīcijas uz muzeju pārveda galvenokārt atsevišķas lībiešu apģērba daļas. Piemēram, no Vaides viņš pārveda sieviešu cepuri, zeķes, jostu; no Pitraga – baltu lielo vilnas lakatu, zeķes, cimdus, strīpainus brunčus; no Košraga – zeķes, kāju prievītes, strīpainus brunčus un sieviešu cepuri. 1925. gadā O. Loritss uz Tartu muzeju atveda trīs pārus īso zeķu, tumši zilās līgavaiņa zeķes, sarkanbalti strīpainas līgavas zeķes, septiņas rakstainas jostas, melnbalti rūtainu vilnaini (*kal*), priekšautu, līgavas kroni, divas aubes. Pitragā viņš ieguva sieviešu un vīriešu kreklus, tumšzila vilnas auduma sieviešu jaku, vīriešu garos svārkus. O. Loritss palaimējās iegūt vairākas vīriešu apģērba daļas: “vamzi, vesti, bikses, īsās zeķes, kāju prievītes” (Pīri 2001, 78).

Diemžēl O. Loritss nepierakstīja ziņas par iegūto priekšmetu izcelsmi un lietojumu, tādēļ tos grūti izmantot pētniecības darbā, kā arī no atsevišķām apģērba daļām grūti ir rekonstruēt pilnu apģērba komplektu, kuru nēsāja viens cilvēks konkrētā vietā un laikā.

Domājams, ka arī Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā atrodas nozīmīga lībiešu apģērba daļu kolekcija, bet, tā kā līdz šim muzejs nav izdevis nevienu etnogrāfiskās kolekcijas katalogu, tad trīs sējumu izdevums “Latviešu tautas tērpi” (Bremze et al. 1995; 1997; 2003) sniedz tikai nelielu ieskatu muzeja fondos. Paši muzejnieki atzīst, ka Kurzemes lībiešu “iztrūkstošos autentiskos lībiešu apģērba materiālus kompensē 19. gs. vēstures avotu un publikāciju liecības par tiem” (Bremze et al. 1997, 117).

A. G. PECOLDA DEVUMS KURZEMES LĪBIEŠU APĢĒRBA VĒSTURES IZPĒTĒ

Nozīmīgs avots apģērba vēstures pētniecībā ir laikabiedru zīmējumi, starp kuriem vēl neizvērtēti ir Augusta Georga Pecolda akvareļi, kurus viņš

zīmēja Kurzemes lībiešu ciemos, piedaloties KGB ekspedīcijā 1846. gadā.

Šāda ekspedīcija bija iespējama, pateicoties KGB (dib. 1845) izvirzītajam uzdevumam – rīkot ekspedīcijas pie tām Krievijas impērijā dzīvojošām tautām, par kurām ir visnepilnīgākā informācija (Vanaga 1992, 40). Tas bija “jauna laikmeta sākums arī lībiešu pētišanā, jo tieši šī biedrība pēc Etnogrāfijas nodaļas ierosinājuma organizēja un finansēja pirmo zinātnisko ekspedīciju pie lībiešiem” (Blumberga 2006, 15).

Par ekspedīcijas vadītāju biedrība iecēla Andersu Jūhanu Šēgrēnu, kurš savukārt par mākslinieku ekspedīcijai izraudzījās A. G. Pecoldu. No literatūras ir zināms, ka “baltvācietis Pecolds izauga Igaunijā, kur viņa tēvs strādāja par ārstu. Viņš beidza Domskolu Tallinā un divus gadus studēja medicīnu Tērbatas Universitātē. Mākslu studēja Berlīnes un Vīnes Mākslas akadēmijā, papildinājās arī Romā, Nicā, Parīzē un Londonā. No 1821. līdz 1825. gadam dzīvoja Igaunijā. Pēc tam strādāja un dzīvoja Pēterburgā, Rīgā, Cēsīs, Vilandē, Tartu un Tallinā, līdz 1842. gadā atkal pārcēlās uz Pēterburgu. Pēdējā Pēterburgas periodā strādāja par pasniedzēju Pedagoģijas institūtā un universitātē. 1854. gadā kļuva par Pēterburgas Mākslas akadēmijas akadēmīķi” (Lenz 1970, 589).

Par to, ka KGB ekspedīcijai bija valodniecisks, etnogrāfisks un antropoloģisks raksturs, liecina biedrības Etnogrāfijas nodaļas galvenās vadlīnijas ekspedīcijas dalībniekiem, konkrēti norāde, ka “Pecolda kungam jāzīmē ne tikai lībiešu portreti, bet arī lībiešu grupas, sadzīves piederumi, apģērbs u.c. liecības. Turklāt Pecoldam jāizgatavo lībiešu seju un galvaskausu ģipša maskas” (Blumberga 2006, 17).

A. G. Pecolds ar uzdevumu veiksmīgi tika galā, jo bija talantīgs un veikls zīmētājs, viņš zīmēja lībiešu portretus, ciema ļaudis dažādās sadzīviskās situācijās goda, darba un ikdienas apģērbā. Viņš vienus un tos pašus cilvēkus un telpu iekārtas attēloja dažādās kompozīcijās, tādā kārtā līdz mūsdienām ir nonākuši viena un tā paša sīzeta vairāki risinājumi.

Ir pamats domāt, ka lielākā un nozīmīgākā A. G. Pecolda akvareļu daļa glabājas Pēterburgā KGB arhīvā, jo minētā biedrība bija A. J. Šēgrēna ekspedīcijas organizētāja. Tomēr arī citviet atrodams nozīmīgs A. G. Pecolda zīmējumu klāsts. Līdzšinējā izpētes stadijā raksta autore ir apzinājusi:

- Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja arhīva materiālus, kur atrodas 46 A. G. Pecolda akvareļi, no kuriem tikai divi attiecas uz Kurzemes lībiešiem: jauna vīrieša portrets (9. att.) un Irbes lībiešu ciema ainava ar figurālu kompozīciju

priekšplānā. Pārējā šai muzejā esošā akvareļu daļa, domājams, attiecas uz Somiju un pārsvarā ir Ziemeļzemes dabas skati.

- Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Vēstures departamenta Etnogrāfijas nodaļas Rokrakstu, zīmējumu, fotoattēlu un dokumentu kolekcijā (ZAE) glabājas astoņi A. G. Pecolda akvareļi, kuru lielākā daļa ir publicēta izdevumā "Latviešu tautas tērpi" (Bremze et al. 1997).

- Latvijas Vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē (EMK) atrodas 1957. gadā no Ļeņingradas KGB arhīva atvestās A. G. Pecolda akvareļu fotoplates, no kurām tikai 10 attiecas uz Kurzemes lībiešiem. Diemžēl 1957. gadā taisītās fotoplates ir melnbaltas un tajās neredz apģērba krāsu, bet to kompensē katras fotoplates apraksts – komentārs.

- Daži attēli ir pazīstami no reprodukcijām etnogrāfiskajā literatūrā (Bremze et al. 1997; Slava 1966), izdevumā par A. G. Pecoldu (Pecol'd [1840–1850]) un informācijas Krievu ģeogrāfijas biedrības mājaslapā (www.rgo.ru/rgo).

Kopā raksta autorei ir zināms vairāk nekā 20 A. G. Pecolda Kurzemes lībiešu zīmējumu, pēc kuriem diezgan precīzi var raksturot lībiešu ģērbšanās kultūru un apģērba darināšanas tradīcijas ap 1846. gadu. Tajos var labi saskatīt apģērba sastāvdaļas, to piegriezumu, materiālu un dažviet nojaust arī audumu rotājuma tehniku un rakstu (vai tās ir caurās vīles vai kādas mežģīnes). Apģērba krāsa un krāsu salikumi parāda ne tikai konkrētā laika skaistuma izjūtu, bet dažreiz vien materiālo un tehnisko iespēju līmeni. Balstoties uz saglabātajiem A. G. Pecolda zīmējumiem, kuriem ir augsta ticamības pakāpe, jo tie zīmēti konkrētā vietā, laikā un sadzīvīskā situācijā, raksta autore veikusi 19. gs. vidus lībiešu ģērbšanās kārtības analīzi.

SIEVIEŠU APĢĒRBS

Saskaņā ar arheologu pētījumiem, "pēc lībiešu sieviešu [10.–12. gs. – A. J.] kapos atrastajām apģērba atliekām un rotu stāvokļa iespējams konstatēt, ka galvenās apģērba daļas, tāpat kā visā Ziemeļrietumeiropas teritorijā, bija krekls, plecos saspraužamie bezpiedurkņu apliekamie brunči, jaka un villaine. Bez tam iegūti arī norādījumi par kāju aptinumu – sietavu, kā arī par galvassegu un jostu lietošanu" (Zariņa 1999, 90).

A. J. Šēgrēna dienasgrāmatā par lībiešu sieviešu apģērbu Miķeļtornī 1846. gadā lasām: "Sievietēm svārki ar tumši sarkanām svītrām un baltas šalles [villaines. – R. B.] no vilnas vai smalkāka auduma,

galvā balts lakatiņš vai balta aube, kam pāri pierēi plata, sarkana lente. Šķīta, ka dažas jaunākas meitenes vēlas apģērbā lielāku dažādību, un tas bija izgatavots no košākiem un raibākiem audumiem" (Blumberga 2006, 39–40).

A. G. Pecolda zīmējumos redzam, ka 19. gs. pirmajā pusē lībiešu sieviešu apģērbs bija līdzīgs kaimiņos dzīvojošajiem latviešiem, igauņiem, zviedriem u.c. tautām. Sieviešu apģērba galvenās sastāvdaļas bija linu krekli, dažāda materiāla brunči, ņieburī, jakas, plecu un galvas lakati un citas galvassegas, ādas kurpes utt. Bet tai pašā laikā aplūkotajos akvareļos varam saskatīt lokālas savdabības.

Krekli. A. G. Pecolda akvareļos redzam, ka 19. gs. vidū joprojām šuva linu tunikveida krekļus ar virsū šūto uzpleci, kurš lībiešiem ir ļoti šaurš – 1,5–2 cm plats. Šāds šaurš uzplecis ir kā sieviešu, tā vīriešu un bērnu krekliem. 1846. gada zīmējumos pārsvarā attēloti krekli ar atlokāmām apkaklēm un klāt piešūtām aprocēm piedurkņu galos, kas ir jaunāka kreklu konstrukcijas attīstības stadija nekā krekli ar stāvu apkaklīti un taisniem dūrgaliem. Tai pašā laikā Kurzemes lībiešu meitenes portreta zīmējumā (1. att.) redzam, ka krekla

1. att. Kurzemes lībiešu meitene. 1846. g. A. G. Pecolds. Akvarelis (8,8 × 11,8 cm). KGB. A 36. 1/25; E 3217

dūrgali ir taisni un atšūti ar cauro vīli. Ap galvu apsietā lakatiņa stūri aizsedz apkakli, tāpēc par tās formu nevaram spriest. Par šī sieviešu krekla rotājumu neko pateikt nevar, jo zīmējumā to neredz. Iespējams, ka lībietes krekļus neizšuva vai arī izšuvums bija tik sīks un simbolisks, ka mākslinieks tos nevarēja attēlot.

Mūsu zināšanas par 19. gs. otrās puses tradicionālo tautas tērpu daļu darināšanu un rotāšanu lībiešu apdzīvotajā teritorijā papildina un precizē Latvijas Nacionālā vēstures muzeja materiāli, kuri dod detalizētu priekšstatu par lībiešu krekla konstrukciju, piegriezumu un rotājumu.

Apzinātais materiāls ļauj secināt, ka 19. gs. otrajā pusē, tāpat kā citām Eiropas tautām, lībietēm apģērba pamatā bija tunikveida kreklis, šūts divdaļīgs: augšpuse no smalka linu auduma, apakšpuse no pakulu audekla, bet 19./20. gs. mijā krekli jau bija vienā gabalā bez piešuves (E 69, 9). Lai krekla plecu daļu lieku reizi nostiprinātu, uz pleciem tradicionāli tika šūti uzpleči – *lences*, *pleca siksna*, *akseles* (ZAE kolekcija 35. Ventpils apr. Dundagas pag.).

19. gs. beigās ikdienas krekliem apkakle nav bijusi un piedurknes bijušas bez aprocēm. Goda krekliem parasti bijusi atlokāma apkakle plaukstas platumā un piedurkņu galos – aproces trīs pirkstu platumā kā vīriešiem, tā sievietēm. Vasarā nēsāja arī krekļus ar īsākām piedurknēm, kuru garums sniedzās tikai līdz elkoņiem. Kāds apraksts vēsta: “Iten jauns meits gan tāds kreklis negribe valkāt,

roks un kakls abi pa plik, puiš bāz roks gare” (ZAE kolekcija 35. Ventpils apr. Dundagas pag.). Sieviešu goda krekli bija rotāti ar nelielu izšuvumu, kas 19. gs. vidū un otrajā pusē parasti bija baltā krāsā. Arī EMK materiāls parāda, ka 19. gs. beigās lībiešu apģērbā labi kopā sadzīvoja krekļu senākās un jaunākās formas, proti, vecākie krekli bija ar taisniem dūrgaliem, jaunākie ar aprocēm (E 69, 9; E 10, 26).

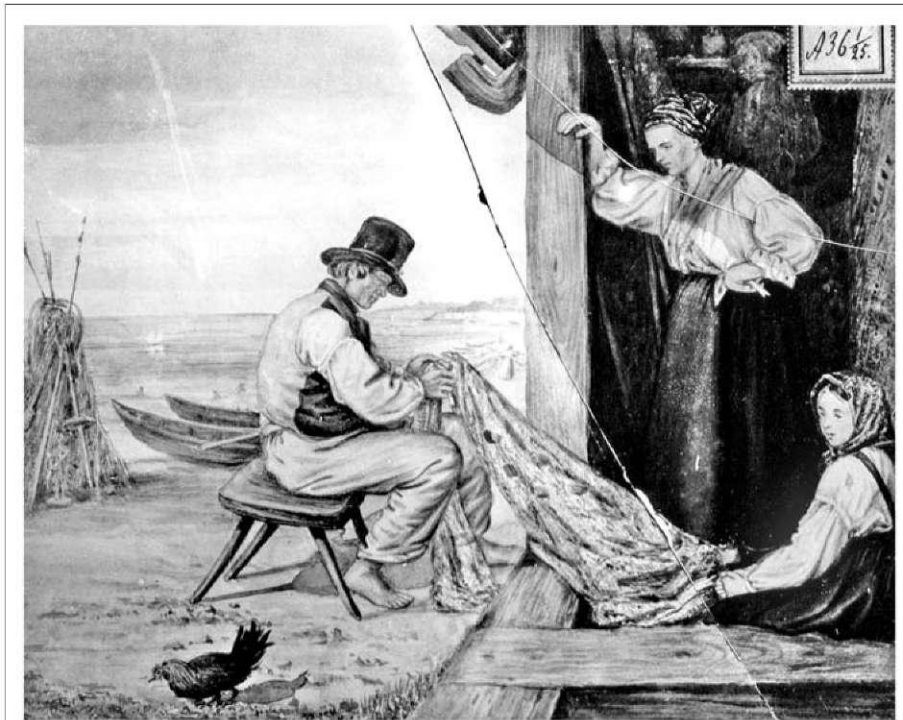
Tātad līdz pat 19. gs. beigām lībiešu krekļu konstrukcijā bija saglabājies šaurais virsū šūtais uzplecis, bet citādi tie ne ar ko neatšķīrās no krekliem, kādus nēsāja latvieši, igauņi, zviedri, baltkrievi un citas kaimiņtautas – tie bija tunikveida piegriezuma, ar nelielu simbolisku baltu izšuvumu.

Brunči. Pēc arheoloģisko izrakumu materiāliem lībiešiem raksturīgi “plecos saspraužamie bezpiedurkņu apliekamie brunči” (Zariņa 1999, 90).

Apģērba attīstība vairāku gadsimtu garumā ienesa izmaiņas ne tikai apģērba komplektējumā, bet arī izejmateriālā, piegriezumā un rotājumā. A. G. Pecolda zīmējumos redzam, ka ap 1846. gadu lībietes valkāja konstrukcijas ziņā no arheoloģiskā materiāla atšķirīgus brunčus.

- Šai laikā pārsvarā tika šūti brunči ar klāt piešūtu jostiņu, auduma krokojums pie jostasvietas kārtots vienā virzienā sīkās, 2,5 cm (E 15, 72) ielocītēs.

- Tikai vienā 1846. gada zīmējumā (2. att.) manāms, ka brunčiem ieloces kārtotas no priek-

Семейство Лубова из с. Коккель (Курляндия)

2. att. Lībiešu ģimene Kolkā.
1846. g. A. G. Pecolds.
Akvarelis. KGB. A 36. 1/25;
E 3206

šas uz mugurpusi, priekšā atstājot gludu joslu, tā saukto *dēlīti*. 19. gs. beigās šī brunču konstrukcija ir daudz izplatītāka.

• Dažos A. G. Pecolda zīmējumos saskatāmas arhaiskākas apģērba formas – brunčiem klāt piešūtas lences. Vienā gadījumā tas tiek rādīts meitenes (bērna) apģērbā (2. att.), otrā – sievietes apģērbā. No vēstures ir zināms, ka senākās apģērba formas ilgāk saglabājās tieši veco cilvēku un bērnu apģērbā.

Materiāls rāda, ka svārki ar lencēm 1846. gadā vēl šur tur pastāvēja dažāda vecuma grupu apģērbā, bet pārsvarā dominēja brunči ar klāt piešūtu auduma jostu. Parasti brunču jostiņa bija no citas krāsas un pat materiāla (nebalināta linu auduma). Jostiņas sānu aizdarei izmantoja gan aukliņas (E 62, 1881), gan metāla āķus (E 62, 1880).

Jāpiebilst, ka nevienā A. G. Pecolda zīmējumā neredzam lībietēm ap vidukli apsietas rakstaini austās jostas.

Pieminekļu valdes (PV) materiālos saglabājies pieraksts par 19. gs. nogales lībiešu brunčiem no Dundagas pagasta Nevejas ciema "Beitiku" mājām: "Vieni lindraki sakrokoti sīkās krokās, otri lielās ielocēs (4,5 cm). Lindraki austi tikai stāvu strīpoti. Josta no kādas tumšākas drēbes. Apakšmalā piešūta no vilnas dzijām griezta aukla. Vienā sārā šķēlums, arī kabata. Garums apmēram līdz lielam vai puslielam. Aukstā laikā sievietes vilkušas mugurā divus lindrakus – vienus virsējos, otrs apakšējos. Apakšējie vienkrāsaini (pelēki, retāk melni, tumši zili arī sarkani). Virsējie lindraki vienmēr stāvu strīpaini" (ZAE kolekcija 35. Ventspils apr. Dundagas pag. Nevejas c.).

Brunči A. G. Pecolda zīmējumos pārsvarā ir sīkstrīpaini, bet atsevišķos zīmējumos arī vienkāršā. Garensvītrotu brunču krāsu salikumi varēja būt dažādi. Piemēram: koši zaļš + sarkans + dzeltens + olīvzaļš vai brūns; zili pelēks + sārts + dzeltens; utt.

Lībiešu sieviešu brunču neatņemama sastāvdaļa bija gar to apakšmalu piešūta citas krāsas (sarkanas, zilas u.c.) auduma strēmele vai aukliņu pinums, kas, protams, ir zināms akcents apģērbā, bet šai klāt piešūtajai maliņai, domājams, bija vairāk praktiska nozīme – padarīt brunču malu izturīgāku. Ikdienas brunčiem piešūva speciāli savītu aukliņu (E 62, 1879), auduma prievīti (E 15, 72), sapītu pīni (E 15, 70; E 15, 69). Lībietes goda lindrakiem virsū šuva arī *treses* (lentes) (E 15, 69). Tās varēja būt samta, kokvilnas atlasa "bantītes" vai zīda lentes (Manninen 1932, 150). Līdzīgi brunču apakšmalu ar lentēm rotāja daudzas Ziemeļu un Viduseiropas tautas, bet visvairāk tās redzam Rietumigaunijā un Igaunijas salās, kā arī zviedru tautas tērpos.

Pārejot uz pilsētas tipa apģērbu, arī lībiešu apdzīvotajā teritorijā modē nāca jostasvietā pieguļošāki, no pieciem gabaliem šūti brunči ar slīpā diegā piegrieztu volānu gar apakšmalu, saglabājot neuzkritošu samta lentiņu rotājumu (E 62, 1880). Interesanti, ka bieži vien šos modernā piegriezuma brunčus šūdināja no tradicionālā sīkstrīpainā, mājas apstākļos austā vilnas auduma. Lai nodrošinātu to ilgāku kalpošanu, brunču iekšpusē gar apakšmalu piešūva 3 cm platu kokvilnas auduma oderi/maliņu. Protams, katram brunčim šī apdare varēja būt dažāda materiāla, atšķirīga platuma, bet pamatideja palika tā pati.

Ļieburi, jakas. Vēsākā laikā lībiešu sievietes nēsāja ņieburus un jakas. Tā kā A. G. Pecolda zīmējumi tapa vasaras laikā, tikai divas sievas attēlotas jakās un viena ņieburā. Jakas zīmētas pieguļošas, ar plecos bagātīgi krototām piedurknēm un pašauriem dūrgaliem, kas atbilst tā laika apģērba piegriešanas un sašūšanas tendencēm un ko 19. gs. beigās redzam Latvijas teritorijā izdotajās apģērba piegriešanas un sašūšanas mācību grāmatās (Berris 1890; Skadace 1897). 19. gs. vidū nēsātām jakām ir neliels trīsstūrveida kakla izgriezums, jaku aizdarei izmantoti āķīši, bet gadsimta nogalē jau sāka šūt

3. att. Lībiešu večiņa. 1846. g. A. G. Pecolds. Akvarelis. KGB. A 36. 1/25; E 3216

metāla pogas, turīgākie ļaudis atļāvās pat sudraba. Vienai sievai zem jakas redzama balta linu krekla atlokāma apkaklīte, otrai ap kaklu zem jakas ir apsiets raibs lakatiņš (3. att.). A. G. Pecolda vienīgais zīmētais sieviešu ņieburs ir rādīts no mugurpuses Mazirbes lībieteī (Bremze et al. 1997, 26), tam jostasvietā ir šūti muduri, t.i., paplatinājums no slīpā diegā piegriezta auduma. Zem ņiebura vilkts balts, domājams, linu kreklis ar garām piedurknēm un klāt piešūtām aprocēm, bet pāri ņieburam ap pleciem aplikts pieskaņotas krāsas raibs pirktais zīda lakats, kurš šoreiz, iespējams, vairāk domāts skaistumam, nevis siltumam. Tāpat kā citviet Latvijas teritorijā, minētajā laika posmā lībietēm jakas un ņiebumi bija vienkrāsaini, patumšos toņos.

Etnogrāfe Velta Rozenberga (1943–2010) raksta, ka arī 19. gs. beigās “lībiešu sievietes virs krekla vilka vienkrāsainu – tumši zilu, melnu, dažkārt pelēku – ņieburu (lībiski *buorst*) vai jaku (lībiski *vamž*). Jakas un ņiebumi bija īsi – sniedzās līdz jostasvietai vai nedaudz pāri tai” (Bremze et al. 1997, 118).

Teikto apstiprina arī lietiskais materiāls Tartu muzeja kolekcijā, kur glabājas lībietes ņieburs ar vilnas auduma priekšpusi un strīpainu linu auduma muguras daļu, bet jaka ir paīsa, tumši zila vilnas auduma, ar piecām pogām.

“Pēc piegriezuma izšķīra platjakas un šaurjakas. Jakas vilka vēsākā laikā. Vasarā ikdienā, kā arī atrodoties istabā, lībietes ģērbās tikai brunčos un kreklā. Siena laikā pļāvā precētas sievas strādājušas vienā kreklā. Jaunās meitas gan vilkušas arī brunčus” (Bremze et al. 1997, 118).

Plecu segas un lakati. Salīdzinoši skarbie ziemeļnieciskie klimatiskie apstākļi noteica vilnas plecu segu ilgo mūžu Kurzemē. Ziemeļkurzemē, tāpat kā citviet Latvijā, tās iedala: zilās, baltās un krāsaini – rūtoti austās. Katrs no plecu segu tipiem ir raksturīgs noteiktam vēstures posmam un tērpumattīstības stadijai.

Viens no senākiem nešūtiem apģērbiem ir garenā plecu sega – villaine. Arheoloģiskajos izrakumos Latvijas teritorijā atrastās villaines datētas, sākot ar 7. gs., bet domājams, ka tās ir daudz senākas. Villaines darināja no nešūta pamata auduma, ko auda trinīša vai vienkārtna tehnikā (vilnas velkos ar vilnas audiem), tām bija taisnstūra forma, ko “noteic materiāls, vispārējā materiālās kultūras attīstība un tehniskie sasniegumi” (Lamsters 2003, 126).

Senākais no 19. gs. pirmās puses lībiešu apģērba gabaliem ir “baltā villaine (lībiski *kūūrtan*), ko galos rotā īsas baltas, ar sarkanu aizaustas celu bārkstiņas” (Bremze et al. 1997, 118). Pie senākām lībiešu plecu segām pieskaitāmas arī melnbalti vai zilbalti rūtotās villaines ar īsām celu bārksti-

ņām visapkārt. Villaiņu garums bija atkarīgs no vālkātājas auguma īpatnībām, bet platums – no aušanas tehnikas attīstības līmeņa, t.i., auzamo stāvu platumā.

Etnogrāfi konstatējuši, ka lībiešu baltās villaines proporcijas ir tuvākas Vidzemes nekā Kurzemes villainēm. Aprakstos ir saglabājušās ziņas, ka baltās villaines lībietes lietojušas reti, galvenokārt ejot uz baznīcu. Arī A. G. Pecolds Mazirbes lībiešu “godu” zīmējumā (Bremze et al. 1997, 25) rāda divas sievas baltajās villainēs. Viena no tām ir pilnīgi balta ar baltām velku bārkstīm, otrai villainei pirms bārkstīm iezīmējas maza sarkana svītriņa. Saktas villainēs lībietes nesprauda. Lai villaini saturētu, reizēm to priekšā aizsprauda ar lielo saspraužamo adatu.

19. gs. 30.–40. gados Eiropā radikāli mainījās vienkāršās tautas apģērbs. Šīs pārmaiņas izskaidrojamas ar kapitālistisko attiecību veidošanās procesa aktivizēšanos, kas ietekmēja arī Latvijas teritorijas iedzīvotājus. Uzlabojoties ekonomiskajai situācijai, intensīvāki kļuva tirdznieciskie un kultūras sakari ar kaimiņtautām. Latvijā ar nelielu laika nobīdi no Eiropas ieplūda jaunās modes un rokdarbu informācija, kas arī veicināja salīdzinoši straujo pāreju uz pilsētas tipa apģērbiem. Sieviešu apģērbā aktuāli kļuva kupli, jostasvietā sakrokoti brunči, pieguļošas jakas un kvadrātveida dažāda izmēra un pielietojuma lakati. Tas bija saistīts ar mākslas stilu nomaīņu Eiropā (mainījās apģērba piegriezuma proporcijas), kā arī ar revolucionāru apvērsumu aušanas tehnikas attīstībā (tika izgudrotas pusautomātiskās stelles), kas ievērojami paātrināja smalku un sarežģītu audumu ražošanu.

Minētie procesi skāra arī Latvijas teritoriju, kā rezultātā 19. gs. pirmajā pusē vispirms lietojumā ienāk kokvilnas un zīda mazāka izmēra galvas un plecu lakatiņi, vēlāk – 19. gs. otrajā pusē vairāk izplatās lielie vilnas lakati (lībiski *villikatt*), kam raksturīga kvadrātveida forma un bārkstis gar visām malām. Lielos lakatus “galvenokārt sedza ziemā vai dodoties tālā ceļā” (E 10, 15; E 10, 18). Minētās plecu segas šai laikā nēsāja visā Latvijā.

No A. G. Pecolda un Frīdriha Krūzes (*Friedrich Karl Hermann Kruse*, 1790–1866; Tartu Universitātes profesors, apmeklējis vēsturiskos lībiešu novadus Daugavas un Gaujas krastos. – A. J.) zīmējumiem redzams, ka jau 19. gs. pirmajā pusē lībiešu sieviešu apģērba neiztrūkstoša sastāvdaļa bija dažādi pirkti zīda, smalkas vilnas vai kokvilnas galvas un plecu lakati, Kurzemē saukti par *drānām* vai *krīzdogiem* (Bremze et al. 1997, 118), *cēberiem* vai *kuģiniekiem* (E 65, 1642, Aizputes apr. Pilsberģu pag.), jo lielākoties tos iegādājās no jūrasbraucējiem. Parasti šie lakati bija ļoti koši

sikrakstaini, puķaini, retāk rūtaini. Tie bija dažāda izmēra un kalpoja dažādām vajadzībām.

A. G. Pecolds rāda, ka visbiežāk lībiešu sievietes un meitenes pirkto galvas lakatiņus sēja mezglā zem zoda vai arī kādā citā veidā. Piemēram, Mazirbes lībietēm lakata stūrīši ir sasieti uz pieres, bet lībieteī no Kolkas ir turbānveidīgs lakata sējums (2. att.).

A. G. Pecolda akvareļos redzam dažādus veidus, kā sievietes sedz lakatus uz pleciem, piemēram, pāri linu kreklam, virs ņiebura, vai ap kaklu zem jakas tā, lai to var redzēt. Lakats segts arī zem baltās vai rūtotās villaines.

Nenoliedzami, pirktais lakats apģērbam piešķir zināmu krāsas akcentu. Par zīda lakatu plašo lietojumu arī 19. gs. nogalē lasām PV materiālos: "Lībietes uz tērpiem sēja rožainus lakatus. Vecie lībiešu vīri nēsāja *kakladrāns lakat* – šlipes nelika. Pat puīši tādi staigājuši" (ZAE kolekcija 35. Ventspils apr. Dundagas pag.).

Galvas lakatus sēja ikdienā kā precētās sievas, tā jaunās meitas. Ļoti bieži sieviešu apģērbā vienlaikus bija abi minētie lakati (galvas un plecu), kuri savstarpēji bija krāsās saskaņoti vai arī izteiktā kontrastā.

Īpatnējs pie plecu segām pieskaitāms apģērba gabals ir sedzami brunči – t.s. pussvārci (lībiski *jupk*), kuri redzami jau 17.–18. gs. zīmējumos (Spekke 1934). Arī A. G. Pecolda 19. gs. vidus akvareli redzam vienu Kurzemes lībieti ar šādiem ap pleciem apliekamiem brunčiem (Bremze et al. 1997, 26), kuri, pēc nostāstiem, šim novadam bija īpaši raksturīgi. Grūti pateikt, kāpēc A. G. Pecolds tik maz ir zīmējis sievas ar villainēm un apliekamajiem brunčiem. Vai šie apģērba gabali tolaik jau bija retums, vai arī A. G. Pecolds lībiešu pusē strādāja vasaras mēnešos, kad šie siltumam domātie apģērba gabali netika valkāti? Pussvārcus, tāpat kā brunčus, auda no vilnas dzijām (linu vai kokvilnas velkos), ar dažādām krāsainām svitrām. Tos šuva līdzīgi brunčiem – auduma gabalu sakrokojot vai saliekot sīkās ielocītēs un piešujot jostiņu, kas saturēja krokojumu. Gar pussvārcu apakšmalu, tāpat kā brunčiem, piešuva no krāsainām vilnas dzijām darinātas pīnes (E 15, 70, Dundaga). Parasti pussvārcus Kurzemē pie goda tērpa nevalkāja, bet ar tiem sedzās lietus laikā. Segšanas paņēmieni bija šāds: tos sedza uz pleciem divkārtīgi, jostasvietu apņemot ap kaklu un priekšā saāķējot vai sasienot. Lietus laikā pussvārcu virsējo kārtu pārmeta no aizmugures pāri galvai kā kapuci. "19. gadsimtā šādi pussvārci valkāti Kurzemē gar jūras piekrasti un Vidzemē Limbažu un Cēsu apkārtnē, t.i., rajonos, kur kādreiz dzīvoja lībieši" (Slava 1966, 68).

Tā kā par pārējo Latvijas teritoriju ziņas par šādu pussvārcu valkāšanu ir diezgan trūcīgas,

etnogrāfe M. Slava 20. gs. 60. gados uzskatīja, ka šis ir "tipisks lībiešu apģērba gabals" (Slava 1966, 68), un tā līdzību ar poļu pussvārciem/priekšautiem, ko sauc par *zapasku* (Bazielich b.g., 202), viņa neņēma izskaidrot. Bet, zinot mūsu tautas vēstures ciešās saiknes ar poļu tautu, nemaz tik neizskaidrojamas šīs paralēles nav. Tāpat kā poļu strīpainā auduma vilnas brunči/priekšauts *zapaska*, tā arī pussvārci Kurzemē aukstā un lietus laikā pildīja galvas un plecu apsegšanas funkciju. Domājams, pussvārcu izplatības areāls bija ļoti plašs, jo analogiskas formas apģērbi nēsāti arī Ungārijā (Kresz 1956, 28; Szendrei 1905, 100; Florian, Urai 1993, 31) un Grieķijā. Kiprā dzīvojošie grieķi tādus pussvārcus valkāja vēl 19. gs. beigās, tikai, piemērojoties klimatiskajiem apstākļiem, tie bija no nātņa auduma un tos sauca par *saya* (Papadimitriou 1991, 25).

Ņemot vērā pussvārcu analogās formas tuvākām un tālākām Eiropas tautām, nonākam pie secinājuma, ka lībieši bija viena no Eiropas tautām, kura šo seno apģērba gabalu pazina un valkāja.

Aubes. Precētās sievas 19. gs. pirmajā pusē nēsāja arī nelielas divu veidu aubes – micītes (lībiski *mūts*). Pirmās atšķīrās no citu Kurzemes novadu sievu galvassegām gan ar savu materiālu, gan piegriezumu, gan rotājumu. Šīm micītēm pakauša daļa bija rotāta ar lentišu un pērlišu izšuvumu, bet gar priekšējo malu piešūta balta auduma lentīte vai mežģinīte. Mazās micītes ar rotājumu pakauša daļā 19. gs. sākumā bija modē plašā Eiropas teritorijā. Teikto apstiprina analogās galvassegas daudzviet Zviedrijā (Dronningens 1998, 65–68; Folk 2001, 36), Dānijā (Hemmer Egeberg, Larsen 2003, 48), Polijā (Bazielich 1982, 65), Čehijā (Langhammerová 1990, 35), Ziemeļvācijā u.c.

Otra veida aubes, ko valkāja Kurzemes lībiešu apdzīvotajā teritorijā, bija darinātas no tilla. Tartu muzejā atrodas pāris šādu no lībietēm iegūtu tilla aubju, kuras ir līdzīgas citviet Latvijā tai laikā zināmām aubēm.

A. G. Pecolds zīmē arī lībietes ar galvas lakatu, no kura ārā spraucas sakrokota mežģiņu mala (3. att.). Ņemot vērā šī novada savdabību – likt galvā vairākas galvassegas, nav izslēgts, ka 19. gs. pirmajā pusē zem lakata lībietes lika mazo, grezno tilla aubīti.

A. G. Pecolda Mazirbes lībiešu attēlojumā vēl pāris sievietēm varam apjaust zem lakatu sējumiem baltu audumu – savdabīgo lībiešu sieviešu galvassegas papildinājumu *mundoku* (no vācu val. *Mundtuch* – mutes auts; tas bija pārlocīts balts divieļveida auts vai lakats, kas nosedza vaigus un zodu līdz pat apakšlūpai un ko sēja uz pakauša.

Tam pāri vēl sēja krāsainu zīda lakatu vai lika aubi), ko 19. gs. otrajā pusē vairs nevalkāja.

Vainagi. Latvijas Nacionālā vēstures muzejā glabājas t.s. kruzūļu-vizuļu lībiešu līgavas vainags: uz cieta pamata sudrabkrāsas folija, gar malām 0,7 cm plata brokāta lente, ar to notīts stieplu karkass un īsie zari, kuru galos brokāta diegu pušķītis. Garajos zaros savērtas dažādas stikla krelles un pūslīši. Sānos zīda lentes, sasienamas zem zoda, 50 cm garas. Vainaga diametrs – 10,5 cm, platums – 4 cm, augstums – 10 cm, zaru garums – 4 cm un 14 cm (CVVM 14060). Viens tāds vainags atrodas arī Tartu muzeja fondos. Pašreizējā izpētes stadijā nav izdevies konstatēt, cik liela saistība šī tipa vainagam ir tieši ar lībiešu etnisko vēsturi, jo līdzīgus vainagus jau 1793. gadā Gaujienas un Trāpenes muižas un 1797. gadā Viļakas sievu tērpu zīmējumos rāda Johans Kristofs Broce (Broce 2007, 313, 372).

50 gadus pēc J. K. Broces arī A. G. Pecolds zīmē lībiešu līgavai galvā šādu vainagu (4. att.). Tā kā minētie vainagi bija sastopami visā Latvijā (Dienvidkurzemē, Augšzemē, Ziemeļvidzemē un Latgalē), iespējams, sākotnēji savāktās informācijas vadīti, kā arī nepietiekama salīdzināmā materiāla dēļ pirmie tautas tērpu rekonstrukciju autori to

nosaukuši par lībiešu līgavas vainagu. Var jau būt, ka tāds vainags zināmā laikā arī bija nozīmīga lībiešu līgavas galvas rota. Bet, tā kā parasti ievestās pirktais preces bija dārgas un visas meitas tos nevarēja atļauties nopirkt, tad uz laulību ceremoniju vainagu aizņēmas cita no citas.

Cik izplatīti 19. gs. otrajā pusē Kurzemes lībiešu jaunavu apģērbā bijuši vainagi, nav īsti zināms, bet ir saglabājušās ziņas, ka šai laikā vasarās meitas nēsājušas ziedu vainagus (E 10, 24, Ventspils).

Par sieviešu matu sakārtojumu pēc A. G. Pecolda akvareļiem ir pagrūti spriest, jo tajos visas sievas ir rādītas galvassegās un mati praktiski nav redzami. Tikai dažviet pieres daļā var redzēt matu krāsu un to, ka matu šķīrums iet pa galvas vidu vai arī ir vienā sēnā. No aprakstiem par 19. gs. beigām uzzinām, ka meitas matu pinušas divās pīnēs, pa galvas vidu celiņš. Pīnes tītas ap galvu uz pretējām pusēm, sākot no pakauša. Uz galvas vidus tās sasieta kopā ar galos iepītām lentītēm. Pāri siets lakats.

Jostas, prievītes. Rīgas un Tartu muzejos atrodas arī austās jostas (audenes) un prievītes, kuru galvenā funkcija bija saturēt apģērbu, bet, kā rāda mūsu izmantotie avoti, pie 19. gs. pirmās puses jau drēbnieku šūtajiem apģērbiem tās vairs nesēja.

4. att. Lībieši. Līgava un līgavainis. 1846. g. A. G. Pecolds. Foto no albuma "Pervaja ekspeditsiia Russkogo geograficheskogo obshchestva A. Shegrena". CVVM EP 850

Prievītes vēl savu funkcionālo nozīmi saglabāja kā "zieds" (dāvana) kāzās, bet 20. gs. 50. gados vāktais materiāls, kas sniedz ziņas par 19./20. gs. miju, šādu informāciju vairs neuzrāda. Ilgāk tautā savu praktisko nozīmi saglabāja pītā prievīte, t.s. *ūzbante*. Parasti tās bija komplektā pa divām un bija domātas zeķu piesiešanai pie kājas (E 55, 1114, 1115, Ventspils). Citviet tādas pašas funkcijas pītās prievītes sauca par *pakelēm* (ZAE kolekcija 35. Ventspils apr. Dundagas pag.).

Priekšauti. Ziemeļkurzemes libietēm, tāpat kā latvietēm, svarīga apģērba sastāvdaļa bija priekšauts. 19. gs. pirmajā pusē A. G. Pecolda zīmējumos redzam sievas ar un bez priekšautiem. Piemēram, Mazirbes libiešu grupā, kurā visi cilvēki tērpti svētku drānās, tikai abām godājamāka vecuma sievietēm ir apsieti balti, nerotāti priekšauti, kuri ir plaukstas tiesu īsāki par brunčiem. Jaunākām sievietēm priekšauti nav rādīti, jo, iespējams, jaunā paaudze, sekojot modes tendencēm, priekšautus sēja tikai pie darba.

Pieminekļu valdes materiālos par 19./20. gs. miju ir teikts, ka Lubezeres, Kandavas un Vandzenes pagastā, ejot uz baznīcu, sievas sējušas priekšā kupli krokotus pirktas baltas drēbes priekšautus – garus, līdz brunču apakšmalai. Meitas, arī talkās ejot, sēja baltus priekšautus. Veicot mājas darbus, likti vienkāršāki, rupjāki pakulu priekšauti.

Cimdi, zeķes. Kāju āvumi. Adijums ir sena, ziemeļnieciskajiem klimatiskajiem apstākļiem ļoti piemērota rokdarbu tehnika, ko joprojām lieto rakstaino cimdu un zeķu darināšanai. Kā to redzam arheologu apzinātajā 13.–17. gs. (Ruša 1988, 121–122; Bebre, Caune 1990, 47–50; Zariņa 1998, 289) materiālā, senie cimdi un zeķes atšķiras no mūsdienu darinājumiem, jo laika gaitā atkarībā no pieejamā izejmateriāla, tā sagatavošanas, krāsošanas, tehniskā izpildījuma un rotājošo rakstu izplatīšanās iespējām cimdu un zeķu forma un rotājums mainījās. Tautas apģērba, tai skaitā arī adījumu attīstība bija cieši saistīta ar sociālekonomisko situāciju. Tas, ko un cik daudz katrās mājās auda, adīja vai izšuva, izrietēja no konkrēto cilvēku dzīvesveida, materiālajām iespējām, kultūras līmeņa un lielā mērā no intereses par rokdarbiem.

Tāpat kā citviet Latvijā, arī libiešu adījumi kalpoja cilvēku dzīves praktisko un estētisko vajadzību apmierināšanai. Adītie cimdi un zeķes bija siltuma virsdrēbes – darbā, ceļā vai godos. Te neviens cimdu raksts neatkārtojas, bet tai pašā laikā to kompozīcija ir veidota pēc vienotiem, novadam raksturīgiem principiem, ko radīja vietējās adītājas, kas, stingri pieturoties pie vietējām tradīcijām, tehniskā izpildījuma iespējām un pie-

prasījuma, tomēr gāja laikam līdzī un konkrētā laika mākslas stila tendenču ietekmē radīja jaunas adījumu kompozīcijas ar atpazīstamām lokālām iezīmēm, par ko arī liecina dažādos laikos adītie cimdi un zeķes.

Tā kā KGB rīkoja ekspedīciju vasarā, A. G. Pecolda akvareļos neredzam libiešus ziemas apģērbā.

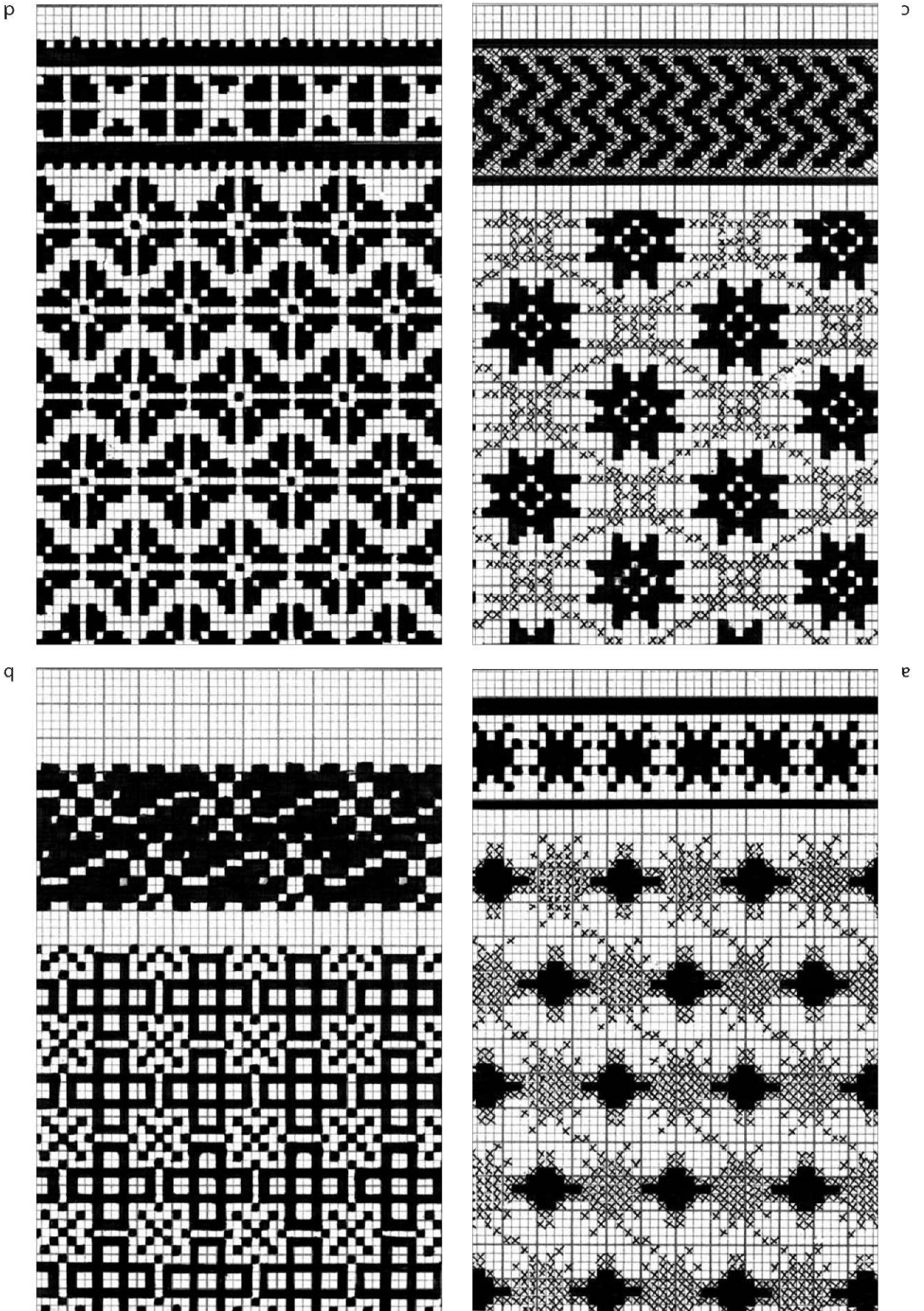
Muzeju krātuvēs salīdzinoši maz ir saglabājušies 19. gs. nogales libiešu adījumi, bet, veidojot 19./20. gs. mijas libiešu apģērba rekonstrukciju, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja speciālisti konstatējuši, ka šai laikā "libiešu dūrainie cimdi adīti ļoti košās krāsās – vai nu viscaur vienādā pamatu klājošā rakstā, valni nodalot ar citas krāsas svītru – pārdari, vai arī valni adot atšķirīgu. Bieži valnī izmantots skuļveida adījums un delnas daļā raksts kārtots joslās" (Bremze et al. 1997, 119).

20. gs. otrās puses etnogrāfiskajās ekspedīcijās ir savākts daudz materiālu par cimdu rakstiem libiešu apdzīvotajā teritorijā. Adījumi ir salīdzinoši jauni, tie tapuši 20. gs. 40.–50. gados, ievērojot šai novadā pastāvošās cimdu rakstu (5. att.: a–d) un krāsu tradīcijas. Tāpat kā daudzviet Kurzemē un Zemgalē, libietes bija iecienījušas zvaigznes un saulītes motīvu. Savukārt krāsu ziedu minētā laika darinājumos diktēja dziju krāsošanas pieredze ar sintētiskajām krāsvielām.

Par zeķēm etnogrāfiskajos pierakstos ziņas ir ļoti trūcīgas vai vispār to nav. Pēc Latvijas Nacionālā vēstures muzeja speciālistu atzinuma, "pie goda tērpa velkamās zeķes libiešu sievietes adīja gludā labiskā adījumā no baltiem līnu vai kokvilnas diegiem. Ziemai domātās vilnas zeķes adīja košākas – vai nu svītrainas, vai ar šķērsvirzienā kārtotām raksta joslām. Viriešu zeķes parasti bija vienkrāsainas – pelēcīgas, brūnganos toņos" (Bremze et al. 1997, 119). Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē īpaši libiešu zeķu raksti nav konstatēti.

Apavi. Ir zināms, ka visā Ziemeļkurzemē 19. gs. otrajā pusē pie goda tērpa vilktas melnas kurpes. A. G. Pecolds 1846. gada zīmējumos pie goda tērpa rāda tikai nelielas melnas laiviņveida kurpes, bet 19. gs. beigu materiālā kurpes ir jau šņorējamas vai aiztaisāmas ar dzelzs vai misiņa sprādzēm. Iespējams, ka pa šiem dažiem gadu desmitiem apavu mode (modeļi un rotājums) bija mainījusies (pilnveidojusies), jo, ņemot vērā A. G. Pecolda zīmējumu detalizētību un precizitāti, nav iemesla apstrīdēt zīmējumu pareizību. Ikdienā 1846. gada vasarā A. G. Pecolds libiešus pārsvarā attēlo basām kājām, tikai vienā zīmējumā mākslinieks rāda sievieti postalās (KGB, 116. f., 1. apr., 61. l., 15. zīm. – Blumberga 2006, II att. Libieši krogā. Svētciems, 1946. gads).

5. att. Cimdru raksti (zimejuši līga Madri):
a - E 10, 3, Puzes pag., darināts 1952. g.; b - E 10, 4, Puzes pag., darināts 1948. g.; c - E 10, 8, Puzes pag., darināts 1952. g.; d - E 10, 10, Puzes pag., darināts 1951. g.

BĒRNU APĢĒRBS

Latvijas arheologi lībiešu kapulaukos ir ieguvuši nozīmīgu 10.–12. gs. bērnu apģērba materiālu, saskaņā ar kuru “bērnu pamatapģērbs, tāpat kā pieaugušajiem, bijis linu vai vilnas auduma krekls ar garām piedurknēm. Virs krekla gan meitenes, gan zēni valkājuši parupja vilnas četrnīšu triniša auduma svārkus, kuru atrastajos fragmentos saskatāma brūna vai zila krāsojuma pazīmes. Svārki šūti tunikveida piegriezumā, bez plecu šuvēm [...] Par bērnu biksēm vai brunčiem nekādu liecību nav. Pēc apģērba valkāšanas tradīcijām, kādas saglabājušās līdz 20. gadsimta sākumam, mazie bērni staigājuši vienā krekļā un, tikai sākot skolas gaitas, dabūjuši bikses, brunčus un apavus” (Zariņa 1999, 118).

Bērnu apģērbu izpētē ļoti nozīmīgi un svarīgi ir A. G. Pecolda sižetiskie zīmējumi, kuros attēloti dažāda vecuma un dzimuma cilvēki. Šoreiz šis ir vienīgais 19. gs. pirmās puses materiāls, kurā ir redzams lībiešu bērnu apģērbs. A. G. Pecolds rāda bērnus gan ikdienā, gan svētku reizē. Mazirbes lībiešu iekštelpu ainā (Bremze et al. 1997, 26) redzam 4–5 gadus vecu bērnu vienā krekliņā, kurš ir nedaudz pāri celim un kura piegriezums ir tāds pats kā pieaugušajiem. Tai pašā zīmējumā

redzams apmēram 8 gadus vecs zēns, ģērbts baltā linu krekliņā ar taisniem dūrgaliem un atlokāmu apkaklīti, kājās pusgaras bikses ar lencēm, kājas basas. Citā Kurzemes lībiešu dzīvojamās istabas iekšskatā (6. att.) redzami divi bērni. Lielākais varētu būt apmēram 6–7 gadus vecs, tam mugurā ir tikai balts garš krekls, savukārt kādus 5 gadus vecā meitenīte, šķiet, tikko ienākusi no āra, un viņai mugurā ir tādas pašas virsdrēbes kā mātei – gari krokoti brunči, jaciņa, lakatiņš ap galvu. Diemžēl apavus šai zīmējumā nevar saskatīt, jo bērnam priekšā ir gailis. Kolkas lībiešu zīmējumā (2. att.) pusaugu meitenei mugurā ir tradicionālā piegriezuma linu krekls ar šauru, virsū šūto uzplecīti un brunči ar divām lencēm, galvā raibs, zem zoda sasiets lakatiņš. Visi A. G. Pecolda zīmētie bērni ir basām kājām, tikai Mazirbes lībiešu attēlā (Bremze et al. 1997, 25) redzams desmitgadīgs zēns svētku drānās ar melnām laiviņveida korpēm kājās. Viņš ģērbies pelēcīgās biksēs un tāda paša auduma (tā varētu būt pelēka vadmala) īsjakā, kas ar pogām sapogāta līdz augšai. Zīmējumā var redzēt, ka zem jakas zēnam ir balts krekls ar atlokāmu apkaklīti. Zēnam rokā ir salmu cepure.

Salīdzinot 19. gs. pirmās puses pieaugušo cilvēku un bērnu apģērbu, jāsecina, ka galvenajos vilcienos bērnu virsdrēbes gan materiāla, gan

6. att. Kurzemes lībieši. 1846. g. A. G. Pecolds. Akvarelis (8,8 × 11,8 cm). KĢB. A 36. 1/25; E 3205

piegriezuma un krāsas ziņā bija tādas pašas kā pieaugušajiem, tikai dažviet saglabājās arhaiskas apģērba formas – meiteņu brunču lences un krekli ar taisniem dūrgaliem. Bet viss pārējais bija tāds pats kā pieaugušajiem, pat zēnu matu griezum.

VĪRIEŠU APĢĒRBS

“Arheoloģiskais materiāls par vīriešu apģērbu sniedz maz ziņu, tās ir fragmentāras un attiecināmas galvenokārt uz rotātajām apģērba daļām. Galveno apģērba daļu – krekla, svārku, bikšu un apmetņa izveidei paralēles jāmeklē vai nu kaimiņu – baltu cilšu – arheoloģiskajā materiālā, vai seno Eiropas iedzīvotāju apģērba aprakstos un attēlos” (Zariņa 1999, 108).

Tāpat kā citur Eiropā un pārējā Latvijas teritorijā, lībiešu vīriešu virsdrēbes savu formu sāka nomainīt jau 19. gs. sākumā. Šai laikā vīriešu virsdrēbes sāka šūt mācīti drēbnieki pēc pilsētu modes parauga, kas arī veicināja ātrāku vīriešu apģērba pāreju uz pilsētas tipa piegriezumu.

A. J. Sēgrēna dienasgrāmatā lasām viņa vērojumus par Kurzemes lībiešu apģērbu, kur labi saskatāmas senākas un jaunākas vīriešu apģērba formas, kas pārejas perioda sākumā pastāvēja paralēli. Piemēram, par Miķeļtorņa lībiešu vīriešu apģērbu viņš raksta: “.krekls ar stāvkrādziņu, īsas bikses, kas zem ceļa sasietas ar auklu, kuras gali nokarājas sānos, zeķes un pastalas, kas sasietas virs potītes, vieniem galvā naģene, citiem – pelēka platmale un ap vidukli sarkana josta. Valdošā krāsa ir tumši pelēka” (Blumberga 2006, 39). Savukārt par Ventspils apkārtnes lībiešu apģērbu teikts: “Visraksturīgākais vīriešu apģērbā ir viņu garie svārki no baltas vadmalas, aizmugurē apakšā daudz ieloču – apmēram kā mācītāju svārkiem Somijā, vai arī īsāki pelēki svārki, kas sniedzas līdz ceļim. Reizēm ap vidukli sarkana vai tumša josta no vilnas auduma vai vismelnākās ādas. Zem garajiem svārkiem ir otri īsāki svārki līdz ceļim, parasti zilā krāsā, ar divām rindām lielu pogu kā Viborgas apkaimes zemniekiem un priekšpusē no augšas uz leju divas rindas spožu pogu cieši cita pie citas. Vēl garas linauduma bikses, galvā platmale, kājās zābaki vai kurpes un baltas zeķes” (Blumberga 2006, 43).

A. G. Pecolds, būdams lielisks portretu meistars, līdztekus cilvēku psiholoģiskajam raksturojumam detalizēti rāda vīriešu apģērbu – tā sastāva daļas, piegriezumu, krāsu, cenšas attēlot arī lībiešu pusē tik pieticīgo apģērba rotājumu, kā arī matu sakārtojumu.

KĢB ekspedīcija notika vasarā, tāpēc A. G. Pecolds rāda cilvēkus ģērbtus atbilstoši sezonai.

Mūsu rīcībā esošajos akvareļos pieci vīrieši ir baltos linu kreklos, pieci – vestēs un jakās/žaketēs. Jāpiebilst, ka, tā kā pamatā tie ir portretu zīmējumi, tad vīrieši ir rādīti līdz krūtīm. Tikai viens vīrs ir attēlots sēžam pie galda ar pipi rokā. Pateicoties šim sižetam, varam redzēt krekla piedurkņu galu konstrukciju. Par vīriešu apģērbu kopumā varam spriest pēc dažiem grupas zīmējumiem, kuros vīri ir redzami visā augumā.

Tā kā A. G. Pecolds bija vienīgais tik plaša reģiona un materiāla dokumentētājs, uz viņa zīmējumiem ir atsaukušies vairāki autori. Apzinātu vai neapzinātu iemeslu dēļ, vēlāko gadu izdevumos pārpublicējot A. G. Pecolda zīmējumus bez atsaucēm, ir radušies arī daži pārpratumi. Piemēram, izdevumā “Latviešu tautas tērpi. I. Vidzeme” (Bremze et al. 1995, 28) redzama T. de Pauli monogrāfijas “*Peuples de la Russie*” (1862) reprodukcija, kurā ir attēloti Limbažu zemnieki svētku apģērbā ap 1860. gadu. Iepazīstoties ar KĢB īpašumā esošajiem 1846. gada akvareļiem, redzam, ka vīra prototips šim attēlam ir ņemts no A. G. Pecolda zīmējuma “Lībietis no Irbes” (7. att.), tikai vīrietis zīmēts pilnā augumā un viņam blakus ir sieva svētku drānās, kuras tērps tiešām atbilst 19. gs. 60. gadu apģērba attīstības tendencēm un kura vairāk līdzinās vidzemnieci.

Otrs attēls, par kuru radusies tieši vietas noteikšanas problēma, ir izdevumā “Latviešu tautas tērpi. II. Kurzeme” (Bremze et al. 1997, 27) publicētais A. G. Pecolda akvarelis ar parakstu “Lībietis. Hans Valdmers Kolkasragā. Skolasmājā”, kas savukārt KĢB materiālos ir fiksēts kā “Latviešu vīrieša svētku tērps no Limbažiem”. Grūti pateikt, kam ir taisnība, bet raksta autore nosliecas par labu pirmavotam (KĢB), tāpēc lībiešu vīriešu apģērba analizē šo attēlu neizmanto.

Krekli. 1846. gadā A. G. Pecolda zīmētiem vīriešiem visiem mugurā ir balti, domājams, linu krekli ar atlokāmu apkakli un klāt piešūtām aprocēm. Visos zīmējumos redzam t.s. tunikveida kreklus ar šauru (apmēram 2 cm platu), virsū šūtu uzpleci, kurš ir domāts krekla kalpošanas ilguma pagarināšanai, jo krekliem ātri nodilst plecu daļa. Uzplecim pie apkakles tradicionāli iestrādāja (iešuva) pleca ķīli (8. att.), lai kaklariņķis veidotos apaļāks un kreklis labāk stāvētu uz auguma. Šis krekla pleca daļas konstrukcijas veids ir pazīstams visā Vidus-, Austrum- un Ziemeļeiropas reģionā.

Visi zīmētie vīriešu krekli ir ar garām, kuplām piedurknēm, ar uzsvērtu krokojumu piedurknes augšdaļā iepretim uzplecim un klāt piešūtu aproci. Tā kā tieši atlokāmā apkakle un klāt piešūtās aproces pieder jaunākam krekla konstrukcijas attīstības variantam salīdzinājumā ar krekliem ar

7. att. Libietis no Irbes. 1846. g. A. G. Pecolds. Akvarelis (8,8 × 11,8 cm). KĢB. A 36. 1/25; E 3211

8. att. Libietis no Kolkas. 1846. g. A. G. Pecolds. Akvarelis (8,8 × 11,8 cm). KĢB. A 36. 1/25; E 3213

stāvu apkakli un taisniem dūrgaliem, tad varam secināt, ka lībiešu vīriešiem 1846. gadā krekli šūti pēc jaunākā parauga.

Attēlos redzamajiem lībiešu vīriešiem krekla apkakle ir sasieta ar baltām tā paša krekla auduma vai diegu aukliņām. Irbes ciema lībieša zīmējumā (9. att.) kreklis ir aizsprausts ar saktiņu, bet pie pašas apkakles ir redzams kaut kas līdzīgs *kniepķenam* (dubultpogai).

Domājams, kreklus zīmētie vīrieši rādīti ikdienas gaitās, jo krekli ir nerotāti un ap kaklu nav sieti lakatiņi. Starp desmit A. G. Pecolda akvareļiem tikai diviem vīriem redzama ar mazu baltu caurumotu mežģinīti rotāta krekla apkakle. Diemžēl nevar pateikt, vai tās ir šūtas cilpiņas, klāt piešūta tamborēta vai pirkta mežģīne.

Salīdzinot vīriešu, sieviešu un bērnu kreklu augšdaļas konstrukciju un rotāšanas tradīcijas, jāsecina, ka tie bija identiski, atšķīrās tikai ar izmēru un to, ka vīriešu krekli bija viendaļīgi.

Vestes, žaketes, mēteļi. Tāpat kā Viduseiropā, arī Kurzemes lībiešu apdzīvotajā teritorijā vēl 19. gs. sākumā zemnieku apģērbā raksturīgi bija trīs svārku veidi: isie (lībiski *amm*), pusgarie un garie svārki (lībiski *oom*), pie kam garos svārkus vēlāk sauca par mēteļiem. Svārkus parasti šuva no

9. att. Irbes lībietis. 1846. g. A. G. Pecolds. Akvarelis (27 × 20 cm). VRVM 35904 (Aijas Jansones foto)

baltas vai dabiski pelēkas, retāk zilās vadmalas vai linu audekla. "Līdz 19. gs. vidum vīriešu svārkus šuva no mājās austā auduma, bet līdz ar kapitālisma attīstību un fabrikas ražojumu izplatīšanos pakāpeniski ieviesās pirktie audumi [...] Ja 18. gs. goda svārki bija balti vai pelēki, tad 19. gs. beigās vislepnākie skaitījās melnie svārki" (Slava 1966, 71).

Raksta autores rīcībā ir četri A. G. Pecolda akvareļi ar Kurzemes lībiešu vīriešu portretiem (3 no Irbes un 1 no Ventspils), kas, domājams, rādīti goda drānās. Tā kā vīri ir zīmēti tikai līdz krūtīm, ir grūti spriest, vai viņam mugurā ir īsie svārki (žaketes) vai garie svārki (mēteļi). Bet, salīdzinot Irbes lībieša portretu (7. att.) ar tā variantu minētajā T. de Pauli monogrāfijā, kur šis pats vīrs rādīts visā augumā, redzam, ka viņam mugurā ir priekšā vaļā pavērts mētelis. Zem tā vilkta šķērsvītrains, līdz pat augšai sapogāta veste. Pēc konstrukcijas vestei prasītos divrindu pogājums, bet zīmējumā to nevar saskatīt. Ap kaklu apsiets sīkraibs lakatiņš, kas nosedz krekla apkakli. Kājās vīram ir paplata bikses, kuru gali ielikti garajos zābakos. Garo svārku aizdarei lietoti āķi. KGB Irbes lībieša portretā redzam to pašu vīru tai pašā apģērbā, tikai līdz krūtīm. Šai variantā svārki priekšā ir aizdarīti ar āķiem, no svārku stāvapkaklītes ārā spraucas kakla lakata sējums. Šeit mēs neredzam, kas vīram zem svārkkiem.

Laikā, kad A. G. Pecolds strādāja Kurzemes lībiešu ciemos, vīrieši gandrīz visā Eiropā jau gērbās pēc angļu modes parauga.

Apģērba vēstures pētnieki uzskata, ka jau no 18. gs. otrās puses Eiropā vīriešu apģērbā nostabilizējās trīs galvenās sastāvdaļas: žakete, veste un bikses (Illustrirovannaja 1987, 520). Vīriešu žakete mūsdienu izpratnē (franču val. – *jaquette*, vācu val. – *Schecke*) nāk no 14.–16. gs. apģērbiem. Tikai vēlāk – 18. gadsimtā, žaketēm nepiešūjot piedurknes un saīsinot stāvu, izveidoja vesti, kas tautā īpaši populāra kļuva Lielās franču revolūcijas (1789–1798) laikā un savu formu nav mainījusi līdz pat mūsdienām. Ar zināmu laika nobīdi, t.i., 19. gs. sākumā šis vīriešu apģērba komplektējums nonāca arī līdz Latvijai. Domājams, ka pamatots ir M. Slavas apgalvojums: "Īsie svārki [to skaitā varētu būt arī žaketes un vestes. – A. J.], salīdzinot ar garajiem un pusgarajiem, ir jaunāka gājuma, jo tie lielākoties šūti ar padrēbi un darināti pēc muižas sulaiņu svārku parauga. Īsos svārkus parasti valkāja mājās, bet, dodoties ceļā vai ejot godos, tiem pāri vilka pusgaros vai garos svārkus" (Slava 1966, 71).

Kā to redzam Irbes lībieša (KGB. A 36. 1/25; E 3210) un Ventspils lībieša (ķestera) (KGB. A 36. 1/25; E 3207) portretos, abiem vīriem mugurā ir balti krekli, vienam atlokāma apkakle, kurai ap-

kārt ir siets kakla lakatiņš, bet otram kakla lakata sējums nosedz apkakli. Abiem vīriem virs krekla vilkta veste ar samērā augstu priekšu (mazu kakla izgriezumu) un pogu aizdari. Vestēm bija vienrindas, kā arī divrindu pogājums. Vestes priekšpuse parasti bija no smalkāka, greznāka un kvalitatīvāka auduma, bet mugurpusei tradicionāli izmantoja citu, varbūt lētāku oderdrēbi vai nebalinātu linu audumu. Vestes nēsāja kā svētku reizēs zem svārkkiem, tā arī ikdienā virs krekla. Irbes lībietim veste patumša, vienkrāsaina, Ventspils vīram tā ir dzeltena ar zilām šķērsvītrām.

A. G. Pecolda zīmējumos vīru svārkkiem saskatāms divu veidu apkakles piegriezums. Vienā variantā svārkkiem ir it kā stāva apkakle un priekša aizdarīta līdz augšai ar āķiem, taču, ja neaiztaisa svārkus ciet līdz kaklam, veidojas mazi atlociņi kopā ar stāvkrādziņu, kas it kā līdzinās "angļu" apkaklītei, bet tai pašā laikā tā ir cita konstrukcija. Otrā variantā redzam klasisku "angļu" apkakli, kādas tai laikā tika šūtas visā Eiropā. Pēc apzinātā materiāla varētu izteikt pieņēmumu, ka svārki (vai tie būtu garie vai īsie) ar stāvapkakli un ciešu priekšas aizdari ir senāks virsdrēbju piegriezuma veids par angļu tipa apkaklēm.

No kaimiņtautu materiāla zinām, ka senākiem garajiem svārkkiem (mēteļiem) bija raksturīga āķu aizdare. A. G. Pecolda zīmētām žaketēm un vestēm redzam pogas, kas ir jaunāks apģērba aizdares veids, bet Mazirbes lībiešu grupas zīmējumā (Bremze et al. 1997, 25) jauna puīša zilpelēkiem svārkkiem ir dzeltenu saitīšu aizdare, bet zem svārkkiem pavilkta īsā veste ar pogu aizdari. No vēstures ir zināms, ka vienmēr ir pastāvējuši izņēmumi dažādās dzīves un sadzīves jomās, tāpēc šo vienīgā variantā rādīto svārku aizdari nevajadzētu absolutizēt un pierakstīt kā īpaši lībiešiem raksturīgu. Virssvārki – šeit domāta žakete – parasti bija patumši: Irbes lībietim tumši zili, ventspilniekam tumši brūni, bet lielākoties dominēja zilpelēki un pelēki toņi. Pēc apģērbā lietoto audumu krāsām varētu pieļaut domu, ka vairāki audumi (īpaši zilie un brūnie) vairs nav mājās kārtībā darināti, bet gan manufaktūru un rūpnīcu ražojumi, jo lielāka apjoma auduma kvalitatīva nokrāsošana mājās apstākļos praktiski nebija iespējama.

A. G. Pecolda akvareļos redzam, ka lībiešu vīrieši ap kaklu sēja lentveidīgi salocītu lakatiņu, kas tai laikā bija ļoti iecienīts visā Eiropā un piešķīra apģērbam zināmu akcentu un individualitāti. Kakla lakatiņš iespēju robežās bija pieskaņots pie pārējā tērpa. Piemēram, vīram ar tumši ziliem svārkkiem ap kaklu siets zilgans lakatiņš, bet vīram ar brūniem svārkkiem – dzeltenī sārta raibs lakatiņš.

Jāatzīmē, ka, neskatoties uz to, ka vīrieši pirmie nomainīja savu virsdrēbju formu uz pilsētas tipa apģērbi, kreklis, kuru valkāja uz kailas miesas un zem svārkjiem, sākotnējo piegriezumu saglabāja visilgāk. Slovāku etnogrāfi uzskata, ka mums zināmā krekla forma nav mainījusies kopš 16. gadsimta (Podalák 1972, 295). Turklāt agrākais krekla piegriezums pilnīgi apmierināja valkātāju vajadzības un tie par krekla formas izmaiņām neinteresējās (Jansone 1996, 85–106).

Bikses. Senākās zināmās lībiešu vīriešu bikses bija līdz ceļiem, un tām klāt vilka garas vienkāršainas zeķes, kas parasti bija apsietas ar krāsainām *ūzbantēm* (prievītēm). Bet jau 19. gs. pirmajā pusē, kā to redzam 1839. gadā zīmētajos F. Krūzes un 1846. gadā tapušajos A. G. Pecolda zīmējumos, lībieši pazina arī garās bikses un īsās vestes. A. G. Pecolda visā augumā zīmētiem vīriem, izņemot puīšelus, ir garas, šauras bikses. Lielākajai daļai bikses ir gaišā krāsā. Domājams, tās ir linu auduma bikses. Mazirbes lībiešu grupas zīmējumā (Bremze et al. 1997, 25) zēnam mugurā ir tumši pelēkas, domājams, vilnas vadmalas bikses un tāda paša auduma īsie svārkji. Zēna biksēm skaidri redzams to piegriezums un aizdares veids. Tai pašā zīmējumā vīrietim ieskicēts atšķirīgs bikšu piegriezums, kuru precizēt pēc attēla nevar. No PV un EMK materiāliem ir zināms, ka vilnas bikses tai laikā varēja atļauties tikai turīgākie ļaudis, bet lielākais vairums nēsāja linu bikses kā vasarā, tā ziemā. Ziemā īpaši aukstā laikā vīri vilka divus, pat trīs linu bikšu pārus.

A. G. Pecolda akvareļi uzskatāmi parāda, ka 19. gs. pirmajā pusē, lai gan daudzviet apģērbā tika izmantoti tradicionālie vilnas un linu materiāli, apģērba piegriezums un komplektējums bija ļoti laikmetīgs un moderns.

Matu sakārtojums. Galvassegas. Tā kā pārsvarā A. G. Pecolda zīmētie vīri ir bez galvassegas, labi var redzēt 19. gs. pirmās puses vīriešu matu sakārtojumu. Tolaik vīri nēsāja pagarus matus, kas sniedzās līdz ausīm un pāri tām. Matu šķūris bija galvai pa vidu, tikai vienā zīmējumā tas ir sānos. Vien lībiešu līgavainim (4. att.) un zvejniekam no Kolkas (2. att.) galvā redzam rateni. Jāpiebilst, ka Kolkas zvejnieka ratene vairāk līdzinās klasiskajam cilindram, nevis pašvelta cepurei. Interesanti, ka līgavainim šī goda cepure ir galvā viņa dzīves ļoti svarīgā brīdī – kāzās, bet Kolkas vīram tā ir galvā, lāpot tiklus. Kolkas lībietim mugurā esošās drēbes pēc piegriezuma ir ļoti modernas, bet tai pašā laikā basās kājas liecina par ikdienas gaitām. Mazirbes lībiešu grupas zīmējumā attēlotajam zēnam matu sakārtojums ir tāds pats kā lieliem vīriem un rokā ir salmu platmale. Tā kā zēns ir istabā, cepure,

saprotams, ir noņemta, bet zīmējums liecina, ka arī šādas pītās salmu cepures lībieši nēsājuši.

19. gs. vidus ir laiks, kad visā Eiropā tika ražotas un pārdotas melnas cepures ar nagu, tautā sauktas par *naģenēm*. Visām Eiropas tautām tās kļūst iecienītas, jo ir nelielas un praktiskas. Vai lībiešu pusē šo cepures veidu jau pazina, pēc A. G. Pecolda zīmējumiem spriest nevaram.

Apavi. Etnogrāfe V. Rozenberga uzskata, ka “izplatītākie apavi kā vīriem, tā sievietēm bijušas pastaļas (lībiski *pastāld*), darbā vīzes (lībiski *viizod*), ko paši pinuši no kārkļu vai kadiķu lūkiem. Vasarā ikdienā staigājuši arī basām kājām. Kurpes un zābaki vilkti tikai godu reizēs un bijuši ne katram” (Bremze et al. 1997, 119).

1846. gadā zīmētiem lībiešiem, gan vīriem, gan sievietēm, gan bērniem, arī A. G. Pecolds vasarā ikdienā rāda basas kājas. Godu reizēs kājās vilka laiviņveidīgas melnas kurpes, melnos, garos zābakus neredzam. Tikai pāris A. G. Pecolda zīmējumos kājās redzamas pastaļas, un vienā no tiem attēlots līgavainis (4. att.).

SECINĀJUMI

19. gs. pirmajā pusē uz lībiešu ģērbšanās kultūru redzamu ietekmi atstāja Eiropas ekonomiskā attīstība un mākslas stili. Šai laikā Eiropā strauji attīstās rūpniecība, bet no kultūrvēstures ir zināms, ka, jo attīstītāka un izsmalcinātāka kļūst gatavo apģērbi ražošana, jo tautā ātrāk izzūd tradicionālais apģērbs.

19. gadsimtā visu Eiropas tautu ģērbšanās kultūru ietekmēja tradīcija un mode. A. G. Pecolda akvareļu analīze rāda, ka, līdzīgi kā pārējā Latvijas teritorijā, lībiešu vīriešu un sieviešu apģērba maiņa no tradicionālā uz pilsētas tipa apģērbi iezīmējas zināmas likumsakarības: “Vīriešu virsdrēbes savu formu nomainīja pirmās jau 19. gadsimta pirmajā pusē, kad no tautā nēsātā tradicionālā piegriezuma apģērba pārgāja uz klasisko angļu tipa uzvalku (garām šaurām biksēm, īsām vestēm un žaketēm ar atlokāmām, t.s. angļu apkaklēm). Sievietes lielākoties savu apģērbi šuva pašas pēc tradicionāliem apģērbi piegriešanas paņēmieniem, bet vīriešu virsdrēbes šuva pilsētu un lauku drēbnieki pēc pilsētas modes parauga, kas arī veicināja ātrāku vīriešu apģērbi formu pāreju uz pilsētas tipa piegriezumu. Jāatzīmē, ka, neskatoties uz to, ka vīrieši pirmie nomainīja savu virsdrēbju formu, kreklis, kuru valkāja uz kailas miesas un zem jaunuzšūtajiem svārkjiem, savu arhaisko formu saglabāja visilgāk. Šo faktu varētu izskaidrot ar to, ka kreklus joprojām šuva ģimenes sievietes mājas kārtībā,

kas citu piegriezumu vēl nepazīna” (Jansone 1996, 90–91).

Sieviešu apģērbā pilsētas tipa mode ienāca vēlāk – 19. gs. otrajā pusē, kad aizvien vairāk bija iespējams nopirkt gatavu apģērpu. Tas pārstāvēja tā saucamo kostīmkleitu – no vienkāršas, svītrains vai rūtaina auduma šūtu kostīmu, kas sastāvēja no brunčiem un jakas, kam apakšā vilka uzkreklīņu vai smalkākas kokvilnas blūzīti.

Izmaiņas sieviešu un vīriešu apģērbā notika:

- parādotes jauniem apģērba gabaliem, piemēram, pieguļošām jakām, aubēm, greznākām apkaklēm, rūpnieciski darinātiem smalkiem žakarda auduma lakatiņiem u.c.;

- sākot lietot jaunus, mūsu reģionam netradicionālus tekstilmateriālus (zīdu un kokvilnu);

- mainoties apģērba piegriezumam. Taisnā diegā piegrieztos apģērba gabalus nomainīja profesionāla drēbnieka pēc speciāli veidotām, diezgan sarežģītām piegrieztām šūtais apģērbs.

“Jaunie (aizgūtie) priekšmeti vai nu nomainīja vecos, vai arī kļuva par papildinājumu vecajiem” (Lehikoinen, Puhakla 1994, 202). Līdz ar to tautas kultūrā notika būtiskas pārmaiņas – radās laikmetam atbilstošas jaunas kultūras vērtības, kas stājās līdzšinējo vietā vai tās pārveidoja un piemēroja jaunajiem apstākļiem.

A. G. Pecolda akvareļi apstiprina faktu, ka jau 19. gs. pirmajā pusē pie Ziemeļkurzemes lībiešiem, kuru dzīves ritmu galvenokārt noteica jūras tuvums, zveja un tirdzniecība, jau pilnā gaitā norisa pāreja no tradicionālā tautas apģērba uz pilsētas tipa apģērpu. Šai laikā viņi bija labi informēti par jaunajām Eiropas modes tendencēm un pieejamajiem materiāliem. Viss jaunais no Eiropas lībiešu ciemos sasniedza ātrāk nekā citus Latvijas novadus (iekšzemē), jo, pastāvot labvēlīgai ģeogrāfiskajai situācijai, aktīviem tirdzniecības sakariem un attīstītai naudas ekonomikai, lībiešiem bija iespēja un arī izdevīgāk nopirkt jau gatavas preces: rūpnieciski ražotus audumus, gatavus apģērba gabalus (lakatus, cepures, apavus u.c.), tērpu apdares materiālus (zīda lentes, mežģīnes u.c.) nekā audzēt linus, turēt aitas, apstrādāt šķiedras utt., kaut gan dzīvē vienmēr bija izņēmumi.

19. gs. otrās puses rakstītajos avotos un lietiskajos pieminekļos pie Kurzemes lībiešiem redzam jau izteiktu pilsētas tipa apģērpu ar dažām atskaņām no senākā apģērba, bet arī šeit ir grūti novilkt robežu – kas šajās apģērba daļās ir izteikti lībisks, kas latvisks. Saglabātais materiāls mums ļauj konstatēt situāciju, ko nēsāja Ziemeļkurzemes iedzīvotāji konkrētā laikā, bet viennozīmīgi apgalvot, ka tie bija tikai lībiešu apģērbi, nebūtu pareizi.

SAĪSINĀJUMI

CVVM – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājuma signatūra
E – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuves signatūra
EMK – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve

INM – Igaunijas Nacionālais muzejs 'Ārtu
KGB – Krievu ģeogrāfijas biedrība
PV – Pieminekļu valde
ZAE – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Vēstures departamenta Etnogrāfijas nodaļas Rokrakstu, zīmējumu, fotoattēlu un dokumentu kolekcija

AVOTI UN LITERATŪRA

Bazielich, B., b. g. *Strój Ludowy w Polsce. Opisy i wykroje*. Warszawa.
Bazielich, B., 1982. *Ubiory dziecięce od XVIII do pocz. XX wieku*. Bytom: Muzeum Górnośląskie w Bytomiu.
Bebre, V., Caune, A., 1990. Arheoloģiskie pētījumi aizbērtajā Rīdziņas gultnē, Daugavas ielā 33. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 47–52.
Berris, K., 1890. *Drēbnieku skola*. Jelgava.
Blumberga, R., 2006. *Lībieši dokumentos un vēstulēs: Somijas zinātnieku ekspedīcijas pie lībiešiem*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
Bremze, Z., Rozenberga, V., Ziņģīte, I., sast., 1995. *Latviešu tautas tērpi. I. Vidzeme*. Rīga: Jāņa sēta.

Bremze, Z., Rozenberga, V., Ziņģīte, I., sast., 1997. *Latviešu tautas tērpi. II. Kurzeme*. Rīga: Jāņa sēta.
Bremze, Z., Rozenberga, V., Ziņģīte, I., sast., 2003. *Latviešu tautas tērpi. III. Zemgale, Augšzeme, Latgale*. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs.
Broce, J. K., 2007. *Zīmējumi un apraksti*. 4. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
Dronningens og Øfolkets Dragter. 1998. Svendborg & Omegns Museum.
E 10: 15; 18; 26, Puzes pag.
E 10: 24, Ventspils.
E 15: 69; 70; 72, Dundaga.
E 55: 1114; 1115, Ventspils.
E 62: 1880; 1881, Košrags.

- E 62: 1879, Mazirbe.
 E 65: 1642, Aizputes apr. Pilsbergu pag.
 F 69: 9, Melnsils.
- Etnografija: risunki predstavitelei narodov Rossii v nacional'nykh kostiumakh, XIX vek (iz arhiva RGO). Pieejams: <http://www.rgo.ru/2010/02/etnografiya/>
- Florian, M., Urai, E., 1993. *Magyar nepviseletek*. Budapest. *Folk Costume in Sweden*. 2001. Stockholm.
- Hemmer Egeberg, L. De, Larsen, T. W., 2003. *Guldbroderi og huekoner: Om kunsthåndværk for gejstlighed, adel og bonde*. Værlose: Værlose Museum.
- Illustrirovannaja entsiklopedija mody*. 1987. Praga.
- Istoriko-etnograficeskii atlas Pribaltiki*. Odezhda. 1986. Riga: Zinatne.
- Jansone, A., 1996. Skats drēbnicku amata attistībā 19. gadsimta beigās Kurzemē un Vidzemē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 85–106.
- Karnups, A., 1936. Latviešu tērps pēdējos 350 gados. *Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē*. Rīga: J. Grinbergs.
- Kresz, M., 1956. *Magyar Paraszviselet (1820–1867)*. Budapest: Akademiai Kiado.
- Lamsters, V., 2003. *Ievads latviešu stila vēsturē*. Rīga: Elpa-2.
- Langhammerová, J., 1990. *Lidový oděv v Českých zemích*. Praha. (Etnografický slovník, 3).
- Lehikoinen, L., Puhakkla, M., 1994. *Kansallispukuja Suomesta*. Helsinki.
- Lenz, W., Hrsg., 1970. *Deutschbaltisches biographisches Lexikon, 1710–1960*. Köln; Wien: Böhlau.
- Manninen, I., 1932. *Die Finnish-ugrischen Völker*. Leipzig.
- Papadimitriou, E., 1991. *Cypriot Costumes*. Athens.
- Pecol'd, A. G. V. *Al'bom risunkov. 40–50 g. XIX veka*. Sankt-Peterburg. Pieejams: <http://www.raruss.ru/antiqbooks/str2/1211-pezold.html>.
- Pīri, R., 2001. Lībiešu materiāls Igaunijas Nacionālā muzejā. *Lībiešu gadagrāmata 2001*. Mazirbe: Lībiešu krasts.
- Podalák, J., 1972. *Zamagurie*. Košice.
- Ruša, M., 1988. Izrakumi Rīgā, Torna ielā 1. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1986. un 1987. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinatne, 121–123.
- Shegren, A., 1847. Izvlechenie iz otcheta predostavlenno-go Russkomu geograficheskomu obshchestvu chlenom-sotrudnikom A. Shegrenom ob etnograficeskoi ekspeditsii v Lifliandiiu i Kurliandiiu. *Zapiski Russkogo geograficheskogo obshchestva*. Kn. I i II. Sankt-Peterburg, 253.
- Skadace, E., 1897. *Praktisks sagriešanas un zīmēšanas kurss pēc franču metodes*. Rīga.
- Slava, M., 1966. *Latviešu tautas tērpi*. Rīga: Zinatne. (Arheoloģija un etnogrāfija, 7).
- Spekke, A., 1934. *Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi*. Rīga: A. Gulbis.
- Szendrei, J., 1905. *A magyar viselet történeti fejlődése*. Budapest.
- Vanaga, L., 1992. Pervye etnograficheskie ekspeditsii v Latvii. Izuchenie livov i krievinci. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 11, 40–45.
- Zariņa, A., 1988. *Lībiešu apģērbs 10.–13. gs.* Rīga: Zinatne.
- Zariņa, A., 1998. Rīgas cimdi un zeķes 16.–17. gadsimtā. *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Zariņa, A., 1999. *Apģērbs Latvijā 7.–17. gs.* Rīga: Zinatne. ZAE kolekcija 35. Ventspils apr. Dundagas pag.

Aija Jansone

LIV CULTURE OF DRESS IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Summary

The study is based on the watercolours of A. G. Pezold, an iconographic source on the Liv culture of dress in the first half of the 19th century, which previously has not been evaluated. Based on this material, an analysis has been undertaken of the cut, materials, colours and sets of garments of Liv women's, men's, and children's dress, examining the historical circumstances and influences that shaped its character and assessing its place in the overall development of dress in Europe and Latvia.

Keywords: watercolours, Liv dress, cut, garment sets, influences.

In the first half of the 19th century, the economic development and art styles of Europe had a conspicuous influence on Liv culture of dress, as it did on that of the Latvians and other neighbouring peoples. Europe saw rapid industrial development at that time, which accelerated the change from traditional to urban dress.

Analysis of the watercolours of A. G. Pezold shows that among the Livs, as in the rest of the area of present-day Latvia, the change in male and female dress from traditional to urban follows a characteristic pattern. Thus, men's outer garments

changed their form earlier, already in the first half of the 19th century, when dress with the traditional cut, as worn among ordinary people, was replaced with the classic English-style suit (long, narrow trousers, a short vest and a jacket with an 'English-style' lapel). At that time, women still sewed their own dresses using the traditional techniques, while men's outer garments were sewn by urban and rural tailors after the example of urban fashion. Women's dress changed to urban fashion in the second half of the 19th century, when the possibility arose to purchase ready-made dresses.

Changes in female and male dress took place:

- through the introduction of new garments (tight-fitting jackets, bonnets, more elaborate collars, industrially made fine kerchiefs of Jacquard fabric etc.);
- through the introduction of new textile materials, not traditional for this region (silk and cotton);
- through the change in the cut of dress (garments cut in the direction of the thread being replaced with dress sewn by professional tailors according to specially prepared, fairly complicated patterns).

Through the mutual influence of tradition and fashion, significant changes took place in popular culture: new (borrowed) artefacts either replaced the old ones, or else supplemented them, giving rise to new cultural values, corresponding to the age, which superseded the previous ones or else altered them and adapted them to new conditions.

The watercolours of A. G. Pezold confirm that in the first half of the 19th century, among the Livs of northern Kurzeme, whose way of life was mainly shaped by the proximity of the sea, fishing and trade, the transition from traditional folk dress to urban dress was already fully underway. At that time they were well informed about the new fashion trends in Europe and the available materials. All novelties from Europe reached the Liv villages earlier, since the active trading contacts and developed monetary economy meant that it was more convenient for the Livs to purchase ready-made goods, i.e. industrially manufactured textiles and finished garments (kerchiefs, hats, footwear), as well as material for dress decoration (silk ribbon, lace, etc.), even though these were sometimes of cheap and low quality, than it was to grow flax, keep sheep, process fibres etc., although there were always exceptions to the rule.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Liv girl of Kurzeme. 1846. V. A. Pezold. Watercolour (8.8 × 11.8 cm). KĢB. A 36. 1/25; E 3217

Fig. 2. Liv family of Kolka. 1846. V. A. Pezold. Watercolour. KĢB. A 36. 1/25; E 3206

Fig. 3. Old Liv woman. 1846. V. A. Pezold. Watercolour. KĢB. A 36. 1/25; E 3216

Fig. 4. Livs. Bride and groom. 1846. V. A. Pezold. Photo from the album "Первая экспедиция Русского географического общества А. Шеррена". CVVM EP 850

Fig. 5a. Mitten pattern. E 10, 3, Puze Parish. Made in 1952. Drawing by Ilga Madre

Fig. 5b. Mitten pattern. E 10, 4, Puze Parish. Made in 1948. Drawing by Ilga Madre

Fig. 5c. Mitten pattern. E 10, 8, Puze Parish. Made in 1952. Drawing by Ilga Madre

Fig. 5d. Mitten pattern. E 10, 10, Puze Parish. Made in 1951. Drawing by Ilga Madre

Fig. 6. Kurzeme Livs. 1846. V. A. Pezold. Watercolour (8.8 × 11.8 cm). KĢB. A 36. 1/25; E 3205

Fig. 7. A Liv man from Irbe. 1846. V. A. Pezold. Watercolour (8.8 × 11.8 cm). KĢB. A 36. 1/25; E 3211

Fig. 8. A Liv man from Kolka. 1846. V. A. Pezold. Watercolour (8.8 × 11.8 cm). KĢB. A 36. 1/25; E 3213

Fig. 9. A Liv man from Irbe. 1846. V. A. Pezold. Watercolour (27 × 20 cm). VRVM 35904. Photo by Aija Jansone

Translated by *Valdis Bērziņš*

Anete Karlsonē

VĒSTURES AVOTU ZIŅAS PAR AUSTO JOSTU LIETOJUMU LATVIJĀ

Noskaidrot vēstures avotu sniegto ainu par austu jostu lietojumu Latvijā rosināja konstatētā neatbilstība starp šodien pastāvošo to valkāšanas veidu ar gariem, plīvojošiem galiem (sieviešu apģērbā) un etnogrāfiskajās publikācijās atrodamā informācija. Laikā no 16. gs. līdz 18. gs. beigām austās jostas turpināja būt funkcionāli nepieciešama sieviešu apģērba sastāvdaļa. Tradicionālajā tautas tērpā nepastāvēja būtiskas atšķirības vīriešu un sieviešu jostu sējuma veidā. Tās tika sietas, vai nu visu garumu aptinot viduklim, vai atstājot tikai nelielus brīvus galus. Sieviešu apģērbā jostas parasti neredzēja, jo tās nosedza virsdrēbes. Mūsdienu jostu valkāšanas tradīcija nāk no 19. gs. beigām un ir saistāma ar dziesmu svētku kustību un atjaunoto tautisko tērpu kā latviskās piederības paudēju.

Atslēgas vārdi: tautas tērps, austās jostas, apģērba vēsture, etnogrāfija, kultūras vēsture.

IEVADS

Latviešu tautas tērps mūsdienās ir viens no nacionālās identitātes simboliem. Tā darināšana un lietošana cieši saistīta ar dziesmu un deju svētku tradīciju. Tieši šo svētku sakarā aktualizējas jautājums par dejojāņu un koristu tērpu “pareizumu” vai “nepareizumu”, t.i., atbilstību vēsturiskajam oriģinālam un noteiktam valkāšanas veidam. Tas attiecas gan uz tērpu kopumā, gan uz atsevišķām tā daļām, tostarp austajām jostām un to valkāšanas veidu. Austās jostas, it sevišķi rakstainās, ir vienas no ornamentāli greznākajām tērpa sastāvdaļām. Mūsdienās, kad par ļoti būtisku tautas tērpa īpašību tiek uzskatīta dekoratīvāte, gluži saprotama ir vēlme apsiet jostas tā, lai pēc iespējas vairāk tās būtu redzamas. Tautas tērps mūsdienās galvenokārt ir koncerttērps. Tas rada nepieciešamību pēc ļoti precīziem tā valkāšanas “priekšrakstiem”. Turklāt kopš 1931. gada ar tautas tērpa valkāšanu saistītā sabiedrības daļa ir pieradināta pie jēdzieniem “pareizs” vai “nepareizs” tautas tērps, pie autoritāšu noteiktiem kanoniem tā valkāšanā.

Lai arī mūsdienās par galveno “pareizuma” kritēriju ir pieņemts uzskatīt tērpa atbilstību vēsturiskajiem (pārsvarā 19. gs.) oriģināliem, tomēr īstenot šo noteikumu ne vienmēr ir tik vienkārši, kā sākumā liekas. Tā kā esmu gan jostu darinātāja,

gan lietotāja, tad varēju uz austu jostu sējuma veidu paskatīties arī no lietotāja pozīcijām. Sākotnēji tika mēģināts noskaidrot, kāda rakstura informāciju iespējams gūt no publicētajiem materiāliem. Lai arī muzejos ir saglabāta ļoti liela austu jostu bagātība un ir publicēti to rakstu krājumi un darināšanas pamācības (Dzērvītis, Treimanis 1982; Ivanova, Madre 1968 u.c.), par to siešanas veidu etnogrāfiskajā literatūrā atrodams ziņas ir vai nu pārāk vispārīgas (Slava 1966, 54; Bremze et al. 1995, 16; Bremze et al. 2003, 100–101, 184), ko nemazina norādes par mezglu sējuma veidiem (Zunde 1967, 19, 21, 321; I–V att.), vai arī pārāk detalizētas (Karnups, Kivicka 1938, 57, 108, 137, 176, 223, 237, 256, 303–304, 324, 337, 427). Kristīnes Pāvuliņas un Jāņa Niedres rakstītais par jostveida audumu lietojumu izraisa lielāku ticamību, tomēr šie materiāli saistāmi tikai ar vienu ļoti konkrētu Latvijas apvidu – Krustpils apkārtni (Pāvuliņa [b.g.], 168; Niedre 1930, 9). Redzot neatbilstību starp šodien vērojamo austu jostu valkāšanas veidu ar gariem, plīvojošiem galiem (it sevišķi sieviešu apģērbā) un etnogrāfiskajās publikācijās atrodamo informāciju, radās interese noskaidrot vēstures avotu sniegto ainu. Tāpēc tēmas izpētei izmantoju pirmavotus, izvērtējot to ticamības pakāpi. Salīdzinot ar muzeju krājumos esošajām bagātajām jostveida audumu kolekcijām, vēsturiski ticamu ziņu par šo

priekšmetu lietojumu ir maz. Informāciju iespējams gūt, apvienojot dažādos avotos atrodamās fragmentārās vai aptuvenās liecības. Kā ziņu avoti šajā pētījumā izmantotas gan valodnieciskās liecības, gan dažādos laika periodos tieša vērojuma ceļā tapušie vienkāršās tautas apģērba zīmējumi, t.i., vizuālās liecības, gan rakstītās liecības: atmiņu stāstījumi un etnogrāfisko ekspedīciju vākumi. Kā ziņu avots izmantoti arī muzejos saglabāto jostu garuma mērījumi un praktiski eksperimenti jostu siešanā.

Šajā rakstā pievērsīšos ne tikai austu jostu, bet plašākā nozīmē – jostveida audumu lietojumam. Par jostveida audumiem pieņemts saukt garus, lentveida audumus, kuru platums var būt no nepilna centimetra līdz pat 15 centimetriem. Latvijas etnogrāfiskajā materiālā tas reti ir vairāk par 8 centimetriem. Rakstā iekļautas daļēji arī šaurās jostiņas jeb prievītes, kuru platums ir salīdzinoši neliels (1–2 cm). To noteica šo jostiņu lietojums, kurš nereti ir tāds pats kā platajām jostām – apģērba saturēšana un vidukļa apjošana. Galvenā uzmanība veltīta jostveida audumiem ar funkcionālo lietojumu “jost, apjost”. Tātad tematiskais ierobežojums materiāla analizē ir nevis priekšmeta platums, bet gan tā lietojuma raksturs.

VALODNIECISKĀS LIECĪBAS PAR JOSTVEIDA AUDUMU LIETOJUMU

Senākās liecības par jostveidu audumu lietojumu, iespējams, sniedz pašu priekšmetu nosaukumi. Daļa no tiem ietver ziņas par priekšmeta darinājuma veidu (celaine, audene, likstaine u.tml.). Citi norāda uz priekšmeta lietojumu. Vispirms jau pats vārds “josta” sevī ietver darbību “siet, jost, apjost” (Karulis 1992a, 59), tātad norāda uz ķermeņa apjošanu un apģērba saturēšanas funkciju. Toties lietojuma veids netiek konkretizēts atbilstoši vārda dažādajām nozīmēm. Otra latviešu literārajā valodā salīdzinoši daudz lietotā jostveida auduma apzīmējuma “prievīte” izcelsme saistāma ar priekšmeta sākotnējo darināšanas veidu. Tas atvasinātāts no darbības vārda *vīt* ar priedēkļa *pie-* senāko formu *prie-* (Karulis 1992b, 81–82). Konstantīns Karulis “Latviešu etimoloģijas vārdnīcā” arī norāda, ka, “runātāju apziņā izzūd dot sakaram ar *vīt*, vārds uzskatīts arī par deminutīvu (ar *-īte*) un darināts šķietamais pamatvārds *prievē*” (Karulis 1992b, 82). Tieši šāds nosaukums, kā arī no tā atvasināti varianti “prievete” (E 55, 211–212), “prievate” (E 55, 271, 272 u.c.) ir dominējošie

jostveida audumiem ar ļoti dažādu lietojumu gan Alsungas apkārtnē, gan citviet Kurzemē (Skrunda, Kuldīga u.c.) (ZAE kolekcija 35. Kuldīgas apr.). Tur ar vārdu “prievē”, “prievate” apzīmē arī priekšmetus, kurus latviešu literārajā valodā sauktu par jostām.

Prievītes nosaukums “paķele”, “paķelis” (pacle) norāda uz tās sējumu zem ceļa, t.i., kāju sietavas vai zeķes saturēšana zem ceļa locītavas. Tas fiksēts gan Rietumkurzemē – Rucava, Grobiņa, gan Zemgalē – Iecava, Zālite, Vecsaule, Bauska, gan Augšzemē – Nereta, Susēja, gan Vidzemē – Madliena, Drusti, Nītaure, Stelpe (Endzelīns 1927, 53). Līdzīgs lietojums ietverts nosaukumā “lielsaišķi”, kas galvenokārt lietots Vidzemē (Endzelīns 1925, 502; ZAE kolekcija 35. Madonas apr.). Tas norāda uz jau minēto prievīšu sējumu, akcentējot to novietojumu virs kājas liela, kas būtībā ir tā pati ceļgala locītava. Pēc etnogrāfisko materiālu pierakstiem konstatējams, ka priekšmeti ar nosaukumu “lielsaišķis” lietoti arī kā jostas, priekšautu saites u.c. vajadzībām. Tātad to lietojums varēja būt plašāks par nosaukumā ietverto.

Kurzemē lietotais nosaukums “ūzbante” (arī “ūzbants”, “ūzbantē”, “ūzbanta” un no tiem atvasinātais “uzmanti” – ZAE kolekcija 35. Talsu apr.) jau sākotnēji saistāms ar divējādu jostveida audumu lietojumu. Abos gadījumos tas saistīts ar “ūzām” – vīriešu biksēm. Vienā variantā ūzbantes lietotas bikšu apsiešanai jostas vietā, bet otrā – bikšu galu apsiešanai zem ceļa vai ap potīti (Endzelīns 1929, 411).

Etnogrāfiskajā literatūrā līdz šim gandrīz neminēts ir jostveida audumu nosaukums, kurš bijis izplatīts Tukuma apriņķī, – “apsēja”, “apsiene”, “apsienīte”, norādot tikai vispārēju siešanas (apsiešanas) funkciju (ZAE kolekcija 35. Tuku- ma apr.).

Jāsecina, ka valodnieciskās liecības – austu jostu nosaukumi gan latviešu literārajā valodā, gan to apzīmējumi dažādās Latvijas vietās – pārsvarā norāda uz priekšmeta atrašanās vietu apģērbā un vispārēju funkciju: siet, apsiet, apjost.

ZIŅAS PAR AUSTO JOSTU LIETOJUMU 16.–17. GS.

Meklējot konkrētākas ziņas par jostu sējumu veidu, nākas pievērsties 16.–17. gs. liecībām. Uz šo laiku attiecas pirmie ārzemju ceļotāju atstātie Livonijas vietējo iedzīvotāju zīmējumi, kā arī daži arheoloģisko izrakumu dotumi. Publikācijās par arheoloģiskajos izrakumos iegūtajām tekstilijām

un to izpēti (Zariņa 1999; Žeiere 2000; 2006; 2008) atrodamas liecības par austajām jostām. Priekšmeta iespējamais lietojums nereti nosakāms pēc tā novietojuma apbedījumā. Tekstiliju fragmenti, kas varētu būt piederīgi jostām, arheoloģiskajos izrakumos atrodami ļoti reti un ir nelieli. Auduma jostu atliekas līdz šim atrastas tikai sieviešu kapos. Kā uzskata arheoloģe Irita Žeiere, šādas jostas lietojušas gan sievietes, gan vīrieši (Žeiere 2008, 73). Konstatēts, ka jostas bijušas aptītas ap augumu vairākās (divās – trijās) kārtās. Turklāt vienā gadījumā – iespējams, ar 17. gs. datētam tekstilās jostas atradumam Lielvārdes kapsētā ir saglabāties dubulti siets mezgls ar 15 cm gariem jostas galiem. Arī šī josta bijusi aptīta trīs reizes (Žeiere 2008, 74). Vienā apbedījumā atrastas vairākas jostas liecina, ka tās lietotas dažādu apģērba gabalu saturēšanai. Tā, piemēram, Ances kapulauka 6. kapā “konstatētie divu dažādu jostu fragmenti netieši norāda uz iespējamo jakas nēsāšanu. Tādā gadījumā viena no jostām varēja tikt izmantota brunču, otra – jakas apjošanai” (Žeiere 2000, 131). Lai arī arheoloģiskajos izrakumos 16.–17. gs. atradumos austu jostu fragmenti atrasti maz, tomēr tie sniedz liecības par to lietojumu šajā periodā.

Dažas norādes par austu jostu lietojumu 16. gs. var gūt arī no ārzemju ceļotāju Livonijas zemnieku apģērba zīmējumiem un aprakstiem. Pateicoties Arnolda Spekkes pētījumam (Spekke 1934; Spekke 1935; 1995), mums apkopotā veidā pieejamas ziņas par vairākiem vietējo tautu sieviešu apģērba zīmējumiem, kuri publicēti atkārtotos pārzīmējumos. Līdz šim zināmais senākais izdevums, kurā ievietoti Livonijas tautu sieviešu apģērba zīmējumi, ir tā sauktais Grassi (*Gressi*) albums, kas izdots 1585. gadā Romā.¹ Kā jau minēts, attēli tika pārzīmēti no viena albuma citā, pirmizdevumiem sekoja atkārtoti izdevumi, tā ka patiesais zīmējumu autors mūsdienās vairs nav nosakāms. Dažkārt attēli pārpublicēti bez būtiskām izmaiņām, bet reizēm tie tika “uzlaboti” atbilstoši albuma sastādītāja izpratnei un zināšanām, tādējādi radot visai būtiskas atkāpes no sākotnējā zīmējuma varianta. Tā radusies situācija, ka vietējo tautu sieviešu apģērba zīmējumi, kas varētu attiekties uz 16. gadsimtu, ar lielāku vēsturiskās ticamības pakāpi ir hronoloģiski visjaunākajā, tā sauktajā Brojna

¹ Dei Veri Ritratti Degl' Habiti di Tutte Le Parti Del Mondo. Intagliati In Rame Per Opera di Bartolomeo Gressi Romano Libro Primo All Ill. mo et R. mo Mons. Henrico Caetno (sic) In Roma MDLXXXV [Visu pasaules daļu apģērba zīmējumi-portreti. Iegriezti varā. Romiešu Bērtuļa Grassi darbs. Pirmā grāmata (veltīta) visslavenajam un cienījamam monsiņjoram Gaetano. Romā 1585. gadā] (Spekke 1934, 12–13).

1. att. Jostu sējuma veids ar gariem galiem sieviešu apģērbā 16. gs. Attēls (fragments) no Bröina albuma, Antverpene 1610. g. [?] (Spekke 1935, XXIV: att. 79)

(*de Bröin*)² albuma 4. izdevumā, kas publicēts Antverpenē 1610. gadā.³ No Livonijas (latviešu un igauņu) sieviešu divpadsmit zīmējumiem tikai divām figūrām redzamas tekstilās jostas, kas apsietas, atstājot garus galus ar pušķiem (1. att.) (Spekke 1935, XXIV: att. 79).

Ceļotāju aprakstos jostas, kuras viennozīmīgi varētu identificēt kā austās jeb tekstilās jostas, pārsvarā nav pieminētas. Visai fragmentāras ziņas par jostveida audumu lietojumu zemnieku apģērbā Latvijas teritorijā 17. gadsimtā tomēr atrodamas Duisburgas Universitātes profesora Johana Arnolda Brandta (*Brandt*) 1672. gada ceļojuma aprakstā (Brandt 1702, 72–74, 137–141). Kurzemes sieviešu apģērbā minēta vilnas, domājams, austā josta: “..*tad ap augumu tās sien tikai vilnas jostu* [šeit un turpmāk teksta izcēlums mans. – A. K.], *caur to izbāž audumu no rupja nebalināta lina vai citu rupju vilnas audumu, ar ko tās tikko apsedz*

² Abrams de Bröins dzimis 1538. vai 1540. g., miris diezgan vecs Ķelnē, vienā un tai pašā laikā gravieris un gleznotājs (Spekke 1934, 23).

³ Omnium pene Europae, Asiae, Africae, Atque Americae Gentium Habitus. Habits de Diverses Nations De L'Europe, Asie, Afrique et Amerique. Trachtenbuch Der Furnembsten Nationen vnd Volcker kleydungen beide Manns und Weybs personen in Europa Asia Africa vnd America. Michiel Colijn Excudit f.14. Par šo albumu A. Spekke raksta: “Šim kostīmu atlantam nav ne izdevēja, ne vietas, ne gada apzīmējuma, bet iekš katalog der Freiherrlichen von Lipperheide'schen Sammlung für Kostümwissenschaft... Berlin 1897, p.13, attiecībā uz to ir teikts, ka šis atlants esot iznācis: “Antwerpen um 1610”, viņš esot “vierte Ausgabe des Bruyn'schen Trachtenbuches.”” (Spekke 1934, 21–22).

ZIŅAS PAR AUSTO JOSTU LIETOJUMU 18. GS. BEIGĀS UN 19. GS. PIRMAJĀ PUSĒ

ķermeņa apakšējo daļu līdz ikriem”⁴ (Brandt 1702, 73). Lai arī apraksta autors kļūdaini norādījis, ka jostu apjož vispirms un auduma gabalu izvelk tam cauri pēc tam, visai skaidri noprotams, ka runa ir par apliekamo brunču valkāšanu, apsienot tos ar jostu. Šis piemērs liecina, ka 17. gs. Kurzemē austās jostas turpināja būt funkcionāli nepieciešama apģērba sastāvdaļa. Arī J. A. Branda dotajā vidzemnieču apģērba aprakstā var atpazīt apliekamos brunčus. Tomēr šeit minēts kāds cits to valkāšanas veids. Ķermeņa apakšdaļai apņemto auduma gabalu “*wattman*”, kas sniedzās no vidus līdz kāju ikriem, piesprauda ar saktām “*breytsche*” pie auduma lentas, kas bija pārlikta labajam plecam. Viena sakta atradās priekšā pakrūtē pret “kuņģa muti” (*an mund des magens*) un otra – mugurā, uz krustiem (Brandt 1702, 137–139). Šāds apliekamo brunču valkāšanas veida dokumentējums citos vēstures avotos līdz šim nav zināms. Lai pamatotu šo ziņu patiesumu, nepieciešami papildu pētījumi. Iespējams, ka tādi varētu atklāties arheoloģisko izrakumu materiālu analizē. Jostas siešana, kas lietota brunču saturēšanai, minēta apraksta turpinājumā: “*Ja nu jaunava ir nabadzīga, tā ‘breytsche’ vietā apsien ap vidukli vilnas jostu, izvīsta caur to kā nu vislabāk var augstāk minēto ‘wattman’, lai tas apsedz viņas kaunu*” (Brandt 1702, 140). Šajā aprakstā nedaudz dīvains šķiet tas, ka tikai nabadzīgu sieviešu apģērbā parādīts apliekamo brunču saturēšanas veids ar apsietu jostu. Diemžēl sīkāki komentāri J. A. Branda aprakstā par to nav doti. Arī attiecībā gan uz kurzemnieču, gan vidzemnieču apģērbu minēts tikai pats jostu valkāšanas jeb siešanas fakts, bet nav atrodamas detalizētākas norādes, piemēram, par to, vai jostām tika atstāti brīvi karājošies gali.

Apkopojot visai skopās ziņas par austu jostu lietojumu 16.–17. gs., var konstatēt, ka šajā laikā jostas bija funkcionāli nepieciešama sieviešu apģērba sastāvdaļa. Tā kā zīmējumi un arheoloģisko izrakumu materiāli sniedz atšķirīgu informāciju par to konkrēto lietojuma veidu, var pieņemt, ka pastāvējuši dažādi jostu sējuma veidi – gan atstājot garus brīvus galus, gan aptinot gandrīz visu jostas garumu ķermenim un atstājot tikai nelielus (ap 15 cm) galus.

Par 18. gs. beigām un 19. gs. pirmo pusī ziņas sniedz laikabiedru atstātie latviešu zemnieku tradicionālā apģērba zīmējumi, kā arī nedaudzi senākie atmiņu pieraksti, kas publicēti 19. gs. beigās. Tiešā vērojuma rezultātā tapušie attēli izvēlēti kā vēsturiski vairāk ticami salīdzinājumā ar vēlāka laika zīmējumiem. Tātad šoreiz uzmanību pievēršīšu tiem attēliem, kas darināti līdz 19. gs. 60.–70. gadiem – laikam, kad sabiedrības modernizācijas rezultātā tradicionālais zemnieku goda tērps vēl nebija aizstāts ar laikmetīgās modes drēbēm.

Plašākā attēlu kopa par vietējo iedzīvotāju apģērbu Latvijā 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā (1770–1818) ir Rīgas liceja, vēlāk Rīgas guberņas ģimnāzijas skolotāja Gerlicā dzimušā Johana Kristofa Broces (*Brotze*) zīmējumi. Tie apkopoti plašajā krājumā “*Sammlung verschiedner Liefländischer Monumente, Prospecte, Müntzen, Wapen etc.*”, kas pieejams arī elektroniski (<http://www3.acadlib.lv/broce/>). Tas publicēts, papildinot ar zinātniskiem komentāriem latviešu valodā, laikā no 1992. līdz 2007. gadam. Šajā rakstā izmantotie zīmējumi galvenokārt atrodami trīs sējumos: 1., 3. un 4. (Zeids 1999; Zeids et al. 2002; Auns 2007). Kopumā tās ir apmēram 15 figūras. Tostarp austās jostas skaidri redzamas divpadsmit vīriešu apģērbā (figūru attēlojumā no priekšpuses).⁵ Tikai trīs gadījumos tās redzamas kā sieviešu apģērba sastāvdaļa. Turklāt divos zīmējumos – “Piebalgas baznīcas un nopostītās pils skats 1797. gadā” (Auns 2007, 158–159, Nr. 81) un “Zemnieku kāzas Vidzemē” (http://www3.acadlib.lv/lielbildes/sejums_NR3/BM03010Am.htm) – sieviešu figūras attēlotas no mugurpuses, ar skaidri saskatāmu apliekamajiem brunčiem apņemtu jostu. Par brunču veidu liecina jostas novietojums – tā atrodas zemāk par brunču augšmalu – raksturīga apliekamo brunču valkāšanas pazīme (2. att.: a, b). Ap vidu apsieta josta ar nelieliem brīviem galiem redzama arī zīmējumā “...divas zemnieku jaunavas ..Bīriņu apkārtnē..” (Zeids et al. 2002, 357: 220). Tajā attēlotas sievietes darba apģērbā – tikai kreklos, kas ap vidu sasieti, iespējams, ar austu jostu (2. att.: c). Citos sieviešu figūru zīmējumos jostas skaidri nav redzamas.

Vīriešu apģērbā jostas sietas gan ap mēteļiem, gan zem tiem – ap kažokiem, kažokādas vamžiem vai īsajiem svārkkiem. Attēlu sniegtā informācija liecina, ka jostu sējumiem bijuši vairāki veidi. Josta

⁴ Šeit un turpmāk izmantots *Dr. phil.* Renātes Siliņas-Piņķes šī autora teksta tulkojums, jo iepriekš publikācijās A. Karnupa (Karnups 1936, 109) vai E. Paegles (Paegle 1935, 26–27) minēto citātu tulkojumos atrodami teksta pielāgojumi 20. gs. 30. gadu priekšstatiem par tradicionālo apģērbu. Šoreiz veikts neatkarīgs tulkojums, pēc iespējas precīzāk saglabājot sākotnējo izteiksmi.

⁵ Dažos gadījumos austās jostas redzamas arī vīriešu figūrām, kuras zīmētas no mugurpuses (Zeids et al. 2002, 215, Nr. 135).

a

b

c

2. att. Austās jostas sieviešu apģērbā. Zīmējumi no J. K. Broces krājuma.

a – fragments no attēla “Zemnieku kāzas Vidzemē” (BM03010A); b – fragments no attēla “Piebalgas baznīcas un nopostītās pils skats 1797. gadā” (BM07066A; Auns 2007, 158–159, Nr. 81); c – attēls “..divas zemnieku jaunavas Bīriņu apkārtnē” (BM03091A; Zeids et al. 2002, 357, Nr. 220)

aptīta ap vidu un nostiprināta, galus vairākas reizes aizbāžot aiz tās (3. att.), vai arī sasieta, atstājot nelielus galus (4. att.). J. K. Broces sniegtajos attēlu komentāros dažos gadījumos austu jostu lietojums pieminēts arī tekstā. Piemēram, attēls MB03062 (3. att.: f): “Latviešu zemnieks no Vīgantes muižas Ērgemes draudzē. Pēc viņa kārtīgā apģērba redzams, ka viņš nav vienkāršs zemnieks, bet gan stārasts. Virs kažokādas kamzoļa, kas apšūts ar melnas ādas sloksnēm, viņam ir linu auduma virsvārki; bikses platas, no sliktā tūka vai vadmalas. Virs vilnas zeķēm viņš lielus līdz pusei aptinis ar baltu linu audumu, aiz sarkanbaltās jostas, ko apjozis ap vidu, tas priekšpusē aizbāzīs cimdus” (Zeids 1992, 110). Vai arī MB03065 (4. att.: e): “Zemnieks ar dēlu no Sausnējas Kalsnavas draudzē. Abiem ir josta blāvi sarkanā krāsā. Kājas tiem notītas īpatnējā veidā” (Zeids 1992, 116). Pie viena no zīmējumiem ziņas par austu jostu iegūstamas tieši no apraksta, jo attēlā tā skaidri nav saskatāma. MB05060a (3. att.: c): “Līgava un līgavainis ir tās divas personas, kas stāv vidū, sadevušās rokās. Līgavainis ir visā savā krāšņumā, un proti – gaiši pelēkos vadmalas svārkos (jo diženāks viņš sev šķiet, jo tie ir gaišāki), kas ir sajozti ar jostu, t.i., platu vilnas dzijas lenti, ko darinājusi līgava” (Auns 2007, 156). Arī par divām vīriešu figūrām, kuras redzamas no mugurpuses, aprakstā minēts, ka jostas esot austas: “Madlienas latviešu tērps. [...] Josta ir austā no raibas vilnas” (Zeids et al. 2002, 216).

Hronoloģiski nākamās liecības par latviešu zemnieku apģērbā lietotajām austajām jostām ir medicīnas doktora Oto Hūna (*Huhn*) apkopotajos materiālos “*Curland nach den Kreisen und Kirchspielen. Der Selburgsche Kreis oder die Selburgsche Oberhauptmannschaft*” ievietotie zīmējumi. Jostas redzamas divos zīmējumos ar vienādu nosaukumu: “Zemnieku apģērbi Jēkabpils apkārtnē ap 1822. gadu” (Bremze et al. 2003, 108–109). Vienā no tiem attēlota meitene vasaras darba drēbēs, un skaidri redzams austās jostas sējuma veids no priekšas (5. att.). Šajā gadījumā josta pilnībā aptīta ap vidu, neatstājot brīvus galus. Arī vienai vīrieša figūrai redzama austā josta (6. att.) (Bremze et al. 2003, 109). Tā apsieta ap kažoku, vienu jostas galu izvelkot cauri tinuma kārtām, atstājot apmēram plaukstas platuma galu, līdzīgi kā redzams jau J. K. Broces zīmējumos.

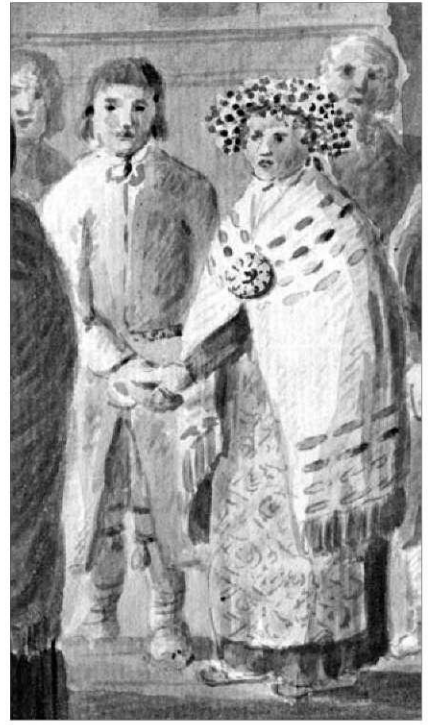
Citā 19. gs. pirmās puses vēstures avotā – Helēnes fon der Brigenes (*Brüggen*) albuma zīmējumos (tapuši 1831.–1832. g.) (Dzērvītis, Ģinters 1936, 147–153; Meinarte 2004) austās jostas skaidri redzamas tikai divos latviešu zemnieku vīriešu portretos (Dzērvītis, Ģinters 1936, 149, 30. att., 153, 34. att.). Vienam no tiem ir ļoti šaura mētelim apsieta jostiņa, kamēr otrā zīmējumā tā ir plata. Abos gadījumos jostām atstāti nelieli vaļēji gali. Sieviešu zīmējumos austās jostas parasti nav attēlotas, ja nu vienīgi kādā no portretiem redzama apģērbam apsieta šaura saitīte (Dzērvītis, Ģinters 196, 150, 31. att.). Tomēr tā varētu arī nebūt

a

b

c

d

e

f

3. att. Austo jostu sējuma veids vīriešu apģērbā, neatstājot brīvus galus. Zīmējumi no J. K. Broces krājuma. *a* – “Zemnieks no Gulbenes draudzes, konkrēti – no Beļavas” (BM03056A; Zeids 1992, 99, Nr. 25: 6); *b* – “Divi zemnieki no Kārļakalna muižas Alūksnes draudzē..” (BM03068A; Zeids 1992, 120, Nr. 37: 77, 78); *c* – fragments no attēla “Latviešu laulības Dzērbenes draudzē mācītāja dzīvojamā istabā 1792. gadā. Zīmējis K. Grass [17]92. gadā” (BM05061A; Auns 2007, 155, Nr. 79); *d* – fragments no attēla “Zemnieku kāzas Vidzemē” (BM03010A); *e* – fragments no attēla “Viļakas tērps 1797. gadā” (BM07126A; Auns 2007, 374, Nr. 202); *f* – “Latviešu zemnieks no Vigantes muižas Ērgemes draudzē” (BM03062A; Zeids 1992, 109, Nr. 31: 53)

a

b

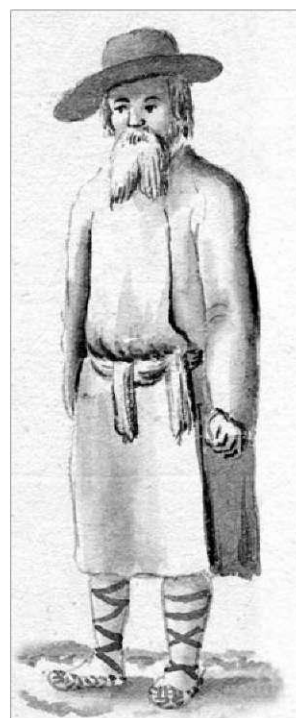
c

d

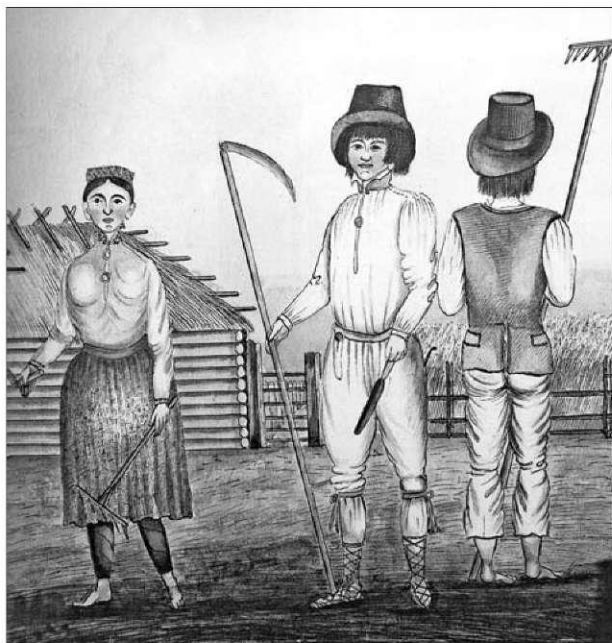

e

f

4. att. Austo jostu sējuma veids vīriešu apģērbā, atstājot nelielus brīvus galus. Zīmējumi no J. K. Broces krājuma. a – “Dzērbenes zemnieks” (BM03061A; Zeids 1992, 108, Nr. 30: 47); b – “Salacas zemnieks” (BM03079A; Zeids 1992, 137, Nr. 48: 1); c – “Zemnieks no Drustiem Dzērbenes draudzē” (BM03065A; Zeids 1992, 115, Nr. 34: 67); d – attēls bez teksta (BM03079A; Zeids 1992, 137, Nr. 48: 6); e – “Zemnieks ar dēlu no Sausnējas Kalsnavas draudzē” (BM03065A; Zeids 1992, 115, Nr. 34: 61); f – fragments no attēla “Viļakietis un tās pašas vietas sieva un meita no Poļu Vidzemes” (BM08075A; Auns 2007, 376, Nr. 203)

5. att. Austās jostas sējums sieviešu apģērbā. “Zemnieku apģērbi Jēkabpils apkārtņē ap 1822. gadu” (Bremze et al. 2003, 108, 1. att.)

6. att. Austās jostas sējums vīriešu apģērbā. “Zemnieku apģērbi Jēkabpils apkārtņē ap 1822. gadu” (Bremze et al. 2003, 109, 2. att.)

atsevišķs priekšmets – austā jostiņa, bet apģērba konstruktīva sastāvdaļa.

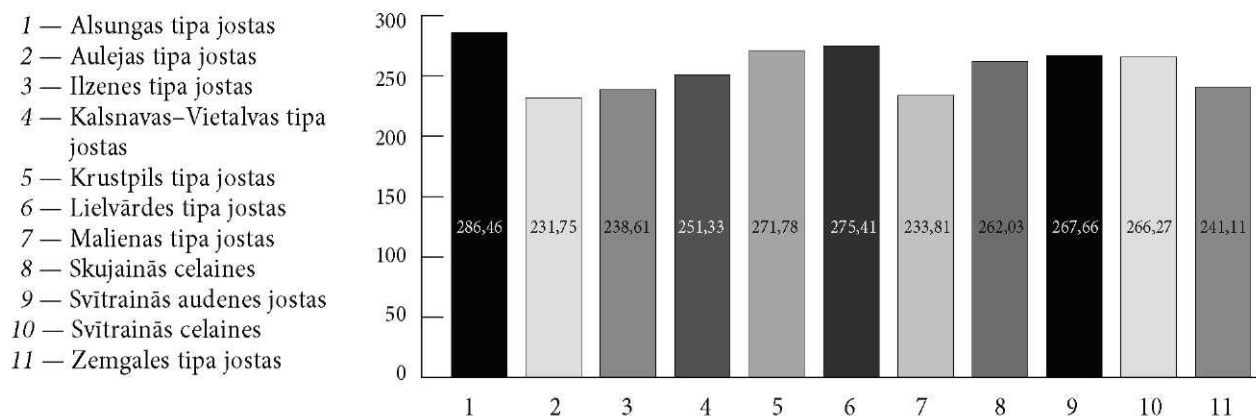
Fragmentāras norādes par austo jostu lietojumu rodamas arī atmiņu pierakstos, kas publicēti 19. gadsimta nogalē, bet sniedz ziņas par senāku laikposmu. Vieni no senākajiem šobrīd zināmajiem tādu atmiņu pierakstiem ir Pētera Blaua individuālie etnogrāfisko un folkloras materiālu vākumi Ērgļu un Liepkalnes apvidū 19. gs. 70. gados (Zilais [Blaus] 1885). Tie sniedz ziņas par apģērbu, tā izskatu un valkāšanas veidu, iespējams, pat 18. gs. beigās (vairāk par to sk. Karlsonē 2006a). Atmiņu pierakstā par sieviešu apģērbu jostas pieminētas netieši, aprakstot divdaļīgos, apliekamos brunčus: “Prošuves bij divi balta audekla gabali, viens no pakāļas uz priekšu, otrs no priekšas uz pakāļu apņemami un jostas vietā **ar jostu sajožami**. [...] Viņas nēsāja brunču vietā” (Zilais [Blaus] 1885, 80). Šis nelielais citāts norāda, ka jostas, iespējams, austās, vēl 18. gadsimta beigās turpināja saglabāt savu sākotnējo funkcionāli praktisko lietojumu apģērba daļu saturēšanā. Tomēr detalizētākas ziņas par jostu sējuma veidu šis apraksts nesniedz.

Uz nedaudz vēlāku laiku, iespējams, 19. gs. sākumu, attiecināms kāds cits atmiņu stāstījums par apģērbu Vestienas un Bērzaunes draudžu apgabalā. Tas publicēts 1888. gadā laikrakstā “Dienas Lapa” (Āronu Matīss 1888). Atmiņās, kuras stāstījusi kāda uz avīzes redakciju atnākusi veca sieviņa, aprakstīts gan sieviešu, gan vīriešu apģērbs, kāds tas bijis senāk. Konkrēts laiks netiek norādīts. Galvenā

uzmanība tajā veltīta sieviešu – gan precēto, gan neprecēto apģērbam, nosaucot dažādus tā gabalus, kuri laika gaitā nomainījuši cits citu. Austās jostas atmiņās pieminētas tikai vienreiz, stāstot par dažādiem sieviešu jaku veidiem: “**Vēlāk sāka šūt tādus kā kamzoļus, no viduča kādu 4 pirkstu gaŗumā [..] ar runkām. Tos sauca par lamžiem. Pēc tam nāca spenceri līdz “taļļai” vien, tā ka visu jostu varēja redzēt, kas ap viduci apjozta**” (Āronu Matīss 1888, 1). Īpaši gribas uzsvērt to, ka jostu “**varēja redzēt**”. Ja citviet jostas netiek minētas, domājams, tās tērpa kopskatā nebija redzamas. Tas liecina, ka sieviešu apģērbā jostu siešanas veids bija tāds, ka to pilnībā nosedza virsdrēbes, respektīvi, jostām netika atstāti gari gali, kas sniegtos laukā no jakas apakšmalas. Šāds pieņēmums var izskaidrot arī faktu, ka zemnieku sieviešu apģērba zīmējumos ļoti reti redzamas austās jostas, lai gan muzeju kolekcijās tās pārstāvētas ļoti bagātīgi.

1892. gadā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājuma 7. laidienā ievietots kāds cits Āronu Matīsa raksts – recenzija par iepriekš pieminēto P. Blaua publikāciju “Par dzīparu mada-rošanu un sieviešu apģērbu agrākos laikos” (Āronu Matīss 1892). Tajā vēlreiz publicēts arī iepriekš citētais, 1888. gadā “Dienas Lapā” ievietotais apģērba apraksts. Tomēr šajā tekstā atrodamas arī jaunas, iepriekš npublicētas norādes par jostu valkāšanas veidu: “**Jostas, ko ap vēderu joza, bij vairāk kā asi gaŗas, kuŗas vairāk nekā 4 reizes nāca ap vēderu, sprīža platumā**” (Āronu Matīss 1892, 39).

Austo jostu vidējais garums (cm)

Līdzīgs jostu siešanas veids minēts arī laikraksta “Dienas Lapa” pielikumā “Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem” 1894. gadā publicētā aprakstā “Sieviešu tautiskais apģērbs Lielvārdē” (Lauva 1894). Par jostām tur lasāms saistībā ar brunču valkāšanas veidu: “Brunčiem virsū bija piešūts virsgabals, tādas pašas drēbes kā brunči. Virsgabala krūšu izgriezumam bija paliels, ka bija redzamas kreklā “iesegtās” saktas. Priekšā virsgabals bija vaļā līdz jostas vietai un nebija ne sapogāts, ne saākēts, bet viņa drusku pamīšu saliktas vaļējās malas saturēja kopā josta. **Ap viduci pret virsgabala un brunču kopšuvi tapa 3–5 reiz apjosta 2–3 collus plata josta.** Vienkāršākās jostas bij tīri villenas, sarkaniem, zaļiem, ziliem un dzelteniem rakstiem; labākās jeb godu jostas bija tikai sarkaniem un baltiem rakstiem, kuŗi tika izausti: metos pārmaiņus viens sarkans dzīpars un divi balti diegi. Jostas aust visi nemācēja, bet bija sevišķi jostu audēji” (Lauva 1894, 108–109). Tā kā šajā aprakstā minētās “godu jostas” atpazīstamas kā muzeju kolekcijās esošās Lielvārdes tipa jostas, tad ir zināmi arī to izmēri. Šoreiz mūs interesē jostas garums. Lielvārdes tipa jostām tas vidēji ir 275,41 cm, bet Latvijā kopumā – 247,92 cm (sk. shēmu). Nedaudz atšķirīgie vidējā garuma rādītāji dažādiem jostu tipiem pieļauj iespēju, ka pastāvējušas lokālas atšķirības to valkāšanas veidā. Tomēr vidējais jostu garums Latvijā ir apmēram 2,5 m, nevis 3 m, kā bieži norādīts literatūrā. Šāda garuma jostu tinot ap vidu norādīto reižu skaitu, kļūst skaidrs, ka brīvi karājošies gali nepaliek, jo viss garums tiek aptīts ap valkātajās vidukli. Tas pats konstatējams, ja mēģina īstenot latviešu tautasdziesmās bieži pieminēto formulu “*Trim kārtām jostu jozu*” (<http://www.dainuskapis.lv/>). Turklāt Lielvārdes tipa jostām galu estētiskā kvalitāte ir ļoti atšķirīga: jostas sākumā bieži vien ir

nevienādas, nekārtīgas dziju cilpas, bet otrā galā ir dekoratīva velku diegu pīne. Tas, iespējams, var norādīt uz jostas sējuma veidu, kurā redzams tikai viens no tās galiem. Otru nosedz virsējās tinuma kārtas.

Apkopojot liecības par austajām jostām 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā, var konstatēt, ka sieviešu apģērbā vietām vēl turpināja pastāvēt jostu funkcionālais lietojums: tās bija būtiskas apģērba saturēšanā. Tomēr mainījies bija to sējuma veids. Vairs nav sastopamas norādes par gariem, brīvi karājošiem jostu galiem, kādus varēja redzēt 17. gs. zīmējumos. Tātad konkrētais jostas sējuma veids, to pilnībā aptinot augumam un nosedzot ar virsējām apģērba kārtām (jaka, villaine u.tml.), varēja skaidrot situāciju, ka jostas sieviešu apģērbā laikabiedru zīmējumos redzamas ļoti reti. Salīdzinot ar iepriekšējo laikposmu, vairāk ir liecību par austu jostu lietojumu vīriešu apģērbā. Iespējams, tas var norādīt, ka gadsimtu gaitā seno apkalto ādas siksnu vietā, kādas zināmas jau kopš dzelzs laikmeta (Ciglis 2007; Lazdiņa 2010), vīriešu goda apģērbā vairāk sāka izmantot austās jostas. Tomēr jākonstatē, ka nav būtiskas atšķirības starp jostu sējuma veidu sieviešu un vīriešu apģērbā. Abos gadījumos jostas tiek aptītas pilnībā, brīvus galus neatstājot, vai arī tie ir salīdzinoši nelieli. Tāpat nevar konstatēt būtiskas atšķirības jostu sējuma veidā dažādās Latvijas vietās.

19. GS. BEIGĀS UN 20. GS. SĀKUMĀ TAPUŠIE ZĪMĒJUMI

Gatavojoties pirmajai latviešu etnogrāfiskajai izstādei, mākslinieka Jāņa Krēslīņa 1894.–1895. gadā izgatavotie zīmējumi ir gan, iespējams, autora paša

redzētu personu attēlojums, gan citu autoru senāk tapušu attēlu pārzīmējumi (Stinkule et al. [2010]; Bremze et al. 1995, 12–13). Mūs šoreiz interesē tie zīmējumi, kuri varētu būt paša autora redzētu personu attēlojums. Atšķirībā no iepriekšējā perioda zīmējumiem tie zemnieku tradicionālo apģērbu dokumentē kā jau aizejošu dzīves parādību, jo fiksēti laikā, kad sabiedrības modernizācijas rezultātā notika būtiskas izmaiņas vienkāršās tautas apģērbā. Šie apstākļi pieļauj arī speciāli inscenētu zīmējumu radīšanu, respektīvi, ka senais apģērbs ticis speciāli uzvilts, lai to demonstrētu māksliniekam. Līdz ar to zināmā mērā mazinās šo attēlu dokumentalitāte un vēsturiskās ticamības pakāpe. Tomēr kopumā tie izmantojami par avotu apģērba pētniecībā. J. Krēsliņa zīmējumos, kas attēlo apģērbu 19. gs. nogalē, tikai vienā gadījumā rādīts austās jostas sējums (Bremze et al. 1995, 31; Stinkule et al. [2010], 10). Attēlā redzams vīrietis ziemas apģērbā ar viduklim vairākas reizes aptītu jostu, kas priekšā sasieta mezglā, atstājot brīvus galus apmēram līdz augšstilba vidum. J. Krēsliņa sieviešu apģērba zīmējumos austo jostu lietojums nav redzams.

Tautas apģērbam veltītās publikācijās vairākkārt ievietots kāda (nezināma) autora zīmējums, kas pirmo reizi publicēts 1873. gadā Maskavā rakstu krājumā “*Sbornik antropologicheskikh i etnograficheskikh statei o Rossii i stranakh ei prinallezhashchikh*”, kurā redzamas jaunas sievietes un vīrieša figūras no Ludzas apkārtnes (Dzērvītis, Ģinters 1936, 179, krāsu att. starp 120 un 121; Bremze et al. 2003, 195, 7. att.). Iespējams, ka tas attēlo 1869. gadā Maskavā atklātā etnogrāfiskā muzeja ekspozīcijā izstādītos latvietes un latvieša tērpu manekenus, jo avīzē “*Baltijas Vēstnesis*” publicētais to apraksts pilnībā atbilst zīmējumā redzamajam (Treuland [Brīvzemnieks] 1869, 228). Tomēr tas nemazina vēsturisko ticamību austās jostas valkāšanas veidam vīrieša apģērbā, jo manekeni attēloja tajā laikā Vitebskas guberņas latviešu daļā jeb Latgalē vēl pastāvošu apģērba valkāšanas tradīciju. Austā josta redzama tikai vīrieša figūrai. Tā aptīta vairākas reizes ap vidukli, ļaujot vienam galam brīvi nokarāties līdz augšstilba vidum. Otrs jostas gals nav redzams. Sievietes apģērba zīmējumā josta nav attēlota un nav arī pieminēta manekenu tērpu aprakstā.

Turpmāk pievēršīšos attēliem, kas pirmo reizi tiek izmantoti kā vēstures avots austo jostu pētniecībā. Tie ir līdz šim mazāk zināmi mākslinieka Anša Cīruļa zīmējumi. Tā kā kopumā A. Cīruļa daiļradē lielākā daļa zīmējumu ir mākslinieka fantāzijas radīti romantizēti tēli, līdz šim tie nebija saistījuši etnogrāfijas pētnieku uzmanību. Tomēr latviešu tautas tērpu cikls, kuru veido 55 krāsainu

zīmējumu lapas (LNMM, Z-7253–7307), pēc tā vēsturiskās ticamības izvērtējuma var sniegt dažas jaunas norādes par austo jostu lietošanu. 1919. gadā fotogrāfa Jāņa Rieksta uzdevumā A. Cīrulis sāka zīmēt minēto attēlu sēriju, izmantojot, kā savās atmiņās rakstīja J. Rieksts, muzeja un viņa, t.i., Rieksta, savāktos materiālus (Podoiska 2008, 174). Lielākajā daļā attēlu atpazīstami to ierosmes avoti – J. K. Broces, J. Krēsliņa u.c. autoru zīmējumi, kuros redzamās figūras A. Cīrulis nereti iekļāvis jaunās sižetiskās kompozīcijās. Savukārt daži Nicas un Rucavas novada tērpu zīmējumi varētu būt tapuši, izmantojot arī mūsdienās zināmus J. Rieksta šajos apvidos uzņemtus fotoattēlus. Daži zīmējumi, it sevišķi attēli ar nosaukumiem “*Vecgulbene*” (Z-7253) (7. att.) un “*Alūksne*” (Z-7261) (8. att.), iespējams, tapuši pēc kādām citām J. Rieksta etnogrāfiskajām fotogrāfijām, kuras līdz mūsdienām nav saglabājušās. Vai arī – A. Cīrulis zīmējis paša redzētas apģērba daļas, brīvi papildinot zīmējumus atbilstoši tolaik pastāvošajam etnogrāfijas izpētes līmenim. To, ka mākslinieka attēlotais jostu sējuma veids: viduklim aptīts viss jostas garums, brīvu atstājot tikai nelielu galu, kas izvilts cauri tinuma kārtām, tiešām varētu būt pastāvējis, apliecina daudz vēlāka laika materiāli. Pieminekļu valdes ekspedīciju materiālos no Madonas apriņķa Kraukļu pagasta 1943. gadā fiksēti pieraksti un jostas sējuma skice, kas attēlo tieši šādu jostas sējuma veidu (ZAE kolekcija 35. Madonas apr. Kraukļu pag.).

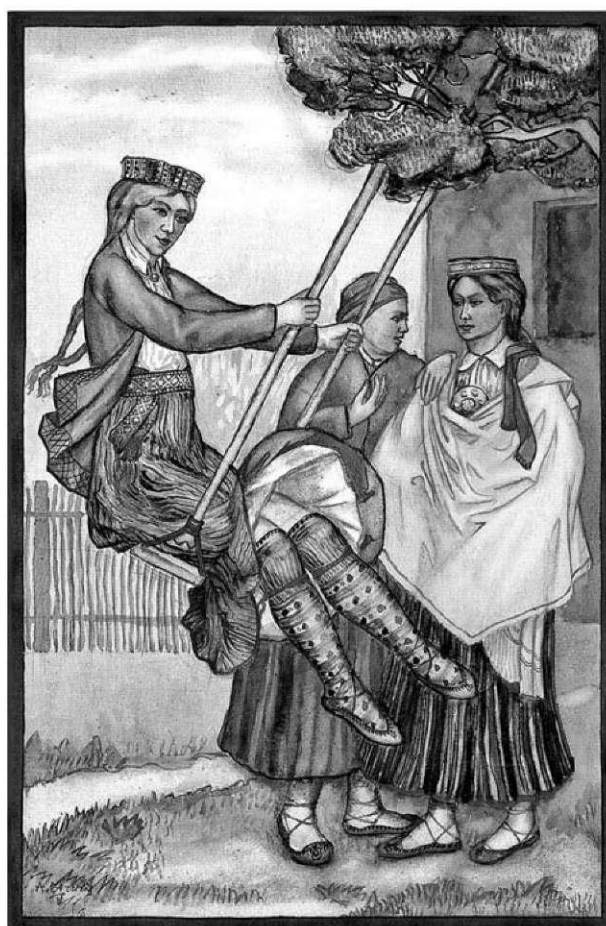
Apkopojot iegūto informāciju par jostu sējuma veidu 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma avotos, jāsecina, ka austo jostu fiksējumu skaits ievērojami samazinājies. Tas pilnībā atbilst situācijai apģērba attīstībā, jo šajā laikā lielākajā Latvijas teritorijas daļā jau bija notikusi pāreja no tradicionālā uz laikmetīgajai modei atbilstošu apģērbu. Austās jostas vietām vēl turpināja lietot, it sevišķi ziemas apģērbā. Tomēr tās vispirms saistāmas ar vīriešu apģērbu. Arī sieviešu apģērbā dažviet turpināja saglabāties austo jostu sējums ciešā tinumā ar redzamu tikai vienu, nelielu jostas galu, kāds pieminēts jau iepriekšējā perioda liecībās.

ETNOGRĀFISKO EKSPEDĪCIJU PIERAKSTI

Latvijā lielākās regulāri un metodiski vāktu etnogrāfisko ziņu kopas ir Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNVM) Vēstures departamenta Etnogrāfijas nodaļā, kā arī LU Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē (LU LVI E) glabātās zinātniskās vienības. Ekspedīciju

7. att. Austās jostas sējums ar redzamu vienu galu.
A. Cirulis "Vecgulbene" (Z-7253)

8. att. Austās jostas sējums ar redzamu vienu galu.
A. Cirulis "Alūksne" (Z-7261)

materiāli ir daudzveidīgi gan satura un formas, gan apjoma un kvalitātes ziņā. Tie satur galvenokārt rakstīto informāciju, kas nereti papildināta ar ilustratīvo materiālu: fotoattēliem, krāsu vai melnbaltiem zīmējumiem, skicēm. Tomēr ziņu par jostveida audumiem kopumā ir salīdzinoši maz. Tā kā katrā etnogrāfisko materiālu krātuvē esošo datu kopums atspoguļo nedaudz atšķirīgu laika periodu, turpmāk tajās atrodamās ziņas tiks raksturotas atsevišķi.

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas rakstīto ziņu krājums

LNVM Vēstures departamenta Etnogrāfijas nodaļas Rokrakstu, zīmējumu, fotoattēlu un dokumentu (ZAE) kolekcijas lielāko daļu veido Pieminekļu valdes (PV) organizēto ekspedīciju materiāli, kas vākti 1924.–1931. gadā. Oficiāli PV beidza savu darbību 1940. gadā, tomēr vēl kara gados, piemēram, 1942. un 1943. gadā, tika vākti materiāli, izmantojot PV aptaujas lapas. PV

organizēto ekspedīciju objektu apraksta lapas līdz ar tajās iekļauto ziņu kopumu gandrīz katru gadu mainījās. Līdz 1926. gadam aptaujas lapās nav jautājuma par priekšmeta lietojumu. Tomēr laika gaitā tika uzlabota pētnieciskā darba metodika. Tas atspoguļojās arī fiksējamo datu klāstā. Kā trūkums, kas apgrūtina pētniecisko darbu, jāmin neprecīzi vai nepilnīgi fiksētās ziņas. Nereti etnogrāfisko ekspedīciju dalībnieki bija arhitektūras un mākslas akadēmijas studenti, kam trūka atbilstošu speciālo zināšanu profesionālai tekstiliju apraksta veikšanai. Ailē par austu jostu lietojumu bieži vien lasāms vispārējs paskaidrojums: "[lieto] pie tautas tērpā". Tomēr, tā kā konkrētākas ziņas netiek sniegtas, šāds norādījums gandrīz neko nedod tēmas izpētei. Turklāt nav norādīts, kāda perioda tautas tērps tas ir bijis. Latviešu apģērba vēsturē jau kopš 19. gs. 80. gadiem pastāv speciāli veidots tautiskais apģērbs, kura mērķis ir paust tā valkātāja latviskumu. Sabiedrības apziņā (respondentu atbildēs) nebija stingri nodalīta šķirkne starp seno, tradicionālo, iepriekšējo paaudžu valkāto

zemnieku goda tērp un jaunradīto latvisko tērp koku dalībai dziesmu svētkos un citos pasākumos. Līdztekus aptaujas anketām PV materiālos ir arī brīvā formā pierakstīti novērojumi par noteiktiem priekšmetiem vai to darināšanu. Ziņu par mūs interesējošo jostveida audumu lietojumu, kā jau minēts, ir salīdzinoši maz. Turklāt tās pierakstītas nebūt ne visā Latvijas teritorijā vienmērīgi. Mapes par austu jostu un prievīšu darināšanu un lietošanu ir no Madonas un Cēsu apriņķa Vidzemē, Talsu, Kuldīgas un Tukuma apriņķa Kurzemē un Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķa Latgalē.⁶ Atsevišķi dokumenti attiecas arī uz citām vietām. Ziņu nevienmērīgā ieguve saistīta ar materiālu vākšanu ekspedīcijās, kuras notika noteiktos apvidos (Slava 1966, 11; Strods 1969, 27).

Etnogrāfu ekspedīcijās iegūtie materiāli sniedz ziņas galvenokārt par 19. gs. otro pusi un 20. gs. sākumu. Lielākā daļa pierakstu attiecas uz 19. gs. nogali, kad tradicionālā tautas tērpa priekšmeti vēl bija saglabāti, bet tos vairs nelietoja. Atbilstoši PV vākumiem jostveida audumi ar atšķirīgu platumu, neatkarīgi no to dažādajiem nosaukumiem lietoti šādām vajadzībām:

- kā jostas dažādu apģērba gabalu – brunču, priekšautu, bikšu, mēteļu un kažoku saturēšanai jostasvietā;
- kā zeķu saites – zeķu vai bikšu saturēšanai, parasti zem ceļgala;
- kā bērnu tinamā jostīna – autiņus saturošs priekšmets;
- kā rituālie priekšmeti – rotājums, dāvanas, ziedojums u.c. – kāzās un bērēs;
- kā saimniecībā lietojami priekšmeti – dažādu saiņu un kulīšu sasiešanai, priekšmetu pakarināšanai vai piesiešanai, kā zirga iejūga daļas, tai skaitā groži;
- kā rakstraudži – rakstu paraugi jostveida audumiem, adījumiem un izšuvumiem;
- tiek glabāti kā piemiņas lietas “ar stāstu” (no kāda konkrēta dzimtas locekļa) vai “bez stāsta” (piemiņa no seniem laikiem), ietverot izcila rokdarba augsto novērtējumu.

No ekspedīciju pierakstiem konstatējams, ka jostveida audumu lietojums gluži loģiski laika gaitā mainījās. Ja senāk priekšmets ticis lietots vienā veidā, tad vēlāk jau citā. Vērojams, ka nereti laika gaitā no apģērba funkcionālas sastāvdaļas jostveida audumi nonāk saimniecībā lietojamu priekšmetu statusā. Īpaši gribu pieminēt priekšmeta funkcijas maiņu, kļūstot par piemiņas lietu.

⁶ Ekspedīcijas Rēzeknes un Ludzas apriņķī notika 1926. gadā, kad aptaujas lapās vēl nebija iekļauts jautājums par priekšmeta lietojumu, tāpēc mūs interesējošās ziņas tajās uzrādītas tikai atsevišķos gadījumos.

Piemēram, daudzām rakstainajām jostām, sevišķi Kalsnavas–Vietalvas tipa jostām (ZAE kolekcija 35. Madonas apr. Bērzaunes, Kalsnavas, Lazdonas, Liepkalnes, Odzienes pag.), kā arī rakstainai celu jostai (ZAE kolekcija 35. Rēzeknes apr. Atašienes pag.) to kādreizējais lietojums 20. gs. 20. gadu beigās pat vairs nav bijis zināms. Toties tās tika glabātas, novērtējot kā izcilus rokdarbus un piemiņas lietas.

Jostveida audumiem nereti raksturīgs daudzfunkcionāls lietojums apģērbā: vienu un to pašu priekšmetu varēja izmantot dažādām vajadzībām. It sevišķi tas sakāms par šaurākām jostīnām. Turklāt šeit jāņem vērā, ka daudzos apvidos, īpaši Kurzemē, nelietoja šobrīd literārajā valodā pieņemto apzīmējumu “josta”.

Stāstījuse Lība Puriņš, 75 g. v., Remtes pag., pierakstījusi K. Pāvuliņa, 1930. g.: “Prievītes lietoja kā kāju apsējus, kā brunču uzsējus; puīši ar prievītēm uzsēja bikses (ar austām). [...] Sēja ar austām, jo tās pietiekoši garas. Pītās prievītes čacainu rakstu, parasti pāris, divi atsevišķi gabali, tālab īsas un bikšu uzsiešanai nederīgas, tad jāsiens divi mezgli – tie spiež” (ZAE kolekcija 35. Tukuma apr. Remtes pag.).

Teic. Marta Veinbergs Jaunpils pag. (priekšmets no Lestenes pag.), pier. E. Rutks 1930. g.: “Prievītes sietas kā jostas virs krekla (resp. pusaiņa, virs kura jakas jeb blūzes nevalkāja) un veci vīrieši bikses uzsējuši” (priekšmeta izmēri: 1,6 × 200 cm) (ZAE kolekcija 35. Talsu apr. Jaunpils pag.).

Teic. Ieva Turjāns, Praulienas pag., pier. V. Pāvuliņa 1928. g.: “Jostīna-lielsaišķis. Lietota kāju – zeķu apsēšanai, arī sieta ap vidu, virs krekla. Tādus pat lielsaišķus vīrieši sēja ap biksēm zem ceļa” (priekšmeta izmēri: 1,9 × 138 cm) (ZAE kolekcija 35. Madonas apr. Praulienas pag.).

Daudzfunkcionāls lietojums izpaudās arī tajos gadījumos, kad vienu un to pašu priekšmetu lietoja gan abu dzimumu apģērbam, gan rituāliem vai saimnieciskām vajadzībām u.tml. Visbiežāk minēts, ka sievietes sien brunčus, bet vīrieši ar tādu pašu jostu – bikses un kažokus.

Galgauskas pag., pierakstīts 1928. g.: “Nēsājuši vīrieši un sievietes. Sievietes virs brunčiem. Vīrieši vai nu virs krekla, vai mēteļa. Galus aizbāzuši aiz jostīnas (sasien priekšā). Jostīnas sējuši arī pie darba, lai sievietēm vēders neejot krūtīs. Uz kāzām “vedēju tēvs” jostīņu sējis pār pleciem un sānos iekāris cimda pāru (dāvātu)” (ZAE kolekcija 35. Madonas apr. Galgauskas pag.). Līdzīgi par austajām jostām, kuras tiek lietotas apģērba saturēšanai, rakstīts, ka tās izmanto arī kāzās: *“Arī vuškām (aitām) kājas sien, kad jaunives pūru ved”* (ZAE kolekcija 35. Daugavpils apr. Preiļu pag.) vai

bērēs: "Tiek lietotas arī liķu laišanai kapā un arī kā groži" (ZAE kolekcija 35. Daugavpils apr. Rudzātu pag.) u.tml.

Mainoties ģērbšanās tradīcijām un austajām jostām kā virsējā apģērba sastāvdaļām izejot no modes, šaurākās jostiņas turpināja lietot neredzamajā apģērba daļā – zem brunčiem.

Teic. Ilze Roze, Kuldīgas apr. Snēpeles pag., pier. V. Zosts 1929. g.: "Nosaukums "josta", tautas mutē: "prievē". Ar tādām prievēm sievietes sien zeķes zem ceļgala. [...] Agrāk vīrieši ar prievi sasēja kažokus ziemā un uzsēja bikses. Tagad to vairs nedara" (ZAE kolekcija 35. Kuldīgas apr. Snēpeles pag.).

Jostveida audumi ilgāk saglabājās arī tajās ar apģērba saistītajās jomās, kuras tieši neietekmēja pārmaiņas laikmetīgajā modē, piemēram, zīdaiņu autiņu saturēšanā.

Teic. Suzanna Eglīte, 40 g.v., Rudzātu pag., pier. K. Vikmanis, 1927. g.: "Agrāk josta pielietota drēbju, visvairāk kažoka sajošanai, tagad ar viņu aptinot mazus bērnus, zīdaiņus (lai nespārdītos). Beidzamā laikā josta bija piesieta pie šūpuļa likstes šūpošanai" (ZAE kolekcija 35. Daugavpils apr. Rudzātu pag.).

Par konkrētu jostu sējumu veidu ZAE materiālos atrodami vien nedaudzī ieraksti, kuros pretēji izdevumā "Novadu tērpi" (Karnups, Kivicka 1938) norādītajām ziņām jostu galu garums centimetros netiek fiksēts. Vairākos ierakstos minēts jostas sējums, to aptinot divreiz un atstājot nelielus vaļējus galus. Šādi ieraksti ir kā no Latgales – *Asūnes pag., pier. 1927. g.: "Vecolaikos ar jostām sasēja krekļus kā puīši, tā arī meitas. Tagad ar josta[m] vīrieši piesien bikses, tad kažokus, svārkus (pie darba rudenī) un mēteļus [...]. Jostu ap viduci paņēma divas reizes un tad sienot aizbāza galus aiz jostas un atstāja karājoties tikai mazus galus ar pušķi"* (ZAE kolekcija 35. Daugavpils apr. Asūnes pag.), tā arī no Talsu apriņķa, par kuru tiek uzskatīts, ka tur austās jostas netika lietotas: *teic. Līze Roderts, Lubezeres pag., pier. E. Ābele, 1931. g.: "Ūzbants. Īpašnieces mātes tēva laikā, min.[?] 1860. g., apsietas bikses ap viduci divas reizes apkārt un gali sasieta. Bijis tik garš, ka varējis 2 reizes apjozt un tad vēl gali palikuši pāri"* (ZAE kolekcija 35. Talsu apr. Lubezeres pag.).

Teic. Emīlija Antiņa, 65 g.v., Jaundundagā, pier. A. Siliņa: "Godos ejot, sēja arī jostas – "mīkales". Jostu sēja divas reizes apkārt un, ja bij pušķi galā, tad sēja "rozē" – uz diviem lenčiem pušķainie gali sniedzās līdz pusciskām. Jostu bez pušķiem sasēja un galus aizbāza garām" (ZAE kolekcija 35. Talsu apr. Dundagas pag.). Pēdējā citātā pieminēts arī otrs jostas siešanas veids – bez brīviem galiem, kas tāpat ticis izmantots, piemēram, gan Vidzemē, gan Kurzemē.

Teic. Alvīne Zāmurs, ap 50 g.v., Tirzā, pier. Āboliņš 1928. g.: "Sievietes tinušas ap vidu, brunču augšdaļā. Josta aptīta apkārt vairākām kārtām. Siet neesot sējušas, galus aizbāzušas" (ZAE kolekcija 35. Cēsu apr. Tirzas pag.).

Teic. Līna Krišman, Dzirciema pag., pier. V. Zosts 1930. g.: "Priekšmeta nosaukums "apsēja"; lietojums: apņēma ap vidu divas reizes un sasēja vienkārtīgā mezglā, pēc tam galus aizbāza aiz jostas" (priekšmeta izmēri: 1,5 × 180 cm) (ZAE kolekcija 35. Tukuma apr. Dzirciema pag.).

Austo jostu praktiskā funkcija, tās aptinot ap vidu, dažkārt bija ne tikai apģērba saturēšana. Šādā veidā tās izmantoja veselības saglabāšanai, lai sievietes, vai nu smagus darbus strādājot, vai arī pēcdzemdību periodā "nepārrautos". *Teic. Made Zaķis, Mārcienas pag., pier. J. Štāls 1928. g.: "Jostas" sēja sievietes, ejot darbā. Nosēja cieši ap vidukli, "lai vēders nekāp uz augšu", "lai nesaraustas". Sēja uz pliku miesu zem krekla. Sēja, cik cieti varēja "tā, ka lai viduklis pārtrūkst". Jostas lietoja arī vīrieši, mežā braucot, sēja viņas ap kažokiem. (Priekšmeta izmēri: 4 × 450 cm, rakstainā audene)"* (ZAE kolekcija 35. Madonas apr. Mārcienas pag.). Veselības saglabāšanai austo jostu lietojums turpināja pastāvēt arī tad, kad, mainoties modei, tās vairs nebija svētku apģērba rotājums.

Jostveida audumi lietoti brunču saturēšanai, ne tikai aptinot tos ap vidu, bet arī kā lences. *Teic. Arnolds Šusters, Dzērbenes pag., pier. J. Strazdiņš 1928. g.: "Lieto meitiešu brunču uzkāšanai plecās, bez tam arī ceļa nastu un pauniņu sasiēšanai vēl lieto"* (ZAE kolekcija 35. Cēsu apr. Dzērbenes pag.).

Apkopojot Pieminekļu valdes ekspedīciju materiālu sniegto informāciju, konstatējams, ka 19. gs. nogalē un 20. gs. sākumā jostveida audumiem viena priekšmeta lietojums bijis ļoti daudzveidīgs. Nepastāvēja būtiskas atšķirības starp abu dzimumu apģērbā un saimniecībā vai svētku rituālos lietotajiem priekšmetiem. Saglabātās ziņas par konkrētajiem jostu sējuma veidiem liecina, ka gadījumos, ja jostām atstāti brīvi gali, tie bijuši nelieli. Turklāt nav konstatējams, ka jostas sējums būtiski atšķirtos sieviešu un vīriešu apģērbā. Arī dažādu novadu starpā būtiskas atšķirības nav konstatējamas, jo variantu neliela daudzveidība pastāvējusi pat vienā apvidū. Īpaši gribu uzsvērt, ka PV materiāli liecina, ka apģērba apjošanai jostveida audumi lietoti arī Kurzemē, kur, tāpat kā Latgalē, tiem ir samērā neliels platums. Minētajā laikā konstatējamas pārmaiņas jostveida audumu izmantojumā, kas iezīmē to tradīcijas norietu. Austo jostu lietojums salīdzinoši ilgāk konstatējams vīriešu ziemas apģērbā – kažoku aizdarei (to konstrukcijas dēļ).

LU Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuves ziņas par jostveida audumiem un to lietojumu

LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātuvē esošie zinātnisko ekspedīciju pieraksti veikti, sākot ar 1947. gadu līdz mūsdienām. Lielākais materiālu kopums datēts ar 20. gadsimta 50.–80. gadiem, kad norisa visintensīvākais etnogrāfisko ekspedīciju darbs – regulāri tika organizētas ekspedīcijas, kurās iesaistījās daudz dalībnieku. Ekspedīcijās iegūtās ziņas daļēji attiecas uz 19. gadsimta beigām, bet galvenokārt uz 20. gadsimtu. Tā kā ekspedīciju dalībnieki bija ar visai atšķirīgu izglītības un profesionālās sagatavotības līmeni, tad arī arhīvā atrodamās ziņas ir pierakstītas nevienādā kvalitātē. Turklāt samērā izplatīta ir situācija, ka objektlapā nozīmēts jostveida auduma raksts, aprakstīta tā darināšanas tehnika, bet nekas nav teikts par priekšmeta lietojumu. To varēja radīt arī apstākļi, ka austās jostas ikdienā vairs nelietoja. Tomēr kopumā krātuves materiāli sniedz liecības par austu jostu norieta posmu. Pārsvārā tās ir atmiņas par teicēja vecāku vai vecvecāku paaudzes lietotiem priekšmetiem. Tikai dažviet Latgalē jostveida audumu darināšana turpinājās vēl 20. gs. 50. gados, lai tos lietotu kāzu tradīcijās un vīriešu apģērbā.

Jostu lietojums apģērbā, kurš saglabājas visilgāk, ir vīriešu (dažos gadījumos arī sieviešu) kažoku sajošana:

“Josta austā mātei pūrā. Vecais, kad kur jā, kažoku apjož. Kažoku jostu jož zemu, ūzas augstāk [..]” Ludzas apr. Nirzas pag., teic. 68 g.v., pier. 1948. g. (E 20, 8444)

“Tulups šūts trīsdesmitajos gados no aitu ādām un to, apjoztu ar celu jostu, valkā vēl tagad [1964. g.] ziemā aukstā laikā braucot ceļā.” Ludzas raj. Nukšu c.p. (Pildas pag.), teic. 73 g.v., pier. 1964. g. (E 28, 3969)

Latgalē austās jostiņas lietotas arī bikšu sajošanai vēl 20. gs.: *“Prievīti audusi teicēja. [1,3 cm plata rakstaina audene.] Vīrieši siksnas vietā lieto bikšu sasiešanai.”* Viļānu raj. Rikavas c., pier. 1955. g. (E 8, 303, 304)

Līdzīgi kā LNVM ZAE, arī LVI E materiālos var konstatēt jostveida audumu daudzfunkcionālu lietojumu. Vienu un to pašu priekšmetu izmantoja gan apģērbam, gan saimniecībā, gan kāzu vai bērū tradīcijās.

“Jostu teicēja atceras no sava tēva. Tādas jostas bijušas visiem. Jostu parasti valkāja uz kažokiem. Divas reizes aptina apkārt un tad sasēja mezglā uz sāniem. Jostas izlietoja arī bērū gadījumā. To sēja pie loka zirgam, ar kuru veda mironi. Šī josta palika kučierim. Kāzu gadījumā jostas sēja vedējtēvam pār labo plecu. Arī tad josta palika vedējtēvam.”

Valkas raj. Kārķu c.p., teic. 84 g.v., pier. 1958. g. (E 13, 983)

“Jostas austas jaunības dienās 20 gadu vecumā [1907. g.] [..] Jostu nēsāja ap kažuku vai dāvināja kāzās. Izmantoja arī groba laišanai dobē.” Rēzeknes raj. Veremu c.p. (Bērzgales pag.), teic. dzim. 1887. g., pier. 1965. g. (E 29, 3276–3277)

“Priekšmeta nosaukums “līkstainis”. Vīrieši sēja ap biksēm. Kad pūru veda, sēja aitām kājas. Austa ap 1945. g.” [1,3 cm plata rakstaina audene] Preiļu raj. Gaigalavas c.p. (Aizkalnes pag.), teic. dzim. ap 1898. g., pier. 1968. g. (E 35, 144)

“Ar šo jostu bijis pārsiets kreklis un cimdi, kurus vedekla dāvinājusi kāzās vīra tēvam. Vīra tēvs vēlāk šo jostu sējis ap biksēm jostas vietā.” Alūksnes raj. Alsviķu c.p., teic. 82 g.v., pier. 1953. g. (E 3, 503)

Vecākās paaudzes teicēju atmiņās fiksēts arī austu jostu lietojums veselības saglabāšanai: *“Sievietes, kad gāja pie darba, sēja ap vidu zem apģērba jostu, lai nesastieptos. Ja nebija jostas, tad sēja lakatiņu.”* Madonas raj. Lubānas c., teic. dzim. 1893. g., pier. 1959. g. (E 17, 4943)

Pēdējais jostu un prievīšu lietojums ir to nonākšana ģimenes relikvijas, piemiņas lietas statusā: *“Josta darināta ap 1870. gadu. Tā manas mātes josta. [Viņa] to mantojusi no savas mātes [..]. Es šo jostu turu kā lielu dārgumu, jo māte mazu mani tajā tinusi.”* Krustpils raj. Kūku c.p., pier. 1959. g. (E 17, 6691).

Kopumā LU LVI Etnogrāfijas krātuves materiāli apstiprina jau iepriekš konstatēto situāciju jostveida audumu lietojumā, tikai uzrādot vēlāku tradīcijas izžušanas posmu. Pēdējās jomas, kur jostveida audumi turpināja saglabāt savu funkcionālo lietojumu apģērba saturēšanā, bija kažoku aizdare un zeķu apsīšana.

KĀPĒC MŪSDIENU JOSTU SĒJUMAM GARI GALI?

Pirmavotu sniegtās ziņas par austu jostu lietojumu apģērbā un to konkrēto sējuma veidu nenorāda, ka pēc 17. gs. būtu plaši izplatīts paņēmiens sieviešu apģērbā siet jostas ar gariem, brīvi karājošiem galiem. Gluži pretēji: lielākā daļa liecību apstiprina to sējumu vai nu bez brīviem galiem, vai ar nelieliem, augstākais, dažu sprīžu garumā. Rodas jautājums: kur meklējamas saknes mūsdienās izplatītajai tradīcijai sieviešu apģērbā austās jostas siet ar gariem, vaļējiem galiem gandrīz līdz brunču apakšmalai? Turpinot meklējumus vēstures avotos, jāpievēršas 19. gs. nogales latviešu preses izdevumiem. Šajā laikā tie sniedz bagātu materiālu klāstu par atjaunotā tautas tērpa jeb, kā toreiz teica,

9. att. Latviešu tautiskā tērpa ieteikuma variants 1894. g.
 ([Zālite] 1894, 40)

10. att. Latviešu tautiskā tērpa variants ar plīvojošiem jostas galiem
 ([Zālite] 1895, 94)

“latviešu tautas apģērba” jeb tautiskā tērpa⁷ izveidi saistībā ar vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem (plašāk par to sk. Karlsona 2006b; 2007). Pirms IV vispārējiem dziedāšanas un mūzikas svētkiem tautiskā tērpa paraugu zīmējumus piedāvāja Hermīne Zālite. 1894. gadā “Mājas Viesa Literāriskajā Pielikumā” viņa publicēja savu pirmo ieteikumu zīmējumu (9. att.). Atšķirībā no tērpa variantiem, kuri tika piedāvāti pirms iepriekšējiem dziesmu svētkiem (1888. g.), šoreiz tas bija papildināts ar jostu. Apģērba aprakstā H. Zālite norāda: “*Še klāt piedotie musturi izšujami ar krāsotu zīda diegu uz ņiebura, jostas un priekšauta. [...] Nr. 4 izšujams uz jostas, arvienu atkārtotot tā, ka iznāk jostai visapkārt*” ([Zālite] 1894, 40). Šis tērpa variants bija paredzēts ļoti košs un grezns, no zila un dzeltena zīda, melna samta u.tml. Ne visi to uztvēra kā atbilstošu priekšstatiem par latvisku apģērpu. Bet jau nākamajā gadā tajā pašā izdevumā tika publicēts cits tērpu ieteikumu variants, kas bija jau daudz “piezemētāks” (10. att.). Tomēr arī tam ir puķaina josta: “*ap vidu nāk jostas vietā zila vai sarkana, puķota zīda lenta, priekšā sasieta, tā kā tai gari gali plivinājas uz leju, kas dod šim vienkāršajam apģērbam lepnu izskatu*” ([Zālite] 1895, 94).

Iespējams, ka atzīmes par H. Zālītes ieteikumu īstenojumu rodamas arī LNVM ZAE materiālos. Turklāt tajos dokumentos, kur tiek norādīts, ka jostveida audums lietots pie “tautas apģērba”, “tautiskā uzvalka” vai tamlīdzīgi, biežāk arī minēti gari jostas gali. *Teic. Jānis un Amālija Ārnīt, Kūduma pag., pier. V. Zostis [b. g.]*: “*Jostas (pie tautas apģērba). Jostas sējušas sievietes ap viduci un sasējušas kreisos sānos ar vienkāršu vienkārtēju mezglu kreisos sānos. Jostas galus palaida karāties līdz celgaliem apm. Vīrieši jostas sēja ap mēteļiem un kažokiem, taljas vietā, sasējuši kreisos sānos. Jostu ņēma divas reizes, parasti sevīm apkārt. Jostas galus atlaida karāties uz leju (īsākus nekā sievietes). Jostas bijušas 5–9 cm platas un līdz 4 m garas. Jostas galā bija fraņas “praņas” [bārkstis. – A.K.], apmēram 2 cm garas. Tad virs fraņām jostas gali bija izšūti ar raibiem dzīpariem apmēram 25 cm gari uz augšu, izšūti tika ar visādām “rozēm” (ZAE kolekcija 35. Cēsu apr. Kūduma pag.). Apraksts par izšūtu jostu, kuru lieto pie tautas apģērba, vedina domāt, ka šajā gadījumā tiek stāstīts par dziesmu svētkiem gatavoto tautisko apģērpu, kura valkāšanas veidā savijās gan senās tradīcijas, gan jaunievedumi, piemēram, gari, plīvojoši jostas gali, kuri bija izšūti ar ziedu un lapu zīmējumiem.*

⁷ Lai valodnieciski nošķirtu latviešu zemnieku tradicionālo tautas tērpu un jaunveidoto latvisko svētku apģērpu, raksta autores publikācijās pēdējo apzīmējumam tiek lietots nosaukums “tautiskais tērps”.

Turklāt norādes uz to, ka senākie tradicionālie priekšmeti vēlāk tikuši lietoti jau pie atjaunotā tautiskā tērpa, kuru valkāja dziesmu svētkos u.tml. gadījumos, dažkārt visai skaidri fiksētas arī ekspedīciju pierakstos. *Ļaudonas pag., pier. 1928. g.*: “*Tagad sien pie modernā tautiskā apģērba, agrāk sējuši virs krekla zem brunčiem*” (ZAE kolekcija 35. Madonas apr. Ļaudonas pag.).

Nākas secināt, ka mūsdienu jostu valkāšanas tradīcija nāk no 19. gs. beigām un ir cieši saistīta ar dziesmu svētku kustību un tautiskā tērpa izveidi kā latviskās piederības paudēju.

SECINĀJUMI

1. Austo jostu sējuma veids laika gaitā mainījās. Vienlaikus pastāvēja vairāki atšķirīgi jostu siešanas veidi, kas nav saistāmi tikai ar kādu vienu noteiktu teritoriju.

2. Sieviešu un vīriešu jostu sējuma veids bija līdzīgs, nav konstatētas norādes par būtisku atšķirību pastāvēšanu. Sieviešu apģērbā austās jostas parasti nebija redzamas, jo jostas tinumu nosedza virsdrēbes.

3. Laikā no 16. gs. līdz 18. gs. beigām austās jostas turpināja būt funkcionāli nepieciešama sieviešu apģērba sastāvdaļa, kura tika lietota aplikāmo brunču saturēšanai.

4. Vīrieši austās jostas kā redzamu virsdrēbju sastāvdaļu valkāja ilgāk – līdz 19. gs. beigām, vietām (Latgalē) arī vēl 20. gadsimtā.

5. 19. gs. otrajā pusē dažāda platuma jostveida audumus ar apģērpu saturošas jostas funkciju lietoja visos Latvijas kultūrvēsturiskajos novados, to skaitā arī Kurzemē, kur tās, līdzīgi kā Latgalē, bija šauras.

6. Pēdējā joma, kur austās jostas turpināja saglabāt savu funkcionālo lietojumu apģērba saturēšanā, bija kažoku aizdare (to konstrukcijas dēļ).

7. Mūsdienu jostu valkāšanas tradīcija aizsākusies 19. gs. beigās un ir cieši saistīta ar dziesmu svētku kustību un tautiskā tērpa izveidi kā latviskās piederības paudēju.

SAĪSINĀJUMI

- E – LU Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve
- PV – Pieminekļu valde
- Z – Latvijas Nacionālais mākslas muzejs, zīmējumu fonds
- ZAE – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Vēstures departamenta Etnogrāfijas nodaļas Rokrakstu, zīmējumu, fotoattēlu un dokumentu kolekcija

AVOTI

LU LVI – LU Latvijas Vēstures institūts
 LNVM – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
 LNMM – Latvijas Nacionālais mākslas muzejs
<http://www3.acadlib.lv/brocc/> (16.02.2012), attēlu signatūra BM.....A
<http://www.dainuskapis.lv/> (16.02.2012.)

LITERATŪRA

- Auns, M. sast., 2007. *J. K. Broce. Zīmējumi un apraksti*. 4. sēj.: *Latvijas mazās pilsētas un lauki*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds
- [Āronu Matiss], 1888. Par tautisku apģērbu. *Dienas Lapa*, 147, 1–2.
- Āronu Matiss, [1892]. Par dzīparu madarošanu un sieviešu apģērbu agrākos laikos. *Rakstu krājums izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas*, 7. Jelgava: Sieslacka drukātavas apgādiens, 33–40.
- Brandt, J. A., 1702. *Reisen durch die Marck Brandenburg, Preusen, Curland, Liefland, Plescovien, Gros-Navgardien, Tweerien und Moscovien*. Wescel.
- Bremze, Z., Rozenberga, V., Ziņģīte, I., sast., 1995. *Latviešu tautas tērpi. I: Vidzeme*. Rīga: Jaņa sēta.
- Bremze, Z., Rozenberga, V., Ziņģīte, I., sast., 2003. *Latviešu tautas tērpi. III: Zemgale, Augšzeme, Latgale*. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs.
- Ciglis, J., 2007. 5.–9. gs. jostasprādes Austrumlatvijā. *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2004.–2006.* Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 9–24.
- Dzērvičis, A., Ģinters, V., red., 1936. *Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē*. Rīga: J. Grīnbergs.
- Dzērvičis, A., Treimanis, L., 1982. *Latviešu jostas*. Toronto: Daugavas vanadzies.
- Endzelīns, J., red., 1923–1925. *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca*. I sēj. Rīga: Izglītības ministrija.
- Endzelīns, J., red., 1925. *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca*. II sēj. Rīga: Izglītības ministrija.
- Endzelīns, J., red., 1927. *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca*. III sēj. Rīga: Kultūras fonds.
- Endzelīns, J., red., 1929. *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca*. IV sēj. Rīga: Kultūras fonds.
- Ivanova, G., Madre, I., 1968. *Jostu raksti*. Rīga: Liesma.
- Karlsona, A., 2006a. Komentāri Pēterā Blaua 1885. gadā publicētajam ziņam par apģērbu 18. gs. beigās. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 23, 127–142.
- Karlsona, A., 2006b. Dažas preses ziņas un vērtējumi par latviešu svētku apģērbu attīstību 19. gs. otrajā pusē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 38–60.
- Karlsona, A., 2007. Inteligences pārstāvju veidotie priekšstati par latviešu tautisko apģērbu 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā (1888–1910). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 60–86.
- Karnups, A., 1936. Latviešu tērps pēdējos 350 gados. Dzērvičis, A., Ģinters, V., red. *Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē*. Rīga: J. Grīnbergs.
- Karnups, A., Kivicka, E., 1938. *Novadu tērpi*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības kamera.
- Karulis, K., 1992a. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I. Rīga: Avots.
- Karulis, K., 1992b. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II. Rīga: Avots.
- Lauva, J., 1894. Sieviešu tautiskais apģērbs Lielvārdē. *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem: Dienas Lapas pielikums*, 4, 108–109.
- Lazdiņa, I., 2010. Vēlā dzelzs laikmeta jostasprādes Austrumlatvijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 5–31.
- Meinarte, A., 2004. Helēnes fon der Grigenes zīmējumi un akvareļu albumi Latvijas Vēstures muzejā. *Latvijas Vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2001.–2003.* Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 117–126.
- Niedre, J., 1930. Krustpils apvidus jostas. Siliņš M., red. *Valsts Vēsturiskā muzeja krājumi*, I. Rīga: Valsts Vēsturiskais muzejs.
- Paegle, E., 1935. *Latviešu tautasmāksla: īss vēsturisks pārskats*. Rīga: Pagalms.
- Pāvuliņa, V., [b. g.]. Jostas. [Zariņš, R., sast.] *Latvju raksti: tautas māksla uzvalkos, audumos, būvēs, podniecībā u.t.t. pēc materiāliem valsts un privātos krājumos*. Rīga: Valstspapīru spiestuve, 168–171.
- Podoiska, S., 2008. Stilizācija lietišķajā mākslā. *Ansī Cīrulis. Saules pagalmos*. Rīga: Neputns, 172–192.
- Slava, M., 1966. *Latviešu tautas tērpi*. Rīga: Zinātne.
- Spekke, A., 1934. *Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi*. Rīga: A. Gulbis.
- Spekke, A., 1935. *Latvieši un Livonija 16. gs.* Rīga: A. Gulbis.
- Spekke, A., 1995. *Latvieši un Livonija 16. gs.* Rīga: Zinātne.
- Stinkule, S. et al., [2010.] *Kalendārs 2011: Mākslinieka Jaņa Krēšlīņa (1865–?) mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs.
- Strods, H., atb. red., 1969. *Latviešu etnogrāfija*. Rīga: Zinātne.
- Treuland [Brīvēzemnieks, F.], 1869. Etnografijas muzejs Maskavā. *Baltijas Vēstnesis*, 29, 228.
- [Zālite, H.], 1894. Latviešu tautas apģērbs. *Mājas Viesa Literāriskais Pielikums*, 10, 40.
- [Zālite, H.], 1895. Tautas apģērbs. *Mājas Viesa Literāriskais Pielikums*, 6, 93–95.
- Zariņa, A., 1999. *Apģērbs Latvijā 7.–17. gs.* Rīga: Zinātne.
- Zilais [Blaus, P.], 1885. Par dzīparu madarošanu un sieviešu apģērbu agrākos laikos. *Rakstu krājums izdots no Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas*, 3. Rīga: Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija, 77–80.
- Zeids, T., red., 1992. *J. K. Broce. Zīmējumi un apraksti*. 1. sēj.: *Rīgas skati, ļaudis un ēkas*. Rīga: Zinātne.
- Zeids, T., Brambe, R., Straube, G., red., 2002. *J. K. Broce. Zīmējumi un apraksti*. 3. sēj.: *Latvijas mazās pilsētas un lauki*. Rīga: Zinātne.
- Zunde, B., 1967. Apģērbs. Stepermanis, M., red. *Latviešu tautas māksla*, 3. Rīga: Liesma.
- Žeiere, I., 2000. Tekstiltradumi Ances kapulaukā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 20, 126–138.
- Žeiere, I., 2006. 2002. gada Madonas arheoloģiskajos izrakumos gūtās liecības par senajiem tērpiem. *Madonas muzeja raksti*. Madona: Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs, 45–48.
- Žeiere, I., 2008. *Arheoloģiskās liecības par apģērbu Latvijā 13.–18. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs.

EVIDENCE FROM HISTORICAL SOURCES ON THE USE OF WOVEN BELTS IN LATVIA

Summary

The incongruence between the contemporary tradition of wearing woven belts with long, loose ends (as part of women's dress) and the information found in ethnographic publications provided the stimulus to investigate the picture given by historical sources. In the period from the 16th up to the end of the 18th century belts remained a functionally essential part of women's dress. In traditional folk dress there was no significant difference in the mode of tying men's and women's belts. They were tied either by winding their whole length around the waist, or leaving only short ends. The belts of women's dress were usually not visible, being covered by overclothes. The contemporary tradition of wearing belts dates from the late 19th century and is connected with the Song Festival movement and the reintroduction of national-style dress as an expression of Latvianness.

Keywords: folk dress, woven belts, history of dress, ethnography, cultural history.

The incongruence between the contemporary mode of wearing woven belts, with long, loose ends (especially in the case of women's dress) and the information in ethnographic publications provided the stimulus to investigate the picture given by historical sources. In this article I will consider not only the use of woven belts, but belt weaves in general. The term 'belt weaves' refers to long, narrow weaves with a width ranging from less than a centimetre up to 15 centimetres. In Latvian ethnographic material they rarely exceed 8 cm. This article also partly deals with comparatively narrow ribbons (1–2 cm in width). This is because of the way they were used, which is often the same as the function of the wide belts: holding together the dress and girdling the middle. Attention is given mainly to belt weaves with the recorded function of 'girdling'. Thus, the thematic limits of the analysis are determined not only by the width of the artefact, but also by its mode of use.

The study is based on primary sources, evaluating their reliability. Considering the rich collections of belt weaves in museum collections, there is little historically reliable evidence of the use of these objects. Information may be obtained by bringing together fragmentary or vague evidence from various sources. The evidence used in this study includes linguistic sources and drawings of the dress of ordinary people made in various periods, based on observation, i.e. visual evidence, as well as written evidence in the form of recorded memories and material collected in ethnographic fieldwork. Also used as a source of information are the measurements of the length of belts preserved in museums, and practical experiments in belt-tying.

The linguistic evidence – the names of belts in literary Latvian and the names used for them in different parts of Latvia – generally indicate the

position of the item as part of the dress and its general function: to tie or girdle.

Bringing together the very sparse information about the use of woven belts in the 16th and 17th century, we can say that at that time the belt was a functionally essential part of women's dress. Since drawings and material from archaeological excavation provide different information about the specific mode of use, it can be assumed that there were different modes of tying the belt: leaving long ends, winding almost the whole length of the belt around the body and leaving only short ends (about 15 cm). The historical sources providing evidence of the use of woven belts in the late 18th and early 19th centuries show that in some areas they continued to have a functional use in women's dress as a significant element of dress, holding it together. However, the mode of tying them had changed. We no longer find evidence of long, loose ends of the belt, such as can be seen in 17th century drawings. The mode of tying the belt by winding it completely around the body and covering it with the top layers of clothing (jacket, woollen shawl etc.), could have given rise to the situation where they are very rarely shown as part of women's dress in drawings by contemporaries.

Compared with the preceding period, there is more evidence of the use of woven belts as part of men's dress. This could indicate that over the centuries, in place of the ancient leather belts with metal fittings, known already in the Iron Age, men's festive dress more frequently came to include woven belts. However, it has been found that there is no significant difference in the mode of tying the belt as part of women's and men's dress. In both cases the whole belt was wound around the middle, without leaving free ends, or else leaving comparatively short ends. Neither is

it possible to identify significant differences in the mode of tying belts in different parts of Latvia.

In the late 19th and early 20th centuries in most of Latvia the transition had already taken place from traditional dress to dress corresponding to contemporary fashion. Woven belts remained in use in certain areas, especially as part of winter dress. However, they relate, first and foremost, to male dress, of which they were an outwardly visible element. In women's dress, too, the tying of woven belts by winding them around tightly continued in certain areas, leaving only one, short end of the belt visible, as indicated by the evidence from the previous period. However, among late 19th and early 20th century belt weaves, one kind of artefact could have very diverse uses. There were no significant gender differences in terms of the belts used ordinarily and in festive rituals. The preserved evidence of specific modes of tying belts indicates that, in those cases where

the ends were left loose, the loose ends were relatively short. Moreover, it has not been found that the mode of tying the belt differed significantly between women's and men's dress. No significant differences have been found between districts either. There was a small range of variants even within one area. At that time changes took place in the use of belt weaves, marking the decline of the tradition of use. The last sphere where woven belts retained their function of girdling the dress was with fur coats (because of the construction of these garments).

Woven belts obtained a new use – as a decorative addition to dress – on the recreated or newly developed national-style dress of the late 19th century. It is concluded that the present-day tradition of belt-wearing dates from the late 19th century and is closely connected with the song festival movement and the development of national-style dress, as an expression of Latvian identity.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Mode of tying the belt with long ends on 16th century women's dress. Illustration (detail) from the Bröin album, Antwerp, 1610 [?] (Spekke, 1935, XXIV: att.79)
- Fig. 2.* Woven belts as part of women's dress, used to girdle the wrap-around skirt:
a) detail of the illustration "Peasant wedding in Livland" (BM03010A); b) detail of the illustration "View of Piebalga Church and the ruined castle in 1797" (BM07066A; Auns 2007, 158–159: 81); c) Illustration "...two peasant maidens (...) in the Birīņi area..." (BM03091A; Zeids et al. 2002, 357: 220)
- Fig. 3.* Mode of tying woven belts as part of men's dress without leaving free ends:
a) "Peasant from Gulbene Parish, specifically – from Beļava" (BM03056A; Zeids 1992, 99: 25–26); b) "Two peasants from Kārļakalns Manor in Alūksne Parish..." (BM03068A; Zeids 1992, 120: 37–77, 78); c) Detail from the illustration "Latvian wedding in Dzērbene Parish in the pastor's living room in 1792. Drawn by K. Grass in [17]92" (BM05061A; Auns 2007, 155: 79); d) detail of the image "Peasant wedding in Livland" (BM03010A); e) detail of the illustration "Viļaka dress in 1797" (BM07126A; Auns 2007, 374: 202); f) "Latvian peasant from Vīgante Manor in Ērgeme Parish". (BM03062A; Zeids 1992, 109: 31–53)
- Fig. 4.* Mode of tying woven belts as part of men's dress, leaving short ends: a) "Dzērbene peasant" (BM03061A; Zeids 1992, 108: 30–47); b) "Salaca peasant ..." (BM03079A; Zeids 1992, 137: 48–1); c) "Peasant from Drusti in Dzērbene Parish" (BM03065A; Zeids 1992, 115: 34–67); d) Illustration without text (BM03079A; Zeids 1992, 137: 48–46); e) "Peasant and son from Sausnēja in Kalsnava Parish" (BM03065A; Zeids 1992, 115: 34–61); f) detail of the illustration "Man from Viļaka and a married woman and maiden from the same place, Polish Livland" (BM08075A; Auns 2007, 376: 203)
- Fig. 5.* Mode of tying a woven belt as part of women's dress. "Peasant dress in the Jēkabpils Area in about 1822" (Bremze et al. 2003, 108: 1. att.)
- Fig. 6.* Mode of tying a woven belt as part of men's dress. "Peasant dress in the Jēkabpils area around 1822" (Bremze et al. 2003, 109: 2. att.)
- Fig. 7.* Mode of tying a woven belt leaving one end visible. A. Cirulis "Vecgulbene" (Z-7253)
- Fig. 8.* Mode of tying a woven belt leaving one end visible. A. Cirulis "Alūksne" (Z-7261)
- Fig. 9.* Suggested national-style Latvian dress, 1894 ([Zālite] 1894, 40)
- Fig. 10.* Suggested national-style Latvian dress with loose belt ends ([Zālite] 1895, 94)

Scheme: Mean length of types of woven belts

Translated by *Valdis Bērziņš*

AUTORI

Tatjana Berga, Dr. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
tatjana_berga@inbox.lv

Audronė Bliujienė, Dr.
Klaipėdas Universitāte
Herkaus Manto g. 84, Klaipėda, LT-91251
Lietuva
audrone.bliujiene@gmail.com

Jānis Ciglis, Mg. hist.
Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
Pils laukums 3, Rīga, LV-1050
janis.ciglis@history-museum.lv

Guntis Gerhards, Dr. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
guntis.gerhards@inbox.lv

Aija Jansone, Dr. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
Jansone.A@gmail.com

Normunds Jērums, Mg. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
lielkenins@inbox.lv

Anete Karlsonē, Dr. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
anete.karlsonē@gmail.com

Ilze Biruta Loze, Dr. habil. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
neoilze@lza.lv

Ilze Reinfeldē, Mg. hist.
Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs
Palasta iela 4, Rīga, LV-1050
reinfeld@rigamuz.lv

Roberts Spirģis, Dr. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
spirģis@inbox.lv

Silvija Tilko
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
tilkosilvija@inbox.lv

Ernestas Vasiliauskas, Dr.
Klaipėdas Universitāte
Herkaus Manto g. 84, Klaipėda, LT-91251
Lietuva
ernestas@inbox.lv

Andrejs Vasks, Dr. habil. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
Andrejs.vasks@lu.lv

Prasības un norādījumi rakstu noformēšanai krājumam *Arheoloģija un etnogrāfija*

Arheoloģija un etnogrāfija ir akadēmisks, anonīmi recenzēts ikgadējs izdevums, kurā tiek publicēti raksti par Latvijas un Baltijas jūras reģiona arheoloģiju un etnogrāfiju.

Iesniegtajiem rakstiem jābūt oriģināliem, t.i., tie nedrīkst būt publicēti iepriekš vai paredzēti publicēšanai citos izdevumos. Katru rakstu recenzēs divi anonīmi eksperti, kas akceptēs raksta atbilstību krājuma tēmai, zinātniskās terminoloģijas kvalitāti un iesniegto materiālu oriģinalitāti, attēlu un tabulu atbilstību un nepieciešamību. Rakstus rediģē profesionāli valodu redaktori.

Manuskripts publicēšanai iesniedzams latviešu valodā ar kopsavilkumu angļu valodā vai angļu valodā ar kopsavilkumu latviešu valodā (ārzemju autori kopsavilkumu iesniedz angļu valodā). Tas jānoformē atbilstoši tālāk norādītajām prasībām un jāiesniedz elektroniskā formātā un izdrukas formā vienā eksemplārā. Iesniedzot rakstu, autoram rakstiski jāapstiprina, ka netiek pārkāptas trešo pušu autortiesības attiecībā uz publicējamo ilustratīvo materiālu.

Raksta apjoms 40 000–60 000 zīmes, 10–15 attēli. Redkolēģija patur tiesības nepieciešamības gadījumā lūgt saīsināt rakstu vai samazināt attēlu skaitu.

Rakstā jāietver:

- autora(u) vārds, uzvārds, darbavieta, akadēmiskais amats, zinātniskais grāds, adrese, e-pasts, telefona numurs
- anotācija par raksta saturu, pētījuma rezultātiem un secinājumiem līdz 100 vārdiem latviešu un angļu valodā
- atslēgas vārdi, kas norāda pētījuma tēmu un saturu, 5–8 vārdi latviešu un angļu valodā
- ievads, kas raksturo pētījuma aktualitāti, pētījuma mērķus un uzdevumus, pētniecības metodes un izmantotos avotus
- nodaļas, kurās aplūkota pētījuma gaita un sniegta materiāla analīze un interpretācija
- secinājumi, kuros atspoguļoti pētījuma gaitā iegūtie rezultāti, to novilāte un nozīmība turpmākajos pētījumos
- kopsavilkums līdz astotdaļai no raksta kopējā zīmju skaita (angļu val.)

Attēli un tabulas jāiesniedz atsevišķos failos. Attēlu un tabulu apraksts jāiesniedz kā atsevišķs teksts, norādot raksta autoru un nosaukumu. Attēlu aprakstā jānorāda ilustrācijas autors vai, ja tas nav zināms, avots, t.i., žurnāls, grāmata, personiskais arhīvs (norādot personas vārdu) utt.

Saīsinājumi alfabēta secībā jāpievieno teksta beigās pirms avotu un literatūras saraksta.

Piezīmes, ja tās nepieciešamas, jānumurē un jāpievieno lapas apakšpusē.

Atsauces jānorāda tekstā pēc Hārvardas sistēmas: atsauces tekstā (Zagorska 2012, 26, 5. att.; Eriksson 2006, Fig. 3), literatūras un avotu saraksts jāpievieno raksta beigās, noformēts šādi:

- grāmatas: Zagorska, I., 2012. *Senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- raksti seriālizdevumos: Brīvkalne, E., 1960. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.–13. gs. Mežotni. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 2. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 61–78.
- nodaļas grāmatā vai raksti rakstu krājumā: Erikson, G., 2006. Stable isotope analysis of human and faunal remains from Zvejnieki. Larsson, I., Zagorska, I., eds. *Back to the Origin: new research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 183–215.
- internetas publikācijas: Bērziņš, V., 2008. *Sārnate: Living by a Coastal Lake During the East Baltic Neolithic*. Oulu: Oulu University Press (Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 86). Pieejams: <http://herkules.oulu.fi/> (12.12.2012.)
- manuskripts: Graudonis, J., 1971. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Madonas rajona Ērgļu pilsētciemata kapulaukā*. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve. AA 1:239.

Literatūras saraksts jā sastāda latīņu alfabēta secībā, kirilica jāatveido atbilstīgi latīņu alfabētam:

Cyrillic а б в г д е ё ж з и й к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ь э ю я
Latin a b v g d e e zh z i i k l m n o p r s t u f kh ts ch sh shch " ' e iu ia

Raksts jāiesniedz elektroniski un A4 izdrukā, sūtot uz zemāk norādīto adresi. Raksts jāiesniedz, ievērojot šādus parametrus: teksta redaktors – *Word*, burtveidols – *Times New Roman*, burtu lielums – 12 pt, atstarpe starp rindām – 1,5, attālums no malām – 3,0 cm. Virsraksts – 14 (bold), lielie burti, apakšvirsraksti – 12 (bold), lielie burti. Rindkopa jāšak ar 1,5 cm atkāpi. Lappuses jānumurē apakšējā labajā stūrī. Tabulām jābūt sagatavotām *Microsoft Excel* formātā. Attēli jāiesniedz *JPG* vai *TIF* formātā ar izšķirtspēju vismaz 300 dpi. Teksts latviešu un angļu valodā jāiesniedz atsevišķos failos.

Raksta beigās vēlams norādīt, *kāda projekta ietvaros* raksts tapis (projekta nosaukumu, numuru), vēlams norādīt un izteikt *pateicību* (piem., muzejiem, konkrētiem cilvēkiem u.c.) par materiālu izmantošanu vai raksta sagatavošanu.

Arheoloģijas un etnogrāfijas pēdējo izdevumu saturs pieejams: http://www.lvi.lv/lv/gramatas.htm#arheologija_un_etcnografija

Autori saņem vienu izdevuma eksemplāru par brīvu.

Raksti jāiesniedz:

“Arheoloģija un etnogrāfija” redakcijai
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
e-pasts: vilcaneantonija@inbox.lv

Guidelines for authors of articles in English for *Arheoloģija un etnogrāfija* (*Archaeology and Ethnography*)

Arheoloģija un etnogrāfija is an annual academic-refereed publication in Latvian and English about the archaeology and ethnography of Latvia and the regions around the Baltic Sea.

The submitted article must be an original work, i.e. not previously published or under consideration by another academic publication. Two anonymous experts will assess whether the content corresponds to the subject of the volume, and will evaluate the quality of the scientific terminology, the novelty of the content, and the suitability of the figures and tables. The articles will be revised by a professional language editor.

The manuscript may be submitted in Latvian with a summary in English, or in English with a summary in Latvian. (Foreign authors should provide a summary in English.) It should be prepared in accordance with the requirements set out below, and submitted electronically, in one hard copy. When submitting the article, the author must provide a written declaration that the rights of third parties to the illustrative material are not infringed.

An article should be 40 000 to 60 000 characters in length (including spaces), with a maximum of 10–15 illustrations. The Editorial Board reserves the right to ask the author to shorten the text or reduce the number of figures.

Submitted articles must include:

- the name(s) of the author(s), their affiliation, academic post, scientific degree, address, email address and telephone number;
- an abstract of the content of the article of up to 100 words, setting out the results and conclusions of the study, given in Latvian and English;
- keywords characterising the subject of study and the essential content, 5–8 words, given in Latvian and English;
- the introduction indicating the topicality of the study, the research aims and tasks, the research methods and sources;
- chapters describing the research process and providing an analysis and interpretation of the material;
- conclusions reflecting the results obtained in the study, their scientific novelty and significance for future research;
- a summary up to 1/8 of the total length of the text (in English).

Figures and tables must be submitted in separate files.

A list of figure and table captions is to be prepared as a separate text, indicating the author and title of the

article. The list should include the name of the author of the illustration, or, if this is not known, the source of the illustration, i.e. the journal, book, private archive (giving the person's name) etc.

The list of abbreviations should be arranged in alphabetical order and placed at the end of the text before the references.

Notes, if required, should be numbered and listed at the bottom of the page.

References should be arranged using the Harvard citation system: citation in the text (Zagorska 2012, 26, 5. att.; Eriksson 2006, Fig. 3), with references at the end of the text:

- book: Zagorska, I., 2012. *Senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- article in a journal [serial publications]: Brivkalne, E., 1960. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.–13. gs. Mežotni. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 2. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 61–78.
- book chapter or contribution to a collection of articles: Erikson, G., 2006. Stable isotope analysis of human and faunal remains from Zvejnieki. Larsson, L., Zagorska, I., eds. *Back to the Origin: new research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 183–215.
- internet publication: Bērziņš, V., 2008. *Sārnate: Living by a Coastal Lake During the East Baltic Neolithic*. Oulu: Oulu University Press (Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 86). Available from: <http://herkules oulu.fi/> (12.12.2012).
- manuscript: Graudonis, J., 1971. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Madonas rajona Ērgļu pilsetciemata kapulaukā*. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve. AA 1:239.

The list of references should be compiled in the order of the Latin alphabet. Cyrillic script should be transliterated:

Cyrillic а б в г д е ё ж з и й к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ь э ю я
Latin a b v g d e e zh z i i k l m n o p r s t u f kh ts ch sh shch " ' e iu ia

An electronic version and one hard copy (A4) must be sent to the address given below. The article should be submitted observing the following requirements: text editor – *Word*, font – *Times New Roman*, font size – 12 pt, line spacing – 1.5 lines and margins of at least 30 mm along the sides. The title should be given in 14 pt (capitalised, bold), with subheadings in 12 pt (capitalised, bold). The first line of each paragraph should be indented by 1.5 cm. Pages should be numbered at lower right. Tables should be submitted in *Microsoft Excel*. Drawings and photos must be provided in *JPG* or *TIFF* format with a resolution of at least 300 dpi. Text in Latvian and English must be submitted in separate files.

It is preferable to indicate at the end of the text the *project within which the article has been prepared* (project title and number), and to *acknowledge* the contribution of museums, individuals etc. in permitting the use of material or providing assistance in preparing the article.

The tables of contents of the latest volumes of *Arheoloģija un etnogrāfija* can be found at: http://www.lvi.lv/lv/gramatas.htm#arheologija_un_etcnografija

The authors will receive one free hard copy of the volume.

Address for submitting contributions:

Arheoloģija un etnogrāfija, Editorial Board
Institute of Latvian History at the University of Latvia
Akadēmijas laukums 1,
Rīga LV-1050, LATVIA
e-mail: vilcaneantonija@inbox.lv

ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
XXVI

University of Latvia
Institute of the History of Latvia
Riga 2012

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA
XXVI

Redaktors: *Ināra Stašulāne*,
Antra Legzdīna (angļu val.)
Mākslinieks *Aldis Aleks*
Maketētāja *Margarita Stoka*

SIA Apgāds "Zinātne"
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
Reģistrācijas nr. 40003576967
Iespiesta SIA "Dardedze Hologrāfija"

www.zinatnesgramatas.lv
"Zinātnes" grāmatnīca Akadēmijas laukumā 1
Rīgā (LZA augstceltnes 1. stāvā)
Tālrunis: 67225767

ARHEOLOĢIJA un ETNOGRĀFIJA XXVI

- Ilze B. Loze.* Meža cūku (*Sus scrofa L.*) ilkņi, to apstrāde un izmantošana
Lubāna mitrāja neolīta apmetnēs
- Silvija Tilko.* Agrā un vidējā dzelzs laikmeta ķemmes Latvijas teritorijā
- Audrone Blujene, Ernests Vasiļausks.* Lielās tautu staigāšanas perioda ciņas par dzīvību,
bagātību un godu zemēs starp Mūsu, Lielupi un Daugavu
- Normunds Jērums.* Divasmeņu zobeni zemgaļu apdzīvotajās teritorijās (5.–14. gs.)
- Andrejs Vasks.* Vendu jautājums Latvijas aizvēsturē
- Roberts Spīrgis.* Kristieši pirms krusta kariem Latvijas teritorijā?
Kristietības izplatība Daugavas lībiešu zemēs 11.–12. gs.
- Tatjana Berga.* Monētu atradumi kā avots Valmieras vēstures izpētē
- Ilze Reinfeldē.* Reinzemes – Rarenas un Vestervaldes 16.–18. gs. plastiski dekorētie
akmensmasas trauki Rīgas arheoloģiskajā materiālā
- Jānis Cīglis.* Līgatnes Ķempju depozīts un tā ipašnieki
- Guntis Gerhards.* Deguna dobuma patoloģijas Ķivutkalna kapulauka
antropoloģiskajā materiālā
- Aija Jansone.* Lībiešu ģērbšanās kultūra 19. gs. pirmajā pusē
- Anete Karlsonē.* Vēstures avotu ziņas par austu jostu lietojumu Latvijā

 ZINĀTNE

ISBN 978-9984-879-40-6

9 789984 879406 >